

જૈનદર્શન

[શ્રીમાન્ દર્શિભદ્રચરિત્ર પ્રણીત '૧૧' ગર્ભ-અમુચ્ચય માના
અને તેના ઉપરની શ્રીગુણનમઃગિની દીધામાના
જૈનદર્શન પ્રમુખતા અનુવાદ]

અનુવાદક —

પણિત બેચગદામ શરરાજ

પ્રકાશક —

મનમુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા

મુદ્રક —

જવાહર મી બેઠવા,
મનાન જૈન " પ્રિન્સિપલ વૈદ્ય

રાજકોટ—૫ ।

મથ ૩૧

સૂચન

શ્રીહરિભક્તસૂચિજીમે પોતાના ' ૧૨ મનસમુચ્ચય ' મા ૧૨૭ (અનુક્રુપ) શ્લોકોમાં છે એ શ્લોકોનું માત્ર મળી અર્થ જ દર્શાવેલું છે એ મૂળ મંદિરેલું અથ ઉપર જે જે લીખ્યાં ઉપવચ્ચ (પ્રમાણિત) થયેલી છે તેમાંની એમ ગોળી લીખી શ્રીગુરુગતનસરિજીએ જ્યેવી છે

૧ મા મળ શ્લોક બાવનગરી પ્રમાણ સમાવેલી ત્રી ગિમ નરિત્ત અથમાળા મા પ્રમાણિત થયેલા ૧૦ આ ૮૭ શ્લોકોમાં ૧૦૦ મળગણ છે અને ૨૦૦ જે ૨૦૦ શ્લોક છે દશનના નામ અને તેને લગતી પચ્ચગ્ગ લખીત્ત સૂચવે છે ત્યાર પછી ૪ થી ૧૨૧ સુરિના ૨૦૦ માં ૧૦૦ ના ૧૨૧ થી ૩૨૧ શ્લોકોમાં નૈયાયિકા નિ ૨૨૧ થી ૪૨૧ શ્લોકોમાં માખન ૪૦૧ થી ૫૮ શ્લોકોમાં જ્ઞેન દશન ૫૮ થી ૬૭ શ્લોકોમાં વર્ગેનિ ૬૭ થી ૭૭ શ્લોકોમાં જ્ઞેમિનીય ૭૭ થી ૭૮-૭૯ શ્લોકોમાં ૭ થનની મખ્યાને લગતો મવમે ૮૦ થી ૮૧૧ સુરિના ૧૦૦ મા ૧૦૦ માત્ત-આવા-મન તથા છે ત્રા અડધા ૧૦૦ મા તત્ત્વ પ્રાણ મરુદ્ધિનિ એવા માત્ર જણાવેનો છે જ્ઞેન-અથાવગી મા આ પ્રમાણના ૧૦ શ્લોકો ૮૯ જણાયા છે (જૂઓ ૫૦ ૭૮) મને લાગે છે કે કાલ ૮૦ મા શ્લોક એમને મરેતો નહિ હોય-એ શ્લોકોમાં છે, બધા શ્લોકોમાં છે મરેતો જ્ઞેન અને લીખારથી પચ્ચ 'તદત્તુ ચ તસ્યા સ પતિયદુપદિ ઇવાન્ તદવ દાવપ્રાદ (અર્થાત્ ત્યાર પછી એ સ્ત્રીને તેના પતિએ જે ઉપેક્ષ આપે તેને જ અથમર જણાવે છે) એ રામદેથી એ ૮૦ મા શ્લોકને પગલે માનવા જણાય છે એ શ્લોક આ છે—

‘ પિવ જ્ઞાત ચ જ્ઞાતેચ્ચેન ’ મદત્તીત વરમાતિ ’ તત્ત્વે તે ।

નહિ મીત્ત । મન નિવત્તે સમુદયમાત્રમિત્ત કલ્પેત્તમ્ ’ ૥ ૮૨

મૂળ માયેની આ લીખી કલકતાની રાયલ એશિયાટી સોસાયટી તરફથી પ્રમાણિત થયેલી છે અને એ જ લીખી પોતાને આગરે શ્રીઆત્માનંદ સમા (બાવનગર) તરફથી પચ્ચ મુદ્રિત થયેલી છે આ લીખી, મળતી બીજી લીખી કરતાં ધણી મોટી છે તેનું પ્રમાણ ૪૨૫૨ શ્લોકો છે—(જૂઓ જ્ઞેન-અથાવગી ૫૦ ૭૮-૧૦૨) મૂળમાં તો શ્રીહરિભક્તસૂચિજીએ શ્લોક છે

અને નાની દીકા 'શ્રીમણિભદ્રસૂરિ'એ બતાવેલી છે. પ્રમુખ અનુવાદે,

એ દર્શનોના મંતવો જ જણાવ્યાં છે—ક્યાંય કોઈ દર્શન કે મનુષ્ય અંકન-
 મંકન ન જણાવતાં 'શુદ્ધિમાન પુરોહો વિચારીને વસ્તુ અદ્ય હવું'
 એવો ઉદ્દેશ્ય અર્થત મધ્યસ્થતાપૂર્વક કરેલો છે, સાચે દીકાદાર્થીએ તો
 અગતો આગમ સ્પષ્ટ કરવા ઉપગત એ દર્શનોના અડન-મંડનો પણ ધણી
 લાખી વીનતથી જણાવેલા છે. જૈન-દર્શનના નળાવેચનની જે ધણી જ
 લાખી દીકા થએલી છે—તેને જોવાથી એ અડન-મંડનોને લગતી દરીદ્ર
 દરેક વાંચનાર મહાસયને સ્પષ્ટપણે જણાય તેવું છે ૪. આ નાની દીકા છે
 —એના કરનારના નામનો ઉદ્દેશ્ય જૈનઅધ્યાવણીમાં જણાવેલો નથી. તેમાં
 (અધ્યાવણીમાં) શ્રીગુણ્ડનસૂરિની એ દીકાઓ જણાવેલી છે એક નો
 ૪૨૫૨ શ્લોકમાળા અને બીજી ૪૨૫૨ શ્લોકપ્રમાણ મને લાગે છે કે,
 આ ૪૨૫૨ શ્લોકવાળી દીકા—એ આ જ નાની દીકા હોવી જોઈએ અને
 અધ્યાવણીમાં એના કરનાર તરીકે જે ગુણ્ડનસૂરિનો ઉદ્દેશ્ય છે તે બાજબી
 ન હોવો જોઈએ આ દીકાને, કાશીમાંથી પ્રકટ થતી 'શ્રીઆખણા
 અથમાળા' તંદ્યથી પ્રકાશિત થએલી મે જોએલી છે. પણ આ પ્રસંગ
 લખતી વખતે એ, મારી સામે ન હોવાથી એ મંજૂરે કાંઈ લખી શકાય
 તેમ નથી. એના કર્તા તરીકે શ્રીમણિભદ્રજીને તો ૯૫૦ હરજોયિદલાસના
 "ગુણસ્તમૂરિણા, મનિમદ્રેણ ચ વિદુષા કમજો વૃદ્ધ્યા, લઘ્વા ચ દીક્ષ્યા અયં
 વિમૂષિતઃ"—(જૂઓ, તેમનું શ્રીહર્ષિભદ્રસૂરિચરિત્ર-૫૦ ૨૯) આ ઉદ્દેશ્ય
 ઉપરથી જ જણાવી શકું છું. આ એ દીકાઓ ઉપગત જૈનઅધ્યાવણીમાં
 (૫૦ ૭૯) બીજી એ વૃત્તિઓનો પણ ઉદ્દેશ્ય મને છે જેમાંની એક વૃત્તિ
 (૫૧-૨૮) ની રચના શ્રીવિદ્યાતિલકસૂરિ'એ કરેલી છે અને બીજી
 વૃત્તિ (મંદિષ્ટ હોવાને લીધે-અવચૂર) ૬૫૧ II છે, પણ તેના કર્તાના
 નામનો ઉદ્દેશ્ય તેમાં (અધ્યાવણીમાં) કરેલો જણાવેલો નથી. શ્રીવિદ્યાતિલક-
 સૂરિ મંથવે જૈનઅધ્યાવણીની દીપમાં આ પ્રમાણેનો ઉદ્દેશ્ય જડી આવે છે:
 "D વિદ્યાતિલક એ સોમતિલકસૂરિનું બીજું નામ છે જેઓ ૪ મ ૩૦
 ૧૩૮૯ માં તીર્થંકર (નામના અથ) ને અને જેલુ વીરકથ ગણુ છે.
 જિનદેવસૂરિ એમના શિષ્ય હતા," આ ઉદ્દેશ્ય દ્વારા આપણે શ્રીવિદ્યા-
 તિલકજીને ચાદમા મૈદામાં મૂકી શકીએ.

શ્રીહસ્તિદ્રમૂર્તિએ કરેલા એ ૮૭ સ્તોત્રોમાંના ૧૩ સ્તોત્રો (જે માત્ર જૈન દશનને લગતા છે) અને તે ૧૩ સ્તોત્રો હાલની શ્રીગુણગુલમૂર્તિની ટીપા • —એ બેને આધાર રૂપમાં આપે છે ટીપાનો અનુવાદ અત્યંત મહત્ત્વમાં આવ્યો છે તો પણ શ આવના પેટલો પચાસેથી મળ્યા અને રૂપરૂપ મમળવ તેરા જ એક ઉદયથી તેમાં ટીકામત્રીની ગૌરીને ન અનુસરતા વાદી અને પ્રતિસાદીના સ્તોત્રોની વધી કી છે અને જાણીના જવાબ વાદ્યશાનો અનુવાદ તો મીઠાકાગળી ગૌરીએ જ કરવામાં આવ્યો છે —ત્યાં કથાય ખામ રૂપ રૂપનાધિકાર કરી છે ત્યાં તે તે કેમણે મીપમાં સુર વવામાં આવ્યું છે મીઠામત્રીએ પોતાની ટીપામાં અનેક અધોની સાથે આરેરી છે તેમાંના જે જે અધો મારા લખ્યામાં આવ્યા અને મને અહીં જે ઉપલબ્ધ થઈ શક્યા તેની નાવા નીચે મીપમાં આપેલી છે એ ઉપરાંત મૂળ અધ-૧૧-શ્રીહસ્તિદ્રમૂર્તિ મૂળ અધની ટીપા સ્તોત્ર-શ્રીગુણગુલમૂર્તિ, અધપ્રવેશ અને દર્શનાનો પચ્ચપ્પ મમન્વય પ્રાચીન અધમાં ગંભીરની અધ્યા (પરિશિષ્ટ-૧) દર્શનાના મમન્વયમાં કેટલીક દત્તકથાઓ (પરિશિષ્ટ-૨) ટીપા-૧૦માં આપે છે —ત્યાં અધોનો સંક્ષિપ્ત પચ્ચય (પરિશિષ્ટ-૩) વિરચના સંસ્કૃત અનુક્રમ અને ઉપમ હાલ-એટલા વિષે અનુવાદ વગરથી આપેલ દના આરભમાં જ ઉમેરવામાં આવ્યા છે —તે વગર વાચ્ય મહાશયો જ સ્થાય કરી અને ઉપરુપ વિષયોમાં વધા અનુવદ આપા મા થઈલા નામાં વા દષ્ટિસાધન્ય અવગણને હાલની સમગ્ર આ તે વિરલ સંભાવવા નહીં પા કરી

૧૯૫૮
૧૯૬૫નમ
૧૯૭૮

અનુવાદ
બેચનાસ ૨૦૧૧

આપતીથ - વાદ્યગુણીય

૫ ઉપરના સુરસુર આ દેવજાહાવા —આ નજી વાદ્યગોમાં જ સ્તોત્રોની પૈની કહેલી છે

- (૮) ૧૪૪૩ માં એટલે ૧૫ માં સંક્રામાં વિદ્યમાન રહેલા શ્રીકૃષ્ણ-મંડનમૂર્તિશિલ્પે પણ પોતાના 'વિચારગતમગ્રહ' માં પૂર્વા-કા હકીકતને જ પુષ્ટ કરના માથે શ્રીહરિભદ્રજીના કટલાક પ્રક-રણોનાં નામ પણ જણાવ્યાં છે "ધર્મસંગ્રહમ્મી, ચાનેકાંતજ્ઞપ-પતાકા, પચસ્તુક, ઉપદેશપદ, લગ્નશુદ્ધિ, લેકતત્ત્વનિર્ણય, યોગાગિદ્, ધર્મગિદ્, પચગક, ગોડશક અને અષ્ટક વિગેરે."
- (૯) ૧૬૭૩ માં એટલે ૧૭ માં સંક્રામાં થયેલા અને શ્રીરામચ-મુદરગણિના શિષ્ય શ્રીહર્ષનન્દનગણિએ પોતાની 'મધ્યાન્ન-વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ' માં 'મદર્પિકુલક' ના "પાત્તિજો મુદ્રવાદી" દેલાદિ શ્લોકની ટીકા કરી પણ "દરિમદ આરુદ્ધગચ્છે ચતુ-વશશતમ્પ્રવચનતત્પર" એમ કહીને ઉપર જણાવેલી હકીકત ને જ દહ કરી છે
- (૧૦) 'પદ્મર્શનસમુચ્ચય' ની લલુ ટીકાના કરનાગ શ્રીમણિમદ્મ-રિશ્ણએ પણ હરિભદ્રજીની કૃતિ તરીકે ૧૪૦૦ પ્રકરણો પ્રસ્થેલાં છે (આ શ્રીમણિભદ્રજીના સમયની હકીકત સામગ્રીની વર્ગીતે લખે લખી સકાણી નથી.)
- (૧૧) ૧૨ માં સંક્રામાં હયાતી ધગવતા અને ૧૨૧૧ માં એટલે ૧૩ માં સંક્રાના પ્રારંભમાં જ સ્વર્ગાચ્ચ થયેલા 'ખરતરંગમંજીના શ્રીજિનદત્તસૂરિશિલ્પે પોતાના 'ગણધરસાધનશતકમાં' "શ્રી હરિભદ્રધર્મસૂત્રના ૧૪૦૦ કિરણો જણાવીને" એ ઉપરવાળા વાવને જ સિદ્ધ કરેલી છે.
- (૧૨) ૧૪૦૫ માં એટલે વિક્રમના પચરમા સંક્રામાં થયેલા અને હર્ષપુરીયગજીના શ્રીરાજશેખરસૂરિશિલ્પે તો પોતાના 'પ્રબંધકોષ'માં એમના (શ્રીહરિભદ્રજીના) ૧૪૪૦ ગ્રંથો હોવાનું જણાવેલું છે.
- (૧૩) ૧૫ માં અને ૧૬ માં સંક્રાની ગ્રંથિમાં હયાતી ધરાવનારા શ્રીરાજશેખરસૂરિશિલ્પે વળી પોતાની 'શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમભૂત્યદીપિકા' માં શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિરૂપે ૧૪૪૪ ગ્રંથો હોવાનું સ્પષ્ટ કર્યું છે.
- (૧૪) ૧૬ માં સંક્રામાં (૧૬૩૪ માં) થયેલા શ્રીકૃષ્ણમહાદેવજી

હામ્યા જે તેમા તેમણે રચના કર્યોમા તે એવની પુષ્પિમાના
પોતાનો કર્તા વરીકેનો પગિય આપેનો છે અને ત્યા તેમણે
પોતાનો કર્તા વરીકેનો પગિય અષ્ટ સમ્યોમાં નથી આપ્યો ત્યા પોતાની
કૃતિનો સ્વયં વિરહ સમ તે તે એવોના છેવના પા કે પયાર્ધમા

મુનિજીએ, ૧૮ મા થએલા શ્રીનિવૃત્ત્યવદ્ધમામુનિજીએ
નો અયવગરની પાસીના રજેના મદાસે પજુ આ
પરના (૧૩મા અમ્ના) લખાણ રમાણે ૯૮ જાણવેતુ છે
આ મધા ૮એયો હાગ શ્રીકૃષ્ણની કૃતિએ ૧૪૦૦ પ્રયો
હોવાનું તે મુનિશ્રી જાણાય છે

(૧) 'દશરેખલિક-નિપુક્તિ ની ટીકને છેડે જાણવેતું છે કે,

“મહત્તરાયા ચાકિયા ધર્મપુત્રેણ ચિંતતા ।
આચાર્યહરિમયેન ટીકેય નિપ્પરોગિની ॥

(૨) ઉપેશ-પ ની પ્રાંતે સચવેતું છે કે

‘જાદગિમયહરિયાળ રહતા હત ઠ ધર્મપુત્રેણ ।
હરિમદ્વારિણ ’

(૩) પચમુત્રની ગીમા કહેતું છે કે

“નિવૃત્ત ચ ચાકિનીમહત્તરામુન્યહરિમદ્વારિયે

(૪) અનેમત્તવપત્તમામા પ્રેતું છે કે

કૃતિધર્મગે ચાકિનીમહત્તરામુન્યારાચાર્યહરિમદ્વારિય

(૫) આરશ્યમનિર્વૃક્તિની ગીમા ૮ તેણેતું છે કે

સમાપ્તા ચય સિંધુદિતા નામ આચાર્યકગીદા કૃતિ નિતા
સ્વરાચાર્યજિનમત્ત નેગદાનુમારિના વિચાર્યકૃત્તિદ્વાચાર્યજિન
દર્શનિયમ ધર્મગ ચાકિનીમહત્તરામના —જાતમત —પ્રાચા ।
હરિમદ્વારિ

(૬) લલિતવિવરગમા લખેતું છે કે,

કૃતિધર્મગ ચાકિનીમહત્તરામ આચાર્યહરિમદ્વારિય ' કૃતિ
આ રીતે કેટલા પ્રયોમા તે કર્તા વરીકેનો આપાય રોગરિ
બ જના નામનો સ્વયં જેમ મળી શકે છે

૩ અર્થ અ મતના પ્રયોના રમાણે આપતાના છે કે જેમ આ રાય
શ્રીકૃષ્ણ જીએ પોતાની કૃતિનો સ્વયં ' વિરહ ' સ' મરેનો દોષ ' એવા

મુચ્ચેલો છે. હવે વિચારવાનું એ મળું કે, આ ‘પદ્ધતિસમુચ્ચય’ નામના ગ્રંથને શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિએ જાળખવા માટે આપણી પાસે એ એમાંનું કયું સાધન છે? શુ આ ગ્રંથની આદિ કે અંતમાં ગ્રંથકરે પોતાના ખીજ ગ્રંથોની પેઠે પોતાનો કર્તા વરીકેને પરિચય સાક્ષાત્ આપેલો છે કે પોતાની કૃતિના નિશાનરૂપ ‘ગિરહ’ શબ્દને આ ગ્રંથને છોડે મન્યો છે?

પ્રત્યુત્તર ગ્રંથના ૮૭ શ્લોકોમાં આદિ કે અંતના એક પગુ ૧૬ વા શ્લોકોમાં શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિ વરીકેનું (ઉપર જણાવેલા એ નિશાનમાત્ર) એક પગુ નિશ ન પટપણે પ્રતીત થતું નથી, તો પંજી આ ગ્રંથને

પ્રમાણો મળે છે તો પુરુષ, પગુ એ ગદ્યાનો ઉચ્ચેષ કરતા પહેલા ‘વિરહ’ શબ્દ એ શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિનો મયક છે કે કેમ? એ જ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવું વિશેષ આવશ્યક છે આ સમાધાન માટે આમ શ્રીહરિભદ્રજીનો પોતાનો ઉચ્ચેષ મળે તો એ વિશેષ નિશ્ચયક થઈ રહે. (પગુ તે માગથી મેગી ગદ્યાઓ નથી) બા મુઘી એ ઉદ્દેશ ન મળી શકે તેમ હોય ત્યાં મુઘી આ ખીજ ખીજ સુવિદિત આગાઓએ કરેલા ઉદ્દેશો પગુ એ ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનું સમાધાન લાવવાને પગતા છે.

“૧૦૮૦ માં એટલે ૧૧ માં મૈત્રામાં થએલા શ્રીજિનેશ્વરચરિત્રોએ ‘અષ્ટકપ્રકરણ’ ની રૂપિમાં જણાવેલું છે કે, “ ‘વિરહ’ શબ્દ એ શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિનું નિશાન છે ”

એ જ પ્રમાણે આરમાં મૈત્રામાં થએલા નવાંગીરીકાકાર શ્રીઅભય-દેવચરિત્રોએ પચાસકની રૂપિમાં, મુનિચંદ્રચરિત્રોએ લક્ષ્મિવિરત્નગની પાંચ-કામાં અને શ્રીગજજીવરમુગ્ધોએ પ્રજાધકાપમાં પાંચ જણાવેલું છે તથા અષ્ટકોમાં, ધર્મખિદમાં, લક્ષ્મિવિરત્નગમાં, શાસ્ત્રતાર્તામુચ્ચયમાં, ચોગદાઈસમુ-ચ્ચયમાં, પોદશકપ્રકરણમાં, અનેદાતરત્તપવતાકામાં, ચોગખિદમાં, ‘સંમાન્દાવા’ ની સ્તુતિ (ચોથ)માં, ધર્મસંગ્રહણીમાં, ઉપદેશપદોમાં અને પચાસકમાં અર્થાત્ એ બધા શ્રીહરિભદ્રજી કૃત ગ્રંથોમાં વદત છેવટના પદમાં ‘વિરહ’ શબ્દ મકાએલો પગુ છે—આ દિપ્પણ લખવાનો એ જ એક હેતુ છે કે, આ હાર શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિને જાળખવા માટે એમના (શ્રીહરિભદ્રજીના) નામ ઉપગત આ ‘વિરહ’ શબ્દ પગુ પડતો છે—એ હકીકત મુનિચરિત્રે વાંચકોની માટે આવી શકે.

શ્રીકૃષ્ણની કૃતિમાં શી રીતે મળી શકાય ?

જેમ આ અથવા શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકેનું એક પણ નિશાન મળતું નથી તેમ એવા જ બીજા શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકે એળખાતા અનેક અર્થો છે—જેમાં—શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકે મધ્ય નિશાન અપેક્ષાએ વિવિધાન જણાવું નથી તો પણ તે તે અર્થોને બીજા બીજા સુવિદિત આચાર્યોએ શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકે પોતપોતાના અથવા ર્ણવેવા છે તેથી તે અર્થોને શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકે ગણવામાં જેમ કશો બાધ જણાતો નથી તેમ આ અર્થમાં પણ મનજી સેતુ લેઈએ—એ ઉપરુપ્ત અર્થનું આ ભવનું મમ ગણાડ સમાધાન દાઢ તુરત હું જણાવી શકુ છું

અગી રીતે તો એ પ્રસંગ વાસ્તવિક સમાધાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રી દક્ષિણની જાણ અર્થો જેવા જોઈએ અને તુરગત બીજા પણ કેટલાક અર્થો જેવા જોઈએ તો જરૂર એ અર્થોમાં “રણ ચાતુર્યમિ વદ્ધશનમુચ્ચવે” ના તથા વાદ વદ્ધશનમુચ્ચવે કોઈકીયદશરિ એ ભવનો એ બેમનો કોઈ પણ નેમ જરૂર મળી શકે અને તેમ થાય તો જ એ પ્રસંગ તન અથવા થઈ શકે પરંતુ હું જે સ્વર્ગમાં ગઈને આ અર્થો કહી રહ્યા છું ત્યાં આ પ્રસંગને સ્વર્ગમાં અથક કરવા માટે મને એક પણ માધન મળી શકે તેમ નથી માટે જ મારે ઉપરુપ્ત કામ ગણાડ સમાધાન જણાવી આ મંજવે કૃતિમાંથીની કામ માગતી થઈ છે

‘ સમરાણલક્ષ્યા (સમરાણલક્ષ્યા) નામનો અર્થ—જે શ્રીકૃષ્ણની કૃતિ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે તેમાં અર્થમાં, જેમ બીજા બીજા અર્થોમાં જણાયું છે તેમ પોતાની કૃતિનું નિશાન—પોતાનું નામ વા રિત્તે’ શબ્દોનો પ્રયોગ કરેલો નથી, તો પણ એ અર્થને શ્રીકૃષ્ણની જ માનસમાં—ગણવામાં—આવે છે એ અર્થનો સ્વર્ગનો (સમાધાન) બાધ આ પ્રમાણે છે—

તય ચિત્તસાધનિદસ્ય ર અવયવમૂળ્ય ચરિયમિત્ત ।

અ ચિરદક્ષણ પુત્ર મહાનુમાચરિય મણ વત્ત ।

તેજ પુત્રપુત્રો દોર દર સમ્પત્તોદયસ્ય ॥ ”

[એવદ્ ચિત્તસાધનમિદમ્ તુ અવયવમૂળ્યેન ચરિતમિદમ્ ।

મદ્ ચિરદક્ષણ પુત્ર મહાનુમાચરિય મયા પ્રાપ્તમ્ ।

જેન જ્ઞાનુપાત્તો મવતિ કદ સવત્કરસ્ય ॥ ’]

—પિટર્સન મહાશયનો રિપોર્ટ-૩ (૧૮૮૪-૧૮૮૬.) પૃં ૧૧૯.

ઉપર્યુક્ત ' સમગાદિલકથા ' ના આ છેવટના ઉલ્લેખમાં શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિને સૂચવતો એમના નામનો કે એમના નિશાનરૂપ ' વિરહ ' શબ્દનો સ્પષ્ટ વા અસ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી.

૨ ઉપરના ટિપ્પણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિ તરીકે ' સમગાદિલકથા ' ને ન ઓળખી શકાય, તો પણ ૧૩ ના પદકામાં (૧૨૨૯માં) થએલા મહાકવિ શ્રીધનપાળે પોતાની વિલકમજરીના, શ્રીકૃષ્ણપ્રાચાર્યજીના ગુરુ શ્રીદેવચંદ્રસૂરિજીએ પ્રાકૃતમાં ગુણેસા પોતાના સાતિનાથચરિત્રમાં, પ્રભાવકચરિત્રના પ્રણેતા શ્રીપ્રભાચંદ્રજીએ પોતાના પ્રભાવકચરિત્રમાં, ઉદ્ધોતન-સૂરિ અથવા દ્વાદશગુપ્તિહનસૂરિએ વિક્રમ મંવત-૮૩૪માં રચેલી ' પ્રાકૃત કુવલયમાળા ' મા ત્યા નદનવભાનુ વર્ષે એટલે ૧૨૯૯માં થએલા શ્રીરત્ન-પ્રભસૂરિએ કોલી લાખણુશેઠની પ્રશસ્તિમાં (પિટર્સન મહાશયનો ૩ નો રિપોર્ટ, (૧૮૮૮-૧૮૮૬-પૃં ૧૧૯-૧૨૪) અર્થાત્ તે તે સુવિહિત ગ્રંથકારોએ પોતપોતાની કૃતિમાં ' સમગાદિલકથા ' ને શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિ તરીકે ઓળખાવેલી છે માટે એ કથા, જરૂર શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિમાં અમશયપણે ગણી શકાય છે

૩. ' પદ્મદર્શનસમુચ્ચય ની મોટી ટીકા કરનારે પોતાની મોટી ટીકામાં અને લઘુ ટીકાકારે પોતાની લઘુ ટીકામાં એ (પદ્મદર્શનસમુચ્ચય) ગ્રંથને શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિ તરીકે ઓળખાવેલો હોવાથી એને (એ ગ્રંથને) ' સમગાદિલકથા ' ની પેઠે શ્રીહરિભદ્રજીની કૃતિમાં ગણવા કશે આધ કે મંશય લાવવાનો નથી તે બંને ટીકામાં જો જણાવ્યું છે તે આ અંગે છે —

“ પરોકારૈકપ્રવૃત્તિમાર, ચતુર્દશશતસૈર્યશાસ્ત્રચિરચનાજનિતજંગમન્તુ-
પકાર × × યાકિનીમહત્તરાવચનર્નિવૌધલ્લબ્ધવૌધિવધુરો ભગવાન્
શ્રીહરિભદ્રસૂરિ × × પદ્મદર્શનસમુચ્ચય શાસ્ત્ર પ્રારમ્ભમાળ × × પ્રથમ
શ્લોકમેનમાહ ”.—મોટી ટીકા ' કર્તૃત > શ્રીગુણરત્નમુરિ

“ ઇહ હિ શ્રીજિનશામનપ્રમાર્વનાવિર્ભાવકપ્રમોદયનૃમિયઃ —ચતુર્દશશતપ્રક-
રણકરણોપકૃતજિનવર્મો ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિ, ”— લઘુ ટીકા કરનાર
શ્રીમદ્ગુણરત્નમુરિ.

શ્રીભગવાન પુરાણ મહિમા આચાર્ય મુનિ શ્રીભગવાનમહાપ્રભુ જાણાવે

છે કે અતઃ ક્ષણ મદ અતિમ નિશ્ચય હો જાતા હૈ

શ્રીભગવાનમહાપ્રભુ સમય ક્રિ મહાન તત્ત્વ જાગ્ય હરિમદ્ બાર પુવલ્ય

માતા કયાઈ કલા રંગાતનધરિ કાક દાગિયધિન

દાનો (કુણ સમય તક તો અવલ્ય હો) મમકાલોન થ । ફતનો વિશાલ નયરાગિ

જિજ્ઞાસુ મહાપુરુષકો કમસંકમ્મ ૬૦-૭ વય જિતના આયુ તો અવલ્ય હોગા

ફલ કારણસં સમયમ્મ ફલોકા ૮૫ 'ગતાન્તિક' પ્રથમ દશકમ દશમદશકા જ મ

બાર અટમ દશકમે મૃત્યુ માન લિયા જાય તો વહ કા અમત નહીં માલમ

દેતા । ફલ લિયે, ફલ ફે સ ૭૦ સ ૭૭ (વિક્રમ સવત્ ૭ ૭ ફે ૮૨૭)

તક હરિમદ્ ઈરિકા સત્તા-મમય સિયર ફરત ૨ । આ મતિદર્શન વિજ્ઞાનના

ઉપપુત્ર ઉત્તેજ હાગ શ્રીભગવાનમહાપ્રભુ મમ શ્રીશ્રીશ્રી તોમો મો મુનિધિવ

ધામ છે સામાન્ય રીતે વિચારતા એમ જાણાય છે મમત રીતે ના

નિર્ણય પડીતો આ તે મો મો જન મા ફા જોનવરવાન આ જોન મમા /ને

હાનિકતા હતો હાલકામ ૧ જાણે છે કે શ્રીભગવાનમહાપ્રભુના નિવાસ

પડી જોન આચાર્યે પ્રિયિલ્લ થવાની ત આત મી ની હતી-જેને પરિશ્રમે

વીર સવત્ ૬૦૮મા (વિક્રમસવત્ ૧ મા) શ્રીમદ્વાસી ના મમત મા મે તમે

જાણા મેતામ્મ અને ફિગલ્લ સાગ પડીયા । આ વિગેરે ૧૦૫ વા

જાણાય 'એ ન્યાયે જીજ્ઞાસુ પબ પડો પચા લગ્ના વીગ્મં ૮૮૭ (વિક્રમ

૪૧૭) મા જનાગર વડો નજોભા । 'સેવ્યનાસી' નામ વ નાઆચાર્યે

પ્રકટ થયો વીગ્મં ૮૮૮ (વિક્રમ ૪૧૮) મા 'અદ્વૈતીપિ-' નામના અ

નના મમતાવની સ્થાપના થઈ

ત્યારે શ્રીમુન દરિમલ્લરિ થયા સારે વિ જાના આ મા ૧૦૧ માલનો

હતો અને એ નસગમી નામ તક વિક્રમ ૧૫૫૫ મા ૧૫૫૫ દત્ત

અર્ધાનુ શ્રીભગવાન અને એ વલ્લ-એ મે વલ્લે લગમમ નજ મમનો

ગાજો હતો એટલા એ નજ સે ૧૧ માગામા પન નો વ રી રગી ૧૫

વટ થાગલ હતી અને જોન આચાર્ય લગમમ મમ્મ ૧૧૫૧ મા પમતી પડે ૧૦૫

અને લગમો ફી મુખો હતો આજ જોન આચાર્યે મુગી નાખનાગ સમયમા

૧ જૂઓ જોનમાદિય નજોન ' ના નયમ મમ્મ ૧૧૧૦ માલનો 'દરિ

મદ્વારિકા સમયનિગય એ નિગય ૨ જૂઓ શ્રીમદ્વારિકાગરુની

રોધિવ પદાવલી

શ્રીહરિભદ્રજીનો ઉદય થતો જોઇ સહજ જ જોમ શ્રી ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ કલ્યાણ જવાય છે કે, “ પરિત્રાણાય સાધૂના નિગ્રહાય વ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમવાસિ યુગે યુગે ” અર્થાત્ જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો જરૂર કોઇ શાસનભક્ત દેવે કે પંદ્રે જૈન-આચારના પુનરુદ્ધાર માટે કોઇ દેવાશી પુરુષને મોકલવાના પ્રયત્ને કેમ જાણે શ્રીહરિભદ્રજીને જ ન મોકલ્યા હોય.

શ્રીમાન હરિભદ્રે પોતાના સમકાલિન જૈન—સાધુ સમાજની ઓળખાણ આપતાં ‘ ૧સુગોધપ્રકરણ ’ નામના પોતાના ગ્રંથમાં શ્રીહરિભદ્રજીના સમયની (પૃ. ૧૨-૧૮) આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે “ આ જૈન-આચારની સ્થિતિ લોકો ચૈત્યમાં અને મકામાં ગહે છે, પૂજા કરવાનો આરભ કરે છે, પોતાની જાત માટે દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે, જિનમંદિર અને શાળા ચણાવે છે, એમાંના ત્રાઇ લોકો એમ કહે છે કે, શ્રાવકોની પાસે સૂક્ષ્મ વાતો કહેવી નહીં, તેઓ મુક્તો કાઢી દે છે, નિમિત્તો જતાવે છે, ભયૂતી પણ નાખે છે, વિવિધ રંગનાં સુગંધિત અને ધૂપિત વસ્ત્રો પહેરે છે, સ્ત્રીઓની સામે ગાય છે, સાધ્વીઓએ લાવેલું વાપરે છે, તીર્થના પડયા લોકોની જેમ અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે, બે ત્રણ વાર ખાય છે, તાબૂલ વગેરેને ખાય છે, ધી, દ્વંધ વગેરેને ગળાયે છે, ફળ, પુલ અને સંચિત પાણીનો પણ ઉપયોગ કરે છે, જમણ-વારના પ્રસંગે મિષ્ટઆહારને મેળવે છે, આહાર માટે યુશામત કરે છે, પૂજતા છતાં પણ સસ ધર્મને ગતાવત્તા નથી, મવારે સૂર્ય ઉગતા જ ખાય છે, વારવાર વિકૃતિ કરનારા પદાર્થો (ધી, દ્વંધ વગેરે) ખાય છે, લેાય કરતા નથી, શરીર ઉપરનો મેલ ઉતારે છે, સાધુઓના યુદ્ધ ચારિત્રની શ્રેણીઓરૂપ ગણાતી ક્રિયાઓ (પ્રતિભાઓ) કરવા લાગે છે, જોડા રાખે છે, કારણ સિનાય જ કેડ ઉપર કપડું વાંટી છે, પોતે જાણે હોવા છતાં બીજાઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે, યોડા ઉપકરણોનું પણ પ્રવિનંબન કરતા નથી, વસ્ત્રો, રસ્યા, જોડા, વાહન, આયુધ અને ત્રાયા વગેરેના પાત્રો રાખે છે, સ્નાન કરે છે, તેલ ચોળાવે છે, સૃગાર સજો છે, અત્તર ડુબેલ લગાવે છે, ‘ અમુક ગામ માંડ અને અમુક કુલ માંડ ’ અમ મમત્વ રાખે છે, સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ રાખે છે, શ્રાવકોને કહે છે કે, મૃતકાર્ય (કારણ) વખતે જિનપૂજા કરો અને તે

મૃતકોનું ધન જિતી નમા આપી હો. પૈસાને માટે વ્યગ્ર-ઉપાસ કરે. મર્યાદા
 આવડોની સાથે વાચે છે. શાળામાં કે ગૃહસ્થના ઘરમાં ખાત્રી કરે. પાંચ
 કરાવે છે, નાનું મઠાવે છે. પોતાના હીન આચાર્યશ્રી—પૂર્વે ઘણું ગમેલા
 ગુરુઓના દાહસ્થળો ઉપર પીડા ચડાવે છે. ભલિ કરે છે તેઓના વ્યાખ્યાનમાં
 સ્ત્રીઓ તેમનાં વખાણ કરે છે, માત્ર સ્ત્રીઓની સમક્ષ પશુ તેઓ વ્યાખ્યાન
 વાચે છે. અને સાધ્વીઓ માત્ર પુરુષોની સમક્ષ પશુ વ્યાખ્યાન આપે છે,
 બિંદા માટે ઘરે ઘરે ધરતા નથી. મળ્યામાં બેસીને ભોજન પશુ કરતા નથી.
 આખી રાત સુવે છે, શુભવત્ જનો વરદ દ્રેષ ગમે છે. કર્માવધ્ય કરે છે.
 પ્રવચનને બાને વિકલાઓ કરે છે. પૈસા આપીને નાના બાળકોને ચોલા
 કરવા માટે વેનાતા છે. છ મુખ જનોને દો છે, જિન પ્રતિમાઓને વેચે
 છે અને ખરીદે છે. ઉચ્ચાન વગેરે પશુ દો છે. વૈ. ૩ છે. જલદ
 મંત્ર કરે છે. દોરા ધાગા કરે છે. સાસનની પ્રભાવનાને બાને લડાલગી કરે
 છે, સુવિહવ સાહુઓની પાસે દ્રારમેને જવાની મનાઈ કરે છે, સાપ વગેરે
 દેવાનો બપ દેખાડે છે, વ્ય આપીને અગ્રામ્ય ટિપ્પોને પશુ વેચાતા છે, બે
 વ્યાખ્યાન કરે છે, ધીરનાર કરે છે. અવિદિત અનુભવોમાં સાસનની
 પ્રભાવના હોવાનું જણાવે છે. પ્રવચનમાં નવિ જણાવેલા તપની મરૂપણી
 કરી તેના ઉત્તમણ કરાવે છે. પોતાને માટે વસ્ત્ર માત્ર ઉપકરણો અને દ્રવ્ય
 પોતાના ગૃહસ્થોને ધરે બેસુ કરાવે છે, પ્રવચનને સંભળાવીને ગૃહસ્થો પાસેથી
 પૈસાની કામ્ના રાખે છે, શાનગિયની શક્તિને સારું ધનને બેડુ કરે છે અને
 કરાવે છે, તે બધામાં મેળનો સમુદાય પરસ્પર મળતો નથી. પરસ્પર બધા
 ઓમાં વિચારાદ છે. પોતપોતાની બળાઈ કરીને સામાયારીને વિરોધ કરે છે.
 બધા લોકો વિરોધ કરીને સ્ત્રીઓને જ ઉપેક્ષા આપે છે, યથાંદે વર્તે છે.
 ધમાધમી કરે છે, ભકતના અરમ્ભ નેટલા ગુણને પશુ મેં નેવડો કરીને
 ગાંધ બતાવે છે. બાનાઓને બતાવીને વધારે ઉપદેશ રાખે છે. ઘરે ઘરે
 જાતિ ધર્મકથાઓને કહતા કહેતા બમે છે. બધા અનિદ્ર છે, પોતાની
 ગતિ પાપે મુદ્દ સાપ છે અને ગતિ મરે મરુર ધરે છે, ગૃહસ્થોનું બદ્ધ
 માન કરે છે, ગૃહસ્થોને સવમના મખા કહે છે. ચરવા પુરિમાને વધારે
 કહે બપ છે, નાની આરત્રમાં પશુ વધારે કરવો ચૂકતા નથી, તેઓ
 ગૃહસ્થોની પાસે સ્વાધ્યાય કરે છે અને પરસ્પર તો બૂને છે તથા ચેલ્યા
 માટે પરસ્પર લડી મરે છે. છેવટમાં તેઓ (હરિમંત્ર) જણાવે છે કે
 “આ સાધુઓ નથી પશુ પેટભરાઈનાં પેડું છે.” “તેઓ બપ કહે છે

કે, તેઓ તીર્થસ્થોને શ્રેષ્ઠ પહેરે છે માટે વદનીય છે” તે માટે શ્રીહરિમહાશયે
જણાવે છે કે, “ એ વાત ધિન્ધરને પાન છે-આ નિરચગની વાતને પાકાર
કેની પાને કહીએ ” ઇત્યાદિ

જે જૈન-આચાર્યનો પાયો હિતમોક્ષમ સાગ (જે સાગમા દેહને પાણી
વીસરવાનો ક વોમરાવાનો દોષ છે), સર્વથા અદિમા, સત્ય, વિશુદ્ધ,
અભ્યર્થ અને અક્રિયનતા ઉપર જ શ્રીશ્રવમાનદેવે માણ્યો હતો, તે આચાર્યની
ખીતન દ્વારા નહિ પણ જૈન ગુરુઓ (૧) દ્વારા જ થયેલી આ વાતની છિન્ન-
ભિન્નતાને જોઈને વા સાબળીને ક્યા મનસ્વિનું મન ન હુ ખાય ? શ્રીમાન
હરિમહાશય ભગવત વર્ધમાનના અગ્ર અનુયાયી હતા અને તેમના જ આચાર્યના
સગ્ગ અનેવાસી હતા, એથી જ તેમણે પોતાના સમયના એ જૈન-આચાર્ય-
ગેને જોઈને પોતાની મનોવેદનાને આ અથમા (મળોધપ્રકરણમાં) ખુલ્લી
કરી છે, અને યથાસાધ્ય એ આચાર્યની સામે થઈને પાછા ગૌરવભાવ
આચાર્ય જૈન માધુ-સમાજમા દાખલ થાય, તે માટે તેમણે પોતાના ચાન્નિ
દ્વારા અને ત્રયોદ્વારા પણ કાઢીશ કરી છે—આ દરીકરને આપણે એઓના
અયોનુ અવલોકન કરી વખતે આ જ નિર્બંધમા સ્પષ્ટજે પણ હવે પછી
જોઈ શકીયું

શ્રીહરિમહાશયનો સમય અને એ અમયનુ વાતાવરણ—એ એ જામનો
લખાયા પછી એમના જીવન વિષે જે કાંઈ છૂટું
શ્રીહરિમહાશયનો જીવન છવાયુ મળે છે તે લખાય તો ને વ્યાજબી જ
કહેવાય .

૧ આ મહાપુરુષનુ જીવન એમના પોતાના કોઈ અથમાં તો મળતું જ
નથી તેથી એ આદર્શ જીવનને લગતી બધી દરીકરોને આપણે સર્વથા
વિશ્વસ્તરૂપે મેળવવા તો જોઈએ છીએ, તો પણ ત્યારપછીના કેટલાક મહા-
નુભાવોએ એમના જીવન વિષે જે કાંઈ એ ચાગ વાનો લખી છે તે આપણે
જરૂર જોઈ શકીએ છીએ અને તે બદલ આપણે તે લખનાર મહાગયોના
ધણા ધણા ઉપકૃત પણ છીએ. એ લખનાર મહાગયોની યુબનામાવલી
આ પ્રમાણે છે :

(૧) શ્રીહરિમહાશય ઉપદેશપદની દીકા શ્રીમુનિચંદ્ર ચુલ્લિએ ૧૬૭૮મા કરેલી
છે, અને તે દીકામા છેડે, તેમણે શ્રીહરિમહાશયના જીવનને-લગતી ધણી જ
દ્રશ્યકરી નોંધ લીધેલી છે.

પુરોહિત શ્રીહરિભટ્ટ

અમારું મુધીના ધણા ખાંડ અંતિકાસિક પ્રેમને હાથ આપણે જાણી ચૂક્યા છીએ કે મેવાની વીરભૂમિએ અને વીગનગને પેતા કર્યા છે, ભાભાશાહ જેવા દાનવીરોએ એ જ મેવાડી માતાનો જોગો મોખા પો છે, મદારાણા પ્રતાપ જેવા અદ્વિતીય ગુણવીરોએ એ જ મેવાડી ભૂમિને અમર કરી છે, આપણી આ કથાના નાયક ધર્મવીર શ્રીદુર્ગિભટ્ટએ પણ પોતાની માધુર્યાદારા એ જ ભૂમિને ઉજ્જવલ કરી કે મેવાડમા આવેલો ચિત્રકૂટ પર્વત (ચિત્તોડ મન્) જાન ધણા સમયથી સર્વ વિશ્રુત છે—એ મનામય મહાવેર અનેક શિખરોને ધારણ કરી પોતાનું ચિત્રકૂટ નામ યથાથ કરવા સાથે મેવાડના પ્રાણોને પણ યથાર્થ નામચાળા જણાવી જગત અમર મેવાડના વધિપ્લ ગૌરવમા વિશેષ રૂઢિ કરી છે એ સાધક નામવારી પરવતની વગાગીઆ તેના જ નામે પ્રમિદિ પામેનું એક ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) નામે નગર-નગર-દત્ત-ને અત્યારે પણ પોતાની જરાવચ્ચારી છર્ણવાને જણાવતું ઉચ્ચપા પામે હયાત છે. આજથી લગભગ બારસો વર્ષ

- (૨) શ્રીમુર્તિવર્માજીએ ૧૨૬૫મા બનાવેલી ગણધર્મમાર્ધતવત્તની મોગી મીશમા પણ શ્રીદુર્ગિભટ્ટ વિશે છકુ છવાયુ લખેનું મળી આવે છે
- (૩) શ્રીરામાયણએ ૧૩૩૪મા મેવાડના વાવકચરિત્રમા શ્રીમુર્તિ જીના જીવન વિશે જે હાથેનું રંગ છે તે ધણી જ વીગનવાર છે અને તે મેમા અત્યંત મનોહર કાવ્યકૃતિની વર્ણનાએની છે
- (૪) શ્રીમદ્ધર્મગિએ માત્રેની ૨૩૮૦ માં પ્રમાણુ પ્રાપ્ત 'કથાવતી મા' જેવું શ્રીમદ્ધર્મગિ વજ્રામી અને મિદમેનની કથાઓની સાથે આ શ્રીમુર્તિજીની પણ જીવન-કથા મમિલિત થયેલી છે
- (૫) શ્રીરામગેખરમુર્તિએ ૧૪૫મા બનાવેલા પ્રમુખેશમા પત્ર પ્રમાણુ ચરિત્રની જ પેઠે શ્રીદુર્ગિભટ્ટ વિશે ધણું વીમવચ્ચી લખાએલું છે
- (૬) મારા મિત્ર અને મદાધ્યાયી ન્યાય-વ્યાખ્યાનકર્તા પંડિત શ્રીદ મોવિ. દામે ૧૯૭૩મા એ શ્રીદુર્ગિભટ્ટમુર્તિ એનું જ જે ધણું વિવરવાર અને ઉપયુક્ત જણાયેલા મેવાડ મેદાન પ કે આ જ વદન છેવટના લખાએલા અથ ઉપગ્રંથી જ ને આ જુદું મકલન મેલું છે

પહેલાં એ નગરમાં બંને રીતે 'નિતારિ' એટલે નામે અને શુભે કરીને 'નિતારિ' રાજ ગત્ય કરતો હતો એ રાજ ગમતી પેઠે પ્રજાવત્સલ, યુધિષ્ઠિરની પેઠે નીતિવત્સલ, અશોકની પેઠે દયાવત્સલ અને અર્જુનની પેઠે રણવત્સલ હતો. એથી જ એની પ્રજાએ પણ 'ચયા રાજા તથા પ્રજા' ની ઉક્તિ અગિયાર્થ કરી હતી અર્થાત્ પ્રજા પણ પ્રજાવત્સલ, નીતિવત્સલ, દયાવત્સલ અને રણવત્સલ હતી. "સત્યં જયતિ નાઽનૃતમ્" ના ન્યાયે એ પ્રજા ધનવાન પણ હતી એ રાજ પામે જે પુરોહિત હતા તે જ મદાદાય આપણા આ ઉદ્દેશના પણ પુરોહિત છે—શ્રીહર્ષિભટ્ટ જાને આદ્યજ્ઞાને કહે પુરોહિત હતા વિદ્યાદેવી બ્રહ્મતેજને વચલાં હોવાથી શ્રીહર્ષિભટ્ટ પણ ઐદે વિદ્યાના જાણુ હતા અને એક મમર્થ ગમના પુરોહિત પટે બિરાજેલા હોવાથી રાજમાન્ય અને લોકમાન્ય પણ હતા. જે સમયે બ્રહ્મણી વાસ્તવિક ઉચ્ચતા હતી ત્યારે તો તેઓ નિર્ગભિમાની અને નિઃસ્પૃહ હતા, પણ ત્યારે તેઓનું બ્રહ્મતેજ અસ્ત થતા જ એ ઉચ્ચતા પણ આથમી ગઈ ત્યારે તો તેઓ વિશેષ અભિમાની—મિથ્યાભિમાની બન્યા અને જોને ક્ષત્રમન્ય થઈ બેઠા. શ્રીહર્ષિભટ્ટએ પણ અદ્વૈત્તિને પોપનારી પોતાની એ કુલારંપગને જાળવી રાખી હતી. જાને આદ્યજ્ઞ, ઐદે વિદ્યાના જાણુ. પ્રખર વૈયાકરણ, ઉત્કટ નૈયાયિક અને વળી રાજમાન્ય પુરોહિત હોવાથી તેઓની એ અદ્વૈતનિર્મમાં શી ખામી મહે ? શ્રીહર્ષિભટ્ટ વિષેને ખાતરી હતી કે, આ છ ખંડ ધર્મીમાં માગ જેવો—અને માગ મિથ્ય જેવો પણ કોઈ પડિત દેવા એ સંભવતું નથી. ચાગ્લોએ કહેલા જૂના રાસાઓમાં સંભળાય છે કે, કેટલાક મન્યાભિમાની ગૃતીગ ગમ્મઓ પોતાની સાથે અસ્ત્ર શસ્ત્રો ગાખવા ઉપરાંત એક નીસ્રગળી, અઠ કોદણો અને એક જાપણુ ગાખતા. જેવી રૂત્રને ચાલારાધાર્થી પણ પકડી ગદાય, જમીનમાંથી પણ ખોદી ગદાય અને ઉઠા પાણીમાંથી પણ જોતી ગદાય એ જ પ્રકારે અને એ જ વૃત્તિથી સર્વજનમન્ય આ હર્ષિભટ્ટ ભૂટે પણ એ જનનાં ત્રણે નિશાનો રાખ્યાં હતાં. એ ઉપરાંત 'પોતાની જેવો સમસ્ત જગદ્ગ્રીયમાં કોઈ નથી જ' એવું જાણાવવા માટે જ તેઓ પોતાના હાથમાં એક જાણુવા પણ રાખતા હતા વળી, 'આટલું બધું—સંસારમાં કોઈ ન બચે એટલું બહુવાથી કમય માંડે પેટ ન ફાટે'—એવી લોકોમાં પોતાની—અપૂર્વ પ્રતિષ્ઠા પ્રસરાવવાના જ હેતુથી તેઓ પોતાના પેટ

ઉપર એમ મુરખુપ' પણ કાપમ બાપી રાખના હતા વગી, ખાતેથી જ ન
અટપતા તેઓએ એવી બીજાપ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જોનું કહેલું હું ન સમજી
તેના શિખ પલ્લુ થઈ જાય

વાચક ! કાળની મિતિ આગી છે કાગે કરીને ખાદુ પત્ર મરુડ બને
છે અને મધુર પત્ર ખાદુ બને છે મૃત્યુ શીદર્શિન ની આ ખાગી પ્રતિજ્ઞા
પત્ર કાગે મીને તેને માટે મધુગી નીચી છે તે હવે આપણે આગળ ઉપર
તેહ ૫

કાન એમ દિવસે પુરે દિવસવર શ્રીદર્શિન બા મીયાના ઉપર બેસીને
બામરે ફર્યા નીમ્યા મીયાનાની આમર પછા 'મરખપી' કામરણ,
વધામ પુરવણ ન્યાયવિદ્યાવિચયજી વમિવગ મેસી વિધાનનગરસરી'
જ્યાં અનેમ રમરે એમના વિધો એમના નિર્ણયો મોડી ત્યાં છે મરખા
મરણુ કાન છે એમના અમરમાત્ર એ બા જી મરખાડો મેમને બાગવા જોવા,
મરખા આલની શ્રીઓના માથા પમથી પમીયા બેગ પ તા જોવા, નિગને
મરખ મરખા છોકા (એને છપા) જતા જોવા ગાર બગ મને બેમોના
ક'શ મરખે પત્ર એમને કાને અથવા ને સર્વ દાદા દોલ, મેગ,
મેગ બામો બાગો અને એને કાન પમગી છે' એમ જ મરખ અરખાને
મરખાવા લાખ્યા બા જીએ મીયાનાની બાગ કોડ કાળને જોયું તો એમ
મોગ થઈ મરખો થયું અને મરખાપ દાથી સામે આવતો જાણાયો
દાથી મરખાની બેગ બાળના દાખાન પાડતો વચ્ચે આવતા શ્રીઓને મરખ
મામે જોવાળો અને કાનના મેલને પત્ર કોડ એમ બાગ મરખાળને
કરો મરખાપ પાળીના પૂતી પો' ધમી આવતો હતો આ જોવા જ
મીયાને ઉપાન રા મેલજો તો નાની મયા, બા જી પત્ર સમયાનુકૂળ કુશળતા
નો ઉપયોગ મી દમગે મરખા જ સામેના એમ જિનમરિ ઉપર મગી મયા
અને દરિયાના સામ્યમાત્રો પિત્ર મરખા જીવનમરિ એમ કલિવત ઉખિને
અમરખોએ મેલી અનુમરિ મરિર ઉપર મયા એમે તેમની નમરખા
શ્રીઓની નીચે પત્ર આ છે જિનમરિના મરિરો આમગ લઈ
પેતે બની મયા તે પાડ તે અમિયાનની ઉપામા તેમને ન જ જાણાઈ
અને ઉપર કલિપુત્રી સદાગી પેડે એમને જ જિનમરિના પ્રતિબેબનો
ઉપદાસ કરી 'દરિ એમ કુટિ'ની જિનને સમર્થિત કરી ઉપાસમા પત્ર

તેમને બીજું કંઈ અભિપ્રાય ન આવતાં મિથ્યા જ માન્યા
—તેઓએ એ પ્રતિબિંબ પ્રત્યે કહ્યું —

“ ચતુરેવ તવાડ્ડવદે સ્વપ્ન મિથ્યાજ્ઞાનમ ”

થોડો વખત વીણપટ્ટી વગી બધું શાંત અને સ્વસ્થ થયું, તાથી દાર્થીને
ઢેકાણે ગયો અને લોકોનો વ્યવહાર પણ પૂર્વની જ જેટલો ચાલવા લાગ્યો, ત્યારે
આ ભટ્ટ પણ ધીમે ધીમે પોતાના ઘર તરફ પ્રવિષ્ટ થયા—કેમ જાણે મુઠ્ઠ
અભિમાન જ મનુષ્યના હોય ન ચાલતો હોય.

વિદ્યાર્થી હરિભટ્ટ

એક દિવસ ભટ્ટ નાજભણેલનાથી નીકળીને પોતાના ઘર ભાગી ચાલ્યા
આવતા હતા. ગાંધીમા એક જૈન ઉપાશ્રય પડતો હતો—જેના ઉપર એસીને
સાધ્વીઓ વાધ્યાય કરતી હતી. જંગોએ જાણ જ એ સાધ્વીઓના
વાધ્યાયનો ધ્વનિ જેમ લોકોને પાગમનમાં અડે તેમ આ ભટ્ટના કાનને
અડક્યો. જે આર્યા (૭૬)ને એ આર્યાઓ જોવાની હતી તેને આ ભટ્ટ મદાશયે
બગાવ સામગી—અસગ્રહ અવધારી અને તેનો અર્થ સમજવા માટે
તેમણે યથાસાધ્ય દત્તચિત્ત થઈને પશ્ચિમ પાસે કોઈ કિતુ તુખડીમાં દાકગની
પેડે આ ભટ્ટ મદાશયને એ આપતો એક અસગ્રહ પણ સમજાયો નહિ.
ભટ્ટના અભિમાનનો આ હેલ્લો શ્વાસ હતો, છતાં તેનણે મળે તો જાણે એ
આપતો ગાનારી જૈનઆર્યાનો પણ ઉપક્રમ કર્યો ન હોય. એ ગાથા
સાંભળીને ભટ્ટ બોલ્યા કે, “ માતાજી અંજાજી! તમે તો આ ગાથામાં
ખૂબ ચક્રચક્રી કર્યો” જૈન આર્યા પણ સમયની તલ્લુ હોવાથી થણી મીઠાશથી
બોલી કે, “ જાણુ! નવું નવું તો એમ જ હોય ” આ સાંભળીને ભટ્ટની
ખરાબ મીઠાશમાં પગિણી અને તેમને પોતાની બીજમપ્રતિજ્ઞાનું પણ સમજ
થયું હવે એ ભટ્ટએ નહિ પણ શ્રીદગ્ધિભટ્ટ મદાશયે વિશેષ નમનાપૂર્વક
એ જૈનઆર્યાને બોલાવ્યું કે, માતાજી! તમે મને તમારો એકો દેવો અને
જે ગાથા હમણાં બોલ્યાં તેનો અર્થ પણ કૃપા કરીને સમજાવો જૈન મદનગએ

૧ શ્રીદગ્ધિભટ્ટ જે ગાયાને સમજાવ્યા ન હતા તે ગાથા—આર્યા—આ હતી

“ ચક્રીદુર્ગં હરિપણન પળન ચક્રીણ કેમ્વો ચક્રી,

કેમવ ચક્રી કેમવ દુ ચક્રી કેમવ ચક્રી ચ ”

આ ગાથામાં ‘ચ’ વધારે હોવાથી શ્રીદગ્ધિભટ્ટને વિશેષ ચક્રચક્રી લાગ્યો.

તેટલી જ નમ્રતાથી જણાવ્યું કે બાપુ ! પુત્રોને જિંદગી દુઝાનો અને (પુત્રોને) અર્થ મમજનનાનો અમારો આચાર નથી માટે તારી શિષ્ય સવાની અને ગાથા ના અર્થને સમજવાની રૂપિ દોષ તો આ જ નમ્રતા રહેતા અમારું ધર્મચાર્ય શ્રાવિતભાઈ મુનિશ પાસે જ જોઈશ છતાં તો પોતાની પ્રતિષ્ઠા મુજબ એ મનસાના જ શિષ્ય સવાને 'હયુ' હતું પણ તેમીના મત્સર આગ્રહને લીધે છતાં એની મેં આજી રૂપિયાની પેઠે જ સિરોપાચ કરી એમણે વરણ શ્રીશ્રી મુનિશ પાસે જ વાને રવાણ કર્યું અને સારે એ મહત્તરણને પણ લીધા તે જવા વચ્ચે એ જ જોનમલિ આલ્યું જે વારા એકવાર થોડાં જ મોતમાંથી બચી ગયા હતા

વાચક ! તને વા જ રહે કે તે દરિન અને આ દરિન મા અન્ધાર આમણપાતાળ જેટલું અન્ય થયેલું હતું—તે દરિન માનનાં વંદની પડ અનુદા હતા—આ દરિન વેનસવાની પેઠે ધણા જ નમ્ર હતા, તે દરિન દાના વાળા વન તેમ જ હતા—આ દરિન તા મહત્તમના એ જ વન થી વળી ગયા હતા દાગની મેડા ? કમળી કરો નૃતિની કદા - માયાની કદા—અમે તેની કદા પડુ જેની તેની એ આ જ અનુદા છે જે દાગ એ જ વ્યભિમા પણ આપુ મડુ અનુવાદ પરિચય થઈ જ છે

મુનિ હરિભટ્ટ

મનસાના થોડાં જ એ મારિ લઈ ગયા અને હરિભટ્ટ પણ ભણે પોતાના પૂર્વ ઉપાસરી થયેલા બાપુ પ્રાચલિત જ ન કરતા દોષ તેમ એ શાંત મને અચરની ભગની જિનપ્રતિમાને વિશેષ વિગત નિગૂળી નિગૂળીને સ્તુતિ મળ્યા આ ઉપાસનાના જ મોખે ચોટા ફેરીને બો વા ક-

હપુરે તવા કવટ નવવનુ 'જાનરાગતામુ'

આ ઉપાસ એ વિશેષ ભવની પે જાને ધણા માન આ જાવડું હા મન્ય બાણી તેમજે મને જો ખીલ પડુ અને સ્તુતિ મો કરીને પા વાના ચિત્તપને વિશેષ નિગૂળી થા લાગી અડાગ નીમા તેઓ અને પૂર્વ મહત્તમના બન અચરમે શ્રીશ્રીભાઈના વચ્ચે પે વા અને પડે-

૧ જાનરાગતામુ દરિનના દીપ્ત તરી શ્રાવિતભાઈ ને જણાવતા છે તો પણ શ્રીશ્રીભાઈ પોતાના જ આ ઉપાસ (જુએ આ નિગૂળી ૧૦૭ (૫) હાલ એ મળવે માં જુ જ જણાવ કર એ એ આ પ્રમાણે છે —

શ્રી ૪ શ્રીહરિભદ્રજીએ જૈની દીક્ષાને સ્વીકારીને ખાણજુલમુખને ઉર્જવલ કરવા સાથે “પ્રાણો જાએ પણ નહિ તજે દક્ષ ધારેલ વાત” અને “છૂટની સિદ્ધિને માટે ડાહ્યા વાર ગણે નહિ” એ બન્ને ઉક્તિઓને પણ ચરિતાર્થ કરી દીધી

આચાર્ય હરિભદ્ર

શ્રીહરિભદ્રજી જે કર્મે કરીને પુરોહિત હતા તે હવે પણ પુરોહિત જ રહ્યા—માત્ર પહેલા રાજપુરોહિત હતા અને હવે તે ધર્મપુરોહિત થયા વર્તમાન સમયના નવીન સાધુની પેઠે દીક્ષિત થયા પછી પણ તેમને કાંઈ ભણવાપણું ન હોતુ—માત્ર જે શાસ્ત્રો અત્યાર સુધી તેમને પરાક્ષ હતા તે પ્રત્યક્ષ જ કરવાના હતા અને તે બધા એક શ્રીગુરુમંત્ર મળ્યે તેમને પ્રત્યક્ષ પાંચ થઈ ગયા—જેમ શ્રીમહાવીરભુની ત્રિપદીને આભળી ગણધરશ્રીનંદમૂર્તિ ગૌતમ બાગ અગોને રચી ગદ્યા હતા તેમ આપણા શ્રીહરિભદ્રજી પણ માત્ર શ્રીજિનભદ્રજી દ્વારા ત્રિપદીને મેળવીને અનેકાનેક અયો લાખવા સમર્થ થયા હતા જેમ જેમ તેઓ અદિસા, અનાગ્રહ અને અકપાયના જ પાયા ઉપર મહાએલા જૈનદર્શનનું અવલોકન કરવા ગયા અને જીવનને પણ એ જ રીતે કેરવતા ગયા તેમ તેમ તેઓને વીતેલા દિવસો માટે ભારી પશ્ચાત્તાપ થવાલાગ્યો અને આ જાતનો યોગાનુયોગ કરી દેવા માટે તેઓ પૂઠ યાકિની મહત્તરજીનો અત્યંત ઉપકાર માનવા લાગ્યા, એટલું જ નહિ પણ તેઓને પોતાના ધર્મમાતા સમજી પોતાના પ્રત્યેક અથમા તેમના ધર્મપુત્ર તરીકે જ

“જિનભદ્રજી તે હરિભદ્રજીના આસાકારી અર્થાર ગચ્છપતિ ગુરુ”

“જિનદત્તજી તે હરિભદ્રજીના દીક્ષાકારી ગુરુ (જૂઓ સમરાદિસકથાની પ્રશસ્તિ, આ નિર્મલ પૃષ્ઠ ૯)

“યાકિની મહત્તરજી તે શ્રીહરિભદ્રજીના ધર્મજનની માતા”

“વિદ્યાધરકુલ તે હરિભદ્રજીનો વિદ્યાધરગચ્છ”

“સિતાંબર તે હરિભદ્રજીનો શ્વેતાંબર સપ્રદાય.”

૧. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ નિષ્પત્તિ

૨. શ્રીહરિભદ્રજીએ પોતે જાને જ ન પોતાને અને બીજા પણ અનેક સુવિદિત સરિઓએ શ્રીહરિભદ્રજીને ‘યાકિનીમહત્તરામ્બુ’ તરીકે તે તે અનેક પ્રમાણમાં ભોળાખોળા છે:

પ્રમદ થયા ક્રમે જીને જોઈ અઘરવી પોતાનો રા નમાર પોતાના પુત્રને
 એરે તેમ જ શ્રીદશિમજીના યુ — એ પોતાના મન્ડનો સર્વસ્વ બાર
 શ્રીદશિમજીને સોંપ્યો એવે એ મુનિ શ્રીદશિમજી, આચાર્ય શ્રીદશિમજી
 થયા અને જૈન-આચાર્ય નું જૈની અહિસાત જૈની મધ્યધર્માનું અને જૈની
 સાધુવાનુ જાણે પોને મર્વરૂપ ન રોય તેમ તેઓ સ્થગે સ્થગે વિદરચ લાખ્યા

હરિભદ્રના ગિધ્યો

શ્રીદશિમજી જોયા ધમવીર દત્ત તેમ જ મુવીર તેમના એ બાણેજ
 દત્તા એમ હુમ અને મીને પન્મહુમ તે જાનેને કાઈ નિમિત્તને લીધે
 વૈગવ્યગ્નિ થઈ, તેથી તેઓને ધર્મ—મર્મ મમજરીને પોને દીપ્તા આપી
 અને બામરજી આદિત્ય વધા દશન સાત્રાનો અભ્યાસ મગરીને તે જાનેને
 અત્યવ નિપુણ થ્યા તે વખતે પૂર્વ વરના મમધ વિગેરે દોઝામા
 બાદ ધનની વડી પ્રમગવા હતી અને અને એમ ક્રમણે એ પ્રમગવાઈ

શ્રીદશિમજીના પોતાના પ્રથો—

૧ ' મહત્તરાયા વાકિન્યા ધમપુત્રગ નિવિટતા ।

આચાર્યહરિમદેષ ટીકેય ગિગ્ધોપની ॥ 'શ્રીદગ્ધવાલ્કનિકનિપુત્રીકા

૨ " જાદગિમયહરિયાદ રહતા એટલે ટ ધમપુત્રેય હરિમદ્વારિણ " —ઉદશપદ

૩ ' વિદુત્ત વ વાકિનીમહત્તરાયુમીહરિમદ્વારિણ ' —પગસૂત્રદીકા

૪ ' જુલિધર્મનો વાકિનીમહત્તરાયુનો —આચાર્યહરિમદ્વારિણ —અનેદાન્તમયપતાકા

૫ ' જુલિધર્મનો વાકિનીમહત્તરાયુના —આચાર્યહરિમદ્વારિણ ' —સત્તિવિચારા

૬ શ્રીદશિમજીએ પોતાની આચર્ય નિપુત્રીની મીમા ૫૫ એ જ

પ્રમ જે જાણેવે ટે—જૂઓ આ નિમધ (૫૦ ૭ (૫)

બીજી બીજી આચાર્યોના પ્રથો—

૧ ' વાકિનીમહત્તરાયુનો —આચાર્યહરિમદ્વારિણ

સત્તિવિચારાગિધ્ય (મુન્મદગરિ

૨ " વાકિનીધમપુત્ર —પ્રથમકોષ (રામકૃત્તમગરિ)

૩ ' વાકિનીમહત્તરાયુમુત્રમીઝિનમદ્વારિણ —પિપ્પલોહરિમસૂત્રિભ '

—મધ્યાહવાલ્યાન (દ્યનદન)

૧ દીપ્તા લીધા પડી નામ દેવચનો રિચ / શ્રીદશિમજીના પ્રમથમા
 ન દેતો તેમ તેમના પોતાના અને શ્રીદશિમ વધા પન્મહુસના નામ કપરથી
 ન જાણી દામ ટે,

બાદેના અનેક વિદ્યાપીઠો હતા જેમાનું એક વિદ્યાપીઠ તો એવડું મોટું હતું કે જેમા ૧૫૦૦ અધ્યાપકો અને ૧૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા શ્રીહરિભટ્ટ ગુરુએ પોતે જ બૌદ્ધર્શનના પ્રવર અને પ્રંખર પડિત હતા તો પણ એ વિદ્યાપીઠની કીર્તિ સાંભળીને મુનિ ગીડમ અને પન્નદમને તો ત્યા જઈને જ બૌદ્ધ—નાસ્તિકને બલુનાની તીવ્ર દિક્કા થઈ.

હરિભટ્ટના શિષ્યો અને બૌદ્ધવિદ્યાપીઠ.

આશુનેયુ જેવાની, આશુકર્યુ કન્વાની, અણુમાબળ્યુ સામળાની અને આણુખાનુ ખાવાની દેવડા નાધાગ્યુ માળુખાને થયા કંઈ છે—એ રીતે આ દસ અને પન્નદમની પણ એ વિદ્યાપીઠમા જવાની એટલી જાણ અનિવાર્ય થઈને ગઈ ગઈ કે મોટાના મહામાન્ય—ગુરુપ શ્રોતરિભટ્ટએ તેમ કન્વાની અનુમતિ ન કરાવી તો પણ તેઓ તે વૃત્તિને વગ ન કરતા પોતે જ તેના મન્નગુદપણે વચાવની જની ગયા—જે શિષ્યોએ કોઈ વાર ગુરુના વચનનો અનાદર કન્વાનું દેખ્યું પણ ન હતું તેઓ જ પોતે આજે તે વચનને ન અનુસરી શક્યા—જે શિષ્યો ગુરુના વચનને માટે પ્રાણ પાથરવાની ભાવનાવાળા હતા તેઓ જ પોતે આજે મોદગનિને વગ જની એ વગ્ન દુર્લભ્ય કરવા લાગ્યા અને જેમ પેલા પ્રમિદ્ધ મુન્યું મૃગે ભગવાન શ્રીરામને પણ ભમાવ્યા હતા તેમ એ જન્મે મનુષ્યોને એ વ્યામોહના પ્રયજવર સંસ્કારે ‘વિદ્યાપીઠમા જઈને ભણુવા સિવાય’ ખીનું કશું જ ન સૂઝ્યા દીઠું, ન સામળયા દીઠું અને ન મિયાગ્વા દીઠું. ગુરુશ્રી તો આ પ્રવૃત્તિમા પ્રત્યક્ષપણે એમનું અનિદ જ જોતા હતા, અને એથી જ એમણે માત્ર પુત્રપ્રેમને લીધે તેમ કન્વાની ના પણ પાડી હતી.

૧ આ ‘વિદ્યાપીઠ’ ના સ્થાન સંબંધે અને તેના કૃષ્ણપતિ વગેરેનું લગતી કોઈ જાતની માહિતી મળી શકી નથી કોઈ કહે છે કે “ એ અને શિષ્યો બૌદ્ધાર્થ પાસે ‘ભોટ’ દેશમાં ભણુવા ગયા હતા ” —(ગુણોપિટર્સનમહાગયનો ત્રીજો ગ્લોટ, પૃ ૮૫ (કલકત્તા પૃ ૨૮૭ ની માત્રી) એ ઉપરથી ‘ભોટ’ દેશમાં એ ‘વિદ્યાપીઠ’ હોવાનું કહી શકાય

૨ શ્રીહરિભટ્ટના વર્ણવેલોમા કુલ બાગ તો બૌદ્ધર્શન સંબંધી ગર્ચા અત્યાંક પણ જોઈ શકાય છે, એ ઉપરથી એમને બૌદ્ધર્શનના પારદર્શી કહેવામા લેવા પણ અવિશયોક્તિ થતી નથી.

તો પણ કર્મના પ્રગળ મરણ પાસે જેમ પામી મનથી નીન જાતી જામ છે તેમ આ જાતે બીજો પણ એ પોતાની હજારના નીન જામ મની ગયા અને બાંધવત્વવાનો પણ એવો જ સયોગ દેવાથી પોતાની હજારપૂર્વક એ જાતે બાંધજે પોતાના જ આ-ચાણની અરે વિનાશની પ્રગતિ આ ગી અને વિદાર કરતા મરણ પ્રાપ્તિને તેજો જાતે એ વિવાહીક સુત્રી જાત પડેલા

વત માનમા જેમ પગમતમદિબજવા બજાણી નથી તેમ તે કાગે પણ તેજો જ રંગ જામેતો જાતે સમગ્ર મમાગી મુતિ માટે પ્રયત્ન કરનાર મહામારણિય મિત્રુવત જુદના એ વખતના શિરો મોટા ચમગમની જેવા વિગતી (૧) બજવા જાતે એમજે જુદનુ મિત્રુપ વિસાધુ હતુ અને શ્રીજુદના મમમમરી કાશ્વગોત્રી પેટે જ એમજે પોતાનુ એક જ મત્ત ચવાવા માધુ હતુ શ્રીજુદના સમગ્ર આચારોને વિદારણી આપી માત્ર એ તંત્રજાને જ માધન મનારી અને તે જ કાગ લોકોને બંધો મતો કટી રમાવવા, અને મનાઓ મિત્રી માદ જામનની નજુ નાઓ વચારી આપે હવત જાતોનો સહાર કરવાના જ એક મુપત્રિત () C જેથી તેઓએ એ વિરાહીને ધ્યાનુ હતુ એ વિરાહીકમા આ જાતે જાતે માધુઓ પોતાનો માત્ર વેદ ગણી લી રીને જાતે જાતે વા જાતે આચાર પ્રમાણે જ વર્તી જાત બજુવત ગી રીને બાગી શરૂ

જેમ ધનન પ વત્રિક ન કરવાનુ એ છે માત્રા પિત્રા ગી રીતોના આચાર નોડે છે અને પત્રિ મામે જાતે માત્રનાઓ સહે છે તેમ આ જાતે વિરાહીકમા જાતે પત્ર પોતાનો વેદ જાતે આચાર વિચાર વિમારો મોતુ છે હજારપૂર્ણ પામ પોતાને જાતે થએતો શુ જાતે અરિનય પગુ જાતે સામરો નદિ.

વાચક ! માવવાન થજે જાતે જામનિના જા દાવ ચાર છે તેનુ પગુ નિરીક્ષણ કરી દાવજામ જાતે પત્રિ દાવજા જામનનો પસ કરી જાતે ચમગ નદિ મુવત્ર વજુવત ગામ જાતે જાતે વિચાર થત

મનિ દમ અને મુનિ પગમદને પોતાના નામની આગળ વિગતવા મનિ જુગાન મિત્રુ શરૂ જાતે એ વિરાહીના કુવર્તિને જાતે જાતે નવા મિત્રુજાને વિરાહીઆ દાખલ કરી તેમના આચાર અને જાતે જાતે જાતે જાતે પગુ કરી જાતે હવે તે જાતે મિત્રુ માનમા નિન રીને-નિગતે જાદ્યાજાનો જામગમ કરવા લાગ્યા જાતે જાતે જાતે જાતે પગુ તેજો મદ જાતે જાતે મમગવા લાગ્યા જાતે પોતાના અગુવ શુદ્ધ પ્રમાણ

તે લીધે એ શાસ્ત્રોના ઉપયોગી પાડોને તેમણે 'કંઈથ પણુ કી લીધા, એટલું જ નહિ પણ સાચે સાચે એ શાસ્ત્રોમા આવેલા જ્ઞાનમતના પ્રતિવાદનો પણ પ્રતિવાદ તેઓએ દુઃશક્તી પણુ ઘણી જ માર્મિક નોંધમાં જે એક પાનામાં લખ્યો નાંખ્યો.

હરિભદ્રના શિષ્યોની જિનભક્તિ અને બૌદ્ધોનો પ્રકોપ.

વાચક ! તુ એમ ન સમજતો કે, એ જે પાનાં માત્ર કાગળનાં કે તાડના પાનાં હતા, એ તો એ જાતે જાંદુઓના વિનાશ માટે છવથેણુ તરવારનાં પાનાં હતા “ વામે વિધો વામમજેવમેવ ”

એ જે પાનાને તેઓ પોતાની જ પેઠે અસત છપાવીને ગમતો હતા, તો પણ એક દિવસે કોણુ જાણે શી રીતે એ જાતે પાના કિડતાં કિડતાં માર્મિક હાથમા આવી ગયા—કેમ જાણે પૂં ગુરૂ મીના અવિનયે જ તેને ન કિડાડ્યા હોય. પાનાને લેનાર ભિક્ષુએ એ જાતે પાના કુલપતિની પામે આપ્યાં, કુલપતિએ તેને અથડી ધતિ મુઠી જગમગ ધ્યાનપૂર્વક જોયા, તેના જાણાવેલી માર્મિક યુક્તિઓથી તો તે વાચતો વાચતો ડોહ્યો અને પોતાના વિદ્યાર્થીમા આવા પ્રખર બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીઓની હાજરી જાણી વિસ્મય પણ પામ્યો. કિંતુ બીજે જ ક્ષણે તે કુલપતિ ઉપર મતાધિનાએ હમકો કર્યો અને એ લખનાગને પોતાના મનના શત્રુ મમજી તેનો પ્રાગનાશ કરવાનો તેણે નિશ્ચય પણ કર્યો ૧૫૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓમા એ પાના કોણે લખ્યા હશે / તે જાણવું વિશેષ વિકટ હતું, તો પણ કાળના આઘેલ એ મતાધિ કુલપતિને એ વિકટ કામ પણ સુક્ર થઈ ગયું વિદ્યાર્થીઓને ચાલવાના ધોરી માર્ગ ઉપર એટલે ચાલવાની જમીન ઉપર તેણે શ્રીજિનપ્રતિમાને આજેખારી, ક્યો વિદ્યાર્થી તે ઉપર પગ દબા નથી ચાલતો, તે જાણવતું ચોક્કસ ધ્યાન રખાવ્યું મોજનનો ઘટ થતા સવળા ભિક્ષુઓ ભોજનનાળા તરફ જતાં એ પ્રતિમાને ચાપી ચાપીને ચાલમા લાખ્યા, કિંતુ જ્યારે હસ અને પરમહંસ એ ડોકાણે આખ્યા ત્યારે એમને તો ભોજનના ઘટને બદલે મળણના ઘટંતુ મળણ થયું એ જાતે ચરવીંગ હતા, એમના હૃદયમા જિનભક્તિની જ્યોત જગતી હતી મળણ થાય તો પણ તે પોને શ્રીજિનની આશાવતને માગી નક તેમ ન હતા, તો પોતાને હાથે જ એ આશાવતને તેઓ કેમ કરી શકે ? આ રસતે ચાલ્યા મિવાય છુટકો જ ન હોવાથી તેઓએ ખડીવતી પ્રતિમાના કંઠ ઉપર ત્રણ

રેખા હરી તેથી તે પ્રતિના જિલને જ ને જી. ની જની મને પગી તે ને
તેના ઉપર પમ હસે ચા વા ગયા

વાચક તે સાનત્યુ જ દો કે “કમ્મે કરાવ ઘમ્મે સૂરા” એ મને
બાળ્યોએ પ્રમો અવિનય કરીને પણ આ અભિવે ચિત્તાય કરી
મીલિનમ્મિ ની આ માટે પોતાની જની પણ તેઓએ દમ નથી
કરી માટે ન જો તો એમના અવિનય તરુ વલ્લ્ય કરી એમની નિત
અભિવે જ અનુભો રાની છે

હરિભદ્રના મોટા શિય હમનો બાંહેએ ડહેલો ન હાડ

વિરાધી ન વડ પુરોએ વપરિને સુખવાગ પટેલાડયા કે આ
મને નવા આવેલા ન જિમુઓ (દમ અને પમ મ) નિયથ નાવુત્રના
ઉપામ દોવા જે એ વપરિને રા વિલા ખાના ન માટે ખીડ ખીડ
યાવરો ગી તે તે કાગ પણ આ દમ અને પમ જની ન પ્રમથ નિત
અભિવે તેને જણા આવી એથી તેને શુષુત્રને મારી નખવને તેને
રિવાજ થયા કુલપરિ એ પયને ચવની દેવામા જ દોરા ત્યા તે
આખ્યા જે ને જનુતા તે જને જ પ્રમો ના ન જને તે ની વિરાધી થી
નીકળા અને પ્રમથને રોડ ના મુન્ના નમ ન નિત્યાને ના નિત્યાનુવરિને
એમના નામના પમ સમાગ ન ન ન ના મામથના જ નો પીગો થ
મરી આ જો નમના પા ન પા ન જ ન ની ન નમ તે ના ન રી
અદિકાને મોરી જતા ન ન ન ન ની પ મો ન ન મિનએ નિત
દોરા રોડના શુભમ જનકા કે ની અગત્ય લખો તેને તે જ નની
પગ મોકલ્યુ લખો પામે અવેરુ જો મોગ બા દને નાના ન
પમ સને કુ કે કુ પ્રિત આ અખ નને ખાતો નમ મા જ ત્યાના
પમ અખની મ જ લખ ઓડ ના ન ના પગે અને મે દેલા
તેઓના અવિનયની મરી જણ ન પ ન નો દિલ જાની આના મુલ્ય
પગ નો ના થો ખી પે કરી ની પણ ન ન કરી જાગ અખ નો
લ રો અને એમના દમ—જે સુઅરોધી નો—નામે અવેરુ લખો
પમ પમ ને મલકાને આ ના મલકાને પમો અને મલકાને નમ નો
પ્રવિદ ની અભિમ પુની જેમ જ રા લાગેલ પણ દેવ તેને એમો દોરથી
જામના અને જામએથી જામ—જામની જેને થ એમ વી જની
પે અમિ દેવ રા પાયે

રાજ સરપાલે કરેલી ખીજ શિષ્ય પરમહંસની રક્ષા.

ગંગાગત રક્ષક ગજ સરપાલે પરમહંસની વ્યાજખી વાત સાંભળી, તેને સહાય કરી, પાછળ આવતા લશ્કરને પાછું હટાવ્યું અને કોઈ પણ રીતે પરમહંસનો વાળ પણ વાકો ન થવા દીધો. લશ્કરના અધિકારી બૌદ્ધ-સેનાપતિએ રાજ સરપાલને ઘણું સમજાવ્યું, ઘણી હાજીની દીની અને ઘણી લાલચો આપી તો પણ તે એકતોએ ન જ થયો. છેવટ એવું હાજીવામાં આવ્યું કે, પરમહંસ સાથે શાસ્ત્રાર્થ કહ્યો અને તેના જે હારે તેના પ્રાણ લેતા. એવી આકરી અને પ્રાણઘાતક પરીક્ષામાં પણ નિતમક્રિતના પ્રભાવને લીધે પરમહંસ જ નિત્યો અને શુરને મળવાના તીવ્ર અભિલાષને લીધે પ્રથમ વેગપૂર્વક ચિત્રદટ લગ્ન ચાલ્યો.

હંસનું અવમાન

પાછળ પડેલા એ પ્રતિપક્ષિઓએ તેને માર્ગમાં કનડવો ધાર્યો, પણ કોઈ પ્રકારે તે, તેઓને છળી નેમ તેમ કરી ગુજી પામે પડેઓ, શુરશ્રેણી છાતી સન્મે આપ્યો, તેણે કહેલી મોટા ભાઈ હંમળી ગંધી લટકીત સાંભળી અને છેવટ તે ગદગદ સ્વરે પોતે અને પોતાના વડોલ ભાઈએ કરેલા અનિ-નંયની ક્ષમા માગતા કેમ બાણે મોટા ભાઈને મળવા જ ન જતો હોય તેમ ત્યાં જ હળી પડ્યો.

બૌદ્ધો ઉપર શ્રીહરિભદ્રનો પ્રકોપ.

“ મમાત્ સજાયતે કામ કામાત્ કોવોડમિજાયતે ।

કોવાત્ મવતિ સમોહ સમોહાત્ સ્મૃતિવિગ્રમ ।

સ્મૃતિવ્રજાદ્ બુદ્ધિનાજો બુદ્ધિનાજાન્ પ્રણયન્તિ ॥ ”

મોહની લીલા વિચિત્ર છે પછી તે ધર્મનો હો ધનનો હો ધનનો હો કે પુત્રનો હો મોહથી કામ (તૃણ) જન્મે છે એ કામ જ ક્રોધનો પિતા છે અને ક્રોધપિશાચનો પ્રાદુર્ભાવ થયે તો આત્માના સર્વસ્વનો નાશ થઈ જાય છે શ્રીહરિભદ્રજીએ પોતાના વડાલામાં વચના એ નિર્માણ શુભાચ્યા, તે પણ ક્રમેને ગયા અને વળી પ્રતિપક્ષિઓના જુથમની ગયા, એવી જ વિગેય ગોઠ થયો અને એ ગોઠ એમને ક્રોધના રૂપમાં પગિયુઓ ધર્માગથી

તો એ નના રનમા પણ આગ થાય હ તેમ આ પ્રયગને લીધેલી હિમ ના
 એ ન જેવા શીંગળા થમા પણ પ્રયગ કોનાં નિલકુળી ઉડા અને જે
 ધમમોલ દમ અને ૫ મ્મ મનો દુવ લાગે દનો તેના જ ભાગ પુરમો
 એ બાહોના નિ નનો પ્રમગેના સા ભગવાનનાં નિએ અને નમગે
 પણ મો -રોધના મંપાગમા આવી નર કે નેમ મિલિન નના પ્રમગ
 અન્યામી આ દિલ્લો પી પણ એ મોદની વાગમા હા પડા અને મે
 કોરના રગમને વગમા પો આભા આ મદાનુભાર થા ૧ સુપાગની ગા
 ધાર્મીમા-ગામમામા પનાવ્યા નને આપિસા નીસ પોનાના પ્રિયને
 નગવરા માટે એજે જે દારિયવગ બનારી દની ને માટે વિશેષ કૃતગ્રતા
 મળગે ગી ધણો ધન્યવા આપ્યો મો પ્રમાણિત રીત માલોની સાથે પ્રાપ્ત
 વાના પોનાના અર્થનારને પાગ પાડવા માગ એની સહાય પાગ માગી
 ગાએ એમ તુ માપ એ ના ન અને પતગની જેમ પ્રિયારિઓ
 અને હે તો નમો મે મારો લીંગને પતારી ૧ ૧૦ અ રોગ ૧૨ ગી
 એ અમા પગમ નાથ ૧૧ અને આપના એ ના નાની થા ૧૨
 ૧૩ કે અથવા ને નમાગી પામે નાધિયકિત દાપ તો નમો ૧૪ પ આ
 ૧૫ શ્રીદગિભ એ વદામુ ૧૬, અને રી ધેમ માનાની મદાર ૧ મા
 તમારે માગ મે રાની ચિતા ગમવાનુ નુ ૧૭ નરિ મળે મે બોદ
 શુ એની દુના અનુવરી દની એ મોની એ મળે મેના મેના આસ
 રાગ અનાયામે આપ્યો ૧૮ રોને શ્રીદગિભ ના પ્રાપ્તમા મળા
 ગાન રચા આપ્યુ અને એ વાચાગ દોરો તો ગાકાના નમગ ભા
 ગાના પજુ રો ને ત્યા મળે શ્રીદ દુરપતિરો મા પ્રમગ દુ
 ગાન સુગને નાનાનુ કે નમાગી જેવા રિ ૧૮ મિત્રો દાસ ના
 દુનુ પગ વામિન ૧૯ નિ-દા ૨૦ એ ૨૧ નમાગી નાનામા ૨૨ નેન
 રાગી આ સા હ તે તમાગી ન માગ રાજથ રા ૨૩, તો ન તમા
 તે ૧ માનમન ૨૪ રાગે ૨૫ ને નેન રાગી માસ ૨૬, ગાસ ૨૭
 નથી એ ના નિરોધના રાગી ૨૮ અને નમા રાગી ગા ૨૯ રો ને ના
 ગમાન ૩૦ ગાગે ૩૧ માર નમા નેરી ૩૨ દક્રુ રીત ગાગ રાગી
 પ્રમાણ ૩૩ ૧૧ ના દા ૩૪ નિ તો થા ૩૫ થા ૩૬ આ ૩૭
 પતિરો ગુમો ના ના ૩૮ ને ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭
 આરવાની દા આ અરે મનમા વિષાધુ અવધી ૧ ૧૧ નિદગિમ
 મને ને પેનાને દાયેજ પેનાને દોમ મયથ ના મે નના નતા દુવ

પતિએ હતને કહ્યું કે, જો હારનાગને પ્રાણુદ્ધ મળવાની શક્તિ થાય તો જ
અમે શાસ્ત્રાર્થમાં આવીએ. હવે જાણીએ કે 'જે હવે તે ધર્મધર્મતા નેવના
કડાયામાં પડે' એવી શક્તિ કંઈવારી એને આપોઆપ પ્રાણુદ્ધ મળી જશે.
તે આ શક્તિ આપને પણ સમ્મત હોય તો હું જાણે મને સુઘાળને
જાણીએ અને એ મધ્યે બંધો નિશ્ચય કરાવી લઉં. દલુ પણ આપ વિચાર
કરી શકો છો વળતે આપનો પણ કડાયામાં પડવાનો વાન આવે અને
શુદ્ધસામનની અવલેખના ચવાનો પ્રયત્ન આવે માટે જે નિશ્ચય કરવા હોય તે
ઉતાવળથી ન કરતાં મગજ વિચારીને કરના એ મહત્ત્વના જ કુલપતિ
પોતાના આમનથી ઉદ્ધાર્યા અને વાતની પેંડ ત્રણ માગેના બાંધે અંતે વાચાળા
તેને મારા પાડિયોના પરિચય નથી, તેવી જ તુ આમ થઈને છ લે દવ
જ અને તારા મનને કડાયામાં પડવાની શક્તિ જાણીએ, એટલામાં તો હું
ત્યાં આવી પહોંચીને 'વિનાશકાલે વિવર્ગીતનુદ્ધિ' -

ખોદ્ધો સાથે શ્રીહરિભક્તો શાસ્ત્રાર્થ.

માનવ 'ત' ધર્મમાં જંગમો પુત્રમાં જંગમો, હવે તુ વિદ્યામદને જંગમ અને
આચારમાં આવ્યા વિનાનો ધર્મ કના કરાને આપે છ તે પણ નીરખ દત્તના
વચંતાથી કુલપતિને મનના કમળમાં વિશેષ વ્યાખ્યા, તેના ધેનમાં તેણે મગજની
કે અપકારિની જાણ પણ દરેકે કર્યા વિના, પોતાનું પણ માથા વિના અને
મામાનું પણ જાણ વિના જ જાત્રાથમાં જવાની દા પારી અને છેવટ તેણે
એ નેલના કડાયાને જ પોતાની છેલ્લી પથારી બનાવી

મનમલામાં મળ્યા, મધ્યસ્થ અને પ્રજ્વળનો આવવા લાગ્યા વખત
યથે મન પણ આવ્યા અને સૌ એ બે મધ્યસ્થની કુન્તી અને તેનું પરિણામ
જંગમને કાંઈકે આતુર થઈ ગયા મગજ વખત થતા એ બન્ને વાદિઓ
આવ્યા અને મુકરું કરેલી રીતપર્યંત શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત પણ થઈ
બોદ કુલપતિએ પવપક્ષ કરતા દિનિગાદિને મમ્મત લાલવાદનું મમર્થન કર્યું,
તેના દરમિયાન તેણે અંતર પુક્તિપ્રયુક્તિઓ, હતુઓ, નેકા, અનુમાનો જાણીને
તેને વિશેષ અગત્ય બનાવ્યું અને પોતાના પવપક્ષ પગે કર્યો.

હવે આગળ વિનાના મીઠા માદા શ્રીહરિભક્ત ઉડ્યા, તેમણે સલા-
જનોની આશા નિગળા વચે જ એ પવપક્ષનું નિગમન કરવું શરૂ કર્યું,
લણવાદને માનવાથી જે દુષણો સૌના વ્યવહારમાં આવે છે, તે બતાવી

ધણી ગભીરતાથી એ પક્ષનું મળથી જ ઉત્તરન કયુ અને છેવટ અતેકાંત
ર્થનનુ એવુ અને એવુ સર્વથ મમજન કર્યુ કે ફરીવાર મર્ઠ મુગતશિષ્ય
ઉગેને એની મામો થઈ રહ્યો જ નહિ.

તેલના ઝડાયામા બૌદ્ધોનો હોમ

૨ભામા બે નૌન ફેલાઈ ગયુ મન એ કુલપતિના હર્ષશ્વામ મિના
કયુ સલગાનુ ન હતુ એવામા મન્યોએ કરેના કુલપતિ પનાભૂત વખતથી
માનનો ભગ થયા જ કુલપતિનો પણ ભગ થયો અને તે મિથ્યાને તેનના
કાયામા પડતા જ કયા ગયો તેની ખબર પણ ન પડી.

વાચ । મોદની વિચિત્રતા તો બે- યાના મગર ભગવાન મહાવીરના ધમ
ડુન છે છતા શ્રીહર્ષિભટ્ટના મનમા કેમ જાણે લગ્યા જ ન તમાના દાય તેમ
તેઓ તો એક પડી એ બૌદ્ધઆચાર્યો દ્વારા મુન ના ધાત ની પેરે તે પ્રયેષને
નાણુ ન આપવા લાગ્યા એ રીતે પાચ ન ખૂનો થયા જ બૌદ્ધમધમા હાહામ
મથી ગયો મોટા મોગ બૌદ્ધગ નઓ નવા મહાજનો લા ગોમ્યનમા પડ્યા
ઓ છેવટ બના બૌદ્ધોએ એક થઈ પોતાના ધર્મની રક્ષિ । તારાદેરીને
બેનાવી તેણે પ્રત્યક્ષ થઈ નિપ વિદ્યાર્થી ૧૨૫ અને ૫ મદમના ખૂનની વાતને
તાઈ ની એ રાખાયમા આવના બધા બૌદ્ધોને મિખગઈ જવાનુ સૂચયુ

તહિ વરેળ વેરાઈ સમ્મતીય કુદાવન ' આનુ જધુ મનિવન લીના
હના શ્રીહર્ષિભટ્ટનો ૧૫ જરૂર પણ લખ્યો નહિ તેમણે તો મે ૧૫૦ રમાવવાના
વ્યામોદથી જ ઉગે તેને વધા પ્રાપ્ત કરી ગાજાથ જેવા જ બીજા મુન તા
રખો-લા । મનેક બૌદ્ધોનો નામ કયાનો મક પ નેલ.

હર્ષિભટ્ટનુ પ્રાયશ્ચિત્ત

આ ત ૩ તમના આજ્ઞા ૧૫- ૩૨ રીગિનમટ્ટન આ રિપમ મોદ
ના કાધના મમાચાર મળના જ તેમની ધણી કયા બ્યારી મે તિચાને રીહર્ષિ
ભટ્ટ । ઉગાન વા મટી- માયાઓ ? આપીને તેની પામ મોખ્યા
ઓ વધા મા કલવગયુ પણ ખ

૧ શ્રીગિનમટ્ટ-એ તે મુનિઓની સાથે કુલ તલુ માયાઓ મોખની હતી
અને એ જ માયાઓ ઉપગથી શ્રીગિનમટ્ટજીએ 'મમરાદિ-કથા ની રચના
કરી હતી-એમ કહેવાય છે.

“કુપાયો તો વધે તેના જે સેવે કુટશાસ્ત્રને,
વીરવાણી મુઠા ચાખ્યા પછી તો તે વધે નહીં.”

જેમ કાઠ લાખા સ્વપ્નમાંથી જાગે, કાઠ દીર્ઘ વિચ્છિન્નનળમાંથી જાગે, અને કાઠ પોતાને ચંડલા ઘેનમાંથી જાગે તેમ આ ગાથાઓની હવા લાગતા જ શ્રીહરિસહસ્ર જાગી ઊઠ્યા પોતાને વળગેલા કોધપિશાચને તેમણે જાગજાર ઓળખ્યો, અને તે પિશાચને વળ થયાથી પોતાના યજ્ઞેલા અદ્યક્ષાણનું માપ પણ તેમણે કાઢ્યું.

હવે તો પશ્ચાત્તાપ ગિરિય ખાનંદ માગે જ ન હોવાથી તેઓ તે નરક વાદ્યા, રાજનતી અનુમતિ લઈને ગુહ્યની મહોપકાશિનાને યાદ કરના તેઓ ચિત્રરૂટ વાનંતે તેમને ચળે પડ્યા અને તેમણે આપેલા પ્રાયશ્ચિત્ત હાગ પોને નિર્મલ પણ થયા ?

— (૦) —

૧ (૧) ગાજગેખર મુગ્ધિએ પોતાના પ્રમધકાપમા આ હંસ અને પરમ-હમતી દુહીકન લખતા ઉપલી વાત જેવી પણ ખીછ વાન જણાવેલી છે અને આ બોલોના વાન વિષે પણ એમણે ઉપર જણાવેલા શાસ્ત્ર થંની વાન ન જણાવતાં પાંધરી જ બોલોના હોમ કરવાના મંદસ્થની દુહીકન લખેલી છે.

(૨) ૧૮મી સદીમા (૧૮૩૪મા) થયેલા અમૃતધર્મગણિના શિષ્ય શ્રીક્રમાદિત્યાણુ મુનિ પણ એ વિષે જગલગ શ્રીરાજગેખરજી જેવું જ જણાવે છે— વિગેરમા તેઓ શ્રીહરિમહાંતને કિષ્કાન કરનાર નરક ‘ગાદિની, મનંગલ’ ને જણાવે છે.

હરિભદ્રના ત્રથો અને તેમનું જીવન

૧૪મણી શ્રીહરિભદ્રના વિશે ઉપર જે લખાયું તે તો મીઠા બીજા ત્રથોના અનંતવાદોપ રત્ન ગ્રંથ મધ્ય અંશિત ગ્રંથે ગ્રંથબીજાએ વધેતું વખતુ વા ગ્રંથ બીજાએ માલમેતુ લખતુ તે ક્રમના તે વ્યક્તિના રામદેવ દ્વારા જ જે તેના અનંતમાને ઝોળખી આગેષવામા આવે તો તેમા પ્રમાણરો મ. ૧ વચ્ચે તેમણે જે છે શ્રીહરિભદ્રના રામદેવને તો અચારે પશુ આપણે ઉંડી શીખે છીએ તો તે દાગ તેમના સ્વભાવનું ચિત્ર દેવનું એ અની અરથાને મ ગણાય ?

સમજાવનાર—૧૪મણી અંશિત રૂપીને મમજુની ગતનામા અવનાશ તો થયા વ મળી રહે છે પરંતુ પોતાનું મમજુ બીજાને મમ તવનારા-શાનપણે અને મધ્ય-અપણે બીજાને ગમે ઠાગનાગ વિગવા મનુષ્યો લેય છે શ્રીહરિભદ્રના એ વિગવામાના એક અંશિતીન મમજવનાર હતા રામજવાનાંમમુઅયના ત્રોજ રત્નમા (ગ્રાહમા) સ્થિત અને તેના મજનનાર વિશે જે અના આવેલી છે તેને વાચવાથી સમજાવવાની કળા વિના તેમનું સિદ્ધાન્તપણ અસાર પણ પ્રત્યક્ષજેતુ જણાઇ આવે છે ગ્રંથ પશુ મિદ્ધાતમે તે અચતી વખતેકાઇ વાગી પ્રતિવાજના નામનો C નેખ તેઓ આ ગ્રંથમા ગતા નથી-બીજાને તો ક્રીડ જેન વાગીને પણ તેઓએ અન્યે રામદેવ ગમેલો છે એ મજન દાગને લખતી જે અર્થા એ ગ્રંથમા આવેલી કે તેનો માગ આ પ્રમાણે છે

(શ્રીહરિભદ્રને ગ્રંથોએ નમ્રભાવે ક્યુ કે મનિગ્રંથ ! આપ મને પ્રથમ વિશે મમજવવાની કૃતિ ૧. નો મેઓએ એ વિશે આ પ્રમાણે કહ્યું)

(માનુ ૧૪મણી આપણે માળ પાસ જે વિશે તો આપણે ત્યજ ન મમ- ગ્રંથોએ-માગ આ આપણે મનિન આ મા નિમજ યાય- તદન ૧૪૬ થય-ગેમા એ રજ ૭. ૧. ૧૪-નો ન ગમે-૧ થી - રામજી ૧ મનિએની મધ્ય તે નવા - ના પોતાના આમા ૧. ૧૪ તેને જેવ-મે પ્રયન વિશે પ્રમાણિ ૭-જા ય રં ૬૭]

આપુ ઈ ઇશ્વરના? સ્વરૂપ અંગે પડિતોમાં જે મન જે પ્રાપ્ત પડિતો
કહે છે કે, આ અજ્ઞાન આત્મા, પોતાના સુખ દુઃખમા અગમ્ય છે માટે

૧. “ ઈશ્વરઃ પ્રેરકત્વેન કર્તા કશ્ચિદિદેષ્યતે ।

અચિન્ત્યચિચ્છક્તિયુક્તોડનાદિશુદ્ધશ્ચ સૂરિભિઃ ॥ ૧

જ્ઞાનમપ્રતિષ્ઠિતસ્ય વૈરાગ્યં ચ જગત્પતે ।

તેશ્વર્યં ચ વર્મશ્ચ મહમિદં ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૨

અજ્ઞો જન્તુરનીગોડયમાત્મન સુખ—દુઃખયો ।

ઈશ્વરપ્રેરિતો ગચ્છેત્ સ્વર્ગં વા શ્વપ્રભેવ વા ॥ ૩

અન્યે ત્વભિદધત્યત્ર વીતરાગસ્ય ભાવત ।

દુઃખ પ્રયોજનાભાવાત્ કર્તૃત્વ યુજ્યતે કથમ્ ? ॥ ૪

તત્ત્વેશ્વરકર્તૃત્વવાદોડય યુજ્યતે પરમ્ ।

મમ્યગન્યાવાડવિગેધેન યથાડડહુ શુદ્ધયુદય ॥ ૧૦

ઈશ્વરઃ પરમાર્ત્મત્વ તદુક્તવ્રતસેવનાત્ ।

યતો મુક્તિસ્તત્તન્મયા કર્તા મ્યાદ્ ગુણભાવત ॥ ૧૧

તદનામેવનાદેવ યત સનાગોડપિ તત્ત્વત ।

તેન તસ્યાડપિ કર્તૃત્વ કલ્પ્યમાનં ન ટગતિ ॥ ૧૨

કર્તાડયમિતિ તદ્વાપ્તયે યત કેપાચિદાદુર ।

અતસ્તદાનુગુણ્યેન તસ્ય કર્તૃત્વદેશના ॥ ૧૩

પરમશ્વર્યયુક્તત્વાદ્ મત આર્ત્મત્વ ચેશ્વ ।

મ ચ કર્તેતિ નિર્દોષ કર્તૃત્વાદે વ્યવસ્થિત ॥ ૧૪

શાસ્ત્રકારા મહાત્માન પ્રાપ્તો વીતસ્પૃહા ભવે ।

સત્ત્વાર્થસપ્રવૃત્તાશ્ચ કથ તેડયુક્તમાપિણ ॥ ૧૫

અભિપ્રાયસ્તત્ત્વેષા મમ્યન્ મુગ્ધો હિત્તપિણા ।

ન્યાયશાસ્ત્રાડવિરોધેન યથાડડહ મનુરપ્યદ ॥ ૧૬

આર્ત્મ ચ ધર્મશાસ્ત્ર ચ વેદશાસ્ત્રાડવિરોપિના ।

યસ્તર્કેનાડનુસંઘત્તે સ ધર્મ વેદ નેત્તર ” ॥ ૧૭

તે એક દેવતાની પ્રેરણાથી સુખી વા દુઃખી થાય છે—તર્કો વા નરકે જાય છે—
એ પ્રભર એ પતિના દિશાએ ઇશ્વર સ્વ-પ્રેરક છે—સર્જનદાર છે’

‘બીજા પતિને એ વિશે જણાવે છે કે એ મદાપુર (ઇશ્વર) વીનરામ
કે માટે ને ગાદને નખાયા કે દુઃખમાં શી રીતે પ્રેરવાના, એ તો દુઃખ
કે—દુઃખ વ્યક્તિને દુઃખાપદ નથી દેવું એથી પત્નિ એ જાણે મ્યાલ
પણ ૫ માટે પ્રેરે’

‘માપુ ! ઈશ્વર, પગમાં મા છે એમાં મન દેવ દેવ કે લોક વગેરેના
એ પણ નરમ હોવો નથી એ બે નથી મમદિ છે—એને તો કોઈ
પૂજે કે મહા નિદે તો યે કશું પણ લાગુ નથી. બે આપણે ઇશ્વરે કહેવું
મનનાનું મન સેવીએ તો જગ આ સંસારના બંધનથી છૂટીએ—અને મર્યાદા
મુક્ત થઈએ—આપણી મુક્તિ ઇશ્વરની આજ્ઞા પાળવામાં જ છે માટે એને
નમસ્કારો દેવા માનવા ગતા આપણી મુક્તિને કર્યા માનીએ તો વધારે શી
ગણાય. બે આપણે એ મહેશ્વરી એ પણ આજ્ઞા ન પાળીએ તો આપણે
નસારા વડે છે અને આ પ્રભરે ઇશ્વરને મગ્નતદાર માનવાની વાત
અધ્યક્ષની આવે છે

માપુ ! ‘ઈશ્વર આપણો તાત્કાલિક છે’ ‘જે છે તે બધું તેનું જ
છે’ ‘આપણે કશું લાગ્યા નથી અને લાગ્યા નથી’ એવી વિશુદ્ધ
ભાવનાથી દેવદાસને દાગી ધણા મુમુક્ષુઓ તરી નયા છે હવે પછી પુનઃ
ગોત્ર મુમુક્ષુઓના ચિત્તમાં એવી જ ભાવના ઉત્પન્ન થાય એ મદિ જ એ
મદાપુરોએ આ સર્જનદારની દેશના કરેલી છે”

આપણો આ મા અનન્ય ઐશ્વર્યને ધર્મ-ઇશ્વર-છે, એ જ આ બધું
રક્તી ગેલ છે એને એ જ દેવ દર્શા અને પાત્ર છે—એવી તે ‘ઓ !
‘ઇશ્વર ! તું એ કે મુક્તિને તે મસાર’ એ વ્યવસ્થા બચાવ મુક્તિ છે’
‘માપુ ! મનુ વગેરે લોકમાં મદાપુરે દેવ હોવાના દિન માટે જ
જીવનારા દેવ અને મનમાં રહેલા તો તેઓમાંથી સગમ નાજ થઈ ગઈ
હતી એવા એ મદાપુરો અધુનમાંથી શી રીતે દેવ ? (નિજાએ જે મગ્ન
દારની દેશના કરેલી છે તે ‘મુક્તાત્મન પ્રજા’ ‘દશાસા ગિદ્ધા’)

૧. ઓ ઇશ્વર—આ મા ! તું એ છે—અર્પણ છે—અર્પણ છે

૨. આ માધ્યમોનું મગ્નતદાર ભાવ આ પ્રમાણે છે ‘સદ્દિ સર્વ
નિરુપચિત્તા’ (તે જ સર્વ, તે જ સર્વનો દર્શા) દેવદાસ મુનિમાં એવી

(સાંલ્યદર્શન, ટિપ્પણ્યાન વૃ. ૧૫—૪૦ ૪૮. હિંદી.) મુક્ત આત્માઓની પ્રગમ્મા અથવા મિલ્લોની ઉપામનાપર છે.) દિનથી મુમુક્ષુઓએ તો તેઓનો અભિપ્રાય આયશાન્ત્રના અવિરોધપૂર્વક લયવો લેઈએ. ‘તુઓ, મનુ’ એ જ કહે છે ‘અપિપ્રણીત ગાત્રને અથવા ધર્મશાન્ત્રને, વદ અંતશાન્ત્રમાં વિરોધ ન આવે એવા તર્કથી જે મુમુક્ષુ માંધે છે તે જ ધર્મને જાણી શકે છે—ખીલે જાણે નથી’—‘ગાત્રવા’ ‘લોક ૧થી ૧૭ તૃતીય અંક’)

મહાશય શ્રીલગ્નિહરની મમ-નવવાની ગૈરી વિશે ઉપગના એ એક જ ઉદાહરણથી વાચક પાતોતો મન પાથી શકે છે તે મહાપુરુષની કૃતિઓમાં આવા તો અનેક ઉદાહરણો સૂક્ષ્મ અંત મુગમ છે, તે પદા ય અદ્વી આંખી શકાય નહિ? આ મામે ગેરલા એ ઉગ્ગાને લેઈને હુ-દટનાપૂર્વક જાણી શકું છું કે, લગ્નવન મહાસીના શાસનમાં જે જે પ્રથકાર આવ્યાં થઈ ગયા છે, તે પદોમાં આ એક શ્રીલગ્નિહર જ આવા સમયે મમનવનાર મને જણા છે, ખીલ એની નેરી કથા ગોતી પણ મળી નથી, મળતી નથી અને કદાચ મળે પૂર્ણ નહિ

સમર્થવાદી આ એક જ કથ-અનેકાંતજાપનાકા-ને લેઈને હરગ્રાહક-મિત્ર પદિન, એમની ‘વાદી’ નરીકની કાન્તીદાને (કાર્યકીર્તિને) સ્વીકાર્યા સિવાય

રીતના હૃદયના કર્તાપણાની વાત છે ‘ખરી, પરંતુ તેનું તાત્પર્ય સિદ્ધપુરુષો-મુક્ત આત્માઓની પ્રગમ્મા મૂલ્યના મિવાય ખીલુ કાઈ નથી. માધ્યકેને પ્રેત્માદન આપવા માટે શ્રુતિએ મિદ્ધ પુરુષોની એવી રીતની પ્રગમ્મામાત્ર કહેલી છે (આખ્યમતે પદ્મા વિષ્ણુ ને ગિવ એ પદા પૂર્વ કલ્પના મિદ્ધ પુરુષો અનિલ્ય હૃદય છે) અથવા તે પદ્માદિના નિલપણાને જાણવાનારી શ્રુતિ, ઉપામના માટે ગાણુ નિલપણાના અભિપ્રાયથી પ્રવૃત્ત થાય છે (શ્રીનથુરામ શર્મા પ્રણીત માખ્યદર્શન-મ. ૧૬૪૬ની આદિત્તિ, પૃ. ૫૬-૬૦)

તેમ સાખ્યો એ શ્રુતિઓનો શ્રુતિ અભિપ્રાય માનીને ‘(લક્ષને) મમ-નવ્ય કહે છે તેમ લેનો પણ પોતાની “ તિલ્થયરા મે પમ અનુ ” “ આદ્ય-વોહિલામ મમાહિવર ઉત્તમ દિવુ ” [“તીર્થકરા મમ પ્રવીદનુ” “ આરોગ્ય-વોહિલામમ્, મમાધિવર ઉત્તમ દદનુ ”] એ શ્રુતિઓનો શ્રુતિ-અભિપ્રાય માને છે

૧. આવા ઉદાહરણો લેનારે શ્રીલગ્નિહરના શબ્દશરીરરૂપ શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય, ‘યોગદષ્ટિમુચ્ચય અને યેગમિદ્ધ વગેરે ધર્મી સાવધાનતાપૂર્વક લેવા લેઈએ

ગ્રંથો નહિ. વા ના પ્રથો તો ખીજના પણ ઘણા છે—જેમાં દુવના ચીવતા વાળી પ્રનિવાળો ઉપદ્રામ જે છે પ્રનિવાળને ડાંગ છે. તો ગાળ દે તેમ ગાળો દે છે અને પ્રનિવાળી ઉપર ખીજા પા. જ્યાં કે પ્રિતુ આ મદ્ય પુરાના એ જાનના પ્રથોમાં નાય એવા—ઉપદ્રામ, તુચ્છતા — ખીજાના મધે પણ આવનો નથી ઉતરુ, પ્રતિવદીનો ઉતરખ આ આદ્ય ચ ગ્યાયવાદી “વસ્તુ ચ ગ્યાયવાદિના” મવત્તાર્થિક્ષ્ણમસિના “ગ્યાય વિદા વાતિકે” ચટુક્ત ચમ્પુદિના” આવા માનખરા ૧૫૦ તે તેડેનાએ મળી આવ છે આ જાનના ઉત્તેરો જ એમને આપણી મામે ‘સમર્થગ્યા’ તરીકે ઉપગ્રિયન કુચાને જમ છે જેનામાં વા જુ મામથ ન ૧૫ અને વાળી ધરા જાય ને તો ‘અન્તેર ને શુઆ જા ૧૫” એ ન્યેરે ગાનીર અને મન્યનાને તેજ મળી પ્રનિવાળી ઉતર ધી જાય છે ‘મમયવાળી’ તરીકે ધીર્જા બની પુખ્તગ્રાથા ગાના પૂં શ્રી જિનવિજય ૧૫ ૧૫૫૫ ૭૩ * મિત્ર મિત્ર મર્તોંકે તિદ્ધાનોદી વિચરના કરતે સમય, અત્રને વિરાધિ મતવાહે વિચારજોડા મી ગૈરવધુવક નામાડેવ કરનેવાલ જાર સમનાવપૂરક ૭૬ આર મધુરમદ્યા દ્વારા વિચાર—મામામા કરનવાલ એસે જા કો” તિદ્ધાન્ ભારતીય સાહિત્યકે इतिहासम उल्लेख किये जाने योग्य है तो राम दत्तभट्टराज नाम मध्यम पहलू लिखने योग्य है — (४० छा० सं० १ रक-१० ३१)

સમન્વય કુનાએ આગાધિ પ્રતિભા ૧૫૦ તે તેડેનાએ મળી આવ છે આ જાનના ઉત્તેરો જ એમને આપણી મામે ‘સમર્થગ્યા’ તરીકે ઉપગ્રિયન કુચાને જમ છે જેનામાં વા જુ મામથ ન ૧૫ અને વાળી ધરા જાય ને તો ‘અન્તેર ને શુઆ જા ૧૫” એ ન્યેરે ગાનીર અને મન્યનાને તેજ મળી પ્રનિવાળી ઉતર ધી જાય છે ‘મમયવાળી’ તરીકે ધીર્જા બની પુખ્તગ્રાથા ગાના પૂં શ્રી જિનવિજય ૧૫ ૧૫૫૫ ૭૩ * મિત્ર મિત્ર મર્તોંકે તિદ્ધાનોદી વિચરના કરતે સમય, અત્રને વિરાધિ મતવાહે વિચારજોડા મી ગૈરવધુવક નામાડેવ કરનેવાલ જાર સમનાવપૂરક ૭૬ આર મધુરમદ્યા દ્વારા વિચાર—મામામા કરનવાલ એસે જા કો” તિદ્ધાન્ ભારતીય સાહિત્યકે इतिहासम उल्लेख किये जाने योग्य है तो राम दत्तभट्टराज नाम मध्यम पहलू लिखने योग्य है — (४० छा० सं० १ रक-१० ३१)

૧ ૧ મા ૧૩મા સમમા બનેલા (તિદ્ધાનોદી જાનના) ન્યાયના પ્રથોને જે સારી જ વાનની યાદા યા.

હોય છે. પા - પોતપોતાનાં માનીનાં શાસ્ત્રોમાં જણાવેલાં અનુશાનોને તેઓ સાચે જ આચરતા હોય છે, જે કદાચ આચરતા પણ હોય તો-જે રૂપે શાસ્ત્રકર્તા જે અનુશન જણાવ્યું છે તે રૂપે નહિ-પણ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે અને પોતાને કાંઈ પ્રકારનો ખામ ભોગ ન દેવા પરે એવી પદ્ધતિએ - પોતાને આનંદ આવે એ રીતે-એ અનુશાનોને ફેરડીને એ કેન્દ્રવાળા અનુશાનોને શાસ્ત્રીય અનુશનો તરીકે પણ માને છે, મનાવે છે અને એમ ન માનનારા ઉપર તો તેઓ ધુસ્કે છે-આ જનની ભૂમિકાવાળા ગૃહસ્થો અને સંન્યાસિઓ (સાધુઓ) પણ હોય છે-હોયા કરે છે. વર્તમાનમા તો કેટલીક વિરલ વ્યક્તિઓ મિત્રાણ તેઓનાં તેવા પેઢાને પેઢાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આ ઉદ્યેષ્ઠી મારી એમ કહેવાની દરજ્જા નથી કે એ સાધુઓ અને ગૃહસ્થો નહાગ છે વા અધર્મી છે, ખરી રીતે વિચારતા એમાં મોટા મોટા અને અગ્રહ જ શકનીય છે. કેટલાક સુધારક (?) મહાશયો ધર્મની વિવિધતા, સિદ્ધાંતોની ભિન્નતા અને અનુશાનોની અનુકૂળતાને લીધે ભાગતનું ઐક્ય મનાવાની આશા છોડી દે છે અને તેમા તેઓ પ્રધાનપણે ધર્મને વા ધર્માચાર્યોને જ દ્વિપિત ગણવાની દિગ્ભ્રમંત પણ કરી લે છે, જે ખરાબર આત્મપર ચઢને વિચારવામાં આવે તો ધર્મની, સિદ્ધાંતોની કે અનુશાનોની અનુકૂળતા વિદ્યરૂપે મરી મંજળમય થાય અને વિદ્યરૂપે તો એ મહામોહ અને કદાચ જ જણાય જગતમાં ત્યાં જુઓ ત્યાં છએ ખૂણે એ મહામોહ અને કદાચ વ્યાપેલા છે તો એ ચિચારા ચિચરા ભૂમિકાને મોઢિ મોઢિ સંસારિઓ અને છોડીને ક્યાં જાય વા શુ કરે ? " પ્રવૃત્તિરેષા ભૂતાનાં નિશ્ચિત્તસ્તુ મહાફલા." આ પ્રકારના ધર્મકલેશનો વ્યાધિ સદંતર નાખૂદ થાય તેવા જ ઉદ્દેશથી શ્રીહરિભક્તઓ પોતાના સમયમાં ' સમન્વય ' નામની જડી વાપરી હતી અને ભવિષ્યના લોકો પણ એ અમૃતમય જડીનો ઉપયોગ કરે-એવી ભાવના રાખી એ ભવવિરહાદી પુરે પોતાના શબ્દકેદમાં પણ એને આ પ્રમાણે દર્શાવેલી છે.

[પોતાના જ મતવ્યની મમતાવાળા એ સ્થિતિ સુધી નહિ પહોંચેલા કેટલાક નિઃશસ્ત્રો પોત પોતાના નર્ક દ્વાગ આત્મપ્રાપ્તિ માટે મથતા હોય-એક તો આત્માને નિત્ય જણાવતો હોય, બીજો આવેશપૂર્વક તેનું ખડન કરી આત્માને અનિત્ય બનાવતો હોય, ત્રીજો વળી કાંઈ, વેદની શ્રુતિઓને આગળ કરી આત્માને એક અને વ્યાપક કરતો હોય, ચોથો વળી, એને ધ્વસ્તી કશવવા માટે મોડી મોડીને બોલતો હોય, પાંચમો તો કાંઈ ધર્મ-સિદ્ધિને કાંઈતો હોય-એમ જાણે એ વિના ધર્મ રંધાઈ ન જતો હોય ?

ત્યારે જો ઇશ્વરને મારે આવના નાના આગેપને ફર કરવા માટે વાવની
 જેમ નામે માગે માગે અરે । દલ નિ થઈ જા । અરે એનું
 અશ્વય આ યુ જો ઈસાદિ પ્રારે જોડેનો મેમ જાણે દુઃખ પાનના
 શ્રીગી દયા ખાઈને તનો પક્ષ ન મો જોય—અથાત્ ત્યા કાઈ દિવ
 માખળી ન રો એ પ્રમાણ બીજી નાહનામા લખવાનું શ્રીહરિભાઈ
 આરીને કરે છે ૨]

૧ (લાઠીઓ !) આ બવા—૮ અને અર્થને વગના વિશે

૧ અવિદ્યાસંગતા ગ્રાયા વિકરણ સર્વ એવં ચત્ ।

તથાવનાત્મકચય કુતક કિમ્માનં તત્ ॥ ૧૦

જાનિગ્રાયથ મર્ગાડય પ્રતીતિજલભાષિત ।

હતાં વ્યાપાદયત્યુચા પ્રાપ્તાગ્રાત્તવિકપવત્ ॥ ૧૧

ચોષરોગ શમાપાય શ્રદ્ધામત્તોડમિમાનકૃત્ ।

કુતકજેતહો વ્યક્ત ભાવગુરનેકધા ॥ ૧૨

કુતકેભિનિવશસ્ત્ર યુક્તા મુક્તિવાત્નામ્ ।

યુક્ત યુન શ્રુતે ઘીલ સમપા ચ મહાત્મનામ્ ॥ ૧૩

વિદ્યા તુ દગ્ધનૈતપા સ્યાદ્ વિનેવાનુગુણ્યત ।

મસાદ્ એતે મહાત્મના મવવ્યાપિભિષ્વરા ॥ ૧૪

[એતપા સર્વજ્ઞાનામ્ કપિત્-મુગતા દીનામ્-ટીક]

મય્ય યન પ્રકારેણ લીલાધાનાતિસમવ ।

સાનુષધો મવત્યેતે તથા તમ્ય લગુસ્તત ॥ ૧૫

એકાડપિ દેગનૈતપા ચદ્ વા ધોનૃભેમેદત ।

અવિન્યપુણ્યસામધ્યાન્ તથા ચિત્રાડવમાસતે ॥ ૧૬

મયામ ય ચ સર્વેશામુપકારોપિ તત્કૃત ।

જાયતેડવધ્યતાડ્યવશમયા સત્ર મુસ્વતા ॥ ૧૭

ચદ્ વા તત્ત્રયાપેક્ષા તત્કાલાદિનિયોગત ।

જ્વિમ્યો દગ્ધના વિદ્યા તમૂર્ધ્યાડપિ તત્તત ॥ ૧૮

તદભિગ્રાયમજ્ઞાતવા ન તતો ચાત્તો સતામ્ ।

યુગ્યતે તત્પ્રતિજ્ઞેશ મહાડનર્યકર પર ॥ ૧૯

નિશાનાવપ્રતિજ્ઞેયો યથાડધાનામસગત ।

સદ્ગેદપરિકલ્પથ સપવાડવાદગામયમ્ ॥ ૨૦

ન યુગ્યતે પ્રતિજ્ઞેયઃ શામાયસ્યાડપિ તત્ સતામ્ ।

લગભગ તમારી અવિદ્યા વૃક્ષનાં ફળ છે-તે તે વિદ્યોને સમર્થિત કરવા-
મંગત કરવા-તમારે જે પ્રયાગ છે તે એક પ્રકારનો ફાંદો છે-એ ફાંદોથી
ઢાંધળું કાર્મ વળતું નથી, વળતું નથી અને વળશે પણ નહિ ” ૯૦

“ એક માટીની ઝેરીમા ગાંડો લાથી આવ્યો, લાથી ઉપર બેઠેલા માત્રને
લોકોને ત્યાંથી ભાગી જવાની સૂચના કરી. ત્યાં એક કાર્મ ફાંદો માથાને

આર્યાપવાદસ્તુ પુનર્જિહ્વાદાયિકો મત ॥ ૧૩૧

કુદૃષ્ટાદિવદ્ નો સન્તો માપન્તે પ્રાયશ્ચ. ધ્વચિન્ત્ ।

નિશ્ચિત સારવર્ચવ કિન્તુ સત્ત્વાર્થકૃત્ મદા ॥ ૧૪૦

નિશ્ચયોડ્તીન્દ્રિયાર્થસ્ય યોગિજ્ઞાનાદ્ ઋતે ન ચ ।

અતોડ્પ્યગ્રાન્વક્ત્પાનાં વિગ્રાદેન ન કિંચન ॥ ૧૪૧

ન ચાડ્નુમાનવિપય એડોડર્થસ્તત્ત્વનો મન ।

ન ચાતો નિશ્ચય સમ્યગ્ અન્યગ્રાડ્પ્યાહ ધીધન. ॥ ૧૪૨

ચત્ત્વેનાડ્નુમિતોડ્પ્યર્થ કુશર્લરનુમાતૃભિઃ ।

અભિયુક્તર્લરન્યૈરન્યર્થવોપપાયતે ॥ ૧૪૩

જ્ઞાયેન્ હેતુવાદેન પદાર્થો ચયતીન્દ્રિયા ।

કાર્લેનતાવતા પ્રાજ્ઞ કૃત ન્યાત્ તેષુ નિશ્ચય ॥ ૧૪૪

ન ચૈતદેવ ચત્ તસ્માત્ શુક્રતર્કપ્રહો મહાન્ ।

મિથ્યાભિમાનહેતુવાત્ ત્યાજ્ય એવ મુમુક્ષુભિઃ ॥ ૧૪૫

પ્રહ સર્વત્ર તત્ત્વેન મુમુક્ષુણામસગત ।

મુક્તે ધર્મો અપિ પ્રાયસ્ત્યક્ત્યા ધિમ્નેન તત્ ॥ ૧૪૬

તદત્ર મહતા વર્ત્તે સમાશ્રિત્ય વિચક્ષર્ણ. ।

વર્તિતવ્યં ચયાન્યાયં તદનિકમ-ર્જિતૈ ॥ ૧૪૭

પરપીડેહ સૂધ્માડ્પિ વર્જનીયા પ્રયત્નત ।

તદ્વત્ તદુપકારેડ્પિ ચતિતવ્યં સદૈવ હિ ॥ ૧૪૮

શુરવો દેવતા વિપ્રા ચત્તયશ્ચ તપોધના. ।

પૂજનીયા મહાત્માન મુપ્રયત્નેન ચેતસા ॥ ૧૪૯

પાપવત્સલ્પિ ચાલ્યન્તં સ્વકર્મનિહતેષ્વલમ્ ।

અનુકમ્પૈવ સત્ત્વેષુ ન્યામ્યા ધર્મોડ્પ્યમુત્તમ. ॥ ૧૫૦-યોગદૃષ્ટિસમુ-

ચય પૃ. ૪૩-૪૪-૪૫ અને ૫૮ થી ૬૪

(શેઠ દેવચંદ લાલભાદરાજી આરુઢિ.)

ભાગવાને જાને એ માનવન પૂરુષ ૧ ૫ । એ દાથી કાઠિને વી રીને
માગી શકે છે એ દાથી લેકિને અખાને માં છે ૩ અખ્યા સિવાય જ
મારે છે ૧ તે અખાને માગે નાથ તે માનવ । તુ એને અપે
તાવથી મૈથી પ્રથમ તારે જ નાથ થય તે એ તે અખ્યા સિવાય
માગે નાથ ને અપીથી નાથી જનુ મર્થ કે-મગજ કે અખ્યા સિવાય
તે તે મને ત્યા પલ માગી રહે છે-આ જનની વાનવગતા કુત્ર મા ક્રમા
એ તે તાર્કિક કથાવ ભાડી ન શકે અને દાથે ક્રીને દાથીની સુખા
સપાત્ર થમતા થ નો પાછો અનો જેમ આ જનના કુદિ એક શ્રવ
શ્રવ અનર જેમ કે તેમ આ નવા તમારા કુદિ પલુ તેમ જ ભવ
અને શ્રવની પ્રગતિના શુ છે " ૬૧

ભાષનો નાથ દેવા માટે ચેત્ર જોવા સમનો નાથ દેવા માટે એ
આપ્તિ જોવા અનિમાનો વચાગના, અકાને નાથ દેનાર-એમ અને
૫૨ જે ૫૨ ચિત્તનો આમ રત ૩ ૮૭

મુનિશાળી પુરોને તો કુશળો આમદ ૨ ૧ થયે નહિ, તે મન્નુ
જાણ્યે તો મુન શીત જ્યને મમ વિમા જાણ્યે ૧૫૧૦ ઉચિત ૩" ૮૮

[તમે જે જગી મલકા મા અપિત મલકા મા જુદ મલકા મા મગસીર, મલકા મા કજા, મલકા મા નૈતમ કે મલકા મા કૃષ્ણ ના નામની ખાતર અને તેમના સ્થળના મમથન માટે સવા બેઠા થમવા છે-ને તમા । ૧ કેદ છે] તમાને જે અમા નિત્ય છે 'અમા મનિત્ય છે ૫ મે અર કના દના ઇ જે તમા ના જુગી જુગી દેડના ના અરેલી છે તે જગી તે તે વિતેલ (શિલ) ની અનુગ્રા ન કે હમ્પ કખીને આપેલી છે- ૬ જુ કે એ પુરે મલકા મા-અરે-અમા અને સમા ૩૫ આપિને નાજુ કના માટે ઉત્તમ સ્વમમન દના ૧ ૨

“જે શ્રાવણે-સિયને-જે રાત્રે” સુમનસદયા આ મહાનના બીજાનું
નિધન થયું. સમગ્ર દેશ અને તે સમગ્ર પત્ન પ્રાનિનિ વરમાન તેજ
ન સિયને-સિયને ને ને પ્રાપ્તે છુટી છુટી મિત્રે સુમનસ ” ૧૦-

અર્થ. ૧. તુ નેએએ તા જે ન પી રેના ૨. ૧ દાવ તા પજુ
જુડી જુડી બમિમ ઉપા ૩. તા મ નાના ૪. અને જુડી તા બમિમ ઉપા
૫. દર મનાતરુએ બધા પા પા નિમ જુદિયાગા દેવથી સખા છે ૬
ને એ રેના પજુ ૭. ૬ રાગા થા ૮. ૭ રે ૯. ૧ ૪

“ જુદી જુદી વાનીઓ જેમ જમનાગના ચિત્તને સંતોષ આપે છે તેમ દરેક માલજનાગને તેની (સાલજનાગની) યોગ્યતા પ્રમાણે એ જુદી જુદી દેશનાએ કાંઈ તે કાંઈ લાભ તો કરેલો છે, માટે એ દેશનાને ‘ અવધ્ય ’ કરેના કરો આપ આવતો નથી ” ૧૮૫

‘ અથવા, તે તે કાળ વગેરેને અને ન્યાને લક્ષ્યમાં ગણી તેઓએ (ઋષિઓએ) એ વનની જુદી જુદી દેશના આપેલી છે, માટે નત્વદષ્ટિએ જેતા તો એ દેશનાનું મૂળ સર્વજન-દેશના છે ’ ૧૮૬

“ તેઓનો (તે તે મહાપુરોનો) અભિપ્રાય જાણ્યા સિવાય આપણી જેવા નવા નિશાળિયાઓ જે, તે જુદી જુદી દેશના હિપર પ્રતિષ્ઠેપ કરે તે અત્યંત અનર્થકર કરેલાય ” ૧૮૭

“ આધ્યાઓ એમ કરે કે, અહ નથી, અથવા છે તો તે ત્રાસો છે, યોગ્ય છે, લગભગ છે વા હપ્પણિયો છે—આ કથનને જેટલું ખાટું માનવામાં આવે છે એ જ રીતે આપણી જેવા અર્થદષ્ટિ—નવા મવા વાદિઓ એ મહાપુરોનો પ્રતિષ્ઠેપ કરે વા એઓની દેશનાને લગના ભેદોની કથના કરે તે તેટલું જ અમગન છે ’ ૧૮૮

“ વળી, કાંઈ સાધાગણ માણસનો પણ પ્રતિષ્ઠેપ કર્યો યુક્ત નથી, તો એ આર્યોનો પ્રતિષ્ઠેપ તો શી રીતે મગન ગણાય?—મહાપુરો તો માને છે કે, એ મહાપુરોનો અપવાદ કરવા કરતા હવે કાપી એ વધારે હિતમ છે ” ૧૮૯

“ એ આર્ય પુરો કવચિત્ પણ કુલ્ય નિર્વર્થક અને અનર્થકર ભાવણ પ્રાય કરતા નથી, તેઓ તો એવું જ કરે છે—જે નિશ્ચિત હોય, મારવાણ હોય અને મમાગના સંસ્કારને લાભ કરનાર હોય ” ૧૯૦

“ જે વિષયો અનીદિય છે તે યથાતો નિશ્ચય યોગિજ્ઞાન સિવાય અન્ય શક્યો નથી માટે તેવા પગેલ વિષયો સમગ્રે આપણો વિવાદ ક્યો શા કામનો ? ” ૧૯૧

‘ એ અનીદિય વિષયોનો મમ્યગ નિશ્ચય અનુમાન કાગ પણ થઈ શક્યો નથી—આ હરીકતને ધીધન શ્રીભર્તૃદર્શિઓ પણ જાણાવેલી છે ” ૧૯૨.

“ કુશળ ન્યયશાસ્ત્રિઓ અનુમાન કાગ જે હરીકતને યથા પ્રમાણ પર્વક ઉભી કરે છે, તે જ હરીકતને ખીલ જગ વધારે કુશળ પડિતો તદ્દન

વિપરીત રીતે, પણ આવી બનાવે છે ” (અર્થાત્ અનીત્રિય દુષ્ટાને તેમ જવા વા મુમુક્ષુવચ્ચ અનુમાન પણ કામ આવતુ નથી) ૧૪૩

‘ જો માત્ર તેનુચ્ચ (તર્જવાદ) દ્વારા અનીત્રિય પદ્યોનો નિશ્ચય થઈ શકે તેમ નો આપના વખત સુધીમાં એ તર્જનથી પડિતો એ વિશે જાણ નિશ્ચય મેળવી શક્યા હોય ’ ૧૪૪

‘ પણ દયાય એમ જ યુ તો જણાવું નથી માટે મુમુક્ષુ પુરોએ ત્રિવિધાભિમાનની વચને વચાગ્નાય એ સૂત્ર તર્જવાદ હોય દેવો જ જોઈએ ’ ૧૪૫

‘ દયાય પણ કલમદ રાખવો એ તો મુમુક્ષુ પુરોએ ધો જ નહિ. મનિ પામ્યા પછી તો એ બધા વાલવિવાને અને તર્જનને જાણના છે તેથી તેનો અમદ થાથી સુ ? ’ ૧૪૬

માટે ત્રિવિધા પુરોએ વાલવિવા ખજાનમજન કે તર્જનને હોય દેવો મોગ સુ જોના માર્ગનો આશય રજો જોઈએ અને એ માર્ગનું ઉદ્ધવન ન થાય તેમ ન્યાયપૂર્વક વળતુ જોઈએ ’ (એ માર્ગનું સ્વરૂપ બતાવે છે) ૧૪૭

‘ આપણે જોએ એટલી મધી મળતી વતતુ જોઈએ કે, આપણી પ્રતિનિધી પ્રાપ્તિ જાણને થોડો પણ ત્રામ ન થાય અને આપણા દાયે જીવ માત્રન જાણ થાય તે રીતે જોના રૂચન પણ રજો જોઈએ ’ ૧૪૮

માતા-પિતા પ્રમથ રાજો દેવો જાણવો અને તપશ્ચરીમન્યામીઓ એ મધા મદા માંગોની થી મળા-સુદ્ધ આપણે પૂજા કરી જોઈએ (પૂજા એમને તેઓની આગ્રાન પાન) ૧૪૯

‘ વળી પાનપોનાના કમથી દગાએતા જેવા પાણી પુનો નગ્ન તો આપણે અનુષ્ઠા જ રાખી જોઈએ-જોના ત કે આપણે દેવી પરા મનુષ્ય ન કરવા જોઈએ-એ મધ નથી ઉત્તેજાત છે ” ૧૫૦-તોમ્હાનુઅય

ઉપર જણાવેલી શ્રીગિરનાની મમન્યા પી વડિએના વા જાગે દાહિઓના દાહને અને તિગ્ગામેના મોદનગને ઉપગ્રામારને એક રામજાળુ ગ્રામન મમાન : એ મનાવે પોનાના આ એ જ પ્રથમા નહિ પણ બીજી બીજી નિશ્ચયમા મદાતમા પ્રિત અને મનામા જુદ વગેરેને નામચા જાણ કરી તેઓની નિશ્ચિત દેવતાને સ્વીકાર મર્મ સ્પર્શ પૂરક મમનવાને જે તેઓ નિશ્ચયમામુશ્યમા જાણા છે કે

“ ૧ તે કૃપિલ, દિવ્ય મહામુનિ હતા માટે જ એમણે કહેલા પ્રકૃતિ-વાદને પણ એ રીતે સત્ય જ સમજવો જોઈએ. ”—શાં મ્ત ૩, ૪૪.

“ ૨ તે બુદ્ધ, મહામુનિ હતા માટે જ એમણે જણાવેલો વિજ્ઞાનવાદ ન્યાય ન હોય એમ ન હોય ”—શાં મ્ત ૬, ૫૩

“ ૩ એ રીતે ગન્યવાદ પણ કેટલાક મુમુક્ષુઓના હિત માટે એ તત્ત્વ-વેદી મહાત્માએ કહેલો જણાય છે ”—શાં મ્ત ૬, ૬૩

“ ૪ મંકરારેના પ્રવાહમા તણાતી જીવ માત્રની વિમગ્નિ, સર્વત્ર સમતાભાવને ધાગણુ કહે—એ જ એક ઉદ્દેશથી તે તે શાસ્ત્રકારોએ ‘ અકૃત ’ ની દેશના કહેલી છે ”—શાં મ્ત ૮, ૮

શ્રીહરિભદ્રજીની આ જાતની સમન્વય કરવાની વૃત્તિથી જ આપણે તેઓના પગેક્ષ હૃદયની પણ ઉદગમનાનુ માપ પ્રલપ્તપણે કાઢી શકીએ છીએ. હું તો માનું છું કે, શ્રીમહાત્માની ભગવતના ગામનમગ્નક આચાર્યોમા જે કોઈ આવો ઉદાર મતવાદી હોય વા જે કોઈ આવો સમન્વયશીલ નિરીક્ષક હોય તો તે આ એક જ શ્રીહરિભદ્ર છે તે પછી અસારમુધીના મમયમા કોઈ માતાએ એવા ઉદાર-લોકહિતકર અને ગભીર નિરીક્ષકને જન્મ આવ્યો જ નથી, એ દેશનુ, ધર્મનુ અને સમાજનુ મહાદુર્ભાગ્ય છે ! ! ! ! વર્તમાનમાં જે ધાર્મિક કલેશ પહે પહે ઉભો થાય છે, એક બીજા મતપ્રાયો પરપર ધસાઈ મરે છે અને વધતા જતા બૃષ્મગની પેઠે આત્મનાની ધર્મમોહ વધતો જાય છે—તે યધુ જે ઉપશમાવસુ હોય, ધાર્મિક શાંતિને મેળવતી હોય અને જે આત્મગણ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય તો પ્રત્યેક ધર્મીઆર્થે શ્રીહરિભદ્રજીની સમન્વય શૈલીને અનુસરવી જોઈએ—ક્રોધાઓને પણ તે જ પ્રમાણે ઉપદેશ સંભળાવતો જોઈએ

૧. “ એવ પ્રકૃતિવાદોઽપિ વિજ્ઞેય સત્યં, એવ હિ ।
કપિલોક્તત્ત્વતથ્થેવ દિવ્યો હિ સ મહામુનિ ” ॥
૨. ન ચૈતદપિ ન ન્યાયં ચતો વુદ્ધો મહામુનિ ।
૩. एवं च गन्यवादोऽपि, तद्विनेयानुगुण्यत ।
अभिप्रायत इत्युक्तो लक्ष्यते तत्त्ववेदिना ॥
૪. अन्ये व्याख्यानर्यन्त्येव समभावप्रसिद्धये ।
अद्वैतदेशना शास्त्रे निर्दिष्टा न तु तत्त्वतः ॥

મુધાર-શ્રીહર્ષિલક્ષ્ય પોતાના મમયના એક મુધાર હતા એ હમી ત
પણ એમને શરદેઠ બોલી ગયો છે તેમના મમયના સ્વત્વગી
ઓની સ્થિતિ તેમના પોતાના જ ખોમા આગળ આવના એ હ નેખમા
જણાવેલી છે એ ધિનિ ભગવત રીમહાવીગના નામને -૧- લગાનારી
અને માનવ તત્ત્વના ચારિત્રો વિનાશ ગનારી હતી-એ તો મહત્ત્વના જ
જણાઇ આવ એવું છે આ મહાપુષ્ય એ નિર્ધારિતની મામે થયા હતા-એ
ધિનિના પાપને હ્યમચારી નાખ્યો હતો અને તે વાગ તેમનો શ્રીનિન
શામનની અને તેના આચાર્યમની મન્જૂત ગદ્યા રી હતી તેમના મમ
મમની સ્વત્વચારિઓ-લેવન્યને ખાઈ જનાગ અને અનુચિત ઉપારો હાગ દેવ
દ્યને વધાગનારા તે વાર મોલે માળના । અને એ ન્યનો દુ પયોગ ગનાગ
હતા તેની મામે થ ને આ ભરી માફ માફ ર્યુ > (એ ન્ય તમાડ
ખાપુક નથી) એ નિન્દ્રન્ય તો રીનિનપ્રવચનની શુદ્ધિ ગના જ્ઞાનગુણ
અને દર્શનગુણની પ્રભાવના ગનાડ મગન્ય જે રાશ્વન મ છે અને નિધિ
ન્ય જે અથાત્ તમે ક ખીને ગાઇ મે પવિન્યની એ- પાઇ પણ ખાઈ
રોમ નહિ કિતુ રીનિનપ્રવચનો શ્રીનિનજ્ઞાનનો અને રીનિનદર્શનનો પ્રચાર
હ મ્પ અને પ્રભાવના થાય તે જ રીને તમા > ખી નએ તેને ખચતુ જોઈએ
એમના મમયના સ્વત્વચારિઓ આચાર્ય-ગગ ભગવતી ગગે મનો
વાચીને નાવ રી પામેથી આ નેના આ ને ગામની મુન્મવાનાના અન
ધિમગી માનતા બો વિના કાગો પણ સ્તિવજનો ઉપયોગ ગના-નેતી માને
પણ આ ધમરી પુ ૧ ગગો ર્યુ > મનો વ રીને પમા લેના એ-માતુ
ધર્મનિ ગોને નહિ આગ્રહને અનધિમગી ગવરા એ તો ગવથા બનચિન

૧ નિલપચયનુદિદ્ધરે વમાવગ નાન-મગનગુણાન ।

સુદ્ધતો નિલદત્ત નિચયરવ રુદ્ધ તાવો ॥ ૭

મગરુદત્ત નિહિદત્ત મ સયદત્ત ચ મન્મગ ગ ।

અમાયણપરિહારા પચનાઈ ૦ મુ ટાયલ્લ ॥

—મનોવપ્રકરણ—૫૦ ૧૩

૨ ' વેદ મળતિ-ઉ મળદ મુદ્ધમવિચારો મ માવગળ પુરા ।

ત મ, જઓ અમાદસુ મુવદ સત્વાળા ણવ ॥ ૨૦

રુદ્ધા ગદિયદ્ધા, પુનિષ્ટદ્ધા ચિર્નિષ્ટદ્ધા ચ ।

અદિગયજીવા-ડરીવા અચાલગિજ્ઞા પવચળા ॥ ' ॥ ૨૦

—સવોપપ્રકરણ—૫૧ ૧૨.

કહેવાય અને કારણે સિવાય જ કપડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે તો ચોખ્ખી નામદાંષ છે. આ ઉપરાંત એમણે પોતે બનાવેલા અષ્ટકામાં અને ધોડશક વગેરે ગ્રંથોમાં શ્રીનિનપૂજન, જૈનસાધુની લિક્ષા, શ્રીનિનખિખપ્રતિષ્ઠા, શ્રીનિનગૃહ, શ્રીજૈનદીક્ષા વગેરે અનેક વિષયો સખધે પોતાના સ્પષ્ટ અને સ્વયં વિચારોને જણાવીને તે તે ક્રિયાને લગતું તે સમયે ચાલતું અધાર નાખ્યું કર્યું હતું ભગવત શ્રીમહાવીર પછીની આચાર્યપરપરામાં થએલા આ પ્રથમ સુધારકનો અસ્ત થયા પછી પણ સમયે સમયે શ્રીજગદ્ગચ્છસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, નિનવલ્લભસૂરિ, મહેદ્રસિદ્ધસૂરિ, મેરુતુગસૂરિ અને તદ્દન છેલ્લા પડિત શ્રીસત્યવિજયજી ગણી વગેરે અનેક સુધારક પુરુષો થઈ ગયા છે, તો પણ સૂર્યાસ્ત થયા પછી જેમ રાત્રીની પરપગ આવ્યા કરે છે તેમ ભગવત શ્રીમહાવીરના શાસનમાં વર્તમાન આ ભીપણુ ગત્રીને નાખ્યું કરવા માટે હવે તો જરૂર એક શ્રીહરિભદ્રજી જેવા વીર સુધારક કયાયથી પણ આવવા જોઈએ

અંથકાર-શ્રીહરિભદ્રજીએ સ્વતંત્ર રીતે ન્યાય, યોગ, ધર્મશાસ્ત્ર અને ધર્મકથાસાહિત્ય વગેરે અનેક વિષયોને લગતા-લખેલા મર્મસ્પર્શી ગ્રંથો આજ પણ હયાત છે-એ ગ્રંથો લખવા ઉપરાંત તેમણે જૈન-આગમો ઉપર સવિચિત્ર અનેક ટીકાઓ કરી છે-અરુ કહીએ તો જૈન-આગમો ઉપર ટીકાની પહેલ કરનાર આ જ મહાપુરુષ હતા પ્રખર તાકિદ બોદ્ધઆચાર્યોનાં ગ્રંથ ઉપર ટીકા રચેલી છે એવું એક પણ દર્શન નથી-જે વિષે એમણે પોતાના ગ્રંથમાં ચર્ચા ન કરી હોય એ રા મણિલાઇ નભુલાઇએ એમના “શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય” ને જોયો હોત તો તેઓ કદી જણ એમને “વેદાંતશાસ્ત્રના અન-બ્યાસી” તરીકે જણાવવાનું સાહય ન કરત એમનું ગ્રંથકાર તરીકેનું જીવંત ગૌરવ તો એમના ગ્રંથોની સૂચી ઉપરથી જ તરી આવે છે-જે હવે પછી લખવામાં આવનારી છે

શ્રીહરિભદ્રજીના એ ગુણો ઉપરાંત એમની મધ્યરચના, ગુણુગ્રાહિતા, ભક્તિપ્રિયતા, કામળતા, યોગાનુભૂતિ વગેરે અનેક ગુણોને પણ આજે એમના ગ્રંથો અવિગતપણે ગાંધી ગણા છે બૌદ્ધો ઉપરનો એમનો પ્રકોપ એ તદ્દન છેલ્લો જ પ્રકોપ હતો, એ હકીકત આપણે એમની ‘સમરોધવ્યકલા’ દ્વારા જાણી શકીએ

૧. આ વિષયો વિષે શ્રીહરિભદ્રજીના આટલામાં, ધોડશકામાં અને પચાસકામાં વીગતવાર જણાવેલું છે.

છીએ અને શ્રીહરિભક્તની સમતાનો સાક્ષાત્કર પણ એ જ મયની પ્રત્યેક પકિતમાં સહસ્ર વાચનાને જરૂર થઈ શકે છે એ મહાપુરુષના પુરુષ યોગેશ્વરનું રમરણ સુદહરીતે પ્રતીત થાય એ ઉદેશથી એમના મધ-રાશિને પણ નામ આપ આદી સંચિત કરીએ છીએ.

‘શ્રીહરિભક્ત રમયાની સૂચી

અંક મયનામ

દીકામરણ નામ

મયાદી ઉ નેપ

૩ અનુશોભદારસન્નતિ

જેનમયાવલી ૧૦ ૪૪

૧ શ્રીહરિભક્તસંહિત ચૈત્યવાસી મપ્રદાયના હતા કે નહિ? એ વિશે કાષ્ટ વિશેષ માહિતી મળી શકતી નથી તો પણ દુષ્કા ક્રમારપણના સમસમખી સત્તાર્થો સોમપ્રભસૂરિ એમના પોતાના સત્તાર્થ-મનમાં શ્રીહરિ સંહિતને અભનુ દાન દેનાર વરીષ્ઠ વર્ણવે છે એ ઉપરથી આપણે એમ ખી શકીએ કે, એઓ કદાચ સુભારક-ચૈત્યવાસી હોય (૧) એ વિશે સોમ અભસૂરિનો ઉ નેપ આ પ્રમાણે છે

“કામદ!—શક્તવાવનપુરસર પ્રાતર્જાતાનો સ્વપરણાસલસાયબેદનસ્થાન મરથાલ દુરિયતાનો યથામીલ્લમોગ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન, કપરાદે પ્રતિવાદિનો લાદવિજેદભ્યાસ (કામાર) દરુણિ હવિ (કામદ!)’—સત્તાર્થો—પ્રિ દુ. ૧૮

અર્થાત્ પ્રાત મળે શ્રીહરિભક્તસંહિત સંબોધોગપૂર્વક લેખિકાના શાસ્ત્રવિષયક મંદિતને તોડના અભિધાનોને મોરે અરીસો? યથામીલ્લ ભોગન મેળવના અભિલાષોને અને સાળે પ્રતિવાદિઓના વાદવિવાદપ અભિધાનોને પૂરતા તતા મટે તેઓ ‘કામદ’ (કામને-અભિ ધામે-દેનાર) છે.”

૨ શ્રીહરિભક્તસંહિત એ પોતાના પ્રત્યેક મધમાં પ્રાય છેલ ‘વિરહ’, ‘ચન્દ્રો પ્રયોગ કરેયો છે તેનું મારણ પ્રલાવચ્ચરિત્રમાં આ પ્રમાણે જણાવેલું છે

૨ અગ્રેકાંતજ્યપતાકા.

દીકા પોતે જ કરેલી છે આની

ઉપર ઓક ટિપણુ શ્રીમુનિયદ્વજનું
છે—૧ ૧૭૪.

૩ અગ્રેકાંતપ્રવદ્.

અગ્રેકાંતવાદપ્રવેશ.

૪ અષ્ટકા

આઠકા ઉપર શ્રીજિનેશ્વરસરિની

દીકા છે—૧. ૧૦૮૦.

૫ આવશ્યકનિર્મુક્તિની વધુ દીકા.

(૩૨૦૦૦).

આવશ્યકનિર્મુક્તિની મોટી દીકા

(૮૪૦૦૦).

૬

સમયસ્ફુરનું સામાન્યારીશતક—૧૦-૧૬૮૧.
અગ્રવાગચ્છની પદાવલી ઓ-૬ ની ઉપરનું મલ-
ધારી હેમચંદ્રનું ટિપણુ ઓ-૬ ની શરૂઆતમાં
અથકાર પોતે. આ દીકા મલધારી હેમચંદ્રના
સમયથી જ મળતી નથી—૧૦-૧૧૬૪.

‘ અતિશયહૃદયાભિરામશિષ્યહૃદયવિરહોર્મિરેણ તન્નરેદ્.’

‘ નિજકૃતિમિદુ સવ્યધાતુ સમસ્તા વિરહપદેન યુતા સર્તાં સ મુહ્ય ’ ॥ ૨૦૬—શ્રીહરિભદ્રપ્રબંધ.

અર્થાત “ પોતાના વહાલામાં વહાલ” એ શિષ્યોનો આક્રમે વિરહ થવાથી શ્રીહરિભદ્રસરિજીએ પોતાનો બધા મંત્રોને
‘ નિરહ ’ શબ્દથી આંકિત કરેલા છે.”

૮ ઉપરેશપદ.

આની ઉપર શ્રીચિનિયદ્વની પલ્લ
ગીત છે-ઈર્મીઆના આ નર દીન
મત્ર છે

- ૯ કથાકાસ
- ૧૦ અર્ચનવટિ.
- ૧૧ ફલકા
- ૧૨ શેત્રમમાસદાતિ.
- ૧૩ અર્ચકાશતિરુતિ-મની
- ૧૪ કેલનદનાભાસ્ય-મેરકેત
- ૧૫ કેલનદનાગતિ-ચરિતવિસ્તર

- ૧૬ કથાભિગમ-મધુદતિ
- ૧૭ જ્ઞાનપદ્યવિનરણ
- ૧૮ જ્ઞાનાદિસપ્રકરણ

- ૧૯ દશસ્કન્ધિકની અપચરિ
- ૨૦ ૬૨ રૂપાનિકની મોની ગીત
- ૨૧ દેવેદનરકે દપ્રકરણ
- ૨૨ વિગતવનવપેદા

દીપાકાર-શ્રીચિનિયદ્વમ્હરિ

સતરાજવણીની ગર્ભધરસાધ્વશતક-ગીત
જ્યેનયથાસ્તી પૃં ૧૧૬
શ્રીહરિભદ્રમરિચરિત્ર-૫૦ ૧૨૦
મોદી કેશવસાવળ
શ્રીહરિભદ્રમરિચરિત્ર-૫૦ ૧૨૦
શ્રીસિદ્ધિર્ગ-ઉપાતિંગ્રા અતભામ શ્રીવશા
રિગ્ભાજ ઉપાખ્યાય-શાસ્ત્રવાર્તાંદી ૧ સુદિત
શ્રીરૂરિંગ-૫૦૬૨૦, જ્યેનમથાવણી પૃં ૮
સમપરુદરની ગાથામહત્તી-૫૦ ૧૬૮
શ્રીરાજસોપરમરિત્ર-મ-પ્રધેકાપ કાષ્ઠ આ મથને
નાનાકિત્રક વા ગાનચિનિમ નામથી
ગ્રાણખે છે- (૫૦૧૦ સુરિંગ ૫૦ ૨૪)
શ્રીરૂરિભદ્રમરિચરિત્ર-૫૦ ૬૨૦
છપાએલી છે

આત્મનર્દસભા તત્ત્વથી છપાય છે (મું ૫૦)
આનું ખીજું નામ 'વેદાકેશ' છે, ૫-૬૨૦

૨૩	ધર્મબિદુ	ડીકાકાર-શ્રીમુનિચંદ્રમુનિ	આ ગ્રંથ સુવક્રપ છે-છપાએલો છે.
૨૪	ધર્મલાલભિક્ષિ.	ડીકાકાર-શ્રીમદ્ધર્મગિરિમુનિ-કુમાર-	શ્રીદલિભદ્રમુનિચરિત્ર-પં ૦ ૬૨૦.
૨૫	ધર્મગ્રંથલક્ષી.	પાળના ગરગમથા.	શ્રીમધિયેલુમુનિ-સ્વાકાદમન્દરી-ડીકા, પાંગમો 'સોડે
૨૬	ધર્મગામઘડીકા.	એ ગતિ ઉપર પડિકાકાર-ગાદી-	શ્રીમત્તમગિરિમુનિ-પ્રનાપનાની ડીકા-(૫૦૬૨૦)
૨૭	ધૂર્તોખ્ખાન.	દેવ ગામી-૧. ૧૦૬૬.	શ્રીદલિભદ્રમુનિચરિત્ર-પં ૦ ૬૨૦.
૨૮	નંદી-અધ્યયનની ગતિ		નંદી કેશવ નાયક.
૨૯	બોદ્ધવાદી શ્રીહિનાગાયાર્થદૂત		ગામગેબરમુનિ-પ્રજાધરમા.
૩૦	ન્યાયપ્રવેશસ્તંત્રનીગતિ.		શ્રીદલિભદ્રમુનિચરિત્ર-૫૦ ૬૨૦.
૩૧	ન્યાયવિનિશ્ચય.		ગામગેબરમુનિ-પ્રજાધરમા.
૩૨	ન્યાયાવતારગતિ		દર્શનમંત્રગણિ-મધ્યાદ્યાખ્યાન.
૩૩	પત્યનિયંત્રી (નિર્દેશી).		છપાએલો છે.
૩૪	પત્યલિંગી.		શ્રીદલિભદ્રમુનિચરિત્ર-પં ૦ ૬૨૦.
૩૫	પંચગણુ મટીકા.	ડીકાકાર-દલિભદ્રમુનિ જેલો અને	દર્શનમંત્રગણિ-મધ્યાદ્યાખ્યાન.
૩૬	પંચમંથ્રદ્વ.	ખીન્ન શ્રીમત્તમગિરિ.	
૩૭	પૂર્વાંગાપંગવિત પંચમુક્તની ગતિ.	"	
૩૮	પંચગણનકે.		

સાહ્યાતની ચૂલ્હિ કનનાગ-ચક્ષરિ
શિખ-ચગોદેચરિ-મં ૧૧૭૨ છપાએવા છે
ગીતામર-અભયદેવચિહ્ન સં ૧૦૨૪

૪૦ પગનામિહિ.

શ્રીમદ્વિભક્ષરિચરિ-૫૦ ૬૨૦

૪૧ પદાચાર્યકૃત િ નિયંત્રિતની રતિ કટલીક ગમ હરિભદ્રની અને
કટલીક રીરાચાર્યની

૪૨ પ્રનાપ તાપ્રેશન્યાખ્યા

મહાભગિનિ-પ્રસાપના ગીતા-

૪૩ પ્રતિષ્ઠાકમ્પ

૪૪ બુદ્ધિમધ્યાનમથન

૪૫ મુનિપતિચરિત્ર

૪૬ પતિહિતકૃત

જેનમયાવલી-૫૦ ૧૦૦

૨૯

૧ કટલાપ છે કે શ્રીમદ્વિભક્ષરિચરિ ૧૪૪૪ જેટલા પ્રથો લખ્યા હતા એ વિશે એમ સાંભળવામા આયુ છે કે, શ્રીમદ્વિભક્ષરિચરિ ૧૪૪૦ કે ૪૪ બૌદ્ધોને મારનાનો નકરૂપ કરેલો હતો તેના પ્રાચીન તરીકે તેમના ગુરુએ એમને ૧૪૪૪ પ્રથો નખવાનું જણાવતું હતું આ તરીકેને રાજશેખરચરિચરિ પોતાના અનુવિશતિપ્રબધમા અને ક્ષમા દેવ્યાયુ મુનિએ ખરતરંગેની પદાવલીમા પણ લેલી છે આ પ્રથોમાના કેટલાક પ્રથો તો ૫૦-૫૦ સ્લોખના પણ છે 'પચાશક', મામના એમણે એવા ૧૮ પ્રથો 'ત્રેસા ને-ને વર્તમાનમા શ્રીપચાશક અથ તરીકે એક સાથે ભાવ નગરની જ્ઞાનધર્મપ્રગારક સલાએ મુદ્રિત કરેલા છે એ જ પ્રમાણે ૧૬-૧૬ સ્લોખના ગોડશક, ૨૦-૨૦ સ્લોખની વિશિક્ષા વગેરેને આપણે સોગ મોખનો આ વીસ વીસ સ્લોકો એક એક અથ સમજવાનો છે કારણ કે, તે તે પ્રથોમા તેમણે પચામ પચાસ, સોગ સોગ અને વીસ વીસ સ્લોખને છોડે 'વિહ' શબ્દની યોજના કરેલી છે વળી, એક રુતિ (સસારવાવા)' તો એમની ચાર મોખની જ છે અને તે પણ હિત કારણથી એક પ્રથરૂપ છે

૪૭	યશોધરચરિત્ર.	દીકાકાર-યશોવિજયજી.	દેવચંદ લાલભાઈ ૦ સુદ્રિત.
૪૮	યોગદષ્ટિસમુચ્ચય.		છપાગોલો છે.
૪૯	યોગચિંદુ.		રાજશેખરસરિ-ગ્રન્થધક્ષણ.
૫૦	યોગશતક.		શ્રીહરિભદ્રસરિચરિત્ર-૫૦ હર૦.
૫૧	લગ્નશુદ્ધિ (૧)		છપાગોલો છે.
૫૨	લોકતત્ત્વનિર્ણય.		શ્રીહરિભદ્રસરિચરિત્ર-૫૦ હર૦.
૫૩	લોકચિંદુ.		પં ૦ સુખલાલજી મંપાદિત યોગવિશિક્ષ.
૫૪	વિશતિ (વિશિક્ષાવિશતિ).		શ્રીહરિભદ્રસરિચ૦-૫૦ હર૦.
૫૫	વીરસ્તવ.		”
૫૬	વીરાગ કથા.		”
૫૭	વેદબ્રહ્મજ્ઞતાનિરાકરણ.		”
૫૮	બ્યવહારકદંપ.		દેવચંદ લાલ ૦ સુદ્રિત.
૫૯	શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્ચય.	દીકાકાર-શ્રીહરિભદ્રસરિ પોતે અને બીજા યશોવિજયજી.	સમયસુંદરગણી-સામાચારીશતક, ન્યસોમસરિ- વિચારતત્ત્વમંત્રલ, રાજરોખરસરિ-ગ્રન્થધક્ષણ.
૬૦	શ્રાવકધર્મતિયતિ.	દીકાકાર-માનવ્યસરિ.	શ્રીહરિભદ્રસરિચરિત્ર-૫૦ હર૦.
૬૧	શ્રાવકધર્મતન્ન.	દીકાકાર-ગુણુરત્નસરિ અને માણુ- ભદ્રસરિ.	છપાગોલો છે.
૬૨	પદ્મચંદનસમુચ્ચય.	દીકાકાર-યશોભદ્રસરિ, ધર્મસાગર (જ્ઞાન-મં ૦ પ૦ ૧૬૪) અને યશોવિજયજી.	છપાગોલાં છે.
૬૩	મોહશક.		

૬૪ મહિતપચ્ચારી(૪)
 ૬૫ મંમદમ્પીચિત્ત
 ૬૬ મંપચાગિત્તરી(૨)
 ૬૭ મળેમગિત્તરી
 ૬૮ મળેમપ્રકરણ
 ૬૯ મમારદાયા, સ્તુતિ
 ૭૦ મારદેવ-આત્માનુશાસન
 ૭૧ મમરાધ્યાત્મકા

૭૨ મંદિગિદિપ્ત મ્ સંગ

૭૩ મ્દયાદાદ્યોદાપરિનાર

શ્રીદરિભદ્ર ૦ ચ૦-૫૦ ૬૨૦

૭૫ ઓડુ છે

પ્રસિદ્ધ છે

શ્રીદરિભદ્ર ૦ ચ૦-૫૦ ૬૨૦

ધનપાન-તિલકમંતરી શ્રીદિમયદના ગર દેવ
 ચદસરિ-સાતિનાચરિન પ્રભાચદસરિ-પ્રભા
 વકચરિન-છપાઓલી છે

શ્રીનરિભદ્ર પોતિ-અનેકાતજ્યપતાશ-૫૦ ૧૦૦

(૫૦ પ્ર૦)

૫૦ ૨૫૮ ૨૭૭

૧ શ્રીદરિભદ્ર-સૂરિજીએ પૂર્વોક્ત મથો બનાવ્યા ખજી તેનો સરિશિષ પ્રચાર થાય માટે ઓક કપાસના વેપારીને
 દ્વાર્પાસિકવલ્લિનમ્) ઉપદેશ આપી, નૈમધર્મનો અનુયાયી બનાવી પોતાની નિસિત્તરિયાના બાળથી ધનાદય બનાવ્યો
 હતો અને એ ગુરુએ એ એ મથોની અનેક પ્રતિજ્ઞા લખાવી હતી-(શ્રીદિમદસરિચરિન-૫૦ ૬૦ ૫૦ ૩૨.)

મૂળ ગ્રંથના દીકાકાર શ્રીગુણરત્નસૂરિ.

પ્રત્યુત્તર ગ્રંથની ૧ દીકાના છેવટના ભાગમાં દીકાકારશ્રીએ પોતાનો કથો વિશેષ પરિચય આપ્યો હાગતો નથી, તો પણ તેમણે કહેલા બીજા બીજા ગ્રંથો જોતા તેમનો મમય, તેમના ગુરુ, તેમની વશપરપગ અને તેમનું ઉત્તમોત્તમ ચારિત્ર વગેરે જણાઈ આવે છે. પોતે કહેલા ‘ક્રિયારત્નસમુચ્ચય’ની પ્રશસ્તિમાં આવેલો આ શ્લોક—

“મૂત-ભાવિ-ભવત્સૂરિકમરેણુકનોપમ ।

સૂરિ શ્રીગુણરત્નાહસ્તૃતીય સમજાયત ” ૬૦.

એમના અનન્યમુલ્લસ વિનયગુણને દર્શાવી રહ્યો છે જે સમયે આ આચાર્ય ઐવિહગમાણ હતા, તે જ મમયે શ્રીમુનિસુદ્ધસૂરિ પણ વિદ્યમાન હતા મુનિસુદ્ધસૂરિએ વિક્રમ સવત્ ૧૪૬૬ મા ‘ગુર્વાવલી’ નામની એક તપાગચ્છની પદ્મવલી લખેલી છે—તેમાં ભગવંત શ્રીમદ્ભગવાદ ગીતા મુખની ગુરુપરપગ અને તેને લગત ખામ ખાસ પ્રમગોની નોંધ લીધેલી છે. એ ગ્રંથમાં આ ગુણરત્નમંત્રિને પણ ખામ સલાગવામાં આવ્યા છે અને માત્ર એમના ગુણકીર્તન માટે જ ૧૩ શ્લોકોને (૩૭૭ થી ૩૯૦) પણ દાકવામાં આવ્યા છે.

૧ આ દીકામાં છ અધિકારો હાગ છ દર્શનનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે એ પ્રત્યેક અધિકારને છેકે ગ્રંથકારે માત્ર પોતાનું અને પોતાના ગુરુનું નામ જણાવવા ઉપરાંત બીજા કાંઈ જણાવ્યું નથી “इति श्रीतपागण-नमोऽङ्गणदिनमणिश्रीदेवमुन्दरसूरिकमकमलोपजीविनिष्यश्रीगुणरत्नसूरिविरचिताया तर्करहस्यदीपिका-अभिधानाया पद्मदर्शनरमुच्यटीकाया बौद्धमतप्रवृत्तनो नम प्रवमोऽङ्घिकार.” આ દીકાનું નામ ‘તર્કરહસ્યદીપિકા’ છે અને દીકાકારના ગચ્છનું નામ તપાગચ્છ છે ૨ જૂઓ ક્રિયારત્નસમુચ્ચય-૫૦ ૩૦૬ (૫૦૩૦) ૩ શ્રીગુણરત્નસૂરિના અને શ્રીમુનિસુદ્ધસૂરિનો મમાન સમય આ પ્રમાણે છે વિક્રમ સવત્ ૧૪૬૬ મા શ્રીગુણરત્નસૂરિએ ક્રિયારત્નસમુચ્ચયને બનાવ્યો છે. (કાલે પદ્મ રસ-પૂર્વવત્સમિતે-૧૪૬૬, જૂઓ ક્રિયા ૫૦ ૩૦૬ શ્લોક ૬૩ ૫૦ ૩૦) અને તે જ મમયમાં શ્રીમુનિસુદ્ધસૂરિએ ‘ગુર્વાવલી’ ને ગુપ્તી છે (રસ રસ-મનુસિતવર્ણ-૧૪૬૬, જૂઓ ગુર્વાવલી-૫૦ ૫૩, શ્લોક ૪૬૩, ૫૦ ૩૦). ૪. “રસ-રસ-મનુ સિતવર્ણ ૧૪૬૬ મુનિસુદ્ધસૂરિના કૃતા પૂર્વમ । મધ્યસ્થૈરવધાર્યા ગુર્વાલીયં જયશ્રીદા ” ॥ ૪૬૩ અર્થાત “શ્રીમુનિસુદ્ધસૂરિએ ૧૪૬૬ મા આ જ્યવતી ગુર્વાવલીને પહેલામાં પહેલી જ કરેલી છે” ૫, એ તેર શ્લોકોમાંના એ ભાર શ્લોકોને અહીં ઉતારી લેવામાં આવે છે

શ્રીમુનિમુ મુનિના શયોમા ક્ષીએ તે। શુભગ્નમુનિના^૬ શુભું નામ શ્રીદેવ
મુદ્ગમુનિ દ્વુ દેવમુ મુનિના શિયોમા એ માથી અમલી મણાના દત્તા^૭
એમણે કૈનો 'કિયાગ્ન-મુનિ-અય ૭' એમની શબ્દાઓની ઝીજુવની માફી

૧ સુવ્યાદરવાવદાતહ્યા સાહિલસત્યાસવા

ગમ્મીરાગમદુમ્મનિ ખુલ્લુદિગતૈકવીતાપય ।

આયોગ્યાતિવનિસ્તુષા પ્રપ્તતસ્તર્કેષુ ચાડનાયક

માદ સડ્ય અયમ્લદ્વપચિદુર્વા પ્રવચદર્પોપ્પલાન ॥ ૧૮૬

પરમદિમ-પ્રતરવામ્નાયકમરણ દવતાન ૧ ।

વારિદિવ-દિધારત વાગાં જાગિત કાયગતી ॥ ૧૮૭

૧૪૬૫૧ ના ૫૧૬ નેપુ થા પ્ર ૬ મ વિગામુ ચનુદસસ્વપિ ।

સર્માપ્રત નવ મુદુગમ-પ્વશા^૮ યદ્ર પ્રગલ્લા ન દર્શવદ્મુયો ॥ ૧૮૮

૧ કાકાત્તરાં સપ્પરવમિથ મુગા મગા મગ તથ મ સ્વર્તી પ્રિવામ્ ।

દુદ્ધમદાવ્યવકા અય-પુ ત ગુદપ્રવેદા પુદ્ધેલનાધિરમ્^૯ ॥ ૧૮૯

૨ " દલ્લ-દરગુદ્ધમવદ્ધાગમિવિનુતગમ્મનગુણા ય ।

તદ્વિવેદવમા વિગ્રમ-ત ક નથામિ તત્તલીર્તિતનીસ્તાન ॥ ૧૯૦

૩ " જ વા અર્થા ત ગુપ્તમુની-દ્રવ-દ્રા

સુપીશ્વરા મુગુલ્લરતવિમૂલ્યયોઃ ।

દ્વિયાલિ-(ગુ ૫૦ મ ૫૦ ૫૦ ૪૧)

જ આ કિયાગ્નમુનિના માદ્ગે ગજુનાધાગુઓના પોપ્પમુમ્ છે
આમા અથમરે પેનાની ખડ સાગી એવ ૬૨^૧ નાની પ્રશમિ નેવેરી છે
એને ત્યાગ પડીના ધવના ચાર^૨ નોમા કિયાગ્નમુનિ-અયને ઉ ડીને ને માદ
૧૮૫૫૫ ૧ તેનો ૧૮૫૫ની આગ આ ૬

વિગ્રમ-વિના ૧૪૬૧ ૨૧૧ રીઆ પડી નવગના દિન માગે
માગુજાગ્નમુનિને રેવાના ગુ ની આગ-દી આ કિયાગ્નમુનિ-અયને ગ-ઓ છે-
તેને હુદિમાન મુનિઓએ મેધી નેચા ૬૩

એકે એકે અગને ગજુના આ અથ ૫૬૬૧ (અનુ કુપ) ૧૯૦
પ્રમાણ છે" ૬૪

૬- ના ૨૧/૫૫ ૫ મધવી વડના દીઠ ૧ વીમલ શાળ આ અથની
દ્વિ પ્રનિઓ ૧૯૫૫ની ૬૫ ૬૫

" આ અથ, કાવ-અ-વિગ્રમ નદમાન રો" ૬૫ -

આપે છે; પ્રસ્તુત ટીકા એમના સર્વ દર્શનને લગતા પારગામિપણાની પ્રતીતિ કરાવે છે અને એ સિવાયના એમણે કરેલા બીજા બીજા ગ્રંથો પણ એમના પાકિત્યના ખરેખરા પૂરાવા છે બીજા બીજા આચાર્યોના ઉલ્લેખો અને એમના પોતાના ગ્રંથો જોતા એમનો સમય વિદ્યમાનો ૧૫ મો સૈકા સુનિશ્ચિત થયેલો છે. એમણે પોતાનો એક ગ્રંથ ૧૪૮૪ માં^{૧૦} કરેલો છે, એ ઉપરથી

— (આ સારના મળશ્લોકો ક્રિયારત્નસમુચ્ચય-૫૦ ૩૦૬ માં જોઈ લેવા. ૫૦૪૦) આ ‘ક્રિયારત્નસમુચ્ચય’ને ગુર્વાવલીમાં પણ (શ્લોક ૩૮૬ માં) સંભારવામાં આવ્યો છે.

૮. આ ટીકા માટે ગુર્વાવલીમાં પણ નીચેનો ઉલ્લેખ છે —

“ ચક્રુષ્ટીકોશલ’વા તે ષડ્દર્શનસંમુચ્ચયે ।

જ્ઞાનેન્દ્રાઙ્ગનાયેવ સતા તત્ત્વાર્થદર્શિની ” ॥ ૩૮૮.

—(૫૦ ૪૨-૫૦ ગ્રં ૦)

૯. ગુણરત્નસૂરિએ જે બીજા બીજા ગ્રંથો લખ્યા છે તેનાં—જૈન-ગ્રંથાવલીમાં જણાવેલા—નામ આ છે —

૧	ચતુશરણુની	અવચૂરિ-જૈનગ્રંથાં	૫૦ ૪૪.
૨.	આતુરપ્રત્યાખ્યાનની	” ”	૫૦ ૪૬.
૩	લક્ષ્મણગિતાની	”	”
૪.	સન્તારકની	”	”
૫.	પ્રમાણગ્રંથ—	”	૫૦ ૭૬.
૬.	સિદ્ધસેનચિંત—		

ખુલ્લપદ્ધતિસમુચ્ચયની ટીકા (?)— ” ૬૪.

૭. શતક (પાંચમા કર્મગ્રંથ) ની અવચૂરિ— ” ૧૧૭.

૮ સત્તરિ (છઠ્ઠા કર્મગ્રંથ) ની— ” ૧૧૯.

૯. ક્ષેત્રસમામની લઘુવૃત્તિ— ” ૧૨૨.

૧૦. પ્રતિષ્ઠાવિધિ— ” ૧૫૦.

૧૧. વાસોનિકપ્રકરણ— ” ૧૬૩.

૧૨. ક્રિયારત્નસમુચ્ચય— ” ૩૦૧.

૧૩. સમન્વિદિત્યચરિત્ર (?] ” ૨૩૬.

૧૦. ‘સન્તારક’ પંચનાની અવચૂરિને શ્રીગુણરત્નસૂરિએ ૧૪૮૪માં રચેલી છે—જૂઓ પિટર્સનનો રીપોર્ટ ૧૮૮૪-૧૮૮૬ ૫૦ ૪૦૬.

એમ પણ = પી સક્ષય કે મ્લય એઓ પ્રેરે પતંગી મેં! પણ જ્યા
દોષ અને આચ તપગ્ની પુરને માટે બાટનુ, લાણુ જીવન મલવિત પણ છે
એ પોતે જૈન શાધુ દતા એથી એમનું જીવન ત્યાગ, તપ શમ અને મયમ
મય દત્ત એમના જીવન વિશે શ્રીમનિમુગ્ધમૂર્તિને જે એ અજુન વાત સખી
છે તે આ છે

“ જગદુત્તરો દિ તેષાં નિયમોઽવષ્ટમ્—યૈષ—વિકૃયાનામ્ ।

આસપ્તો મુચિતરમાં વદસિ ચરિત્રાસિનમરવાત્ ’ ॥ ૬૮૧

અર્થાત્ આપણા આ ઉત્તેજના મૂતરાગ્ર શ્રીગુણ્ડનમૂર્તિને એવો નિયમ
દત્તો કે જો પણ જર્વ ન કરવો, યૌ ન કરવો અને વિધ્યામા ન પડુ
—આ નિયમ જ એમની આમતમુખિની પ્રતીતિ કરે છે જો કે જૈન
શાધુઓના બીજા બીજા આચારા વિશે મિષ્ટ છે તો પણ તે માત્ર દેહકેશરૂપ
નાવધી પાત્રા સુગમ પડે છે શ્રીગુણ્ડનમૂર્તિના આ નિયમ તો એ દેહકેશ
રૂપ ભોચાદિ કરો મના પણ વિરોધ કરી છે અને પાત્રા પણ મલાદુર્ધટ
છે માટે જ એને અર્ધ અજુન વાત તર્કિક જણાવે છે તેઓએ પોતાની
વશપરપશ્વ ‘ કિષાગ્નસમુચ્ચ ની પ્રશન્નિમા સ્વિકર આપેલી છે, તે દ્વારા
એમનું વશપશ્વ આ પ્રમાણે આપેલી સમાય

१५६

गृह्यसूत्र-वर्गसूत्र-विक्रम संवत् ६८४.

सर्वदेवसूत्रि.

देवसूत्रि.

(२) सर्वदेवसूत्रि

यशोवद्रसूत्रि-नेमियद्रसूत्रि

१ मुनियद्रसूत्रि

अनितदेवसूत्रि

वाही देवसूत्रि वगैरे.

विजयमिहसूत्रि

सोमप्रलसूत्रि शनार्थी-भण्डिरत्नसूत्रि

विक्रम संवत्-१२८५-तपागसूत्र-जगसूत्र

७ विजययद्रसूत्रि विक्रम संवत्-१३०२ ६ देवेद्रसूत्रि-

८. विद्यानसूत्रि-धर्मधोषसूत्रि

सोमप्रलसूत्रि

विमलप्रलसूत्रि-परमानसूत्रि-पद्मतिलकसूत्रि-सोमतिलकसूत्रि.

१२ यद्रशेभरसूत्रि

१३ जयानसूत्रि

१४ देवमुद्रसूत्रि.

१५ ज्ञानसागर-

१६ कुलमंडन-

गुणुरत्नसूत्रि

१७ सोममुद्र-

१८ साधुरत्न

*ज्यूगो क्रियारत्नसमुच्चयनी प्रशस्ति-(५० ३०४-३०६, ५० ३००.)

૧ 'શ્રીદક્ષિણદશ' વિષે લખના દિપ્તજ્ઞમા વારવાર જે 'મુનિયદ્રમુરિ' નો હેતુએ મગામા આપ્યો છે તે જ મદ્યપુત્ર આ છે એમનો મહિમ પરિચય આ પ્રમાણે છે 'આ આચાર્ય તીવ્ર તપઃવી હતા તેમણે શ્રી વગેરે વિ નિ કુન્દરા પત્થના (વિમલજ્ઞાનો) ત્યામ કર્યો હતો તેઓ જ્યા ત્યા મુની ખાવામા માત્ર માત્ર-કાન્ત-ને જ લેતા હતા એ ગમર્ય મગમગ પશુ હતા એમણે શ્રીદક્ષિણ મુનિન અને તર્ક મથો હિપ્ત દિપ્તજ્ઞ અને પત્થિ । વગેરે જ્યા છે એમણે પોતાના અને લાક્ષ્મીને દીક્ષિત કરીને આચાર્યપદ ગ્રાપ્તા હતા શ્રીનેમયદ્રમુરિના મુ બાપ શ્રીવિનયદ્રકુપાધ્યાય એમના મુત્ર હતા અને એમને આચાર્યપદ ગ્રાપનાગ શ્રીનેમિય મગિ જ હતા વિક્રમ મ ૦ ૧૧૭૮ મા તેઓ દેવ થયા વડુ વીમલ મગે જૂઓ જૈન ચેતામુગ કાં ૦ ૮૦ (અ. — - ૧૦-૧૧-પુ ૦ ૧૩ પૃ ૦ ૩૦૪-૩૦૫) નો માર્ગ લેખ.

૨ ઉપપુત્ર શ્રીમુનિયદ્રમુરિ જ આ મદ્યપુ ત્યા મુત્ર હતા અશુદ્ધિપુત્ર પાદજ્ઞના ત્યગિ દેવગાત્રી ગુન્મમામા એમની વિદેશ નિગ હતા વિક્રમ મ ૦ ૧૨૦૪ મા એમણે કુનોની (માગવા) મા જૈન મગિની અને જૈન મર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તથા આગમજ ગામમા શ્રીનેમિનાથની પત્ર પ્રતિષ્ઠા એમણે જ કરી હતી એમણે ગ્રામગાત્રના મગે નામે એ તર્કમથ (૮૪૦૦૦ મગેક પ્રમાણ) ની ગચના કરી છે (આ મથ વર્તમાનમા પૂરો મળતો નથી.)

૩ આ મુરિવગે લખતો વિક્રમમવત્ ૧૨૦૬ નો એ સિનાનેખ આશમજ્ઞના એને વર્તમાન કુલાધિના જૈન મગિમા દયાન છે—(જૂઓ પ્રાચીન નેખમગ—(નિલ વિ ૦ લેખ અ ૦ ૨૮૬)

૪ આ અચાર્ય, પગમાર્દત શ્રીમાદધાન જૂષતના મમમમપી હતા એમણે 'કુમારગાળ-અનિમોધ' નામનો મથ (મગે ૦ ૮૮૦૦ પ્રાકૃતપ્રધાન) વિક્રમ મ ૦ ૧૨૪૧મા બતાવ્યો હતો—મા મથ બન્યો ત્યારે કુમારગાળ નરેશને દેવ થયા માત્ર ૧૧ વ મ જ થયા હતા એમના પિતાનું નામ 'મર્દદેવ' અને બાપના બાપનું નામ 'નિલેવ' હતુ એ નાતિએ પોગવા વાણિયા હતા એમના રિનામ નિલેવ તે વખતના કાષ ગમના મ બાગી હતા દીક્ષ ને તો એમણે કુચરા જ લીધી હતી—અથાત્ તેઓ યાવત્કીજ જાલત્યારી હતા એમણે કરેલા મથમા વર્તમાનમ—મુમનિનાથચરિત્ર (મગે ૦ ૮૫૦૦-પ્રાકૃત) 'સિ ૦' પ્રકર અપદ્ય મોમજ્ઞન અને 'ચનાર્થકાન્ત' એ તજ મગે છે ચનાર્થકાન્ત મા એમણે માત્ર એ જ જોક્ષના સો અર્થો બધા છે એથી જ એમનું

‘શતાર્થી’ નામ પ્રખ્યાત થયું છે ‘ગુર્વાવલી’ માં પણ એમને સભારવામાં અને પ્રશસવામાં આવ્યા છે (વધૂ વીગત માટે જૂઓ જૈનસાહિત્ય સંશોધકનો એક ખીન્ને—સોમપ્રભાસૂરિનો નિબંધ)

૫ આ મહાપુરૂષ મહાતપસ્વી હતા, એમના તપના પ્રભાવથી જ ‘તપાગચ્છ’ નામનો આરભ થયો ‘ચૈત્રવાલ’ ગચ્છના દેવભદ્ર ઉપાધ્યાયની સહાયથી એમણે પોતાના સમયમાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો એટલે શિથિલ થએલા જૈન સમાજને પાછો ધર્મપરાયણ કર્યો હતો આચાર વિચારમાં એ પુરૂષ ‘હીરા’ સમાન દઢ હોવાથી લોકો એને ‘હીન્દા જગચ્ચંદ્રમૂરિ’ પણ કહેતા (એમની ‘હીરલા’ તરીકેની ખ્યાતિ થવાનું કારણ ગુર્વાવલીમાં આ ખીન્નું જણાવ્યું છે “ આઘાટપુગની રાજસભામાં એમણે બત્રીશ વાદિઓને જીત્યા હતા, તેથી ત્યાના રાજાએ એમને ‘હીરલા’ તરીકે જાહેર કર્યા હતા.” —ગુ. શ્લો. ૧૦૫-૧૦૬ પૃ. ૧૧ ચં. ૩૦)

૬ આ આચાર્યશ્રીનું વ્યાખ્યાન ટૌશણ વિશેષ પ્રશસ્ત હતું, એમના વ્યાખ્યાનમાં ખલાતમાં (કુમારપ્રાસાદમાં) અદ્વૈતો મનુષ્યો તો સામાયિક કરીને જ ખેસતા, શ્રીવસ્તુપાત્ર મત્રી પણ એમના શ્રાતાઓમાંના એક હતા. વર્તમાનમાં પણ આ દેવેન્દ્રસૂરિના ‘કર્મગ્રંથો’ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે એમણે અનેક પ્રકરણોને સ્તવનોના રૂપમાં રચ્યા હતા ‘ચૈત્યપ્રતિકૃતિસ્તવ’, ‘શાસ્ત્રતખિખ-સખ્યાન્તવ’ અને સમ્યક્ત્વસ્વરૂપસ્તવ વગેરે એ ઉપગત એમણે સિદ્ધ-પચાશિક્ષા, ભાષ્યત્રય, ઉપાસકદિનકૃત્યસૂત્રાનિ—વદાગ્નિ, ધર્મરત્નપ્રકરણની ટીકા અને સુંદર્શનાચરિત્ર વગેરે અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે, એમના ગ્રંથો ‘દેવેન્દ્રાકી’ એટલે ‘દેવેન્દ્ર’ શબ્દના આંક—નિશાન—વાળા છે એમના દેવ થયાના ખેદને લીધે સઘવી ભીમે બાર વગા મુઘી અન્નનો ત્યાગ કર્યો હતો એમના સખધમાં જૂઓ ગુર્વાવલી—શ્લો. ૧૦૮ થી ૧૨૦—૧૬૮ ચં. ૩૦)

૭ આ પુરૂષના સખધમાં શ્રીગુણરત્નસૂરિજીએ પોતાની ક્રિયારત્નસમુચ્ચયની પ્રશસ્તિમાં એમની પ્રશસા સિવાય વિશેષ કાંઈ લખ્યું જણાતું નથી, પણ તે સખધે વિશેષ હકીકત ગુર્વાવલીમાં અને શ્રીધર્મમાગરજીની શોધિત પદ્મવળીમાં આ પ્રમાણે જણાવેલી છે

“ સાધુ થયા પહેલા આ પુરૂષ મત્રી શ્રીવસ્તુપાત્રને ત્યા નામ લખવાનું કામ કરતા હતા તેમણે કાંઈ અપરાધ કરેલો હોવાથી વસ્તુપાત્રે એમને દંડિત પણ કર્યા હતા, પણ પાછળથી એમને શ્રીવિલભદ્રગણિએ છાડાવ્યા

હતા અપરૂપ મુખ યજ્ઞ પત્રી એમણે શ્રીગાન્ધ્યદ્રુમ્ભિ પામે દીક્ષા સ્વીકારી હતી અને મત્ર વેદમ્ ગણિના આગ્રહથી જ શ્રીગાન્ધ્યદ્રુમ્ભિએ એમને દેવેન્દ્રમ્ભિને સહાય કરવા માટે આચાર્યપદે પણ થાપ્યા હતા એમની પ્રતિ અભિમાની હતી એથી જ એમને આચાર્યપદે સ્થાપવાની મત્રી શ્રીવસ્તુપાને ના પાડી હતી જગન્નથ મંદિરની હયાતીમા અને ત્યાજ પત્રી પણ ફેટનોક મમય તો તેઓ શ્રી દી-ગદા પણ પાળાથી તેઓ પ્રિયિન થયા એઓ એક જ ટેમણે અને એ જ ગમમા (ખલાનમા) એક માથે બાર વગમ ગદા, ત્યા પોતાના આગળના ઓશધિનાઓમા તેઓ પૂજના ગદા એમણે ગન્ધર્વી મામાચારીનેજે શ્રીગાન્ધ્ય મંદિરે મુખદ્વારી હતી—નીની ફગી દીરી હતી અને વિશેષ મવના (ગિયિવના) કરી આપી તેઓ ગન્ધર્વાસિઓની ખુશામન કરતા હતા હવે તેમનો શુર તરફનો આદરભાવ ઉભી ગયો હતો મનાક ખાસ નામે તો તેઓ શુની અનુમતિ વિના જ કરતા હતા દેવેન્દ્રમંદિરે તેમને ' ભોધાનર્દ' —એને ઉપદેશો અરોન્ય-અમશ્ચ પતા મેત્યા હતા એમના અનુયાયિઓ 'શદ્ધતાનિ' કહેવાતા હતા— (શુ. સ્ત્રો. ૧૦૦-૧૫૧) આ આચાર્યશ્રી વિશેની વધુ વીગન માટે જુઓ શ્રીધર્મભાગવતની નોધિન પાત્રવીમા આનંદુ ૪૫ મા શ્રીદેવેન્દ્રમ્ભિનુ પ્રશ્ન એમણે જે જે સિધિનતાઓ કરી હતી તેમાની ઉપરુપ્ત પાત્રીમા ખામ આ જણાવેલી છે

- ૧ શીનાર્યો વજ્રની પોતીઓ શુધ્ધી રૂં
- ૨ દમેતા થી દુધ વગે ખાઈ રાં
- ૩ , ૫૧ વોઈ રૂં
- ૪ , ફગ અને રા લાઈ રૂં
- ૫ માધ્વીઓએ આજેનુ ભોજન જમી શું
- ૬ આવેમને પ્રસન્ન ગખવા તેઓની માથે એમી પ્રતિ કમળુ પણ કરી રા

૮ આ સૂત્રશ્રીનો પરિચય આ પ્રમાણે છે એમનુ મગનામ નીરધવગ એમના પિતાનુ નામ 'નિનયદ્ર' અને એઓ માશવમા ઉન્નતિનીતા ગીસ હતા વીગધવગના વિચારનો પ્રસન્ન હતો તેમના એજે શુત્રી પાસે ઉપદેશ માલગાને વેદન્ય ધાગજુ મો અને શ્રીગજુ મોજિની પેડે વિચારમન રૂપવતી ગમણિ ત્યાજ કરી પોતાના માતા પિતાને મમગની દીક્ષાનો પણ

નીકર ક્યો—(દીક્ષાકાળ-વિ. ૧૩૦૨) એનું આ 'વિદ્યાનંદ' એ દીક્ષિત નામ છે આ વિદ્યાનંદ મુનિ કાળક્રમે વિદ્યાનંદ ગણી થયા, એમ । ભાષ બીમદીને એણે બેધ આપી દીક્ષિત ક્યો, એનું નામ 'ધર્મદીપ્તિ.' એઓ પાલણપુરમાં આવ્યા ત્યારે તેમના માનમાં ત્યા ઘણી ધામધૂમ થઇ હતી, પાલણપુરના નંપના આગ્રહથી ત્યાંના મુખ્ય મદિરમાં એમને-વિદ્યાનંદને—'વદ્યમુનિ'એ પોતાના પદ્મધર 'વિદ્યાનંદમુનિ' બતાવ્યા હતા (વિક્રમ-૧૩૦૦ અથવા ૧૩૦૦) એમણે એક નવું વ્યાકરણ નામે 'વિદ્યાનંદ' રચ્યું છે—(ગુ. જ્ઞા. ૧૫૨-૧૭૨)

૯. આ આચાર્ય પ્રણય મત્રગાત્રી હતા—એમની મત્રગદિનના ચમત્કારો વિષે ગુર્જાવલીમાં સવિસ્તર જણાવેલું છે (નૃસિંહો સ્તો. ૨૧૩-૨૫૬) એમના સમયમાં આવક પૃથ્વીધર ગાદ માવવાના ગાનનો મત્રો હતો, આ પૃથ્વીધરે અનેક દેકાણે મોટા મોટા જિનમદિર બનાવ્યા હતા. માત્ર જ્ઞાતીશ વર્ષની વય થતાં જ એણે શ્રીમદિન પદ્મચર્ય ધારણ ક્યું હતું એની શ્રીનું નામ 'પ્રવર્ગિની' (પૃથ્વીધરગાદના નળધમાં નૃસિંહો ગુર્જાવલી સ્તો. ૧૭૭-૨૧૧) આ આવક, શ્રીધર્મધોપમુનિએ અનન્ય ભક્ત હતો એણે મોટા મોટા સાત જાન ભડારો કરાવ્યા હતા, ગાદગમતો એ રતીશ હતો અને સાધમિકોતો તો એ મોટાજ હતો ધર્મધોપમુનિ વિશ્વમન-૧૩૫૭માં દેવ ધયા [જૈનપ્રધાવળી (૫૦૨૬) માં તથા ' શતજ્ઞયમહાતીર્થાદિકપાત્ર વિચાર ' (૫૦૬૮-૭૨)માં ઉપર્યુક્ત 'ધર્મદીપ્તિ'નું જ આચાર્ય—અવધ્યાનું નામ 'ધર્મધોપ' છે—એમ જણાવેલું છે.]

૧૦ આ મહાપુરુષનો જન્મ વિક્રમનંવત-૧૩૧૦, ૧૩૨૧માં દીક્ષા, ૧૩-૩૨માં આચાર્યપદ અને ૧૦૭૦માં સ્વર્ગવાસ એમનું કુલ આયુષ્ય ૬૩ વર્ષનું હતું. ચિત્રકૂટ-ચિત્તોડ-માં એમણે પ્લાહણોની મનામાં જન્મ મેળવ્યો હતો, એ અપૂર્વ સાહિત્યશાસ્ત્રી હતા, જૈન-આગમોના પાળ એ અગાધ અભ્યાસી હતા, બીમપક્ષીનો ધનાગે ભંગ, માથી પહેતા જાનાતિશયથી એમણે જ જાણ્યો હતો, એમણે 'યતિછતકરપ' વગેરે અનેક પ્રકરણોની રચના કરી છે.

૧૧. આ સૂત્રિવરનો જન્મ વિક્રમ-૧૩૫૫ મહામાસ, ૧૩૬૬માં દીક્ષા અને ૧૩૭૩માં આચાર્યપદ આમના ત્રણે ગુરુભણેઓ અત્યંતની હોવાથી અચ્છનો સંધ્યો ભાર એમને જ માથે આવ્યો હતો આમના મમયમાં 'જઘરાણ' નગરમાં ગજભાષ સંધની મોગ પ્રસિદ્ધ વ્યાપારી હતા, એણે જ

આમના આચાર્ય-૫ નો કિલ્લવ ૨૫૦૦૦ ટા. ખર્ચાને વિગેરે ધામધૂમથી ઉજવેલો હતો. આ આચાર્ય પ્રવગમાત્રિક હતા અને મમર્થ વાદી પણ હતા. એમણે ૧-૬૪ મા નીચળ ગિલ્ડીની અને વૃદ્ધશ્રેયમાત્ર સમનિવૃત્તિયાન વગેરે ધર્મોની રચના કરી છે. વિક્રમ-૧૪૪ મા આ આચાર્યશ્રી દેવ થયા.

૧૦ આમનો જન્મ વિક્રમ મ-૧૦૭, ૧૦૮૫ મા દીક્ષા, ૧૬૦ મા આચાર્ય-૫ અને ૧૪ મા વેવપલ આ અચાર્ય સમ કાગી કવિ હતા અને ભણાવવામાં પણ વિદોઃ કુશળ હતા.

૧૦ આમનો જન્મ વિક્રમ મ-૧૦૮૦ ૧૦૮૦ મા દીક્ષા, ૧૪૦૦ માગપ અને એ ૧૪૪૧ મા દેવ થયા. યુનિવર્સિટીની રૂતિ એમની જ છે. ૧૪ આ જ આચાર્ય આપણી પ્રત્યાવનાના નામક શ્રીમુચુરનમૂર્તિના મુર

થાય. એમનો જન્મ વિં. મ-૧૦૮૬ ૧૦૮૪ મા દીક્ષા અને ૧૪૦૦ મા મહાશ્વરપુરમાં એમનું આચાર્યપદ. એમના અચાર્ય-૫ નો ઉત્તમ મિત્ર મૈત્રવર્ણિ (મે.નીએ) થયા હતા. વટપદ (વડોદરા) ના માગમ મનિને એમણે જૈનધર્મ કર્યો હતો.

૧૫. આમના મમર્થમાં માધુ-સુધ દુગ્ધ હતો એમ ગુલાવરીના ૨૦૭ માં જોખના આ ધીકયાડ થય મુગવલ્લ કિન્નુ કુદ્ધમય ચણેલી જાણી શકાય છે. આમના ઉત્તમેતમ મમર્થ-ચારિત્ર-વરે ગુલાવરીમાં મ વિગત (૨૦૦ - ૮ થી ૩૦) જણાવતું છે. ખલાતમાં રીધલજુ પાશનાથના ચલ્લમાં એમને આચાર્યપદે ગ્રાપવામાં આવ્યા હતા તે નમરે ધના મધરીએલાં ધર્મ-મ-ગી હતી. તેમના જન્મ વિક્રમ-૧૪૦૫ મયમ-૧૪૧૭ અચાર્યપદ-૧૪૪૧ અને ૧૪૬૦ મા તેઓ નાથા શ્વગે થયા (૧) આ મહાપુર હાલે રેગી રના-એમ ગુલાવરીમાં અવના તે તે ઉત્તેઓ દ્વારા ગી સમય છે આમણે ૨૦૦ થી ૩૦૦ (સુતો ઉપની નાની નાની વાખ્યઓ) કરી છે તથા બચ અને ચોચા તીર્થના નોનો પણ રચેલા છે.

૧૬ આમનો જન્મ વિં. ૧૪૦૦ દીક્ષા ૧૪૧૭ આચાર્યપદ ૧૪૪૦ અને ૧૪૫૫ ના રત્ર મામમાં તેઓ દેવ થયા. એમણે મિદાનાવાપકાદાર તથા અસાધ્ય ચક્ર (૧) વગેરે મધો રચના છે. ખલાતમાં અનિગની

છેવટ શ્રીરત્નશેખરગણિએ, આ ગુણુરત્ન સંગ્રહે કરેલો પ્રશસાત્મક ઉલ્લેખ આપીએ છીએ

“ શ્રીગુણરત્નાસ્તુતીયાશ્વ ॥

પદ્મદર્શનવૃત્તિ—ક્રિયારત્નસમુચ્ચય—વિચારનિચયસૂત્રઃ ।

एषा श्रीगुणरत्ना प्रसादतोऽष्टे पङ्कविश्वमिते

श्रीरत्नशेखरगणिवृत्तिमिमामकृत कृतितुष्ट्यै ॥ ”

અર્થાત “ દેવમુદરમૂર્તિના ત્રીજા શિષ્ય નામે ગુણુરત્નમૂર્તિ થયા, એમણે પદ્મદર્શન-સમુચ્ચયની વૃત્તિ અને ક્રિયાગત્નસમુચ્ચય વગેરે અનેક ત્રથો સરજ્યા : —એ ગોસુગુરૂની કૃપાથી રત્નશેખરગણિએ ૧૪૬૬ મા આ (શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણુચ્ચત્રની) વ્રત્તિને રચેલી છે ”

વસતિમા એમનુ આચાર્યપદ થયુ હતુ, તે વખતે લખમસિંહ સોનીએ મોટા ઉત્ખવ કર્યો હતો

૧૭ આ પ્રસ્તાવનામા ‘ગુર્વાવલી’ નામના ગ્રંથને વિશેષ સભારતો પડ્યો છે—એ ગ્રંથમાથી જ અહીં લખેલી આ ગદી લખીકત મળી રાકી છે—એ ગ્રંથના કર્તા ‘શ્રીમુનિમુદરસૂરિ’ છે આ મોમમુદરસૂરિ તે શ્રીમુનિ-સુદરસૂરિના ગુરૂ થાય, આ ‘મોમમુદરસૂરિ’ ને લગતી વધ લખીકત માટે જૂઓ સોમસૌભાગ્યદ્રવ્ય ‘મોમમુદર’ ના શિષ્ય ‘શ્રીમુનિમુદર’ મમર્થ ગ્રંથકાર હતા અને પ્રખરમાત્રિકે પણ હતા જૈનસમાજમા વર્તમાનકાળે ‘રમણ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલુ ‘સતિકર’ સ્તોત્ર આ સોમમુદરના શિષ્ય મુનિમુદરે જ રચેલુ છે, એ ઉપરાંત મુનિમુદરની કૃતિમા ‘અધ્યાત્મકદંપદમ’ વગેરે ત્રથો આવી જાય છે ‘મુનિમુદર’ માટે ‘ગુર્વાવલીની’ ની પ્રસ્તાવનામાં સવિશેષ લખવામા આવેલુ છે

૧૮ એમને પાટણમા ૧૪૫૮મા આચાર્ય-પદે સ્થાપવ મા આવ્યા હતા. આમણે ૧૪૫૬મા ‘યતિહતકદન’ ની વૃત્તિ રચેલી છે તથા ‘નવનત્વ’ ની ‘અવચૂરિ’ પણ એમણે જ રચી છે

૧. જૂઓ ક્રિયારત્નસમુચ્ચયની અગ્રેણ પ્રસ્તાવના (પૃ ૧),

અથ પ્રવેશ અને દર્શનોનો પરસ્પર મમન્વય

દર્શન—

આ પૂનામાં આ વચ્ચે વિચારો અને ત્યાં દર્શનો '૧' ૧ ૮ એી
મમન્વયપૂર્વક મમ ત્યાં કરે અને દર્શનોનો પરસ્પર મમન્વય દર્શન મમ નવી
તે ને દર્શનોની મુખ્ય મુખ્ય માન્યતાને કબજાની અવસ્થા, નવી નવી
માન્યતા જુના ના માન્યતા કુદ મા આ પ્રમાણે છે

૧. જોઈદર્શનો

જોઈદર્શન મુખ્ય દેવતા મમન એ મમન ૧ ૮ નામ—૧
જોઈદર્શનો ૧ કુખ ૨ મમન ૩ મમ નવી ૪ નિર્દ

૧ દર્શનો મુખ્ય આ ઉપર જે લખ્યું જાય, હાન મમન નિર્દ
૧ દર્શનમમન્વય ના મમનું મહિત ક દર્શન મમન

૨ વર્તમાનમાં જોઈદર્શનો મુખ્ય પુર નિર્દિષ્ટ લખ્યું જાય નવ
૧ મા આ ૧ જે મને નામ મમન મમા નવા હાન મમન
મમન મમે હમે મમનું મમા નુમ મિદ્ધ ૧ જે મના વિધવાન
નામ મુદો ન અને મદ્ધુ નમ મદ્ધુ જે મો વમ મમ ૧
મમન મમન ૧ અને મદ્ધુ નમ ૧ મમન વિન મદ્ધુ ન મમન મદ્ધુ
મદ્ધુ દર્શન આ મદ્ધુ મુ નિર્દિષ્ટ મદ્ધુ દર્શનો મદ્ધુ દર્શનો વિન મદ્ધુ
પૂન મમ ૧ મમે મમન મદ્ધુ મમ ન મમન ૧ મમે મમ હમે
જોઈદર્શનો મમનો મમન મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ નવા મદ્ધુ ન નવા
૧ મમન મદ્ધુ છે મદ્ધુ મદ્ધુ મમ મમ ૧ ન મમનની નવી
મમનો મદ્ધુ મદ્ધુ મમની નવા મદ્ધુ ૧ મમ ૧ મમ મદ્ધુ
મમનો મદ્ધુ મદ્ધુ મમ મદ્ધુ મમ મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મમ મદ્ધુ
મમે ૧ મમ મદ્ધુ છે મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મમ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ
મમન મદ્ધુ મદ્ધુની મમને મિનિત મદ્ધુ મમ ૧ મમે મદ્ધુ
મિદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ
મદ્ધુ મમે છે મમે મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ
૧ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧
મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧
મદ્ધુ જાય દર્શનો મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧
મદ્ધુ જાય દર્શનો મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧
૧ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ મદ્ધુ ૧ મદ્ધુ ૧

દુઃખ--શબ્દનો ભાવ પ્રતીત છે, તેના પાંચ પ્રકાર છે ૧ વિજ્ઞાન, ૨ વેદના, ૩ સજ્ઞા, ૪ સસ્કાર અને ૫ રૂપ

૧. 'વિજ્ઞાન' એટલે 'આ રૂપ, આ રસ' વગેરે જ્ઞાતનું જ્ઞાન.
૨. 'વેદના' એટલે શારીરિક કે માનસિક સુખ દુઃખનો અનુભવ.
૩. 'સજ્ઞા' એટલે 'આ માણસ, આ પશુ' વગેરે પ્રકારની જૂદી જૂદી સજ્ઞા
૪. 'સસ્કાર' એટલે પુણ્ય વા પાપનો સસ્કાર
૫. 'રૂપ' એટલે પૃથ્વી, પાણી, તેજ અને વાયુ વગેરે જૂનો.

ધર્મજ્ઞ, સુદ્ધર્મ અને સધર્મ એમની ગામનદેવી તારદેવી છે એમના પ્રામાણ્યે ગોળાકારે હોય છે--એઓને 'બુદ્ધાક' કહેવામા આવે છે."--પરુદ્ધર્શનસમુચ્ચયની દીકા તથા ગજજેખરનો પરુદ્ધર્શન--સમુ.)

વર્તમાનમા આ મતનો પ્રચાર ઘણો વધારે છે મિહલદ્રીપ, નિમેટ, આસામ, મિઆમ, બ્રહ્મદેશ, જાપાન અને ચીન તથા યુરોપમા પણ આ મત ફેલાયેલો છે. અત્યાગે બધી પ્રજાઓ કરતા ઐહ્યપ્રજા સખ્યામા ઘણી વધારે છે આપણા દેશમા પણ હવે આ દર્શનનો પ્રચાર થવા લાગ્યો છે વર્તમાનમાં મે નજરે નેએલા કાલ્લઓ (મીસોન) ના ઐહ્ય સાધુઓનો વેપ અને આચાર આ પ્રમાણે છે તેઓ હાથમા પખો ગખે છે, બેલગાડી વગેરે વાહનોમા બેમે છે, માથે અને ભમર ઉપર મુદ્દા હજમત કરાવે છે, ખાવામા માસ લે છે, જમીનને પ્રમાર્જવા મટે તેઓ હાથમા ચમર કે બીજી કશું ગખતા નથી, બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, પોતાને ઘેર જઈ શકે છે, દસ દસ વરમની ઉમરના પણ કેટલાક ઐહ્ય સાધુઓને મે ત્યાં નેએલા છે કેટલાક લિક્ષા કરીને ખાય છે અને કેટલાક મકોમા ભોજન કરે છે. કાલ્લબે મા ઐહ્યના મોટા મોટા ઘણા 'વિહારે' છે, એ સાધુઓ વિશેષે કરીને અધ્યાપનનું અને ઉપદેશનું કામ કરે છે ત્યાંના કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય સાધુઓ મોટા મોટા વિદ્યામીકો આચારી પાલી ભ.પા. અને ત્રિપટક ઉપરાંત મગ્ધત લાપાને પણ શીખવવાનો પ્રયામ કરે છે ત્યા આજ્ઞતા ઐહ્ય પુસ્તકો વિગેષે કરીને પાલીભાષામા અને મિહલી ત્રિપિમ લખાએલા છે સમગ્ર ઐહ્ય પુસ્તકો ત્રણ વિભાગમા વહેચાએલા છે સુતપિટક (જેમા શ્રીબુદ્ધના વિહારો--પ્રવામો--અને ઉપદેશોનું વર્ણન છે), વિનયપિટક (જેમા શ્રીબુદ્ધના અનુચારિઓએ પાળવાના આચારો તથા પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેના વિધાનો છે) અને અલિધમ્મપિટક (જેમા શ્રીબુદ્ધ-ધર્મને લગતુ તત્ત્વજ્ઞાન નોધાએલું છે) હાલના ઐહ્ય લિક્ષુઓ-એ મકારે વહેચાએલા છે; હીનયાન અને મહાયાન.

સમુદય--એટલે સગ અને દેવ વોરે કથાઓનું કાગલ અથવા મમના
-૬ અને માફ ' એવો ભાવ.

માગ--એટલે ' સગ્ગ માન કાળિ' છે-એવી વામના

નિરોધ--એટલે સ્વ પ્રગ્નો નિરોધ અથવા નિરોધ ' નુ બીજુ
નામ નિવાણ-મુખિ.

આયતન--આ છે પાચ દીગા ૧૫૬ રૂપ ૩૫ ગદ્ય અને
૨૫૨૬-એ પાચ વિરો મન અને વાગ્યુ ધર્માવનન' એને સરીર.

પ્રમાણ--મે છે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન.

પ્રત્યક્ષ એને અપના દિન અને પ્રાતિ વિનાનુ જ્ઞાન

કાલએ તરફના બાહ્ય પ્રાય દીનવાની ગણાય છે કારણે મા પ્રમદ વિદ્યાપી.
વિરો ૫-પરિવળ નામે છે અને પ્રમદ માધુ નરી એ વિદ્યાપી ના અધ્યક્ષ
અધિર મુખમળના શિવ સ્થવિર જ્ઞાનેશ્વર છે એએ નુ પૂત્ય વસ્તુ પીપતો છે
અનુશ્ચાપુતના મરિમા અચાર પણ સુઝ ગયાથી આલેવી સાખામાથી ઉમેના
૫-૫૦ પીપતો ઉમેશ છે ભાગવતમા ૫૫૧ ગજગી પવાપુરી, ચપાપુરી
દોસાની વગેરે અને અંચે ભગવાન સુદ વિરો નોચાથી ત્યા ત્યા ખો.
કામ કરના અનેક સુદની નર્નિઓ-(ઉમેવી વા બેવી) ગ્રૂપો ધર્મચક્રો
અને બીજા પણ નિશાનો મજેના છે યીગુજ્જ્વલસુગિષ્ટએ જે સુદમદિરને
'સુદા ક' શુદ્ધથી લમેના છે તેવા પણ અને ગ્રૂપો મગધ દેશમા આગનાથ
વોરે અને અંચે તથા પૂના પામે મલા વોરે અને રેમલે આગે પણ
દયાત છે કા બોમા પણ યીસુદના નવા મિર ૫૬ મુગિખિન અવ્ય અને
સુમધરામિન ગદે છે ત્યા દરે પૂર્વિમાએ લોકોનો મેગ સમ દર્શને અવ છે
જોદ પૂર્વ વિરો કરીને પાલીબામા છે તો પણ સમવાગમુત્ર
અને લક્ષિતરિતર જેવા અને પુનકા સુમૂત્રમિત્ર પવીમા તથા દેસા
(માખમિમગતિ વગેરે) પ્રથો તદન સમૂત્રમા પણ વિદ્યમાન છે 'મિરઝમ
નિય' નામના પ્રથમા ભગવાન સુદ અને ભગવાન જ્ઞાનપુત્ર (મદારીર)
નો ૫૨૨૫૨ થએલા વાનાવાપ વળુગેને છે-એ જાને મળાપુ તે સમમમની
તો દના જ

૨ આયતન' નામ અધાન નુ ૮ દીગા વજેર વિરોના અધાનપ
હોવથી તેને અદી અવનન મા જુવામા આવી છે

૪ સરીર નો ૮૮ મુખપેઠક ક વામા આવે તે તે 'ધમ-અધાન'
મુ ૬૬ ૫-૬૬ ૮ એને અદી 'ધર્માવનન' કહેલું છે.

અનુમાન એટલે ક્ષાધ પ્રકારના નિશાનથી થનારું જ્ઞાન.

૨ નૈયાયિક દર્શનનું

નૈયાયિક દર્શનમાં મુખ્ય દેવતા 'ગિત' છે—એ સંસારનો સરજનહાર છે, નાશ કરનાર છે અને પાલનહાર પણ છે—આપક છે, નિત્ય છે, એક છે, સર્વજ્ઞ છે અને એની શુદ્ધિ શાશ્વતી છે.

૫ નૈયાયિક દર્શનના અનુયાયી મંન્યાગિઓનો વંશ અને આચાર આ પ્રમાણે છે “એઓ નિરતર દરુનુ ધારણુ કરે છે, મોટી લગોટી પહેરે છે, શરીરે કામળા ઓઢે છે, જટા વધારે છે, શરીરે ગખ ચાળે છે, જનોઇ પહેરે છે, હાથમા જલપાત્ર-કમડ્ડુ-ગળે છે, રસકસ વિનાનુ ભોજન લે છે, ઘણુ કરીને વનમાં જ રહે છે, હાથમા તુળકુ ગળે છે, કદમળ અને ફળ ઉપર રહે છે અને પરેણાગત કર્વામા ઉદ્વૃક્ત હોય છે એઓ બે જાતના હોય છે શ્રી વિનાના અને સ્ત્રીવાળા તે બન્નેમા શ્રી વિનાનાને ઉત્તમ ગણવામા આવે છે, એ જ પ્લહાચારી મંન્યાગિઓ પચાન્નિતપ તપે છે અને હાથમા તથા જટામા પ્રાણલિંગધર (?) હોય છે. ત્યારે તેઓ મયમની પગકાણાએ પહેાએ છે ત્યારે તો નાગા જ રહે છે અને દાતણુ કરીને, હાથ મોં ઘોઇને, શરીરે ભરમ લગાડીને શિવનુ ધ્યાન કરે છે તેઓનો યજમાન ત્યારે નમસ્કાર કરે ત્યારે તે ‘ૐ નમઃ શિવાય’ એમ બોલે છે અને એ સંન્યાસી તો માત્ર ‘નમઃ શિવાય’ એમ બોલે છે એઓ ‘ઇશ્વર’ના અદ્ધાર અવતારો-ને આ પ્રમણુ ગણાવે છે નકુલી, ાગિક, ગાર્ગ્ય, મૈત્ર્ય, (અ) કૌંડીય, ઇશાન, પારગાર્ગ્ય, કપિલાક, મનુષ્યક, અંપગકુશિક, અત્રિ, પિગલાક્ષ, પુષ્પક, જુદદા(ચી)ર્ય, અગસ્તિ, સત્તાન, રાશીકર અને વિદ્યાગુરુ એ સાધુઓ ‘તપસ્વિઓ’ પણ કહેવાય છે. તેઓના મર્વ તીર્થોમા પૂજા કરનારા (પૂજાકારી-પૂજારી) ભરકાઓ હોય છે એઓ સમુખ રહીને દેવાને નમતા નથી (પણુ આડો દડવત્ કરે છે) તેમાના કેટલાક વિકાર વિનાના તપસ્વિઓ કહે છે કે, “ત્યા ગગા નથી, ફૂલી નથી, કપાલમા માળા અને ચદ્રની કળા નથી, (ખોળામા) પાર્વતી નથી, (માથે) જટા નથી, (શરીરે) વિભૂતિ-ભરમ-નથી અને ખીલુ પણ કાઇ નથી તે રૂપ ઇશ્વરનુ પુરાણુ છે અને મુનિઓ પણ એ જ રૂપનુ ધ્યાન કરે છે જે આ રૂપ ગગાવાળુ, ફૂલીવાળુ, વા પાર્ગતી-વાળુ છે તે તો ઇશ્વરનુ અર્વાચીન રૂપ છે અને એ રૂપને તો ભોગલુખ્ધ પુરુષો પૂજે છે, એ તપસ્વિઓના પ્રકાર ચાર છે; સૈવ, પાશુપત, મહાવ્રતધર અને

તત્ત્વો સોગ છે પ્રમાણ ૬ પ્રમેય મત્તય પ્રમેયન, દક્ષાત સિદ્ધાત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વા. જરૂર વિનય દેવાખામ, છઠ્ઠ, જાતિ અને મોળમુ નિમ્નદયાન.

પ્રમાણ—વડે જ પદાર્થમાત્રની જોળખાણ થાય છે એના ચાગ પ્રમાણ છે પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપમાન અને ચોથુ સાબિતક.

કાવ્યમુખ એવો તો આ નૈયાયિક દર્શનને અનુસુનારા તેમ છે શિવજી તરફ ભક્તિને રાખનો સ્ત્રી ભગદ' મ્હેવાય છે ભગદ મત મા કાંઈ જાનનો 'વણ' વગેરેનો નિયમ નથી—જમે તે જાનનો માણસ શિવજીના હોય તો ભગદ થઈ શકે છે તેવોનો યજ્ઞમાન મત્તવાની દુગ્ધિનદ છે નૈયાયિક દર્શન નુ બીજુ નામ સંવત્સરન પણ છે —(૫. સ્તંભ મધુ-અતી ગીમ અને ગજોનો ૫. સ્તંભ સમુ.)

૧ 'પ્રમાણ અને પ્રમેય' એ બેમા જ તત્ત્વ માત્રનો મમાવેશ થઈ શકે છે પણ વિભત્તરથી જિજ્ઞાસુઓને વિગે મમભાવ ની ખાતર જ મદ્યિ અધ્યાપા. ગૌતમે મોગ તત્ત્વોનો ઉ નેખ કરેલો છે જેમ 'જીવ અને અજીવ' એ બેમા જ મર્વ તત્ત્વો મમાઈ જાય છે તો પણ વિગે જાણવાની ખાતર જૈનશ્રીઓએ નવ તત્ત્વોને આક ક્રમેને અને એની અનેમનેક પ્રકૃતિઓને જણાવી છે તેમ.

૭ જૈન મુદોમા પણ પ્રમાણના ચાગ પ્રમાણ જણાવેના છે ભગવતીમુત—

'વમાણે વરઘિહ વર સે ત જહાઃ વચ્ચકલે અણુમાણે ઓવમ્મે, આગમે અથાત્ પ્રત્યક્ષ અનુમાન ઉપમાન અને આગમ (શ્રમ્) એ ચાગ પ્રમાણ છે'—શ્લોક ૫ ઉદેશક ૪ સ્વ ૧૮ (મિમિતિ.)

સ્થાનાગમુત—

હેઠુ વરઘિહ વરવ, ત જહા --વચ્ચકલે, અણુમાણે ઓવમ્મે આગમે" આ પાંડો અર્થ અગના પાંખી જેવો જ છે હેતુ એને પ્રમાણુ" એમ આ સ્થળે ટીમમગ્રીએ જણાવેલું છે ચતુષ્પચ્ચાન,—ઉદ્દેશક ૨, (મુ. ૨૨૮ ૫૦ ૨૫૪ મિમિતિ.)

અનુગોચારમુત—

જાગણપ્પમાણે વરઘિહ વરવે ત જહા --વચ્ચકલે, અણુમાણે, તવમ્મે આગમે" અર્થાત્ જાનણુપ્રમાણના પ્રમાણ ચાગ છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ"—(૫૦ ૨૧૧-૨૧૬ સં.)

પ્રત્યક્ષ

દ્રિયો અને પદાર્થના સખધથી થનાર, દોષ વિનાનું, નિશ્ચય અને દશબ્દરહિત જે જ્ઞાન થાય તે 'પ્રત્યક્ષ' કહેવાય.

અનુમાન

પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની સહાયથી જે જ્ઞાન થાય તે 'અનુમાન' કહેવય. અનુમાનના ત્રણ પ્રકાર છે. પૂર્વવત્,^{૧૦} ગેપવત્ અને આમાન્યનોદય. કાગળને જોયા પછી થનારા કાર્યના જ્ઞાનનું નામ પૂર્વવત્-અનુમાન^{૧૧}. કાર્યને જોયા પછી થનારા કાગળના જ્ઞાનનું નામ ગેપવત્^{૧૨}-અનુમાન. સમાનપણાથી એટલે

૮. સગય, ભ્રમ વગેરે દોષ વિનાનું. ૯. 'ખીજ પાસેથી સાંભળીને આપણે જે જાણીએ અથવા આપણું ખોલેલું સાંભળીને ખીજે જે જાણે' તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષકાદિમા ન આવે માટે આ 'શબ્દરહિત' વિગેષણ ચોજેલું છે.

૧૦. અનુમાનના આ ૮ ત્રણ પ્રકારને જૈનસૂત્રમા પણ જણાવેલા છે. અનુયાયકાન્મુત્ર —

અણમાણે તિમિહે પળત્તે, તં જહા — પુલ્લવં, સેમવં, દિટ્ઠસાદ્દમ્મવં ચ" અર્થાત્ "અનુમાનના ત્રણ પ્રકાર છે — પૂર્વવત્, ગેપવત્, અને દટ્ઠમાધર્મ્યવત્." — (૫૦ ૨૧૧-૨૧૬-૨૧૦)

લગવતીસૂત્ર

"ત્રિવિધમ્ અનુમાનમ્. પૂર્વવત્. ગેપવત્, દટ્ઠમાધર્મ્યવચ્ચ" અર્થાત્ "અનુમાનના ત્રણ ભેદ છે પૂર્વવત્ ગેપવત્ અને દટ્ઠમાધર્મ્યવત્" — ટીકા, (૫૦ ૨૨૨-સમિતિ૦)

૧૧ 'પૂર્વવત્' વગેરે અનુમાનના ભેદોનું સ્વરૂપ નૈયાયિક દર્શનમા અને જૈનસૂત્રોમા એક સરખું જ જણાવેલું છે અને કેટલાક ઉદાહરણો પણ તદન મળતા મળતા મુકેલા છે 'પૂર્વવત્નો અર્થ આ છે 'કાગળ' લગલગ 'કાર્ય' ની પહેલા જ-પૂર્વમા જ-રહેનાર હોય છે, માટે જ કાગળથી થનારા 'અનુમાન' ને 'પૂર્વવત્' એ નામ આપેલું છે ગણનમા ચડેલા કાળા વાળાઓને જોઈને જે વરસાદ આવવાનું અનુમાન કરવામા આવે છે તે 'પૂર્વવત્' અનુમાન.

૧૨ 'કાર્ય' મત્ર લગલગ 'કાગળ'ની પછી જ એટલે કાગળની હયાતિના સમય પછીના ગેપ-ગ્યાછીના-સમયમાં હયાત હોય છે માટે જ 'કાર્ય'થી થનારા અનુમાનને 'ગેપવત્' નામ આપેલું છે નહીને બે કાલામા આવેલી જોઈને ઉપરવાસ વરસાદ થયાનું અનુમાન કરવામાં આવે છે તે 'ગેપવત્' અનુમાન,

સમાનપણે એ ને થયેલ જ્ઞાનનું નામ આમા-અનોદૃષ્ટ^{૧૨} —અનુમાન^{૧૩}

ઉપમા ન

પ્રસિદ્ધ પદાર્થની ઉપમા રાગ થનાર—અપ્રસિદ્ધ પદાર્થનું જ્ઞાન ને

ઉપમાન પ્રમાણ

શાસ્ત્ર

આમ પુરાનો ઉપરથી અથવા સાચો કે વાળી વગેરે ને શાસ્ત્ર પ્રમાણ

પ્રમેય—આ છે અમા ૧૪ સ્ત્રીઃ ઉપે ૫ થો ભુદિ મન

પ્રતિનિ દોઃ પ્રેયમાવ, કથ દુષ્ણ અને આગમુ મોદ્ય

સુમાય—એને 'અ મુ' એ પ્રમાણનું નેદરુણ જ્ઞાન^{૧૫}

૧ જેમકે અર્ધા એ કેમલેથી બીજો કેમલે જનાર માણસ ગતિ કરે (જ્ઞાનનો) જેવામા આવે છે તેમ સુધ પણ એ કેમલેથી બીજો કેમલે જનાર છે માટે તે પણ જાગ ગતિ કરે તેવા જે એ-એ અનુમાનનું નામ આમા-અનોદૃષ્ટ અથવા દૃષ્ટાન્તર્યવત્^{૧૬}

૧૪ આમા અને સ્ત્રીઃ એ જે જ પ્રમેયને મળવામા આવે તો પણ તત્કાલિન બીજન દમે આવી જાય તેમ છે તો પણ વિન્તગચિ મુમુખુને માટે અને તે તે પ્રમેયની નુદ મમજ્જા આપવા માટે મ જિન્ પ્રીઅપ્રપાદ્યમે આ જ્ઞાનનો વિચાર કરેલા છે આ બાર પ્રમેયનો અથ તો ઉપપુત્ર તે તે સુતે જ જાણારી દ છે તો પણ અર્ધા તે વિનોની અપદ્યાને અપદ કરીએ છીએ

ભુદિ એટલે જાણનું અર્થાત્ જે ચિનિમિત્ત જ્ઞાન આ જ્ઞાન મંત્રાગ્નુ કાળ રોગથી રેષ છે એટલે ત્યાજ્ય છે

પ્રગતિ એટલે ગાગ ન આ કળાગી મન વચન અને સ્ત્રીગી પ્રતિનિ

દોઃ એને રૂપે દોઃ અને મોદ્ય—અમા કથા વગેરે છો પણ મમજ્જા જ્ઞાન છે^{૧૭}

પ્રેયમાવ એને જ માનર^{૧૮}

૧૫ એને પદ્ય પ્રગતિ અને દોઃ રાગ થજેનુ જાણ મુખ, ખાત મુખ્ય જા^{૧૯}

૧૬ એને પીડા નો મનાવના અમરવી થજેનુ વે ન—અનુમાન

૧૭ એને અર્ધા જાણવા દુષ્ણને નયથ વિશેષ

૧૮ જેમકે આ જ્ઞાનનું કુદ છે કે જે ન જાણ છે એ જ્ઞાનનું જ્ઞાન

પ્રયોજન—એટલે જે માટે પ્રવૃત્તિ કરાય તે.

દૃષ્ટાંતઃ—એટલે વિવાદ વિનાનો દાખલો—ઉદાહરણ^{૧૬}.

સિદ્ધાંત—એટલે જેવડનો નિર્ણય એના ચાર પ્રકાર છે મર્વતંત્રસિદ્ધાંત, પ્રતિતંત્રસિદ્ધાંત, અવિદ-ણુસિદ્ધાંત અને ચોથો અભ્યુપગમસિદ્ધાંત.

જે નિર્ણય સર્વમાન્ય હોય તે મર્વતંત્રસિદ્ધાંત^{૧૭}.

જે નિર્ણય પ્રતિવાદિને અમાન્ય હોય તે પ્રતિતંત્રસિદ્ધાંત.

જે નિર્ણયની સિદ્ધિ ખીન્નના પેટ માં થઈ જતી હોય તે અધિકગ્ણુસિદ્ધાંત.

જે નિર્ણય અસંમત જનાં ઘડીભરને માટે માનવામાં આવે તે અભ્યુ-પગમસિદ્ધાંત.

અવયવ—પાત્ર છે. પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, દૃષ્ટાંત, ઉપનય અને નિગમ

‘પ્રતિજ્ઞા^{૧૮}’ એટલે ‘અહીં આમ છે’ એવું કથન.

‘હેતુ^{૧૯}’ એટલે કાંઈ પ્રકારની કંઈકી પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિનું કારણ.

‘દૃષ્ટાંત^{૨૦}’ એટલે એ પ્રતિજ્ઞાને વિશેષના પૂર્વક સાખીત કરનારો વિવાદ વિનાનો દાખલો

‘ઉપનય^{૨૧}’ એટલે એ દાખલા ઉપરથી નિકળતો સાર.

‘નિગમ^{૨૨}’ એટલે ઉપમહાર અર્થાત્ એ દાખલા દ્વારા જેવડ થતો નિર્ણય.

તક^{૨૩}—એટલે ‘અહીં આમ છે માટે અમ હોયું નેહએ’ એવી

૧૬. કાંઈ બાબતનો નિર્ણય કરવા માટે જે દાખલો અપાય તે—જેમ; ‘ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં બધે દેવના હોય જ’ એ બાબતની સાખીતી માટે ‘રસોડા’નો દાખલો આપવામાં આવે તે ઉદાહરણ.

૧૭. પ્રમાણ, ઇન્દ્રિયો, અત્મા, મોક્ષ, અને જૂતો-વગેરે પદાર્થો મર્વ આસ્તિકાને સમ્મત છે, માટે તે, આસ્તિકાને આથી ‘મર્વતંત્રસિદ્ધાંત’ કહેવાય.

૧૮ જેમકે, ‘આ બોયરામાં દેવના હોવો નેહએ’

૧૯. જેમકે, ‘એ બોયરામાંથી ધૂમાડો નીકળે છે માટે.’

૨૦ જૂઓ આગળનું ટિપણ ૧૬

૨૧ ‘જેવું એ રસોડું છે તેવું આ બોયર છે’ એની વાક્યરચના—એ ઉપનય.

૨૨. ‘એ બોયર રસોડા જેવું હોવાથી જ રસોડા ની પેડે એમાં પણ દેવના છે’ એવી વાક્યની ગોઠવણ—એ નિગમ.

૨૩. ૧૫ માં ટિપણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સંશય થયા પછી એવો જે વિચાર કરવામાં આવે કે, ‘ત્યાં તો પક્ષિઓના ટોળા ઉડે છે, જંગલ જેવું

૬૬૫ના

આ ક પના મસખ મગ્યા પડી ચાર ઠી

નિર્જીવ—ઢેવગ્નો નિર્જીવ તે નિર્જીવ સચખ અને તર્ક ચડ રાપા
પડી જ આ નિર્જીવ થાય છે

વાદ—ગુરુ શિવ એ જીવ સામગ્રામા વાદી પ્રતિવાદી જનીને માત્ર
શીખવાને અર્થે જે વાતચીત કરે તે વાદ

જદપ—એને માત્ર વિ ત્ય મેળવવાને જ કન્યામા આત્મો ઉદ્ધાત્પુત્ર
શાસ્ત્રાર્થ

વિતહા ૨૪—એને બન્યાદ અર્થાત્ સામા પ્રતિવલ્લિ મતલબ વિશે કાંઈ
ન કહેતા જેમ ફાવે તેમ મત્ર પોતાનો જ મનો ખચે કચે

હેત્વાભાસ ૨૫—જે વાતવિ રીતે 'હેતુ' ન દોષ પણ ફક્ત હેતુ
જેવો ભામુનો-જેમાને-દોષ અર્થાત્ પોતાની વાતને ખરી કરવા માટે જે સાચા
જેવા પણ વસ્તુત ખોટા હેતુઓ આપવા તે હેત્વાભાસ

ઉત્તર દેખાય છે અને સંધ્યા વખત પણ ઘડ ગો છે માટે મજબુત ન હોયો
જોઈએ—મનુ કુકુ રોતુ જોઈએ એનું નામ તર્ક

૨૪ વિતહા' સમ્બંધે ભાવ તો પ્રસિદ્ધ છે મદને ચક્ષુ થાય કે,
મદારિ ગૈતમે વિતહાને પણ પ્રમેયમા મજાતી છે તેનું જ મગ્યુ' તેના
ઉત્તરમા જણાવવાનું કે વિતહા માં મેધામ નથી-એ તો વાદાત એટલે
શાસ્ત્રાર્થનું અત્ર છે ફક્ત મત્રાપની માન્યતાને સુગમિત રાખવા અને મમય
આ ને મંત્રાપના વાલ્લી આગરો જાગરવા વિતહા નો પ્રયોગ કન્યામાં
આવે છે વિતહાને કાઢાની વાડ જેવી મજાતમા આવેતી છે કન્યુ છે કે

હત્વાપ્યવગ્નાવગ્નાર્થે પ્રજા-વિતજ્ઞે શીઘ્રરોહવગ્નાર્થે કષ્ટકળાચારાત્
જત 'અર્થાત્ જેમ જીર્ણકુળને આશ્રય માટે તેની ફગ્ની કાગની વાડ મગ્ની
પડે છે તેમ તત્વના અપ્યવગ્નાને સુગમિત રાખવા માટે જ પ અને વિતહાનો
ઉપયોગ કન્યાનો છે " જાન ૧-૧૨ પ્રજા તર્જિત વાલ્લી સામે ન્યારે
પ્રાપ્ત જૈનવદી દેવો થાય ત્યારે ને પોતાના સુપ્રત્યની અને પોતાની અજાણને
ખચાવવા માટે આ વિતહા નો ઉપયોગ કરે તો તેમા કાંઈ નચાઈ નથી
'વિતહા વાદશક્તિનો ખીલવવામા નિમિત્ત રહેતો પણ શાસ્ત્રરમિથાને માટે
ઉપયોગી મજાત અને એ માટે જ તે વ. નું અત્ર પણ લેખાય

૨૫ જેમકે, જાદવ પ્રતી પીળા પિરે છે તો ઘા પણ ફગ્ની પો

છસરું—આંબળનાર વાદી માંબળનાં જ મુજબમાં પડે એનું
અનેકાર્યો બાપબુ—વામુજા.

જાતિ:—એટલે બી-નતી વાનને બોરી પાડવા માટે જે આવાં જેવાં
પણ વસ્તુનાં બોરાં દુપડાં, ગાડાં તે જ્ઞાનિ-જે.નું ખંડુ નામ દુપડામાં રહે.

નિઘડુસ્થાન:—પ્રતિવદિને નિઘડીન કાગ માટે એટલે બોલને, અટ-
કાયવા માટે વા કાપવા માટે જે બાપ-અપામ દરમ્યાં અર્થ તે નિઘડ-
સ્થાનરૂઢ-એ નિઘડુસ્થાનના પગા બેઠ છે

પ્રવાદી છે, માટે બાલબો પણ ઘડ પીંતો જોડો, રૂડી 'કાઠ પીવડાં જે
'પ્રવાદિપાન' તેનું તર્કિક જગ્યાનું છે તે' તેવામાં ન.

૨ જેમકે, 'આ દુપડા નોંધક છે' આ વા પમાં 'નોંધક' શબ્દ
દ્વિઅર્થો છે એટલે 'નવ પ્રકારના પાણીવારો' અથવા 'નવી જંતના પાણીવારો'
બીજું, 'દોરા-નથી દરગામ્મા છે અર્થાત્ ધોર' અથવા અમ પણ 'દોરા-નથી'
ગણના બે અર્થ છે. એટલે એક તો 'દોરા નથી' અને બીજો 'દોરા-નથી'-
દોરાનને લીધે ત્રીજું 'બુતને પકડી એટલે બુતન-ઉપકારી-અન્યા ઉપકાર
કરનાર અથવા બુત-સાપકારી એટલે બુતોનો-કોનો, લાપ એટલે નાશ
અને કારી એટલે કરનાર અવાત દિગક જે એ પ્રકારની જોડવાની રીત
તે 'જગ' કહેવાય

૨૭ જેમકે, આ એમ કહે છે, 'હાની પેડે શબ્દને કરવામાં-રજવામાં-
આવે છે, માટે તે (શબ્દ) અનિત્ય છે' તો બીજે એમા દુપડા બામ (જાતિ) ને
લગાડે છે કે, જે ઘડા અને શબ્દ બંને મર્યાદા જે થ તે શબ્દ પણ ઘડાની
પેડે આખે દેખાવો જોઈએ અથવા 'પેડે કાનેથી મલગાવો નથી તેમ શબ્દ
પણ કાને ન મલગાવો જોઈએ આ જાનના દુપડાબાસો તે 'જાતિ' કહેવાય
એ 'જાતિ'ના આવી પ્રકાર છે, એ તે તે તર્કશાસ્ત્રથી જાણી લેવા.

૨૮ જેમકે, આ એમ કહે છે, 'ઘડાની પેડે શબ્દ, ઇન્દ્રિયદ્વાર જાણી
શકાય છે માટે તે (શબ્દ) અનિત્ય છે' તો એમ જોલનાર વાદિનો નિઘડ
કરવાને માથો માણસ એમ કહે છે, 'ઇન્દ્રિયદ્વાર તે આમાન્ય પણ જાણી
શકાય છે અને તે તો અનિત્ય નથી-નિત્ય છે તેમ જ ઇન્દ્રિયદ્વાર જાણીને
ધોર પાળા નિત્ય હોવો જોઈએ' આ માંલગાને કામ વાદી ઉતાવળો થખને
એમ કહી દે છે, 'લહે ઘડો પણ નિત્ય હાય-એમા શુ' તો એ ઉતાવળો થએતા
વાદિનો જ અહીં નિઘડ થયો ગણાય, કારણ કે, એણે (વાદિએ) ઘડનું

૩ આખ્યર્શન ૨

ઉદાહરણ - હવે શ્રી અનિવનનાને મામીન મગા માટે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી-ને (પરો નિત્ય થવાથી) તપન જોગી પડી જાય છે આ જનની આગીધુની ગા વાચ્ય ગ્યનાને જ નિમ્નસ્થાન ત્યામા આવ છે

૧. આખ્યર્શનને અનુમત્તનામ મન્ત્રાસિદ્ધિઓનો વેદ અને આચાર આ પ્રમાણે છે એઓ ત્રિ ડી કે એન્ડી દોષ છે અરોવત્રમા મત્ર ડીપીનને પહેરે છે પરોવાનું વચ્ચે જોઆરમનુ ગમે કે કેનામ ચોડીવાળા દોષ છે કેટલાક જાદુધારી દોષ છે અને કેનામ નુરમુ દોષ છે અમનમા મૃગચર્મના ઉપયોગ કરે છે આશળને ધર બોજન લે છે કેનામ મત્ર પાચ ડોળીયા ઉપર ગરે છે અને એ પગિત્રામ જાગ અક્ષરો જાપ કરે છે તેઓને નમસ્કાર કરનારા હોતા 'હો નમો નારાયણાય' એમ બોલે છે અને તેઓ (પગિત્રા કે) મામુ દુન નારાયણાય નમ' એમ કહે છે જોન માડુઓની પેડે તેઓ પણ જોડની વખતે મુખવચ્ચિમ ગળે છે એઓની એ મુખવચ્ચિમ દુપડની નથી ટોટી પણ સાડની દોષ છે—મદાભાગનમા એ મુખવચ્ચિમને બીગા' મેન્દ્રમા આવી છે

‘વીટા’ ક્ષિતિ ભારત ક્ષાતા દારવી મુલ્યવચ્ચિદા ।

દયાનિમિત્ત મૃત્તાના મુલ્યનિ શાસરોષિદા ॥ ૧૫

એઓ પોને હવે મા નિમિત્તે પાળી મગવાન મનપ ગળે છે અને પોનાના અનુયાયિઓને પણ સમગત છે કે

‘વદ્ધિતાદદ્વત્તયામ વિદ્યલ્લજ્જલવિસ્તૃતમ્ ।

દદ ગણનક કુમાદ્ મુયો જીવાન્ વિગોષયેન્ ॥ ૧૮

મિદ્ય-ટે મિદ્યોયેન પૂતરા ક્ષારસંમવા ।

ક્ષારતોયન ય પરે ન કુપાત્ સેદર તત ॥ ૧૯

સ્વાસ્થ્યતે-મુગ્ધતિદ્ધિ-દા સ્થિતિ જ-તવ ।

સુ મા ધ્રમમાનાસ્ત નૈવ માતિ વિવિદ્યે ॥ ૪૦

અથાન્ દરક માખુમે પાળી મગવા માટે મન્ત્રન મગત્તુ ગમતુ જોઈએ અને તે હજીશ અ નામ સાળુ અને વીસ આમગ પનેાનુ દાનુ જોઈએ-એ મનજી દાગ જાલકોને વિગાદ કાગ-પવક મોધવા જોઈએ. ૮ મીયા પાળીની માથે આગ પાળીનો અને અગ પાળીની માથે મીયા પાળીનો બેગમેગ ન કરવા જોઈએ એમ કન્યાથી તે તે પાળીના પુરુઓ મગી જાય છે ૩૬

આખોના એ બેઠ છે કેટલાક આખો નિરીશ.૩૦ છે અને કેટલાક આખોએ એવર છે. એ બે પ્રકારના પણ આખો આ પૃથ્વી ન-મને માને છે.

પ્રકૃતિ—આપણા પ્રાણ ૧ એ પ્રાણ

ગત્યગુણ, સ્વેદગુણ અને તૈલગુણ-એ. વગેરી જે સમાન પ્રકૃતિ તેનું નામ પ્રકૃતિ

બુદ્ધિ—આપણા પ્રાણ-એ દેવે આપણા પામેને બસતુ 'આ એવર છે' એનું નિવારણ જાન તે બુદ્ધિ, આ બુદ્ધિનો જન્મ પૂર્વજ પ્રકૃતિથી થયે છે.

અદ્વૈકાર—એટલે 'દ અદ્વૈક' 'દ' કેવળવેદ છે એનું અર્થ માન, આ અદ્વૈક, તે બુદ્ધિમાથી જન્મે છે અને અદ્વૈકમાથી આ આપણા વસ્તુઓ આગિર્ભાવ થાય છે.

પાંચ ઇંદ્રિયો—અર્ધન, સ્પર્શ, રાગ, મનુ અને ક્રોધ-એ. પાંચ જાનેદ્રિયો

પાંચ કર્મ—ઇંદ્રિયો—ગુણ ક્રિયાઓ ૧, ૨, ૩, ૪ અને ૫-એ પાંચ ગિયા-ઇંદ્રિયો

એવળા-આની અગામથી પડતા એક પૃથ્વીના વિદ્યુત એટલે જલકા એકા દેવ છે કે, એ તેઓ ભગવાનું કૃપા છે તે મનુ દેવે આ પૃથ્વી આપ નહિ" ૮૦. નિરીશ્વર સાખો નાગવળને દેવ:પ માને છે. આખ્ય આગવળના નામે આમે 'કેવલ્ય' વગેરે શબ્દો વેદકાએવા એ છે-એવળા ભગવાન વિનાના પ્રતિષ્ઠાપક દેવ છે આખ્યાનુ પ્રીતુ નામ—પામર્મ (પરમમર્મપ્રાણી) પૃથ્વી છે. એવળાની વર્ણવ વગી યનાગમા છે એવળો મર્મને નામે આ પ્રકારની વિદ્યાને માનતા નથી અર્થાત એવળો અર્થિર્ભાગનપાલિએ છે'—

(પાદ્મર્નન મનુ ૦ કીક અને ગાન્ધેભગ્નો પદ્મર્નન ૦)

૨૦. 'નિરીશ્વર' એટલે 'આમાથી લુગે ક્રોધ એક બીજે હશ્વર છે' એમ નદિ માનનારા અર્થાત પ્રકૃતિથી ક્રોધ થએલા અને સ્વરૂપાધન આત્મા માત્ર હશ્વર છે એમ માનનારા

૨૧ 'એશ્વર' એટલે કાર્દ એક લુગે હશ્વર-એ મનુનમાત્રને ધ્યેય:પ છે' એમ માનનારા આ પૃથ્વી-હાવગ્વાની આખો પગ નકની દરિએ હશ્વરને અધિના કતા તરીકે નથી ગીકારના યોગસઅના પ્રણેના ભગવાન પત્તવલિ અને તેમના અનુયાયિઓ આ એશ્વર આખોમા ગણી શકાય ખગ.

૨૨. 'અચક્ત' એટલે કળી શકાય નદિ તેનું પ્રકૃતિનુ આ નામ ખરે-

પાત્ર તન્માત્રા^{૨૩}—રૂપમાત્રા ગુણમાત્રા ગંધમાત્રા, રૂઢમાત્રા અને

અપરમાત્રા

મન—એ જ્ઞાનેત્રિય પણુ છે અને કર્મેત્રિય પણુ છે

પાત્ર મહાભૂત—હિપર્યુમ્ત તે તે ત મ નાઓમાથી તે- પાણી પૃથ્વી, આગ અને વાયુ—એ મહાબૂતો થાય છે—એ ગીતે એ બોલીશ તત્ત્વા થયા

પુરૂષ—એ પન્નીડુ તત્ત્વ છે પુરૂષ અન્ના છે મત્ત્વ ૨૨, તમે શુભગદિત છે અનુભવ કરનાર છે નિત્ય છે અને ચિ મય છે

જે રીતે આધ્યા માણુમને ખબે લગશે માણુમ બેમે એને તગશે હ તેમ આધ્યા આને અને એમ એ બનશે ૫ અપર વ્યવહાર થાય તે ગીતે પ્રતિ અને પુરૂષો ૫ અપર મનધ છે

મોક્ષ—જેતાના મદગર વ્યવસ્થા જ્ઞાન થવાથી પ્રતિનિતો વિરોગ થશે જે ગિયનિ થાય તે મોક્ષ

મમાણ—જણુ છે પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને શબ્દ

૪ જૈનશ્વર્ન ૨૪

જૈનમતમા મુખ્ય દેવતા નિન છે—જે શબ્દ ૫ મોક્ષ અને માનથી

ખર મય છે મગજ એનો નવન ૨ ણી સમનો ૨ નથી અને મનુષ્યો એમા જ મુજાયા છે છે

૫ મા ૩ ૩ નો જ્ઞાન ત માત્રા ૧ થી સ્વચી રા ૫ છે જૈનશ્વર્નમા પગમાપુ શબ્દ હિપગન એ એવા ૨ બારવાનો રગલા ૩ પણુ આવ છે પ્રેર શબ્દને પણુ પગમાપુ ના અથમા જૈનભા દેમા વારવામા આવે છે પણુ તે અવિભક્ત પગમાપને એને મોક્ષ ૨થામા ૧૨મા ૫ માણને જ સ્વચ છે અથાત્ જૈનભા ૧મા એથા ૭મા ૫ મા ૩ ને પ્રથમે શબ્દથી સ્વચી રમય નહિ જ

૬ જૈનશ્વર્ન ને અનુમના ૩ માનુષોના બે ના શબ્દ બો વા મજધે પ્રમુત પુનને પન પાને જ જાણવામા આવતુ છે અમા એ બીજા જૈન મોક્ષપના અથા અને વા ૧૨૧ મયામા નથી આવતુ દા લ છે એ મપ્રાવ ૩૭૦ નયગિની ૧૫નીમા ન દનો એ મોક્ષાવન ૧૧મ ૧ મેનાજર અનિવાચી સુન ૧૫ છે એને અનુમના ૩ માનુષોના વામા

સર્વથા રહિત છે, મર્વન છે, સદ્બૃતવાદી છે અને બધા કર્મોનો ક્ષય કરીને પરમપદને પામેલો છે.

તત્ત્વો નવ છે હ્રવ, અહ્રવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, મંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ.

હ્રવ—ગુણ અને અશુભ કર્મોનો કર્તા છે, તેના ક્રોધોનો ભોગવનાર છે, જ્ઞાની છે, પરિણમનશીલ છે અને ચેતનારૂપ છે.

અહ્રવ—હ્રવથી વિપરીત છે—એટલે જડ છે.

પુણ્ય—એટલે સન્દર્ભના પુદ્ગલો

પાપ—એટલે અસન્દર્ભના પુદ્ગલો

આશ્રવ—એટલે મિથ્યાત્વ, ૩૫ અવિરતિ, ૩૬ વિપયો અને કામો યુક્ત ક્રિયા (મનની ક્રિયા, વચનની ક્રિયા કે શરીરની ક્રિયા).

મંવર—એટલે આસ્રવનો અટકાવ.

બંધ—એટલે હ્રવ અને કર્મનો એક બીજાનો મંબધ.

નિર્જરા—એટલે બધાએલા કર્મોનો નાશ થવો

મોક્ષ—એટલે શરીર, કર્મો અને જન્મ વગેરેથી મર્વથા રહિતપણું પ્રમાણુ બે છે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ.

પ્રત્યક્ષ—એટલે અપરોક્ષપણુ અર્થાત્તે ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન.

પરોક્ષ—એટલે પરોક્ષપણુ અર્થાત્તે ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન.

પ્રમેય—એટલે પ્રમાણુદાતા જણાય તે-પદાર્થ

—પદાર્થ માત્ર અતંત ધર્મ ગદ્દિ કે તે જ મત્ પદાર્થ હોઈ શકે છે જે ઉત્પાદ, વિનાશ અને સ્થિરતા—એ ત્રણે કર્મોનો આધાર હોય.

‘તેઓ નિરતર પોતાના મુખ ઉપર આડ કે ઉભુ મુખવત્ર ખાંધી ગામે છે’ એ ખામ વિરોધના છે એ સપ્રત્યાયના સાધુઓ કે ઉપાસકો ધ્યાન કે ઇશ્વર સ્મરણ કરતી વખતે ‘મર્તિ’ને આલમ્બન એ લેતા જ નથી. આ સપ્રત્યાયમા પણ પેટાભેદો અનેક છે

૩૫ ‘દેહાધ્યામતુ’ નામ મિથ્યાત્વ છે—‘દેહાધ્યામ’ એટલે આત્માથી ભુદ્ધ દેહ અને તે સિવાયના બીજા બીજા પદાર્થોમા પોતાપણુની માન્યતા, આ માન્યતા તદ્દન ખોટી હોવાથી તેનું ‘મિથ્યાત્વ’ નામ પડ્યું છે.

૩૬ એ દેહાધ્યામવાળા પ્રવૃત્તિથી બીજાકુલ વિરામ ન લેવો અને એ જ મહત્તિર્મ આજી રહેવું તે અવિરતિ—વિરતિ—વિરામ—નહિ.

૫ વૈશેષિક દર્શન, ૩૭

આ દર્શનમાં તત્ત્વા છ કે દ્રવ્ય ગુણ ક્રમ મામાન્ય વિગેષ અને મમવાય.

દ્રવ્ય—નવ છે પૃથ્વી પાણી, તેજ, વાયુ આમત કાલ દિશા, આ મા અને મન.

ગુણ—૫૦થીશ છે અપચ ગ્ન ૫ ગધ સન્દ મખ્યા મીંગ વિનાગ પિમાણ પૃથક્ત, પરત અપત્ત શુદ્ધિ મુખ્ય દુષ્ક ઇન્દ્રિય ધર્મ, અધર્મ પ્રપન્ન સમગ્ર દેવ એક ગુન્ન દ્રવ્ય અને વેગ.

કર્મ ૨૮—પાય કે ઉદ્દેષણ અવશેષણ આક્રમન પ્રસાગણ અને ગમન.

મામાન્ય—એ છે પરમામાન્ય ૩૬ અને અપરમામાન્ય.

૪૦ વિશેષ—એને બીજાથી વિગેષ જણાવના નિતાન—આ નિગ્ગાન નિલ પદ્યોમાં રહેના કે

૩૭ આ દર્શનનું બીજું નામ 'પાશુપત' કે કાણા 'દશન પશુ' આ 'શનને અનુમગનાશ આધુઓના વપ અને આચાર મળધે નૈવામિ દર્શન' ઉપગના દિપ્પણ પ્રમાણે સમગ્ર લેવાનું છે.

૩૮ ક્રમ 'શ્ર' અર્થે ક્રિયા 'તે ક્રમે છે ઉપ જણાવેના પાય ક્રમોમાં મસાગની ક્રિયામાત્રને મમાવશ થઈ શકે કે ઉદ્દેષણ—ક્રમે ફેકતુ, અવશેષણ—નીચે ફેકતુ આક્રમન—મગ્યાતુ પ્રસાગણ—ફાણ અને ગમન—ગતિ ફગી—ગમે તે ગીતની ગતી ફગી વધુ વિચાર મગતા હો 'ગતિ ની' અર્થમાં જ જાધી ક્રિયાઓ મમાઈ જાય છે.

૩૯ વાનુ મત્રને જે મત્તા ધર્મ તે પરમામાન્ય અને 'દ્રવ્યમત્તા' ગુણમત્તા વગેરે જે વિશિષ્ટ સત્તા તે અપરમામાન્ય—વધારે આપડ મત્તા તે પરમામાન્ય અને અપરમામાન્ય. ૩૮ મત્તા તે, અપરમામાન્ય 'મામાન્ય' એટલે મગખઈ અને પર એટલે મુખ્ય અથવા મૈથી વધારે પરમ પાર્યો પી પરપર મરખામણી હગતા જે મ ખાઈ સૈથી વધારે જણાણી હાય—એટલે જે મગખાઈ સૈ પદ્યર્થમાં ઘડી શકની હોય—ને 'પરમામાન્ય અને તે મિત્રાયનુ અપરમામાન્ય.

૪૦ સગખા જામગ્યાગા મ ખા ગુણવાગા અને સખી ક્રિયાવાગા પરમાણુઓમાં તથા મુદ્દ આ માઓમાં આ વિગેષને લીધે તેઓની પરપરની વિશિષ્ટતા જણાઈ આવે છે.

સમવાય—એટલે જે બે વસ્તુ-એક બીજા વિના ન ગદી શકે એવી હોય-તેઓનો પરસ્પરનો સંબંધ તે સમવાય. ૪૧

પ્રમાણ—બે છે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન
૬ ભૈમિનીયદર્શન ૪૨—(પૂર્વમીમાસા)

૪૧. જેમ કે, વસ્તુ અને તેના કપનો સંબંધ, માણુગ અને તેના મનુષ્ય-પણાનો સંબંધ વગેરે એ કે વસ્તુ અથવા મનુષ્ય કે મનુષ્યપણુ એ બંને એવા છે કે, જે એક બીજા વિના કદી પણ ન જ રહી શકે.

૪૨. આ દર્શનનું બીજું નામ 'મીમામક મત' પણ છે. આ દર્શનને અનુમતારા સાધુઓના વૈષાદિ ગ્રંથો 'સાખ્યદર્શન' ઉપરનું દિપણુ બોધ લેવું. આ લોકો પણ એકદી કે ત્રિદી હોય છે. એના બે પ્રકાર છે. એક બ્રહ્મમીમામક અને બીજા ક્રમમીમામક. જેઓ ભદ્ર અને પ્રભાકરના અનુયાયિઓ છે તેઓ ક્રમમીમાસક છે અને વૈદાન્તિઓને બ્રહ્મમીમાસક કહેવામાં આવે છે. મીમામક—સાધુઓ એવા ગુણુ વસ્ત્ર પહેરે છે, હાથમાં કમડલુ રાખે છે, મૃગચર્મ ઉપર બેસે છે અને માથે મુરિત હોય છે, એઓ પોતાના ગુરુ તરફ 'વદ'ને જ માને છે—જો સિવાય બીજા કોઈને ગુરુ કે મર્વજ માનતા નથી તેઓ જનોઈને પગાળીને પાણીનું આચમન ત્રણવાર લે છે મીમામકો 'બ્રાહ્મણો'જ હોય છે—એઓ ગદોનું અન્ન લેતા નથી ભદ્રના મતમાં અને પ્રભાકરના મતમાં પણ પ્રમાણુ-બેદ છે પૂર્વમીમાસાને માનનારા મીમાસકો કુદર્મો ક્રમતા નથી, બૈદાન્તિ પદ્મકર્મોને કહે છે, બ્રહ્મમત્ર ગમે છે, ગૃહસ્થાશ્રમી હોય છે અને શ્રદ્ધાને ત્યા અન્નલેના નથી ઉત્તમમીમામાને માનનારા મીમાસકો અદ્વૈતને જ માને છે—તેઓ પણ 'બ્રાહ્મણો' જ હોય છે. તેઓના નામની પાછળ 'ભગવત્' શબ્દ યોગ્યએલો રહે છે અને તેઓ ચાર પ્રકારના છે. કુટીચર, બદ્ધક, હમ અને પરમહમ્.

કુટીચર મઠમાં રહે છે, શિખાને ગમે છે, બ્રહ્મમત્ર પહેરે છે, ત્રિંદી હોય છે, યજમાનને ત્યા ભોજનાદિ લે છે અને એનદ્વાર પોતાના પુત્રને ત્યા પણ જમે છે.

બદ્ધક નદીકાંઠે રહે છે, આન કરે છે, બ્રાહ્મણના ઘરનું-પણું-નીગમ ભોજન લે છે અને વિપ્લુનો બપોળે છે તથા વેપ તો કુટીચરની જેવો જ રાખે છે.

આ દર્શન મોઢ મર્વની દયાની સ્ત્રીમગ્નુ નથી અને 'સર્વત્ર' ને
મ્યાને વેગને જ મ્યાને છે- વો નિલ કે અને અર્થ તે છે-એમ મને છે

માથી પ્રથમ વોને લણુસની લગમણુ કગ્વામા આવે છે અને વે ના
રેગજા-મુચ વાગ્યોને ધમાચાગના મુચે ગજવ મા આવે છે

■ પ્રમાણુ છે—અન્યસ અનુમાન સમ ઉપમા, અથાપત્તિ અને
અમાવ.

અથવા—

૬ લોભ્ય દર્શન ૪૩

દેવ નથી ધર્મ નથી અને અધર્મ નથી.

જેનો જાદોનોચર કે તેનો જ ચોર કે પૂરી પાળ તેજ અને
વાયુ એ ચાક જુતો છે

અમાવ—એ પ્રથમ [પ્રમાણુ મત્ર અન્યસપૂરક હોવાથી બધા પ્રમા
જોનો મમાવશ એના અન્યસપ્રમાણુમા પશુ ચક્ર શકે કે જેમ ૬૪ પંખાનો
મમાવશ પિયામા થાય છે તેમ]

હમ બ્રહ્મજન અને ડિખાને રાખનો નથી મારોતુ વજ્ર પહેરે છે
ફને ડખે છે ગામડામા એ રાત અને નમગમા તણુ રાત ગે છે જ્યાર
ધૂમાગે નીમગનો બધ ચક્ર જાય અને વેના એ નવાઈ જાય તે મમો બ્રાહ્મ
જોને વરે લિમ રાત કડે કે તપ કરે છે અને સર્વત્ર પ્રચમ મ્યા કે છે

પગમહમ જ્યા હમ જ આ મગની થાય છે ત્યાર પગમહમ કહેવાય
છે એ ગમે તેને લા જોગન વધ રહે છે હ- રાખવાનો એને નિયમ નથી
દાનો અને એ વાતનુ જ ધ્યાન મ્યા કરે છે

આ ચાર પ્રમગમા ઉત્તરોત્તર પ્રમગની ઉત્તમતા છે—૧ દર્શન મં
ગીમ તથા રાગ ૫૦ ૦સ૦)

૪. તોમયન (તોમ્મઆયન) અથા લોખમા વિમૂન ઉપર લખેની
હમીખ મિત્રાય આ દર્શન નમધે વિોદ પગિચ મળી રા મે નથી તો પજ
વિચર મતા એનુ તો જગ મૂકે છે કે નીતિપ્રાન અને ધર્મપગયલા આ
આર્થડેડમા (લાગનવામા) પ્રાચીન મમો પ્રાદુર્ભૂત ચએનો આ મત દિમાનુ
લુણુનુ ચેરીનુ બિચિયાગન અને ક્ષણ કૃત્વા જૂન પિવેનુ નુ જ મમર્થન
કરી ઉવન—૧૬ મનો માર્ગ મનાવનો તોય એમ મારા તો માનવમા આવતુ
નથી. આ દર્શન મળધે વિોદ હમીખ મળી રામની જ નથી તેથી વિગેય શુ

કહેવાય. પરમ યોગી શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ આ મન વિષે જણાવતા કહે છે કે—

“લોકાયનિક કૃષ્ણ જિનવગ્ની, અંશ-વિચાર જે પ્રીતે,
તત્ત્વ-વિચાર મુંધારમ ધારા, ગુરુગમ વિગ્ન ક્રમ પીતે.”

૫૦—શ્રીનમિનાથજીનું અવતર, ગા.૦૪

આ ઉપસા પદમાં આ મનને ‘શ્રીનિનની કુક્ષિની ઉપમા આપેલી છે’ એ ઉપરથી ખીલુ તો નહિ પણ ‘આપેલ રીતે જેમ શરીરમાં કુક્ષિની ઉપ-યોગિતા જણાય છે તેમ આ મનની પણ એવી ટાંછ ઉપયોગિતા હોવી જોઈએ’—એમ અટકળી ગયાય મારી પામે (ગ. મા. ૦ થે. ૦ વાળી) અર્થની ચોપડી છે છતાં આ પદનો વિશેષ મુદ્દા આશય હું મમજી નથી શક્યો. આ મન મળ્યે દીકાકા શ્રીગુરુત્તમચરિત્ર જણાવે છે કે, “કાપાલિક યોગિઓ આ મર્તના માધુઓ છે—તેઓ શરીરે ગખ ચોળે છે—ધાત્માત્મી અત્યજ મુધીની કાંઈ પણ જાતના હોય છે, મદ્ય, માંસ ખાય છે, અભિચાર પણ મેવે છે અને વર્ષે વર્ષે કાંઈ પણ દિવસે ભેગા થઈને સ્ત્રીકોણ કહે છે” આ ઉદ્દેશ્ય વામમાર્ગિઓને વા કુડીમાર્ગિઓને જગજર બધ બેમે છે.

સમન્વય—જ એ દર્શનોના મન મત તે આગળ લક્ષ્યાવ્યા છે અહીં તે બધાનો મનન્વય કરવાનું પ્રશ્નુત છે આ પ્રમજે ૬ એવું તો નથી જ લખાવવા ઇચ્છો . જે દર્શી તને જોનો કહે છે તે જ દર્શનને બીજા બધા પણ યાગ્યતાથી ગ્રીમ છે વા જે દર્શનને બીજા બધા માને છે તે જ દર્શનને જોનો પણ પ્રમાણરથી ગ્રીમ છે જો કે, કેટલાક મુખ્ય માટે તો તે જોના એ બીજાના યાગ્યતા વિચાર વિશેષ કશું નથી તો પણ એ વિશે માટે અહીં કેંઈ જાણવવાનું મ્યાન જ નથી જાગવાન શ્રી હરિહરના ૧ શ્લોકોમાં ૫ તો—

ચિત્તો નુ દેશનેતેવા સ્થાન વિનેયાનુગુણ્યત ।

યસ્માદેતે મહાત્માનો મન્યાધિભિચ્ચરા ॥ ૧૩૨

“યસ્ય ચેન પ્રકારેન સીનાધાનાદિસમય ।

સાનુચ્ચા મન્યતે તથા તસ્ય જગુર્વત ॥ ૧૩૩

“યથામન્ય ચ સર્વેવામુપકારોઽપિ તત્ત્વન ।

જાયતેઽવ્યવ્યતાઽપ્યેવમસ્યા સવન્ન મુરિયતા ॥ ૧૩૪

“વિદ્યા નુ ગાનાપ્રકારા પુનર્દેના “તિચ્ચ ગામા, અનિચ્ચ હિતિ ચ”
હર્યાપિરુપા । એતેવા મનનાના કવિત્વ-મુગતાગીનો સ્થાન મનેદુ-વિનેયાનુ
ગુણ્યત તથાવિષયિયાનુગુણ્યન-દાગ તરાડયાયમીસમ્ અધિહરય ઉપસર્જની
કૃતપયાયા દ્રવ્યપ્રકારા નિત્યતેના જેવાવસ્થાવતસ્તુ અધિહરય ઉપસર્જનીકૃત
ક્રયા પયાગપ્રકારા તિત્વતેના । XXX ‘યસ્માદ્ એતે મહાત્માન સવજ્ઞા ।
કિમ્ ? કયાદ- ‘મન્યાધિભિચ્ચરા સમાર-વાધિવેચપ્રધાના ॥ ૧૩૨ ॥
‘યસ્ય પ્રાપ્તિઃ ‘યન પ્રકારેન નિચ્ચતેનાનિ કસ્યનેન ‘સીનાધાનાદિ
સમય -તથામયોદેગ દિમાવેન “સાનુચ્ચો મન્યતે” તથા તથા-ઉત્તરગુણ
શ્રુતિયા ‘એત સવજ્ઞા તથા’ તન પ્રકારેન ‘તસ્ય જગુ ગોતવ ત
‘તત ” હિતિ ॥ ૧૩૩ ॥ યથામન્યમ્ ‘મન્યમ્’ ચ સર્વેવામુપકારોઽપિ
ગુણ-અનિ તત્ત્વન દેશનાનિષ્ણત ‘જાયત’ પ્રાદુભવતિ ‘અવ્યવ્યતા’
અનિષ્ણતા અપ્યેવમ્ રક્તનીત્યા, ‘અસ્યા દેનાયા ‘સવન્ન
મુરિયતા’ હિતિ ॥ ૧૩૪ ॥

૧ આ યાગ્ય એ-૧ આ જ નિમિષમાં આગળ કહેવાઈ ગયા છે-
પશુ તેને પીગતથી સમજાવવા માટે અહીં ફરીવાર પણ જણાવેલા છે .

અર્થાત્ “સાંખ્ય દર્શનના મુળ પુરૂષ કૃષિય અને ઐશ્વર્ય દર્શનના તથા પુરૂષ
 સુગત વગેરે એ બધા દર્શનનાર મહાપુરૂષો મરતો હતા માબજનાગઓની
 યોગ્યતા તરફ લક્ષ્ય ગળીને ‘આત્મા નિલ છે’ વા’ અનિલ છે’ એવી
 ચિન્તા—નૃતી નૃતી—દેશના તેઓએ આપેલી છે—તે રીતે કહેવાથી
 માલગનાગઓનો મોટ નાખડ થાય, દેહધ્યાય કરી જાય, આત્મજ્ઞાન ॥ ૫૧-૪૫
 આધાન થાય, મમાગના પ્રપંચ તરફ દૃક્ષ્ય નહિ અને આત્મચિન્તાની પ્રાપ્તિ
 થાય તે રીતે તેઓએ બુદ્ધે બુદ્ધે ઉપદેશ આપેલા છે ૫૨ મુમુક્ષુ વિનય
 (શિષ્ય) ‘હું તો હવે મરી જઈશ’ ‘મારું ક’યાગુ શી રીતે થશે’ ‘મારી
 ઉમર પાશુ બહુ થઈ ગઈ છે’ એ રીતે કાળબીડ થઈ કાચર ખતી જતા
 તેને કહેવામાં આવે છે કે, ‘જાણ, તું મુંઝા મા’ ‘તું કદી મરતો જ નથી’
 તું તો નિલ છે, ‘નારે વળી કાળની ખીડ શી’ તું તો તારૂં માધન
 કર્યા જ કર’—આ પ્રકારે કાળબીડ ગિધ્યની નિગળાને એ કાચગતાને ફર
 કગ્યા માટે તથા તેની આત્મગાધનાને નિરતર ચલુ ગળવા માટે પયગિતે
 ગાણુ કરી અને ક્યને પ્રધાન ગળીને મમજનવવા મા આવે છે વળી, કાળ
 ખીન્ને મુમુક્ષુ ગિય બોગો બોગવવામા જ એકમ થઈ ગયા છે, એ બો-
 ગોને માટે ખીજન કટકા પ્રાણોનો ભોગ અપાર્ક જન છે—એનો ખ્યાલ પગ
 એને આવનો નથી, માત્ર જડાધ્યાયી થઈ અત્મનુભાન બૃહી ગયો છે
 અને એ જડાધ્યાયને કીવે ખીનની અશાનિતો એ । લેશ પાશુ ખ્યાલ
 આવનો નથી—એવા બોગી પુરૂષને કહેવામાં આવે છે કે, ‘જાણ, તું હવે
 જાગ્રત થા’ ‘આ બધું નશ્વર છે—અગિર-કે’ કાળો ભર્યો નથી’ ‘તું
 પાશુ હતો ન હતો થઈ જઈશ’—આ પ્રકારે બોગોના કીચકા ખુચી
 ગએલા મુમુક્ષુને ઉગારી લેવા માટે, એને મનપથ પર આપી આત્મભાન કગવવા
 માટે અને એને આત્મ-ચિન્તાની કાખી કગવવા માટે ક્યને ગળુ કરી—
 પયગિતે મુખ્ય કરીને મમજનવવામા આવે છે આ દૃષ્ટિએ વિગળતા નિલ-
 વાહના ઉપદેશકની અને અનિલ-વાહના ઉપદેશકની મદનાતો ખ્યાલ
 આપણને આવી શકે એમ છે—એ માટે જ તે ને મહાપુરૂષોને સર્વજ્ઞો કહેવામા
 આવ્યા છે અને મમાગની આધિથી ખીજના આખળી જેવા દગ્દિઓ માટે
 ઉત્તમ વૈદ સમાન ગણવામા આવ્યા છે તેઓએ આપેલી એ નૃતી નૃતી
 દેશનાએ યોગ્ય લગ્યોને તો જરૂર લાભ જ કર્યો છે—માટે જ એ દેશનાને
 અહીં ‘અચન્ધ્ય’ કહેવામા આવી છે.” આ સમયે વિગેષ કહેના કીલરિ-
 ભદ્રચરિત્ર આ પ્રમાણે-પણ જણાવે છે કે,

નિશાનાયપ્રતિષ્ઠેષો યથાધાનામસગત ।

તદ્દેશરિકલ્પઃ તથવાર્ધાગ્ધામયમ્ ॥ ૧૨૮

ન સુચત પ્રતિષ્ઠેષ મામાયસ્યાપિ તત્સત્તામ્ ।

આયાપવાદસુ પુનર્વિદ્વાચ્છદાધિકો મતઃ ॥ ૧૨૯

અથાત્ જ્યેષ્ઠ આયગાઓ ચત્રી તથાનીનો દન ૧૨ ૩ એ એ તે માટે પાનાની તમ નમ નાની તેની (તે દનમગની) માગીની દવા પ્રયામ કહે તે ૪ રીને આપણી જેવા નવા નિશાગિયાઓએ પુર પુરો માટે જે યદવા તદ્વા માન તદ્વાની જન્વા કર તે તદ્વાન અસમન છે મામાન્ય મનુષ્યનો પણ પ્રતિષ્ઠેષ એવો વલો નથી તો પત્રી એ મન્ય તરીકે અને જન ધિના પ્રવર ચિદિસક તરીકે ગણાતા તે તે આપ પુરોનો પ્રતિષ્ઠેષ- તે વગી માન અપણી અધૂરી અને તમ જાગમા દુઃખાઓની ક પના શક્તિથી થનો પ્રતિષ્ઠેષ-નો રી રીને ઉચિત આવ્યાય એ પ્રતિષ્ઠેષ ક વા મગના તો પ્રતિષ્ઠેષ પોતાની નો એવી મારી જોઈએ ” એ મદ્યોગી મીઠ્ઠિ જાના ઉપયુક્ત શ । આપણને માફ સાર જણાવે છે કે એ એ દ્વાન કા નો પ્રતિષ્ઠેષ - વા એ આ મવિમમના પથે પ્રયામ ક ના મુમુક્ષુઓનુ મમ નથી ઉત્ત તે ને મિત મિત દેશના મામાની-પોતાની-મનોમુખિને અનુ, જ-નાને અનની મુમુક્ષુમે તો આત્મવિમમો જ માત્ર જોઈએ- આજ પજા સમયથી માન તમ પ પામા । રામેની તે । ૩ જ સ્વય ગ્રાધનની દેવરાણી એ નેથી જ એ પી-મના પીમા જાનો । પાણી માપાની જની દન વિનાની રમ ઓગિન ના ઉપયુક્ત સ્વયન જોના જ-વાચના જ-૬ વિચારના જ સમક શ મેમ નથી મેનુ ખર્ કા જ આપ પી પાગ એને આપજા દત્તનમા આત્મન । તુ નેથી-માન જાપ્યામમા જ આપજ શક્તિ જા રીએ શીગિન-વચનમા જણાવતુ , કે ૧ મે ન માનુ જન નુ એ માક પણ વિનાનુ સાત્ત મમ્યદ્વિ । માન અમન મ માન ૮ એ જ દન એમ વર્ણવે વિદ્યો તો માટે આત્-પ્રાણીન

૧ “ મમ્યદ્વા અદ્વજાન નિધ્યાન્ટિપ્રજાન વા યથાસ્વરૂપમવગમાનુ મ વર્તુનમ્ નિધ્યા ॥ પુન સદ્દેશાનુ દનદ્ વા નિધ્યાથુનમ્-વથાસ્વરૂપ મનવગમાનુ -તમ રી૦ (૧૦ ૧૨ મા૦)

સુવર્ણ એને જોઈ કે જી ન ૧૭ સુવર્ણમા રીને પુરોના એમ નહિ પત્રુ વર્તુન આ મગાન દુર દત્તને મમના । પુ, ૮

શામન કે ખીન્નું કાઇ શામન મિથ્યાશ્રુત બેવું છે”-આ દષ્ટીકતને સમજી શકનારા મુમુક્ષુઓ બે શ્રીહરિભક્તના એ અપૂર્વ આશ્રય મૂંઝી પડેલી પોતાના હિત માધી શકે છે અને બાકીના તો કુતકો અને કલત્રણો કરી ધર્મને નામે ધર્મભોહને વધારી પોતાનો પ્રવાસ પૂરો કરે છે. કલત્ર એમ પૂછવામાં આવે છે, આત્મા, હૃદય, કર્મ કે મસાગદિની વ્યવસ્થાનો પૂર્વપૂરો નિર્ણય થયા વિના મુમુક્ષુ પ્રાણી પણ પોતાનું હિત શી રીતે માધી શકે? તેના બચાવ શ્રીહરિભક્ત અને ૧ ખીન્ન પણ પુરો આ રીતે બે વાણે છે

“ જ્ઞાયેત્ હૈતુવાદેન પદાર્થો ચચતીન્દ્રિયા ।

કાલેનતાવતા પ્રાણં કૃત સ્યાન્ તેષુ નિશ્ચય ’ ॥ ૧૪૪

“યત્નેનાડનુમિતોડયર્થે કુસર્લેનુમાતૃભિઃ ।

અનિયુક્તર્-રન્યરન્યર્થવોપપાદયતે ’ ॥ ૧૪૩

“ જ્ઞાયેત્ ” “ હૈતુવાદેન ” અનુમાનવાદેન પદાર્થો ચરિ અતીન્દ્રિયા સર્વજ્ઞાદયઃ “ કાલેન તાવતા ” “ પ્રાણં ” તાર્કિક, “ કૃત સ્યાન્ તેષુ નિશ્ચય -અવગમ ” इति. ॥૧૪૪ ‘ યત્નેન અનુમિતોડપિ અર્થ ’ અન્વયાદનુમારેણ “ કુસર્લે -અનુમાતૃભિઃ ” અન્વયાદિર્હ - ‘અનિયુક્તર્-રન્યરન્યર્થવોપપાદયતે ’ અતવાસિદ્ધવાદિપ્રકારેણ ’ ॥ ૧૪૩

અર્થાત્—“ સર્વતઃ, આત્મા, હૃદય કે ખીન્ન એવા અતીન્દ્રિય પદાર્થોના વ્યવસ્થા નિર્ણય બે માત્ર અનુમાન-વાદ દ્વારા થઈ નકનો હોત તો તાર્કિક પુરોષોએ એ વિષેનો નિર્ણય ક્યારેના ય કરી લીધો હોત એ કુશલ તાર્કિકો પોતાના ભેજની તરગાયણી દ્વારા જે વતનો એ અતીન્દ્રિય પદાર્થોને લગતો નિર્ણય આવે છે, સાચે તેનાવી ચીડિયાના ખીન્ન વધારે કુશળ તાર્કિકો એ નિર્ણયને પોતાના હુક્તિપ્રણયી ઉચવાની નાખી તદ્દન વિપરીત રીતે બે સ્થાપિત કરે છે ”—એ તકાનકિ પણ મુશ્કામુશિ બેવું બે એક પ્રકારનું વચોયુક્ત મિત્રામ ખીન્ન કનુ નથી ઉદ્ધયન બેવો પ્રચલ તાર્કિક પોતાની કુમુ-માંગલિમા હૃદય-અકિતથી પ્રેરાઈ તેને ‘ મર્ચકર્તા ’ નું મિત્ર આપેલા મથી રહ્યા છે, એ માટે છટથી તકો અને અનુમાનોને વેરી રહ્યા છે, વેદની શ્રુતિ-

૧ મત્પિ ભર્તૃહરિશ્ચ શ્રીહરિભક્તએ યોગદષ્ટિમુચ્ચયમા ૧૪૩મે સ્લોક-જે અહી ઉપર ટાકેલા છે-આધ્યા છે તે એ ધીવન ભર્તૃહરિશ્ચનો ૬૪ છે; (માહ ધીવનઃ સ મર્ચકર્તા-ચો ૦ ટી ૦)

‘જોનો પણ ઉપોગ દરી ‘જો’ છે અને ‘ઢવ’ એ ‘રીત’ એવું માનનારને
 “સંધાનસારા” જેના પણ ચૂનો નથી આ તરફ જૈન-આચાર્યો પણ
 પોત પોતાના તરફથી એ ન દેશ્ય-અભિપ્રાય પ્રગટ કરે એકના’નું
 મિત્ર આપવા તનનો પશ્ચિમ દરી ગયા છે, એ જ માટે ન અને યુ
 મિત્રોનો વગમા વગ્યાવી ગયા કે મનાપાની માન્યતામાં દેશ્યનું દેશ્ય
 પાછું જતું રહેવાની બીજી બનાવી ગયા હ બો એ માન્યતાને હમા
 કહેવાકવિદ્યના રુપ’ એમ કહીને બને તેવી રીતે વોલી ગયા છે
 જે ન ત એ પ્રતિષ્ઠાને માનનારા માધ્યા દૃષ્ટિસાક્ષી માનનારા
 નેનારિ । પશ્ચિમાવધાને માનનારા જૈનો, માધ્યાવાને માનનારા નિત્યો
 અમરજીવાને માનનારા મીમામ્સે અને દક્ષિણવાલો માનનારા શૌલ્કવાદિઓ
 ત્ર મનાવનું ખાતર દરીને માન તનારા જ એમ જાણે તેને બનીપિય
 પ થિાતુ સ્વરૂપ સુમનસુ રાય એમ માની પાન પોતાના પ્રજમા તે તે મદ્ય
 પુરોના પવિત્ર નામની ગણના જાણે ન્યાયને નામે મધના નવમાન ધાગ
 શાસ્ત્રિઓની પેડે હવેનો પશ્ચિમ દરી ગયા છે પરંતુ તોલકમિત્ર જણાવ
 છે તેમ એ તર-પશ્ચિમ નવાનુદથી હી પાત્ર ઇ બનીદિન પચોતો
 નિર્ણય મેળવી નો નથી-એ તમાનર્થે તો માન તના-અભિને ખીત
 વચાતું જ એ આદિ સિવાય બીજી કશું નથી માટે એ તની મુગ
 તુલામાં મુગાને મુમુતુઓએ કરી પોતપોત આ મવાન ન થય એ જોડે
 મધ માન જ થએના પેશ્ચિમવ ધીયશોનિજયજી ઉપાધ્યાય પત્રપોતાના
 યાનગમમાના યાનાદમા લલાવ ૪

‘શાદાઢ પ્રતિવાદોધ વદ-તોડનિવિતાંસ્તથા ।

તત્વાન નથ ગર્હાત તિરપીલકવર્ મતા ॥ ૪

અથ ત પત્રપત્ર વા અને પ્રતિવાદ મના લા । ધાર્મીના બગદની
 પેડે જમ્યા જ સ્વ પાછું તત્વનો છેલ્લે મેળવી હમ્યા નથી એ જણ
 આ માને ન્યાય જનાવરની મુનિઓ વચાવ બીજે જણ આ માને દેદ
 વ્યાપી સ મીત દરની પોતાની તરફથી લંગના કુચાવેલ, રીતે વગી,
 વેલી મુનિઓના જ નામાવ્ય માં હિતિ ચત્ર તપ ‘હિતિ ચત્ર તપ
 એમ દા હે ન્યાયા વે ના અપ્રામાણ્ય માટે દિવ્યોના દિવ્યો મુરી બોનાવ
 તેહુ લખી નાજે પાચમે જણ મન નામાવ્ય અને પગ નામાવ્ય માટ
 હાન । ‘શો જનાવી નાખ અને હો તાર્કિક આત્માની અધિવાને
 સામીન કરેય પાર વિનાની તર્કપ્રક્રિયાએ દરી નાજે-એ રીતે દરેક વાદિઓ

અને પ્રતિવાદિઓ એના એનાની વંશ પરંપરાગત માન્યતાને બા નથી બા માન્યતાને સાબીત કરવા તર્કબાદના ગ્રાસ અને છે, કંઈકોય વિવાદ ઓળખું કળ મેળવના નથી અને પ્રાય - 'આત્મા' નો એઓથી હૃદયે કયા કય પડ્યા હોય છે. એ તર્કબાદ ની દાદમાં ન ક્યાયા માટે ભગવાન શ્રીહરિશ્ચંદ્ર બતાવે છે કે,

‘ ન ચેતદેવં યદ્ તસ્માન્-શુદ્ધનર્કપ્રદો મદાન્ ।

મિથ્યાભિમાનહેતુવાન્ ત્યાજ્ય એવ સુમુશુભિ: ॥ ૧૪૫

મદ્: મધેત્ર તત્ત્વેન સુમુશુભામસંગત- ।

સુર્ગા ઘમો અપિ પ્રાયસ્સક્ત્યા- ક્ષિમનેન તન્ ’ ” ॥ ૧૪૬

અર્થાત્ “ મુમુક્ષુ પુરુષોએ તો એ શુદ્ધ તર્કના પાશમાંથી છૂટવું બ નહોતું—એ તો મિથ્યાભિમાનના હેતુ છે—એના એકના બ પાશમાંથી છૂટવા- થી કોઈ મુદ્દે નહિ, દિતુ એવા એવા ઓળખ પળ માન્યતાના પાગા આખરે કોણના બ પડ્યા, તો પછી આ શુદ્ધ તર્કને રાખીને શું કામ છે ? ”

આત્મપ્રાપ્તિના સાવનરૂપ મનાની આ તર્કપ્રણાલી, ભગવાન શ્રીહરિશ્ચંદ્રની દૃષ્ટિએ અને ઓળખ પળ આત્માનુભવિઓની દૃષ્ટિએ આત્મપ્રાપ્તિ કયાવી શકતી નથી, આત્મશક્તિના માર્ગે છઠ્ઠ બર્ષ શકતી નથી અને કોઈ- પ્રકારના આત્મીય હૃદયના અંદરેથી દેખાતી પળ શકતી નથી. માટે બ શ્રીહરિશ્ચંદ્ર આત્મપ્રાપ્તિના માર્ગનું રોકાવન કરનાં બતાવે છે કે,

“ નદત્ર મદનાં વર્મ મમાગ્રિય વિવર્જન- ।

વર્ધિતવ્યં વયાન્યાય તદતિક્રમવર્જિત- ॥ ૧૮૩

પરમીટેદ્ સૂન્માગિ વર્જનાયા પ્રયત્નતઃ ।

તદ્વન્ તદુપકારેણ ચતિતવ્યં સદેવ હિ ॥ ૧૮૮

શુરવો દેવતા વિપ્રા ચતચશ્ચ તપોવનાઃ ।

પૂર્વનાયા મદાન્માન સુપ્રયત્નન ચેતસા ॥ ૧૮૯

પાપવન્સ્વપિ ચાન્વન્તં સ્વર્કર્મનિહતેષ્વલમ્ ।

અનુકમ્પેવ સત્ત્વેષુ ન્યાન્યા ઘમોઽયસુત્તમઃ ॥ ૧૯૦

અર્થાત્ “ આત્મપ્રાપ્તિના તરંગ્યા મુમુક્ષુએ એ તર્કાનંદિના પદને કોરે નડી ન્યાણપૂર્વક મેટા પુરુષને પગલે આણવું, એ મદાવનમાર્ગની અવગત ન કરવી. તેને અનિદમવા પળ નહિ. ઓળખ કોઈને બરા પળ પીણ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ તો મુદ્દત્ કરવી બ નહિ—એ માટે જ્ઞાન હૃદય રાખવું અને

ખીજાઓના લગ્નને મટે જ નિ તર કમઃ કમીતિ મહેનત ક વી (સુધર્મને
 માયવના) ગુરુઓની તપશ્વિઓની માધુઓની (માહાશ્વ ધર્મી પાળના)
 રિઓની ઓ આર્થ દેશની અથાત્ એ એ મહાશ્વ પુરોની પ્રપન્ન પૂરક
 પૂજન કરી સમગ્ર ગ્રંથે પોતાના અમથી જાઓના પાપિઓ તરફ દયાની
 લાગની રાખતી-આ ધમ ઉત્તમ હ અનુકુલ ની ધીરુનિજ આપણને
 જાણવે કે આ આમનાન મા તેના નિર્વાનન્યના મહિમ પ્રમિયના ના
 અનાના નિ જોતે નિનાજનિ આપી સથી પ્રથમ મ મિ મુ મર્દથ અદિમુ
 બનવાની એના ગ્રંથી જો એ પરેષા ૧ માટે નિગત નેવાય થા ગ્રંથુ જો)એ
 મતુ પોતે મગ પગ કરવો જોઈએ જતે જોગ મમ કરનાશ્વો તરફ માત્ર
 લ્યાની જ માગણી (૨૫ ૨ તિગ ૨ તો નદિ) જ રાખતી જોઈએ વા
 અનિમ્ન ૧ને આ રીતે વનનાથે ગમે તે સ્થન પથ ૨ માર્ગના અનુયાયી
 હશે તો પણ જાગ આમશ્વતિને મંગલમે અને એ જ મગમદોથી કાગકમે
 દૂગ અત્મવિ ગતે-સુખિતે-પણ પામમે, એ શ્રમ વિનાની વાત છે હા
 મોતે મમરી હમ્મલોને દુખી કરવી દેવને પર માનીતે લમ્બો અમમશ્વતિ
 જાપી સુધર્મને જાગવો મશ્વગમા ગ્રંથો પણ તેની માયામા ન નેપાતુ
 પગથ આ મમોમ માટે મ તૈયાર ગ્રંથુ મગલાત કરે આ મધર્મની મૈત્રી
 ન હો રી વોર એ જાગ આમનાનના માનોતે અમા મા મુખ્યા એ મે
 દતુ અતુ કાગ હે જોની જાગ ૨ જાગ મે નમર્મિમા યાથ પર દેખની
 નથી, માટે જ નો પ્રશ્ન એ ન જાતિ તરુ નુ જો હ અને આ ૧ દ ન
 વાથી એ ન જાતિ જ પૂજની આવી , મને આગે ૫૧ એ જ મદા
 માત્ર પૂજન કે આદતુ અધુ મળીતે એ ન શાશ્વો કે ન્યત્રશ્વોતે નિ
 વાતા ૧મ તો આતથ નગ પર નથી મિતુ એ વિરે મેતુ નો જાગ
 કરેવુ જા એ એ ન શાશ્વો મુજોને મત્ર ૨ જાને મે વાતી પાલ
 મા ૫૧ ૧ ૨-મેનો પતો લામો નથી અથાત્ એ ૧૧ મેહ જાવને
 નિગય ન પામતા મન મનુષ્ય તરગી જનીતે જીવનને યમ-નિયમ તરફ
 ભાગે જ શોર છે અને એ રીતે ૧૧ ૧ તોજા માત્ર મમા મને ૬
 ભગવાન સ્તિમિ મુજે લખા-યુ પ્રતિવાદ પ્રથમ-નુંવ અત્રા
 કે દામિત્રા વો ના મા ૧ ઉપાધી ૬ જા અપાને જગજગ એ મદા
 ૬ સી દામિત્ર મમ ૧ પ્રીએ ના એમ ૧ મુજુ જા ૧૫ અનુગિત નથી
 મે વોમાના ૬ ૧૨ મે ૬ ૧ ન જાતિને દીપે ન ગવના જો મુ ૧
 પોતાના જીવનમા હતા તો જ એની ઉદોગિના સમગ્રય તેમ છે-અન્યથા

—તેમ કયાં વિના—નો આમણતે એ શ્રીચરિત્રજીનું કથન પણ ચક્રોએ ચણવે તેવું લાગે એવું છે પાણીમાં નરનાગે મનુષ્ય, તરવાના અને માધનોમાંના પોતાને અનુકૂળ માધનનો ઉપયોગ કરે છે, આવી આવીને ચક્રોએ પુણ્ય, જોમવાના અને માધનોમાં કાંઈ પણ એક માધનને વિના વિવાદે ચીકારે છે અને ગંગાવી રીયાના ગંગિયા પોતપોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવા કાંઈ પણ આપધનુ મેવન કરવામાં નહિ કે કથનનાં ઉપયોગ કરતા નથી એ જ રીતે આત્મવિદ્યામની લાલચ ગાળનાગ, દેહાધ્યામને જડબળથી ઉજેડવાની વૃત્તિવાળા અને મમાગની પ્રપંચમયી માયાથી ચ્વનત્ર ચનાગ મુમુક્ષુઓ પણ એ એ મહાપુરુષોએ જળાવેલા કાંઈ પણ એકવાદને પોતાના હૃદયમાં ઉતરી જર નિર્વાણની નજીક પહોંચી જાય છે.

પ્રકૃતિવાદને માનનાં પુણ્ય નકોતરિંતો ત્યાગ કરી પોતાના વૈભાવિક અધિપત્યોનો નાગ કરે છે એટલે એ સત્ય, જર અને તમથી પર થવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, પ્રાકૃતિક ઇચ્છા મન કે દેહને દાદ દેતા નથી પ્રાકૃતિક કામ, ક્રોધ, મોહ લોભ, ગગર કે દેહને વશ થતા નથી, એને અબળથી ચ્યુત કરવા પ્રકૃતિ પોતાની જામગઈ વાપરે નો પણ એ પોતાનું મનોલક્ષણ ન શમાવતા એક તટસ્થ માદીની પેઠે મધ્યુ દેવતા કરે છે અને પોતે તે મિદાન્માઓની જેવું પોતાનું અકર્તાપાણું ટકાવી ગળેજે-મલાન્મા કપિલ અને એના પ્રકૃતિવાદના રક્ષકને હું ઉપર્યુક્ત પ્રકારે મમજી મજો છું કદાચ આ રીતે ન મમજ્યામાં આવે અને પ્રકૃતિવાદના તાર્કિક મંભાગ મમજી પ્રકૃતિવાદને જ ગંગે પાડવા દેલીકો ઉપર દેલીકો દીધા જ કરે અને પ્રકૃતિના પામર દામ બની ગયે તો કાંઈ કાળે એમના મિદાનનું ‘અધિપત્ય’ એ કદી પણ ન અનુભવી શકે. આત્માના અધિપત્યોને ખીલવવામાં, અર્થત્ર તટસ્થ એવાની આત્માની આલોકિક વૃત્તિનો વિદ્યામ કરવામાં અને સત્ય, જર તથા તમથી પર થવામાં જ પ્રકૃતિવાદનો ઉપયોગ કરવાનો છે—એનો એ જ્ઞાનનો જ ઉપયોગ નિર્વાણનો હેતુ હોઈ શકે છે એ જ દષ્ટિએ ભગવાન હરિભક્તોએ પ્રકૃતિવાદને પણ મલ કલો છે અને ચોગીશ્વર ૧ આનંદધનજીએ એ પ્રકૃતિવાદને શ્રીજિનવચ્ચ કલ્પવૃક્ષનો પાયો જણાવ્યો પણ છે

૧ “જિનમુરપાદપ પાય વખાણો આખ્ય લેગ દોય બેટે રે” —નમિ, સ્તૌ ગાંઠર

ધર્મરત્નને વગરનારો મુમુક્ષુ પોતાની કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં કર્તાપણાની જાણના એકને 'મુમુક્ષુ' મારી જોવો કરનાર કાણ છે એવી વૃત્તિને (રાખી શકે જ નહિ એને મન તો કર્તા કર્તા કે પાત્રવિના ઈશ્વર જ છે એવો તો પોતાનું સર્વજ્ઞ મી શિવે ચગ્ગે ધરેલું હોયું બે એ, પોતાનો એકનો એક ખોટો દીકરો પોતાની અનુભવ મપત્તિ કે બીજી કાંઈ પોતાની પ્રિય વસ્તુનો નાશ થતા પણ એને શોક ન દેઈ શકે અથવા ગમે તેવા સસરના માણસના પ્રસંગે ઉઘા ધવા લેશ હા પણ ન હોઈ શકે, એને તો ધર્મીની મરજીમાં જ સતોતર હોય ધર્મીની આજ્ઞા પાળવામાં જ એની તત્પરતા હોય, ધર્મીની આજ્ઞા પાસે એ કદી પણ દેહ, ઈન્દ્રિય મન કે સામાયિક વિષયોનો યુનામ ન બની શકે એ તો એવો પોતાના આદિપુત્ર બને હોય કે તેની સામે તે પોતાના દેહને પણ જૂની જાલ, ગમે તેવા પુખ્તા પ્રસંગો માં પણ એ ધર્મી ને તો જૂની જ ન શકે અને મસાગના તમામ છદ્મ જાતુએને એક પિતાના પુત્ર માની પોતાનો પુત્ર-વશ પાળવામાં નિગર ત પર રહે મર્ષિ પતજલિએ અથવા મહાર્ષિ મ્હુરે દર્શાવેલા ઈશ્વરનાદેનો દિપયોગ કાંઈ પણ મુમુક્ષુ ઉપવૃત્ત રીતે કરે તો જરૂર અતર્ગની અભિમુખ થાય-એ સસય વિનાની વાત છે ઈશ્વરનાદેનો ઉપવૃત્ત મીને જીવન-પરિવર્તન કયા વિના જ માત્ર તર્જના બને ઈશ્વરની ગદ્યા કરવાની હિમાયત કરે અને પોતાને ચીને નહિ આદનારઓને વાણવવાય 'કર્મીને ગમે તેટલા બ્રાહ્મણ કરે તો તેઓ અપને પણ ઈશ્વર-વા ને નહિ સમજી શકે-એમ કહેવામાં જરૂરપણુ અનુમિત નથી. ઈશ્વર-વા નો બે મદુપયોગ કરવામાં આવે તો જરૂર એ મુક્તિનું નિમિત્ત થઈ શકે છે અને એ જ દ્રષ્ટિએ જગતનું હરિબ્રહ્મએ તેના પ્રજ્ઞેનાને જાત-ચાહિના વૈષ્ણવ ગણ્યા છે તથા આનંદપદનજીએ પણ એ પુણ્યને શ્રીનમિતાધના ભવનમાં ગાવા છે

અતઃ તદ્વા ના ખયા અનુચાલિને આર તાર તોઈ સમ્બુ નથી, એ તો સ્વત્ર સમ 'જ દાઈ શકે છે-ચત્રુ કે મિત્ર એને ઘે જ શી મીને? ગાય હોય કે ગરૂડો હાથ રૂપાગે હાથ કે રંગિયો હોય પુરી હાથ કે પાપસ રોય સોમલ રોય કે મુધા રોય-એવા ગમે તેવા માધારણ-પામર-મનુષ્યને કર્તા અને ઉગે ઉપ નવવાગ પ થે મા એ જગ્યા પણ દેવને ન, અનુભવી શકે, આજુ ય વિશ્વ જેનું સ્વભાવ હોયથી એ ખ્યાલ ગત્ર કે ગેર હી મીને કરી શકે વા કૃપા કે કુરતા શી રીતે ખબી શકે? અતઃ તદ્વા સમર્થક

પુરુષનો આશય, આ સિવ ય ખીને હોઈ શકે નહિ—આ ખાખન નો અધિકારી સિવાય ખીને કોણ મમજે વા મમનવા પ્રયાસ કરે? આપણે જોઈએ છીએ કે, અર્જુનવાદને નહિ ક્રીની શક્તિના પામર લેણા નેકાના વમળમા પડે છે, પોતપોત મા પરસ્પર અને ખીને પશુ ક્યાયો કરે છે—પડનમડન કરે છે અને એમ કરીને કેમ જાણે પેને અર્જુનવાદની ગ્યા ન દગ્ગા હોય એવા હેળ થલે છે. અર્જુનવાદનો ખગે મર્મ મમડ, નકનકિને દૂર કરી આપણા ઉવનમા જ અર્જુનને ઉતારીએ તો આ ક્ષિયુગમા પશુ અપણા વિનાર થવા કહણુ નથી—આ જ દષ્ટિએ ખીનધાનના અમાધાગણુ નિમિત્ત તરીકે અર્જુનવાદને પણ લગવ ન શ્રીકૃષ્ણજીએ જાણવેલો છે અને યોગીશ્વર મુનિશાસ્ત્ર આનંદપ્રતજીએ તો એને શ્રીજિનેશ્વરના હાથએ સ્વરેલે? પશુ કે

ક્ષણિકવાદનો પાંચે લક્ષણ પોતાના દેહને ચિયર શી રીતે માને? હાંસિ, એના વિષયો અને મગગનો પ્રવચ-વગેરે એ બધા આત્મવાનક ખજગથી તો એ જુલો જ પડ્યો હોય, એનું લક્ષ્ય તો માત્ર એક નિર્વાણ તરફ હોય, નિર્વાણ મધવાને જ એનો લગીચ પ્રયત્ન પણ હોય અને લગવાનું જુદું આદેશ. ઉવન તરફ જ એનો આદર હોય—મહાપુરુષ જુદો અનન્ય અનુ-ગાથી ક્ષણિકવાદી યૂન્ની છેળો ઉડારીને ક્ષણિકવાદને માખી ન કરે, એ-તો એ વાદને પોતાના ઉવનમા ઉતારીને જ નંશાગની ક્ષણિકવાદને વગર એવો પણ મમજતી દે-ક્ષણિકવાદનો આવા અદ્ભુત મર્મ મમજીને જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજીએ શાક્યનદન મિદ્ધાર્યને સ્વેદ કલા છે—મસૂરનાં દરેકો મમજી તેને ટાળનાગ જાણ્યા છે અને એ જ અશયથી શ્રીઆનંદધનજીએ પશુ એ વાદને શ્રીજિનેશ્વરના બાહુને સ્થાને ગણાવ્યો છે

કર્મવાદને મનુનાગે પક્ષો જૈન પોતાની કર્મપ્રતિઓ દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરે, પેતાની પ્રવૃત્તિમા ક્યા કહ કર્મપ્રતિને લીધે ભૂલ થાય છે તેનું નિદાન કરી તેને ટાળવાને તનતોડ મહેનત કરે અને પ્રવૃત્તિના પન્નમાં કસાએલા પેતાને છૂટો કરવાને લગાડ પણ જંપ ખાધા વિના-માધના કર્યો જ કરે ‘અસુરકુમારો ક્યે ગુણુસ્થાનકે હોય છે—સા ને કેટલી કર્મપ્રતિઓને બાધે છે—લવળુ મનુના મગગેને કેટલી કર્મપ્રતિઓનો ઉદ્ય હોય છે’

૧ “ભેદ અભેદ સુગત મીમામક જિનવર દોય કર ભારી એ”—નમિં
સ્તંગાંડ

જૈનદર્શનમાં સ્પષ્ટપણે યોગબોધ આદ્ય કે અનેકાંતવાદનો પણ આ જ મર્મ છે. સ્યાદાદના અગરૂપ ન્યાયે પરસ્પર અથડાવાનું નથી—જ્ઞાનનયે પોતાને માર્ગે ચાલવાનું છે, ક્રિયાનયનું ખડન કે પોતાનું જ સમર્થન કરવાનું નથી, એ જ રીતે ભક્તિનય અને ક્રિયાનય વિષે પણ સમજવાનું છે—નયોની પરસ્પર અથડામણી થતા જ એને ‘દુર્નય’—‘ન્યાભાસ’ ને નામે ઓળખાવેલા છે—એ દુર્નયો હડપ્પ હોવાથી હેય’ પણ છે આત્મનિત્યતાના નયે આત્મ-અનિત્યતાના નય તરફ પણ મધ્યસ્થ જ રહેવાનું છે—એક સુનય તરીકે તો એ કે ખીન્ને નય પોતાનું જ મંડન કે ખીજનું ખડન ન કરી શકે એ જ પ્રકારે આત્મક્રિયાના નયે આત્મઅક્રિયાના નય તરફ પણ વર્તવાનું છે—એ નયો પરસ્પરે અથડાતા જ ‘મિથ્યાત્વ’ કોટિમા પેમે છે સુનય તરીકે રહેતા જૂદા જૂદા નયોના સમહત્તુ જ નામ ‘જૈનદર્શન’ છે, હજારો જૈનદર્શનનો અભ્યાસી કોઇ પણ નયનું ખડન કરી પોતાનો જ ચીલો ખગે કાઢવા મથે નહિ અને મથે તો એ જૈનદર્શનના અનેકાંતવાદના મર્મને સમજ્યો શી રીતે મનાય ?

ભગવાન શ્રીસિદ્ધસેન પોતાના સમ્મતિ—સૂત્રમાં જણાવે છે કે:—

મદં મિચ્છાદંસણસમૂહમદ્વસ્સ અમયસાયસ્સ ।

રિણવયણસ્સ ભગવો સંવિગ્ગસુહાદિગમ્મસ્સ ॥ ૭૦

અર્થાત “શ્રી જિનવચનરૂપ ભગવાન સદા ભદ્રવત—જયવત—રહો—જે મિથ્યા દર્શનોના સમૂહરૂપ છે, અમૃત તુલ્ય સ્વાદવાળું છે તથા જેનો મર્મ સમજવાને મેવેગસુખની પ્રાપ્તિ આવશ્યક છે ”

આ જ હકીકતને યોગીશ્વર આનંદધનજીએ આ પ્રમાણે જણાવેલી છે —

“ જિનવરમા સઘળા દરિશણુ છે ”—નેઠ્ઠસંગાન્દ

તાત્પર્ય એ કે, ‘જૈનદર્શન’ કોઇ પણ સુનયનું કે કોઇ પણ સદ્વાદનું ખડન ન કરી શકે—આગળ જણાવેલા એ પાચે વાદો સમન્વય તો સદ્વાદરૂપ છે માટે જ અખંડ-

૧ કેટલાક પ્રાચીન અને અર્વાચીન પડિતો આ સિદ્ધાંતનો પ્રાસ્તવિક મર્મ પામ્યા જણાતા નથી, એથી જ એઓએ એ સિદ્ધાંતને પોતપોતાના અર્થમાં ‘સંશયવાદ’ ના નામે જણાવેલા છે.

નીચ છે-આ પ્રકારે એ પામે મદાપદોના કે મદાભાવનાઓનો સમન્વય કરવાનો
 ૬ અને મુમુક્ષુઓએ તો એ વૈદિના 'મર્મ' મુધી પહોંચી પોતપોતાનો વિશ્વાસ
 સાધવાનો છે

‘યથામમ્ય ચ સર્વેશામુપકારોડપિ તત્કૃતઃ ।

જાયતે-વિષ્ણુતાડપ્યવમમ્યા સ્વત્ર સ્થિયતા” ॥ ૧૨

અર્થાત્ તે ત મદાપુરુષએ જાપેડી એ જૂની જૂદી દેશનાઓએ
 થોડા જાઓને તો જરૂર સાક્ષ જ ક્યો છે-માટે જ એ દેશનાઓને અહીં
 ‘અવન્ધ’ કહેવામાં આવી છે’-(એ દેશનાઓ એટલે ઉપર જાણાવેલી
 એ પામે ભાવનાઓ)-એ રીતે ઉપર શ્રીહરિજીના યાત્રોની ફરીવાર રજુ
 પાટી આપી આ પ્રગળ પૂર થાય છે

સ્પષ્ટીકરણ—(પરિશિષ્ટ-૧.)

‘જૈનદર્શન’ના બીજા પાના ઉપર ‘દ્વિગપર મુનિઓનો વેધ અને આચાર’ જણાવેલો છે, એમાં જણાવેલું છે કે, ‘(દ્વિગપર મુનિઓ) જમતી વખતે બત્રીશ અતગયોને તથા ચૌદ મળોને પગિહરે છે” એ ચૌદ મળો આ પ્રમાણે છે

જમતી વખતે દ્વિગપર મુનિરાજ, ૧ નમ્મ, ૨ ગેર્મ-વાળ, ૩ મૃતક-મહુ, ૪ હાડકું, ૫ ઘડિ વગેરે અનાજ, ૬ ચોખાના દાણા, ૭ ખરાબ લોહી, ૮ ચામુંડુ, ૯ રૂધિર-પટ, ૧૦ માસ, ૧૧ ખી, ૧૨ કળ, ૧૩ કાદો, અને ૧૪ ગા.—એ ચૌદ ચીજોને જૂએ તો એણે આહારનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. આ ચૌદ ચીજોના દેખાવનું જ નામ ચૌદ મળ છે” —મૂલાચાર, પિંડશુદ્ધિ-અધિકાર, ગા. ૪૮૪ (હિદી ૫૦ ૧૮૯.)

એ બત્રીશ અતગયો આ પ્રમાણે છે—

૧. કાક—મુનિ ઉપર કાગડાનું ચરકતું
૨. અમેધ્ય—અશુચિ પદાર્થદારા પગ વગેરેનું ખગડતું.
૩. વમન—હિલટી ચવી.
૪. ગેધન—ભોજનનો નિષેધ કરવો
૫. રૂધિર—રૂધિરનું દેખાવું.
૬. અશુપાત—આમુઓનું દેખાવું
૭. જનવધ—જનુની નીચે હાથનું અડપી જવું
૮. જનપરિવ્યતિક્રમ—જનુ જેવડા લોકડાને ટપી જવું.
૯. નાભ્યધોનિર્ગમન—હૃદીથી પણ નીચે માથું નમાવીને નીકળવું
૧૦. પ્રત્યાખ્યાનસેવના—નજેલી ચીજનું ભક્ષણ કરવું.
૧૧. જતુવધ—કોઈ જતુનો વધ થવો
૧૨. કાકાદિપિહરણ્ય—કાગડો વગેરે પક્ષિઓ ખાવાનું ઝડપી જાય.
૧૩. પિંડપતન—હાથમાથી કાળીઓ પડી જાય.
૧૪. પાણિજતુવધ—હાથમાં જ કોઈ જવ મરી જાય.
૧૫. માંસાદિદર્શન—માંસ વગેરે દેખાય.

- ૧૬ ઉપચર્ગ—૧૪ સકટ આવી પડે
 ૧૭ જીવમ પાત—જે પિત્તની વચ્ચે કાષ્ઠ જીવ પડે
 ૧૮ ભાજનમ પાત—જાગના દાઢમાથી ભાજુ—વામચુ—ની નવ
 ૧૯ હિંદુ—અકરમાત્ કાઠે થી જા
 ૨૦ પ્રસવણ—અકરમાત્ પેશામ થી જા
 ૨૧ અમોગ્યમુદ્રપ્રવેશ—અમોગ્ય લેખિની નરમા પ્રવેશ થઈ જાય
 ૨૨ પતન—મૂર્છા વગેરે દ્વાગ પડી જવાય
 ૨૩ ઉપવેશન—અકરમાત્ એમ છ જવાય
 ૨૪ સ ય—કૂતગ વગેરે કરવા દોડે
 ૨૫ ભૂમિમંપર્શ—દાઢવની જમીનનો સ્પર્શ થઈ જાય
 ૨૬ નિંદીવન—ગળા વગેરે કોતુ પડે
 ૨૭ હિંદુમિનિગમન—પેશારથી પ્રમિયુ નીજા પડે
 ૨૮ અ ત—નહિ આપેનુ લેવાઈ જાય
 ૨૯ પ્રહાર—પેશાને કે ખીજને પ્રહાર પડે
 ૩૦ મામલદ—મામ બજતું હોય
 ૩૧ પા કિચિત્તદણુ—જમીન ઉપરથી પગ દ્વાગ કાષ્ઠ લેતુ પડે
 ૩૨ કર્ગકિચિત્ત ચુ—જમીન ઉપરથી દાઢવની કાષ્ઠ લેતુ પડે ”
 — મત્સ્યાર (૧૦ ૧૮ - ૧૮૪ સિદ્ધી)

આ બત્રીશમાંનો કોઈ બનાવ બને તો હિંદુ મંત્ર મુનિ બોજન ન કરી શકે—જે બનાવ નો જનમા અંતર ચરપટોવાથી એને અતરપટ્ટા નામ આપેનુ છે

ટીકાકારે જર્ણાલેનાં અંથોનો પરિચય—(પરિશિષ્ટ ૨.)

જૈનદર્શનને ૧૮૯ મે પાતે જે જે અંથોનાં નામો જણાવ્યાં છે તેના કર્તા, કાળ વગેરેનો મંક્ષિપ પરિચય આ પ્રમાણે છે—

સમ્મતિતર્ક—પૂજકાર-શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર આ મહાત્માક્રિક મુંદારક-નો ચોક્કમ સમય તો હજુ વિરામચ્ચ છે, તો પશું આ એક પ્રાચીન ગાય—

“પંચેવ ચ વરિસમઢા મિદ્ધસેનદિવાયરો ચ જયેવયેહો !

ઘચસઢા વીચહિલ મક્કથુડ અંજરવિરવ્યુદ્ધ”

(વિચારસાર પ્રકરણ—ફસવીય ૧૦૦૦ પ્રયુક્તસૂરિ)

—દ્વારા એમનો મમય વીરાત્ છડો સૈદ્ધા જર્ણા શકાય છે. આંશા છે કે, કાષ્ઠ ભૂતકાળગવેષી મહાશય જર આ સમયેનું મશોધન કરશે આ અંથનું મૂળ ૧૬૮ ગાથામા—પ્રાકૃતભાષામા રચાયેલું છે. આ ઉપરાંત આ મહાપુરુષે તર્કનો આદિગ્રંથ ‘ન્યાયાવતાર’ રચેલો છે તથા બત્રીશ બત્રીશ શ્લોકના પ્રમાણુ વાળા એવી બત્રીશ બત્રીશીઓ પણ એમણે જ રચેલી છે. એ બત્રીશીઓમા જ એમનું સુધાગ્રંથનું તગતગી રહ્યું છે. તથા ‘નવમરણ’ ની દ્વાદશીમા આવેલું ‘કથ્યાણુ મંદિર’ સ્તોત્ર પણ જે કુમુદચંદ્રે રચેલું છે તે મહાપુષ પણ આજ છે એમના ‘સમ્મતિતર્ક’ ઉપર ૨૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુની ૧લી ટીકા પ્રયુક્ત-સૂરિના શિષ્ય શ્રી અસ્યદેવસૂરિએ કરેલી છે. આ ટીકાકારને ઇસવીય ૧૧મા સૈકાના ગણવામા આવે છે. (જુઓ જૈનહિતૈષી, નવમો ભાગ પૃં ૬૪૬) એ રાજગચ્છના હતા, એમને ‘ન્યાયચક્રવર્તી’ અને ‘તર્કપંચાનન’ નું બિરુદ હતું.

૨ જી ટીકા આચાર્ય મધ્યવર્તિની છે અને તે માત્ર ૭૦૦ શ્લોકની છે આ ટીકાનો ઉલ્લેખ થીહરિભદ્રજીએ પોતાની ‘અતેકાતજ્ઞપતાકા’ની ટીકામા (પૃં ૪૭ તથા ૬૮ પંં ૩૦) પણ કરેલો છે વર્તમાનમા તો આ ટીકા કીટબક્ષ થઈ હોય એમ લાગે છે

‘૩ જી ટીકા અન્યકર્તૃક છે’—એવો ઉલ્લેખ બુદ્ધિપનિકામાં છે એ વિષં પંં નાથુરામજી પ્રેમીએ પોતાના ‘જૈનહિતૈષી’ મામિકમાં (ભાગ ૧૫, પૃં ૧૦૨) સવિસ્તર જણાવેલું છે, જેનો સંક્ષેપ આ પ્રમાણે છે.

“મન્મતિ અર્થવા મુમતિ (પ્રાણ મે પોલી મત્તિવોણપ્રથમિ)
 નાના એ દિગ્ગજ અચલ થયેલા છે તેમણે મા મન્મતિ (મ મતિ)
 વડે ૬૫૦ વિષયો મેલે છે-આ હાનિની નેત્ર ત્રીચાદિ ૧૪મંથે
 સોનાના પાંચનાથયેના આગમના ૪ પ્રનીત મ્તિઓને માં હાની
 વખતે લીધેલી છે” (અમતિ પચેની એ મ મતિ—૧૦૦-૫૦૦ વર્ષ
 પૂર્વની ત પચની-ત્રિમા ‘મન્મતિવત્’ ની પૂર્ણવિ યત્ર મન્મતિમા
 મિમાર્ષે સ્થાનિ ને મ મતિ યમ સી પચ મે મા નમેલો છે) ૬૫
 પુસ્તક ૫૦ પ્રેમીજની દળાવે ૬૫૦૦ એમ જણાય છે જુદાં નિમમા
 ને માને અવનુ-દેહી છે તે મિમા આ ન એવ મિજમ્મરિ
 મ મતિવર્તિ વિવરણ હોતુ જોએ

મમતિય છે કે આ મિમા નગોગ્ગ વિદ્યાગ મિમા અમમા મામ
 પચ દવાવ છે-કોઈ દિગ્ગજ બધ તેને હોમ્મવલ થની ન જ બચાવી તેને
 એમના ન્યાયવર્તી ૮૫ એ મિમા આચાય દિગ્ગ મેલી છે બીજી
 દીકા વ્યાધિવાન મમિ ત્રીમિદરિની ૩ (આ મિમા હાથેલી છે)
 આ બીજી મિમા ૬૫૦ ૧૦૦૦૦૦ એ (૧૮૪૫મમ-ચાના દવા-એમનો
 મમય ૧૫ મો સ્ત્રી-જૂઓ આ નિમવતુ ૧૫ મુ ૧૮-મિષ્ણ ૫) દિધ્ણ
 પચે કરેલ છે તથા એ ન્યાયવર્તીના આ ૧૮૦૦ ૬૧૨ મીજિનેથર-
 મરિએ ‘પ્રમાણલ’ અને આત્મા મારે પ્રમાણવાનિ (સોતાની
 પ્રમાણપ્રમેય-વિમા મિમા મદિવ) નામે મરિવર એ વતિ મેલેલા છે
 આ જને વાતકમરોનો લમમમ આ મનવ , એને અચરે ૧૧ મો
 મેકો છે (જૂઓ આ નિમવતુ ૫૦ ૮-મિષ્ણ) એમની જ્યોત બનીથી
 ઉપર તે કોઈ માડીયાએ દીકા જ ની મી ૩ એ ૮૫૦ એક અડ
 સ એ પચ લખ્યો નથી, એ નો મિરીનું જ સામન” એમ જનાય એ
 બનીગીએની દિવિદામો ૬૫૦ રી ૧ થને આનાય શ્રોતેમ ૧૮, યતુ મિદ
 મન કલ્પ તથા વલ મિદલનદુનનામ, આ હાનીને હરે વખાજ તે મ્તિ

નય ર્કવાન-દના આમ નનાદી આ મ ચાર્પને મલિકાલ મરગ
 હીરેમય નચારે મનુ મકા ન તારિકા મી રેવાના ન જુમા પચ
 મ્તિઓ એ પ્રમાણ-ચરિદમા એમને વલબીપુર (દાલ વગા) ના દીવ
 મ્તિવિદા છે મર્કવરની નમના આ મારો એ મ્તિ વધ થયેલા
 એક તે આ મેમના કના, મી ન, વોલ્ત (હસીય આમો નેકા)

કૃત ન્યાયખિન્દુ (મુદ્રિત છે) ની ટીકા ઉપર ટિપ્પણીના કર્તા. પ્રથમ મહલવાદી શીહરિમહાજીની પૂર્વે થયેલા છે. અને ખીજા મહલવાદી 'ધર્મોત્તર' ની પછી થેલા છે—(જૂઓ જૈન સાંસં અં ૧ પૃ ૫૩.)

સ્વાદ્વાદરતનાકર—કર્તા શ્રીવાદિ-દેવસૂરિ આ અર્થાત્ વિષે જૂઓ પ્રસ્તુત નિબંધ પૃ ૫-ટિપ્પણ (૨)

રતનાકરાવતારિકા—કર્તા આરતનપ્રભસૂરિ—આ મથકાર, વાદિ-દેવસૂરિના શિષ્ય હતા આ વિષે વધુ માટે જૂઓ ૧૦ અ ૦ 'રતનાકરાવતારિકા' ની અમારી પ્રસ્તાવના

તત્ત્વાર્થ—કર્તા શ્રીઉમાસ્વાતિજી—આગના ગુરુ એકાદશાગધારી શ્રીદોષનન્દિક્ષમણ્ણુમુનિ હતા અને પ્રગુરુ વાયકમુખ્ય 'શિવશ્રી' નામે હતા, તથા એમના વિદ્યાગુરુ મહાવાયક ક્ષમણ્ણુમુન્ડપાદના શિષ્ય વાચકાચાર્ય મૂલ (જિપ્પેળ વાચકાચાર્ય—પૂલનામ્ન પ્રચિતકૌર્તે) હતા. એમનો જન્મ 'ન્યગ્રોધિકા' મા થયેલો હતો અને એમણે આ સૂત્રને 'કુમુભ'પુરમાં એટલે પાટલીપુત્રમાં રહીને જનાવ્યુ હતું એમના પિતાનું નામ 'સ્વાતિ' હતું, માતાનું નામ 'વાત્સી' હતું, એમનું ગોત્ર 'કૌભીષણિ' હતું અને એઓ 'ઉચ્ચનાગરી'શાખાના હતા ("હદમુચ્ચૈર્ગરવાચકેન") 'ઉચ્ચનાગરી' શાખાનો આવિર્ભાવ વીરાત્ ૫૪૭માં એટલે ૬ ફા શૈકમાં થયેલો છે—આચાર્યસુહૃસ્તિજી ના પદમાં થયેલા શાંતિએણિક અને સિંહગિરિના સમયમાં એ ઉચ્ચનાગરી શાખા નીકળેલી છે,—સાર પછી ૩૭ વર્ષે જ એટલે વીગત્ ૫૮૪ માં શ્રીવજ્રસ્વામી થયેલા છે (—જૂઓ કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલી) ઉં ૦ ધર્મસાગરજી વગેરે કેટલાક પદાવલીકારોએ આચાર્ય-મહાગિરિની પરપગમાં થયેલા, બહુલ-બલિસ્સહના પદ ઉત્તર આવેલા અને શ્યામાચાર્યના ગુરુ હારિતગોત્રના શ્રી'સ્વાતિ'ને આ ગ્રંથના કર્તા તરીકે જણાવેલા છે, પણ તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રાતે આવેલી પ્રશસ્તિ દ્વારા એઓનું એ લખાણુ બ્રાત જણાય છે.

પ્રમાણુવાર્તિક—કર્તા—અર્થાત્ શાંત્યાચાર્યે શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના 'ન્યાયાવતાર'સૂત્રના પ્રથમ શ્લોક ઉપર એક સચિત્તર વાર્તિક રચેલું છે—જેને પ્રમાણુવાર્તિક કે વર્કવાર્તિક પણ કહેવામાં આવે છે એ જ વાર્તિક આ પ્રમાણુવાર્તિક છે અને આ વાર્તિક ઉપર એ જ કર્તાએ 'પ્રમાણુ-પ્રમેયકલિકા' નામની ટીકા લેલી છે—(જનારસના ૫૦ વિકલ્પશાસ્ત્રિએ એ

અથને પ્રમણિત થયો છે પણ એને ગોચરની રામીદ ન લીધી હોવાથી એ ધણે અગુદ્ધ પારેલા છે) — (તૂંચે અગુદ્ધ પર્ણિદિદા ના ન્યાયા વદારની દીમણો વિનું લખાણ)

પ્રમાણભીમામા — ગર્ગ — શ્રીદેવ ૧૬મુનિ — પ્રમાણપાળના ધમશુ ન્યાયાવતા — નૂળા — શ્રીસિદ્ધએન નિનાકન, આ અથની ૧૧ કાના પરિચય માટે — તૂંચે અગુદ્ધ પર્ણિદિદા — ન્યાયાવતા ૧૧ કાના વિરોધ ઉક્તેષ

અનેકાલજયપતામ, અન-નમ્રેષ, રમિય અદ્વતી — કલા — શ્રીહરિસદ્ગુનિ, જૂઆ અગુદ્ધ અવાવનામા આપેલી — શ્રી રિત્તદ્વ અથની મૂલ્ય ૫૦ ૪૫-૫૨

પ્રમેયનલકોગ — ગર્ગ — શ્રીવદ્ગુણમનિ — (વિદ્યમવત ૧૧૫ — એ દલે વિદ્યમની આમી સી) આ પુનઃ જોનમર્માગ — મના — માવનાગ વરણી પ્રમણિત થયેલ છે વડ પીગડ માટે એ મુનિ પુગવની અગ્રેષ પ્રતાવના જોઈ લેશે

વિગળન જનમથો

પ્રમેયમનમાર્તક — કલા — શ્રીપ્રભ ચદ્ગુનિ, ૧ ૦૦૦ ગ્રોમમાણુ એમનો મમય આશરે વિદ્યમની નરમી કે દમમી ચત્રા ૧ આ અથ પ્રમણિત થયેલ છે

ન્યાયકૃત્યુદ્ય — નાગકર્ણ — શ્રીવ્ય — ૧ કુ ૨ (મમય આશરે વિદ્યમની આમી મગી) અને પ્રતિમાગ દૂગામ શ્રીપ્રમાય મુનિ — ૧૬૦૦૦ ગ્રોમમાણુ

આમપગીક્ષા, અગ્રસદ્ગુની — કલા — શ્રીરિદાન ન્યામી — ૭૧ મ યાર પુર્વોક્ત ધીઅલકોગ (૧૪૫ વિદ્યકો) ના મનમથા ?

વિદ્યાલગમા — આ અથ વિરોધો એના પ્રતાવોરે વિર વિર ૨૫૮ જમાણુ નરી આ વિરોધો અરિસનગ તેજ જોનનિની ૧ અમિમા આરેમા છે તેને જોનથી આ અથ વિરોધ માલ જી તુર્ગ નિ ૧૧ મી (તૂંચે કૌર્ણિનીગો — જોમો નામ ૫૦ ૧૦)

ન્યાયવનિશ્ચયી — કલા — શ્રીવ્ય — ૧ કુ ૨ — અગ્રસદ્ગુ ૧ અ ૧૬૬૫ જોન મથો એક જ જાણના ૧૨ ૭ અગ્ર ૧૧ — સપકૃમુ ૨૬૧ ના કલા અને આ અથન પ્રતાવને જોન એ ૪૮ ૭

શ્રીહરિભદ્રકૃત-ત્રયો (પરિશિષ્ટ—૩.)

શ્રીહરિભદ્રના જીવન લખવાના પ્રયત્ને અમે એમના ત્રયોની એક વિશાળ મૂચી પણ આપેલી છે (જૂઓ ૫૦ ૪૫-૫૧) એ ' મૂચી ' ને ગોધવા માટે ૫૦ પ્રવર્તક શ્રીકાંતિવિજયજીના શિષ્ય મુનિગજ શ્રીચતુરવિજયજી-પુણ્યવિજયજી પાસે મોકલી હતી, તેઓ સાહેબે જે જે આવરૂંક સુખાગ્લાઓ મુચવી છે (એ માટે તેઓના અમે ઝણી છીએ) એ ' મૂચનાઓ ન મા પરિશિષ્ટમા આપવાની છે

હરિભદ્રના નવીન ત્રયો. સંવાદક હિલેઓનાં સ્થળ.

૧ અહરિયસમિતિ } મુમતિગણિકૃત ગણધર સાર્વજિકતકની વૃત્તિ
૨ એધનિયુક્તિ }
૩ ભવ્ય } નવાગી વૃત્તિકાર શ્રીઅભયદેવમૂરના શિષ્ય શ્રીહરિ-
૪ વરપુહરીક } અંગણિકાએ કૃત્વી પ્રશ્નપદ્ધતિ

આગળ આપેલી મૂચીમા જે કેટલાક કથાઓ જણાવવામા આવે છે તેને (તે મૂચીમા આપેલા ત્રય-અકા દ્વારા) આ પ્રમાણે સમજવાના છે.
અકા. દેરકાર.

૧—આ ત્રયનો હિલેખ 'ગણધરસા રી' તક' વૃત્તિમા છે અને આજ પણ આ ત્રય પાટણના ભાગમા હયાત છે

૬—આ ત્રયન પ્રમાણ ૨૦૦૦ શ્લોક છે

૭—આ ત્રય વિષે ન-૬ ની એટલે લઘુ ટીકાની નરમ તમા શ્રીહરિભદ્રજીએ "યદ્યાપિ મયા તવાઙ્ગ્ય" એવા હિલેખ કરેલો છે.

૮—આ ત્રય ઉપર એક ખીજ ટીકા શ્રીવર્ધમાનસુરિની છે, તે કવચિત્ ઉપલબ્ધ પણ છે

૧૦-૧૧-૧૩-૧૭-૮-૨૨-૨૭-૪૦-૪૧-૪૫-૫૬—આ ગદ્યા ત્રયોના કર્તા જૂના જૂના-ખીજા-ખીજા-હરિભદ્રસૂરિ છે ૧૦-ના કર્તા બુદ્ધ-જીના જિનદેવમુનિના શિષ્ય હરિભદ્ર છે-(જૂઓ પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવના ૫૦ ૪ ટિ. ૧) ૪૫-ના કર્તા ખીજા હરિભદ્ર છે-(સ-૧૧૭૨ અને ત્રયગાથા ૬૪)

૨૧—આ ત્રયના કર્તા વિષેનો નિર્ણય જ વિવાદાસ્પદ છે મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયજી પોતે દમણા આ ત્રયનું સંપાદન કરે છે.

૩૩-૩૪—આ નામના એ ત્રયો અભયદેવમૂર કૃત અને જિનેશ્વરસૂરિ કૃત મળે છે માટે એને શ્રીહરિભદ્રની કૃતિ શી રીતે કહેવાય

૩૬—આ ત્રયના કર્તા અઢઢકપિ છે અને ટીકાકાર ત્રયકાર પોતે તથા મહાયગિજી છે.

૪૫—આના કર્તા હરિભદ્ર નહિ, પણ હરિપ્રભ છે (૧), પાટણમા આ પ્રતિ છે

૬૦—આ ત્રયના સંગ્રાહક રતનશેખરસૂરિ છે અને આ ત્રયમાં હરિભદ્રકૃત અનેક ગાથાઓ મળી આવે છે-જીપીએલો છે.

હરિભદ્રનો સમય (પરિશિષ્ટ-૪)

આચાર્ય શ્રીપ્રદુમ્નમુનિએ (વિક્રમ-૧૦૫૬-ઈસવી-૧૦૦) *
 પોતાના વિદ્યાશાસ્ત્રપ્રણેતા આત્મજ્યોત્સે ગાથા આ પ્રમાણે
 આપેલી છે

વંતસદૈ વયલી (સી) એ વિહવ મૂયા (વા) ડ (જ) વિ અવમિત્ર ।

હરિમદ્મુનિ-મૂળે ચમ્પરઆ દડ મુક્તરદ ' ॥ ૨૦

અર્થાત્ ' વિક્રમ ૧૦૫૫ (૧) મા આચાર્યેણ (દેવગવ યથેચ્છા)
 ધર્મગ્ન એવા ધીગ્મિત્ત સુત (બન્નેને) મોક્ષપથને આપેા - આ ગાથા
 ધીરમિત્તની દયાળીતા મમર વિક્રમનો ૬૩૦ ક્રમ મુજબે ૩ વિક્રમનો ૭૦
 ક્રમ એટલે શ્રીમદ્વાસીનો ૧૧ મો નંબર (૪૭૦x૫૮૫=૧૦૫૫) કે પુસ્તક
 ' વિદ્યાશાસ્ત્ર-પ્રશ્નકૃતિ પ્રગવરે આચાર્ય મેરુતુ ગની (વિ ૧૪મી મંદી)
 ' વિદ્યાર-એલ, ૭૩ મુનિમુદ્ગમુનિની (વિ ૪૨) ' શુર્વાવલી, '
 ' કુવમકલમુનિનો (વિક્રમનો ૧૫ મો ક્રમ) ' વિદ્યાનમૃતમ મહા '
 ' મમમમુદ્ગમુનિ (વિ ૧૧૮૬) ' ગાથાસહસ્રી' અને ' ઉપાધ્યાય
 શ્રીચર્મમાગની (વિ ૧૭ મો ક્રમ) ' તપાગચ્છશુર્વાવલી ' ૫૫
 પ્રદુમ્નમુનિના એ જ ઉપપુત્રાને ખતો સચાદ શ્રેષ્ઠ આવા એક
 સગા અનેક ઉત્તેજો જોતાં, હરિમિત્ત મમય મટે કોઈ અતિદાસિ ને
 સમ ખખવાતો અવગણ ન દે એ પણ જનતા જેવું છે, તો સચાવને
 ચીતે જ આવનારાઓ માટે એ ઉત્તેજો વચ્ચે જોડા બને એમા શી
 નરદ ?

હરિદાસની પ્રકૃતિ ખાખામેજ કમરની દોરથી એ આવા અનેક
 સવાગી ઉત્તેજોને પણ કલગાવી નાને , મોઈ જવલિને કલગવી વખને
 હરિદાસ પોતાના બાળમેમા સવાગી ઉત્તેજો દરગવ જૂઠી દગ મેઘા
 લાગાના કદમ, સમમમચો પુત્રે અને મૂળ મરેખ પુત્રના કલેમેતો ૫૫
 ઉપપોત શ્રેષ્ઠ હમજા હમજા આ પાગના બે સાધનો દારા એ
 અતિદાસિ પુત્રે દન વિશે મોઘા ઉપજા જપાવ ઉદેખોને ખાવ

* જૂઓ ૫૦ સીસચની ન્યાયવતારની અમેજ પ્રસ્તાવનાને આગળ
 ૧ જૂઓ વિરમનો ત્રીજો ગિર્દ ૧૦ ૨૦૨ ૨ જૂઓ લેનસાદિયસગ ૬
 ૫૦ ૨૪ ૩ જૂઓ શુર્વાવલી ૫૦ ૪ વસીરિજવ સવમગા ૪-૫-૧ જૂઓ
 લેન સ. ૪૦ ૫૦ ૨૮ * આચાર્ય અમિતવિજયજી

હરાવેલા છે. ઓહગ્નિધ્મુરિએ પોતાના તરફથીમા (અસીકાંતજયપતાકા-
 શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય વગેરેમાં) અનેક તાર્કિકાના જે નામગ્રાહ ઉદ્દેશો
 કરેલા છે તેમાં મીમાંસાશ્લોકવાર્તિકના પ્રણેતા કુમારિલ,^૧ વડાપદીયના કર્તા
 ભર્તૃહરિ,^૨ ધર્મપાળ^૩ તથા ન્યાયવાદી ધર્મકીર્તિ-એ ગવાના પણ
 નામો મળી આવે છે, એ ઉપરથી કોઈ પણ વિચ્છન્નશીલ
 એવી ગણતરી કરી શકે છે કે, હરિભટ્ટે જે જે પદ્ધિ પુરુષોનાં
 નામો લખેલાં છે તે બધા તેમની (હરિભટ્ટની) પહેલાં વા સમસમયે તો
 જરૂર ચલેલા હોવા જોઈએ અને એ એ નામોને સમારતનાર હરિભટ્ટ
 એઓની પછી વા એઓની સમ્મતતા તો જરૂર આવવા જોઈએ. ચીનાઈ
 યાત્રી^૪ હુએનસંગે-જે ઇ. સ. ૬૩૫ માં નાળદના વિદ્યાપીઠમાં પહોંચ્યો
 હતો અને એણે એ ધર્મપાળના ખીજ શિષ્ય શીલમ્બના ચરણોમાં રહીને
 વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો-પોતાના પ્રવાસવ્રતમાં અત્યાર્થ ધર્મગણ અને ન્યાય-
 વાદી ધર્મકીર્તિનો પરિચય આપતા એ બંનેને ગુરૂ શિષ્ય કહીને ઓળખા-
 વેલા છે. એ ચીનાઈ યાત્રીએ કરેલા નજરે નજરના પ્રામાણિક ઉદ્દેશથી
 તે બંને ગુરૂ-શિષ્યનો સત્તા-અમય ઇશ્વરીય ૭ મો સૈદ્ધાંત કરે-એમાં વિવાદ
 ન હોઈ શકે. એ પ્રવાસી પછી અઢધે સૈદ્ધાંત એટલે ૪૦ ૭ મી સદીમાં ભારતને
 પ્રવાસે આવેલા ખીજ ચીનાઈ યાત્રી^૫ હુએનસંગે એ મહાવૈયાકગણુ ભર્તૃહરિનાં
 વખાણુ કરતાં જણાવેલું છે કે, “ ભાગવતવર્ણના^૬ પાંચે ખડોમા ભર્તૃહરિ એક
 પ્રખ્યાત વૈયાકગણુ ‘તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ” એ જ યાત્રીએ પોતાના દેશમાં
 જઈને ઇ. સ. ૬૯૫ માં લખેલા નવ સ-વર્ણનમાં શ્રી ભર્તૃહરિનો મૃત્યુ-સમય
 ઇ. સ. ૬૫૦ નો નોંધેલો છે. પ્રસિદ્ધ મીમાસક કુમારિલે તત્ત્વાર્થિકમાં^૭
 પોતાના પૂર્વવર્તી વૈયાકગણુ ભર્તૃહરિના મતનું આશોચન કરેલું છે એટલે
 એ મીમાંસક ઇ. સ. ૮ મી સદીમાં (પૂર્વાર્ધ ૧) ચલેલા હોવો જોઈએ,
 તો એના (કુમારિલના) જ નામનો ઉદ્દેશ કરનાર અત્યાર્થ હરિભટ્ટનો
 વિક્રમ ૫૮૫-૬૦૫ પરલ ની સાથે જો મેળ મળે અને શી રીતે મેળ મળે ?

૧. જૂઓ શાસ્ત્રવાનાસમુચ્ચયની ટીકા પૃ. ૩૫૪ દે. ૭
 લા. ૦ ની આવૃત્તિ ૨ જૂઓ અનેકાવજયપતાકાની સ્વોપતરીકા તથા જૈન
 સા. સં. ૫૦ ૪૬-૪૭ ૨. જૂઓ જૈન સા. સં. ૫૦ ૪૬-૪૭ ૩
 જૂઓ જૈન સા. સં. ૫૦ ૪૮-૪૯. ૪-૫-૬ જૂઓ જૈન સા. સં.
 ૫૦ ૪૭ ૪૯. ૭ તત્ત્વાર્થિક ૫૦ ૨૦૯-૨૧૦,

આ રીતે ખુદ દક્ષિણના જ હરિભદ્રો દ્વારા એમનો એ (૪ મ ૮ મી મત્રી) સમય નિર્માણ થાય છે તો ૫મી એમની દયાની મત્રી ૧-૫૧ વિક્રમ ૫૮૫ એવો જ સ. ૫ ૬ નો આશ્રો જાણવાનાર એ એ ઉત્તરેણા થા કામના ?

પગપૂર્વે તે એની મંથતા ચાલી આવેલી હોય કે 'અ.આય દરિમદ ૫૮૫ મા સ્વમવામી થયા' 'આ ૫૮૫ કયા સ્વમવામી મનુષ્ય એનો ૫મુ નિર્માણ ન થએલો હોય પરંતુ પાછળના પ્રત્યક્ષગુણિ વગેરે આધારોએ એ નિર્વિશેષ ૫૮૫ ને પ્રતિદ્ધ વિક્રમ મવતનું વિશેષ્ય આપેલું (નિયમ) છે એથી એમના એ જ્યાં ઉત્તરેણે ખુદ શીશિમત્તી કલ્પમથી હમણાનો ઇન્દિયા કલ્પગતી રહ્યો છે ૫૮૫ ને વિક્રમ ચરત્ સમજનારા એ પ્રાચીન સ્મરિતી ઉપાધ્યાય ધર્મમામર સુધીના મહાનુભાવોએ ગાથાર્થ દક્ષિમદના પ્રથેમા આવેલી તે તે પૂર્વોક્ત પડિતોના નામોને જોયા હોત અને એઓના સમયના ૫મુ વિચાર કર્યો હોત તો તેઓ એ મામાન્થ '૫૮૫' ને પોતોતોવાના અવતરણોમાં વિક્રમના '૫૮૫' મહેવાની આડી ગત જેવી જૂન ન જ કરત

વળી એ '૫૮૫' ને વિક્રમના મનુષ્યમાં બીજા ૫મુ બાધો આવે છે શ્રી મત્ર ૧૮૮ વિક્રમ મ. ૮ ૫) મા થએલા દક્ષિણચિહ્ન અથવા ઉદ્યોતનમૂર્તિએ પ્રાકૃતસ્વરૂપમાવાળી પ્રત્યક્ષિમા આ જ દરિમદને પોતાના દમાણ અને ન્યાયશાસ્ત્રના ગુરુ કૃતિને યા મહેલા છે-વિવાની લેવડ દેવડ દારા થનો ગુરુ-શિષ્યભાવ સામાન્યપણે મનમનથી વ્યક્તિ મામા જ થતી હોય છે માટે આપણા પ્રગુલ દરિમદ અને આ દક્ષિણચિહ્ન એ જોના સત્તામય એક સરળો જ મનાવો જોઈએ દક્ષિણચિહ્નને પોતાની એ કુલસપમાણની પ્રત્યક્ષિમા ૫૮૫ને મુચ્ચેનું છે :

માયરિયલૌરમરો મ થા (દા) રરો નવદક્ષા ધ્વ ।

સો સિદ્ધા (મિ) ગુરુ વમાળ નાળજ (અ) અસ્મ દરિમરો ॥

મહાવપત્યવિષયવયઃ (મમત્તગુમ) મથ યો ।

તસ્મદ્વેષનામો તથાજા મદ વિરદ્યા તેજ ॥

અર્થાત્ "૧૦૫૨ ના ને વિદ્યાત્તન નામના નુનયે (સિધ્ધે) આ કુલસપમાણને વિચેની છે જેન સિદ્ધાત (આગમ) શાસ્ત્રના ગુરુ બીજા ૫૫મી જોયા

આચાર્ય વીરભદ્ર હતાં અને પ્રમાણ-ન્યાયશાસ્ત્રના ગુરુ આચાર્ય હરિભદ્ર હતા, (જે હરિભદ્રે) બહુ ગ્રંથોના સંમંડના વિસ્તારદ્વારા (સમસ્ત શ્રુતનાં) સર્વ અર્થને પ્રકટકૌ છે” આ ગાથામાં ગ્રંથકારે સ્પષ્ટપણે પોતાના દીર્ઘગુરુ ઉપરાત બીજા એ ગુરુઓનો ઉલ્લેખ કરેલો છે: એક મૈદ્વાતિક ગુરુ આચાર્ય વીરભદ્ર અને બીજા પ્રમાણ આ ન્યાયના ગુરુ આચાર્ય હરિભદ્ર. ગ્રંથકારે હરિભદ્રનું ગુરુપદ સ્વીકારતા એમને (હરિભદ્રને) ‘બહુગ્રંથસાચાર્યવિસ્તર-પ્રકટ (સમસ્તશ્રુત) સત્ત્વર્થ’ નું વિશેષણ પણ આપેલું છે અને આ વિશેષણ ૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા પ્રસ્તુત હરિભદ્ર મિત્રાય (એ વિક્રમની નવમી સદીમાં) બીજાને ધરી શકે એમ પણ નથી. માટે દ્વાલિ-સ્વાચાર્યહુતના પ્રમાણ અને ન્યાયશાસ્ત્રના ગુરુ પ્રસ્તુત હરિભદ્ર કોઈ પંચ રીતે વિક્રમના ૬ હો સૈકા સારે સંબંધ ન જ ગણી શકે એ ગાથાઓમાં (જેસ-યસ્ય) અને (તેન-તેન) શબ્દોના ભાવ વિશેષ ચિત્તનીય છે અને એમાં જ ગુરુ-શિષ્યનો ભાવ તગતગી રજો છે.

વળી, એ ‘પટપ’ ને વિક્રમનાં ગણગણાં આ એક બીજા બાધ પે આવે છે પ્રસ્તુત આચાર્ય હરિભદ્રે પોતે બનાવેલી ‘નદીસૂત્ર’ની ટીકામાં એક જ એ ઠેકાણે વિં સં ૭૩૩^૨ (શક ૦ ૫૯૮) માં બનેલી જોત ન મહત્તરની નદી ચૂર્ણના અવ-રણોને આપેલા છે—આચાર્ય હરિભદ્ર એ અવતરણોને સારે જ આપી શકે જ્યારે તેઓ એ ચૂર્ણની રચના પરી જ હયા પી ધરાવતા હોય—આ ઉપરની આરતે એ ચોંટના સરવાળાને સમજનારો નિશાળિયો પણ એમ ન જ કહી શકે કે, ‘વિક્રમના’ પટપ વર્ષ સ્વર્ગસ્થ થએલા હરિભદ્ર, વિક્રમના ૭૩૩ વર્ષે બનેલી ચૂર્ણના અવતરણોને આપી શકે. શ્રીજિનના સ મહત્તરે એ નદી-ચૂર્ણને સમાપ્ત કરતા સ્પષ્ટપણે જણાવેલું છે કે.

“શકરાજ પઞ્ચસુ વર્ષરાતેષુ વ્યતેકાન્તેષુ અષ્ટનવતિષુ નન્યન્યયનચૂર્ણિ સમાપ્તા” અર્થાત્ “શક સ ૧૫૯૮ (વિક્રમ સં ૭૩૩ ૪૦ + ૬૭૬) માં એ ચૂર્ણની સમાપ્તિ થયેલી છે” ૪ જ પ્રમાણે ચાર પાંચ સૈકા પડેલા થયેલા કોઈ જોતપડોતે પોત ની ‘બૃહદ્દિપ્તનિકા’^૩ નામની જોતપડોતી સૂચિમાં

૧ જૂઓ ડેકનકોલેજની નદીની ટીકા-લિખિત પૃ ૧૩

૨ જૂઓ નદીસૂત્રની ચૂર્ણની ડેકન કોલેજ પી પ્રતે-ન ૫૨ ૧ ૯૭ સ ૧૮૪-૮૭ નો સંગ્રહ. ૩ જૂઓ બૃહદ્દિપ્તનિકા-જોત સાહિત્ય સંશોધકમાં આવેલી.

પથ 'નદીચૂલિ'નો મળ જણાવતા જણાવેનું છે ("નદીચૂલ ૭૦૦
(લોકપ્રમાણ) ઘૂણ ૭૨૩ વર્ષ કતા સ્વમં (ખબાત) વિના નાવિત) આ
રીતે મળતા એ મવાળી ઉત્તેમો હાગ નદીચૂલિનો વિં ૭૩૩ નો મમય
વિં ૬ થાય છે તો એ ચૂલિના મવત મોરો નેનાર દગિનર વિકમની
છદી મીમા શી રીતે આવે ?

આમજ જણાવેના મર્મપાળ મર્મોત્તર માગિત અને બનદગિના સમય
સૂચક પ્રમાણે તે કે મર્મિતચાતિ કે ગ્તા મ મર્મ મર્મના લખ્યા આવે
એવે કુવલ્યમાળા નો હ નેખ પ્રતુત દગિનને પાત ના મમયમા લાવવાને
પમામ કે અને આ જેવ જણાવેના નદીચૂલિનો મુ ત્તર મમય તો મા કની
પુત દગિનને વિ ના મામા મમના દરવાને મધી રીતે પ્રમાણ છે એવે
એઓનો એ સમય હવે વ શ્રેષ્ઠ છે

એ રીતે નિર્ગૂત થોલા દગિન ના એ સમય સમયે આચાર્ય
આન માગે પોતે લમેરી ઉપમિતિ ની પ્રત્યાસનામ અને મુનિ કયાણ
વિજ્ઞે પથ મમસમદા પીના દીર મામ મોદપાવમા ને પ્રતિવાં કરેનો છે તે
કમલ આ પ્રમાણે છે

ઉપમિતિ ની પ્રત્યાવનામા જણાવેલું કે પ્રસ્તાવનાયા પ્રપ્તામિતા
ઘીરાચાયચરણાગ્રપદપદા આદરિમગ્ધાચાદાત્વય દત્ત દિતિ ન શીમતા શકલ
સમદાતાચ્છીકાલ લતમાનતા ન્દુયા તપામવાદ્વાગિનતાત્તરનાય ચલ નસ્યતે

૧ આચાર્ય શ્રીઆન માગે અને મુનિ કયાણવિજ્ઞય એ
પોતપોતાની પ્રત્યાવના મરૂતમા લખી છે અને તેમા કેલીક વાતો એવી
જણાવી છે—જેના પ્રમાણે ન ની કે ૧ મમવાળી સાધુઓ તો પીળ
પીળ પામે પ્રત્યાવના તમેરેનું મમ મગીતો પેતાના નામે પથ એ કામને જાગેર
કમવાનુ ચૂડા નયા પ્રુત પ્રમથનની મ થાના સચાવકો મમે નમ
ભાવે વિનતી મે છીએ કે તેઓએ તે ને પ્રત્યાવનાનો આશય ને જાનુવો
જોઈએ જોઈ એ માનુઓ (૧) ત કી તે તે પ્રત્યાવનામા આવી
કેલીક અપ્રામાજિ વાના ન આવે અને શ્રીમાન એ ને પથ હવે મૂળગતીમાં
જ લખવાને વિ તીએ છીએ

૨ જુઓ આચાર્ય શ્રીઆન માગે છીએ વિનતી પ્રત્યાવના આ
પ્રત્યાવના જેવી મેમને પાવેલી ૬ જેવી મ અર્ધા જવારી છે

ચૂર્ણાદિકં નરગાવનમેતૂર્ણિજાલસ્ય તન્માત્રાયાસ્ય ચાન્નિર્ગમાત્, અપરેવા-
મપ્યમિધાનમલિખીતાનેદના નાત્રોપયોગિ, કિંચ વડતવન્નુદિતાનો સ્તવપરિજ્ઞા-
જ્ઞાનપરિજ્ઞાધર્મત્તનમાલદ્વંના પૂર્વાન્તર્ગતપૂર્વવક્રનમ્ન્યાનામવ્યાદતાનાં સદ્ભાવ-
સ્તેષા તત્કાલિનતાજ્ઞાનાયાલમેતૂ. અન્યત્ત્વ શ્રીમતાં હિ મમયો ધ્યાત્મીલિપિ-
પ્રચારવાનેવેત્યાવદ્યકતૃદ્વિગતપ્રોત્તદ્વાજ્ઞેન 'યથા ઘટ્ટિકાસન્નગનો ઘટ્ટારઃ
(૧) કુરુષ્ટિકામુસ્વાનમ્નઃકાર (૨) ક્ત્યાદિ તન્ન તાદ્યતાદિલિપિવિધાનાદનેકલિપે'
ક્ત્યનેન જ્ઞાયતે x x x તત્પુરતમેત્ર શ્રીમતા હરિમઃ શ્રીર્ણા વીરપ્રભેરેકાદશ-
જાતાવિદ્ધવાર્ધવૃત્તિત્વં ।”

અર્થાત્ “ (કુવલમ્બમાલાની) પ્રવતાવતામાં જગત્ત્રાયેશ્વર અને શ્રીગ-
ચાર્ણના શિષ્ય હરિમદ્ આ હરિમદ્ શ્રી જૂના છે માટે (યાદિનીપુત્ર) હરિમદ્નો
સમય ગઈની માત્રમી મહી પણ ન ધરી ગઈ, વળી, પ્રવતુ હરિમ ને
અર્વાચીન કાવના માટે જે ચૂર્ણાદિકને આગળ કરવામા છે, તે પણ જગત્ત્ર-
નથી, કારણ એ છે કે, વન્માત્રાધાર ચૂર્ણિંગનો અનિર્ણય છે અને બીજા
બીજા પડિતોના નામોનો આદી હરિમદ્ના પ્રસંગમાં કંઈ ઉપયોગ નથી
કારણ કે, એ પડિતોનો સમય અનિર્ણવ છે. બીજા એ છે કે, હરિમદ્
પોતાના ‘પચ્ચસ્તુ’ અથવા પૂર્વાતર્ગત અને પૂર્વચરકૃત સ્તરપરિજ્ઞા, જ્ઞાન-
પરિજ્ઞા અને ધર્મગત્તમાજાની યાદી આપેલી છે માટે એ ક્રમેનો સદ્ભાવ-
સમય જ હરિમદ્નો સત્તાસમય હોઈ શકે, અને એ માટે એ એ ઉલ્લેખો
જ પ્રવતા છે વળી, હરિમદ્ પોતાની આવસ્થક-મહાર્થિમા, પ્રાક્ષીલિપિની
ઓળખાણ આપતાં ‘ધ’ નો ઘાટ ધરી જતો છે, ‘ચ’ નો ઘાટ કુરુષ્ટિકા
સમાન છે’ ઇત્યાદિ જે જણાવ્યું છે તેથી તેમનો સમય અને ‘પ્રાક્ષીલિપિ’
નો પ્રચારમય એક જ હોઈ શકે-આ ઉપરથી મન્વાળે એમ જણાય છે કે,
આચાર્ય હરિમદ્ મહાવીરના ૧૦૫૫ મા વરસમાં એટલે વિક્રમના ૫૮૫ અને
ઈસુના ૬૪૧ ના વરસમા જ હોય-એ સુક્ત છે ”

ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખમા આચાર્ય આનન્દસાગરે શ્રીહરિમદ્ને વિક્રમના ૫૮૫
ના વરસમાં લાવતા માટે ફક્ત પાંચ પ્રમાણો આપેલાં છે (૧) કુવલમ્બમાલાની
પ્રચરિતમા સભારવામા આનન્દા હરિમદ્, લીગચાર્ણના શિષ્ય છે અને એથી જ
એ, યાદિનીપુત્ર હરિમદ્થી જૂના છે (૨) જે જિનદાસ-મહત્તરની ચૂર્ણના
અવતરણેને શ્રીહરિમદ્ પોતાના અથવા લીધા છે તે (ચૂર્ણ)નો સમય
અનિર્ણવ છે (૩) જે જે પુરોનો નામોનો ઉલ્લેખ શ્રીહરિમદ્ પોતાના

મથેના દરેકો છે તેઓનો મમય પણ અનિર્ણીત છે (૪) હરિમ પોતાના
મથમા કેટલાં પૂર્વગત પ્રશ્નોની યદી આપેલી કે (૫) હરિમ આત્મી
સિપિના પ્રવાહ વણેનો ઘાટ જણાવે છે

હવે અમે એ પાત્રે પ્રમાણેનો નામ કમલ વિચાર આગેને કીએ છીએ

(૧) કુલકમલાના ને ગાથાના હરિમની ને ધ લીધેલી કે તે ગાથાને
મથમ પ્રકારની ખાતર અહીં શરિયાત પણ જાવીગતની જણાવતી પડે છે

પિત્રજિહ્વિચયકલ્યા યદુક્તિતાકુમુદેદિરામોજા ।

આયરિયવીરમહો બવા (દા) ચરો કળ્પદમ્બો જ્વ ॥ ૧

હો સિદ્ધત(ગિમ) ગુરુ પમાણ—નાણ (બ) જસ હરિમહો ।

જહુગવતયવિચરપયજ (સમત્તમુમ) સત્ત્વ યો ॥ ૨

રાયા (ય) સ્થિતિયાણ વસે જાઆ ચદસરો નામ ।

સસુઓયનનામો તળા જાહ મિરહયા તળ ॥ ૨

સામાન્ય રીતે પણ પ્રાકૃત ભાવોનો પરિચય ધગવનાર પ્રકાર પણ બાઈ
કમલ શ્રી એમ કે કે આ ત્રણ ગાથાઓમાંની પ્રથમ ગાથામાં આચાર્ય
વીરમહોને કે રચના અપૂર્વ પરિચય આપાએનો છે બીજી ગાથાના
પૂર્વાર્ધગત આદ્ય અગ્રણી એ વી બને જ કુલકમલ દાખરે પોતાના મિદ્ધાત
ગુ (આગમ બલાવનાર ગુરુ) જણાવેલા કે અને માળીનો શ્રી ગાથાનો
બવો ભાગ શ્રીદગ્ધિને પોતાના પ્રમાણ અને માયના ગુરુપે જણાવવા
માટે જ એ પ્રથમને મોકલે છે બીજી ગાથાનું આખું પૂર્વાર્ધ શ્રીદરિમના
એક વિગેરણમાં જ પડે થાય છે એ વિગેરણ પણ એવું કે જે માળી
સનું દગ્ધિ મિત્રાય કોમળ બીજા દગ્ધિને ન જ ધરી શકે બીજી ગાથાના
પૂર્વાર્ધમાં મોકલે 'જસ' (ચસ) નીજી ગાથાના પૂર્વાર્ધમત તળ
(તળ) શ્રી માટે મનષ્ય ધગવે છે એટલે એ ત્રણ ગાથાનો મગમ અથ
આ પ્રમાણે છે 'શ્રીતાના વચમ થોલા ગમ વચ્ચે તસ તેના પુત્ર
ને (તળ-તળ) કંઘોતને આ કુલકમલાને વિગેરે કે જેના (જસ
ચસ) ને કંઘોતનના) (મા આયરિયવીરમહો મિદ્ધત (ગિમ) ગુરુ) તે આ ૧૫
વીરમ મિદ્ધાત-ગુરુ દવા (બ) અને (જહુગવત યવિ ચરપયજ (સમત્તમુમ)
સચારૂ હરિમહો જસ પમાણ નાણ ગુરુ) બીજી ગાથાના વિગેરે દાગ
(અમત સાજના) સ્વ અર્થને પ્રમાણ કનાગ દગ્ધિ જેના ને કંઘો
તનના) પ્રમાણ અને ન્યાયના ૩૩ દવા (એવા તે કંઘોતને) આ

ગાથાઓનો આનો સરળ અને સ્પષ્ટ અર્થ હોવા છતાં આચાર્ય આનંદસાગર એ જ ગાથાઓ દ્વારા શી રીતે હર્ષિભદ્રને વીગચાર્યાના શિષ્ય દ્વીપે પ્રસ્તુત હર્ષિભદ્રથી જૂદા પાડે છે ” એ ગાથાઓમાં કાંઈ પણ સ્પષ્ટ કે વાક્ય દ્વારા હર્ષિભદ્ર અને વીગચાર્યાના ગુરુ-શિષ્યભાવનો ગદ્ય આવે એમ નથી, માટે જ એ આચાર્યશ્રીએ કહેલો ઉપમિતિની પ્રસ્તાવનાનો એ ઉદ્દેશ સર્વથા બ્રાહ્મ છે. આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે, જૈનસમાજમાં આચાર્ય તરીકે ઓળખાએલા અને આગમોના ઉદ્ધારક તરીકે પદાએલા એ આચાર્યશ્રી એ કુવચ્ચમાળા-ઓની ગાથાઓને કેમ નહિ સમગ્ર શક્યા હોય? જે બન્યો સમન્યા હોય તો એમણે એ ગાથાઓના સ્પષ્ટ અર્થને પણ શા માટે મરડ્યો હશે? અમારી વિનંતી છે કે એમને અમે જણાવેલો અર્થ સપ્રમાણ બરાબર જણાય તો જ એઓશ્રી પોતાની બુદ્ધિને જરૂર સુધારે

(૨) જે નદીચૂર્ણની ચૂર્ણિના અનતગણેને શ્રીહર્ષિભદ્રે પોતાની નદીની ટીકામાં ટાક્યા છે તે ચૂર્ણિની પ્રતિને અને તે નદીની ટીકાને અમે ‘નામા ભાડાન્કપ્રાચ્યવિદ્યામગાધનમદ્વિગ્ધા અમાર્ગી નન્નગેનન્દરે’ જેએલા છે અને એ ચૂર્ણિના લખેલો આ ઉલ્લેખ “ ગમરાજ પચ્ચમુ વર્ષસતેષુ વ્યતિક્રાન્તેષુ અટનવતિષુ નન્દ્ય ચયનચૂળિ મમાસા ” નો અમે મગ્ય વાચેલો છે તો પછી એ માટે આચાર્યશ્રી ‘ ચૂળિકાલસ્ય તન્માત્રાધારસ્ય ચાડનિર્ણયાત્ ” એવું લખે અને એ પણ કાંઈ પ્રમાણ મિવાય જ લખે એ શી રીતે માન્ય ગણી શકાય? વળી, ‘ નદીચૂર્ણિ ’ના સમયનો ઉલ્લેખ એ ‘ નદીચૂર્ણિ ’ની પ્રાતે જ મળે છે એમ નથી, એ જ બતવો ઉલ્લેખ જૂહાદૃષ્ટિપનિકામાં પણ પોતાની જૂહાદૃષ્ટિ-નિકામાં આપેલો જે, જેને આગળ હું બતાવી ગયો છું આ પ્રકારે ‘ ચૂર્ણિ ’ ના સુનિશ્ચિત સમયને દર્શાવનાર એ ઉલ્લેખો મોબુદ છે, છતાં તેને કાંઈ પણ પ્રમાણ કે બાધક બતાવ્યા મિવાય જ ‘ અનિર્ણવ ’ કહેવાની હિમ્મત કરવી એ સહ્ય ઇતિહાસનો લોભ કમ્વા જેવું છે

(૩) આચાર્ય હર્ષિભદ્રે પોતાના ઋયોમ જે જે પંડિતોની તોંધ કરેલી છે તેમાં ભર્તૃહરિ, કુમારિલ, ધર્મપાળ અને ધર્મકીર્તિ મુખ્ય છે, જેઓએ વર્તમાન ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરેલો છે, તેઓ તો જેઓના સમય માટે પ્રાય એ મત નથી ધરાવતા જે આચાર્યશ્રી એ એ પુરૂષોનાં સમયસાધક પ્રમાણો તપામે, આજર્થા ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે આવેલા ચિનાધ્યાત્રીએ લખેલા તે વિષેના વર્ણનો પાસે અને તે ઉપરથી આધુનિક વિદ્વાનોએ કરેલા નિર્ણયનું મનન

કરે તો અમે નથી ધારતા કે તેઓ એ એ પુરો સજવે પોતે લખેલું આ
' અપેરયામપિ અગ્નિશનમર્નિર્નિતાહમા નાડોપયોગ' લખાણ કેવળા મિત્રામ
રે દદાય નેએન વિનાભયાત્રીથી માડીઅલાર સુનીના જવા ઈતિદામશાન્તિઓ
આન ન જણાવતા હાથ તો જરૂર તેમણે એ નિરોગે પોતાનો અમાણ્ય મનિયાય
પ્રગટ કરવા જોઈએ

(૪) ૧૪ અથવા પોતાના અથવા ધણા ગાળીન અથોની વા તે
અથોના પ્રજોની નોન કર તેની એ નોધ કરનાર અથવાર અને એણે
નોવેલા પ્રાચીન યયો કે તેના પ્રજોનો મમાન મમર દરપવો એ સવત
૧૯૭૮ ના ૧૪ નેખકે પોતાના અથમા પ્રેરી વેળી નોવો વા તેના પ્ર
જોની નોવો કે આચારાગ વગેરે સુત્રોની ગોષે કે તેના પ્રજોની તે ગો
ઉપગ્રથી એ લખ્યને એણે નોવેલા વેળા કે આચારાગારી સૂત્રના સમયનો
ગણના જેવું છે આચાર્ય હરિભા પોતાના પ્રજોમા પૂર્વોની કે પૂર્વગત
પ્રકરણોની નોધ કરે એટલે આપણે એમ સી રીતે હી સખીએ કે એ
આચાર્ય હરિભા પૂર્વે ના કે પૂર્વોના પ્રજોના સમમમથી હતા ન
આપણે એમ કહી રાખી હોયએ તો શ્રીકૃષ્ણમંત્રેનુ રૂપન લખનાર
આચાર્ય હેમચ ને આપણે શ્રીકૃષ્ણમંત્રના સમમમથી માનવા જોઈએ અને
સાથે એમ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે આપણે પશુ નેખકે પોતાના સમમમથી
વૃત્તાંતોના જ નેખકે કરે છે નહિ કે આપણે માન્યોલા વૃત્તોના પ્રજોમાં
હવેથી અવેલા વૃત્તાંતોના વિશેષાસ્ત્રકે બાધ્યમત ગ ૦ ૧૧૧ (૧૦ ૭૨ ના)
વાચ્ય જગાડનિહિય ની ગીત કરતા આચાર્ય મલધારી હેમચ જણાવે
છે કે, યજ્ઞાડ્યન્ન પૂર્વગતેઽમહિતમ્ એ જ પ્રમાણના આ બીજા પાડો પણ
એમા મને છે

इति पूर्वगतगाथासंक्षेपः (भा० ११७ पृ० ७७) 'अनंतरवक्ष्यमा
णपूर्वगतगाथायामेतन्' इत्यत (भा० १२७ पृ० ८२) का पुनरसा पूर्वगत
गाथा? (भा० १२८ पृ० ८३) इति पूर्वगतगाथा (पृ० ८ भा १२८)
બાધ્યકારે એ એ ગાથા પૂર્વગત છે અમ તો નહી કહ્યું અને દીમકારે એ
એ ગાથા પૂર્વગત મ્હીને જણાવેલી છે તેથી શું આપણે એમ ન કહી
સકીએ કે આચાર્ય મલધારી હેમચને પશુ પૂર્વગત્ય હતા એથી જ
એમણે એ એ ગાથાને પૂર્વગત મ્હીલી છે? આપણે આ મલધારી
હેમચને પૂર્વગત ન માની સખીએ અને એમ કહીએ કે એ તો એમણે
પુરપરાયો સમજાવું આવેવું વા બીજા અથોમા પોતાને મળી આવેવું નોવું

છે તો એ કલ્પના આચાર્ય હરિભદ્ર માટે પણ અસાધ્ય બધો સની છે. એટલે આચાર્ય હરિભદ્રને એમણે (પોતાના અયોમા) નોધેલાં પૂર્વગત પ્રકરણોની યાદી ઉપરથી એ પ્રકરણોનાં સમસમયી ન માની શકાય, પણ એમ કહેવાય કે, પરપરાએ સાંભળેલા વા એમના સમયના કેમ અથવા નોધેલા એ પ્રકરણોને એમણે જણાવેલા છે, નહિ કે એ પ્રકરણોના એ સમસમયી હતા માટે એમણે એ પ્રકરણોને નોધેલા છે. આવી સ્પષ્ટ અને સપ્રમાણ હકીકતને આચાર્યશ્રી ધારે તો જરૂર સમજી શકે, પણ ઇતિહાસનો વિચાર કરતી વખતે વિચાર સમતોલપણું ન રાખી શકે તો એ કદી સંગ્રહ વાંદને પણ ન સમજી શકે એ જરૂર યાદ રાખવા જેવું છે.

૫ આચાર્યશ્રી પોતાની પાંચમી દલીલમા એમ જણાવે છે કે,

“અન્યથા શ્રીમતા હિ સમયો વ્રાહ્મણલિપિપ્રચારવાનેવંત્યાવર્યકવૃદ્ધત્તિ-
ગતશ્રીમદ્વાક્યેન યથા ઘટિકાસસ્યાનો ઘકાર (?) કુરુષ્ટિકા સસ્યાઃ શ્વકારઃ (?)
હ્યાદિ તત્ત્વ વ્રાહ્મણાદિલિપિવિધાનાદનેકમિવ દ્વચ્ચેન જ્ઞાયતે, (અર્થાત્ “જે
સમયે બ્રાહ્મી લિપિનો પ્રચાર હતો એ સમયે આચાર્ય હરિભદ્ર હયાવ હતા,
કારણ કે, એમણે જણાવ્યું છે કે, ‘ધ’કારનો ઘાટ ઘડી જેવો છે અને
‘ચ’કારનો ઘાટ પુતળી જેવો છે અને તે (અક્ષરશ્રુત) બ્રાહ્મી વગેરે લિપિઓના
બેઠથી અનેક પ્રકારનું છે.”)

આચાર્યશ્રીએ આપેલી એ દલીલમા આવશ્યક વૃત્તિના (૫૦ ૨૪
આ સ્પષ્ટ) પાડેલો આચાર્ય હરિભદ્રના સમય સાથે ગો મળે છે, તે જ
પ્રથમ વિચારના જેવું છે ત્યાં એ પાક આચાર્ય હરિભદ્રે મૂકેલો છે તે
અક્ષરશ્રુતનું પ્રકરણ છે. આચાર્ય હરિભદ્ર અક્ષરશ્રુતના ત્રણ ભેદ જણાવે છે
“સજ્ઞાઅક્ષર, વ્યજનઅક્ષર અને લઘ્વિઅક્ષર. સજ્ઞાઅક્ષર એટલે અક્ષરોના
એક પ્રકારના આકારો. જેમકે, ‘ધ’નો ઘાટ ઘડી જેવો છે અને ‘ચ’નો ઘાટ
પુતળી જેવો છે ઇત્યાદિ તે સજ્ઞાઅક્ષરશ્રુત બ્રાહ્મી વગેરે લિપિના બેઠથી
અનેક પ્રકારનું છે” (જૂઓ આવશ્યક વૃત્તિ ૫૦ ૨૪) આચાર્ય હરિભદ્રના
આ ઉદ્દેશ્યથી તેઓને બ્રાહ્મીલિપિના સમયના થી રીતે માની શકાય ?

“આચાર્યશ્રીની ચોથી દલીલ સળધે અમે જે ઉદ્દેશ્ય આગળ કરેલો
છે તે જ ઉદ્દેશ્ય તેમની આ પાંચમી દલીલ માટે પૂરતો છે: એમણે (આચાર્ય
હરિભદ્રે) એ અક્ષરો સળધે લખેલી હકીકત એમની પૂર્વના અયોમાંથી
લખે લખેલી છે વા પરપરાએ સાંભળીને લખેલી છે, એ જ કથન

હતિદામના મુખમાં જોએ એવું છે એમની (દક્ષિણ) પૂર્વની આવસ્થા-
ચૂર્ણિમાં એ અક્ષરવૃત્તના પ્રશ્નરૂપમાં પણ અક્ષરોના ઘાટ વિશે જણાવેલું છે
: (જૂઓ આવસ્થા ચૂર્ણિની ડેવાના બાગની પ્રતિ પાલ-નવમુ " છે કિં ત
: સમક્ષર ' મમક્ષર જા અક્ષરસ્થ સટાગાગિતી જહા જ-ઠકારો વચ્ચાગિતી "
દ્વાયાતિ) વળી એમણે એવું તો લખ્યું નથી કે, બ્રાહ્મી લિપિનો ' ધ ' અને
' ય ' અમુક ઘાટના છે એમણે તો એ મોતમ લખ્યું છે અને સાથે લખ્યું
છે કે, એ અક્ષરશ્રુત બ્રાહ્મી વગેરે લિપિ અને પ્રમગ્ની હોવાથી અોક
પ્રમારનું છે કે ૧૫ એમણે એમ લખ્યું હોવું કે બ્રાહ્મી લિપિનો ' વ ' કે ' ય '
અમુક ઘાટના છે તો પણ એ બ્રાહ્મી લિપિના સમસ્યથી થઈ શકતું નથી
-કારણ એવો ઉત્તેજ તો સામગ્રીને કે ક્ષાપ જોઈને પણ મરી શકાય છે-
તો પછી એ પૂર્વાક્ત મોતમ ઉત્તેજ તો એમને બ્રાહ્મીના મમક્ષમથી થી
, રીતે દર્શાવી શકે ?

અમુક અક્ષરના અમુક ધની તોષ ઉપરથી આપણે એ નોંધ કરનારને
એ અક્ષરના એ ઘાટના સમસ્યથી મજબૂતાની છાતી ચલાવીએ તો મોઢ
લિપિમાં ' ટ ' કારનો ઘાટ અધા થા । જેવો છે અને ' ટ ' કા તો ધા/ ધ/ જેવો
છે ' [' યથા ક્ષમિલિપિવિગ્રહેષુ અવચ્છાદકૃતિ ન્કાર ઘટાકૃતિન્કાર-
દ્વાયાતિ " વિશેષાવસ્થક મધ્ય ટીકા ૫ ૨૧૬ માં ૪૨૪ યોગિવિગ્રહ ધમાગા)
એવા નોંધ કરના આચાર્ય દેમચ મલવાગીને પણ આપણે એ લિપિના
સમસ્યથી કેમ ન ખાનીએ ? કે ૧૫ મોઢ એ દેમચ મલવાગીને પણ એ
લિપિના સમસ્યથી ખાનગાનું મન કરે તો ૧૧૩૫ માં દ્વાયાતી ધરાવતા એ
મલવાગી દેમચ ને છત્રીય પેઠી કે નીચ મીના ખાનગા જોઈને-એ
વખતની લિપિમાં ટનો ઘાટ અધા થતા જેવો હતો અને ' ટ ' નો ધા/
ધા/ જેવો હતો (જૂઓ ભાગીય પ્રાચીન લિપિમાળા-લિપિના ચિત્રા-લિપિ
પત્ર છઠું) માત્ર લિપિના ઘાટનો નોંધ ઉપરથી જ મોઢના સમસ્યનો નિર્ણય
કરવામાં આવે તો બ્રાહ્મી વિશે અનેક લિપિઓના ત્ત્વે અમગ્નો પૂરેપૂરો
પરિચય ધરાવનાર એ લિપિઓને વચન અને એ લિપિઓમાં લખી શકનાર
પાંડિત ગ્રામીસકર દીરાચદ ઓઝા સાહેબ કયા સમયના મજાપ ? (એઝા
મ દેવ તો હજી વિદ્યમાન જ છે)

કદાચ માગી ગ્રીષ્મ દલીલો જરાજ ન હોય તો પણ કુવલયામાનો અને
મીઠીચૂંનેનો એ આગળ જણાવેલો ઉત્તેજ દક્ષિણને વિદ્યમાની અક્ષરો અને

નવમી સદીની વચમાં લાવવાને પૂરો છે, મર્યાદા પ્રમાણ છે અને ત્યાં સુધી બીજી પ્રમાણ બાધક ન આવે ત્યાં સુધી એ વાત અનિવાર્ય પદ છે છેરે અમે એ આચાર્યશ્રીને નિનતિ કરીએ છીએ કે, ઇતિહાસના ક્ષેત્રમાં કામ કરનારા જે જાતના પ્રમાણો અને સંબંધો દ્વારા સમયનિર્ણયની ચર્ચા કર્યા કરે છે તે જ રીતે જો તેઓ પણ શ્રીકૃષ્ણદ્રષ્ટા ત્રિપે વિચાર કરે તો જરૂર વ્યાજબી હકીકતને સમજી લેશે જે તેમના પ્રામાણિક પ્રમાણ પૂરાવા અમારી વિશ્વસનીય જરૂરો તો અમે પણ એમના મતને જારીકરી જરૂર વપાસીશું.

જે દલીલો મે ઉપર જણાવી છે તે જ દલીલો મારે મુનિ કલ્યાણવિજય સામે કરવાની છે મુનિ કલ્યાણવિજયે હરિભદ્રને નિકમના પદના નર્મમાં અણુવા માટે જે જે પ્રમાણો આપ્યાં છે તે જવાબી સામે મે અગળ આપેલી દલીલો જ પૂરતી છે, છતાં એમના પ્રમાણોનું પણ ચોક્કસ અવલોકન કરવું અગત્ય નથી એઓ જણાવે છે કે, “વસ્તુતઃસ્તિના કતાં મિદ્ધમેન ગણીએ આચાર્ય” હરિભદ્રની નદીની કીકોનો ઉલ્લેખ પોતાની વસ્તુતઃસ્તિમાં કરેલો છે, એ સિદ્ધમેન ગણીને નિકમના જુદા મેકાને છેડે પાશ્વાલ અને અત્યંત પડિનોએ મૂકેલા છે માટે હરિભદ્ર એની પહેલા હોય એ સુસંગત છે ” (ધર્મસગ્રહણીની સમ્પૂર્ણ પ્રસ્તાવના ૫૦૨૯) મુનિ કલ્યાણવિજયે આ તો લખ્યું છે પણ વસ્તુતઃસ્તિના કતાંને કયો પાંડિત કયા પ્રમાણોથી નિકમના જુદા મેકાને છેડે મૂકે છે ? તે તો જણવ્યું જ નથી એવી એમનો એ ઉલ્લેખ શી રીતે પ્રામાણિક મનાય ? એ સિવાય એમણે હરિભદ્રના પ્રમગમાં ગરના, ધર્મકીર્તિના અને મહત્વાદીના સમય માટે બિડાપોહ દ્વારા ઘણા ગે થા બાધા છે અને તેમાં કેટલાએ પ્રામાણિક વિદ્વાનો ને “પરમેતજિર્ણયસત્યતાયામદ્વદ્વદ્વા વચમ ” “ ન શ્રદ્ધાપયમવતરતિ ” (જુઓ ધર્મસ ગ્રહણીની સમ્પૂર્ણ પ્રાં ૫૦ ૩૦ તથા ૩૧) આવું આવું મૂળ વિનાનું લખીને અપ્રમાણ દર્શાવ્યા છે મુનિ કલ્યાણવિજયે સમજવું જોઈએ કે, “અમારી શ્રદ્ધામાં આવતું નથી ” “એમાં અનર્થ આવ્યા નથી ” એવું એવું જ લખવા માત્રથી કાઠ ઇતેદાસનો બિડાપોહ ન થઈ શકે, એ માટે તો પૂરતાં અને પ્રમાણ પ્રમાણો આપવા જોઈએ એમણે પણ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં ‘કુવલય-માલ્લા’ની મે આગળ જણાવેલી ગાથાઓ જણાવીને દક્ષિણચિન્હ શ્રીહરિભદ્રને યદ કયાંનું લખ્યું છે (૫૦ ૨૯ ધર્મસગ્રહણીની પ્રસ્તાવના) પણ એ ગાથાઓને સમજવા તેઓએ પ્રયત્ન જ કર્યો નથી

આ સંબંધે હવે છેવટ કરીને પણ એ કુવલયમાળાનો ઉલ્લેખ, નંદીચૂર્ણનો સમયસૂચક ઉલ્લેખ તથા નંદીચૂર્ણનો હરિભદ્રે કરેલો ત્રિપયોગ એ વસ્તુ

पञ्चेन्द्रियाणि शब्दाद्या विषयाः पञ्च मानसम् ।

धर्मयितनमेतानि द्वादशायतनानि च ॥

प्रमाणे द्वे च विज्ञेये तथा सागतदर्शने ।

प्रत्यक्षमनुमानं च सम्यग्ज्ञानं द्वितीयतः ॥ ९

प्रत्यक्षं कल्पनापोटमभ्रान्तं तत्र बुध्यमानम् ।

त्रिरूपाद्विद्वतो विद्विज्ञानं त्वनुमानमिति ॥ १०

रूपाणि पक्षधर्मत्वं सपक्षे नित्यमानता ।

विपक्षे नास्मिता हनोरेव त्रीणि विभाव्यताम् ॥ ११

बौद्धराद्धान्तवाच्यस्य तक्षेपोऽयं निवेदितः ।

नैयायिकदर्शन—

नैयायिकमतस्येतः कथ्यमानो निगम्यताम् ॥ १२

अक्षपादगते देवः सृष्टि-सहारकृत् शिवः ।

विमुनिर्त्यक्तसर्वज्ञो नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥ १३

तत्त्वानि षोडशाऽमुत्र प्रमाणादीनि तद्यथा ।

प्रमाणं च प्रमेयं च संगयथ प्रयोजनम् ॥ १४

दृष्टान्तोऽप्यथ सिद्धान्तोऽवयवास्तर्क-निर्णयौ ।

वादो जल्पो वितण्डा च हेत्वामानाश्रितानि च ॥ १५

जातयोः निग्रहस्थानान्वेषामेव निरूपणा ।

अर्थोपलब्धिहेतुः स्यात् प्रमाणं तत् चतुर्विधम् ॥ १६

प्रत्यक्षमनुमानं चोपमानं शाब्दिकं तथा ।

तत्रेन्द्रियाऽर्थसंपर्कोत्पन्नमव्यभिचारि च ॥ १७

व्यवसायात्मकं-ज्ञानं व्यपदेशविवर्जितम् ।

प्रत्यक्षमनुमानं तु तत्पूर्वं त्रिविधं भवेत् ॥ १८

[युग्मम्]

इववत् शेषवत् चैव दृष्ट सामा यतस्तथा ।

तत्राऽऽद्य कारणात् कार्यानुमानमिह गीयत ॥ १९

रोलम्ब-गमल-व्याल-तमालमन्त्रिनविष ।

वृष्टि-व्यभिचरतीह नैनप्राया पयोमुच ॥ २०

कार्यात् कारणानुमान यच्च तत् शेषवद् मतम् ।

तथाविधनदीपूरात् नेचो वृष्टो यथोपरि ॥ २१

यच्च सामा यतो दृष्ट तदेव गतिवृत्तिका ।

। पुंसि देशांतरप्राप्तिर्यथा सूर्येऽपि सा तथा ॥ २२

प्रसिद्धवस्तुमाधर्म्यादप्रसिद्धस्य साग्नम् ।

उपमान समाख्यात यत्र गामग्नस्तथा ॥ २३

शब्दमातोपदेशस्तु मानमव चतुर्थधम् ।

प्रमेय त्याग-देहाद्य बुद्धि-इन्द्रिय-मुखादि च ॥ २४

। "किमेतद्-इति नदिग्ध प्रयय सशयो मत ।

प्रवर्तते यदर्थिनात् तत् तु साध्य प्रयोजनम् ॥ २५

दृष्टा तस्तु भवदेष निरादविषयो न य ।

सिद्धा तस्तु चतुर्भेद सयतन्त्रादिभक्त ॥ २६

। प्रतिज्ञा-हृत-दृष्टा-हे-पनया निगमस्तथा ।

। अनयया पञ्च तर्क मशयोपरमे भवेत् ॥ २७

यथा काकादिसपानात् स्त्राणुना भाव्यमत्र हि ।

। ऊर्ध्व मदह-तर्काम्या प्रययो निणयो मत ॥ २८

। आचार्य शिष्ययो पत्र प्रतिपक्षपारप्रहात् ।

या कथाऽभ्यासस्तु स्यादसा मद्र ट्याइन ॥ २९

। विजिगीषुः कथा या तु ठल-जायादिदूषणम् ।

स जल्प सा विष्णुः तु या प्रतिपक्षवर्जिता ॥ ३०

हृत्वाभासा असिद्धाद्याऽऽलं 'कूपो नवोदकः' ।

जातयो दूषणाभासाः पक्षादि दूष्यते न ये ॥ ३१

निग्रहस्यानमाख्यातं परो येन निगृह्यते ।

प्रतिज्ञाहानि-संन्यास-विरोधादिविभेदतः ॥ ३२

नैयायिकमतस्यैव समासः कथितोऽधुना ।

सांख्यदर्शन—

सांख्याभिमतभावानामिदानीमयमुच्यते ॥ ३३

सांख्या निरीश्वरा. केचित् केचिद् ईश्वरदेवता ।

सर्वेषामपि तेषा स्यात् तत्त्वानां पञ्चविंशतिः ॥ ३४

नरश्च रजस्तमश्चेति ज्ञेयं तावद् गुणत्रयम् ।

प्रसाद-ताप -दैन्यादिकार्यलिङ्गं क्रमेण तत् ॥ ३५

एतेषां या समावस्था सा प्रकृतिः किलोच्यते ।

प्रधाना-ऽव्यक्तगन्धाम्या वाच्या नित्यस्वरूपिका ॥ ३६

ततः संजायते बुद्धिर्महानिति यकोच्यते ।

अहंकारः ततोऽपि स्यात् तस्मात् षोडशको गणः ॥ ३७

स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रं च पञ्चमम् ।

पञ्च बुद्धीन्द्रियाण्याहुस्तथा कर्मेन्द्रियाणि च ॥ ३८

पांशू-पर्ण-वर्ष-पाणि-पादौऽप्यनि मर्नस्तथा ।

अन्यानि पञ्च रूपादितन्मात्राणि-इति षोडश ॥ ३९

[युग्मम्]

रूपात् तैजो रसादापो गन्धाद् भूम्निः स्वराद् नर्भः ।

स्पर्शाद् वायुः-तथैव च पञ्चम्यो भूतपञ्चकम् ॥ ४०

एवं चतुर्विंशतितत्त्वरूपं निवेदितं सांख्यमते प्रधानम् ।

अन्यस्वकर्ता विगुणस्तु भोक्ता तत्त्वं पुमौ-नित्यचिद्-

अभ्युपेतः ॥ ४१

पञ्चाविंशतितत्त्वानि नश्ययैव भवति च ।

प्रधान-नरयोद्यात्र वृत्ति पक्ष-अधयोरिव ॥ ४२

प्रकृति-वियोगो मोक्ष पुण्यम्यैवाऽऽन्नरञ्जनात् ।

मानत्रितय च भवेत् प्रत्यक्ष लैङ्गिक शब्दम् ॥ ४३

एव साक्ष्यमतस्याऽपि समास कथितोऽनुना ।

जैनदर्शन—

जैनदर्शनमक्षेप कल्पते सुविचारवान् ॥ ४४

जिनेन्द्रो देवता तत्र राग-द्वेष विवर्णित ।

हृतमोहमहामह केवलज्ञान-दर्शन ॥ ४५

सुख-ऽमुरेन्द्रमपूज्य सद्वृत्तार्थोपदेशक ।

कृत्स्नकमभय कृत्वा नम्रास्त परम पदम् ॥ ४६

जीवोऽजीवी तथा पुण्य पापमाश्रये-सर्वरी ।

बन्धश्च निर्जरा-मोक्षो नव तत्त्वानि तन्मने ॥ ४७

तत्र ज्ञानादिष्वर्भेभ्यो मित्राभिन्नो विवृत्तिमान् ।

शुभा-ऽशुभकमक्षता माता कमफलस्य च ॥ ४८

चतन्यलक्षणा जीवै यदेतन्विपरानयान् ।

अजीवै स समाख्यात पुण्य मन्त्रमपुटला ॥ ४९

[युगम्]

पाप च तद्विपरीत तु मिथ्यावाद्याश्च हतर ।

यस्तैर्बन्ध स विज्ञेय आश्रये जिनगासने ॥ ५०

मर्दरस्त्रनिरोधस्तु बन्धो जीरम्य कमण ।

अन्योन्यानुगमात् कमनवानो या द्वयोरपि ॥ ५१

बद्धस्य कर्मण गाढ -यस्तु सा निर्जरा मता ।

प्राणवित्तके वियोगस्तु देहात्मोक्ष उच्यते ॥ ५२

एतानि तत्र तत्त्वानि यः श्रद्धते स्थिराग्रयः ।
 सम्यक्प्रज्ञानयोगेन तस्य चारित्रयोग्यता ॥ ५३
 तथाभव्यचक्रेन यस्यैतत् त्रिनय भवेत् ।
 सम्यग्ज्ञान-क्रियायोगात् जायते मोक्षभाजनम् ॥ ५४
 प्रत्यक्षं च परोक्ष च द्वे प्रमाणे तथा मने ।
 अनन्तधर्मक वस्तु प्रमाणविषयस्त्विह ॥ ५५
 अपरोक्षतयाऽर्थस्य ग्राहक ज्ञानमोदयम् ।
 प्रत्यक्षमितरत् ज्ञेय परोक्ष ग्रहणेश्रया ॥ ५६
 येनोत्पाद-व्यय-व्यैव्ययुक्तं यत् सत् तदिष्यते ।
 अनन्तधर्मक वस्तु तेनोक्त मानगोचरः ॥ ५७
 जैनदर्शननक्षेप इत्येष कथितोऽनघ ।
 पूर्वापरविद्यातस्तु यत्र क्वापि न विद्यते ॥ ५८

वैशेषिकदर्शन—

देवताविषये भेदो नास्ति नैयायिकैः समम् ।
 वैशेषिकाणां तत्त्वे तु विद्यतेऽसौ निदर्शितः ॥ ५९
 द्रव्यं गुणं स्तथा कैर्म सामान्यं च चतुर्थकम् ।
 विशेष-समवायौ च तत्त्वप्रदौ हि तन्मते ॥ ६०
 तत्र द्रव्यं नववा भू-जल-तेजो-ऽनिल-ऽन्तरिक्षाणि ।
 काल-दिग्-आत्म मनास्ति च गुणः पुनः पञ्चविंशतिधा ॥ ६१
 स्पर्श-रस-रूप-गन्धा शब्दः सख्या विभाग-संयोगौ ।
 परिमाणं च पृथक्त्वं तथा परत्वा-ऽपरत्वं च ॥ ६२
 बुद्धिः सुख-दुःखे-च्छा धर्मा-ऽधर्मो प्रयत्न-सत्कारौ ।
 द्वेषः स्नेह-गुरुत्वे द्रव्य-वेगो गुणा एते ॥ ६३
 उत्क्षेपा-ऽवक्षेपौ आकुञ्चनकं प्रसारणं गमनम् ।
 पञ्चविधं कैर्मैतत् परा-ऽपरे द्वे तु सामान्ये ॥ ६४

नत्र पर भूतस्य द्रव्यत्रासपरमथ विशेषस्तु ।
 निश्चयनो नियमद्रव्यवृत्तिरयो निगिर्दिष्ट ॥ ६५
 य इहाऽयुतसिद्धानामाधाराऽऽश्रयभूतभायानाम् ।
 नवध इहप्रत्ययवहुः प्रोक्त स समवाय ॥ ६६
 प्रमाणं च द्विधाऽमीषां प्रत्यभ ऐहिकं तथा ।
 वैशेषिकमतस्यैव मतेषु पारकीर्तित ॥ ६७

जैमिनीय (मीमांसा) २० न—

जैमिनीया पुन प्राहु सर्वज्ञानिविशेषण ।
 देवो न विद्यते कोऽपि यस्य मान उचो भवेत् ॥ ६८
 तस्मादतीन्द्रियाधीना साक्षान् द्रष्टुमायत ।
 नित्येभ्यो वेदनाक्येभ्यो यथार्थवनिनिधय ॥ ६९
 अत एव पुराणेषां वेदगठ प्रयत्नत ।
 ततो धर्मस्य जिज्ञासा कृतया धर्ममायनी ॥ ७०
 वेदनादक्षणा धर्मो नोत्तना तु क्रिया प्रति ।
 प्रवक्तुं वच प्राहु "स्व कामोऽग्निं यजेत्" यथा ॥ ७१
 प्रत्यभमनुमान च गान्ध चोपमया सत् ।
 अर्थावृत्तिरमायध पट् प्रमाणानि त्रैमिन ॥ ७२
 तत्र प्रत्यभमभाषां संप्रयोगे सत् नति ।
 आमनो बुद्धिजान्यनुमान ऐहिक पुन ॥ ७३
 गान्ध गान्धतरेणैवमुपमान परिकीर्तितम् ।
 प्रतिज्ञास्य माधर्म्याप्रतिज्ञस्य माधनम् ॥ ७४
 दशाधानुपपत्त्या तु यस्याऽप्यर्थस्य कल्पना ।
 त्रिपत यद्भवेनाऽस्मादर्थवृत्तिरिदं ॥ ७५
 प्रमाणपञ्चकं यत्र वस्तुस्य न जायते ।
 वस्तुमत्ताऽप्येव तत्राऽस्मादप्रमाणता ॥ ७६

त्रैमिनीयमतस्याऽपि संक्षेपोऽयं निवेदितः ।

एवमास्तिकवादानां कृतं संक्षेपकीर्तनम् ॥ ७७

नैयायिकमतादन्ये मेढं वैशेषिकं सह ।

न मन्यन्ते मते तेषां पञ्चैवाऽऽस्तिकवादिनः ॥ ७८

षष्ठदर्शनसंख्या तु पूर्यते तन्मते किल ।

लोकायतमतक्षेपात् कथ्यते तेन तन्मतम् ॥ ७९

लोकायतदर्शन—

लोकायता वदन्त्येवं नास्ति देवो न निर्वृतिः ।

धर्माऽधर्मौ न विद्येते न फलं पुण्य—पापयोः ॥ ८०

एतावानेव लोकैऽयं यावानिन्द्रियगोचरः ।

भद्रे ! वृक्षपदं पश्य यद् वदन्ति बहुश्रुताः ॥ ८१

पिब स्वादं च जानशोभने ! वदतीति वरगात्रि ! तन्न ते ।

न हि भीरु ! गतं निवर्तते समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ ८२

किञ्च, पृथ्वी जलं तेजो वायुर्भूतचतुष्टयम् ।

चैतन्यभूमिरेतेषां मानं त्वक्षजमेव हि ॥ ८३

पृथ्व्यादिभूतमंहत्या तथादेहादिसंभवः ।

मदशक्तिः सुराङ्गैर्म्यो यद्वत् तद्वत् स्थितात्मना ॥ ८४

नस्माद् दृष्टपरित्यागाद् यद् अदृष्टे प्रवर्तनम् !

लोकस्य तद् विमूढं चार्वाकाः प्रतिपेदिरे ॥ ८५

साध्यावृत्ति—निवृत्तिभ्यां या प्रीतिर्जायते जने ।

निरर्था सा मते तेषां सा चाऽऽकाशान् परा नहि ॥ ८६

लोकायतमतेऽप्येव संक्षेपोऽयं निवेदितः ।

अभिधेयतात्पर्यार्थः पर्यालोच्यः सुबुद्धिमिः ॥ ८७

१ 'धर्मः कामात् परो नहि' इति पाठभेदः ।

ઉપસંહાર

— ૦ —

મે આ પુસ્તકની આટલી લાગી અને નીચ્ચ પ્રસ્તાવના લખીને ત્રાસકાને જે કદાચે આપ્યો છે તે ન હ પ્રસ્તાવનામાં અને અનુવાદમાં થએલી ભારી ખૂનો બે બે અને શ આનમાં મેરી પ્રતિષ્ઠા નમાવે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં દર્શનોના દર્શકો અને દર્શનો વિષે આનુ થએલી નીચ્ચ ગ્રંથોમાં આ બે વિવરણના પ્રસ્તાવનામાં ન આપવા બદલ વાચકોની ક્ષમા માગુ છું પ્રસ્તાવના રેખમાં જતા ન દર્શકોમાં જેઓએ એટલે જ એ બે વિવરણે (એ વિષેની બધી બધી ગ્રંથોમાં ભારી પામે દયાલુ હતા) ન લખી શક્યો આ અનુવાદ અને પ્રસ્તાવના વિષે કોઈ પણ જોઈ કે જોઈને ન માગુ અને માગુ થોડા સ્વચ્છ હોય તે જાણ દુ તેઓનો નખી થઈ શકે

ગુજરાત પુસ્તક મંદિર—અમદાવાદ,
શાવન શુક્રિ. ૫. ૧૯૭૬

કોચિંગલ ૭૧/૧૯૬

1 2 3 4 5 6

7 8

9

10 11

12

13

14

15 16 17 18

19

20



ચામિનીમલત્ત ભયલુ ગીરિમદ્ભસુનિ કૃત 'વરુચિનગલુ-૧૫'
માધી શ્રાગુણભૂમિની દીપરાણુ

જૈનદર્શન.

જૈન મંત્રાધી મનના । જે પ્રમાણ છે — ૧૧ । આ દિગ્ગજ
સાનનો વા અન અગર ના મને છે
૨ । ૧૧ મુજોનો સ્વગાજ સાધ્યો પાનની પાન જે ૧ (૨૧)
તે અને આગર આ સુધના ખે મો રાજા ૧ ૨ ૩ ૪ ૫
દયની ન હો ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦
૧-મી મો ૨ — જે તેઓ ૩ મુજા નવન ૬ નેજો નેના ૨૧ । વર્ગ
। ૧૫૬ ૫૭ ૬ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦
પરવા નધી-એ તેઓનો વે છે મ । અગર ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
અન જના ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦
મમાજ માન ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦
નેગર ના વખતો સેવા-મમાજ આ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦
નો જનન ૧૫ ૨૦ ૨૫ ૩૦ ૩૫ ૪૦ ૪૫ ૫૦ ૫૫ ૬૦ ૬૫ ૭૦ ૭૫ ૮૦ ૮૫ ૯૦ ૯૫ ૧૦૦
૬ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦
નામ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦
૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦
૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦

કાષ, માન, માયા અને લોકને પરિવ્રજામાં દગ્ધમાળ ગરૂ છે. ઉદ્ધિયોને દમ્ભા કરે છે ગાંઠે દાંઠ ગળતા નથી બગગની પંડે ભગી ભગીને. દોષ વિનાના આદર્શને માગી આવે છે. પ્રકૃત શુદ્ધ સંયમ પગાય એવા જ એક આગયથી આદાર લે છે, વસ્ત્ર પહેરે છે અને પાત્ર પણ ગાય છે. જ્યાં તેઓને કાર્ત્ત્વ પ્રદાન કર ત્યારે તેઓ આશીર્વાદ આપતાં ‘ધર્મલાભ’ કરે છે—એ પ્રકારનો આચાર શ્વેતાચર મુનિઓનો છે.

દિગ્ગજરાના ચાર પ્રકાર છે—કાશ્યપ, મહાકાશ્ય અને ગોપ્ત્રાચ. એ બધા ય (ગરુ) તદ્દન નગ્ન (નાગા) ગરૂ છે દિગ્ગજર મુનિઓ અને ખાના પીવા માટે પાત્ર ગળતા નથી એટલે વેષ અને આભાર તેઓના હાથ ન તેઓનું પાત્ર છે—નગ્નપણું અને કપાલપણું તેઓનું મુખ્ય નિશાન છે. એ આરેમાં જે દેશકાર છે તે આ પ્રમાણે છે—કાશ્યપમા રત્નેશ્વરજીને જલદે અગ્નિ-ગાયત્રી વળતી પીછી વપગાય છે, મૃગ અને ગોપ્ત્રાચમા ગોરૂપીછ રપગાય છે અને મહાકાશ્યમા તો મૃગથી જ કાર્ત્ત્વ પ્રદાનની પીછી રખાતી નથી—એ તેઓનો વેષ છે. એ બધા ય બિદ્યા કરતી વખતે અન જમતી વખતે જત્રીગ અંતરાયોને તથા ચંદ્ર મળોને પરિહરે છે, એમાંના પ્રથમના ત્રણ ગાયના આધુઓ આશીર્વાદ દેતા ‘ધર્મવૃદ્ધિ’ કરે છે, ત્રીજાના આત્માની મુક્તિ માનતા નથી. કેવળજ્ઞાનવાળાઓને જમવાની જરૂર સ્વીકારતા નથી અને કપડાં પહેરનારા મુનિની મુક્તિનો નિષેધ કરે છે. ગોપ્ત્રાચ ગાયના સાધુઓ તો આશીર્વાદ દેતા ‘ધર્મજ્ઞાન’ કરે છે અને ત્રીજાની મુક્તિ તથા કેવળજ્ઞાનને જમવાની જરૂર સ્વીકારે છે. એઓનું ખીલુ નામ ‘ચાવનીય’ પણ છે.

એ મિત્રાયતો દિગ્ગજરોનો આચાર, શુદ્ધતત્ત્વ અને દેવતત્ત્વ એ જાણુ ય શ્વેતાચરોની સંગ્રહ છે તેઓનાં જાત્રો અને વડંત્રયોમાં પરસ્પર ખીંતે કાર્ત્ત્વ આમ ભેદ જણાવે નથી.

દેવ

જૈનમતમાં દેવનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

ગગદે પવનારો, મહામોહને હણનારો, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનવાળો, દેવ અને દાનવના ઇન્દ્રથી પૂજાએલો, સત્ત્વ

પહેલું જ્ઞાન અને પછી દર્શન થાય છે. માટે જ અહીં પહેલું જ્ઞાન અને પછી દર્શન સૂચવ્યું છે. સ્તુતિવત્તા એ સ્વરૂપ છે. એક વદન સામાન્ય અને બીજું વિશેષ જે બોધના વસ્તુનું સામાન્ય બાન જોણું દેખાય અને વિશેષ મમજ મુખ્ય દેખાય તેનું નામ જ્ઞાન અને જે બોધના વસ્તુની વિશેષ સમજ જોણું દેખાય અને સામાન્ય સમજણ મુખ્ય દેખાય તેનું નામ દર્શન.

આ બીજા વિશેષનું જ્ઞાન જિનેન્દ્ર દેવનો જ્ઞાના વદન (જ્ઞાનનો અવિશય) પ્રકટ કર્યો છે.

દેવ અને જ્ઞાનવત્તા ઇંદ્રથી પૂજાએલો

જોત મંપ્રદાયમાં કહ્યું કે 'દેવ' નામથી જ ગુરુ અને અગુરુ વા દેવ અને જ્ઞાનવત્તા બન્નનો બોધ થઈ શકે છે, તો પણ એક ઠોર અનુસરીને આ વિશેષવત્તા એ બન્નનો દો જુદો નિર્દેશ કર્યો છે. કારણ કે દોઢ દેવ અને જ્ઞાનવત્તા જુદા જુદા ગણે છે. જિનેન્દ્ર દેવ, દેવ અને જ્ઞાનવત્તા તથા તેના આધારિયા પુનઃમલા હોવાથી જ મનુષ્ય, તત્ત્વ અને અન્ય દિગ્ગેતિ પણ પુન્ય હોય—એ કહેવાના તરફ ગેતી નથી આ ત્રાણ વિગતથી. મના કળતિરૂપને (પૂજના અનિશ્ચયને) સૂચવેલો છે.

સાત્ય વસ્તુનો પ્રકાશક

જેની રી છે તેની જ રીને જીવ અજીવ વિગેરે વસ્તુને પ્રકાશિત કરીને સમજાવતા આ ચોથા વિશેષવત્તા જિનેન્દ્ર દેવનો વચનાવિશય (વચનનો અવિશય) જણાવેલો છે.

અધર્મો ક્રોધો નાશ કરીને પરમપદને પામેલો

જ્ઞાનાવસ્થા, દર્શનાવસ્થા, મોક્ષનાય અને અવગમ એ ચાર વાતો કર્મ અને વેદનાય, નામ, જાત તથા અકુષ્ઠ—એ ચાર અધારો ક્રમ—આ દેવોના મૂળથી નાશ કરીને પરમ—અમર અને અજર—મિથિ તત્ત્વ પામેલા આ વિગતથી દ્વારા મિદ્ધના અગમ્યને કર્મ વિનાની અને જન્મ વિનાની કહેલી છે.

મુગ્ધ એટલે ભુદ્ધ વિગેરે જો ન દેવો નો મિદ્ધની નાશ પામી. પણ પોતાના ધર્મ (તીથ, પરી બાગે કરી વાર અવતાર લે છે. તેઓ કહે છે કે, 'વમરૂપ આગત (તીથને, અધનામ અને પરમ પદે પડે એવા જાનિઓ પોતે ના તીથના અર્નાતે બંધા. પાત્ર કરી પણ સંતારમા આત્મા શ્રેષ્ઠ'.

ખરી જીન વિચારતા તો આ જાતના સનિઓ કમવાળા હોવાથી
પરમપ્ર સુધી પગેએલા નથી જાતા એ નેએ કર્મ વિનાના થઈને મોક્ષપદ
સુધી પહોંચી નહિ જાનખનારા થા. હોવ તે નોનો શરીર અવતાર સી
રીને સબલે? માગ્ય કે— તેમ જાગ જ્યા જતા અકુતો ઉગતો નથી તેમ
કમરપ ખી (મ જુ) જગી જન અવતારરૂપ અકુતો જી ચકતો નથી
પરમપ્ર સુધી પગેએલા આત્માએનો પત્ત કારણ પ તે અવતાર માનવો એ
જાતના દષ્ટીકર જાગ મોક્ષરાગી છે અમ મિત્રએ દિગ્ગ જુ પજુ
આ જીને કહ્યુ કે— તે બગવત્! તા શામનથી હાથ પલા મા આ
જાતનુ મેળુ રાગ્ય વન કે મન નતો થયા પરી અને નિર્વાણ
મેળાયા પરી પત્ત એ સુકિતને પમેો આત્મા મના મા અવતારી અને
પોત નન શરીરસાગે નતો ખી નન માગે હશે થાય છે

અ તો ખી ન દે જાની દષ્ટીબદ્ધ સી પ તુ જિતેદ તે એગ નથી
તેઓ ના નિરાજ પામ્યા. જહી જગત તે પત્ત જનમતા નથી—ને દમીકવને
જ નુયવરા આ પામ્યુ નિર્વાણ નોવ છે

અ પ્રકારે જે-પૂજ્યજ્ઞાન એ આત્મા ઉપર નિરેખ ચારે
અરિગ્રયથી હુમ્મ તેવ આન દરીસા નહિ જનમ અંગે મુખ દોર ન જ
દેવ વગીક મનાય ન આ ન જ રાજાન નિર્દિ દેવ નજે પરતુ ખી તે
કામ મરાગે અને નિરાજ પામ્યા તા મજ હો જોના નવ કામ્યુ તેવ
આ સી મના નથી—એ જ આ પાવના વિ રક્તો જાગત આગર કે

જેન દલનમા કમ્યુ કે દલન કે રૂપ ઉપ બાજુઆ પ્રમાણે કે કે દ,
ન નિર્વાણે પજુ એ જ પ્રકાર કમ્યુ કે રૂપ રીમરે છે જિતુ તેઓ
એ રૂપ ઉપાવ કમ્યુ ને કમ્યુ આ પાગનાર પત્ત માને છે અને
કમ્યુ ને એનું આ પજુ કાન જાગી ન દાની વલન મનાય વિનાનો અને
અકમ્યુર માને

ઇતિ—વાદ

હો એ જ તે મવરાગા જુ રિત ન રાગ્ય વિશે આ પ્રમાણે રચ્યો
કે છે—

કવિવાદી—ઉપર અભાવેલા મ્યે ના કમ્યુ જે રૂપરૂપ જાન્યુ છે
જાગ્યુ કે પત્ત ના કમ્યુ કનાર અને પાગનાર ના

એટલી ઊંચુ બચાય છે તમાગ કરેલા પ્રમાણે ને દેવો મોક્ષને પામીને પણ ફરીવાર અવતાર ધારણ કરે છે, તેઓને દેવ તરીકે ન માનવા એ વાત કૃષ્ણ ગણવા જેવી છે. પણ તે દેવ કદી એ અવતાર ધારણ કરતો નથી એ. મૃદ્ધિનુ મગ્ગન તથા પાલન કર્યા કરે છે તેને તમે દેવ તરીકે નહીં ગણવા તેનું જ કારણ છે. તે દેવના અવતારની અમરણ આપવા તેને 'કુનાર' અને 'પાળનાર' તરીકે કમ નથી આગમ્યાત્વાં.

અર્થવાદ—દેવ કદી એ જન્મ ધારણ કરતો નથી તો પત્ની એ આવી જગતને બનાવવાની અને નાશવવાની બાજગડ કેમ કરીને કરે, એ મમજનું નથી ખરી રીતે તો દેવપણુ મેળવ્યા પત્ની એને કાંઈપણ કરવાપણુ આગ મહેતુ નથી તેથી એના ઉપર આ ન માગે અવાચનાર તરીકે આપ અગ્રજનો બચાય છે વળી દેવની પ્રવૃત્તિ નબળાનજર ન દેખાતી હોવાથી તેને કુનાર કે પાળનાર કહાયવાની વાત યાદ આવતો મધુન પ્રમાણ સિવાય માની શકાય તેમ નથી—તેમ જ અમે જગતના કુનાર કે પાળનાર દેવને દેવ તરીકે ગણના આચમ્યા આઈએ છીએ.

કર્તવાદ—તેમ જ કુનારપણુને આ પાળનારપણુને સાચીવ કુનાર પ્રમાણુ અમે કહીએ છીએ તે તમે સામજો —

આપણે રાજ અંગ ગીતને જામએ છીએ અને તેના ઉપયોગ પણ કરીએ છીએ. જમ, કામ, લેખણ ખડાયો જમ, જોડા, અગમ્ય અને ચરણો વિગેરે આ ચીજના બનાવનારને આપણી નજરે નોંધાયો નથી, તો પણ એની બનાવટ જોતા જ આપણને એના બનાવનારનું ભાન થઈ જાય છે એ. લે કે એ ચીજને કોઈ બનાવનારે જ બનાવી હશે એવું આપણે કળી જઈએ છીએ અને માથે એવું પણ નક્કો કરી લઈએ છીએ કે, બનાવનાર સિવાય કોઈ પણ ચીજ બની શકતી નથી. હવે આપણે વિચાર કરો કે, એક લેખણ જેવી નમણી ચીજ પણ, બનાવનાર સિવાય બની શકતી નથી તો 'મંદી આ અદ્ભુત, વિચિત્ર અને સુદૃઢતાથી ભરેલાં પૃથ્વી, પાણી, પવન, વન અને પર્વત તથા અગ્નિ વિગેરે માનના બનાવના વિના શી રીતે બની શકે? જો કે એ બધાના બનાવનારને આપણે નહીં આપે જોઈ શકતા નથી, તો પણ લેખણ વિગેરેની પેઠે એ બધી ચીજની બનાવટ અને ઝીણવટ ઉપરથી જ

રહ્યો છે—એ હકીકતને માખીવ કરવા માટે તે એ ગ્યનાઓ, ચાંદો, સૂરજ અને તાગઓ ન પૂરતા છે. જો એ પુરૂષ એ બધે ઠેકાણે ન ગ્યેતો હોય તો એ બધી ર ના સી રીને થઈ ગયે? માટે એ મધગી—આપણી આમવાનતી, છેટેની, ઉપરની અને નીચેની—ગ્યનાઓ ન અને બધે ઠેકાણે ગ્યેતો બચાવી રહી છે. એટલે એ પુરૂષ સર્વવ્યાપક હોય એમા નગાઈ જેવું નહીં.

વળી આ મમાર, આવરો મોટો આમ, તાગઓ અને નીચેનું પાતાગ એ બધું હમેશા રહેતું હોવાથી તેનો બનાવનાર પણ હમેશા ગ્યેનારો નિત્ય હોય અર્થાત્ તે મોઢ પણ પ્રકારના વિદ્યાર વિનાનો હોય—નિત્ય હોય તો જ ઘટે તેવું છે—આ એક જ સુદૃઢ હૃદયને નિત્ય અથવા વિદ્યાર વિનાનો દગવવાને પૂરતી જણાય છે.

વનમાં સિંહ તો એક જ હોય છે, ગજ-પોમાં ચક્રવર્તી પણ એક જ હોય છે તેમ આગે મર્વજ, સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન અને એ અવિદ્યારી—મીઝે એવો મોઢ એના જોડાનો હોય એમ જણાતું નથી. તેથી જ તે એવો એક જ છે, એમ કદા નિવાય ચાહે તેમ નથી.

એ રીતે વદન વાંચા વિનાની યુક્તિઓથી કદી એ જનમને નહિ ધાગ્યું હતો કાંઈ પુરૂષ જગતનો કરનાર, પાળનાર, મર્વજ, સર્વવ્યાપક, બધી મોટી શક્તિવાળો (સર્વશક્તિમાન), વિદ્યાર વિનાનો અને એક—નકી થાય છે અને એ જ પ્રભુ હૃદય હરે છે અને તો એને એકને જ દેવ વગીકે માનીએ છીએ. આપણે માનો એ એકજ પુરૂષ, મરજનાર અને પાળનાર હોવાથી આપણે એને એટલે જ દેવ વગીકે પૂરવો, માનવો અને વાંદવો પણ ઘટે છે તથા ઉપર જણાવેલા—દેવની આગખાજ આપનારા સમાજમાં એને (હૃદયને) ‘કરનાર’ અને ‘પાળનાર’ એવા બે વિશેષણો પણ હમેશા ઘટે છે.

અર્ક્વવાં—ભા.૮। સુદ્ધિની લીલા અકળ છે, વડેનો મહિમા અગાધ છે—વડે માયાન પણ ખાદુ દગની રાક છે. અને ખોટાન પણ સાચુ ઠરાવ રાક છે હૃદય જેની કે, જ્યાં વડે, પણ ન પડેથી રાક એના નિજિ આજ વડેના જ જવગામા ખેચાઈ રહી છે એ જ ખડે વડેનું માહાત્મ્ય છે. જે રીતે વડેના દક્ષા દાખલા દલીલ દોષી જ એક કરનાર પુરૂષને સૂચી ગયા હો, અને પણ એની

જેથી પણ મરાર્દ દલીને ઓ મુક્તિઓમાં પ્રથમના અપ્તા-
પણને જ નહીં દીગે છીએ જુઓ જો જાન આપો —

આપે એ અઠ સાધારણ નિયમ જાણો કે ‘ જનાનના સિવાય
એક પણ જનાનને જની શક્તી નથી ’ ‘ અતુમાત્રને જ્ઞતા જ
તેના જનાનનાનો ખ્યાલ આવી જાય છે ’ અને આરા સૌ મો
સમજે તેવા ત ન મરણ નિવમથી જ જાનાનો પણ મારી જતા થો
જે કે ત ન જાડી જુદાના મમજના જો આ નિમ્નો બે મરણ અને
બધે લાગુ થ તો સમજે જ તુ જેઓ નીનાના વમજથી જાણતા છે તેઓ
તો એ મરણ નિયમને જોવાને જમાવવાની ગીત મિલાય જીનું મ મમ જતા
નથી ક્રમ્ત અમે તો એ વિ. એવું જ મીએ મીએ કે અમા નપરાએલા
‘ જનાનને ’ વગ્નો સો અથ છે ‘ અધાન અમારે જ નહીં જો મનાવટ
તરીકે મમજની અને કષ્ટ ચીજો જમાવવાને મમજની—એવું ચેલસ
જાન થવા માટે એ મનાવટ મનુ નીનાના રિવેચન કરવાની જગ
જાણાય કે તુ આપ ‘ જનાવટ ’ એને સમને કે કે જે જના અવધન
વાળી હાય મધાવળે જુલ તુ । ભાગના જેવી મમતી હાય ના જે
જ્યનાનો પારો અવધનોથી—જુ । જુ । બાગની મ થનો તેમ વા કે
જે રચના અખડ હોવા છતા જુ । જુ । ભાગનાની જાણની હાય ન જ
જે રચના જેવાથી જેના ને ‘ એ અવધના છે એવો ભાવ પેદા થતો
હોય આ જાવના જુ । જુ । જનાનના નગોમારી કયા નવ પો આપ
કે ગણો છે ।’

કૃતવાન— જે રચના જુ । જુ । ભાગના વડની રાત્રી તેમ મે । અમે
‘ જનાનને ’ કહીએ જાએ જો આ જમીન પાણી ઓ પવતો વિરે
જુલ જુ । ભાગના વરેચી સમય એવા તેવાથી જનાન પછે
એમ પણ જાનીએ છીએ અને જેની જાન્યનાવે જ જમીનેના
જાનાનના પગ ખ્યાન જાનો જાય છે

અનુવાન— બા । એવી તો જીવ ધારી થે નીને કે જે જુલ જુલ
જાના તો વડની રાત્રી હાય જાન તમે જ તેને જનાનને
ન જાના હો જાના તરીકે મામાન્ય નામની ચીજો લો

૧ જે । । ક્રિસ વ જુની જુની જાનાની ચીજોમા રજ સરખા
પણ જાની । । તેનું જાન સામા થઈ જેમ આપણી મામે પાય રડ

વિચાર્યો તો તુરંત જ મમજી શકાય તેવું છે તમે એ મામાન્યને
નિત્ય માનો છો એટલે જનાવટને માનતા નથી એ મામાન્ય
તુમ્હા તુમ્હા બાગમા પોતેથી મકાઈ એવું ખાવું છે. જેવું; ઘણાં
(ઘટ્ટા માન્ય), મામુમખા (મનુ મામાન્ય) માંતે ગાયખા
(ગોમામાન્ય) વિગેરે આમ છે તારે જ તમેએ જણાવેલા
જનાવટના અર્થમા એ ' મામાન્ય ' નો ખતુ અવિશ્વ થવો
નહોતો છે એવી તુમ્હાને જાણીત વિગેરેની ખેડે ' મામાન્ય ' ને ખતુ
' જનાવટ ' તરીકે માની નેતો. ખાંડા એક કમનાર હવેના
તેમજે અર્થમા ને તમે ' જનાવટ ' નુ એ પેયુ સમાન માન્ય
માખે. તો તમારે ' મામાન્ય ' ને અનિત્ય માનતુ પડ્યો એ રીતે
' જનાવટ ' નો એ પેયો અર્થ તુમ્હા જ પડે. તો હવે
તેવો છે

દર્શના—તે તુમ્હાને ' જનાવટ ' ના પોતેલા સ્વરૂપમા માંતે જાણતો હોય તો અમે
તેને કોરે મ્હી કમિ આ એનુ ખીનુ અર્થ માંતે કીએ
કે—' ને સ્વનાનો પ એ તુમ્હા તુમ્હા બાગેથી જ મર થતો હોય
એનુ નામ જનાવટ

અર્થવા—તમે, તમે તો એવી અનુભવ હો છો કે, ને તમે ન
તેવો હોય ન મામાની હોય અને કેટલું યુક્તિથી પણ નહીં ન
શકેલી હોય. અમાનાં એવી હવે સ્વના છે, જેનો ખણો એના
તુમ્હા તુમ્હા અર્થવાથી શક થતો હોય. આપ મરુઆની કમિતે
ક્રિયાએ આ વાતે જુઓ તો તેને વાણિવા થાઓ કે, ને
જ ઘણી સ્વના કરે છે, તેની સ્વઆવ વચના તુમ્હા તુમ્હા અર્થવાથી
કે છે કે એક આમરો મારીતો પડો ચાલ્યા કિયે મ્હી કે છે.
અમે તો કાંઈ અલગ કૃષી એવું નેયુ નથી કે, કીજના તુમ્હા તુમ્હા

પડ્યા છે. તેમા એક માનતો, ખીને કમિતો કીને ત્રાપાતો, ચાલો ક્રેડનો
અને પાંચમે મારીતો ને કે એ જવા તુમ્હા તુમ્હા ધાતુના અતેક્ષા છે અને
એ પડુ તુમ્હા તુમ્હા છે, ને ખતુ એ ક્રેડમા એક એવો યુનુ છે કે ને વડે
એ તુમ્હા તુમ્હા પડુ એક જ બોલથી બોળખી મકાઈ છે. ને ' તુમ્હા નામ
' ઘણાં ' એ, એ વાતમાં એક મરખુ છે અને એનુ જ નામ મામાન્ય છે.

ક્રમથી ધરે બની ડખો દાય માટે આરે ની કોરુ બનાવતુ
ખીનુ ધોરુ પલુ બની રમ્મ। તેનુ નથી

૬૧ વાં—થયુ લે ખીનુ વોરુ મ મ ન દોય તો નીનુ રા બાગી
મયુ છે—અમે તેને માનીએ છીએ કે જે વના અખ દોવા
છતાં લુ। લુ। બાગ વાગી જણાવી દોર તેનુ નામ બનાવ
લ્યો, હવે કા' વાંચો કે ?

૬૨ વાં—બાલ એ સીમ જગજમા નાનો વાસ નર્દ પત મેગે વાસ છે
લુઓ આ મામડાં લે તેનુ હ એમ તમે પત માનો કે
અને એ નિય એનુ અમનાવટ પ પા નો હા અથવા
કા, એ કરતુ નથી માનતા હવે લે તમ બનાવના એ ના ન
લક્ષણને માનો તો એ મા લેને પલુ લુ પડે હ—આમલ
બધે પ તેનુ છે એસી એ પત લુ। લુઓ બાલકુ દયાય
એ મોઝમી રાત કે દોરે લે લુ। લુ। બાલકુ હવે તે જ
બનાવ કોવાની દાય તો એમા આ ડખો પુ મમાલ થઈ જન
હ જો એમ થવાથી તમાર એને બનાવની માનવ નેહએ પતુ
તમે તા એો એથી ઉતરુ માનો હા એનુ બનાવની ન મનતા
નિય મનો ને માટે મનવનુ નનુ લક્ષણ પલ ધરી
ડે તેનુ નથી

૬૩ વાં—બાલ દવે અમે બનવનુ ચોડુ વ પ રવી ગિઅ છીએ અને
તે મા તમળે કે—જે ચના લેસારી જન । અ અવયવવાસી
૧ એવો બાલ પે। રનો દોય તેનુ બને બન ર માનીએ છામે
મન માગીએ છીએ દવે આ અમે મને રા હ ના મ પના
કોય વાધા જમાનો નથી આ એ ૦ કરન પુરની રા વના
વરન મ ગુરથી થ થ ૦

૬૪ વાં—બાલ, એ તો આપનો બન ર ન હ લે વના બનાવના
ગી-૧ રરખને માનતા આવનો હ તેજ વે આ । પ । અવ
તો છે લુઓ જા રિયાગી લુઓ ૦ અહા તો જોય દુ
પરી એને જા ને એ અવયવવુ હ એમ નામ ? ।
થા । એ ગેને તમે ને અ લેને અમાર । ૩ । તે

૯૮ તમારે જનાવટી માનવું પડશે, એ શુ તમારી માન્યતાની ઓછી હાની છે ?

અસાર સુધી કહેલી જનાવટની ચર્ચા ઉપરથી વાચક વગ લેઈ ગયો હશે કે, ન્યાયે જનાવટના ૯૮ સ્વરૂપનું દેશાણું નથી સારે તે વડે જનાવટાને શી રીતે માધી શકાય ? તાત્પર્ય એ કે, ઇશ્વર તરીકે પૂનનો આત્મા જગતનો કુન્નાર કે પાળનાર હોઈ ગયો નથી, એ હકીકત અસાર સુધી તો ગેરજાન્યથી હોય તેમ જણાવું નથી.

કૃત્તિવાં—બાઈ, તમે તો શુદ્ધિ ઉપર શુદ્ધિ ચલાવી જામને પાછા પાડવા મયો છો, પરંતુ અમે કાંઈ પાછા હકીએ તેવા નથી. ઉપર જણાવેલા જનાવટનાં સ્વરૂપો જે જગજગ ન ધરી શકે એવાં હોય તો ગયા. અમે તો હવે એવી વસ્તુ જુદા અને દુર્લભ વિનાના એનાં ખીન્નાં ધોન્નો આપ્યાં છે અને તે આ પ્રમાણે છે —

જે વસ્તુ હયાત ન હોય, પરંતુ માત્ર તેનાં કાન્નોના સમવાય (રેન્ડ રહેનારો સંબંધ)ની જ દયાની હોય તે વસ્તુને જનાવટ કહેવી હવે કહો કે, અમાગ માનેલા જનાવટના સ્વરૂપનો શુ દાવજુ છે ?

અકૃત્તિવાં—બાઈ, તમોએ જણાવેલા એ તમા ધોન્નુમાં પણ તમારો વચન ભંગ થઈ જાય છે—ઉપરના લક્ષણમા તમોએ એક પ્રકારના રેન્ડ રહેનારો સંબંધને જ જનાવટ કહેવાનું સાદસ કર્યું છે. હવે તમે જ વિચારી જૂઓ કે, જે રેન્ડ રહેનારો હોય—નિલપગાવાળું હોય—તેને જનાવટમા શી રીતે ભેગવી શકાય ? અથવા જે કોઈ પ્રકારના ધોરણુ વિના જ અમે તે ચીજ પણ જનાવટમા મેળી શકાતી હોય તો જમીન વિગેરે ભાગેને ભણે તમે પ્રકત જોલવામા જ જનાવટી કહો, પણ તે જમી રીતે જનાવટરૂપે નહિ હવે તમારા માનેલા રેન્ડ રહેનારો સંબંધની પેટે જ રેન્ડ રહેનારો એટલે નિલ હરો. આ પ્રકારે જનાવટના આ તમા લક્ષણમા તો તમોને ગમે પ્રકારે હાની જ છે અને તે એ કે—એ લક્ષણને જગજગ માનગો તો કાં તો રેન્ડ રહેનારી એવી નિલ ચીજને ચચળ માનવી પરો અથવા ચચળ ચીજને સ્થિર માનવી

પ મે વળી ખીન્ન એ કે, ખીજી મીજી નીતેની પેઠે 'કમેનો નાન' થવો એ પણ એક બનાવટ છે અને એ બનાવટને તમારું એ નવું જાણીતું બનાવનું ધોણુ લાગુ પાડું નથી કા જા કે, કમેનો એક વાર વહન નાચ થવો એ એક પ્રકારનો બનાવ છે એટલે એ કાંઈ ચીજરૂપ નથી તેથી એ અભાવ અને તેના કારણો માથે કાંઈ બનતો મનવર ને। ચક્રે નહિ મનવર તો દયાતી ધરાવતી ચીજનો જ હોય, પણ જે કાંઈ ચીજરૂપ નથી તેનો ન હોય એ પ્રકારે કારણોની માથે મંમથ નહિ ધરાવતા એ દુઃખનાશરૂપ અભાવને એ મનાવટનું ધોણુ લાગુ પડતું નથી અને એથી જ એક મરખે પ્રકારે બીરી બનાવોતો નહિ લાડુ થતું દેવચથી બનાવનું આ નવું ચરૂપ અનૂપ પણ છે તે આવા અનૂપ અને દુઃખનાશ વોળુથી જે કાંઈ મધાય તે સાચું દોઢ રહે નહિ.

કર્તૃવાં—માનો, બનાવડું એ ખીન્ન ચરૂપ પણ હું અમે તો જો જોવાથી એ કહેતું છે 'એવો ભાવ પે। થાય એને જ બનાવ' દ હીએ છીએ આ જનીન વિમેરેને જોવાથી એ કહેલા છે 'એવો વિચાર આ કાંઈને ઠો છે તેથી એનો મનાવનાર કાંઈ પણ એક દોષ એ બાંધે માથે માધી ।। ૧૫ તેતું છે

અર્થવાં—બાઈ, ઉપર ટપકે જેવા તો આ નીન્ન નવું લગણુ જરામર લાગે છે, પડતું જાક વિમેર વિચાર કરતા એ જરામર પણ ધરે એવું નથી જુઓ અને ધ્યાન આપો—જે જાણ્યાએ બાંધાવ ન હોય તે જાણ્યાએ પત્ર ખો વાંચી આમ । (પોરી જાણ્યા) થઈ ।' છે અને એ ખોદેના નામને જોવાથી એ કહેતું છે 'એવો ભાવ પણ તો કાંઈને પે। થાય છે માટે એ નવા લગણુને લાગુ પાડતા તો આ આમથ, જેને તમે મે એ બનાવેતું નથી માનવા અથવા અમનાવતી માનો હો તેને પત્ર બનાવતી માનતું પાડે એ કાંઈ નાનું મનું જાણુ નથી.

કર્તૃવાં—બાઈ, તમે તો અમારો જરા લગણોને ખોગ પાડવા કમર કની જાણ્યા ઠ અને મુખ્ય ઉપર મુખ્ય ચન રે જાણો છો થપ અમારા જે જાણ લગણો ગ્યા, પણ જે નીન્નમા રે રાગ થવા કરે છે તેને જ અને મનાવ મનીએ છીએ અને બનાવનું પ ।

એ જ લક્ષન નહીં કરીએ છીએ સ્વીકાર્ય વિનંતી થતો નિત્ય નવેલ
કેન્દ્ર દેવ ના નરને જુએ છે એથી એને બનાવટ દેવતામાં
પોતા આંતર તેમ નહીં આંતર એ દેવતા જ એના ને બનાવનાર
પણ કરી શકે તેમ છે

અર્થવા—‘બાપ’, તમે તો તમા તમા લક્ષ્યો જ જાણે નહોતા હો, તે પણ
લે છે ! વિનાના હોય તો દાક, પણ એમ નથી, એ પણ બસ
બાપ જ છે. જમણે, લગભગ તમે કેન્દ્રને જ બનાવટનું મુખ્ય નિશાન
મન્યું છે, તે બનાવી નવજ પ્રમાણે ‘જે પાપના પગ કિપા’ જેવું
છે તેને દેવતાની માન કે અભાવમાં કેન્દ્ર નવરનો કેન્દ્ર ન થતો
હોય તો તે એક જ ને એ કેન્દ્રના દેવ મંત્રન, પાસન અને નાવના
કામને શી રીતે કરી શકે અને શી રીતે પડેલી થશે’ મરન્યા
પછી ત્યારે તે પાપનાની પ્રતિ હર ત્યારે જ પાપી શકે, અને પાપી
ત્યા પછી ત્યાં તે માનવાની પ્રતિ હર ત્યારે જ માગી શકે.
આમ મિતિનો કેન્દ્ર થયા વિના એક જ પ્રતિ કે એક જ પ્રતિવાગો
દાક પણ એક જુદા જુદાં અને એક બીજાને નાદ મળતાં આપણ
કામને પડેલી નહીં નાદ હવે ત્યારે તમે મંત્રનાર, પાપનાર અને
માનનાર એક દેવને જ માનો છો ત્યારે તમારે પતુ પ્રવૃત્તિના અભાવમાં
કેન્દ્રાર થયાનું કમલ મળવું પડશે અને તેમ માનવાથી એ કેન્દ્રારવામાં
દેવને પણ આ નવું બનાવટનું ધ્યાન લાગુ પડશે એથી એનો
વળી મોટા બીજો બનાવનાર ગોધવો પડશે અને એ રીતે એક પણ
બનાવનારનું કેન્દ્રાણુ નહીં પડે એથી કેન્દ્રના દેવનું વડે બનાવટના
અવધને નહીં કરી બનાવનારનું સાધન થકે શકે એવું જાણવું નથી
ત્યા તે વડે બનાવનારની મિતિ તો હજી મોટી, કિન્તુ નેતી થાવ પણ
શી રીતે થાય ?

હો, ‘બાપ’ હવે તમને લાગતું હશે કે, માત્ર બનાવટ કુપરથી જ
બનાવનારની અટકળા આંધવી એ કેટલું બધું કેન્દ્રાણુ વિનાનું છે અને ‘બનાવનાર
સિવાય એક પણ બનાવટ બની શકતી નથી’,—‘વસ્તુ માત્રને જોતાં જ
તેના બનાવનારનો પણ પચાસ આવે છે’ એવી એવી વદન સીધી અને
સાદી વાતો કેટલી વાંકી, નળળી અને દલીલ વિનાની લાગે છે. પરંતુ જેમ
જેમ તેનું હૃદય ચિતન અને વધારે ચર્ચા થાય છે તેમ તેમ નેતી પાગળ થઈ

સકે છે. આ આપણે ઉપની અચાથી નેહ । યા છીએ ? જેમ જેમ
 પ્રનાવદનુ અર્ચા વિનાગવા । આ તેમ તેમ તે નમનુ જનનુ । આ અને ઉવડ
 તેનું કાષ્ટકેમણ જ ન આપ્યું તો તે રો જનાવનાર ' તે પના પ્રાધી વાગે ?
 અને કેમ જાગે ? આ પ્રારે ઉવડ જમીન વિગે ને ? એ ગવા-વા ટે—
 એ જવા / નાવનાર કે માટે એ જાવની ક પના ખની પે તેવી છે નાટે
 ખરી દગની નથી રગી જે કોઈ સ્ત્રી / મનાવગી દાય તે કઈ નગવમા
 દમેશા દખ્તી નથી પનુ ગળ્યા ગાઘા વિગે જ દકે છે જે આ જગવડો
 તમે જનાવગી દગવવા ચાના ડો તે કષ્ટગની પેડ દમેશા / પુ રોવાથી ગના
 વગી ની તેમા કેમ નગી કષ્ટ વા તેરો જનાવગી ની તેમા મમેશાની રમાય ?

અનુવાદ—ના / તમે તો મોલસાની છગ કરીને અમને મુઠવવા ધાગે છો.
 પણ અમે ? નગપ્રજે મેવા નથી તમે જે ઉવડે નુકે જે
 મા / ની / જનાવગી દાય તે કાષ્ટ દમેશા દખ્તી નથી ' અ વ નુ
 તો અમ કે પ / કસુલ કે પ તુ એમ ॥ ૧૧ ॥ ને દમેશા દખ્તી
 જણાવ્યું તે અમને ખોડુ જણાય છે કા મુ કે નગવ તો દમેશા
 દયા કહે છે એવું કે કાઠ પાગા મેરે ટે—ને કાઈ દમેશા એક જ
 રો / નુ નથી—તમે જ નુઓ । ? નિય પ્રતિ કેલા જનમ
 ને કે કેલા મગી દાય છે જેલા મગો જે છે કેલા ક માય છે
 મને એ પ્રમાણે જગવમા નિરે નિય નુ નુ થયા જ કહે છે
 એથી માલ / નુ નાના જે મેજ જણાવુ દાય પરતુ તેમા
 રગી મેરે રે નીજ એક મ મી ન ગેની દાવાથી તેરે (જગવ ।)
 પનુ એક મરખુ આ નિય તેનુ ન માની પ્રમાય અથાન જમન
 એક મરખુ આ એક રો થી નનુ માટે જનાવ નપ કે એથી
 એનો કે / એ જનાવનાર દેવા જે અ એવી અગળા સી ને
 ખોડા કે ?

અનુવાદ—ના, તમે તે રો આ એક નવજ ધર્મગ કાપુ ? / નુ
 બને પ્રવ ગે મે / જગવ દાય પા નેની મ ની રે ર
 રગ / કે કે કે / જ જાની દાવાથી જગવને પા મ રપે જનુ ન
 ની રમાય અથાન તે (જગ) ન રગ દેવાથી જનાવ પે જ
 પ્રમાય આ નેથી નેનો જનાવનાર પનુ પ્રિક્ષ સ્ત્રી પ્રકાય પ તુ
 તમારો એ અગળા નુ વ ન માગી ટે જે અગળા પ્રમાને ને

તમોએ નિત્ય માનેલો પરમાણુ (પરમ-અણુ) અને ક્ષર સૂક્ષ્મ એક જાતની જનાવટ જ હરે છે—પરમાણુ પોતે નિત્ય છે એટલે પ્રવાહનો નિત્ય છે, દિવુ તેની અદર ગેદલાં નય રય, ગધ અને સ્પર્શ ગદલાયા કં છે, તો શુ તેને તમો અનિત્ય માનગો વા ઇધર કે, જેને તમે નિત્ય માનો છો તેની અદર ગેદલાં શુદ્ધિ, ક્ષરતા અને પ્રયત્ન વિગેરે ખાસ ખામ ગુણો ગદલાવા કં છે. તો શુ તેને પણ તમો અનિત્ય માનગો કદાચ પરમાણુ અને ક્ષર એ બન્નેને અનિત્ય માનવાની હા પાડો તો એનો ખલુ કદા જનાવનાર શોધવો પડગે અને એ ગતે યુગના યુગ ગમે પર જનાવનારનો પતો લાગે તેમ નથી વળી કક્ષત ચર્ચાની ખાતર અમે પછીએ છીએ કે, તમે જગતને જનાવટનય દગવો છો તે (જનાવટ) શું તદન સામાન્ય જનાવટ છે કે, કોઈ જાતની અસાધારણ જનાવટ છે ?

કર્તૃવાં—ખાઈ' અને તો એને (જગતને) તદન સામાન્ય જનાવટ માનીએ છીએ લ્યો, દવે તમારે જહેવુ હોગ તે કહી તાળો.

અકર્તૃવાં—ખાઈ, જે તમે જગતને તદન સામાન્ય જનાવટ માનીને તે વડે કોઈ શુદ્ધિવાળા કરનારની અટકળ બાધવા જગો, તો તે અને તેમ નથી કારણ કે, સામાન્ય જનાવટનો જનાવનાર કા' શુદ્ધિવાળો જ હોય, એવો નિયમ નથી. એ તો, વેખને ડાહો હોય, ગાડો હોય કે અણુ પણ હોય અથાત્ સામાન્ય જનાવટ વડે કક્ષ એક કોઈ જનાવનારની જ અટકળ થઈ શકે, પરતુ શુદ્ધિવાળા જનાવનારની કક્ષના તો ન જ થઈ શકે. તો પછી તમોએ સાધવા ધારેલો સર્વજ અને સર્વશક્તિમાન ક્ષર તો કેમ કરીને સંધાય ?

કર્તૃવાં—અને તો જગતને એક અસાધારણ જનાવટ માનીએ છીએ અને તે વડે તેના જનાવનારને પણ અસાધારણ પુરૂષ સમજએ છીએ.

અકર્તૃવાં—મલે તમે જગતને અસાધારણ જનાવટ કહો પરતુ અમને તો સાધારણ કે અમાધારણ જનાવટમા કશો વિશેષ ફેર લાગતો નથી. કાણુ કે, કન્નાર નગરે ન દેખાનો હોવાથી એ બન્ને જનાવટ વચ્ચે ક્યાં વિશેષપણું છે, એ સોધવું મુન્દેલીવાળુ છે તેથી જે દૂપણુ સાધારણ જનાવટને લાગુ પડે છે તે જ દૂપણુ અસાધારણ જનાવટને પણ લાગુ થાય છે

૬૧૨૧૦—બાઈ બસણ સુરી તો તમે જે કશું તે મનાવનારુ દોવાથી માર
 ૧ કીડ લેખાય પરતુ તમે જે કશું કિપર જણાવ્યું છે તે તો તન
 ૫ ખોટું જણાય છે, માધારણ મો અસાધારણ બનાવમા કે અ તમે
 વિશેષણ ન માનો તે બન પરતુ તે મોના બનાવટપણ એ સરખું
 દોવાથી તે વડે બનાવનારની આવના કે રામા નો ઘાવો આવ

૬૧૨૧૧—એ માન એ મનાવપણાને લીધે જ મનાવનારની બિદિ થ
 ૧ શબ્તી હોય તો કશું આશ્ચર્યશૂને લીધે આપણી જેમ મારેલું
 સરીકારિપણ મારિપણ, જોડુ નાકુમ પાડ અને મારિપણ
 યા માટે ન સિદ્ધ થઈ શકે ? કારણ કે જેટલું બને જેન મા મ
 પછ મારદેશમાં છે તેમજ જ મનુષ્યમાં પણ છે વળી ખરી નાવ ત
 એ છે કે બનાવમા અમારાજીવણમાં સી રીને દોષ—એ જ નાવ
 , પેલી મમતવી નથી

૬૧૨૧૨—ના તમે બને એ તેમ કહો પરતુ એ તો મા મો જ નાવ
 મો એ રીતે જેને તેમને—રેલુ—એવી મતિ રી થાય છે તો
 કે કે તો હાય—એમા કેધથી ના ન'ધેરાન અને એ જ રીને
 જાવના કંઠાની અમંગ કરી ધારી ગુમ લા છે

૬૧૨૧૩—બાઈ તમારી માન તો ખરી છે પણ મોમારી મમત પ્રાણો
 જનીન વોગે જેલો એ કહેલા છે એવી મ પના મો થતી
 હાય એમ જણાવુ નથી આ તો તમે માની મવરણી એ ૧૦વી
 અઠંગની કૃત્રી છે જેમ જૂનો વો જેલો એ મો
 મરેલને જે રી એ કહેલા છે એવી મ મ મારી ૧૧૦
 તેમ જનીન વોગે—જેલો એ જવની મતિ થતી દોષ મેમ
 જાણુ નથી નો પડી વ્યા એ જવની મતિ જ થતી નથી હા
 તે ૧૬ કંઠા ને આગીત કંઠાની તો વાવ જ રી ?

૬૧૨૧૪—નાઈ વગીમગો માટે એમ માની લે, એ કે તમને જનીન રોગે
 નહીં એવી મતિ બને ન થાય પરતુ જે પ્રામણિક નો ,
 તેઓને તો એવી મદિ થરી એ સર્વ વાવ છે બન એ ૧૬
 વ ૧૧ ની મામીતી કૃત્રી મે પણ મો નાવ છે

૬૧૨૧૫—ના , તમા ૧૨૦ પ્રમાણે કલય પ્રાનાચિ મુખોને જનીન
 ૧૧ ૧ ૧ ૧

વિગેરેને લેઈને એ કહેલાં છે, એવી ખુદિ પેદા થતી હોય તે બહે. પણ એઓને જ એ જનની ખુદિ પેદા થવાનું કારણ વા નિમિત્ત શું છે ? તે અહીં જણાવવું જોઈએ. અમાગ ધાત્વા પ્રમાણે નજરે લેવાથી તો એવી ખુદિ ઉભતી હોય એમ જણાતું નથી. જો તેમ હોય તો રૂઠાને આખો અરખી જ હોવાથી અમને પણ એવી મતિ આ મારે ન થાય ?

કર્તૃવાચ—ભાઈ ! પ્રામાણિક લોકો અનુમાન વા અટકા કરીને એ જનની ખુદિને પેદા કરે છે એથી કદાચ તમને એવો વિચાર ન થાય— એ સ્વાભાવિક છે. અર્થાત્ એ જનની વિચાર ઉગી આવવાનું મૂળ કામ્યુ અનુમાન કે અટકા જ છે.

અકર્તૃવાચ—ભાઈ, આ તે કથી વાત કે, હવે નુવી કરનારને નક્કી કરનારો સાથી પેલા જણાવેલી અટકા કાણે નથી પડી, ત્યાં વળી આ અહીં ખીલ અટકા (અનુમાન) આવીને ઉભી રહી જો એક અટકાને ખીલ અટકા ઉપર ટાંગીને આપ કામ ચલાવના માનતા હો તો કાર્થ પાર આવે તેમ નથી અને એમ અટકા ઉપર અટકા કર્યે જ જમાના હો તો પણ આગે આવે તેમ નથી આ પ્રકારે—જમીન વિગેરેને લેઈને ‘એ કહેલા છે એ ખુદિ થવામા જ જોડાળા ઉભો થાય છે તો એ વડે જ ઉભી રતી કરનારની અટકા શી રીતે ખરી કરે ?

કર્તૃવાચ—ભાઈ ! તમે એક વાન ચૂકી ગયા જણાઓ છો અને તે એ કે, કાર્થ જાતી જનાવડો (ચીજો) ને લેઈને લેનારના મનમા ‘એ કહેલી છે’ એવી મતિ થતી જ નોઈએ, એવો કાંઈ નિયમ નથી જેમકે, એક ખાડો જોડેલો હોય અને જ્યારે તેને પૂરીને સરખો કરવામા આવે છે ત્યારે લેનારના મનને એવી કલ્પના પણ નથી થતી કે, અહીં ખાડો હતો અને પછી પૂરાઈને મમતળ થયેલો છે અર્થાત્ જેમ પૂરેલો ખાડો પોતાના કરેલપણાને જણાવી ચકતો નથી તેમ કદાચ જમીન વિગેરે પણ પોતાના કરેલપણાને ન જણાવે તે જનના જોગ છે એથી કાંઈ તેમા રહેલું કરેલપણું કે કંવાપણું આપુ જણ નથી ઉલટુ એ છૂપા રહેલા કંવાપણા વડે જ કરનારને પણ ઉભો કરી શકાય છે. મારે જમીન

નિમેરના દરવાખલા કો જોયો ધાર તેમ નથી ગો લેગ
 જેણે દરવાખલાને મળીવ ક તા માલ દોલ પ્રમાણી અમર ગી પગ
 ભરે જણાની નથી

અમરવાર—આ , તમે પણ હીં દોલ ડો પ તુ તમા તો માર્ જોયો જ
 બ માય અમે તો તમારી જ જેવા ત તાની છીએ જેથી એની
 ગાનવમા જા પતુ ન દેવાજી તમે જ આ પુ આ હો
 જમીનના દવાપણને છપડી સખસનો પ્રધામ દા જ તે તો
 ત ના મનો છે કાગલ કે, એ ખાગા (એ નદિ દેવી જેની
 નમવડ જમીનની સખો જાપુતો તાવાથી દાગ જેને ન પાતાના
 અવાપણના મમ પાનન અથાન પોતાનુ તુ પા ક તાપા
 અ તુ ખે પ તુ આ જમીન વિશે એ નદિ દેવી એવી
 મીઠની સાથે મરખાનનીમા આ , જેથી એ પણ
 પોતાનુ હુ દવાપણુ હુ પાણી કે અથાન નો જમીન વિશે
 ખરેખરી મીતે દવાપણવાગી તા તો એમા દેવ વા
 જે જનના વાધા વિના જ પ્રાપ્ત થુ એ પ તુ આ તો
 તમા જ મેવા પ્રમાણે તે પાતાનુ દવાપણ જેના ન નમમા
 દમાડી પ્રાપ્તી નથી તો એ વો એના મન ક પગા તા દા
 જ જેણે વળી જ દવાપણુ દાગ દો જનના મનની
 અમરગો રજમતુ કો દો તે પતુ હીં જાનુ નથી દા
 તમે જનના દન કાશીર વિનગો મ કા બો દમ
 મનરે તો મીવ નજરે દેખા હ અથાની વા
 મેલી દવામની તથે જમવની ખમડી મીરો એમ મન કે
 એ (જાતને) કા અગ્રી વગાજ જનના એ ની મીતે
 જા મેમનું અવાજની વિશિષ્ટીઅ તુ જમની રે જાનના
 પદ ક ના દો દેવ સુમિત તા તે જ અદા દવામનું એ
 તુ અ દો વુપ દતારે એ કે એવી દલમ પીછ
 મીતેના એ દા દેવાયા જમવન મન રે પગા દો દાગી
 ક તેમ નથી

૧૧૧ — ૧૨ તમે જે દવા રે છેહુ લખા પ તુ તેમ જ મુમિત
 કા ના ના અમે દા દલમ જવા , ને જમવન જવા

ગુણોને મળ્યાવતા નથી અને તેમ કોઈ સરખાવે પણ નહિ એવે
તો માત્ર એટલું જ કહીએ છીએ કે, જેમ કલ્પન જનાવટપ છે અને
તેથી જ તેનો જનાવનાર હોયે તેમજ એ તેમ જગત પણ જનાવટ-
પ છે અને તેથી તેનો પણ જનાવનાર કોણ માટે ન હોય ?—
કલ્પન અને જગત વચ્ચે માત્ર એક જનાવટપણી—કર્યાપણી
જ મળ્યામળી છે, અને ખીજ એક પણ નથી જે વમાગ કહેવા
પ્રમાણે આ દેહને અને ખીજે દેહને જથી જનનની મરણમયુક્તિ
કર્યામા આવે તો તો એક પણ જાતનો નીવડો ન આવે અને
કયાય જથી જનનની મળ્યામળી પણ મળી મોકે નહિ. માટે કલ્પન
અને જગત વચ્ચે જથી મળ્યામયુક્તિ કરીને વમો જે અમારી
કલ્પનાને ધકેલે પહોંચાડે છે, તે કાંઈ કોઈ નથી.

અનુવાદ—માઈ, તમે કહો છો તો વ્યાજખી, પણ તમાગ સ્વાર્થનું કહેવા
હોવાથી તેમાં ગેરવ્યાજખી પણ અપી જાય છે જુઓ—અને
એમ તો કહેવા નથી અને કહીએ પણ નહિ કે, જગત અને
કલ્પન વચ્ચે જથી જનનની મળ્યામળી હોતી જોઈએ. પરંતુ આટલું તો
કહીએ અને કહીયું પણ ખત કે, એ જાતે વચ્ચે મહેલું કર્યાપણું
જનાવટપણું—તો એક સરખું જ હોયું જોઈએ જે તેમ ન હોય
તો જનાવટનું એક લાંબને જગતના કર્યાપણાને નહીં કરી અને તે
પરે તેના કરનાર-જનાવનારને નહીં કરવાની વાત કરી તે કોઈ છે.
ખરી રીતે વિચારવા જણાય છે કે, કલ્પન અને જગત વચ્ચે મહેલું
એક કર્યાપણું પણ સરખું નથી. કારણ કે કલ્પન અને ખીજ
ચીજે જે કાંઈ કરી શકાય એવી છે—કર્યામા આવે છે તે જથી-
તો કરનાર કોઈને કોઈ, દેખી શકાય એવો છે તમે આખા મંસારનાં
મંડીને જુઓ કે, એવી એક પણ જનાવટ મળે છે, જેનો કરનાર
કોઈથી પણ ન દેખાય એવો હોય આ ઉપરથી તો-કર્યાપણાને
લીધે કદા દેખી શકાય એવો જ કરનારની અટકળ ખાંધી શકાય
છે, પણ વમારી પેઠે ન દેખાય એવો એ શી રીતે કલ્પાય ? હા, તે
પણ કલ્પાય, પણ ક્યારે ? જ્યારે તમે એકાદ પણ એવી ચીજ
જાણો કે જેનો કરનાર કોઈથી પણ ન દેખાય તેવો હોય. અમાગ-
ધારવા પ્રમાણે તો ઉપર જણાવેલી રીત મુજબ જગત અને

દલમ એ જાનની મગ્ગામની જ ધરી નથી નથી. તો તે વડે
જગતના જનાવનાની વાન ખડી પ' એ દાઢ નવાઈ નથી વળી
ખીન્નુ પચુ એ કે, ભાઈ, મમા મા જોટલી જોટલી નીજે જાની છે
તે દાઢ મીજો કેઈ જનાવનારે જ જનાવી દાય અંગે નિયમ
નથી જુઓને આ ન જોનજ ની સાવ છે કે, 'દેવી' સ્ત્રી-ન
એવી છે કે જોને કાઈ પચુ કરનારે—જનાવનારે—ન નારે -
વચુનારે કરી દાય, જનાવી દાય ધરી દાય અને વાની દાય જોમ
વાદો, લેખણ રડો અને કપડુ વિરે અને જોડી સ્ત્રીને તો
એવી છે કે, જોને જોડીએ પા ન જનાવી દાય જોમ, વડુ
ખેડુ ધાન્ય, રામ વેનાઓ તથા રાખા વિના જ ને કાઈ જા
તે તે જુ ન્યા તમેએ માનેલા પગે વરમા ગેરી હુદ્દિ જોડ
અને કપાલ વિરે આમ દોવાથી એટલે જનાવનાર - કરનાર
વિનાની પચુ અને સ્ત્રીને મગ્ગા આવાથી જનાવનાર મિત્રાર
દાઢ જાની જુનુ જ નથી એ જાવની અમ્મી રી રીને મધામ
સ જાધરી એ આમની કેમ જાણ ?

ખુ ગાં—મા' તમેએ જે વચુ જોડા ધા ધ અંજો વેલાઓ વિરેના
ઓ. લ ને જમ મજુ કે કેટલી નીને એવી છે કે જોને
જોડ જનાર કે જનાવનાર પગ નથી પગુ તે વ ન અવ બરેકુ
છે કા મુ કે વમે ન્યા કો નારે જાવનારો જોડ સમ્પા
નથી સ્ત્રીની રી નીને હપ જ જનારે મનવાની છે એથી
આમ મેગા દુરો જાધી એમ તો ન જ કહી રો
'એવી પચુ નીને મગ્ગા મવે જ', જોને જોડ જનાવનાર પગ
નથી અંજો એમ કાંઈ કે વાપગો લીરે ની ધએ રી જનાવની
દ પલે આપ જા પગ જોડ પગી રો તેમ નથી

ખાનુવ—જા' વને તો મેગ વિસ્તિ રા. છા ર વમાગી કાઈ
મગ્ગી જા દ દુરો દાય નો કપાવ પગ નથી લા તો વમે
તેને જ સાધી વેરે રો કા જા મગ્ગેને રી મ મીની જન
કા મગ્ગા પ—જો કા જો આવી અંજો વમાગી વ ને વિત્રા
વે છે વને વનો વ રા મ વ રી રો ? મમે અને રા દાઢ
જા હુદ્દિ દાય ને વને ને નિ રા રી એ જનાવનાર—

કર્તા—કે રચના કરીકે શી રીતે માનીએ? એમ એમ મનાય પણ નહિ. માટે તમારી ઉપરની વાત યોગ્ય નથી.

કર્તા—ભાઈ! એ ધામ અને વેલા વિગેરે બધું ય હંમેશા જાનાવેલું છે—જ્યાં જ્યાં તે ધામ વિગેરે હોય છે ત્યાં ત્યાં જાયે નેતે! ઉગાડનાર ઈશ્વર બેઠેલો જ છે પરંતુ કદા તે આપણી નરી આંખે જોઈ શકાય તેવા નથી તો પછી આપ એમ કેમ કહી શકો કે, કેટલીક ગીતો કરનાર વિના પણ થઈ શકી છે—શકે છે.

અર્જુન—ભાઈ! આપે જે કહ્યું કે, ઈશ્વર આપણી આંખો દેખાય તેવા નથી. તો શું તે શરીર વિનાના છે માટે દેખાતો નથી? કે તેમા કોઈ એવો ગમદાર છે તેથી દેખાતો નથી? અથવા એના કોઈ એની ભવિતી વિશેષતા છે એથી દેખાતો નથી?

કર્તા—બાઈ, ઈશ્વર તો જન્મન ધાણું કરતો નથી માટે શરીરવાળો શી રીતે હોય? અર્થાત્ એ શરીર વિનાનો છે માટે જ દેખાતો નથી.

અર્જુન—ભાઈ, તમારો કહેવો પ્રમાણે ઈશ્વરને શરીર ન હોય તો એ જગતને શી રીતે જતાને? વા જતાથી શકે? જો શરીર વિના પાનું જગતની રચના થઈ શકતી હોય તો માંડને પામેલા આત્માઓ, કે જેઓ શરીર વિનાના છે, તેઓ પણ જગતને કેમ ન જતાથી શકે? વળી, આત્માને મેલ્યા શુદ્ધિ, હસ્થ અને પ્રયત્ન એ બધા શરીરની રચનામા જ કામ કરી શકે છે પરંતુ શરીર વિનાના એ બધાં કામ પણ કરી શકતા નથી. માટે જે ઈશ્વરને શરીરવાળો માની શકે તો જ એ જગતને રચનારો પણ હોઈ શકે નહિ તો નહિ.

કર્તા—ભાઈ, ઈશ્વરમાં તો એવો કોઈ ભવિતો ચમત્કાર છે કે, જેથી તે આપણા જોવામાં આવી શકે તો નથી.

અર્જુન—ભાઈ, જે કાંઈ નજરમા આવી શકે તેવું હોય તે ગમે તે કાચુથી રોજ ન દેખાતું હોય તો પણ કોઈને કોઈ વાર તો દેખાય જ અર્થાત્ જે નિશા, મત્ર કે યોગના પ્રભાવથી જે કોઈ ગેજ ન દેખાતો હોય તો પણ તે ક્યારે ક્યારે તો દેખાય જ. કોઈ વિદ્યાવાળો, મત્રવાળો કે યોગવાળો એવો નથી કે, જે કદી

જા હેમ હોય શકે ? જેમ હજાર દયાલુ જે નેમ કુંભાર, કદાચ અને
મનુષ્ય વિગેરે પણ દયાન છે એ બધાની દયાનીમાં કોઈ એવી
વિશેષતા નથી કે, એટલી દયાનીથીજ જગતની રચના થાય અને
ખીનતી દયાનીથી ન થાય. માટે માત્ર દયાનીથી જ જગતની
રચનામાં હજારને લાવવામાં ખીન પડે દયાની ધન્યતાના કુંભાર
વિગેરે વચ્ચે આવીને હજારના હજારપણનો ભાગ લઈ જશે.

કર્તૃવાચ—ભાઈ, દયાનીથી ન પણ તો મારું હજારનું જાનિપાત્ર કયાં ગયું છે.
અમે એના જાનિપણને લીધે જ એને (હજારને) જગતની કંટાળ
માનીએ છીએ.

અકર્તૃવાચ—ભાઈ, તમારૂં આ હજાર પણ ખોટું જ છે. જાનિઓ તો યોગિઓ
પણ છે. પરંતુ તે કાંઈ જગતને યનાયતા નથી માટે જગતની
રચના કંટાળમાં જાનિપણને અમે ધર્યું એ પણ કોઈ જાણતું
નથી.

કર્તૃવાચ—ભાઈ, હજારમાં જ્ઞાન હજાર અને પ્રયત્ન એ ત્રણે વાનાં હોવાને
લીધે એ જગતને રચી શકે છે અથવા હજારનું જાનિપણ, હજાર-
વાળાપણ અને પ્રયત્નવાળાપણ—એ ત્રણે જગતની રચનામાં
કાંચુમૂવ છે.

અકર્તૃવાચ—ભાઈ ! તમે શું કામ જ્ઞાન આપો કે યાદ રાખો. અમે ઉપર
હમાણા જ કહી ગયા કે, શરીરની દયાની હોય સારે જ જ્ઞાન,
હજાર અને પ્રયત્ન કાંચુમૂવ થઈ શકે છે અને શરીરની
દયાથી વિના એ ત્રણે આકાશકુમુદની જેવા નિરર્થક છે હવે જે
તમે હજારને શરીરગણો માને તો જ તેના જ્ઞાન, હજાર અને
પ્રયત્નને જગતની રચનામાં લઈ જાઓ છો—ગપરી શકો છો નહિ
તો નહિ. તમે તો તેને શરીરગણો માનતા નથી સારે તમે એમ
કેમ કહી શકો કે, એનાં જ્ઞાન, હજાર અને પ્રયત્ન જગતની રચનામાં
કાંચુમૂવ છે.

કર્તૃવાચ—ભાઈ ! અને કાંઈ એકલાં જ્ઞાન, હજાર અને પ્રયત્નને જગતનાં
કાંચુમૂવ માનતા નથી. પરંતુ હજાર તે ત્રણે વસ્તુને કાંઈ ક્રિયા
કરે છે તેને જ અમે જગતની રચનાનું કાંચુ માનીએ છીએ.

અકતૃવા૦—ભાઈ! ઇટલી બધી બૂલ? એવાર અને એવાર તો કહેવાઈ ગયું હવે ત્રીજવાર પણ કહીએ છીએ કે, ફક્ત સાન, ઇન્ડિયા અને પ્રયત્ન વડે જો સરીર ન હોય તો ક્રિયા જ થઈ શકે નહિ બહે હથરવા હથરનો હથર આવે તો પડી તમારૂં આ કથન તી રીતે સાચું હશે?

કતૃવા૦—ભાઈ ત્યારે એ બધું જવા દો અમે તો એમ માનીએ છીએ કે હથરના હથરપણાને લીધે જ આ જગતની રચના થઈ રી છે

અકતૃવા૦—અરે! આ વળી મો ગોગલો? તમે જાણો છો કે મોતવા જાઉં તો કોઈ અમે પૂછીએ છીએ કે હથરપણા એટલે શું? હું જાણુના પાડ એ હથરપણું કે કુનારપણ એ શું? વા એ મિનાન બીજું કાંઈ તે હથરપણું? જો તમે મન જાણુનાગપણાને જ હથરપણા માનતા હો તો એ જાણુનાગપણા પગ પર સમજુ માન ન જ જાણુનાગપણા સમજુ? મનવાન મમજુ?

કતૃવા૦—હાલ મને તો ફક્ત માત્ર નગ જાણુનાગપણાને જ જાણુના સમજુએ ગીએ અને એને જ જગતની રચનાનું કાણુ માનીએ છીએ

અકતૃવા૦—ભાઈ તમેએ ઉપર જણાવેના કથન રચના અથથી તો હજાર વાર જાણુનારો જ હશે છે જો કુનાર તો હશે શબ્દો નથી વળી જે રમ જાણુનારપણાને લીધે જ જગતની રચના થઈ જતી હોય તો જગતમા એવો કોઈ હજાર, જે જોમા જાણુના પાડ ન જણુના હોય અથાત્ હથરની જેમ આ માનુ જાણુનાગપણા જગતની રચનામા કાણુ મન થઈ રી = રાની એ નાનો ભગ થઈ જશે કણુ કે જાણુનારપણા તો જાણુ એ સમજુ

કતૃવા૦—ભાઈ અમે કે કણુનારો એવો અથ ન હોય મનપણ મથ દરીએ છીએ તો પડી શું પૂછુ છે?

અકતૃવા૦—એમા તો એનું એ જ દૂર છે એ મીને અથ રચારી તો 'શ્રી કલકલ કુદરે વિરેની પે' આખા જાણુનારો-મન-મનીવ થઈ શકે, પણ જાણુનાર કુનાર તો મીને સામીવ થઈ શકે જ નહિ

કર્તૃવાં—આણે એ જાણું રહ્યું. હજીરખાનો ખતે અર્થ કરનારખાણું કે કર્તાપણું છે. કહે, હવે શું ફપણું છે ?

અર્કર્તૃવાં—બાઈ, કરનારખાણું તો કર્તામાત્રમાં જોડ્યું છે—જેમ હજીરમાં કર્તાપણું છે તેમ કુબાઈ વિગેરેમાં પણ છે. તો પછી એકલા ઇશ્વર જ શા માટે કરનાર ગણાય ? કાગળ કે, કર્તામાત્રમાં કર્તાપણું તો એક સરખું છે તેની આ કાંઈ કર્તાઓને હજીર થવાનો પ્રત્યેક આવશે.

કર્તૃવાં—બાઈ, અમે જાણનારખાણું કે કરનારખાણું—એ બન્નેને નહિ, પણ એ મિત્રાય જે ખીનું કાંઈ છે તેને જ હજીરખાણું સમજાવે છીએ. અને તે વડે જ જગતની રચના થઈ રહી છે—એમ માનીએ છીએ.

અર્કર્તૃવાં—બાઈ, આ તો વળી મોટા ગોરાઓ છે કે, તમારું એ કથન અમારી કે ખીનની સમજમાં આવે તેવું નથી અમે તો એમ માનીએ છીએ કે, તમારા માનવા પ્રમાણે પણ હજીરમાં હજીર અને પ્રયત્ન સિવાય ખીનું કાંઈ ત્રીજું હોય એમ જણાવું નથી અને એ વડે જગતની રચના કરવામાં ક્યાં ક્યાં ફપણું આવે છે, એ સવળ ઉપર જણાવાઈ ગયું છે. માટે તમારું એ એક પણ કથન સાચું ફરી શકે તેવું નથી અર્થાત્ તમારી એક પણ દલીલ એવી નથી મળી કે, જે વડે જગતના સજ્જનારની સાખીની થઈ શકતી હોય.

વળી, અમે આ એક ખીનું પછીએ છીએ કે, તમેએ માનેલા હજીર, જગતને રચવાની જે બાંજગડ ફરી રહો છે, શું તેમાં તે પોતાની મરજી પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે ? વા ફરમને વરા થઈને પ્રવૃત્તિ કરે છે ? વા ક્યાને લીધે પ્રવૃત્તિ કરે છે ? વા લીલા કરવાની વૃત્તિથી પ્રવૃત્તિ કરે છે ? વા બકતોને વાગ્યા અને દુષ્ટોને મારવા પ્રવૃત્તિ કરે છે કે એ જગતની પ્રવૃત્તિ કરવાનો એના સ્વભાવ જ છે ?

કર્તૃવાં—બાઈ, એ (હજીર) તો સૌનો ઉપરી હોવાથી જગતની રચના કરવામાં એની પોતાની જ મરજી પ્રમાણે વર્તે છે અને જગત પણ એ પ્રમાણે જ ચાલ્યા કરે છે.

અનુવાન—બાઈ! જાને તો એમ જણાવું નથી. ને હજી જાવને
બનાવવામાં પોતાની જ મજા પ્રમથે વળતો હોય તો તો એમ
સમય પણ આવે એટલે કે જે મને જાવ તું ન જુ
પ્રમાણ પડે ચાલુ દાવ—હે ય આપનાથી એ તો ન જ દે પે
દાવ કે તેની મજા હમેશા એની અંતરે જ રહે
તે રોને વલન વલન હોવાથી ધારે તેજ ફરી શકે છે પણ તો તો
તો હમેશા એ જ રાગે ચાલુ જાય છે અને ચાલુ આવે
એની ખીજ કાંઈ જાવની ગવના ફરી જાય એ અને પ્રમાણ
આમણ કે જાણી પણ નથી તેથી એમ જાણી સમાવ છે
જાવની ચના દવામાં શર પોતાની જ મજા પ્રમાણ
વળતો નથી

કનુવાન—બાઈ! હજી તો હજીને વડ મીને જાવની ચન ફરી ગયો,
એથી એ જાવની નીદ બનવા લેગી નાના મી
દાવે જ નીદ

અનુવાન—ધનુ એ હજી પણ હજીને વડ દુનો હોય તો એ શ
વાનો? સર્વ રામિવળા પ્રતુ ચાનો?

કનુવાન—મહા જા! બધે થઈ ગઈ ખડ તો એ હ કે ફક્ત યાને લીધે
જ હજી જાવને ચવાની બાજુ ફરી જા છે—મને જ
તો મહાલાયું

અનુવાન—ને હજી યાને લીધે જાવને બન રી જા હોય તો એ
આખા જાવને સુખી શા માટે ન ફે? હજીનાં સુખ અપડ
એ દયુ પ્રમાણ કામ કે પુ જાવમાં કમ તો માર જોડુ
અને દુખ માર જોડુ જણાય છે એવી આજા જનનો ને
કામ પણ એમ તો ન જ દે પે રહે કે હજી ફક્ત રી
લાખીની જા અને (જાવને) જનારો માર

કનુવાન—ને કે હજી તે દયાળુ હોવાથી જાવને સુખી જ માર છે
પરંતુ એ જાણ જોયો પોતપોતાના હમેશા દાર પ
ધનુ કે એમા હજી માર છે?

અનુવાન—ધનુ આ તે વડ માર માર જાવને હજી માર પડ

કર્મોતુ જળ વધુ જણાય છે. ત્યારે ભાઈ, હવે ઇશ્વરને જવા - દઈને
જે એને ઠેકાણે કર્મોતિ માનો તો શો વાંધો છે ?

કર્તૃવા૦—એમ પણ નહિ. આ જગત તો ઇશ્વરની લીલા છે એટલે એ,
લીલાં વડે જ થાય છે અને લીલા વડે જ પળાય છે.

અકર્તૃવા૦—ભાઈ, રાગ દ્વેષ વિનાના ઇશ્વરમાં લીલા શી હોય ? ઇશ્વર તો
તે જ હોઈ શકે, કે જે લીલાને પણ તરી ગયો હોય અર્થાત
જ્યારે ઇશ્વરમાં લીલા જ હોય નહિ ત્યારે તે, એ વડે જગતને
શી રીતે બનાવે ?

કર્તૃવા૦—ખીજી કાંઈ નહિ, પણ હેવટ એ કે, એ (ઇશ્વર) તો ભકતોને
તારવા અને દુષ્ટોને મારવા આ જગતને ગ્રી ગ્રહો છે

અકર્તૃવા૦—ભાઈ, તમારી એ વાત પણ ખોટી છે મગદ્વેષ વિનાના ઇશ્વરને
તો બધે સમભાવ જ હોય—એનો વળી ભક્ત કોણ અને દુશ્મન
કોણ ? અર્થાત્ ઇશ્વરને જગતનો સરજનાર સાબીત કરવા માટે
તમારી એક પણ ભુક્તિ રીતસરની નથી.

કર્તૃવા૦—ભાઈ, હવે અમે આ એક છેવટની દલીલ અજમાવીએ છીએ.
જે પાગલ પડ્યું તો ઠીક, નહિ તો હાર્યા તો છીએ જ અમે
એમ માનીએ છીએ કે, ઇશ્વરનો સ્વભાવ જ એવો છે, જે વડે
જગતની રચના થયા કરે છે. અર્થાત્ જગતની રચના થવામાં
ઇશ્વરના સ્વભાવ સિવાય ખીજી કાંઈ કારણ નથી

અકર્તૃવા૦—ભાઈ, આ તો તમે ઠીક કહ્યું પરંતુ જ્યારે તમે એમ માનીશો
તૈયાર થયા છો કે, ઇશ્વરના સ્વભાવથી જગતની રચના થયા
કરે છે એને બદલે એમ માનો કે, કર્મના સ્વભાવથી જગતની
રચના થયા કરે છે, તો શો વાંધો આવે ? છતાં કર્મનો સ્વભાવ
મૂકીને કરનાર તરીકે નહિ જણાતા ઇશ્વરની કલ્પના કરવી, અમને
તો વ્યાજખી લાગતી નથી. માટે એકલા કર્મના સ્વભાવને જગતના
કારણમૂલ માનવો એ યુક્તિયુક્ત અને બુદ્ધ વિનાનું છે

વળી, જેમ અમે તમેજો કરેલી કરનાપણાને લીધે
કરનારને સાબીત કરવાની કલ્પના ખોટી પાડી છે તેમ તે જગતની
તૈયારી થીજી કલ્પનાઓ પણ ખોટી પડે તેવી જ છે.

મંસારમા એવી પણ ઘણી ચીજો અને ક્રિયાઓ થાય છે, કે, જેનો કુનાર બુદ્ધિવાળો ન જ હોય. આ વાત એવા કુરી ગયા છીએ તો પણ વધારે સમજવવા માટે જ એને આ કુરીવાર પણ દહીએ છીએ. મગનમા જે વિગળી જાય છે તે ક્યા બુદ્ધિમાને બતાવી છે? હવે તો માણસ જે ક્રિયા કરે છે તે સુ તે વખતે બુદ્ધિવાળો હોય છે? અથવા એ બધું બુદ્ધિવાળા ક ના મિત્રાય પણ બનતું જણાય છે માટે તમારી બુદ્ધિવાળા કરનારને સામીન કરવાની એ પણ સીધી સાચી કાંતી નથી.

વસાર કટુક દહીએ તમારી જગતના કુનારને સામીન કરવાની ક પન તો નગરો ન જ બોલી પડે તેવી જ છે કાં કે માં મનુ જે આજ નુરી જગતના કુનારો જોએતો / નથી રાગ, તમારી જેડે અને પણ એવી દેવની / જગતો રસ મારા શકીએ છીએ? જેમ કુબાર માં / મને ચીંથાના પેના મિત્રા ધમતે પી રાખે નથી તેમ ક / એની પામે / આપણી માગી ન જવાની જાતન / તા / જે જ નહિ.

બીજી જે આ / માર / તુ જે ને મિત્ર વિના / તેમ જ પ / જે / તા / મારી જ / પણ ક્રિયા કરી શકે નહિ એ મિત્ર / પણ પ્રાપ્ત જગતના મનવનાર ક / જે પ્રાપ્તો જ નથી / ન / જે નિય સર્વજ છે મો એ ક એ મિત્રે / તુ મનુ વ ન મગનુ જ /

અમે તો દહીએ ગીરે / જે ધધા નિય હોય ત એના એવાથી જ જગતની ગ્યના ગ્યા મને મારા એ વનુ વાના કેમ થા રહે? / એ જ અનાવસાગ હોય તે મો પ / પગપગ વિગેષ ગમે એવા કામો કરી શકે નહિ / તા / ધધગન વન નિય માનવો એ પણ તમને પાવવે તેડુ નથી.

વળી જે મરત પણ સામીન થા પ્રાપ્તો નથી એવી એ પણ સીધી ક અમા નથી કે, જે વડે મપડે જગન મરત વગી માની શકીએ.

-૧૧૧૦-માર્ગ વિગેષ ન થાએ, સીધ છે જે એ મરત ન હોય તે એના બનવેલા આ જગતમા આવી અને જગતની વિચિત્રતાએ

શી રીતે આવે ? અર્થાત્ જગતમા એલી આનંદિત વિચિત્રતાઓ
જ દેવરના મર્જનપણને સાબીત કરવાને પૂરતી છે.

અકર્તૃ ૧૦—એ હાંધે દલીલ ન કરેવાય. એ તો હવેનાં સાગં અને નદાગં
કેમોને લીધે જગતમાં આથી પણ વધારે વિચિત્રતા આવી શકે
છે માટે જગતની વિચિત્રતાને લીધે દૃશ્યરતું મર્જનપણ માનીત
થઈ શકતું નથી જો એ ખરેખર મર્જન જ હોત તો અમારી
જેવા એના કર્તાપણાના નિર્ણય કરનારએને શા માટે જનાવત ?
તથા જે અમુકેને તેજે પાછળથી માર્યા છે તેને પણ શા માટે
જનાવત ? એક મન માણસ પણ એમ સમજે છે કે, વાતીને
તોડી નાખવા કરતા ન વાવતું જ સાફ છે તો પંડી જનાગીને
માન્યા કરતા એજે અમુકેને શા માટે જનાવ્યા ?—ખરી રીતે
તો એએને ન જનાવવામાં જ એવું પ્રદાપણું હતું. એ રીતે કાંઈ
પ્રકારે કર્તા-દેવરનું મર્જનપણ માનીત થઈ શકતું નથી.

વળી, તમે જે દૃશ્યને 'એક' જ કોલો છો, તે પણ હીટ નથી. જો
તમાગ મનમા એવા ભય હોય કે, દૃશ્યને ઘણા થઈ જાય તો જગતની
ચચનામાં ધગો મતભેદ કોણે થાય અને તેથી નેતી સીધી વ્યવસ્થા જગત
ન જળવાઈ શકે. તો અમાગ ધારવા પ્રમાણે તમારી એ દરેકના જગત
જણાતી નથી કારણ કે, મધમાખી જેવું પ્રાણી દોળે મળીને મધપુટો જનાવે
છે છતાં તેમા વાંધો આવતો નથી કીડી જેવું પ્રાણી દોળે મળીને રાશો
જનાવે છે તેમાં પણ વાંધો આવતો નથી. અને અનેક કારીગરો તથા
મજુરો મોટા મોટા મહેલો બાવે છે તેમાં પણ મતભેદ નહતો નથી તેમ
જો ઘણા દૃશ્યો બેગા થઈને જગતને જનાવે તો તેમાં શી રીતે મતભેદ
થાય ? કે વાંધો આવે ? એ દૃશ્યો તો મધમાખી, કીડી અને મનુષ્ય કરતાં
પણ હજાર ઘણા ઘણા છે અને સમગ્ર વિનાના છે તો એઓનાં એક
સાથે રહીને કામ કરતાં જરાપણ વાંધો શી રીતે આવે ?

જો બાદ, તમે જગતનો કરનાર દૃશ્ય માનતા હો તો તમારે એમ
પણ માનવું જોઈએ કે, જે કાંઈ જગતમા નાનું મોટું છે તે-જનુપ દૃશ્ય
જનાવેલું છે. અને જો તમે એમ માનો તો પંડી અમારા શાસ્ત્રા પણ
દૃશ્ય જનાવેલાં છે એમ માનવું જોઈએ. એ રીતે તમારી જ માન્યતા
પ્રમાણે અમારાં શાસ્ત્રો પણ દૃશ્ય કરેલાં હોવાથી તમારે નેને સાચા માનવાં

પડે. આમ માનવાથી નસા મા એમ પણ સાચ એવું નહિ કે કે, જે મોટું
ટોપ વગા હજારે જ મનાવેતું મનુ પ્રમાણિત દોષથી મહત્ત્વાગ પ્રતિવાગ
પણ ન ગની રહે એ રીતે હજારે જમણના કુનાર તરીકે માનતા મને
જુઓ આરે છે અને મહત્ત્વ પણ રીતે એ માત્ર માનીતું થઈ જ ની નથી
માટે જ એમ હજારે કરનાર કે પાશનાર માનતા નથી એમ તો એને ૧૩
દેવ વિનાનો મરતુ અને મત્ત્વ વસ્તુનો ૨૧૧ માનીએ છીએ અને
એવા જ એમ અને અને હજારેને એમ ૨૩ તરીકે પૂછે છીએ અને
સુનીએ છીએ

મર્વજ—પાદ

જેન મત્તદાષવાળા પોતાના હજારને મરતુ માને છે એમને હજાર આ
જાતને, પગના જમણને અને નીચેના જાતને જમણે છે—એમ માને કે
સારે જમણિકારિના મરવાળા કહે છે કે મનાગેના મહત્ત્વ મરતુ
રોડ સમતો જ નથી. હવે તેઓ જાને એ મરતુવા મુ નિગમજ વાતના
નીચે પ્રમાણે ગયા કહે છે —

જેમિનિ—વગેરે જેને મરતુ વિશે વિશેષો લગાવે છે એવો મારું
હોઈ જ નો નથી મરતુ કે એવા પ્રમાણની માનીની કુવા માટે
એમ પણ પ્રમાણ નગતુ નથી.

જેન—નાહ મમા ૧ ધારવા પ્રમાણે તો જેની મરતુ જાને માનીતું
કુવા માટે પ્રત્યેક પ્રમાણ જ મરતુ કે જેની વાગી જામા એવું
નરતુક ૫ જાણી આખે જેનું પ્રમાણ એવું છે માટે એ તરતી
માનીતું માટે મીમા પ્રમાણ કે પ્રત્યેક ૧૦ જાણી નથી

જેમિનિ—જો તે વગેરે એક કુવા હો તો પસ એમ માને છે કે
૧૩૫૫ ૧૩૫૫ એવો કે ૦ દે ધારી નથી, જે સર ૬૦
તમારે એમ છે હારે અપા ૧૧ નરે એની સામીની કેન રી
પ્રમાણ રી કુવા વગેરે એમ કુવા નરમામા ઘણા સરના
પ્રમાણ હો તો નરમામા વાતને આપને નરે જેનું પ્રમાણ
નથી માટે સરતી ન માની કુવા માટે પ્રત્યેક પ્રમાણ અવક ન
૧૩૫૫ નરમામા

તૈન૦—ક્યાં પ્રસંગ પ્રમાણથી સર્વજની માણીની ન થઈ શકતી હોય તો
અમે અનુમાન કરીને પણ એની સત્યાની, કરી શકીએ છીએ

તૈનિનિ૦—ભાઈ, એ તો તમે જાણો છો કે, જ્યાં જ્યાં પ્રસંગ પ્રમાણ
પરોગી શકે છે ત્યાં જ અનુમાન પ્રમાણ કામ આપી શકે છે.
અહીં તો વમાન જ દેવેના પ્રમાણે સર્વજની હકીકતને સાબીત
કરવા માટે પ્રસંગ પ્રમાણ અસ્થિતિ નથી, તો પછી તેને આધારે
આલતું અનુમાન પ્રમાણ એ જનની સાખીની શી રીતે કરે ?
અર્થાત્ અનુમાન પ્રમાણવડે પણ મર્વજની માણીની થઈ શકતી
નથી. એ જ પ્રકારે મર્વજની જેવો ખીન્ને કોઈ અનુમાન હયાત ન
હોવાથી એક ખીજની મગખાનું જે (અર્થાત્ ઉપમાનપ્રમાણવડે)
પણ એની (મર્વજની) મિદિ થઈ નહતી નથી.

તૈન૦—આગમ એટલે જ્ઞાન પ્રમાણ વડે જ જનની માણીની થઈ શકે છે.
કામનું કે, શાસ્ત્રમા કહે છે “ જન સર્વજન જ્ઞાન છે ”

તૈનિનિ૦—ભાઈ, વમા. એ કથન ખાતર છે જાણી, તમારો એ આગમે
કોણે બનાવ્યા છે એની શી ખબર પડે—કોઈ પુરાણએ તો નહિ
બનાવ્યા હોય ? તમે એ જ્ઞાનને સર્વજે બનાવેલાં છે, એમ તો
નહિ જ કહી શકો કારણ કે, હવે મુખી કોઈ સર્વજ હોઈ શકે
કે નહિ ? એ વાતનો જ પતો નથી.

તૈન૦—ભાઈ, એવા પણ ઘણા વિષયો છે કે, જેવું પ્રતિપાદન સર્વજ
વિના ખીન્ને કોઈ કરી શકે જ નહિ. જેમકે, સૂર્ય ચંદ્રનું જ્ઞાન,
વારાનું જ્ઞાન, જ્યોતિષનું જ્ઞાન અને ગ્રહણ વિગેરેની માહિતી.
આપણે વર્તમાનમા એ બધાં જ્ઞાનને મેળની શક્તિએ છીએ અને
એથી જ એમ અવકાશ બાધી નકામ છે કે, એ બધા નજરે નહિ
જણાતા વિષયોનો જણાવનાર એવો કોઈ પુરુષ હોવો જોઈએ કે,
જે એ બધાનો જણાવનાર હોય અર્થાત્ સર્વજ હોય. એ પ્રકારે
ઘણી જ સહેલાઈથી સર્વજની સાખીતી થઈ શકે છે

તૈનિનિ૦—ભાઈ, જે તમે ઉપર કહ્યું છે તે જો કે, જગજગર ગોઠવીને કહ્યું
છે, તો પણ તે વદન ખોદું છે. કારણ કે, આપણી જેવો કોઈ
પણ મનુષ્ય જે ગણિત શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસી અને અનુભવી

ટોચ તે પણ નય ચ , ત । જ્યોતિષ અને મહત્વ વિગેરેની
માહિતી જાણી રહે છે અને જાણતી પશુ સ કે મિત્ર એ કાન
મરત દેતો નથી મા' ઉપ જાણતી પ્રમાણે પણ નવતની
સિદ્ધિ થઈ ગઈ નથી મથાત્ એવું આ પડ પ્રમાણ મરત
નથી કે, જે વ' સર્વજની હયાતીનો નિર્ણય ર' ?

જનન—મારું જેમ ખાણુમા તેનું સોનું અર્થ કામથી મેડુ દોષ કે
પશુ તેને તાપ લાગતા જ તે વિશુદ્ધ થઈ નવ છે તેમ મનિન
આત્મા પશુ વીરે ધીરે નાન ધ્યાન અને વધ વિરોધો અન્યાય
કરતા કે વા પશુ વિમળતા પશુને મરત થઈ ર' છે તે
એ જનની સાગી અને મ જ હરીવરને સામીત કરતા મા' ખી
ખ' । નમણેનો આશ્રય લેતા કરતા અપો અનુનવ જ જામ
છે આ વાત તો રમે પ । જાણે છા કે —

જનન પતિ નીચે લખતા લેખક ધ્યાન

મારું આ ગાંડ આજતા લાભો મથ કયાવ

જનનિ—મારું લખાણ એ વીરે ધીરે અન્યાય મરત થતાનું પ ।
અમો તો મોડું લાગે છે કાણુ કે જે મળુમ રાજો અન્યાય
કર કે તે । પશુ નો ચો'ત તે ક' । પ્રમે જ નથી કાચ
- તાતો અ મામ જ । ક' દેવામા આ રા દોષ તો એ મા
પાસ- મ લાન ની ક' અર્થ અન્યાય મરત નીચે સિદ્ધિમા
કા કે ગુણે ધ્યાન કે અને એથી વિરોધ થ- રામનું નથી
તો પડી એ વ' મરત થતાની વાત 'ન' જાણ' રાજી અને
કાન લખા । માનની ખાતર કે ને સરત ર' । માનીએ તે
પશુ એ મરત આ માખા જમવને ડી 'ને જાણી । । ન
એ આખા જમવ । આખોવે જોઈ ર' ? - ખાણે ? ।
નમણેનો ગાંડો જનન કે ?

રત પ યો કે મો' છપ જાણતી મા' આખો
। જ અખુ જાણ જોઈ રમવ નાન

દો નેવામા (મરતમા) મરત મ' ખી ગાન ૦ એવી
ગાંડો ખાણ થતા વિના એમ એ દોષ કે અન્યાય
ગાંડો આખા જાણે રમે છે

વળી, કદાચ તમે એમ કહો કે, એ સર્વજ્ઞ દેવે તો આજ વિશે ઠીકે વડે, દેવે અટકાવ વડે અને દેવે શાસ્ત્ર વડે—એમ કરીને આખા જગતને બાળે છે, તો પછી જગતના જવાબ મનુષ્યો એ જ પ્રકારે આખા જગતને બાળવા હોવાથી એ જવાબે શા માટે સર્વજ્ઞ ન કહેવા ?

વળી નમારતો આદિ અને અંત નથી, તેમ તેનાં શ્રેણી પર્યાપ્તો પણ અંત નથી તો એ તમારો સર્વજ્ઞ એક એક પદાર્થને બાળતો બાળતો આવતો કામ નીલા પછી પાણી મી રીતે સર્વજ્ઞ થઈ શકે ?

વળી, ત્યારે એ સર્વજ્ઞ વસ્તુમાત્રનો જાણકાર થશે નહિ તો એણે અનુચિત પર્યાપ્તોનાં જ્ઞાન પશુ આપ્યા હશે, એમ પણ તમારે મોં મગીને પશુ કશુંક કંઈ પડે.

આમે તો હેવટ એટલું જ પૂછીએ છીએ કે, જો સર્વજ્ઞ બ્રહ્માજીના થઈ ગએલી અને હવે પછી અનવાની વસ્તુઓને ક્યા આકારે બાળે છે ? જો ને, બ્રહ્માજી અને ભવિષ્યજી બાળતો હોય તો પછી એનું જ્ઞાન બ્રહ્માજી અને ભવિષ્યજી હોવાથી પ્રત્યક્ષજી ન કહેવાય, કિન્તુ સ્મરણ વિગેરેની પેઠે પરોક્ષ જ કહેવાય. અને જો તે, એ જવાબ પર્યાપ્તોને વર્તમાનજી બાળતો હોય તો એનું જ્ઞાન જમવાળું જ ગણાય કાગળ કે, જૂતની અને ભવિષ્યની વસ્તુઓને વર્તમાનજી બાળવી એ જ પેઠું ખેડું છે—આ પ્રકારે કાંઈ પશુ સ્વીકાર, વર્ક કે પ્રમાણવડે સર્વજ્ઞની સાખીતી થઈ શકતી જ નથી.

જૈન—માહ, તમે જે એકલા એકલા અસાર સુધી સર્વજ્ઞની હયાતીને તોડી પાડવાનો પ્રયામ કર્યો છે તે જવાબે જ વલન નકામો છે. બુદ્ધિ અને ધ્યાન આપો હવે અમે સર્વજ્ઞની સાખીતી નીચે પ્રમાણે કરીએ છીએ—

તમેજી જે કહ્યું છે કે, ‘ સર્વજ્ઞની સાખીતી કરવા માટે એક પશુ પ્રમાણ મગીટ નથી, ’ પશુ તે તમારું કથન સાચું નથી કાગળ કે, સર્વજ્ઞની હયાતીને તકની કરવા માટે ફક્ત એક નીચેની અટકાવ (અનુમાન) જ પડતી છે

જે જે હુઆ વસ્તુમાત્ર તે તે હાય, તે વસ્તુમાત્ર
 દયાને દયાયે છેને । વખને પૂરેપૂરે । એને પામે છે જેન
 પ્રિમાલુભા એમને માપમા વસ્તુમાત્ર નહીં । અચાનક નીચી
 અને ઓહુ થયા કહે છે અને હાથ એનો કાઢી પ્રમાણ આપના
 જણા । આજે કે તેમ તાનુ માપ । વસ્તુમાત્ર નહીં । અને
 એ વસ્તુમાત્ર દયાયે હાય કહેતા પ્રમાણે પામી જાવે એ
 જ્યાં એ પૂરેપૂરે પ્રમાણે પામે । એનું જ નામ મરત ।
 હો । હવે આ પ્રમાણે જાણે ના અનમાનરી મરતો માપીત
 મરતો શો વાર આવે ?

જોખનિ — અમને તો વમા એ અમાન માપ હા । નથી । પણ
 જે એ વમા અનમાન માપ હોય તે નીચે પ્રમાણે જાણે
 આવે છે — જુઓ કુલ નીચી પાળીને નીચી જાણે હા । તે
 તે કમલ પાળીને પશુ । મીની વસ્તુમાત્ર જણાવે છે અને
 વમાગ મરતો પ્રમાણે જાણે । મીની વસ્તુમાત્ર કણને ક્ય
 પૂરે । પ્રમાણે પામી નામ તે એ પાળી જ વખતે હા
 નામિ જે થતુ જોડે જે પશુ એમ થતુ તો મને જો જાણે નથી
 તેથી વમેએ જણાવે વસ્તુમાત્ર એના પ્રમાણે પામવાવાળા
 નિમ્મ જગત જાણે નથી તો એવા જગત નિમ્મરી મરતો
 દયાનીતો નિમ્મ પ્રમાણે

જન — માલ એમ માળિએ કીમે કે વમે અમારા અનમાન માપ
 મમ થા નથી અને તો પશુ જેમ જુલો જે શીલો ।
 માલ જ હોય — જાનારો નામ — એ તેમા વસ્તુમાત્ર જણાવી
 હોય તો તે જાણે । રણને કુલ નામને માને પ્રમાણે એ
 કમલ પાળીને કાલ નામને જો નિમ્મ જાણે ।
 તે હા જગત નથી મરતો પાળીમા જે કમીતો જન
 જુલો, તે તો જાણે નથી । નથી જિતુ એ તો અમા
 જાણના નામરી આવેતો છે મને એ કાલ જન અમારો નિમ્મ ।
 હા । પને નથી તો પરી અમારો એ નિમ્મ વમે । કમ જો
 પાળે મરતો અને તો એ એક જ નિમ્મરી મરતો કિમ્મી
 હાથે મરતો જાણીમે કીમે । જન જુલો નામ । ના

આવિષ્ક ગુણ છે અને એ, તેમા નમનનમને પામતો પામતો જરૂર એના પ્રદર્શ મુદ્દી પડેથી મટે છે અને એ ગુણનો પૂરેપૂરો પ્રદર્શ થયે સર્વજની સિદ્ધિ થતી હાંધે મોટી બાત નથી. વળી, તમે જે ઉપર જ્ઞાનુ કિમદગ્ન આપીને અનાગ આ જ નિયમને સિદ્ધિલ્લ કન્યાનો પ્રયામ દર્શો છે, તે પણ જાણર નથી કાઢ્યું કે, પાણીની ગરમીની જેમ કંઈવું એ હાંધે મનુષ્યનો સ્વાભાવિક ગુણ નથી, માટે એ નિયમ ત્યાં પણ લાગુ થતો નથી.

વળી ખીજ અરુણ આ પ્રમાણે છે.—

જેમ નજરે દેખાતા વાત, ક્રયા, નજાવ, દરિયો, પરંતુ અને નદી વિગેરે પદાર્થો જાણવા ચોખ્ખા દેવાથી આપણાથી જાણી શકાય છે તેમ આ આખું જગત પણ જાણવા ચોખ્ખા દેવાને સ્વીકાર કોઈનાથી નો જરૂર જણાયું જોઈએ. અને એ જોનાથી જાણાય છે એ જ મહાપુરુષ સર્વજ છે વાત, ક્રયા કે જગત વિગેરે ‘જાણવા ચોખ્ખા નથી’ એમ નો તમે કહી શકો તેમ નથી. કારણ કે, એ વિગેરે નો કોઈના પગે એ મત નથી.

વળી, તમે જે કંઈ કે, ન્યોતિય વિગેરેનું જ્ઞાન નો એક ગણિતના જાણનારને પણ દેાય છે. પરંતુ બાઈ, ત્યારે ગણિતની પણ દયાની ન હતી ત્યારે એ વિષયનું ક્ષેત્રી પહેલું જ્ઞાન જેને થયું હશે એ નો જરૂર સર્વજ દેવો જોઈએ, એમાં હાંધે નવાઈ નથી, એ નો એ સર્વજે એ વિષયોને થયો વટે અને ગણિતની રીતો વટે આપણને જાણાયા છે એથી જ આપણને એ બધું સહેલું લાગે છે ખરુંતુ એ જાતના એવા તદ્દન અનુભવા વિષયની ક્ષેત્રી પહેલી માહિતી સર્વજ સિવાય ખીજ કોઈને થાય એ બનવા જેવું નથી. આ ઉપરથી એટલે આ ત્રીજું અનુમાન પણ આ પ્રમાણે દોગાય છે —

જે કોઈ, ઉપદેશ વિના, નિજાન વિના અને ખીજ પણ કોઈની સહાયતા વિના જે આગમને જાણતી શકે છે તે જરૂર ને જાણતો જાણનારો કે જોનારો હોય ત્યારે જ બની મટે છે અર્થાત્ જેણે ઉપદેશ અને નિજાન વિના દૂર સહેલા મર્થ અને

ચ પિના અદબુ વિરેને તિરા વિનાની ગીને જણાવ્યા છે, તે તેનો જાણનારો હોય જ નહીં. કોઈ-જાણ, દૂર ગેરી કે ત્યાં આપણી નાં પે પછુ પડેલી સમી નથી એવી ચીજોનો પછુ જાણનારો હોવો જોઈએ અને એ મરતુ સિવાય બીજો કોઈ હોઈ શકે નહીં.

આ રીતે આ જનના અને પ્રમાણ છે કે, જેવડે ધાળી જ ન ગણાથી મરતુની સામીની થઈ રહે છે માટે તમોએ જે હોય કે, સવરના નિર્ણય માટે એ પ્રમાણ જણુ નથી એ વાત ખોટું છે.

ત્રેમિનિ—આ, સવરની સામીનીમાં આ? આવના. બીજા ધણા પ્રમાણ છે તો ત્યાં સુધી જાય પ્રમાણ હોય ત્યાં સુધી સવરને ત્યાં ગીતે માની શકાય ?

ત્રેન—ત્યાં ક્યાં પ્રમાણ સવરની સામીનીમાં આ? આવે છે? આપ કૃપા કરીને તેને નામવાર જણાવશે.

ત્રેમિનિ—પછી તો પ્રસન્ન પ્રમાણ જ સવરની આ? આવે છે.

ત્રેન—આ જ કૃપા કરીને સમજાવો કે જે પ્રથમ પ્રમાણ મરતુની આ? થી ગીતે આવે છે? કામ્ય કે પ્રથમ પ્રમાણ અને સવર એ એ વચ્ચે કાંઈ જનનો વિચાર નથી તેમ કાંઈ જનનો મન્ય નથી કે જેથી તે એની આડે માની શકે ?

ત્રેમિનિ—વનમાનમાં કાંઈ સવર હોય, એવું પ્રથમ પ્રમાણથી જણી શકાય નથી માટે જ એ, મરતુ ની સામીનીનો નિર્ણય કરે છે.

ત્રેન—આ તમારી એ ત્યાં તમને ગેને તેની નથી કારણ કે, બૂત પિલાનો પછુ પ્રથમથી જેલ સમજાવે નથી, સર્વ અને ચક્રનો નીચેનો બાજ પછુ પ્રથમથી જે, સમજાવે નથી તેમ આપણા ધાળુ નએલા વ રાજા પછુ પ્રથમથી જેલ સમજાવે નથી તો સુ પ્રથમ પ્રમાણ જે જવાની દયાનીનો નિર્ણય કરે છે જ કે તેની તો તમારે પછુ ના જ પાડી પડે. માટે તમારું નેત્રે પાછું એવી હો એમ જ તમારી ગેમ છે.

જોમિતિ—થયું. પ્રલય નહિ તે! અનુમાન તો બહુ મર્યાદા મિતિના નિયેષ કરી રહ્યું છે.

જોન—બાઈ, એ શી રીતે? તમે એ માટે કંઈ કંઈ વાદનાં અનુમાન કરો છો? શું તમે એમ કહેવા હંમેશાં છો કે, સર્વજન નથી? વા. મર્યાદા અમર્યાદ છે? વા. બુદ્ધિ વિગેરે સર્વજન નથી? વા. બળ પુરુષ સર્વજન નથી?

જોમિતિ—શરૂઆતમાં તો અમે એટલું જ કહીએ છીએ કે ‘સર્વજન નથી’

જોન—બાઈ, એ તે! અંતે પણ તેમ કહેવાનો જેવો, પણ બાબતો તો લોક.

જોમિતિ—બાઈ, કેઈ સર્વજન કહીએ નથી, મર્યાદા થવાના કારણે. બાહ્ય નથી, મર્યાદા થવાનું પ્રયોગન બાહ્યનું નથી અર્થાત્ મર્યાદા બહુ બાહ્યતી નથી અને મર્યાદાનાં સાથે નિમ્ન જેવું એવું કોઈ નિશાન પણ બાહ્યનું નથી. માટે જ અમે કહીએ છીએ કે ‘સર્વજન નથી.’

જોન—બાઈ, જે તમે જે ન કહીએ હોય તેને ન માનવા હો તો ‘શી-દના’ ચિન્ના અભિપ્રાયોને પણ કાળી કહેતા નથી તેથી તેની દયાતી શી રીતે માન્યો? તેમ એવી બીજી પણ. (પરમાત્મ પિતાએ વિગેરે) કાળી ચીજો છે કે, જે આખાથી બાહ્યતી મૂળ તો પણ તમે, શી રીતે માન્યો? અમને તો એમ બહુ ય છે કે, ‘જે ન કહીએ હોય એ નથી’ એવો નિયમ જ બેસે છે. બાઈ, મૂળ તમારે આ એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે, ‘જે ન કહીએ હોય એ નથી’ એમ તમે કે કહે છો તેમાં ‘ન કહીએ હોય’ એટલે શું અમર્યાદ? શું કયાય તો વિદ્યમાન હોય, પણ કંઈ કંઈ કાળીથી ન કહીએ હોય તેને ‘ન કહીએ’ સમજાવે કે જે કંઈક ન હોય તેને ન કહીએ સમજાવે!

જોમિતિ—બાઈ, ક્યાંય તો વિદ્યમાન હોય, પણ કોઈ કંઈક ન હોય તેને આવી ‘ન કહીએ’ સમજાવવું છે.

જોન—થયું. આરે તો અહીં નહિ તો બીજે કંઈકે પણ સર્વજનના અર્થના વતારા જ મુખથી થઈ ગઈ અને એમ થવાથી અમને આ વિષય પણ ખતી ગયો.

જૈમિનિ—ના, એમ નહિ એમ તો એમ કહીશુ કે, જે ઝાઝ પશુ ઈમારે
લામુક ન હોય તેને બી ન જણાવું મમજવાનું છે

જૈન—બા! જે ચીજ દામુની ન જ હોય તે વળી જણાવી કે ન જણાવી
શી રીતે હેવાય? અથવા વન હયાતી વિનાતી ચીજને તો
ન જણાવું વિશેષ્ય ગોમનું નથી વળી તમે જે 'મધ પમ
મત્રે લામુ' ન હોય એમ ક્યો કે એ તો ગમાગ લામુ જ
કે કામુ એ હયાતનું તમે ત્યાં જ કહી રહ્યો? જ્યારે
તમે પોતે જાણ્યો ત્યેજના હોય—એ જ્યારે બધા ધ્યોતે
રૂતે તમે એમ કહેવા આવો ત્યારે તો એમ તમને જ રહત
—એ—એ રીતે પણ વમાગ જ કહેવા પ્રમાણે મરણની સામીની
નથી આવે કે ગથાન ઝાઝ મરણ જલાતો નથી માટે મરણ
નથી એમ કહીને તમે સર્વજ્ઞો નિરોધ કરી શકો તેમ નથી

જૈમિનિ—બા! મમે એમ કહીશુ કે નરત થવાના ઇજો જણાવના
નથી માટે જ ૧૧ મરણ હોય જ નહિ તો હોવાનો છે?

જૈન—મે પા વમાગ કહેવું મોટું કે કામુ જ જાનને અને તેની પ્રગતિને
અવનાગ કહેતો નાર થવો એ મરણ થવાનું કામ છે અને
એ ૧૧ હમેશા ત્યાં જ છે એ વિર અને વિશેષ વિગતની
મે પડી જવાન કીએ માટે તમે એમ તો ન જ કહી શકો
અવન થવાના કા જો નથી માટે ઝાઝ સવર હોઈ શકે
નહિ

જૈમિનિ—નાર નરત થવા પડી જેનું જમનના લુ કામ છે? એનો
જ પના લાગતો નથી, માટે એવા ન આ મરણને અમે શા માટે
જાનીએ?

જૈન—મરણના કામને પનો આપને ન લાગે તો મન પશુ અમને તો
એના મમનો પૂરેપૂરા પનો મમેનો કે અને ને એ નરત
થવા વિના ૧૧ વમા પૂરેપૂ સમ મોરી રમ્મો નથી વિના
વિનાતી નથી તેને કી રમ્મો નથી અને ૧૭ પશુ જીવુ
વાવને ૧૧૭ અમુક કે અમલની ૧ નો નથી આ જવનના
અવને જેના મો વર્તનાનમા પશુ વિમા હોવાથી સવર

થયા પછી એવું જગતમાં શું કામ છે ?' એમ કહેવા માનવી તમે સર્વજનો નિષેધ કરી શકો તેમ નથી.

જૈમિનિ—અમને તો સર્વજપણાની સાથે નિગતર ગેરું એવું એક પણ નિગત નથી જણતું માટે જ અમે એમ કહીએ કે, સર્વજ નથી, નો એમા ખોટું શું છે ?

જૈન—ભાઈ, જુઓ તો એ છે કે, જે તમને નથી જણતું એ અમને તો ખરું જાણી જાય છે. સર્વજપણું અને બધી ચીજોનો 'સાક્ષાત્કાર' એ જાને એક સાથે એક જ દેકાણે ગેરું છે અને બધી ચીજોનો સાક્ષાત્કાર—એ સર્વજપણાનું મુખ્ય નિશાન છે 'સર્વજપણાની નિશાની નથી જણતી' એમ કહીને સર્વજને ન માનવાની બૃહ આપ ન કરો તો જ હીક. એ નિગતની સાળીતી કરવા માટે આ જગતનું અનુમાન પ્રમાણ પણ જાણી આવે છે—જેમ આખું ઉપરનાં પણ વિગેરે ખસી ગયા પછી એની જોવાની સફળ શક્તિ પ્રગટી નીકળે છે અને તે વડે દરેક જગતનું રૂપ જોઈ શકાય છે તેમ આત્મા ઉપરનાં કર્મનાં પણો ખસી ગયા પછી એની જાણવાની વાત્સલ્ય શક્તિ ખીલી નીકળે છે અને તેવડે એ, ચીજ માનને જાણી શકે છે—ભારે જ એ સર્વજ થયો કહેવાય છે. એ રીતે બધી ચીજોના સાક્ષાત્કાર સાથે સર્વજપણાની ગાંઠ વળગેલી જ છે અને તે એવી કે, કામથી તુટી તુટે તેમ નથી. એ પ્રકારે આપે જણાવેલી એકે દલીલથી સર્વજનો નિષેધ થઈ શકે તેમ નથી.

જૈમિનિ—ભાઈ, તમે એમ કા કહો ? અમને તો એવાં ઘણાંય સર્વજનાં વિરોધી માધનેા મળ્યા છે, તેથી જ અમે એનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

જૈન—આપને જે જે સાંભળો સર્વજના વિરોધી મળ્યા હોય તે આપે જણાવી દેવાં ; પા કંઈ જોઈએ, જેથી અમે એનો પણ ખુલાસો કરી દઈએ. અમે તો એ વિષે અપને એમ પૂછીએ છીએ કે, જે વિરોધી સાધનેા આપને મળ્યા છે તે શું આપે આખા મંસાગ્રમાંથી મેળવ્યાં છે કે અમુક કામ દેકાણેથી મેળવ્યા છે ?

જૈમિનિ—એ તો અમે અમુક કામ એક દેકાણેથી જ મેળવ્યાં છે.

ત્રેન૦—નામ આપે એ મરતો આવી મેળત્યા દેવ ત્વ જ એ, સવરને
નિરવ કુત્રી સહે, પ તુ બીજે મેળે તો એ મારો પડે સવરને
નિરવ થઇ સમનો નથી મધાન એ મધનો ના આપ સર્વરને
તુ ન નિરવ ની ૫૫ નદિ

જમિનિ૦—એમ નદિ. જ (નાનો) નો અમે અખા અમાગમાથી ખોળ
ખોળને મેળના છે ની તેરી જ આખા ૧૫ મા સર્વરના
તુ ન નિરવ રીજે ડીજે મના દવ તો નહી થકુ ને ?

જન૦—મા આરે આપે એ મારો ગાખા ૧૫ મધી ખોળી ખેળ
મેળત્યા છે ત્વ આપ રેને જ મરત હોમ ત્વા સવરો
નિરવ ડી રીને કી સી આ તો ગાખને રીમુખ જ અને તે
પા અનયાન મરતની સ્થાપના થઈ ગઈ તેરી અમે માનીએ
ડીજે ૨ માપ ૨૧, જનની માનાકાલી ના વિના જ સવરની
તુ થ ક ૫ મા ૫ ક રવે તો કાઠ ૧૫ રીવથી મરતને
નિરવ થઈ ૫ નેમ નથી

જ નિ૦—૫૫ દવ મને મરત નરી એમ નદિ ૫૫ એ ૫૫
મરત અમરત ૫૫ એમ ૫૫ નિ નરત ૫૫ (૫૫) ૫૫
ચારા આવમા ?

જ ૧૦—સાતે ગી ૧ ગો આરે પમુ એ ની નાર જ તુ
૧૫મા ગોનની નથી ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ નિ ૫૫
નાસ મોત નિ અને નમી ૧૫૫ અમરત એ નદિ
નાયા એ ન ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
મરતો મપકાપ થઈ ૫૫ નરી ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫

જ નિ૦—મરત ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫

જ ૧૦—૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
મેળ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫
૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫ ૫૫

જૈમિનિ—મર્વન પ્રામાણિક દર્શીકતોને કહે છે માટે એ અમર્વન છે.

જૈન—ભાઈ, તમે કાંઈ બધા જણાઓ છો. પ્રામાણિકપણે પ્રત્યેક દર્શીકતને કહેતી એ તો સર્વજનો ધર્મ છે, સર્વજની કચ્છ છે અને મર્વનનું મુખ્ય નિશાન છે. માટે પ્રામાણિક દર્શીકતોને કહેવાથી કોઈ મર્વન અમર્વન થઈ નકે નહિ, દિવુ એથી દિલકું એટલે અમર્વન સર્વન થઈ શકે, એ દર્શીકત સુપ્રસિદ્ધ છે, માટે એવાં મારાં માગવાથી કાંઈ મર્વજનો નિષેધ કરી શકે તેમ નથી.

જૈમિનિ—મર્વન, બોલે છે માટે એ અમર્વન છે.

જૈન—ભાઈ, આપ જન વિચારીને બોલો તો હીં. બોલવાની ક્રિયા સાથે મર્વનપણાનો કોઈ જોડો નથી. તો પછી આપ એમ શી રીતે કહી શકો કે, બોલનાર પુણ્ય, મર્વન હોઈ શકે નહિ, આ જ પ્રકારે ‘બુદ્ધ વિગેરે મર્વન નથી’ ‘બધા પુરુષો સર્વન નથી’ એવનવના તમારા બધાં અનુમાનોને પણ ક્યોવાળાં મનશ્ચ લેવાનાં છે જુઓ કદાચ તમે એમ કહો કે, બુદ્ધ દેવ મર્વન નથી, તો એથી જ અર્થાત્ એવો અર્થ નીકળે છે કે, ત્યારે બીજો કોઈ મર્વન હોવો જોઈએ અને એ રીતે તમારું મર્વનના નિષેધ માટે જ વપરાયેલું અનુમાન સર્વજની સ્વીકૃતિ કરી કે જે તથા તમે જ્યારે એમ કહો કે, ‘પુરુષ માત્ર સર્વન નથી’ ત્યારે તો બુદ્ધ તમે પોતે જ સર્વન થઈ જાઓ છો, કદાચ કે, એ અનુમાન કંઈ વખતે તમે આખા જગતના પુરુષોની વાત કહે છે. એ પ્રકારે તમારું એક પણ અનુમાન ‘સર્વન’ ના ક્ષાણે પણ ખાટું કરી શકે તેમ નથી.

જૈમિનિ—ભાઈ, શાસ્ત્રમાં એમ કયા લખ્યું છે કે, કોઈ મર્વન હોઈ શકે છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં સર્વજને લગતી દર્શીકત નથી મળતી માટે જ અમે એવા અશાસ્ત્રીય સર્વજને શી રીતે માનીએ ?

જૈન—તમે જે શાસ્ત્રની વાત કહો છો એ શાસ્ત્ર કોઈએ “નાવેલું છે એ લે પોષાય છે” કે એમને એમ જ થયેલું કે એટલે અપોષાય છે ?

જૈમિનિ—એ શાસ્ત્ર તો એમને એમ જ થયેલું છે—અપોષાય છે.

જોન૦—બા! આ તો વળી એક ની જ વાત સાંભ તો ૪મી મ્મય
એમને એમ થતું હતું? એવા સાંભને સાતુ જુડે મારું માને?
જો સાંભનો જનાવના પ્રામાણિક હાય એ જ સાંભ મરુ
મનાય છે માટે એમ એમને એમ થએલા સાંભની વિવરના વા
હાય તમે વોને એમને એમ થએલા મનાતા તે તે
તમા તો 'હિન્દુઓ' મરુડા? એવા માફક રૂપ છે નો
એ વડે જ મરુડની માનીતી થઈ જાય છે જો દો માન
વિવિધધાનો જ કહે છે એથી એ વડે મરુડનો નિર્ણય થાય
જ નહિ માટે માફ સાંભ પશુ એવું થી જો મરુડી આ
આવી જ

જોમિનિ —બા! અનુમાન પ્રમાણ નો સાંભ પ્રમાણ તો જા પે તુ
ઉપનામ પ્રમાણ નો એ મરુડની સાંભની નહિ થય હો

જોન૦—ઉપનામ પ્રમાણ તો પ્રલય નમાણી જેવું છે આને તેમ જો
ખાંભની મરુડના પ્રમાણ જેવા વડે જ વસ્તુનું બાન થાય છે
હાય તમે એમ મહેવાનું માદમ કરો કે જો એ ન મરુ
પુરોની જે હજુ જુડે અમરુડ કે? તો બા! તમે જોને જ
મરુડ થાઓ હો નો મરુડની માનીતીમા બા! તો હા
હા જુડે મરુડના જવા પુરોને જેના મરુડ નિવર ખીજ
મારુ તેજા કહે? એ પ્રમાણે કિમન મનાવુડ? પશુ સરુડ
રવાનીમા વા! આરો નથી તથા એવા જુડે બાર
(નિર્ણય દિવા) નથી? જો મરુડ ન હાય તો જો જોની
જિલ્લો જે વમા! વડો! પ્રમાણિક હાય તો તને મરુ
મરુડની ખામ જોડે જ મરુડે કહેવા તને હનકે
પ્રમાણિક જ મનાય છે મનાતા આવે છે નો મરુડા -
જો પ્રમાણે એ જુડે પ્રમાણ મરુડની માનીતીમા નો નવે અતુ
નથી માટે એ પ્રમાણિક વડો તમારે મરુડને તે જ
રતી રો જોડે

તે અને તમે તમારે નવમ પૂરેલા મરુડા ઉતર
આ પ્રમાણે આપીએ છીએ —

૧ તને એમ પશુ હુડે કે એ મરુડ નમા પ્રમાણિક થાય
રતે રતી કહે છે?

૩૦—એ સર્વજને પૂરેપૂરું દેવગજાન અને દેવગર્હન પ્રદેશ થયેલ છે અને તે, એ વડે જ આખા વનવતને વ્યાપી દે છે. એને કાંઈ વાળુવા માટે હાડગાની જગત ગણવી પડતી નથી.

૨ તમેએ એ સર્વજને અગ્રાધી ચીત્તના અને ચાપવાની વાત કહી હતી.

૩૦—જાણ તે જગજા નથી. કાચુ છે, એ સર્વજ, તમારી પેઠે કાંઈ પણ ચીત્તનો એ અજાણ માટે જન્મનો ઉપયોગ કરતા નથી એ તો એના દેવગજાન વડે જ જન્મ અને તેના શુદ્ધ દેવાને વ્યાપી જઈ દે. માટે આપના મુમનાં એવી વાત જ ગોખતી નથી

૩. તમે કહ્યું હતું કે, જન્માત અનન્ત છે, તેમાં મેલ્યા ચીજો પણ અનન્ત છે તો એક એક ચીજને વાળુનો વાળુનો એ ચી જીને અને ક્યારે સર્વજ થશે ?

૩૦—તેમ એક બળેલા આગમને પોતાનું જાણ બળેલું કોશમાં એક સાથે જ બાંધે છે તેમ એ સર્વજ કાંઈ એક એક ચીજને તોડા જતો નથી પરંતુ એને તો એ જાણુ ય એક સાથે જ બાંધે છે.

૪ તમે જે કહ્યું હતું કે, બ્રહ્માગતી ચીજને ભૂત-પે અને બલિષ્ઠગતી ચીજને બલિષ્ઠપે જાણવાથી સર્વજના જાનમાં પ્રવેશપાથું આવી જશે.

૩૦—એ પણ તમારો અલ્પ જાણ છે. જો કે, વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ બ્રહ્માગતી અને બલિષ્ઠગતી એ બન્ને ચીજો અમત્ છે તો જાણુ—‘ એ હતું ’ અને ‘ એ ચલે ’ એ પ્રમાણે સર્વજ વાળુના હોવાથી એમાં કોનો વાંચો આવતા નથી. એ પ્રકારે હેવટે મુખ અને દુઃખની દયાનીમા તેમ પ્રાઈને વિચાર હોઈ શકેને નથી તેમ આ સર્વજ પણ એ જ રીતે વિચાર વિનાનો ફરી ચૂક્યો છે માટે જ અને તેનો તો હજારને સર્વજ માનીને જ એક દેવ તરીકે પૃથ્વીએ છીએ.

કવલાહાર-વાદ

હવે ઊગળા જોનો કહે છે ? ત્યાં પ્રનામે સ્વગતી મિદ્ધિ દર્શી
 છે તે અમારે પણ દર્શન છે કિંતુ એ વિશે અમારે મેટનું કહેવાનું છે કે
 એવા અનત ગાન દર્શન, આગિ અને સમિતને ધારણ કરનારા
 અવગતી આપણી પેઠે આહાર કરવાની જ ન લાગતી નથી માટે જ અમે
 'સ્વગતીનાગાને કવલાહાર' (ગોળીએ કાળીયે લેવાતા આહાર) ની અગત્ય
 માનતા નથી આ વિષયને લગતી વિગતવાર ચર્ચા નીચે પ્રમાણે છે —

ગિગળા જોનો—૧૭ પણ 'સ્વગતીનાગાને કવલાહાર'ને કવનો નથી પણ કે
 તેમ કરવાનું તેને કાલ જાણુ નથી સાચામાં સ્વકાહાર કરવાના
 જ કાળો જાણના છે તેમ પેગમા બગવત સર્વ મેળની એના
 કવ જાણુ જગા આવતા આવનાનતા રાખતી મયમનુ પાલન કરુ
 અનતો નિવાહ કરો અને ધમનસ્વનો વિચાર કરવો આ
 જમાનું એમ પણ કારણ કેવગતીનાગાને જાણુ નથી માટે એ રી
 તિને આપણ કે ? વા સા માટે મળા કર ?

૧ કાલ્ય એમ કહેવામાં મારે કે કેવગતીનાગાને પણ વે નીચ
 કમનો ઉત્તર હોય છે તેથી પેગમા બગવત સર્વના અમર
 છે અને એ માટે જ એ જ જમાનની પણ જ ન છે તો એ
 કાલ જમાન નથી પણ કે કેવગતીનાગાને ઉપમા આપણુ
 વે નીચ મ મનેની ગે રી જેતુ નિમળ તાય છે એની તેને
 કાલ જમાનની ને ના થયો અનર નથી કાલ્ય દના
 એમને અનુભવ થાય તો તેમનું પણ તેમને કાલ જમાનની
 પીગ એમને મળતા વિશે થવાનું ના કાલ જમાન જ ન હો
 કાલ્ય કે, તે અનવરીયવાળા કે આ મેના અનવરીયવાળાને
 વળા પી । રી ?

૨ આહાર ક સાચી રીતે મળવાનું જેવાને સીવ કેવગતીનાગાને
 મી ન મેળની એના કવનો લાભ મો છે-માટે જ એને
 (કેવગતીનાગાને) આપણ મળી ન જ જાણ છે અ
 કથન પણ મા મળા નથી પણ કે કેવગતીનાગાને થયા
 પગી ગે કેવગતી નિમળ તાય છે માટે એને
 ગાળી પણ મેના મળી કે મળે એના નથી

૩-૮ જતા આવતા સાવધાનતા રાખવી અને મંચમનુ પાલન કરવું—એ પણ કાંઈ આદાર એવાનાં કાગ્જો નથી. કારણ કે, કેવળજ્ઞાની પોતાના કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વડે જ જતા આવતા સાવધાનતા રાખીને ખર્ચ અહિંસા માયત્રી શંકે છે અને એનું ચારિત્ર પણ જેનું શાસ્ત્રમા કહ્યું છે તેવું જ કિયું (યથાખ્યાત) હોવાથી એ, એને માત્ર પોતાના અનલ-વીર્યથી આદાર લીધા સિવાય જ પાળી નકે છે માટે એને (કેવળજ્ઞાનને) સાવધાનતા રાખવા માટે કે મંચમનુ પાલન કરવા માટે પણ અદાર લેવાની જરૂર જણાતી નથી.

૫ એના ઉવનના નિર્વાહ માટે પણ એને આદાર કરવો જરૂરી નથી. કારણ કે, એનું આયુષ્ય કાંઈ પણ પ્રકારે તુટ્યું તુટી તેમ નથી અર્થાત્ ગમે તેવી મોટામાં મોટી આપત્તિમા પણ તે ખુશીથી હાવી નકે છે અને વળી એનું વીર્ય અનંત છે માટે કુદ્દા ઉવનના જ નિર્વાહ માટે એને આદાર લેવો જરૂર નથી.

૬ વળી, હવે એ કેવળજ્ઞાનને ધર્મવચ્ચનો વિચાર કરવાની જગ્યા પણ જરૂર નથી. કારણ કે, હવે તો એ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી વિના વિચારે જ બધું જાણી શકે છે માટે એ કાગ્જોથી પણ એને જમવાની જરૂર જણાતી નથી.

એ પ્રકારે આદાર કરવાનાં છ કાગ્જોમાનું એક ખાતું કારણ કેવળજ્ઞાનને જણાતું નથી, તેથી જ અમે તેને નિરાહારી માનીએ છીએ.

નિરૂપણ નોંધ—ભાઈ, આપે જે કેવળજ્ઞાનને નિરાહારી સિદ્ધ કરવાનો પ્રયામ કર્યો છે તે, અમારી જાણ પ્રમાણે તો વધુ નિરર્થક છે. અમે તો એમ માનીએ છીએ કે, કેવળજ્ઞાનને આદાર કરવાની જરૂર છે. કારણ કે, જે જે કાગ્જો આદાર કરવાનાં છે તે બધાં ય એને (કેવળજ્ઞાનને) લાગુ પડે તેવા છે આદાર કરવાનાં કાગ્જોનો નામવાર નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે—પૂરેપૂરી શરીરની રચના, વેદનીયતા કિંદય, આદારને પચાવવા માટે મળેલું તૈજસશરીર અને લાગુ આયુષ્ય એ ચાર વાના જેને હોય છે તેને આદાર વિના

આવી રાત્રી નથી જેને આપણે ઇશ્વરની કૃતિએ કીધી છે એ
 પણ જે ઘરે વાના દોષ છે માટે એને બંધા વિના ॥ મને
 આલે ? ઇશ્વરના ઘણા પદોના તો ઇશ્વરના ભક્તો હતા અને ॥
 કેવળાન ઘણા પદો એવા હોય કેમકાર મેના સર્ગરમા થઈ ગયો
 છે ? જોઈ એને જમણી ૪૦૫ નાં ?

તમે જે એમ કહો કે 'કવચાનિને ૮ યમા આનુ
 રે નીચ ન જોઈ જોઈ જે નિમગ્ન દોષ છે' તે કાંઈ બરાબર
 નથી ન ઇશ્વરના નિર્ણયના આગળ વે નીચકમ નિમગ્ન દોષ
 તો એ (વળી) મનુષ્ય કુળનો મનુષ્ય નથી કી ને ?
 માત્રમા તો કવચાનિ મનુષ્ય કુળનો ૪ હોય છે એના
 ૮ એમ માનીત થઈ જાય છે, એને ૮ યમા આનુ વે નીચ
 કમ (મનુષ્ય વે નીચ કે મનુષ્ય વે નીચ) નિર્ણય દોષ રાત્રી નથી

વળી જાણનાર જાણે મોનો ના ॥ ઘણાથી એને પૂછે ॥
 જાન તો પ્રગળે પણ એથી એને બુદ્ધ ન થાયે એમ કી મને
 ૧૦ ॥ કાળ , બુદ્ધ કાળના કાળને જે વે નીચ કમ છે તેને
 તો જાણે એને ના ॥ કા નથી માટે જો વે નીચ કમને લીધે
 મુક કાળથી ૧ ને જો નો એ માટે ૧ એને માલુમ ૫ :
 નેવો ને ૦ જે

જો એમ કહો અને છોડે ૫ ૧ વિરોધી મોનાથી
 એ માટે જો ૧૦૫ નથી તેમ કાં જાન આ બુદ્ધને ૫૦૦૦
 વિગત નથી કે જોઈ તે મને એ માટે ન ગદી રહે

જો એમ ઇશ્વરના નિર્ણય મુખનો ૪ ૫ દોષ છે તેન
 ન જોઈ પણ ૪ ૫ દોષ છે અને તેથી (૪ ૫ વે નીચનો ૬ ૫
 ઘણાથી) એ મનુષ્યની ઘણા છે તે ૫ ૫ એના રૂની ના જાણે
 ઘણા જાણે નજીકે સીર પેમા જાણે ૧૦૫ દોષ છે માટે ૧
 આ (ના ૧ ૧ માનવાનું કાં કાળ નથી અને આડા લેવાની
 એ ઇશ્વરના નિર્ણય કાં જાણ આપનો નથી તથા તમે ૭
 એમ કહો કે 'ઇશ્વરના નિર્ણય વે નીચની ૮ ૧ જો દોષ નથી અને
 તેથી ૪ ૫ જાણે મોનો ૪ ૫ ન થયો ઘણાથી એને મ ન
 ધીમ થતી નથી તે પણ ના ૧ ૧૦૦ નથી માત્ર ૧ ૧ એ ૧ ૧

વિગેરે સુહુ અપાનક્રમા દેહનીયકર્મની શુક્રદ્રોણી દોષ છે અને તેથી જ સાં મનુષ્ય પુરુષોત્તમો ઉદય હોવા છતાં પણ પીડા તો થતી જ આપી થાય છે અને ત્રીજાનને સુખવેદનીયના પ્રસૂર પુરુષોત્તમો ઉદય ન હોવા છતાં પણ સુખ તો થતું જ હોય છે એ ઉપરથી એમ નહીં થઈ શકે છે કે, ધણા પુરુષોત્તમો ઉદયની માથે મુખની કે દંખની અધિકાઈનો નર્મથ નથી માટે તમેએ કહેલું ‘ધણું પુરુષોત્તમો ઉદય ન હોવાથી એને સુદૃઢ પીડા થતી નથી’ એ કથન અમારું નથી.

વળી, તમે જે કહે છે કે, ‘અધાર કરાતી દુઃખ દુઃખી એ જુખ છે અને એ જાતની દુઃખ એક પ્રકારની મર્ગસ્થ હોવાથી મોહનીય ક્રમનો અંશ છે. તો જે દેવગજાની નિર્મોહ થએલા છે એને મોહની પુત્રી જેવી જુખ શી રીતે લાગી શકે વા હોય’ કહો’ એ જાતનું પણ તમારું કથન ગરામર નથી. કાગળ કે, જુખ અને મોહ વચ્ચે કાંઈ પ્રકારનો નર્મથ જ નથી જેમ મોહ અથવા તેના વિકારો મધ, માન, માયા અને ક્રોધ વિગેરેને દર દુઃખા ગટે તેનાથી વિરૂદ્ધ બાવના એટલે અમેદી, અદ્રોષી, અમાતી, અમાર્થી અને અનોખી થવાનો વિચાર કર્યા કરેગ પડે છે તેમ કાંઈ જુખને દુઃખને માટે નિગદારી મેલવાના વિચાર માર્ગથી જ મળતું નથી કિન્તુ કાંઈને કાંઈ પેટમાં નાખતું જ પડે છે એ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જુખ અને મોહ વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો નર્મથ નથી. જે કાંઈ પણ નર્મથ હોત તો જે ઉપાયથી મોહ ઝડવાય છે એ જ ઉપાયથી જુખ પણ દૂર થતી જોઈએ. ખરું જો જાતનો અનુભવ કર્યાં જ બાકી જોયો કે માનવનો નથી માટે જ જુખને મોહનો અંશ ગણવાની તમારી દુષ્ટતા આજેની નથી.

અને તો એન કડીએ છીએ કે, દેવગજાન થયા પહેલાની દુઃખા અને દેવગજાનની દુઃખા કાંઈ જાતનો શરીરને લગતો વિરમકેન્દ્ર જણાતો નથી તો પછી જેમ તમે દેવગજાને નિગદારી માનવાનો હક કહે છે તેમ દેવગજા થયા પહેલા પણ એ જાતનો હક જા માટે નથી દેવતા ? એ જોને સ્થિતિમા એનું આયુષ્ય તો કોઈ પણ પ્રકારે તુટતું તુટી તેમ નથી, માટે તમારી દલીલ પ્રમાણે

જે શાસ્ત્રને આપ અને અમે યજ્ઞ એક સમ્પ્રદાય રીતે માનીએ છીએ તેમા પણ કેવળજ્ઞાનિને જન્મવાની વાત જાણાવી છે જુઓ--
 વસ્તુતર્થગ્રન્થના નવમા અધ્યાયમા “ દક્ષાદશ જિને ” (૧૧) એ સુત્રવડે જાણાવ્યું છે કે, કેવળજ્ઞાનિને અગ્નિ પગિયે હોય છે, જેમા ૧ લો બુધનો બીજો તરુનો, એમ ક્રમે દરેકે દરેકનો ત્રાપનો, ડાંસનો, મચ્છનો, ચર્માનો, પથારીનો, વધનો, ઝાગનો અનંત નૃણના સ્પર્શનો. કાગળ કે એને (કેવળજ્ઞાનિને) એ પગિયેના કાગળભૂત વેદનીય કંઈનો હિંસ્ય હોવાથી એ પગિયેનો સંભવ છે, નો આ મનવડે પણ એમ માખીત થઈ શકે છે કે, કેવળિને બુધ પાછાં છે. માટે આપણે આ ઉપરથી એમ તો ચોક્કસી રીતે જાણી શકીએ છીએ કે, કેવળિને બુધ લાગવાથી પીડા તો થાય છે, પણ તે અનવધીર્યવાળો હોવાથી આપણી પેઠે ક્યવાનો નથી, તેમ વિદ્વંસ પણ થતો નથી અને તેને હવે કાંઈ પણ કંઈ જાણી ન હોવાથી વિના કાગળે ને, બુધને સંદેશ નથી. પણ બુધને મરન કરી એ એક જન્મનું તપ છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી તપ કરવાની જરૂર ન હોવાથી એ કેવળ એવા કાગળ જન્મના તપને કરતો નથી અર્થાત્ કેવળિને હવે બુધના ગેહવાન કાગળ પણ કારણ નહેલું નથી. વળી એ જાણવને વધુ ચોક્કસ કરવા માટે કેટલાં અનુમાનો પણ થઈ શકે છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

કેવળજ્ઞાનિનું શરીર આપણા શરીરની જેમ છે માટે એ શરીરમા બુધના ગેહવાથી જે પીડા આપણને થાય છે, તે એને પણ થાય એમા કાંઈ નવાઈ નથી. માટે કેવળજ્ઞાનિને પણ આપણી પેઠે જન્મવાની જરૂર છે, કદાચ તમે અહીં એમ કહો કે, કેવળજ્ઞાનિનું શરીર તો આપણા શરીર જેવું નથી કાગળ કે, એ શરીર તો સ્વભાવથી જ પરમેવા અને દુર્ગંધથી ગંદત હોય છે ત્યારે આપણું શરીર પરમેવાવાળું અને દુર્ગંધવાળું પણ હોય છે માટે એ, આપણા શરીર જેવું ન હોવાથી એને જન્મવાની જરૂર હોઈ શકે નહિ. તો ભાઈ, તમારે એ કથન વંદન ખોલું છે કારણ કે, કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં પણ એ કેવળિનું શરીર પરમેવા વિનાનું હોય છે છતાં તેને તમે પણ જન્મવાની જરૂર માનો છો માટે આપ એ દલીલથી કેવળિને બુધના રાખી શકો તેમ નથી. વળી, કાંઈ કેવળિનું લાખો

[illegible]

વળી, જાનક જુની નાડ થઈ બુખારી પૂજાના યાગ કરી
તાનાં જુની દયાનીમા / બુખ હરે—એરો ૧૧ ૨૦ ૧૩
નિમ નથી તે એરો નિવમ જ ના નો મ, ૧૩ ૧૧ બુખ /
ન લ પરી એરો ૩ ૧ ૩ નેરોના ના ના ના ૧ ૧
૩ ૧ ૧ ૩ ૩

[illegible]

॥१॥

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਰੀ ਹੀਮਤੁ ॥ ੨੫ ॥ ੮ ॥

તે મનમા નવ તરંગો ૧, તે આ પ્રમાણે —

૯૩, અટકેલ પુસ્તક ૫૧૧ આમલ, મ ૪૦ મજે ૧૧/૧
મને મોજ ૮૦

[illegible][illegible]

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

નહી. આ જાન હંડા, પ્રગત, અને મંદકાર વિગેરે તથા રૂપ, રસ, ગંધ વગર અને અન્ય વિગેરે કલ્પના શુદ્ધ કહેતે ત્રિવિધ વસ્તુઓ માન છે અને વલન ચલન વિગેરે દિશાઓને 'કર્મ' કહેતે બુદ્ધ વસ્તુમાં અને જ તથા સામાન્ય, વિશેષ અને સ્વમયને પણ ગાહ્ય અલગ વસ્તુ માન છે. પરંતુ આમાં ધાર્યા પ્રમાણે તે એ શુદ્ધ, દિશાઓ કે સામાન્ય વિગેરે વસ્તુઓ હવે અને અન્યથા બુદ્ધા દેહ શરૂ નથી—બુદ્ધ મંદી શરૂ નથી માટે જ અને એ એ જ વસ્તુને પણ વસ્તુનાં અગ્રધાન આપણે કીધે.

કદાચ જન કહેવામાં આવે કે, એ શુદ્ધ અને ત્રિવિધ વિગેરે વસ્તુ વલન નાં વસ્તુ છે માટે એને તો બુદ્ધ જ માનવાં જોઈએ તો એ કથન વ્યાજની નહ. કારણ કે, કોઈ પણ કોઈએ હવે અને અન્યથા બુદ્ધ પડીને એ વસ્તુ મંદી શરૂ નથી જ નથી—કદાચ હવે અને જાન, એ બે વલન બુદ્ધ બાહ્યમાં નથી, આપ હવે અને તેનાં મંદી કોઈ પણ ત્રિવિધ, એ બે વલન બુદ્ધ બાહ્યમાં નથી, તેમ જો અને તેમાં મંદી રૂપ, એ બે પણ વલન બુદ્ધ બાહ્યમાં નથી. કલ્પે એ જ્યાં એ સારે જ મંદી જ કલ્પ છે એટલે જાન અને ત્રિવિધ એ બન્ન અવસ્થા બાહ્ય છે અને ધાર્યુ રૂપ અને જો એ બન્ને પણ એકરૂપ બાહ્ય છે માટે કોઈ પણ રીતે એ શુદ્ધ વિગેરે વસ્તુને બુદ્ધ વસ્તુ ગણવાની જરૂર નથી છતાં જો મેં બુદ્ધ જ ગણનામાં આવશે તો તે વસ્તુ વલન નિગદાર થઈ જશે અને એમ થવાથી એની ગદ્યપદ્ય પાશી જશે.

વળી, જૈનદર્શનમાં જે રૂપ વિગેરે વસ્તુ ગણાયાં છે તે પણ હવે અને અન્યથા બુદ્ધ કોઈ ગણનાં નથી પણ રીતે તો હવે અને અન્ય એ બે જ વસ્તુ આખા મંસારમાં વ્યાપેલાં છે તેથી કોઈ પણ શુદ્ધ, કિં. કે પરતુતો મનવેશ એમાં સંખેથી કદાચ શરૂ છે માટે એ બે પ્રધાન વસ્તુઓ એક પણ ખીન્ન બુદ્ધ વસ્તુ ગણાવવું એ અનિયમ નથી. અને તો આ સુધી પણ કદાચ કીધે કે, જે કોઈ એ બે વસ્તુથી દેહ બુદ્ધ જ કલ્પનામાં આવવું હોય તે વસ્તુ તો નથી જ—કેવું મધેશના શિશુ જેવું અનુદ્ય છે. આજ છે માટે જ જૈનદર્શનમાં એ બે જ વસ્તુને મુખ્યપદ્ય માન્યાં છે.

પ્ર—તે જૈન દર્શન એ બે જ વસ્તુને મુખ્ય માનવું હોય અને ખીન્નનાં ધનદાર કરવું હોય તો એણે જ ખીન્ન—રૂપ, પાપ, આશ્રવ વગર,

બી નિજગ અને મોક્ષ—એ માત્ર વલો શા મને લક્ષ્યવત
 નોંધ્યે ? કાલુ કે એના જ નૈસ મુજમ એ માત્ર વલો
 અને અશ્વમા આતી લાય એવા હ

ઉલ્—'દલા' મતવાળાઓ પુત્ર અને પાત્ર વત્ત માનતા જ નહીં
 એઓના તવા ને તાવ પાપા માં અને અત્રી એ વત્તનો માત્ર
 જુનો તપ કરીને એન જરા વધારે મમથન કયુ છે વળી પુત્ર
 પાત્રો માત્ર તમારું મા છે નવર બો નિજા
 મુખિના મુખો છે—એ ત્રી દહીંમોને જગ સીમતરી અર્થવા
 માત્ર જ મત આશ્રવ વિગરેનો પળ જુનો તપ દેને હે
 એ કપગત અમાગ પા ને 'દા' જતને કહે એ વલો જુ
 લખવામા નથી

આ મને ખીજ પન કેલીડ નડુ દહીંમો છે તે જરી ખીજ ખી ૧
 જૈનમયોનાથી જાળી નેવાની જરૂર છે

કર્મના માગ સા । પુ મનેનુ નામ 'પુત્ર' છે નયગ નડાત મરગ
 સોનું નામ 'પાપ' છે અને વચન અને સરીરની પ્રજ્ઞિતનું નામ અન્તર
 છે કે જે (પ્રજ્ઞિત) નડે કર્મના પ મતો વૂરા કરે છે એ આત્મર ।
 'જાતનો છે, અ પુત્રનો જેનુ અને ખી ન પાપના જેનુ આત્મરો આત્મરો
 નામ મવર છે અને વચન અને સરીરો સ્વમમા સખ્યાથી તથા
 મતનાપૂવક એટલે કોઈને પલુ પાપ ન થાય જી રીને ચાલનાથી જોલનાથી
 જોલન મેજનાથી વળુઓને લેવા-મરનાથી અને ખરચુ પાણી મરનાથી તથા
 ધર્મનું ચિતન કરનાથી એ આશ્રવ શેમાઈ શે છે એટલે વર થાય હ
 એ મંચરના એ પ્રમાર છે —એનુ નામ મવમંચર અને ખીજનુ નામ 'વલો'
 છે સર્વમવમા આત્મરો વત્ત રેકી દેસમા આવે છે અને દેવવ મ
 આશ્રવને જોગે થોડો મેશ્વમા આત્ર છે રાગ અને દુઃખ મા અત્માનો હા
 પલુ પ્રજિતને લીધે કર્મના પુત્રો માયે જે રમથ થાય છે તેને 'મવ
 દેવમા આવે છે જે તે મત જર અત્ર જ મરથો છે નો પુત્ર નેના
 મુખ્ય માત્ર પ્રમાર છે —પ્રજ્ઞિતમથ પ્રિતિ લે અનુન ત્રવ અને વમવ
 એ પ્રજ્ઞિતના મુખ્ય આત્ર પ્રકર —જાનાવત્તુ સનાવરજુ મો નીપ
 અવરલય, વેલીય, નમ જોન અને અધુ ન વળી એ જાનાવરજુ મથ પ ૫

અનેક પ્રકારનો છે. એ બધા પ્રગટ છે અને અપ્રગટ પણ છે, જે પ્રગટ બધું છે તે તીર્થસ્થાન વિગેરે દુઃખ જાણે નીપજવે છે અને જે અપ્રગટ " - છે તે નારકિનાં દુઃખ વિગેરે અશુભ જાણે નીપજવે છે—પ્રગટ પરિણામને લીધે થયેલા બધથી દુઃખ થાય છે અને અપ્રગટ પરિણામને લીધે થયેલા બધથી દુઃખ થાય છે માટે જ એ બધને બે પ્રકારના કલો છે. આત્મા અને કર્મને છૂટા પડવાની ક્રિયાને 'નિર્ગંગ' કહે છે—તે વપરપ છે અને તેના બાર પ્રકાર છે મુકલ ધ્યાનને ઉચામા ઉચી નિર્ગંગ ગણવામાં આવે છે કાણુ કે, ધ્યાન એ અદ્વૈત વપ છે અને તપસી નિર્ગંગ થાય છે, એમ વત્સાર્થ અમા કહ્યું છે. જે આત્મા દંડે બતના બંધનથી છૂટા થયેલો છે અને પાતાના મુક્તિપાત્રને પામેલો છે, એના, લોકને કહે થયેલા નિગમને 'મોક્ષ' કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં પણ બધથી છૂટા થવાને જ મોક્ષ કહે છે એ પ્રકારે જૈન મતમાં તપ વત્સેને સમજવાના છે

જીવવાદ.

જે નવે વત્સમાં અગ્ર સ્થાન ધર્મવતાર જીવ વત્સ છે માટે જ સાચી પાંચુ એનું વિવેચન આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે —

જીવનું મુખ્ય નિમાન ચૈ-ન્ય છે અને એ જીવ જ્ઞાન વિગેરે શુભોથી જુદો પણ છે અને એક પણ છે, એને, જાં મુધી એ નાગ કે વાળો હોય ત્યાં મુધી જુદાં જુદાં ગરીરોને પણ ધારણ કરવાં પડે છે, એ શુભ અને અશુભ કર્મોના કરનાર છે અને કર્મનાં કરોનો ભોગવનાર પણ એ જ છે. ૪૮.

જીવના ધર્મો અનેક છે, જેમકે, જાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ દુઃખ, નીર્વા, બચ્ચપણ, અભવ્યપણું સત્ત્વ, પ્રમેયપણું, દ્રવ્યપણું, પ્રાણધારિપણું, ક્રોધનો પરિણામ તથા લોભ વિગેરેના પરિણામ અને અમાગિપણું, નિદ્રપણું તથા મીનથી જુદાપણું વિગેરે. એ બધા ધર્મોથી જીવ વત્સ જુદો નથી તેમ વત્સ એક પણ નથી કિતુ જુદો પણ છે અને એક પણ છે. જે કદાચ એ બધા ધર્મોથી જીવને વત્સ જુદો જ માનવામાં આવે નો હું બાણું છું, હું નેઉ છું, હું બાણુનાર છું, હું નેનાર છું, હું સુખી છું અને હું બચ્ચ છું

—(વિગેરે), એ પ્રમાણે જીવની મધે જ્ઞાન ગમે મુખ વિગેરેનો જે એક-
 પક્ષનો આભાસ થાય છે તે સી રીતે થો? આ જીવનો અતુભવ તો
 પ્રાણી માત્રને થાય છે માટે એમાં જોઈ જીવનો વિશાલ દોડ કે નહિ વળી
 જો એ વધુ ધર્મોની સાથે જીવને વધુ એક જ માનવામાં આવે તે. આ
 ધર્મ (ગુણ) વાળો છે અને આ એના ધર્મો છે' એ જીવની જુગી જુગી
 સુધિ પણ જી ગમે થો? વળી, જીવ અને એના જુગો કે ધર્મો વચ્ચે
 જો વધુ અને જ માનવામાં આવે તો જીવ અને જુગો એમ મેં વાત
 દીધી શકે જ નહિ—જીવ કે તો એમનો જીવ જ દેકે વા એના જુગો જ
 દેકે એમ ક્યારે લીધે 'માફ જ્ઞાન માત્ર જ્ઞાન—વિગેરે જે જુગોને પાલ
 વધુ જુગો આવે છે તે સી રીતે જાની રહે? એ જીવના વધુ દો
 પાલ પણ જા દોષો આવે છે માટે જ્ઞાન જ્ઞાન અને મુખ વિગેરે ધર્મોથી
 જીવને જુદો પણ માનવો નેહ્યો અને એમ પણ માનવો નેહ્યો મિત્ર જે
 વૈષ્ણવ મતવાળાઓ ધર્મ અને ધર્મો વચ્ચે એમની જુદાઈને જ માને છે
 અને બૌદ્ધમતવાળાઓ ધર્મ અને ધર્મો વચ્ચે એમના અંતે તે જ ગણે છે
 તે બંને માનવુ બગળા વ્યાજની જણાવું હી વળી આ માટે દર્શનો
 દર્શને અને ગતિધર્મા ભમતુ પડે છે અને અને જીવને ધર્મગુરુ વા
 પડે છે માટે આત્મા પશ્ચિમી (પાશ્ચાત્ય માનવાને) નિત્ય છે એમ માનવુ
 થો છે મિત્ર જે સામાન્ય માનવાઓ એ નિત્ય જ માનવા નથી અને
 નૈવાલિમતવાળાઓ એને આત્મી નિત્ય મેટને જેમાં મોટો ફેરફાર થઈ
 શકે નહિ એવો—જ અને જ તે પણ યુક્તિમુખ જણાવું નહી વળી આત્મા
 આરા અને નય. દર્શનો મનારો જ તમા પોને દર્શના દર્શ-દર્શને મધ્ય
 પક્ષે ભોગમનારો પણ છે જ છે—એથી જા માત્ર પણ છે અને ભોગના
 પણ છે—એમ માનવુ આવશ્યક છે મિત્ર જે માત્રમતવાળાઓ એને
 (આત્માને) વાકાત માન છે અને જાણીને મોટા નામે છે તે જાણ
 વ્યાજની જણાવું નથી વળી આત્માનું મુખ નિજાન વિવિધ અંગે
 જ્ઞાન છે—અને એ બે પ્રકારનું છે—સામાન્ય જ્ઞાન અને વિશેષ જ્ઞાન અથવા
 આત્મા વિવિધરૂપ છે મિત્ર જે નૈવાલિમતવાળાઓ આત્માને એવું ધર્મગુરુ
 નથી માનવા તે તો જોયા નથી લાગે છે જા પ્રમાણ નેતરનામાં જીવનું
 સ્વરૂપ દેખે છે

આત્મવાદ.

અહીં હવે જે ચાર્વાકમતવાળાઓ આત્માને માનતા નથી, તેઓ માતાને મત આ પ્રમાણે જણાવે છે —

જગતમાં દેહ આત્મા જેવી ચીજ નથી જે કાંઈ આ જણાય છે તે બંધી પાંચ બુદ્ધિની જ સ્મર છે—આ દેખાતું ગ્રીક્ષ્મ પુવણ પાંચ બુદ્ધિનું બનેલું છે અને ચૈતન્ય પણ એમાંથી જ બનેલું છે માટે એ બુદ્ધિથી જુદો અને બુદ્ધિનું પામનારો એવો દેહ આત્મા હોય એમ માનવાને કાંઈ કાશ્ય નથી અને એ માન્યતામાં કાંઈ પ્રમાણ પણ જણાતું નથી—પ્રસન્ન પ્રમાણ ને, હૃદયો વડે જણાતી ચીજોને જ જણી શકે છે માટે એ વડે આત્માની હયાતી જાણી શકતી નથી. કાશ્ય કે, આત્મા ને હૃદયોવડે કળી શકના નથી વળી, જે એમ કહેવામાં આવે કે, ‘હું ધડાને જાણું છું’ એવા ખ્યાલથી જાણકાર તરીકે આત્માને શરીરથી જુદો દર્શી શકાય ખરો, પણ એ વાત બસબસ નથી. કાશ્ય કે, એ જાતના ખ્યાલમાં જાણકાર તરીકે આત્માને કયા કયાં નજરે જણાતા શરીરને શા માટે ન મૂકી શકાય કે અવાજ શરીરને જ જાણનાર તરીકે શા માટે ન માતી શકાય ? તેમ ‘હું જાણું છું’ ‘હું પાવણું છું’ એ જાતના ખ્યાલમાં આપણે આત્માને ન મૂકતાં શરીરને જ મૂકીએ છીએ તેમ ‘હું જાણું છું’ એ જાતના ખ્યાલમાં પણ નહિ જણાતા આત્માને દર્શક કરતાં નજરે નજર જણાતા શરીરને જાણકાર તરીકેનો અધિકાર શા માટે ન અપાય ? માટે ‘હું ધડાને જાણું છું’ એ જાતનો ખ્યાલ, જાન આત્માની હયાતીને માખીવ કરી શકતો નથી એ કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, શરીર તો જડ છે માટે એને જાન શી રીતે થઈ શકે ? તો એ કાઈ બસબસ નથી કાશ્ય કે, શરીર ભણે જડ રીતે, પણ એને ચૈતન્યનો સંબંધ થવાથી એ બધું જાણી શકે છે અને અનુભવી નકે છે માટે શરીરને જાન થવામાં દોષ જાતનો વાલો આવે તેમ નથી તથા શરીરને જે ચૈતન્યનો સંબંધ થાય છે તે ચૈતન્યને શરીરે જ માનવું છે એ કે એ ચૈતન્ય વડે પણ જીવતી સાખીતી થઈ શકે તેમ નથી. કાશ્ય કે, ચૈતન્ય, શરીર હોય સારે જ (શરીરમાં) જણાય છે અને શરીર નાનામાં સારે નથી જણાતું એથી એનો વિશેષ સંબંધ શરીરની જ સાથે હોય એમ ચેતુ જણાય છે અને એથી જ એ ચૈતન્યને શરીરે બતાવેલું છે એમ પણ માનીત થાય છે

હવે જો એમ દેહેવામાં આવે કે શરીર અને ચૈતન્યનો જ મનને દોષ તો મુદતના શરીરમાં પણ ચૈતન્ય શા માટે નથી જણાતું ? એનો ઉત્તર એ છે કે, મુ ના શરીર માં પૂરો જ્ઞાન જોતો નથી—એમાં વાણ અને તેજ ન દોવાથી ચૈતન્ય ન જણાય તો એ દાહ જોડુ નથી જણા અને એમ પણ નથી માનતા કે શરીરના જોખામાત્રમાં ચૈતન્ય દોષ જ જો એમ માનીએ તો ચીતરેલા ઘોળમાં પણ ચૈતન્ય આવતું જોઈએ અને તો એમ માનીએ છીએ કે અમુક અમુક જોતોતો મરો ! એ શરીર છે અને એ જ શરીર પોતામાં ચૈતન્યને જનાવે છે માટે મુદતના શરીરનું ઉદ્ધાર મુ અપવાથી અને દાહ જોગ પગી રળીએ તેમ નથી આ ઉપ થી એન નામીત થઈ શકે છે કે ચૈતન્ય એ શરીરનો જ ધર્મ છે અને શરીર જ એને જનાવે છે માટે 'હું જાણું છું વિગેરે શુદ્ધિ શરીરમાં જ પગી ર છે એથી મોટું જુગે એવો આત્મા કે પવો એ સુક્ષ્મપુત્ર નથી અર્થાત્ આત્મા પ્રત્યક્ પ્રમાણથી જણી શકાય એવો નથી મ' એને અવિવરમાન જ માનવો એ સુખિનુત્ત છે

અનુમાન પ્રમણ પણ આત્માના અનારને જ મામીનું ર છે જેમકે આ મા નથી કાગલું કે એ સુવ્ધ દેખાતો જ નથી જે જે ચીજ કાંઈ પણ પ્રમાર મ લ ન દેખાતી દોષ તેની દવાની દોષ શકે જ નહિ અને જે ચ જ દેખાતી દોષ તેની તો આ ન ર દેખાતા ધવાની પેરે અસ્થ્ય દવાતી દોષ —અર્થાત્ આત્મા નગરે ન દેખાતો દોવાથી તેની દવાની માનવી એ કાન દીન ન ગણાય કાચ એમ મેવામાં આવે કે પ માલકોની દવાનીને તે ના કાંઈ માને છે અને તે તો નગરે જણાતા નથી તેથી જે દોષ એ ના જણાતું જ જોઈએ ' એ જાતનો નિયમ જોગ પવાનો મમવ છે તો એ વ વ પજ જગજર નથી કાગલું કે પગમાલકો બને ન દેખાય મિતુ એની બનેલી જડી ચીજો દેખાય છે માટે ' જે દોષ એ નગરે જણાતું જ જોઈએ એ નિયમને કાંઈ વાયો આવે તેમ નથી આત્મા તો દેષ પાવુ પ્રકારે મને જ નથી માટે હવર જણાવેલા અનુમાન પ્રમાણથી પણ આ માને અમાર જ સાધીન થઈ શકે છે જેમ પ્રત્યક્ પ્રમાણથી આત્માની વ નીની થક સમી નથી તેમ અનુમાન પ્રમાણથી પણ આત્માનો પતો લ મી રખતો નથી કાગલું કે, અનુમાન દગ્ધાને જે કમ છે તે આત્મામાં પગી રખતો નથી એનો કમ ના પ્રમાણે છે—આથી પટેલા પ્રત્યક્ પ્રમાણથી બે જગુના એટલે એ સાધ્ય અને બીજા સમાનના સંવચરણાને જ જ ર જ ઈ

નહી કરું જોઈએ અર્થાત્ અનુમાન કરનારે મનુષ્ય મૈત્રી પહેલાં અનેક સ્થળોને જુએ છે અને એ પ્રત્યેક સ્થળને એટલું સ્પર્શ, ડોહાઈની દુકાન, બહીયારાની દુકાન, બડબુંબની દુકાન અને યરતો કુટ વિગેરે સ્થળને જોઈને અગ્નિ અને વમાણના સદૃશ્યપણાને યગ્ય નહીં કહે છે અને એ દિશથી તે એવું એક ધોગણ બાધે છે કે, ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો ફોપ ત્યાં ત્યાં અગ્નિ ઠેકાણે અગ્નિ ફોપ ન. આ પ્રકારે નહીં કર્યા પછી હવે તે, કોઈ પણ જગ્યાએ ધૂમાડો જોતા ન ત્યાં અગ્નિ હોવાનું પણ અનુમાન કરી લે છે આ પ્રકારનો અનુમાન કરવાનો ક્રમ આત્મામાં ઘડી શકતો નથી. કારણ કે, એ પોને (આત્મા) ન નજરે જોઈ શકતો નથી, તેમ તેનું કાંઈ નિશાન પણ નજરે જોઈ શકતું નથી—એ રીતે ત્યાં પ્રસન્ન પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી ન નથી ત્યાં અનુમાન પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ શી રીતે થાય ? આ વાત તો સા કોઈ જાણે છે કે, અનુમાનની પ્રવૃત્તિ પ્રસન્નને પગલ છે વળી, જે પ્રસન્નથી ન આત્માની સાખીની થઈ શકતી હોય તો અનુમાનની જરૂર શા માટે રહે? માટે કોઈ પ્રકારે જીવને પત્તા લાગી શકતો નથી. વળી, આ જગ્યાએથી ખીજી જગ્યાએ જાય છે માટે સૂર્ય પણ મનુષ્યની પેઠે ગતિવાળો ફોવો જોઈએ, એ જીવના અનુમાનવડે પણ આત્માની સાખીની થઈ શકતી નથી કારણ કે, મનુષ્યનું આ જગ્યાએથી ખીજી જગ્યાએ જવું—આખરે સૌ નજરે જોઈ શકીએ છીએ અને એ જોવા વડે ન—એ હેતુથી મુખમાં પણ ગતિ ફોવી જોઈએ—એવું અનુમાન કરી શકીએ છીએ પરંતુ આત્માના અંતઃકર્મમાં તો એવું કાંઈ નજરે જોવાનું નથી અને એવો કોઈ ગુણ કે ક્રિયા પણ નજરે જણાતી નથી કે, જે આત્મા વિના ન રહી શકતી હોય કે ન થઈ શકતી હોય અર્થાત્ ઉપર જણાવેલા અનુમાન વડે આત્મા વિગે કાંઈ ચોક્કસ કહી શકાય તેમ નથી.

તથા શાસ્ત્ર પ્રમાણવડે પણ આત્માની સાખીતી થઈ શકતી નથી. કારણ કે, એક પણ શાસ્ત્ર એવું નથી કે જેમાં વિવાદ ન હોય, તેમ એવો કોઈ વિવાદ વિનાનો શાસ્ત્રકાર પણ નથી કે, જેણે આત્માને પ્રસન્ન જોએલો હોય. વળી, જે જે શાસ્ત્ર મળે છે. તે બધાં પરસ્પર વિરોધવાળાં છે માટે તેમાં કોને 'સાચું' માનવું અને કોને ખોટું માનવું ?—અર્થાત્ આગમ પ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

ઉપમાન પ્રમાણવડે પણ આત્માને કળી શકતો નથી. કારણ કે, તે પ્રમાણ તો એક ખીજીની સરખામણે નજરે જોઈને કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય ઘડી

કહે છે. આ તો જેમ આત્મા નરકે જણાવે નથી તેમ તેની જેવે બીજો પણ કોઈ પણ નરકમાં આવતો નથી તેથી ઉપમાન પ્રમાણ પણ આત્માનો નિર્ભય હોય સમજી નથી. હવે એમ કહેવામાં આવે કે કાળ આપણે અને દિશા વિશેષે પણો હતી સમજા કે માટે તે વે આત્માની અપ્રજ્ઞા કાળ સમય ખરી પણ તે કથન જગત નથી. કાળ તે જવા પણો હતું વિદ્યુત્ત વાગે જ છે માટે એવા કંપાણા વિનાના પણોના એવાથી આત્માની સાનીની ડી રીતે થાય? વળી એવા કોઈ ગુણ કે ક્રિયા જેથી નથી તેમ માનવા પણ નથી જે આત્મા વિના હોય. કહે જ નહિ અથવા જે આત્મા વિના નહિ હોય સમારો. ગુણ કે ક્રિયા મળી રહી હોય તો તે વે જ આત્માની મોહમાં થઈ સમજ, પણ એવું તો કાલ મળતું નથી તેથી આત્માની વિશ્વાસના યી રીતે મનાવે એ પ્રમાણે કાળ પણ પ્રમાણ થીવ કે અપ્રજ્ઞાવ આત્માની સિદ્ધિ થાય સમજી નથી પણ એવો વડન નહિ જણવે આમ યી રીતે મનાવે — એ પ્રમાણે આત્માને નહિ માનનારા નાસ્તિકોની એ જાતની યુક્તિ અને રૂઝવે મળ્યા છે.

૧૧. આ મને નાનના । અગ્નિમાં એ યુક્તિઓનું ખડન ન મળાએ કે છે —

ઉપરના સમજા આત્માનો વડન વિના કહેવા એમ કહેવું જુ કે જમતુમાં કોઈ આમ જેવી ની નથી જે માત્ર આ જાતના જે તે જાત પામી જતી જાત મત્ર વિના આત્માનું સંગીત પણ મુલ્યુ પણ એવું જનેતું છે અને નરક પણ એવાથી જ જનેતું છે. કહેવું.

આ જોઈ જમતુ જાતના નથી મત્રુ આત્માની સાનીની તે પ્રમાણ નરકજીવી જ કાળ રહે છે, જેમ કે કુંડળને અનુસરુ છુ એ જાતનું જાત નથી મત્રને થાય છે અને એ જ જાતનો આત્મા ની નીતિ થાય છે જે કાળ એમ કહેવામાં આવે કે એ પ્રમાણે અવલ રીતે જ થાય છે માત્ર એ વે આત્માની પ્રતીતિ યી રીતે થાય ને કહે જુ કે, એ અવલ રીતે થતો નથી. કાળ કે આ અવલમાં ન મળાએ આગરિક ક્રિયા જાતના આવે છે જે જાતને નથી દિગ્ધિ પોતપોતની પ્રતીતિ વિષય રહેલી થાય અને સંગીત અમત્રુ થાય પણ ૧૧૧ થી ને જાતને પણ કુંડળની છુ એમ અવલ થાય છે ૧૧૨ થી ૧૧૩ થી રીતે થતે દેવ એ અવલ જ નથી નથી એ

એક જ ખ્યાલ આત્માનું પ્રત્યક્ષ બાન કમવવાને જમ છે—અર્થાત્ શરીર અને ઇન્દ્રિયોની અચેટ દગામા પણ ‘હું સુખને અનુભવું છું’ એવો ભાવ જેનામાં થાય છે તે જ આત્મા છે અને ‘હું સુખને અનુભવું છું’ એવો ખ્યાલ પ્રાણી માવને થતો હોવાથી એ આત્મા સા કોઇને પ્રત્યક્ષ છે, એમ કહેવાનો પણ વાધો નથી, માટે શરીરથી જુદો અને ‘હું સુખી છું’ એ ભવના અનુભવનો આધાર, કોઇ આત્મા નામનો જ્ઞાનવાળો પદાર્થ પણ સ્વીકારવો જરૂરનો છે વળી, જે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ચૈતન્યનો સંબંધ થવાથી શરીર સચેતન થાય છે અને એને જ ‘હું પણ’ ની યુદ્ધિ થયા કરે છે” ઇત્યાદિ. એ પણ વ્યાજગી નવી કાગ્યુ કે, જે પદાર્થ પોને ચૈતન્યવાળો નથી હોતો, તેને ગમે તેટલો ચૈતન્યનો સંબંધ થાય તો પણ એનામા ચેતનાશક્તિ આવી શકતી નથી. જેમ ઘડામાં પ્રકાશ આવવાની શક્તિ નથી અને એને હવે બહેને હનરો દીવાઓનો સંબંધ જેવામાં આવે તો પણ એ (ઘડો), કદીયે પ્રકાશ આપી શકતો નથી તેમ ખુદ શરીર ચૈતન્યવિનાનું હોવાથી એને ગમે તેટલો ચૈતન્ય-સંબંધ થાય તો પણ એનામાં ‘જ્ઞાનશક્તિ’ હોઇ શકે નહિ, તેમ જ્ઞાનશક્તિ આવી શકે પણ નહિ. માટે ‘હું પણ’ ની યુદ્ધિનો આધાર આત્મા છે અને એ શરીરથી જુદો જ છે એમ માનવું ક્યણું વિનાનું છે. વળી, જે એમ જણાવું હતું કે, “‘હું જાડો છું — ‘હું પાવળો છું’ ઇત્યાદિ ખ્યાલ જેમ શરીરને જ ધરે એવો છે તેમ ‘હું જાણું છું’ એવો ખ્યાલ પણ શરીરને શા માટે ન ધરે?” તો એ પ્રશ્ન પણ વ્યાજગી નથી. કારણ કે, જેમ શેઠ પોતે પોતાના વહાલા અને કામગર નોકરમાં પણ પોતાની ગેડાઇ કહી શકે છે અર્થાત્ —એ નોકર કરે એ જ માટે મજૂર છે—એવી યુદ્ધિ ગેડને થઇ શકે છે તેમ આ શરીર, આત્માનું વહાલું અને કામગર નોકર છે તેથી એ આત્મા કેટલી-ક્યાર પોતાના આત્મપણાને એમાં આરોપી દે છે અને કેટલાક શરીરના ધર્મેતિ પણ પોતામા લઇ લે છે અને એમ થવાથી જ ‘હું જાડો છું’ ‘હું પાવળો છું’ એવા કાલ્પનિક ખ્યાલો આત્મામાં ઉભા થયેલા છે, એથી કરીને એ ખ્યાલો શરીરમા જ થાય છે એમ નથી. વળી, એ તો કાલ્પનિક હોવાથી એ વડે આત્માનો પણ નિષેધ થઇ શકે નહિ.

વળી, તમે જે એમ જણાવ્યું હતું કે, “ચૈતન્ય શરીરમાંથી જ બને છે” ઇત્યાદિ. તે પણ તમારું કહેવું ખોટું છે. કાગ્યુ કે, શરીરની સાથે ચૈતન્યનો કોઇ પ્રકારનો સંબંધ નથી. જે શરીરમાંથી જ ચૈતન્ય બનતું હોય

તો જ્યાં જ્યાં સરીંગ ગાય ત્યાં ત્યાં જ એ પશુ દેખાતુ જોઈએ અને જ્યાં
સરીંગ ન ગાય ત્યાં ન દેખાતુ જોઈએ પણ એવું તો ક્યાં દેખાતુ નથી જુઓ
તો માનુષ પડે કે જે સોડા મલ પીને મલ જનેલા છે, મર્ગ પાનેલા
છે અને ડોરમાં પડેલા છે તેઓના સરીંગમાં કોઈ ખામ નવતું ચેતન્ય
જણાતુ નથી જો સરીંગ અને ચેતન્યનો જ કાયમજન મજલ હોત તો
એ સરીંગમાં પણ આ માટે લખનારની જેવું ચેતન્ય ન જણાઈ શકે? તમ
જો સરીંગ અને ચેતન્યનો જ કાયમજન મજલ હોત તો જે સરીંગ નજીક
છે એમાં ચેતન્યનો પ્રશ્ન જણાય છે અને જે સરીંગ ધુન્ડ અને જાગ છે
એમાં ચેતન્યનો અવધ જણાય છે તે પશુ કેમ જણાય? માટે આજ
અને ૬ જાણીથી માનીત થા! કહે છે કે સરીંગ અને ચેતન્ય વચ્ચે કાંઈ
પ્રમાણનો તાર નથી તેમ કાયમજન મજલ પણ નથી, એ વાત સ્પષ્ટ
વાત છે એ વાતથી જ માણ છે કે,

‘પ્રથમ બુદ્ધિ દ્રશ્ય રૂપમાં, સ્પૃશ્ય રૂપ મતિ અપ’

દેહ હોય જો આવમાં થયે ન આમ વિશ્લેષ ૫૮

જા. ચેતનનો બિન છે એવો પ્રશ્ન સ્થાય

એકપલ પામે નહીં ત્રણે કાળ કલ્યાણ ૫૭

આ ઉપરથી નહીં કાય છે કે, ચેતન્ય સરીંગથી જનતુ નથી તેમ સરીંગ ન પણ
જનતુ નથી જાણે ચેતન્ય સરીંગથી જનતુ છે કે સરીંગમાં જનતુ છે એ વાત
ને માનીત કલ્યાણારે કાંઈ પ્રમાણ પણ મળતું નથી કારણ એ વાતને નહીં
કલ્યાણ માટે પ્રત્યક્ પ્રમાણને આધાર કલ્યાણમાં આવે તો તે જગતમાં નથી
કાંઈ કે ચેતન્ય કલ્યાણથી કલ્યાણ એવી નીતિ નથી અને ૫૫૫ પ્રમાણ
ને પોતાની કિંવા કલ્યાણ વડે જ કરે છે માટે ચેતન્યને કલ્યાણ કલ્યાણમાં
નિત્ય પ્રમાણ કામ આવી શકે એવું નથી જાણે, એ જગતને નહીં કલ્યાણ
નારે અનુમાન પ્રમાણ તો તદ્દન અશક્ય છે માણ કે આ અને નહિ મનના
નિતિના અનુમાનને પ્રમાણ સરીંગ સરીંગમાં જ નથી. ૫૫૫ એમ ૫૫૫
આવે કે જેમ કાંઈ જનાવરની નીતિ એ સુધે મનુષ્યથી એમાં માનવજાત
પેલા થાય છે તેમ જ્યારે આ જન સરીંગનો અમારો થાય છે તે જ
તેમાં ચેતન્ય પેલા થાય છે માણ કે જ્યાં સરીંગ હોય જ ત્યાં જ ચેતન્યની
જાણ દેવાથી જાણ છે—એ જનની સ્વીકૃતિ સરીંગ અને ચેતન્ય વચ્ચેના
વિશેષ સંબંધ જાણી સમજ નેમ છે ૫૫૫ વિશ્લેષ કલ્યાણ એ સ્વીકૃતિ એ ૫

હજે છે કારણ કે, મુડદાના શરીરમાં ચૈતન્ય જણાતુ નથી જે શરીર હોય
 ત્યાં જ ચૈતન્ય રહેતું હોય તો એ, મૃત-શરીરમાં પણ જણાવુ જોઈએ.
 વળી, કદાચ એ દૃષ્યવુતે દ્રુ કરવા માટે એન દેહમાં આવે કે, અમે તો એમ
 નાનીએ છીએ કે, પૃથ્વી, પાણી, તેજ અને વાયુ—એ ચારે જૂતના
 સમુદાયથી જ ચૈતન્યની પેદાશ થાય છે અને મુડદાના શરીરમાં વાયુ નથી
 એટલે એમાં એક જૂત ઓછું હોવાથી કદાચ ચૈતન્ય ન જણાતું હોય એથી
 કહીને અમેએ ઉપર જણાવેલો—‘ ચાર જૂતના સમુદાયથી જ ચૈતન્ય પેદા
 થાય છે ’ એ નતનો નિયમ જરા પણ ખોટો ફરી શકતો નથી. નાસ્તિકોની
 એ દલીલ પણ ખરાબર નથી. કારણ કે, મુડદાના શરીરમાં પોલાણ હોવાથી
 અને મુડદું પુલી જતું હોવાથી તેમાં વાયુ નથી એમ કોણ કહી શકે ?
 વળી, તેમાં (મુડદાના શરીરમાં) ચામડાની ધમણ વડે પણ વાયુ ભરી
 શકાય છે અને એ રીતે પણ તેમાં ઓછું રહેલું વાયુતત્ત્વ પૂરું કરી શકાય
 છે. હવે જે દ્રુત એક વાયુ ન હોવાથી મુડદામાં ચૈતન્ય ન જણાતું હોય
 તો તે, એમાં વાયુ આવેથી જણાવુ જોઈએ અને વાયુ આવેથી મુડદાના
 શરીરે પણ જીવત શરીરની પેઠે જ ક્રિયા કરવા મહી જવી જોઈએ કિતુ
 આવી હકીકત હજુ સુધી કોઈએ જોઈ નથી, જાણી નથી તેમ સાંભળી પણ નથી
 એથી ‘ મુડદાના શરીરમાં વાયુ નથી માટે જ એમાં ચૈતન્ય નથી, ’ એવું
 હજાહજ ખોટું શી રીતે કહી શકાય ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, માત્ર વાયુ
 ભરાયાથી જ મુડદાના શરીરમાં ચૈતન્ય નથી જણાતું, તેતુ તો ખીજુ પણ
 કારણ છે અને તે એ છે કે, જ્યાં સુધી મુડદાના શરીરમાં પ્રાણવાયુ અને
 અપાનવાયુનો મચ્છર ન થાય ત્યાં સુધી તેમાં એકલો વાયુ ભરાયાથી
 ચૈતન્ય ન આવી શકે અર્થાત્ મુડદાના શરીરમાં ચૈતન્ય નથી જણાતું તેતું
 કારણ તેમાં પ્રાણગાયુ અને અપાનવાયુની ખામી જ છે તો એ કહેવુ પણ
 તદ્દન ખોટું છે. કારણ કે, કોઈ એવો નિયમ નથી કે, જ્યાં જ્યાં પ્રાણવાયુ
 અને અપાનવાયુ હોય ત્યાં ત્યાં જ ચૈતન્ય જણાય અને જ્યાં જ્યાં એ બન્ને
 વાયુ ન હોય ત્યાં ત્યાં ચૈતન્ય પણ ન જણાય. જે એવો નિયમ હોત તો
 મરણ પથારીએ પડેલો માણસ જ્યારે ઘણા શ્વાસો લે છે અને મૂકે છે
 તે વખતે તેનામાં ચૈતન્યનો વધારો જણાવો જોઈએ અને સમાધિમાં રહેલો
 જોગી, જે શ્વાસોને તદ્દન લેતો કે મૂકતો નથી તેમાં તો કામુકું ચૈતન્ય ન
 રહેવું જોઈએ. પરંતુ એમાં તો એમ જણાતું નથી, ઉલટું અધિક શ્વાસ
 લેનારમાં ચૈતન્યનો નાશ થતો જણાય છે અને તદ્દન શ્વાસને રોકી

રાખનારના ચેતન્યનો વિભાવ થતો જણાય છે માટે પ્રાચીન અને
 અપાનવાયુની સ્થિતિ ચેતન્યનો કોઈ પ્રકારનો અવર નાથ એમ જણાવું
 નથી તેથી નામિતકાથી એમ તો ન જ કદી સમય કે પ્રાકૃતિક અને
 અપાનવાયુની ખામીને લીધે મુદ્દામાં ચેતન્ય જણાવું નથી તેઓના
 નિદાવ મુજબ તો મુદ્દામાં પણ જવા બૂનોતો મધુલ્ય તેના નાવાથી
 રક્ષાપત્રે ચેતન્યની પેટા થતી જોઈએ મિત્ર એ ગીને ક્યાંય થતુ જણાવું
 નથી મને એઓએ માનેતો નિદાવ જ ખોટો છે છે કહે મતલબ એમ
 કહેવામાં આવે કે જે મૃત-શરીર મા તેજ વસ્તુની ખામી છે એને લીધે
 તેમાં ચેતન્યની દશાની જણાવી નથી તો એ કથન રજુ બાક નથી
 જો એ દર્શાવતુ બાક તેવું તે અડાના શરીરના તેજ વસ્તુને મંચ
 થવા પડી રજુ ચેતન્યની પેટા કેમ થતી નથી? માટે તેજ વસ્તુના
 અભાવને લીધે મુદ્દાના શરીરમાં ચેતન્ય જણાવું નથી એ દર્શાવતુ વન
 ખોલી છે અને માનવા ક્યાં નથી વળી જો તેજ અને વાયુની ખામીને
 લીધે મુદ્દામાં ચેતન્ય ન જણાવું ત્યાં એમ માનવામાં આવે તો એ મુદ્દા
 થવા ખામીમાં જે ચેતના રહ્યા જણાવે છે તેની ગીને જણાવે
 માટે બૂનોમાંથી ચેતન્ય બને છે એ દર્શાવતુ તે વસ્તુ ખોલી છે વળી જો
 બૂનોમાંથી ચેતન્ય જનન દોષ તો સીજ મોતમાં તે જણાવું જોઈએ અધાન
 જેની ચેતના રહ્યા માણસોમાં જણાય છે તેથી જ ધર્મા અપણમાં
 અને કામગી વિશેષમાં પણ જણાવી જોઈએ કારણ કે જે બાક કેમલો
 બૂનો તો એકલા જ છે ક્યાં એમ જણાવવામાં આવે કે જે બૂનો
 શરીરના આગળે ધાગ્યું કરે છે તેમાંથી જ ચેતન્યની રૂપિય થા રહે છે
 તેથી ધર્મા કે મેષજી વિશેષમાં જે ચેતન્ય ન જણાવું દોષ તે પા
 જે અમાગી (નમિતકાની) રૂપિય (શરીરના આગળે ધાગ્યું મનારા
 બૂનોમાં ચેતન્ય પેટા થાય છે—એ દર્શાવતુ) ખોલી પડી નથી. પગ
 ખરી ગીને વિચારતા તો નમિતકાનું એ તુ કથન વસ્તુ ખોલી જણાવે
 છે પગે તે નેજાને જે પગાનું છે કે, બૂનો જે પડી ના આગળે
 ધાગ્યું કરે છે તેના મધ્યને રૂ મુકે? એ એકલા બૂનો જ છે? કે ખોલી
 કાઢે? પ. કાઢે કારણ જ નથી? જો એકલા બૂનોને જ કારણને
 માનવામાં આવે ને તો સીજ મોતમાં જ ચેતના રહ્યાના થવો
 જોઈએ, મધ્ય કે સીજ મોતમાં તે જ બને એકલા કે કે જોને વસ્તુ
 (નમિતકા) ચેતના અને શરીરના અભાગના મધ્યનું બૂનો છે.

વળી, કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, કાંઈ ભૂત માત્રથી જ શરીરનો આધાર થઈ જતો નથી, એમાં તો ખીજા પણ કેટલાક સહકારી કારણોની જરૂર છે, તો એ સહકારી કારણો બધે ન હોવાથી ચીજ માત્રમા ચૈતન્ય ન જણાય અને જ્યાં એ સહકારી કારણો હોય ત્યાં જ ચૈતન્ય જણાય એ ખતવા ભેગ છે માટે તમો (નાસ્તિકો) ‘બધે ય ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ થવો જોઈએ’ એ જાતનું દ્વપણ શી રીતે આપી શકો ? એ વિષે પણ આ એક પ્રશ્ન પૂછવાનો છે કે, એ જે સહકારી કારણો છે તે બધાં શાનાં ખતેલા છે ? એના ઉત્તરમા તમારે (નાસ્તિકોએ) સ્પષ્ટ કહેવું પડશે કે, એ સહકારી કારણો પણ ભૂતોના જ ખતેલા છે કારણ કે, તમો ભૂતો સિવાય ખીજે કાંઈ જુદો પદાર્થ માનતા જ નથી તો પછી બધે ભૂતો રહેલાં છે માટે સહકારી કારણો પણ બધે ય હોવાં જોઈએ અને તેને જ લઈને ચીજ માત્રમાં ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ થવો જોઈએ, એ જાતનું અમાફકથન ખોટું થઈ શકતું નથી જો કદાચ નાસ્તિકો એમ કહે કે, ભૂતો જે શરીરનો આધાર ધારણ કરે છે તેમાં કાંઈ એકલા ભૂતો જ કારણ નથી, પણ ખીજા કાંઈ છે તો એ પણ એમનું કથન ખરાખર નથી. કારણ કે, ભૂતોથી જુદા ખીજા કાંઈ મંસારમા છે એમ નાસ્તિકો માનતા જ નથી—તે છતાં જો તેઓ કાંઈ ખીજા ચીજ, જે ભૂતોથી જુદી રહે છે તેને કારણરૂપે માને તો તેઓના જ મુખથી આત્માની સાખીતી થઈ શકે છે, કારણ કે, જે કાંઈ ભૂતોથી જુદી ચીજ છે એનું જ નામ આત્મા છે. માટે ‘ખીજા કાંઈ કારણ છે’ એમ કહેવું પણ દ્વપણવાળું જણાય છે હવે જો એમ કહેવામા આવે કે, ભૂતો જે શરીરનો આધાર ધારણ કરે છે, તેનું કાંઈ કારણ જ નથી. તો એ કથન પણ ગેરવ્યાજખી છે કારણ કે, કારણ સિવાય કાંઈ બની શકતું નથી, ખીજા, જે ક્રિયા કાંઈ કારણ વિના જ થતી હોય તો તે કાંતો રોજ થયા જ કરવી જોઈએ અથવા વદન ન જ થવી જોઈએ. આ દલીલોથી એમ જણાઈ આવે છે કે, નાસ્તિકોએ માનેલો ‘ભૂતો શરીરના આધારને ધારણ કરે છે અને એમાંથી જ ચૈતન્ય પેદા થાય છે’ એ જાતનો સિદ્ધાંત કદી પણ સાચો દરી શકતો નથી તો પછી, પ્રાણવાયુ અને અપાનવાયુની વાત જ કરવાની ક્યાં રહી ? માટે ચૈતન્ય, એ ભૂતોનાં ગુણ નથી, તેમ એ, ભૂતોથી ઉત્પન્ન થતું નથી, કિંતુ એ તો આત્માનાં ગુણ છે અને આત્મામાં જ રહે છે, એ જાતની માન્યતા પ્રમાણવાળી અને દ્વપણ-વિનાની છે. વળી, આ એક સાધારણ નિયમ છે કે, જેના ગુણનું

પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થતું હોય તે શુદ્ધસાગો પોતે પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે એમ જાણી શકે. જ્ઞાનની જગત રાખતી ક્રિયા જ્ઞાની ધર્મ ગણવી જ્ઞાની ધર્મ ગણવી અને મજેલ થયો—એ વિશે આત્માના શુદ્ધિને માત્ર કેઈ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવી કે છે કાગળ ? એ શુદ્ધિને અનુભવ માત્ર માત્ર થયો હોવાથી એના પ્રત્યક્ષપણે માત્રના પણ મે મત્તે હોઈ શકે નહિ. હવે ત્યારે એ બધા આત્માના શુદ્ધિને માત્રની પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે તો પછી એ શુદ્ધિને આધાર એવો આત્મા અને પ્રત્યક્ષપણે નહિ જાણના હોય ? માત્ર આત્માનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષપણે થઈ શકે છે — આત્મા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ સામીત થઈ શકે છે. ઇલાહી હકીકતોમાં કોઈ પ્રાપ્તિ હોય એમ કશી સમજ નથી હવે માત્ર નામિતકો વગરથી એમ મનેવામાં આવે. જોના શુદ્ધિને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થતું હોય તે શુદ્ધસાગો પોતે પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે એ જ્ઞાનનો નિયમ બધા જાણે હવે પછી તેવો ન હોવાથી માત્રાની રીતે મનાય ? કાગળ કે હાથ એ આમજનો શુદ્ધ છે તો શુદ્ધિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન ન હોઈ શકે છે અને આમજ તો કોઈ પણ ઉદ્વિગ્ધ હોય પ્રત્યક્ષ થઈ શકતું નથી માત્ર ‘શુદ્ધિ-પ્રત્યક્ષે શુદ્ધિ—પ્રત્યક્ષ ના નિયમને અનુભવે માત્ર માત્ર જ્ઞાન મનાય’ પરંતુ નામિતકોનું આ કથન જ ખોટું છે. આત્મા શુદ્ધિ, એ આમજનો શુદ્ધ જ નથી એ તો પરમાણુમય હોવાથી એ જ્ઞાનનો જ પુખ્તિ — માત્ર વિશે અને મજનવત્તની ચર્ચા કરતી વખતે સીમવંતી હોવાના છીએ વળી કાલ્ય એમ મનેવામાં આવે. આમિતકોએ જાણવેનો શુદ્ધિ-પ્રત્યક્ષે શુદ્ધિ-પ્રત્યક્ષ નો નિયમ કાલ્ય માત્રો હોય તો પછી બને અને (નામિતક) તો એમ કહીએ છીએ કે જેમજ વિશે શુદ્ધિ પ્રમાણે માત્રા હોવાથી એનો આધાર ધરો મનાય છે તેમ જ જ્ઞાન વિશે માત્રાની જાણ હોવાથી એનો (એ જ્ઞાન શુદ્ધિને) આધાર પણ પૂરી છે, એમ માનતું જોઈએ—અને એ જ માન્યતા યુક્તિ યુક્ત છે—વળી એ જ જ્ઞાનની માન્યતાને માન્યથી આમિતકોએ જાણવેનો ‘શુદ્ધિ-પ્રત્યક્ષે શુદ્ધિ—પ્રત્યક્ષ નો નિયમ પણ જગત સાચવી રાખાય છે જો કે, નામિતકોનું એ કથન માન્યતામાં તો સુર મેળાય છે, કિલ્લો વિચાર કરવા માન્ય થઈ છે કે એમાનો એમ અમર પણ ખરો જણાવે નથી માત્રા પછી વાત તો એ છે, જન વિશે જોની માથે શરીરનો કાંઈ મનો મનો / પછી શકે તેમ નથી—શુદ્ધિ સર્ગર તો જ્ઞાની છે આમજવાળું છે અને આત્માની જાણી રાખી એવું છે ત્યારે જ્ઞાન વિશે શુદ્ધિ

અરુપી છે, આધાર વિનાના છે અને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયવડે જાણી શકાય એવા નથી—જ્યાં જ્ઞાન વિગેરે ગુણો અને શરીર—એ એ વચ્ચે આટલો બધો વિગેધ હોય ત્યાં એ (જ્ઞાન વિગેરે), શરીરના ગુણો શી રીતે હોઈ શકે ? માટે ખરૂં જોવા તો એ જ્ઞાન વિગેરે ગુણો શરીરના હોઈ શકવા જ નથી—એનો ગુણી એટલે એ ગુણોનો આધાર તો એના જ જેવો અરુપી, આધાર વિનાનો અને જ્યાં ઇન્દ્રિયો પણ ન પહોંચે એવો હોવો જોઈએ, અને તે એવો એક આત્મા જ છે માટે ‘આત્માને’ જ માનવો એ યુક્તિ-યુક્ત અને પ્રામાણિક છે—અને એ જ્ઞાન વિગેરે ગુણો સૌ કોઈના અનુભવમાં આવે તેવા હોવાથી એ ગુણોનો આધાર આત્મા પણ સૌના અનુભવમાં આવે એ સહજ છે. તો હવે સ્પષ્ટપણે એમ જાણી શકાય છે કે, ‘આત્મા’ ને માનવાની હકીકત વદન નિર્દોષ અને પ્રામાણિક છે. એથી ઉલટું—જે કાંઈ નાસ્તિકોએ આત્માના નિષેધમાં જણાવેલું છે તે વદન ખોટું અને અનેક ફપણવાળું છે તથા એમાં અનેક વિરોધો પણ છે—જે રીતે ‘સૂર્ય’ પ્રકાશ કર્તો નથી ‘હું, હું નથી’ અને ‘મારી મા વાઝણી છે’ ઇત્યાદિ, હકીકતો વદન અમંગલ અને વિરોધવાળી છે તે જ રીતે આત્માને નિષેધ કરનારી હકીકતો પણ તેની જ અમંગલ અને વિરોધવાળી છે. આ વિષે એક જાની પડે ગાયુ છે કે,

“આત્માની શકા કરે આત્મા પોતે આપ,
જકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ.”

વળી, આત્માને સાખીવ કરનારાં અનેક અનુમાનો પણ થઈ શકે છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

૧. જેમ ચાલતા રથનો કોઈને કોઈ હંકારનારો હોવો જોઈએ એમ ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલતા (ક્રિયા કરનારા) શરીરનો પણ કોઈ હંકારનારો હોવો જોઈએ અને જે એનો (શરીરનો) હંકારનાર હરે એ જ આત્મા છે

૨. જેમ સૂતાર વિગેરે કર્તાની પ્રેરણા હોય ત્યારે જ વામયો વિગેરે માધનો કામ કરી શકે છે તેમ આંખ અને કાન વિગેરે સાધનો પણ કોઈ કર્તાની પ્રેરણા હોય ત્યારે જ કામ કરી શકે છે—અને જે એ સાધનોનો પ્રેરક કર્તા નક્કી થાય એ જ આત્મા છે.

૩. જેમ ધડાની હયાતીની શરૂઆત જણાય છે અને એનો અમુક ઘાટ જણાય છે માટે એનો કોઈ કર્તા હોવો જોઈએ, તેમ જ શરીરની હયાતીની

૮ આંત જલુષ છે અને એનો અમુક ઘાટ પણ જલુષ છે માટે એનો પણ ધોઈ કદા દાવો જોઈએ અને જે એનો કદા કે એ જ આત્મા છે [જે સીંગની દસાલીનો પ્રારબ-સમય જલુષો નથી અને જેનો અમુક જ ઘાટ જલુષો નથી એવી સીંગનો ધોઈ પણ કદા હોતો નથી—જેમ કે વા ધોનો રિમાર-જેનો ધોઈ પણ કદા નથી આપણુ સર્ગર તો એવું નથી મા' એનો તો કદા જ ન હોવો જોઈએ]

૪ જેમ ચાકરી અને ચા' ને ફેરવવાની હામડી-એ જવા સાવનોનો ધોઈ એ' ઉપરી દોષ છે તેમ જ આ ઇતિરો મન અને શરીરનો પણ ધોઈ એ' ઉપરી દોષો જોઈએ—અને જે ઉપરી છે એ જ આત્મા છે

૫ જેમ તેજાર થયેલું પંચાન ખાસ ચોખ દોવાથી એનો ધોઈ જમનાર—ભોગવનાર—દોષ છે તેમ આ શરીર પણ ભોગવવા ચોખ દોવાથી એનો ધોઈ ભોગવનાર જરૂર દોષો જોઈએ—અને જે એનો ભોગવનાર છે એ જ આત્મા છે

હવે ૬ થી એમ કહવામા આવે કે ઉપર જલુષવેલા પામે અનુમાનો વિરહ છે કારણ કે એ અનુમાનો તો ગ્યના હામનાર અને પંચાનના ખાનાગની પેઠે આત્માને પણ આમરવાળા—ગી—માખીવ કહે તેવા છે અને વમે તો આત્માને આમરવાળો નથી માનવા તો પછી એ અનુમાનો વ' વમને મને તેવા આત્મા લી મને માગીન થઈ સમરે? આ પ્રસન્નો ઉત્તરમા જલુષવાળુ કે અને (આસ્તિકા) પણ શરીરના દમગનાર અને ભોગવનાર આત્માને આમરવાળો એ'ને ગી માનીએ છીએ કારણ કે, એ ચિત્તિનો મંમાગ્યા રજગતો આત્મા કર્મના અનવંતર અવધોથી વિદાએરો દોષ છે માટે તે એ અમેગાએ તો આમરવાળા અને મુનિમાન પત્ર દોષ છે એથી ઉપર જલુષવેલું એક પણ અનુમાન વિદ નથી, મિત્રુ તે જવા ય પ્રામ સ્ત્રિ અને મુનિયુગ્ત છે અથાત્ એ અનુમાનો વ' ૬ થી પ્રસારમા જનારો આત્મા આમરવાળા કે પંચગો માખીવ થાય તો પણ એમા મો વાવો દોષ એમ અને (આસ્તિકા) નથી માનવા

૬ જેમ ૨૫ વિગેરે ગુણો ધોઈ આધાર વિના મ્હી પ્રપ્ત નથી તેમ ૨૫ગાન સમગાન અને શજગાન વિગેરે ગુણો પણ ધોઈ આધાર સિવાય મ્હી શકે નહિ અને જે એ ગુણોનો આધાર છે એ જ આત્મા છે

૭ જેમ ઘડો તેના-મળ-ઉપાદન-કારણ-માટી સિવાય થઈ શકતો નથી તેમ જ્ઞાન અને સુખ વિગેરે પણ એના મૂળ કારણ સિવાય થઈ શકે નહિ -અને જે એતુ મૂળ કારણ છે એ જ આત્મા છે જે દેહાય નારિતકો જ્ઞાન અને સુખના મૂળ કારણ તરીકે શરીરને માનવાની વાત ટ્રે, તો તે ખોટી જ છે. કારણ કે, એ વાતનું ખડન આગળ ઉપર ઘણું કરનામા આવ્યું છે

૮. જે જે શબ્દ વ્યુત્પત્તિવાળો અને એકલો (એકલો એટલે એ શબ્દોનો એક થએલો નહિ અર્થાત્ સમામવાળો નહિ) હોય છે તેવા શબ્દોનો નિષેધ પોતાથી (નિષેધથી) વિરુદ્ધ અર્થને સાબીત કરે છે, અર્થાત્ જેમ ‘ અગ્નિ ’ કહેવાથી ઘટની પણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે તેમ ‘ અણુ ’ કહેવાથી ‘ જીવ ’ ની પણ સાબીતી થઈ શકે છે કારણ કે, ‘ જીવ ’ શબ્દ વ્યુત્પત્તિવાળો છે અને એકલો પણ છે વળી, ‘ અખરવિપાણુ ’ શબ્દમા મળેલો ‘ ખરવિપાણુ ’ શબ્દ વ્યુત્પત્તિવાળો હોવા છતાં એકલો નથી અને ‘ અદિત્થ ’ શબ્દમા મળેલો ‘ દિત્થ ’ શબ્દ એકલો હોવા છતાં પણ વ્યુત્પત્તિવાળો નથી માટે આ આદમુ અનુમાન એ જાતના વ્યુત્પત્તિ વિનાના અને સમાસથી બનેલા શબ્દોને લાગુ પડતું નથી એ પ્રકારે આ અનુમાન પણ જીવની સિદ્ધિમાં સહાયતા કરે છે

૯ ઉપર જણાવેલા આદમુ અનુમાન વડે પોતાના શરીરમાં જીવની વિધમાનતાને ચોક્કસ કરી ‘ જેમ આપણા શરીરમા જીવ છે તેમ ખીજના શરીરમાં પણ જીવ હોયો નોંધજે, કારણ કે, શરીર માત્ર સરખા છે ” એ જાતના સામાન્ય અનુમાન વડે પણ જીવત શરીર માત્રમા જીવની વિધમાનતા જણાઈ આવે છે જીવની આ એક ખામ નિશાની છે કે, એ, ધણ વસ્તુઓ તરફ ખેંચાય છે અને અનિષ્ટ વસ્તુઓને અડકતો પણ નથી. આ નિશાની જીવત શરીરમાત્રમાં પ્રત્યક્ષપણે જણાઈ આવે છે માટે એ જાતના બધા શરીરોમાં જીવની સાબીતી થતા જગ પણ વાગ લાગે તેમ નથી અને કશો વાધો પણ આવે તેમ નથી.

૧૦ કોઈ પણ ઠેકાણે જે વસ્તુની વિધમાનતા હોય છે તેનો જ નિષેધ થઈ શકે છે કયાય પણ જે ચીજની હયાતી હોતી નથી તેનો વળી નિષેધ સ્થો ? તમે (નારિતકો) આ સ્થળે જીવનો નિષેધ કરો છો, તો એ જ નિષેધ એની (જીવની) વિધમાનતાને સાબીત કરવાને પૂરતો છે.

જેમ ત ન અમ પ હો સૂતનો નિરોધ કરાની જરૂર દોતી નરી તેમ જો
શવ પશુ વદન અસૂ દાવ તો એને પશુ નિરોધવાની જરૂર મે નહિ
અથાત તમાગી (નામ્નિમતી) વગરથી મગમા આવતો શવનો નિરોધ જ
જવની હયાતીને માખીવ રી ના છે ૧૫ પશુ પ્રામાણિક કી એ પ્રા
અમન જમુનો નિરોધ નહિ જે નિવ હા છે એ તો માવ જમુના
મેક મીન માવેના નાવનો છે પશુ જમુનો નથી જેમ ૧૬ મે
ખગ-વિરાણુ નથી અથવા એ ત ત નથી તો એના અથ એનો જ છે

ખગ અને વિરાણુ (શિગર) નો પગપગ મમધ નરી બાણી તો ખગ
(ગરડો) પશુ છે અને વિરાણુ (શિગર) પશુ છે ખગ વિરાણુ
નથી એ જવનો નિરોધ રતા ખગ અને વિરાણના મમવનો જ (નિરોધ
કરે) છે એમ જ ૧૭ ન થો નરી એ સામ્ય પશુ એ ત અને વર
વએનો જે માક્ષાત ના છે તેનો જ પ્રતિમન કરે છે-માખી તો દેવ ત
પણ છે અને ધર પશુ છે-એ નિરોધસામ્ય હાગ એ મેમાના એમ પણ માવનો
નિરોધ થઈ ગમ્તો નરી એ જ પ્રમારે ખાંને ચ નથી વા જેવ ।
મોતી નથી અને આત્મા નરી છતાં નિવ નાગ વામ્બોના ભાવને
મમજી લેનાનો છે અથાત એ વાકો ચ મોતી કે આત્માનો નિરોધ કરવા
નથી પશુ ચ ની અનેવા મોતીનું વા જેવ પ્રમાણુ અને અમ
વગીર સામે આત્માનો નરોગ-એ પ્રાગ્ની વિભાવનો જ નિરોધ કરે
છે-માખી તો મોતી પશુ છે અને ૧૮ જેવુ માવ પશુ છે-નિરોધ એ એ
વએ ૧૯ રમ્બોનો મમધ નથી-એ જ અમિત્રયને હ નિરોધ જણાવેતુ
આ ના ચ ૧૫ જો ૧ મોતી નરી ચોગ્ગએતુ છે એ જ રીતે આત્મા
નથી ૨ એ વામ્બોનો પશુ આવ નેવા છે અમુક શરીર માથે આત્માનો
મમધ નથી આગળ ઉપર એતુ ચો-મ જણાવી ચૂધા ડીએ ૩ જે
જમુ માવ અમન દોષ તેજ નિરોધ રાઈ રો નાઈ-નિવ તો એનો જ
દોષ શો ૪ જે દયવને યાવ હયાતી વગરની જમુ દોષ મા

આત્મા નરી એ નિવ મોને જ આત્માની હયાતીને મ મીવ કર છે,
પગી તે ગમે ત્યા દોષ મિતુ એ સામ્ય વડે આત્માની વિરમાનવામા જગ
પણ મમધ માથે એતુ નથી અથાત ૧૯ પશુ કેમલે જે જમુની વિરમા
નવા દોષ તેજ જ નિરોધ થઈ રક છે એ રીતે હાવ વમાર (નામ્નિ
કેતુ) આત્મા નથી એતુ નિવ નાગ વામ્બ પશુ આત્માનું રપ-પગે
વિધાન કરી રતુ છે મા હવે મો રીતે છતાં આત્માને એગવવામા સાર

જણાતો નથી અને 'આત્મા નથી' એ વાક્યનો જે આ ' ('અમુક શરીરમાં આત્મા નથી') ખરો અર્થ છે તે તો સૌ કોઈને મંમત છે કારણ કે, 'મૃત શરીરમાં આત્મા હોતો નથી' એવું સૌ કોઈ એક સરખી રીતે સ્વીકારે છે. એથી હવે તો કે.ઇ પણ પ્રકારે આત્માનો નિર્બંધ થઇ ગયે તેમ નથી. તથા આત્માની સાખીતી માટે આ કાગળ એક ખીજી અનુમાન પ્રમાણ છે — ઇંદ્રિયોવડે જોવાએલા દરેક પદાર્થોનું જ્ઞાન-સ્મરણ-ઇંદ્રિયોની હયાતી ન હોય તો પણ રહ્યા કરે છે, માટે એમ સાખીત થઇ શકે છે કે, એ જ્ઞાનને ધરાવનારો કોઇ પદાર્થ ઇંદ્રિયોથી જુદો જ હોવો જોઈએ અને જે એ જુદો પદાર્થ છે એ જ આત્મા છે જેમ ગોખલા વાટે જોવાતા પદાર્થોનું સ્મરણ, જોનાર એવા દેવદત્તને રહે છે તેમ ઇંદ્રિયોવડે જોવાતા પદાર્થોનું સ્મરણ જોનાર એવા આત્માને રહે છે—ગોખલાથી દેવદત્ત તદ્દન જુદો જણાય છે તેમ આત્મા પણ ઇંદ્રિયોથી તદ્દન જુદા સ્વભાવવાળો છે —એ પ્રકારે આત્માની સાખીતી અનુમાનથી તો ઘણી સારી રીતે થઇ શકે છે—આત્માની સાખીતી અનુમાનથી પૂરેપૂરી રીતે થતી હોવાથી આગમ-શાસ્ત્ર-પ્રમાણ, ઉપમાન-પ્રમાણ અને અર્થાપત્તિ-પ્રમાણથી પણ તેની સાખીતી થઇ શકે છે. કારણ કે, એ બધા પ્રમાણો અનુમાનના પેટામાં આવી જાય છે. વળી, તમે જે કહ્યું છે કે, જે પદાર્થ પાંચ પ્રમાણોથી ન જાણી શકાય તેની હયાતી હોઇ શકતી નથી એ પણ સરાયઝ ખોટું છે. કાગળ ૬, પિશાચોની હયાતી અને હિમાલયના પાણાના મપની હયાતી—એ બંને-કોઇ પણ પ્રમાણથી જાણી શકાતી નથી—જોતાં એ બંનેની હયાતી તો માનવી પડે છે. વળી, આ આત્મા, પાંચ પ્રમાણોમાના કોઇ પણ પ્રમાણથી નથી જણાતો એમ પણ નથી કારણ કે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન—એ બંને પ્રમાણોથી આત્માનું જ્ઞાન થઇ રહે એવું છે, એ વિષે આગળ ઉપર સચિત્તર લખાઇ ચૂક્યું છે. આ આત્મા પરલોકે જનારો પણ છે એટલે એને કર્મનાં વશપણને લીધે જન્માવરો પણ કરવા પડે છે તેની સૌ સમજી શકે એવી સાદી સાખીતી આ પ્રમાણે છે—તાન્ન જન્મેલા બાળકને કોઈની પ્રેરણા કે શિક્ષણ વિના ધાવવાનું જે મન થાય છે તે એના પૂર્વાભ્યાસનું પરિણામ છે કોઈ પણ પ્રાણિને અભ્યાસ વિના ક્રિયા કરતા આવડતું નથી—એ હકીકત સૌ કોઈ સમજે તેવી છે. માટે આ તાન્ન બાળક જે અહીં વગર શીખ્યે જ ધાવવાની ક્રિયા કરે છે તે, એના પૂર્વના અભ્યાસનું જ પરિણામ છે, એવી દરખાત જરા પણ અયુક્ત નથી. અને એ દરખાતવડે જ આત્માનું પરલોકે

વ્યાપ્તિ મામીન થત શકે છે આ રીતે આત્માની સામીતી વં ન નિર્ણયને
અને સ્વસ્વાધી થઈ રહે છે

જો સોફા (વાલિઓ) માત્રાને વાત્સલ્ય નિત્ય એવો જોમા જગ
પણ કે ૧૦ ન થઈ શકે એવો નિત્ય માને છે તેઓનું મત પણ જગજગ
નથી ૧૦૦૦ કે જે તઓનું મત જગજગ દોષ તો કદી પણ આત્મામાં કોઈ
પ્રમાણો કેટલા ન થવો જોઈએ—ત્યારે આ મા અમુક જાતના જ્ઞાન
વિનાનો દોષ પડી અમુક જાતના જ્ઞાનવાળો થાય છે ત્યારે પડેલો એ
અજાણ હોય અને પડી જાતા જાય છે—જે એના (આત્માના)
સ્વભાવમાં કોઈ પણ પ્રમાણો જરા પણ કે ૧૦ ન થવો હોય તો એ,
અજાણનો જાણ થી રીતે થાય ? આટે આત્માને કોઈ પણ પ્રમાણ કે ૧૦
વિનાના એવો નિત્ય માનવા એ મત જગજગ નથી

૧૧મું મતવાળા આત્માને ' હજના ' તરી નથી માનવા, તેઓનું તે
મત પણ ખોટું છે માત્ર કે પોતાના મ્ત—જોનો ભોગવનાર દોષથી
આત્મા ' હજના ' તરીકે પણ દોષો જોઈએ જેમ એ ખેડુત ખેડરમાં થતા
પાકનો ભોગવનાર છે આ ખેડીનો હજનાર પણ એ જ છે તેમ આત્મા પણ
હર્ષના જોનો ભોગવનો દોષથી એનો હજનાર પણ એ જ દોષ જે એ
જગ સાખ્ય મતવાળા જેને ' પુ ૧ ' કહે છે તે મદયા કિયાદીન દોષથી—
આત્મા દોષથી—આપણ મમતી પેડે કોઈ વસ્તુપ નથી જગા અને (જોનો)
સાખ્યોને પૂરીએ ત્રીએ કે તમે આત્માને ભોગવનાર તરીકે માનો છો કે
નહિ ? જે તમે એને ભોગવનાર તરીકે માનતા દો તો પડી ' હજનાર '
તરીકે માનવામાં શો વાધો છે ? અને જે એને ભોગવનાર તરીકે ન
માનતા દો તો પડી એ ભોખ્યા થી રીતે મદયા ? હજનું કે જેમ મમ
થશે ? આ કિયાદીન દોષથી ભોગવનાર તરીકે દોષ કમનો
નથી તેમ તમેએ (આપણેએ) જાનેલો આત્મા પણ અમુકનાર તરીકે—
કિયાદીન—દોષથી ' ભોગવનાર ' તરીકે કેમ થઈ શકે ? તથા જે
આત્માને ' હજનાર ' તરીકે નહિ મનીને પણ ભોગવનાર તરીકે
માનશે તો તીર્થ પણ અને હજો આ રીતે અને તેમ માનવામાં
કે એ જ ભેદને જો મત મત સાધાનું મિદાન પણ ઉપજા જાય
૧ સાખ્યો ૧ જે કે પ્રકૃતિ કમ જે જે આત્મા એને ભોગવે
એ કોની વાત વિષયી થાય છે—જે જે હજનાર થીને અને ભોગવનાર

ખીન્ને એવું થયું—જે તદ્દન અયુક્ત છે અને અનુભવ વિરુદ્ધ છે. જો એ સાખ્યોનું મત જ બરાબર હોય તો ખાનારો ખીન્ને અને વૃષ્ટિ પામનારો ખીન્ને—એવું પણ પ્રતીત થયું જોઈએ—પણ એમ થવું કયાય જણાતું નથી માટે સાખ્યોનું પણ એ મત બરાબર નથી અર્થાત્ સાખ્યોએ પોતાનો કદાચક્ર મૂકી દધને આત્માને ભોગવનારની પેઠે કરનાર પણ માનવો જોઈએ.

દેહલાક વાદિઓ એમ માને છે કે, આત્મા અને એમા રહેલું ચૈતન્ય—એ બંને તદ્દન ભુદા ભુદા છે પણ માત્ર એક સમવાય નામના ગર્ભવને લીધે એ બંનેનું જોડાણ થયેલું છે અર્થાત્ આત્મા મૂળરૂપે તો જડરૂપ છે. તેઓનું આ કથન પણ તદ્દન ખોટું છે. કારણ કે, જો આત્માનો ચૈતન્યરૂપ સ્વભાવ ન હોય તો જેમ જડ એવું આગળ કોઈ ચીજને જાણી કે જોળખી શકતું નથી તેમ આત્મા પણ કોઈ ચીજને શી રીતે જાણી કે જોળખી શકે? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મામાં ચૈતન્યનો સમવાય હોવાથી જે પદાર્થમાત્રને જાણી શકે એમ છે તો એ પણ ખોટું છે. કારણ કે, જો એ રીતે માનવામાં આવે તે ઘડામાં પણ ચૈતન્યનો સમવાય સમવનો હોવાથી ઘડો પણ આપણી પેઠે પદાર્થમાત્રનો જાણકાર થતો જાઈએ. કારણ કે, સમવાય બંને કેદાએ રહેનારો નિત્ય અને એક હોવાથી ઘડામાં પણ એની હયાતી હોવી વ્યાજની છે જો કે, આ વિષે અડી ઘણું કહેવાતું છે, તો પણ અશ્વજૈન્ય થાય, તે હેતુથી લખતા નથી. તાત્પર્ય એ કે, આત્મામાં જાણકારી શક્તિને માનનારા આત્માને સ્વભાવે કરીને ચૈતન્યરૂપ જ માનવો જોઈએ—એને જડરૂપ તો ન જ માનવો જોઈએ આ પ્રકારે આત્માને લગતા આટલા વિગત લખાણથી આત્માની સાખીની એક વજ્રકેષ જેની અગત્ય અંધ ચૂની છે માટે હવે કોઈની તાકાવ નથી કે, ન્યાયપૂર્વક આત્માનો ઇન્કાર કરી ગડે.

આ કર્મવાળો આત્મા પાંચ પ્રકારનો છે—એકેન્દ્રિય—એક માત્ર અર્ગ ઇન્દ્રિયવાળો, એ ઇન્દ્રિય—એ-સ્પર્શ અને જીમ-ઇન્દ્રિયવાળો, ત્રણ ઇન્દ્રિય—ત્રણ-સ્પર્શ, જીમ અને તાક-ઇન્દ્રિયવાળો, ચાર ઇન્દ્રિય—ચાર-સ્પર્શ, જીમ, તાક અને આપ્ત-ઇન્દ્રિયવાળો અને પચેન્દ્રિય—પાંચ-સ્પર્શ, જીમ, તાક, આપ્ત અને કાન-ઇન્દ્રિયવાળો આ પાંચ પ્રકારમાંના છેલ્લા ચાર પ્રકારે તો સમજી શકાય એવા છે, કારણ કે, એ છેલ્લા ચારે જીવોમાં, જીવ હોવાના નિશાનો અટપણે જોઈ શકાય છે. પણ પાંચમો એટલે ઐથી પહેલો પ્રકાર—એકેન્દ્રિયજીવને લગતો છે તે બરાબર સમજી-શકતો નથી. પૃથ્વી, પાણી, આગ, પવન

, અને વનસ્પતિ-એ પાએ એક દ્રવિયસાગા ડોલ છે પરંતુ એમાં છત્ર હોવાના
 કાર્ષ્વ રૂપરતા સ્પષ્ટ નિશાનો જાણી શકતા નથી માટે એ બધાને એક-
 દ્રવિયસાગા છત્ર તરીકે ગણે માનવા? એ પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે — જો
 કે એ દ્રવિયી વિશેષમાં છત્ર રોવાના સ્પષ્ટ નિશાનો નથી મળી શકતા
 પણ એ બધા એક-દ્રવિય પ્રાણિઓમાં એ નિશાનો અપ્પટપડે તો માન્ય
 પડે છે જેમ મૂર્ગ પામેલા મનુષ્યમાં છત્ર રોવાનું નિશાન સ્પષ્ટ નથી
 જણાતું ત્યાં એમાં છત્રની દયાથી માનવામાં આવે છે તેમ એ એક દ્રવિયસાગા
 છત્રોમાં પણ મમત રોવાનું છે. આ એમ કહેવામાં આવે કે મૂર્ગ પામેલા
 મનુષ્યમાં જવનું મુખ નિશાન શાસ લેવાનું છે તે તો સ્પષ્ટપણે જણાય છે અને
 પૃથ્વી વિશેષમાં એમાં કાંઈ પણ જણાતું નથી તેથી એની મજબૂતા
 તરીકે માની શકાય? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે — દ્રવિયીમાં એક એવી
 જાતની શક્તિ એવી છે કે જે રોવાની જ જેવો મીઠો અડુરો દગા તરીકે જે-
 જેમ મીઠું, પગલાં અને પાણી વિશેષ મુલાકાતિ ઉપર દેશ અને
 જેમ મસના અડુરો જિનતે રહે છે એ એવી સજ્જતાવાળી નીધાની છે
 તેમ એ દ્રવિયી વિશેષ પણ પોતાની જ જેવા બીજા અડુરોને દગાવાની
 શક્તિ મળવાથી રોવાથી છત્રવાળા છે જેમ જા નાં ન મનાય? જેમાં ચંદ્ર પણ
 નિશાનો દર્શાવે છે તો તો જો એમ નિર્ણય (ક્ષત) મળે છે
 તેથી વનસ્પતિઓ તરીકે દ્રવિયી વિશેષો નોંધવામાં આવે ન માનવા?
 વનસ્પતિ સવુના ધોરે દગાવાથી રોવાથી એમાં સ્પષ્ટપણે લખે છે એમ
 જાણી શકાય છે તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં પણ નિર્ણય નિર્ણય જણાતું
 દર્શાવે છે એ જવાબ તો શું ન માનવી? — દ્રવિયીમાં આ ક્ષત — ઉપરોક્ત,
 જે લક્ષણો એ નિશાનો છે તે એવી છે તેથી એને છત્રવાળા માનવી એ
 હુમ્મીમાં ૬. ૧૨૪ જેમ કહેવામાં આવે કે પગલાં અને પાણી વિશેષ તો
 માન્ય છે માટે એને જવાબ તરીકે માની શકાય? એનો ઉત્તર આ
 પ્રમાણે છે — જેમ સગીરમાં સ્પષ્ટ તારા દર્શાય છે તો પણ જવનું છે એ જ
 ગણે એ દર્શાય આ ચંદ્ર વચ્ચે દ્રવિયી પણ જવાબ માનવાની છે
 અથવા જેમ પુ-ગી માં ગેવા વિગત અને માળા વિશેષ જવાબ છે
 તેમ એ દ્રવિયી પાળી અર્થ વાયુ અને વનસ્પતિ એ જવા જવા-સગીર
 છે મજબૂત એ જો એક સગીર રીતે ડેવા છે એ જ છે દેશ છે
 બોમવાય છે સુશાય છે, અથવા છે અને સ્પષ્ટપણે છે મધ્યાં એ રીતે એ
 પૃથ્વી વિશેષ પણ જવાબ છે આમાં જે કંઈ પુ-લ-અ છે તે બધા

કોઈને કોઈ જીવનાં શરીરો છે માટે પૃથિવીને પણ જીવ-શરીર કહેવામાં કોઈ પ્રકારનો બાધ નથી, વળી પૃથ્વીમાં રહેલું હેઠવાપણું વિગેરે ધર્મો નજરે જણાતા હોવાથી જોળવી શકાય એવા પણ નથી. માટે એ જ ધર્મો વડે એની સચેતનતા સાખીત થઈ શકે છે. જે પૃથ્વીને કોઈ જાતનો આધાત લાગ્યો નથી તે જીવવાળા છે અને જે પૃથ્વીને શસ્ત્ર વિગેરેનો આધાત લાગ્યો છે તે જીવ વિનાની છે. જેમ આપણા હાથ, પગ વિગેરેનો સંધાત સચેતન છે તેમ શસ્ત્ર વડે નહિ હજીએલી મરાતરુ. પૃથ્વી વિગેરે પણ સચેતન છે અને જેમ શસ્ત્ર વડે હજીએલા-શરીરથી ભુખ પડી ગએલા-આપણા હાથ, પગ અચેતન છે તેમ શસ્ત્રથી હજીએલી પૃથ્વી વિગેરે પણ અચેતન છે અર્થાત્ ક્યારેક કોઈ પૃથ્વી સચેતન હોય છે અને ક્યારેક કોઈ પૃથ્વી અચેતન હોય છે. એ પ્રકારે શસ્ત્રથી ન હજીએલી પૃથ્વીને તથા પાણી વિગેરેને સચેતન સાખીત કરવાની યુક્તિ છે.

હવે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે—

જેમ મૂત્ર, સચેતન નથી તેમ પાણી પણ સચેતન નથી, તો એ કથન જોઈ છે ખરી રીતે તો જેમ કલલ-અન્ન-પાન તામ ઉત્પન્ન થએલા હાથીનું શરીર પ્રવાહી છે અને ચેતનવાળું છે તેમ પાણી પણ ચેતનવાળું છે અથવા જેમ ઇંડામાં થએલું પક્ષિનું જલમય શરીર, જેને કોઈ ત્રાય વિગેરે ભાગ પ્રકટ નથી થયો એવું એ ચેતનવાળું હોય છે તેમ પાણીને પણ ચેતનવાળું સમજવાનું છે. એ જ હકીકતને વિશેષ ટેકા આપનારા અનુમાનો આ પ્રમાણે છે —

૧. જેમ હસ્તિના શરીરનું મૂળ કાગળ એ પ્રવાહી કલલ સચેતન છે તેમ શસ્ત્રથી આધાતને નહિ પામેલું એવું પાણી પણ સચેતન છે. મૂત્ર તો શસ્ત્રથી આધાત પામેલું હોવાથી સચેતન હોઈ શકતું નથી

૨. જેમ ઇંડામાં રહેલો પ્રવાહી રસ સચેતન છે તેમ પ્રવાહી પાણી પણ સચેતન છે.

૩. પાણીરૂપ હોવાથી હિમ વિગેરે કયાય કયાય ખીજ પાણીની પેઠે સચેતન છે.

૪. જેમ વ્યભાવે પેદા થતા દેડકા સચેતન છે તેમ જમીન જોદવા જોદવાં સ્વાભાવિક રીતે નીકળતું પાણી સચેતન છે.

૫ જેમ કેટલીક વાર વાલ્યાના વિદ્યાર્થી પોતાની ગેરે જ ઉત્પત્તિ થયેલું અને પાનું માળુ સચેતન છે તેમ આમણમાં ગ્રહેલું પાણી પણ સચેતન છે એ પ્રકારે અનેક શક્તિઓથી પાણીને મચેતન સમજવાનું છે

૬ શીઆગાની સત્તુમાં બ્યારે જુ જુ ઠડી પાણી હોય છે ત્યારે નાના જલાશયમાં થોડો મોગ જલાશયમાં વધારે અને એથી પણ મોગ જલાશયમાં એથી પણ વધારે બાફ નીકળતો આવે છે તે જાહેરુ જુ હાલો જોઈએ. જેમ થોડા મનુષ્યોની બીડમાં યાગે બાર, વધારે મનુષ્યોની બીડમાં વધારે બાફ અને એથી પણ વધારે મનુષ્યોની બીડમાં એથી પણ વધારે બાફ થાય છે તે જાહેરુ છે તેમ જલાશયમાંથી નીકળતો બાફ પણ જાહેરુ છે—જેમ મનુષ્યના શરીરનો ઉષ્ણ સ્પર્શ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા વસ્તુથી પે । થાય છે તેમ શીઆગામાં પાણીમાંથી નીકળતો ઉષ્ણ સ્પર્શ પણ ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળા વસ્તુથી પે । થાય છે હાલ જોઈએ કે પાણીમાં એ ઉષ્ણ સ્પર્શ સ્વાભાવિક છે તો એમ કાઠ જાનનાનું નથી કાઠના કે પૈનિનિનિરે વાલ્યાએ કહ્યું છે કે પાણીમાં ઠંડો સ્પર્શ જ હોય છે ' તાત્પર્ય એ છે કે, તજાવ કે, ના નિરે દર જલાશયમાંથી શીઆગામાં જે બાફ નીકળે છે તે, જાહેરુ છે જેમ શીઆગામાં ઠંડો પાણીએ નહાવો મનુષ્યના શરીરમાંથી બાફ નીકળે છે તેનું કારણ એનો તજાવ જરીઆગા આ માં તેમ શીઆગામાં પાણીમાંથી નીકળતો બાફનું કારણ પણ પાણીનો તજાવ જરીઆગા આમાં છે—એ સિવાય પાણીમાંથી બાફ નીકળનારું બીજું કારણ હોતું નથી—મા' પાણી પણ જાણુ છે, એ હાલ જોઈએ આગીન થઈ શકે એવી છે હાલ જોઈએ કહેવામાં આવે કે કાગિએ વાગ ઉડરના કચરામાંથી બાફ નીકળતો જાણુ છે અને એ બાફનો મોઢ હોય એમ મનાતું નથી, તેથી પાણીમાંથી નીકળતો બાફ પણ એ ઉડરના જ બાફની પેડ શી રીતે જાહેરુ ન હોઈ શકે ? એનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—ઉડરમાં પણ જે ઉષ્ણતા રહેલી છે અને એમાંથી જે બાફ નીકળે છે તેનું કારણ તેમાં પે । થયેલા જીવોના મૃત—શરીરો છે અથવા ઉડરો બાર અને એનો ઉષ્ણ સ્પર્શ એ જોતે પણ કાઠ જાણુ નથી—નિ કારણવાળા જ છે આ ઉડર એમ મૂલમાં આવે કે જીવોના મૃત—શરીરો બાફના ઉષ્ણ સ્પર્શના કારણે શી રીતે થઈ શકે ? તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—જેમ જાગી મથેલા પાણીએ ઉષ્ણ પાણી જાણુથી તેમાંથી બાફ નીકળે છે તેમ જ કાગિથી પણ જે બાફ નીકળે છે તેનું કારણ એ છે આ રીતે બીજે ? છે

પણુ બાજનું અને ઉષ્ણસ્પર્શનું કાચુ ક્યાંય સચિત્ત પદાર્થ છે અને ક્યાંય અચિત્ત પદાર્થ છે—જેમ સગછ સેવાનું છે આ ૮ પ્રકારે ગ્રીઆણાની મોસમમાં પર્યંતની વળાટીમા અને પાસે જુલોની નીચે ને ઉષ્ણતાનો અનુભવ થાય છે તેને પણ મનુષ્યના શરીરમા શહેલા ઉષ્ણસ્પર્શની પેઠે જીવ-હેતુક મમજવાનો છે. એ ૮ પ્રકારે ખગ ઉનાળામાં જડાગના મખત વાપને લીધે જેમ મનુષ્યના શરીરમાં શહેલો તૈન્સ શરીરરૂપ અગિ ૫૬ પડી જાય છે અને તેવી મનુષ્યનું શરીર દંડુ દેખાય છે તેમ ૮ પાણીમા જાણાતા દંડા અર્થ વિષે પણ મમ-જવાનું છે અર્થાત્ જેમ મનુષ્ય-શરીરનો દંડા અર્થ જીવ-હેતુક છે તેમ પાણીમાં જાણાતો દંડા અર્થ પણ જીવ-હેતુક ૮ છે. આ રીતે અનેક યુક્તિઓથી પૃથિવીની પેઠે પાણીને પણ જીવમાણુ સમજી લેવાનું છે

હવે અગ્નિને પણ સજીવ તરીકે સમજવાનો છે અને તેની યુક્તિ આ પ્રમાણે છે—જેમ નાનીમાં ખજુઓ (ખંદાત) પોતાના શરીર—પરિણામથી પ્રકાશ આપે છે અને એ પ્રકાશ જીવ-શક્તિનું પ્રત્યક્ષ દર્શ છે તેમ ૮ અંગાગ વિગેરેના પ્રકાશને પણ જીવ-શક્તિના કાગળે માનવો એ કાઠ કાઠ પ્રકારે અયુક્ત નથી, અથવા જેમ તાવની ગમ્મી જીવમાળા શરીર ગિવાય ખીજે ક્યાય હોઈ શકતી નથી તેમ અગ્નિની ગમ્મી પણ એમા જીવની હયાતી ગિવાય હોઈ શકતી નથી. કાઠ દંડાગે અને કાઠ પાગ મમમે મરલા શરીરમા તાવની હયાતી હોઈ શકતી નથી—એ રીતે ઉષ્ણતાની સાથે જીવની હયાતીનો સાદ્યાર જાણાતો હોવાથી અગ્નિને સચિત્ત માનવામા કમો વાધો હોય એમ જાણાતું નથી.

૧. જેમ ખજુઆના શરીરમા શહેલો પ્રકાશ જીવમાળો છે તેમ અગારા વિગેરેમાં શહેલો પ્રકાશ પણ જીવના સયોગથી ૮ થએલો છે.

૨ જેમ મનુષ્યના શરીરમા આવેલો તાપ જીવ-યોગી મનાય છે તેમ ૮ અગારા વિગેરેમા શહેલો તાપ પણ જીવ-યોગી છે એમ મનાવું વંતઝએ નર્વ વિગેરેના પ્રકાશ પણ જીવ-યોગી ૮ છે માટે એ વિગે પણ કમો વાધો આવે તેમ નથી

૩ જેમ આગર લેવાના પ્રમાણને લીધે મનુષ્યના શરીરમા હાની અને વૃદ્ધિ થાય છે તેમ ૮ અને તે ૮ હેતુથી પ્રકાશમા પણ હાની અને વૃદ્ધિ થતી હોવાથી એને (પ્રકાશને) પણ મનુષ્યના શરીરની ૮ પેઠે જીવ-સયોગી માનવો જોઈએ, એ પ્રકારે ખીજ પંજુ અનેક દલીલોથી અગ્નિમાં જીવ હોવાની

હમોદત આમાંથી સાબીત થઈ શકે છે

હવે વાયુમા પશુ જીવ છે, એ હર્ષાવતને સખીત કરનાગ આ પ્રમાણે છે —

૧ જેમ મોઢા રમ મગ્ગણી રાકિવને લીધે દેનુ સરીર નગરે દેખાતુ નથી પણ તે ચેતનાવાળું છે અને વિદ્યા, મત્ર તથા આત્મ વિગેરેના પ્રભાવથી મોઢા સિદ્ધ મનુષ્યનુ સરીર નગરે દેખાતુ નથી ત્રિતુ તે પશુ ચેતનાવાળું છે એ જ પ્રમાણે વાયુનુ સરીર નગરે જણાતુ નથી તો પશુ એ એ જ નેના સરીરની પેઠે ચેતનાવાળું છે—જેમ મહેવામા કહ્યો વાધો આવેનો નથી જેમ પરમાત્મ અત્મત સૂત્રમ છે માટે જણાવેનો નથી અને બીજો પાપાણુનો દુકળે ઉતો લાગે છે પણ તેમા અમિ જણાવેનો નથી તેમ જ વાયુમા મેલુ મ્પ પશુ ધણ જ સૂત્રમ પેનાથી એ આપણી નગરે જણાવું નથી

૨ જેમ ગાય આં ધોળે વિગેરે પોતાની જ મેજે-મંડની પશુ પ્રેરણા સિવાય વામ વામ અને ગમે તે તરફ અનિયમિતપણે ચાલે છે તેમ વાયુ પશુ પોતાની જ મેજ વામ વામ અને ગમે તે તરફ અનિયમિતપણે વાલો દોવાથી પ્રેરણા પેઠે જીવ-મંયાગી છે તે જીવ અને પુત્રવતી ગતિ અનુભવિ દોવાથી પરમાત્મ પણ વામ વામ ગતિ કરે છે, પશુ તે તો નિયમિત રીતે જ ચીની ગતિ કરેલા દોવાથી એ કાજ વાયુને લગતી આ હજી કવમા જરા પણ આગે આવે તેમ નથી એ પ્રમાણે સચ્ચી કાજ પ્રમાણેના આધારને નરિ પામેના વાયુ સજીવ છે એમ સમજી લેવાનું છે

હવે વનસ્પતિને સજીવ વરીકે મમજવાની સુમિત્તે આ પ્રમાણે છે —

૧ જે રવમારો મનુષ્યમા સરીરમા છે તે જ રવમારો વનસ્પતિના સરીરમા પણ સ્પષ્ટપણે જણી સમાય છે માટે વનસ્પતિઓ પગ મનુષ્યની જ પેઠે સજીવ માનવી જોઈએ મગ્ગ * વનસ્પતિમા હેના મનુષ્ય-સરીરની જેના રવમારો ચીની (વનસ્પતિની) મજીવતા મિત્રાવ સમી શક નહિ જે વનસ્પતિમા જે જાવેનો મનુષ્ય-સ્વભાવ રહેનો છે તે આ પ્રમાણે છે —

જેમ મનુષ્યનું સરીર જાગરે કુમગરે સુચાનગે અને ધગગપે દેખાવ છે આં તેમ દેખાતુ દોવાથી એ સ્પષ્ટપણે ચેતનાવાળું મનાય છે તેમ વનસ્પતિનો દેહ પણ એ ચરે દશાઈને અનુભવે છે જેમ કે, કેવડનું આં

ખાગરખે, યુવાનખે અને ધરદારખે દેખાય છે માટે એ, પુરુષના સરીરની જોડું
 હોવાથી સંચેતન છે. વળી, જેમ મનુષ્યનું સરીર નિરંતર જુડી જુડી અવ-
 સ્થાઓને અનુભવનું નિયમિત રીતે વધ્યા કરે છે તેમ અંકુરો, કિસલમ, ડાગ,
 પેટા ડાગ વિગેરે અનેક અવસ્થાઓને અનુભવનું વનસ્પતિ-સરીર પણ વધ્યા
 કરે છે માટે જ એ સંચેતન છે વળી, જેમ મનુષ્યના શરીરમાં જ્ઞાનનો
 સંબંધ છે તેમ વનસ્પતિના શરીરમાં પણ જ્ઞાનનો સંબંધ છે — ખીન્ડો,
 પ્રપુત્રાટ, મિધ્યમર, કામુંદક, વગુલો, અગધિઓ, આમલી અને દાંડ
 વિગેરે વનસ્પતિઓ સૂતને જાગે છે માટે જ એમાં જ્ઞાનની હયાતી જ્ઞાપી
 રાકાય છે વળી, તેમાં મૂર્તિ પણ રહેલી જણાય છે. કાચુ કે, એ
 પ્રકારે પોતાનાં મૂળની નીચે ધનના અને દાખી ગમે છે જ એ ગૂંચોને
 મૂળિયાંથી ઘીટી લે છે. તથા, વડ, પોપોત અને લિપોટો વિગેરેના
 અંકુરોએ ચોમામાના વરસાદની ગળનાયી અને હડ વાળુના સ્પર્શથી ઉગી
 નીકળે છે—એટલે એ વનસ્પતિઓમાં રાખેને યોગખવાતી કન્પરને પાગખવાતી
 રાક્ષિ પણ રહેલી છે તથા, અગોડના જાડને પાદડા અને પ્રયો ત્યારે જ
 આવે છે ત્યારે એને જાગરવાળી અને મદવાળી બી પોતાના કાગળ પગોવડે
 દોકરે ચડાવે. ફલુમના જાડને ત્યારે કોઈ જુવાન સ્ત્રી આલિંગન દે ત્યારે
 પ્રુલો અને પાંદડાં આવે છે. ત્યારે મુગધી દારૂનો કોરનો નાખવામાં આવે
 ત્યારે બકુલ (ગાવડ) ના જાડને પાદડાં અને પ્રુલો આવે છે મુગધી અને
 ચોક્કસ પાણી મિચવાથી ચપાના જાડને પાદડાં અને પ્રુલો આવે છે.
 કટાક્ષપૂર્વક સામે જોવાથી વિલક (તલ) ના જાડને પાંદડાં અને પ્રુલો
 આવે છે. પાંચમા સ્વરના ઉર્જાથી શિગીયાં અને વિગ્દકનાં પ્રુલો ખરી જાય
 છે, કમળો વિગેરે સવારે જ ખીલે છે, ઘોપાનટી વિગેરેનાં પ્રુલો સાંજે ખીલે
 છે. કુમ્ફ વિગેરે ચડમા ઉઝ્યા પછી જ ખીલે છે તથા પાસે વરમાદ પડવાથી
 રામીનું અવશરણ થઈ જાય છે, વેલા વિગેરે ભીંના ઉપર ચડી જાય છે,
 લન્ગાવતી વિગેરેના ગેપાઓ હાથ અડકતાં જ તદ્દન પ્રલક્ષપણે મડકાય
 પામે છે. અથવા વનસ્પતિ માત્ર અમુક અમુક ઋતુમાં જ ફળ આપે છે—
 એ બધા ઉપર કહેલા ગુણો જ્ઞાન સિવાય સંભવી શકતા નથી માટે વનસ્પ-
 તિઓમાં એ ગુણોની હયાતી હોવાથી એમાં જ્ઞાનનું હોવાપણું અને એને
 લીધે ચૈતન્યનું હોવાપણું પણ સ્પષ્ટપણે સાબીત થઈ શકે છે. વળી - જેમ
 હાથ, પગ કે ખીજે કોઈ અવયવ કળાયા પછી મનુષ્યનું શરીર સૂકાય છે
 તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ પાંદડાં, ફળ અને પ્રુલો કપાયા પછી કરમાઈ—

સકાઈ—તમ છે—એ નમ્હોન તની હમીત છે તથા જેમ મનુષ્યનુ સગીર માતાનું દૂધ શામ અને ચોખ્ખા વિગેરેના આદાર રેડે તેમ વનસ્પતિનુ સગીર પણ પૃથિવી અને ખાણી વિગેરેના આદાર કહે છે એ વનસ્પતિમા સજીવનું ન હોય તો એમા આદાર કયાની શક્તિ શી રીતે પ્રભવે ? માટે વનસ્પતિને મચેતન માનવામા હવે મહા જાતનો વાલો આવે તેમ નથી વળી, જેમ મનુષ્યનુ આયુષ્ય માપમર હોય છે તેમ વનસ્પતિનુ આયુષ્ય પણ માપમર છે — વનસ્પતિનુ વધારેમા વધારે અયુષ્ય તથા હમર વાનુ હોય છે તથા જેમ મમનું મળવાથી મનુષ્યનુ સગીર વગેરે અને અનુગમનું મળવાથી મનુષ્યનું સગીર થયે છે તેમ અને તે જ હેતુથી વનસ્પતિના સગીરનો વધારો અને ઘટાડો થયા રહે છે વળી મનુષ્યના સગીરને રોગો થવાને લીધે જેમ પીળા પલુ પેનું વધી જતુ, સોઝો ચાનો પાતંગાપણ અને આગળા વિગેરેનું વામ પલુ તથા ખરી જવાપલુ થઇ જાય છે તેમ વનસ્પતિના સગીરને પણ એ જાતના રોગો થવાને લીધે કુલ જગ પાવના અને હાલ વિગેરેમા એ જ પ્રમાણના વિકારો થઈ જાય છે, એ જવાંતો રમ જલાઈ જાય છે, એ જવા ખરી પડે છે અને વખને વખને એમાથી પછી પણ ઝરે છે અથાત્ મનુષી પેા વનસ્પતિને રોગ પણ થયા કહે છે વળી જેમ એના મના પ્રોગથી મનુષ્યનુ સગીર નિરોગી જાતે છે, એના ડુમ । રૂઝાઈ જાય છે તેમ વનસ્પતિના દેહને પણ આપનુ મિચન કે નેપ મચાથી તે જ જાતનો રાકો થના જણાય છે તથા જેમ મનુષ્યનુ સગીર ગ્રાહન વિગેરેના સેવનથી જળવાનુ અને કાવિરાગુ થાય છે તેમ વનસ્પતિનો દેહ પણ ખામ આમસના પાણી વિગેરેના સેવનથી વિશેષ રનવાનો અને કાવિરાગો જાતે છે—ખામ વનસ્પતિએાને માટે એક જગાયુવેં પનુ લખએટો છે વળી જેમ સ્ત્રીએાને રોહ (મા) હા કયા પડી પુત્રાંતો પ્રભવ થાય છે તેમ વનસ્પતિના પણ માં પૂર્ણ પડી એને કુલ અને જગ વિગેરે આવે છે આ પ્રમારે વનસ્પતિના અને મનુષ્યના દેહમા થઈ ખડ મળતાપણુ આપજે મા નમરે જેવ સગીએ છીએ તો પડી મનુષ્યના દેહમા જેમ ચેતન્ય વિશે સદા હમરી સમાતી નથી તેમ વનસ્પતિના દેહ વિશે પણ એ સદા થી જાતે જાતી સમાવ ? આ વિશે આથી વધારે બીજી થી લીલ કરી સકાય ? છેવટમા જેમ જન્મ જા, મનુ જન્મ રોમ વિગેરેની દયાનીચાળી એ ચેતનાચળી છે તેમ અને તે જ માનુષી વનસ્પતિ પણ ચેતનાચળી છે હવે એ વિશે એ મનુ થઇ સહે તેમ નથી આ પ્રમારે પડી પાણી વાયુ, અગ્નિ અને વનસ્પતિ-

એ પાંચેનાં ચૈતન્યની દયાની સાખીન થઈ જાય છે જે વદન અકાંચ
 અને પ્રામાણિકપણથી અરપૂર છે અથવા એ પાંચેમા ચૈતન્ય હોવાનું
 આગળના આમ પુરૂષો કહી ગયા છે માટે એ પાંચેને ચૈતન્યમહિત
 માનવામા જગ પણ શકા લાવવાની જરૂર નથી હવે જે છવો બેઠકિય
 વિગેરે છે અર્થાત્ કર્મિયુ, ક્રીડી ભગવે, માછલુ, ચકલી, ગાય અને મનુષ્ય
 વિગેરે છે તેમા ચૈતન્યની સાખીની નજરોનજર જણાતી હોવાથી એ
 લગતી શકા જગ પણ ઉડી શકતી નથી. હવે જે લોકો એની પ્રયત્નમિદ્ધ
 વાત માટે પણ મતબેદ દર્શાવે છે તેને માટે પણ અહીં ચોડુ જણાવી દેખાશે
 છીએ — કોઈ એમ કહેવા ઇચ્છે કે, એ બેઠકિય વિગેરે જીવમાં કાંઈ ચૈતન્ય
 નથી. એ તો ઇન્દ્રિયોને લીધે જ જે કાંઈ બધું જાણે છે તે જાણી શકે છે.
 તેનું સમાધાન હિપર આવી ગયું છે જતા અહીં કરી ૧૨ દર્શાવીએ છીએ —
 આત્મા, ઇન્દ્રિયોથી વદન જુદો પદાર્થ છે કારણ કે, જે વાત કે વસ્તુ જે
 ઇન્દ્રિય દ્વારા જણાય છે અને પછી તે ઇન્દ્રિયનો નાશ થતા જતા જે એ
 જ વાત કે વસ્તુનું ભાન જેમાં દેહપણે પડ્યું રહે છે, જે વડે યાદ લાવી
 શકાય છે તે વસ્તુ ઇન્દ્રિયોથી વદન જુદી છે અને તે જ આત્મા છે. જો
 આત્મા ઇન્દ્રિયમય હોય તો કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયનો નાશ થયે તેવડે થએલા
 જ્ઞાનનો પણ નાશ થવો જોઈએ—પણ એમ થતું જણાતું નથી માટે આત્મા,
 ઇન્દ્રિયોથી જુદો છે એ વાત વદન ચોક્કસ અને ત્રિવાદ વિનાની છે વળી,
 આત્મા ઇન્દ્રિયોથી વદન જુદો પદાર્થ છે, કારણ કે, દેહલીએક વાર કોઈ
 શક્તિની અમાવધાનતાને લીધે ઇન્દ્રિયોની દયાની હોવા જતા પણ યગયગ
 જ્ઞાન થતું નથી જો ઇન્દ્રિયો જ આત્મા હોય તો પછી ઇન્દ્રિયોની દયાનીમાં
 કોઈ શક્તિ અમાવધાન હોય તો પણ જ્ઞાન તો થતું જ જોઈએ પણ એમ
 તો નથી થતું અર્થાત્ આપણે જ દેહલીએક વાર અનુભવીએ છીએ કે, આંખો
 ઢિંધાડી હોય જતા પાંચે થુ આંધુ ગય છે તે કળાતું નથી, કાંતો
 ઢિંધાડા હોય જતા પાંચેનું ગાણું ગંભજાતું નથી—તેનું કાંઈ કાણું હોય તો
 એ, તે શક્તિની અમાવધાનતા છે અને એ જે શક્તિ છે તે જ આત્મા
 છે વળી, બીજું પણ એ કે, ઇન્દ્રિયો વડે જણાતા પદાર્થોનો અનુભવ ઇન્દ્રિયો
 નથી કરતી, પણ એઓનો અનુભવ બીજે જ કાંઈ કરે છે—કારણે આત્મા
 ખાતો જોઈને આપણા મોમાથી પાણી છૂટે છે, કોઈ સ્ત્રીને જોઈને આપણામા
 વિકાર થાય છે—જો ઇન્દ્રિયોવડે જણાતા પદાર્થોનો અનુભવ પણ એ જ
 (ઇન્દ્રિયો જ) કરતી હોય તો એમ ન થવું જોઈએ—જુએ આંખ અને

મેળામાંથી પાછી હોય, છુએ આખ અને વિભર આખા શરીરમાં થાય-એ દેમ જની ચહેરા માટે એ વાત નહીં થઈ શકે એ કે, ઉદ્વિગ્ધાથી જુગે વીળે કોઈ અનુભવ કરનારો દોષો જોઈએ-અને જે એ અનુભવ કરનારો છે તે જ આત્મા છે એ વિશે ખીન્નુ પશુ આ એક અનુભવ છે —

આપણે વસ્તુ માત્રને આખથી જોઈએ છીએ અને પછી તેને લેવી દોષ તો દાથવો લગ્યે છીએ દોષ જો આત્મા ઉદ્વિગ્ધ જ દોષ તો આખરો જોયા પછી દાથવો એવો લેવાનો હુમ્મ ડાખ હજી શકે? આખ તો માત્ર જોઈ શકે છે પશુ તે લઈ શકતી નથી તેમ લેવાની શક્તી નથી માટે એ દાથ ઉપર લેવાનો અને આખ ઉપર જોવાનો હુમ્મ કરનાર કોઈ પાશ્વ એથી જુગે દોષો જોઈએ-અને જે પદાર્થ છે એ જ આત્મા છે આ પ્રકારે ખીન્ન પશુ અને પ્રાણી છે, જે વિગેરાનશ્ચક્ષુની નિમ્મ નોરેલા છે, તે બધા એક નામને આત્માની સિદ્ધિ કરી રવા છે માટે હવે આત્માની દાસીમાં માત્ર પ્રકાશની જણ પશુ સહા ગઈ શકે એમ નથી એમ સા વાદિઓએ સમજાવેલા છે—એ રીત જોઈ થત, આત્માની સાક્ષીની હજી રહ્યું છે

કવિ છંદવાદ

અજ્ઞવવાદ—

જે મેનાથી (જીવથી) વિપરીત છે તે અજ્ઞ છે ૪.

જોઈ દાસનમાં અજ્ઞવ લક્ષી બાખ્યા અને વિભાગ નીચે પ્રમાણે છે -
 ઉપર પ્રમાણે જીવને જે જે ધર્મો-વ્યભાવો કે ગુણો-ગુણો છે તેનાથી વિપરીત સ્વભાવવાળા બાવને અજ્ઞવ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ જે બાવના મૂળથી જ ભક્ષણ દ્વારા નથી જેમાં રૂપ, રસ, મધ અને સ્પર્શ વગેરે ગુણો ભિન્નપણે અને અભિન્નપણે મેલ્યા દાખ છે જેનો પુનર્જન થઈ શકે નથી જે પાષ, પુષ્પ કે મોઢ પ્રાણના કર્મને કરેલા નથી અને તેના ફળને જોવાનો પશુ નથી એવો જે ભાવ જગત્ છે તેનું નામ અજ્ઞ છે તે અજ્ઞ પાષ પ્રકારનો છે—૧ ધર્મ (ધર્માન્વિતમ્) ૨ અધર્મ (અધર્માન્વિતમ્), ૩ આકાશ
 ૯૫૨૪ ૧૧

(આદ્યાર્થિજ્ઞાન) ૪ કલ અને ૫ પુર્ણક (પુર્ણાર્થિજ્ઞાન) તેના પર્વનું સ્થાન આ પ્રમાણે છે - એ ધર્મ નામનો પદ્મ આખા લોકના આગે તરત જાણી મેંદ્રા છે, નિત્ય છે એટલે ક્યારે પણ એના સ્વભાવ પસંદનો નથી, સ્થાયી છે એટલે એ આગે પણ આગે વધતો થતો નથી, એ વિનાનો છે એટલે નિર્નિ વિનાનો છે અર્થાત આદ્યાર વિનાનો છે અને પરમાત્મ પરમાત્મ જેવો નથી એના અગમ્ય પ્રદેશ છે તથા એ ધર્મ નામનો પદ્મ ૧૮ અને ચેતનને ગતિ કરવામા સદાય કરે છે. જે જે ગીત આદ્યાર્થના છે તે જગતમાં

૧ મા 'ધર્મ-પ્રમાર્થિજ્ઞાન'ના પર્વાગ-અર્થેની નોંધ દેતા શ્રીમદ્વતી૩ (વ્યાખ્યાપ્રશ્ન) સુવના ૨૦ મા મતના બીજા ઉદેશ-માં આ રીતે જણાવ્યું છે

“ ધર્મધિકાવસ્તુ ન મતે ! કેવદ્યા અભિવ્યથા પળત્તા ?

નોંધના ! એના અભિવ્યથા પળત્તા. ન જહા - ધર્મને તિ વા, ધર્મત્યિકાવસ્તુ વા, પાણાડવાવૈરમણે તિ વા, મુમાવાવૈરમણે તિ વા, અવ જાવ૦ પરિગદ્વૈરમણે તિ વા, કોટવિવૈરે તિ વા, જાવ૦ મિત્તદ્વૈરમણમત્તવિવૈરે તિ વા, રિગામમિત્તે તિ વા, મામાનમિત્તે તિ વા, અમણામમિત્તે તિ વા, આદાણમત્તમત્તનિકવૈરમણામમિત્તે તિ વા, સ્વનગુત્તી તિ વા, વદગુત્તી તિ વા, કાયગુત્તી તિ વા-જે ચાવડાણે તદ્દાપગારા મત્તે તે ધર્મધિકાવસ્તુ અભિવ્યથા. ”

અર્થાત—

“ હું મનવન ' ધર્માર્થિજ્ઞાનના કેટલા અભિવ્યથા (પર્વાગ-અર્થે) જાણાવેલા છે ? હું જાતમ ' (રીત) અને અભિવ્યથા જાણાવેલા છે તે જેમકે, ધર્મ, ધર્મસ્તિત્ત્વ, પ્રાણાતિત્તવિરમાત્-અહિમા, મુમાવાવૈરમા-સત્ય, જે પ્રમાણે પાવત્-પરિગદ્વૈરમા-અર્થિજ્ઞાન, કોટવિવૈર, જાવત્-મિત્તદ્વૈરમા-અર્થિજ્ઞાન, ઈર્થાસમિતિ, મામાનમિતિ, અમણાસમિતિ, આદાણમત્તમત્તનિકવૈરમા-અર્થિજ્ઞાન, X સ્વનાશુભિ, વચનશુભિ, કાયશુભિ (હંસાદિ) બીજા પણ જે તથા પ્રમાણ છે તે બધા ધર્માર્થિજ્ઞાનના અભિવ્યથા છે ”

આ ઉપરના ઉદેશમાં સ્પષ્ટ પ્રકારે ધર્માર્થિજ્ઞાન અને પ્રાણાતિપાતવિરમા-અહિમા-વિરેદની સમપર્યાયતા જણાવી છે અને તેથી જ સ્વરૂપનો આગમ, ધર્માર્થિજ્ઞાન, અને અહિમા વિરેદનો સંજો ભાવ જણાવવાનો હાથ-તે પણ સ્પષ્ટ આવે છે અર્થાત્ જ્યારે આ ગ્રંથમાં ધર્માર્થિજ્ઞાન વિરે આવા પ્રકારનો ઉદ્દેશ છે ત્યારે આ ગ્રંથ, બીજા ગ્રંથ અને બીજા ગ્રંથોમા ધર્માર્થિજ્ઞાન વિરે એ ૧૮ કોટ હોવાની વ્યાખ્યા પણ દે છે જે મળતી કરે છે એથી એ બે વ્યાખ્યામાં ઈ વ્યાખ્યા રીતસરની અને અવિરૂદ્ધ છે એ દૃષ્ટિએ તો બહુશ્રેયોને ઓળે છે અતુલ

નામ પ્રાયોગિકી ક્રિયા છે અને જે ક્રિયાને થવામાં કાંઈ જાતના માનવી પ્ર-
યોગની જરૂર ન પડે એ ક્રિયાનુ નામ વૈચ્છિકી ક્રિયા છે. જે સાધનોમા એ
જાતે જાતની ક્રિયાઓ થતી હોય તેનું નામ નિર્ગત-કારણ છે અને એ જ
નિમિત્ત-કારણોમાં જે અસાધારણ નિમિત્તો છે તેનું નામ અપેક્ષા-કારણ છે.
ચાકડો અને ચાકડો કેરવવાની લાકડી-એ જાધામા એ જાતે જાતની ક્રિયાઓ
થાય છે માટે એ (ચાકડો વિગેરે) ધણના નિર્ગત કારણો છે અને ધર્મ
અને અધર્મ વિગેરેમા ગાય એક વૈચ્છિકી ક્રિયા થાય છે માટે એ નિમિત્ત
કારણ તો છે, કિંતુ એ (ધર્મ અને અધર્મ વિગેરે) અસાધારણ નિમિત્ત
કારણ હોવાથી એની વિશેષતા જણાવવા માટે એને અપેક્ષા-કારણ કહેવામાં
આવે છે. ધર્મ અને અધર્મ વિગેરે અસાધારણ નિમિત્ત કારણ છે તેનો હેતુ
એ છે કે, એમા (ધર્મ અને અધર્મ વિગેરેમા) ગૃહેષો ક્રિયાનો પરિણામ,
જીવ અને અજીવના ગતિ વિગેરેના પરિણામને પુષ્ટ કરે છે માટે જ એ, ગતિ
વિગેરે ક્રિયાના અસાધારણ નિમિત્તો છે જે જાતની હકીકત ધર્માસ્તિકાય
વિષે જણાવી છે એ જ જાતની હકીકત અધર્માસ્તિકાય સંબંધે પણ
સમજવાની છે. માત્ર કે એટલો જ કે, અધર્માસ્તિકાય,^૧ જીવ અને

૧. આ અધર્મ-અધર્માસ્તિકાય-ના પર્યાય શબ્દોની નોંધ લેતા શ્રીભગવ-
તીય (વ્યાખ્યાપ્રતિપા) ચરના ૨૦ મા ગતના ખીલ હૃદયગદ્યમાં આ રીતે
જણાવ્યું છે :-

“ અહમ્મત્થિકાયસ્સ ણ મંતે ! કેવદ્વા અભિવચ્છના પળ્લતા ?

ગોચમા ! અણેગા અભિવચ્છના પળ્લતા, ત જહા-અધમ્મે તિ વા, અધમ્મ-
ત્થિકાણ તિ વા, પાણાતિવાયે જાવં મિચ્છાદસણસહે તિ વા. ફરિયાઅસમિતી-તિ
વા, જાવં ઉચ્ચારપાસવણ × અસમિતી-તિ વા, મણઅગુત્તી તિ વા, વડઅગુત્તી
તિ વા, કાયઅગુત્તી-તિ વા-જે ચાડવળે તહપ્પગારા સવ્વે તે અહમ્મત્થિકાયસ્સ
અભિવચ્છના.”

અર્થાત્—

“ હે ભગવન્ ! અધર્માસ્તિકાયના કટલા અભિવચ્છનો જણાવેલા છે ?

“ હે ગૌતમ ! (એના) અને, અભિવચ્છનો જણાવેલા છે તે જેમકે;
અધર્મ, અધર્માસ્તિકાય, પ્રાણાતિપાત-હિ સા યાવત્-મિચ્છાદર્યાનસાલ્ય. ઈર્યાઅસ-
મિતિ યાવત્-ઉચ્ચારપ્રસવણઅસમિતિ, મનઅગુત્તિ, વચ્ચનઅગુત્તિ, કાયઅગુત્તિ-
(ઈત્યાદિ) ખીલ પણ જે તથા પ્રદર્શના છે તે જા. અધર્માસ્તિકાયનાં અભિ-
વચ્છનો છે.”

જડને સ્થિત રાખવામા અસીધામ્બુ નિમિત્ત છે અર્થાત્ પોતાની મેળે જ સ્થિતિના પશ્ચિમવાગાં ૮૬ અને ચેતનને સ્થિર રાખવામા એ અધર્મ અસત ઉપર દેડે છે એ જ ૧ને આમશાન્તિમય વિરે પણ સમજી લેવાતું છે માત્ર વિશેષ એમ્બુ જ કે એ આમશના અનત પ્રંગો છે, એ લેખ અને અનોખા—જનેમા બાપી હેતુ છે તથા અવગાહ પામનારા જડ અને ચેતનને અવગાહ આપીને એ આકાશ ઉપર કરે છે જે મેઘ આચાર્યો 'મલ્લને કોઈ ખામ લુ । ભારતે નથી માનતા, મિત્ર જડ અને ચેતનના પર્યાયરૂપે માને ॥ તેઓની મા પતા પ્રમાણે પાચ દ્રવ્ય છે અને તે—ધર્માન્તિમય, અધર્માન્તિમય, આમશાન્તિમય પુરુષશાન્તિમય અને દુર્વાસ્તિમય—એમ પાચ છે અને જે આચાર્યો તો 'દાય ને પણ એક ખામ લુ' જ ભાવ માને છે તેઓ ૧ માન્યતા પ્રમાણે ૭ દ્રવ્ય છે અને તે—ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય આમશાન્તિકાય પુરુષશાન્તિકાય જીવાન્તિકાય અને કાગ—એમ ૬ છે જે સ્થગે તોડ નથી કિંતુ માત્ર એકનો અંગ જ છે ત્યાં પણ આકાશ રહેલું છે અર્થાત્ તોડ અને અંગ એ જનેમા રહેનારૂં આ એક આકાશ દ્રવ્ય જ છે પોતાની મેળે જ અવગાહ (એટલે સમાસ) મેળવવાને આતુર થઈશ્વ જડ અને ચેતન બાવેને એ આકાશ અવગાહ આપીને ઉપર કરે છે, પરંતુ જે જડ અને ચેતન બાવો અવગાહ મેળવવાની તત્ત્વ રાવાળા નથી તેને તે પરાણે અવગાહ આપતુ નથી—એ અપેક્ષાએ જેમ મગર વિગેરેને સાજવાની ક્રિયામા પાણી એમ અમાધારણુ નિમિત્ત કાગ્લુ છે તેમ એ આકાશ પણ અવગાહ આપવામા અમાધારણુ નિમિત્ત કાગ્લુ છે કાચ એમ કહેવામા આવે કે, જે આમશ અનો ના બામમા એલું છે તે તો મેળને પણ અવગાહ આપી શકતુ નથી તેથી એને અવગાહ આપના વી રીતે કહેવાય १ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે એ અનોકના બામમા પણ ગવિનુ કારણુ ધર્માસ્તિમય અને સ્થિતિનુ નિમિત્ત અધર્માસ્તિ

આ ઉપરના ઉલ્લેખમા સ્પષ્ટ પ્રકારે અધર્માસ્તિત્વ અને પ્રાણાતિરાત્ત-દિશા-વિરોની સમજાવવામાં જણાવી છે અને તેથી જ સૂત્રમરનો આશય અધર્માસ્તિત્વ અને દિશા વિરોનો સ જો ભાવ જાણવાનો હોય તે પણ ખાતર આવે છે અર્થાત્ જાણે આ સૂત્રમા અવમાસ્તિત્વ વિરે આવા પ્રકારનો ઉલ્લેખ ॥ ત્યાર આ સૂત્ર બીજા સૂત્ર અને બીજા અધર્માસ્તિકાય વિરે એક જ દ્રવ્ય દોવાની વ્યાખ્યા પણ કેક નેમણે મળ્યા કરે છે એથી એ એ વ્યાખ્યામા બીજા વ્યાખ્યા રીતસરની અને અવિરુદ્ધ છે એ દર્શાવતો જણાવવાનો રાજ્ય છે—અતઃ

કાય એલા હોત તો જરૂર આકાશ, પોતાની અવગાહ દેવાની શક્તિનો ઉપ-
યોગ કરી જતાવત, પરંતુ સ્થા (અલોક આકાશમાં) એ જાને વાના ન
હોવાથી અલોકના આકાશમાં એકો અને છતો પણ અવગાહ આપવાનો
શુભ પ્રકટ થઈ શકતો નથી અર્થાત ધર્મ અને અધર્મની દાન્ટીમાં જ
આકાશ પોતાનું અવગાહ દેવાનું સામર્થ્ય જાગી રહે છે એથી અલોક
—આકાશમાં એ સામર્થ્ય નથી એમ આપણાથી ગી રીતે મનાય / કદાચ
એમ મનાય પણ ખરું, કિંતુ જ્યાં ધર્મ અને અધર્મની દાન્ટી હોવા છતાં
અવગાહ મેળવવાને આતુર થએલા બાંધાને પણ જો એ આકાશ અવગાહ
ન આપે. અહીં તો એ ગીને નથી માટે ઉપર જાણવેલો પ્રશ્ન જ નિરર્થક
છે. કાલ એ અદીકીપમાં વર્તતો ભાગ છે, પદ્મ મુદ્ધ છે, એના ભાગ
થઈ શકતા નથી અને એ, એક સમયરૂપ છે એ, એક સમયરૂપ હોવાથી
જ એની સાથે ‘અન્વિતકાય’ શબ્દનો મંચ લાગી શકતો નથી, કાચુ કે,
પ્રદેશોના સમુદાયનું નામ ‘અન્વિતકાય’ છે, એમ ઉપર જણાવ્યાં ગયું છે
એ વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કંઈ છે કે, “કાલ, રક્ત મનુષ્ય લોકમાં બાપી
રહેલો ભાવ છે અને એક સમયરૂપ હોવાથી એને ‘અન્વિતકાય’ શબ્દનો
મળવ ધરી શકતો નથી. કારણ કે, કાય, એ સમુદાયનું જ નામ છે” એ
કાળ, મૂર્ચ ચંદ્ર, ગ્રહ અને નક્ષત્ર વિગેરેના ઉગવાથી અને આથમવાથી
જાણી શકાય એવો ‘છે-એને જ કુદરતીક દ્રવ્યરૂપે માને છે. એ એક
સમયરૂપ કાળ, દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને પર્યાયરૂપ પણ છે—એ દ્રવ્યરૂપે નિલ છે
અને પર્યાયરૂપે અનિલ છે અસાધ્ય મુદ્ધનો જવા કાળ અને હવે પડીતો
જવા કાળ—કાળરૂપે એક સરખો હોવાથી એને (કાળને) નિલ કહેવામાં
આવે છે અને એમાં પ્રતિદાસે કૃત્તિ અને વિનાશ થતો હોવાથી
એને અનિલ પણ કહેવુંમાં આવે છે—એમ એક, પગાણ, જેમાં થતા કે-
કારોની અપેક્ષાએ અનિલ છે અને કદીપણ એનું પરમાણુપણ ન જરૂર
હોવાથી નિલ પણ છે એ જ રીતે આ એક —સમયરૂપ કાળ પણ નિલ
અને અનિલ છે. આ કાળ નામનો ભાવ, કાંઈ પદાર્થનું નિર્વર્તક કાળ
નથી તેમ પરિણામી કાળ નથી. કિંતુ પોતાની મેજે જ પેદા થતા પદાર્થનું
અપેક્ષા—કાળ છે કાળ કે, “એ પદાર્થો અમુક કાળે જ થવા જોઈએ”
એ જાતના નિયમનું કાળ કાળ છે પદાર્થ માત્રમાં ‘વર્તના’ વિગેરે ક્રિયા-
ઓનો કરનાર કાળ હોવાથી એ, એજાનો વ્યવસ્થ કરે છે. અથવા પદાર્થ
માત્રમાં જણાવ્યાં આવતી ‘વર્તના’ વિગેરે ક્રિયાઓ ‘કાળ’ ની હયાતીની

નિશાનીઓ છે તત્ત્વાર્થ^૧ મૂલમાં આ તુ છે કે ૧૧૦ લગી વતના
પરિણામ દિવા ૧૨૫ અને અનુસાર વિગેરે બંધો બીજા માત્રમાં જણાયા
મર છે પોતાની મેળે વતતા ૫ પોને વતવામાં મહત્ત્વ આપનારી અને
મળમાં મેલી એ પ્રમાણની પ્રમાણે 'વતના કહેવામાં આવે ૭-પ્રત્યેક
૧૧૫ની પ્રથમ મમતની નિશાનીનું નામ વતના છે જે ૧૧૫ ૧૧૫ પોતાનો
મળ વમાવ ૧૨૫ સિવાય કે ની પ્રેક્ષાથી કે મદ ૧ જ મેષ પ્રમાણના
રૂપમાં પામે—એ ૧૨૫નું નામ પરિણામ છે જેમ, જ્યનું નામ અને
અનુસાર એ બીજી અનુસાર એ પરિણામ ૭—અનુસાર ૧૨૫ દમજા શાખાઓ
કમી છે અને હવે પરી એ રીતે એ જ પ્રમાણે આ બાબ દતો
હવે એ જ યુવાન છે અને હવે પરી એ જ વદ છે એ જાણના અને
વ્યવસ્થામાં જ્યનું જ્યમણું અને પુત્રનું તુ પપલ કાવમ રેવા પશુ જેમ
અને જાણના ૭ કારો જણાવે તેમ કાગ ના વિષયમાં પણ સમજ
વેવાનું છે

પરિણામના ૧ પ્રમાણ છે—એ અનાદિ પરિણામ અને બીજો માર્ગ
પરિણામ અનાદિ એને જેનો આગળ મમત જણાવે નથી અને આ એને
જેનો આગળ મમત જણાવે નથી એને વર્માસ્તિમય વિગેરે અમત પદાર્થોમાં
જે પરિણામ થાય છે ૭ જણાય છે તે અનાદિ છે અને વાળા તથા ઉ
પત્ર વગેરે મૂલ (આમરવાળા) ૫ થોમાં તથા એ જ જાણના થો, કમળ
અને જાણના વિગેરે ૫ થોમાં જે પરિણામ થાય છે તે માર્ગ છે જાણના
રિનાને લીધે અને મમતના મર ૧ ને લીધે એ પ્રમાણમાં પણ એ જ
વખતે વિચિત્ર કે તો થઈ જાય છે—એ જ પરિણામમાં આવી જાય છે
મેષ જાણના પ્રોગવડે કે મ ૧ ૧ ૧ જોના પાંચમને દિવા કહેવામાં
આવે છે કાગ નામનો બાક એ દિવા થવામાં ૧૧૫ છે જેમ કે
થો ૧૧૧ ગો મૂળને જેડું છું અને વગમાં થો—૧૨૫ ૫ ૨૫૨ મેળ
મેળ રિના ૧૨૫ વ્યવસ્થા જેની અંગાએ પ્રવર્તી રહ્યા છે એ નામ
૨૫ છે તથા આ મેદ છે બીજા આ નનું કે એ જાણના ૧૨૫ નિમિષ
પશુ એ જ ૧ ૧ એ રીતે વતના પરિણામ અને દિવા વિગેરેના વતનારોથી
અનુસાર પ્રમાણમાં દયાની જાણી થાય છે મનુષ્ય લોભથી જાણના

બાગમાં કાળદ્રવ્યની હયાતી જાણતી નથી ત્યાં તો નદૂષ પદાર્થો માત્ર પોતાની જ મેળે ઉત્પન્ન થાય છે, નાગ પામે છે ઓ રિચ્છિતિ કરે છે— ત્યાંના પદાર્થોની હયાતી સહજ જ છે, કિંતુ તેમાં કાળની અપેક્ષા નથી. ત્યાં આપણી પેઠે સરખે સરખા પદાર્થોની કોઈ પણ ક્રિયા એક સાથે ન થતી હોવાથી તેઓની કોઈ પણ ક્રિયામાં કાળની જરૂર પડતી નથી. સરખે સરખા પદાર્થોમાં જે દેરદાર એક સાથે થાય છે તેનું જ કાળજી કાળ છે, પરંતુ જુદા જુદા પદાર્થોમાં એક સાથે જ થતા દેરદારોનું કારણ કાળ હોઈ શકતો નથી. કારણ કે, એ જુદા જુદા ભાવોની ક્રિયાઓ એક કાળે જ થતી નથી તેમ નાગ પણ પામતી નથી માટે મનુષ્ય લોકની જાણના બાગમાં થતા કોઈ પણ દેરદારનું કારણ કાળ હોઈ શકે નહિ. તેમ ત્યાં જે નાના મોટાનો વ્યવહાર ચાલે છે તે, રિચ્છિતિની અપેક્ષાએ ઠે ઓ રિચ્છિતિ, હયાતીની અપેક્ષાએ છે અને હયાતી તો સહજ છે માટે તે વ્યાપાર માટે પણ ત્યાં કાળની આવશ્યકતા જાણતી નથી. જે કોઈ આચાર્યો કાળને ખાસ જુદા દ્રવ્ય રૂપે મોનતા નથી તેઓની માન્યતા પ્રમાણે વર્તના અને પરિણામ વિગેરે, પદાર્થ માત્રમાં થતા દેરદારો છે—એ કાંઈ કાંઈ પદાર્થોની જુદાં નથી તેથી એ માટે કાળની અપેક્ષા રહેતી નથી.

પુર્વજનન—

તત્ત્વાર્થમૂત્રમા^૧ જણાવ્યું છે કે, “પુર્વજો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણ રૂપ-વાળા છે.” જ્યાં જ્યાં સ્પર્શ હોય છે ત્યાં જ્યાં ઠેકાણે રસ, ગંધ અને રૂપ પણ હોય છે, એ જાતનું એ ચારેનું સહચરણ સ્પષ્ટ જણાય છે અને એ સહચરણ જણાવવા માટે જ આ મૂત્રમાં સાંથી પહેલા ‘સ્પર્શ’ ને મૂક્યો છે માટે પૃથિવીની પેઠે પાણીમાં, વાયુમાં અને તેજમાં પણ એ ચારે ગુણો છે તથા પૃથિવીના પરમાણુની પેઠે મનમાં પણ એ ચારે ગુણો છે કાળજી કે, એ (મન), સર્વવ્યાપી ચીજ નથી. જે જે ચીજ સર્વવ્યાપી નથી હોતી—તેમાં એ ચારે ગુણો હોય છે. એથી મનમાં પણ એ ચારે ગુણોની હયાતી ધરી શકે એવી છે.

૧. જૂઓ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર-અધ્યાય પાંચમાનું ૨૩ મું મૂત્ર—“સ્પર્શ-રસ-ગન્ધ-વર્ણવન્તઃ પુદ્ગલાઃ” અતુ ૦—

સ્પર્શી આઠ છે અને તે આ પ્રમાણે—

નરમ, ખગમ્યડો ભારે દબો હડો, હોતો ચિમચડો અને લૂખો
એ માઠ સ્પર્શમાના આ ગાર અપો ન—(પીમચ ૧૨ લૂખો હડો અને
અને નો)—પરમાણિમા દોષ સ્પર્શને મોગ મોગ અપોમા એ
આડે રંગો યથોચિત્તપો દોષ સ્પર્શને મોગ મોગ છે અને તે આ
પ્રમાણે—કરો તીમો, કપાથેરો ખાગો ઓ મુર-મ/નો “ ખારો રમ
મુર મના પેગમા આવી જાય છે ” એમ કાંઈ કહે છે અને બીજાએ
તો કહે ૩, “ ખારો રમ, એ બીજા મના મસર્ગથી પે. થાય છે ”
મધના મે પ્રમા આ પ્રમાણે છે—એ મુગધી અને બીજે દુર્ગધી વચ્ચે પણ
અને પ્રકારના છે જેમકે મો નીરો પીગો અને ધોગો વિગેરે એ આરે
શુષ્કો એટલે સ્પર્શ રમ, મધ અને વર્ષુ પ્રત્યેક પુ, લમા રહેલા છે તુપરાવ
સા. મર મુનમણ નાઈ આમર ખડોખડ થરાપર્લ અથવા છગ
થરાપર્લ અથવા છાયો, આરપ અને પ્રમથ—એ જા પમુ પુ, લમા
રહેલા છે આ ન પ્રમાની હરિદ્ધિ તત્ત્વાર્થસૂત્રમા પશુ કહેની છે સા.
એટલે ધ્વનિ-અવાજ-થાય છે એ બીજાની પગપર ચોગી જરાની ક્રિયાને
બધ કહેવામા આવે છે, તે બધ, નાય તો કાંઈ પ્રોગથી થતો જણાય છે
ઓ કયાય તો મુદજ ન થતો જણાય છે જેમ લાખ અને લાખની
પરસ્પર બધ દોષ છે તેમ અથવા પરમાણુ પરમાણુના મોગથી પરસ્પર જે
બધ થાય છે તેમ આદ્યિક વિગેરે તરીરોમા પણ તે તે અવયવોના પરસ્પર બધ
દોષ છે—એ સ્પર્શ વિગેરે આ અને એ સા. વિગેરે દસ—એમ ચા.
શુષ્કો પુ, લમા ન દોષ છે પુ, લના બે પ્રકાર છે—એક પરમાણુરપ અને
બીજે અધેરપ (સ્પર્શ એટલે આખે દેખી સમય તેવા ક વાતુ પુદ્ગલ)
તેમાના પરમાણુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—“ પરમાણુ સ્વરૂપ દોષ છે, નિલ
દોષ છે એમા એ રસ એ વર્ણ અને એ બધ દોષ છે તથા બે સ્પર્શ
દોષ છે એનું ક. એટલુ બધુ ઝીલું દોષ છે એથી તે આખે બેઈ સમતો
મથી તો પણ એની દયાતી એની જનેલી ચીજે ઉપથી કળી સમય એની
છે, એ, નીગમાનુ દાણુ છે અને એ છેલ્લામા છે-ક. છે ” પરમા
ણુ પરમાણુપાત્ર કાયમ ગેરું હોવાથી અર્થાત્ પરમાણુની અપેક્ષાએ પા

૧ જૂઓ તત્ત્વાથ સૂત્ર-અધ્યાય પાચમાનુ ૨૪મુ સૂત્ર- શબ્દચ
સૌષ્ઠ્યસ્પાત્ય-સસ્યાન મેદ-તમ નાયા-કસતો-દ્યોતવ તથ ” —અનુ૦

માણુ નિલ છે-અને એના (પરમાણુના) રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને વર્ણો પ-
લટવા હોવાથી એ, અનિલ છે. તે વદન નાનામાં નાની ચીજ છે માટે જ
એનું નામ પરમ-આણુ-પરમાણુ પડ્યું છે. એ પ્રત્યેક પરમાણુમાં પાંચ રસ-
માનો કોઈ એક રસ, એ ગંધમાંનો કોઈ એક ગંધ, પાંચ વર્ણમાંનો કોઈ એક
વર્ણ અને આઠ સ્પર્શમાંના પરસ્પર અવિરૂદ્ધ એવા એ સ્પર્શ હોય છે અર્થાત્
ચીકણાદાર અને ઉતો, ચીકણાદાર અને ઠંડો, લૂખો અને ઠંડો તથા લૂખો
અને ઉતો-એ ચારમાંના કોઈને કોઈ એ સ્પર્શો હોય છે તે કે તે, નજરે
તો દેખાય તેવો નથી તો પણ એ પરમાણુની બનેલી ચીજથી માંડી અને
અનંત પરમાણુની બનેલી ચીજ સુધીની બધી ચીજો એની (પરમાણુની)
હયાતી જાણાવવાને પૂતી છે. એ પરમાણુઓ એટલા બધા નાના છે, જેથી
એનો શીજો કોઈ અવગવ (ભાગ) થઈ શકતો નથી અને એ બધા છૂટા
છૂટા હોય છે. મધનું મરગ આ પ્રમાણે છે —પરમાણુના જલ્થાવાળા ભા-
ગને મધ કહેવામાં આવે છે-એ મધમાં જેથી માંડીને અનંત પરમાણુ-
ઓ સમાએલા હોય છે, એ મધોના લુપ્ત લુપ્ત ભાગો થઈ શકે છે અને
એમાંના ઢેટલાક મધો તો લપ્ત શકાય એવા છે, મરી શકાય એના છે અને
વ્યવહારમાં આવી શકે એવા પણ છે. એ પ્રકારે ૭૧ સહિત ધર્મ, અધર્મ,
આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ એમ છ દ્રવ્યો છે એ જમાના પહેલાના ચાર
એટલે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ એ એક દ્રવ્યો છે અર્થાત્ એ
અખડ દ્રવ્યો છે-એ કોઈ પણ ચીજનાં કારણ નથી તેમ કોઈ પણ ચીજ
એમાંથી બનેલી નથી. જીવ અને પુદ્ગલ-એ એ દ્રવ્યો તો અનેક દ્રવ્યો છે
અર્થાત્ એ એ અનેક ચીજનાં કારણ છે અને એ એને જ લક્ષને અનેક
ચીજો બની રહી છે. પુદ્ગલ સિવાયનાં એ પાંચે દ્રવ્યો અમૃત છે
એટલે આકાશ વિનાના છે અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય તો મૃત એટલે આકાશગણુ છે.

આવી ક્ષમ્ય એમ કહેવામાં આવે કે, જીવ-પદાર્થ ૨૫ વિનાનો
છે તો પણ એનો ઉપયોગ-ગુણુ પ્રત્યક્ષપણે જાણાય એવો હોવાથી એનું
(૨૫ વિનાના જીવનું) પણ હયાતપણુ માની શકાય એવું છે.
કિંતુ અંચેતન એવા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વદન અ-
ગ્રી હોવાથી એની હયાતીમાં શી રીતે આશ્રય ગળી શકાય? એ પ્રશ્નના
જવાબમાં જાણાવવાનું કે, જે ચીજ પ્રત્યક્ષપણે ન દેખી શકાય એવી હોય
એ ન જ હોય એવો કોઈ નિયમ નથી આ મંચારમાં પદાર્થભાવનું ન
દેખાવું એ પ્રકારે થાય છે:—એક તો પદાર્થ વદન ન હોય અને ન દેખાય

જેમકે ઘાનના સિગડા અને બીજી પદાર્થ મૂળ (હવાય) હોય તો પણ ન દેખાય. જે પદાર્થ વિવિધાન હોય છતાં ન દેખાય તેના આદ્ય કાલો છે -

૧ એક તો યાદ પણ પાયા બહુ હોય તો તે જોઈ શકાતો નથી - મન પ્રવાસી આવતો આવતો બહુ દૂર જાય અને પછી તે ન જોઈ શકાય એવું આપણાથી એમ તો ન જ કહી શકાય કે, એ પ્રવાસીની હવાની નથી એ જ પ્રભાણે મનુષ્ય તો કાલે વિવિધાન હોવા છતાં આદ્ય ૨ હોવાથી જાણતો નથી એથી કાલ એ નથી એમ કેમ કહેવાય ? આપણા યજ્ઞ ગોના વડા એને આણે જોઈ શકતા નથી એથી શું આપણે એમ કહીશું કે એઆ યજ્ઞ નથી ? પણ પિશાચ વગેરેને આપણે જોઈ શકતા નથી એથી શું આપણે એની હવાતી નહિ જાણીએ ? એ જવા દેવાનો અભિપ્રાય છે - પહેલાં એ ઉત્પત્તિનો અભિપ્રાય છે, તો જ C હા કાલાવિ જુ છે અને ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિ પ્રભાવિત્તુ છે

૨ જે ચીજ બહુ નજીક હોય તે પણ જોઈ શકાતી નથી - આપણી આખમા આજણુ આજેડુ હોય છે છતાં આપણે એ આજણુને જોઈ શકતા નથી કારણ કે, એ બહુ નજીક છે તેથી આજણુ એમ કમ કહીએ ? આ ખમા આજણુ નથી ?

૩ હિંમતો નાચ ચવાથી કેટલીક જાતી બીજોને પણ આપણે જાણી કે જોઈ શકતા નથી જેમકે, આધ્યાત્મ મુખો ગ્રન્થને જોઈ શકતા નથી અને બેરશ મુખો અજ્ઞાતો સાબળી શકતા નથી તેથી શું તેઓ - બીજો કાલ એમ કહી શકો ? ૨મ-૪૫ કે અજ્ઞાત નથી

૪ મનની અરિથ રિચરિને લીધે પણ વિવિધાન પાણીના પવાન આવી શકતો નથી જેમકે કાલ જણાવળી જાણેને વવાનનામા જ વિત્ત । પોતાને જાણે ચલાવતો હોય તે વખતે તેની વડે યજ્ઞને મોડી ધામનુમ્થા રાગ પણ ચાલે જાય તો તેને એની ખજા ગેની નથી કારણ એ ૮ એ વખતે એ વિત્ત રાગને જોવામા રિચર હોતુ નથી તો એથી એ જાણે કાલ એમ થી ગીને કહી શકે કે એની વડે યજ્ઞને ગમન નથી ગયો ? વળી જેમના મન કેટલે નથી એવા માલ માણુમે તો કાલ જણી શકતા જ નથી, એથી શું કાલ પણ મનુષ્ય હવાન પાણીને માનવામા જાનામની ક ?

૫. જે બાહુ જ ઝીણુ હોય તે પણ જોઈ શકાતું નથી—જેમકે, ઘરનાં જાળીયામાંથી બહાર નીકળતા વૃક્ષાડ અને બાકના ત્રમરેલુઆ આપણાથી જોઈ શકાતા નથી, તેમ પરમાણુ અને હયણુક તથા ઝીણી ઝીણી નિગોદો પણ જોઈ શકાતી નથી. કારણ કે, એ બંધાં ઘણાં જ ઝીણામાં ઝીણાં છે. તો શું તેથી એમ કોઈ કહી શકે ખરો કે, એ ત્રસરેલુ, હયણુક, પરમાણુ કે નિગોદો હયાતી ધરાવતી નથી ?

૬. કોઈ આડ આડી જગ્યાએ પણ છતી ચીંગ જોઈ શકાતી નથી. જેમ કે, ભીત આડી આવવાને લીધે તેની પાછળ રહેલા પદાર્થો જોઈ શકાતા નથી તો શું એમ કહી શકાય ખરું કે, ત્યાં પદાર્થો જ નથી ? અથવા આપણી મતિમંદવાને લીધે કોઈ ચોક્કસ વાત પણ આપણે ન જાણી શકીએ એથી એમ કેમ કહેવાય કે, એ વાત જ નથી ? એ જ રીતે આપણા કાન, આપણી ડોક, આપણું માથું અને આપણી પીઠ તથા ચંદ્રમાનો ખીન્ને ભાગ એ બધું આપણે માત્ર કોઈને કોઈ આડગને લીધે જોઈ શકતા નથી, એથી શું આપણાથી એમ કહી શકાશે કે, એ ચીજે જ નથી ? વળી, સમુદ્રના પાણીનું માપ આપણે કાઢી શકતા નથી, એથી એમ કેમ કહેવાય કે, એનું માપ જ નથી ? યાદ રાક્ષિત એાંછી હોવાને લીધે આપણે જોએલી વસ્તુને પણ મંભારી શકતા નથી, એથી એમ શી રીતે કહેવાય કે, એ વસ્તુ જ નથી ? તથા મૂઠપણાને લીધે સત્ય હકીકતને પણ આપણે જાણી શકતા નથી એથી એમ પણ કેમ કહેવાય કે, સત્ય હકીકત જ નથી ?

૭. વધારે તેજવાળા પદાર્થની હાજરીમા એાછા તેજવાળા પદાર્થો ઢંકાઈ જતા હોવાથી આપણે એને જોઈ શકતા નથી જેમ કે, સૂર્યની હાજરીમા તારાઓને અને ગ્રહોને કોઈ જોઈ શકતું નથી એથી શું એમ કહી શકાય કે, તારાઓ અને ગ્રહો નથી ? તથા અધારાને લીધે આરડામાં છતાં પદાર્થો પણ જોઈ શકાતા નથી એથી એમ શી રીતે કહેવાય કે, અંધારામાં પદાર્થો જ નથી ?

૮. કેટલીકવાર સરખાપણાને લીધે આપણે પોતે નાખેલી જ વસ્તુને જુદી પાડી શકતા નથી—મગના ઢગલામા મગની મુડી નાખ્યા પછી અને વલન ઢગલામાં વલની મુડી નાખ્યા પછી આપણાથી એ નાખેલો જ મુડી જુદી પાડી શકાતી નથી એથી એમ કેમ મનાય કે, મુડી નાખી જ નથી ? વળી, ખાણીના કુંડામા મીઠું કે સાકર નાખ્યા પછી તે તેમાં ભળી

૧) છે એથી આપણે એને પાત્ર કહી શકતા નથી, તેથી એમ તો ન જ કહેવાય કે ત્રણમાં મીડુ કે સામર નાખ્યા નથી ? એ રીતે અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે જીવી ચીજ પણ ન જણાય એના એ આડ કાણો છે અને એ આડે કાણો આખ્યસંપત્તિમાં પણ જણાવેલા છે અથાત્ જોમ હયાતી ધરાવતી ચીજ પણ એ આ નાણેને લીધે જોમ સમતી નથી તેમ ધર્માન્તિમય અને અધર્માન્તિમય વિગેરે પણ હયાતી ધરાવે છે છતાં સ્વભાવને લીધે જોમ સમતી નથી, એમ માનવું ઠિચિત્ત ગણાય પણ એ નથી, એમ તો વી રીતે કહેવાય !

હવે કલય એમ કહેવામાં આવે કે જે બીજે કાલ કારણને લીધે આપણાથી નથી જણાતી, તે પણ પાછાં કાલના જણવામાં કે જોવામાં હોય છે, કિંતુ આ ધર્માન્તિમય વિગેરે તો કાલજે કદી પણ જણવા કે જોવા હોય એમ જણાતું નથી, તેથી એની હયાતી વી રીતે મનાય ? એ પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે — જોમ જીવી પણ કારણને લીધે ન જણાતી ચીજ કાલના જણવામાં આવતી હોવાથી હયાતીવાળી માની સમય છે તેમ છતાં પણ કારણને લીધે ન જણાતા ધર્માન્તિમય વિગેરે પ્રગટાવિને જણાતા હોવાથી એની હયાતી શા માટે ન મનાય ? અથવા કદી પણ નહિ જણાતા પરમાણ્વો રૂપ એમાંથી જનની ચીજોને લીધે હયાતીવાળા માની સમય છે તેમ આપણાથી નહિ જણાતા ધર્માન્તિમય વિગેરે પણ એમાંથી થતી પ્રતિષ્ઠા વડે શા માટે હયાતીવાળા ન માની સમય ? ધર્માન્તિમય વિગેરેને લીધે જે જે પ્રતિષ્ઠા થાય છે તે આ પ્રમાણે છે — ધર્માન્તિમય ગતિવાળા પદાર્થને સદાય આપે ઇ અધર્માન્તિમય ગિચિત્તવાળા પદાર્થને સદાય આપે છે, આપણાન્તિમય અવગાહ મેળવનારા પાણીને અવગાહ આપે છે, અને કાગ નામનો ભાવ વર્તતા પત્થોના વર્તનમાં મદદ કરે છે તથા પુતંગનો તો પ્રલય જોઈ સમયે એવા છે અને અતુમાનથી પણ કળી સમય એવા છે હવે કલય એમ કહેવામાં આવે કે, આપણ વિગેરે તો એની પ્રતિષ્ઠાને લીધે હયાતીવાળા માની સમય પરંતુ ધર્માન્તિમય અને અધર્માન્તિમયને હયાતીવાળા વી રીતે માની સમય ? ધર્માન્તિમય અને અધર્માન્તિમયને હયાતીવાળા માનવાની સુખિ આ પ્રમાણે છે — જોમ જણાતી ઇજાવાળા માણસો જોવામાં નથી, તળાવ, ધરો કે સરોવર પાણી ઉપર આપે છે તેમ ગતિના પરિણામવાળા જડ કે ચેતનને

યતા વિના જ થઈ શકી હોય—એ પક્ષી, અગ્નિ કે વાયુની પ્રતિમા પણ
ધર્માસ્તિમયની સદાયતા જેવી છે એ જ પ્રમાણે એવી એક પણ સ્થિતિ
નથી જે અધર્માસ્તિમયની મજબૂતા વિના જ થઈ શકી શકે—હોય અર્થાત્
એવું એક પણ ઉદાહરણ નથી મળતું કે જેની ગતિ અને વિધિ, ધર્મા
સ્તિમય અને અધર્માસ્તિમય વિના થઈ શકી હોય. તો પછી એ જાતના
ઉદાહરણ સિવાય કોઈ પણ પ્રામાણિક ધર્માસ્તિમય અને અધર્માસ્તિમયનો
વિરોધ શી રીતે કરી શકે? ધર્માસ્તિમય અને અધર્માસ્તિમય કયા કયા
પ્રકારનો ઉપકાર કરે છે? તેની વિગત અને યુક્તિ આ પ્રમાણે છે :—તત્ત્વાર્થ
મૂળમાં એ વિશે જણાવ્યું છે કે, ધર્માસ્તિમય અને અધર્માસ્તિમય ગતિ
વથા સ્થિતિમાં સજાયતા આપે છે અને એઓનો ઉપકાર પણ એ જ છે.
જેમ કયાય સાગ સંત્રનો મગવા હોય ત્યાં મિત્રુક લોકો જેવાનું મન દે
જે જાત કાઠ સંત્રનો મિત્રુનોકોનો હાથ પકડીને તેઓને રહેવાનું કહેતા
નથી પરંતુ તેઓ (સંત્રનો) તો રહેવામાં નિમિત્તરૂપ છે તેમ ગતિ અને
સ્થિતિમાં ધર્માસ્તિમય અને અધર્માસ્તિમય પણ નિમિત્તરૂપ છે એ
જાણવને હમણી યુક્તિ આ પ્રમાણે છે—જેમ માગવામાં જવાનું મામથ્ય
છે અને જવાની ધરના પણ છે પરંતુ તે, નિમિત્તમત્તરૂપ પાણી વિના
જલિ કરી શકતું નથી તેમ જડ અને ચેતનમાં જવાનું અને બેસવાનું
મામથ્ય છે—એવી ધરના પણ છે તો પણ નિમિત્તમત્તરૂપ વિના તેની ગતિ
કે સ્થિતિ થઈ શકે નહિ—એ ગતિ અને સ્થિતિમાં જે સ્ત્રીનું નિમિત્તરૂપ
શાય છે તેનું જ નામ ધર્માસ્તિમય અને અધર્માસ્તિમય છે આમણ
વંશ તો વળી માત્રને અવકાશ આપે છે અર્થાત્ એ પણ, અવકાશ
આપવામાં નિમિત્તરૂપ છે અને એનું અવકાશ પણ એ અવકાશ કે અવગાદ છે
અતી કાલ એમ કહેવામાં આપે કે, અવગાદ થયું જેમ આમણમાં છે તેમ
પુરુષશાસ્ત્રિમાં પણ છે—એવી એને એકલા આમણનો જ ધર્મ શી રીતે
કહેવાય? જેમ જે આમણનો પ્રીય જો આમણનો ધર્મ છે તેમ અવગાદ
થયું આમણમાં છે અને પુરુષશાસ્ત્રિમાં પણ છે માટે એ (અવગાદ) પણ
જાતો ધર્મ ગણાવે જેટલે એ પ્રકારનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—તે કે
અવગાદ પણ આમણમાં અને પુરુષશાસ્ત્રિમાં—અને એ તો પણ આમણમાં

શ્રીઓ વંશશાસ્ત્ર-અધ્યાય પાંચમાનું મૂલ ૧૭ મ 'ગતિ-સ્થિતિ-
વપરો પમા-અવગાદ-વગાદ' - ૧૧ અનુ.

અવગાહ મળી શકતો હોવાથી એ (આકાશ) પ્રધાન છે અને પુદ્ગલાદિ તો આકાશમાં અવગાહ મેળવતાં હોવાથી અપ્રધાન છે માટે આ સ્થળે પ્રધાન એવા આકાશનો અવગાહ ધર્મને જ ગણવામાં આવ્યો છે અને એને (આકાશને), જ અવગાહમાં ઉપકારી ગણવામાં આવ્યું છે. એ રીતે અવગાહ આપનામાં ઉપકારી એવા આકાશની પણ સાખીતી થઈ શકે છે. જો કે આકાશ, આંખે કે બીજા કોઈ ઇન્દ્રિય વડે જોઈ શકાતું નથી તો પણ શક્ત એના અવગાહ ગુણને લીધે જ એની હયાતી માની શકાય છે. સંસ્કૃષ્ટનો અવાજ થવામાં સંસ્કૃષ્ટની પેઠે મનુષ્ય, એનો હાથ અને એનું મુખ એ બંધા કારણે છે, તો પણ માત્ર પ્રધાનપણાને લીધે એમાંથી નીકળતો અવાજ, સંસ્કૃષ્ટનો જ ગણાય છે તથા જવનો અકુરો થવામાં જવની પેઠે જમીન, ખાણી અને પવન એ બંધા કારણે છે, તો પણ માત્ર પ્રધાનપણાને લીધે એ ઉગતો અકુરો જવનો જ ગણાય છે તેમ અવગાહ ગુણ આકાશ અને પુદ્ગલાદિ—અન્નમાં છે તો પણ પ્રધાનપણાને લીધે એ ગુણ, આકાશનો જ ગણાય છે અને એ વડે જ એની સાખીતી થઈ શકે છે.

વૈશેષિક મતવાળાઓ એમ કહે છે કે, શબ્દ, એ આકાશનો- ગુણ છે અને આકાશની નિશાની પણ એ જ છે. પરંતુ તેઓનું એ કથન ખોટું છે, કારણ કે, આકાશ અને શબ્દ વચ્ચે મોટો વિરોધ છે—આકાશ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વિનાનું છે અને શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ-વાળો છે, એ રીતે જે બે ચીજમાં પરસ્પર મોટો વિરોધ હોય તે કદી પણ ગુણ અને ગુણી હોઈ શકે નહિ. શબ્દનો પડવો પડે છે અને એ પોતે પણ બીજા પુદ્ગલથી દબાઈ જાય છે માટે શબ્દમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ હોવાં જ જોઈએ અને શબ્દ એવો છે માટે જ આકાશનો ગુણ હોઈ શકે નહિ.

ચીજ માત્રમાં સમયે સમયે જે વર્તવાની ક્રિયા થઈ રહી છે તે વડે જ કાળની હયાતી બાહ્યી શકાય એવી છે એ વર્તવાની ક્રિયા દરેક દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં હયાતી ધરાવે છે અને એની હયાતી, કાળ સિવાય કોઈ શક્તી નથી માટે એ વર્તવાની ક્રિયાની હયાતી જ કાળની હયાતીને ટેકા આપે છે. લોકમાં પણ કેટલાક કાળ વાચક શબ્દો સુપ્રસિદ્ધ છે, જેમ કે; યુગપત્, અયુગપત્, ક્ષિપ્રમ્, ચિરમ્, ચિરેણ, પરમ્, અપરમ્, વર્ત્યતિ, વૃત્તમ્, વર્તેતે, દ્વન્, શ્વન્, અથ, સંપ્રતિ, પરત્, પરાતિ, નક્તમ્, દિવા, ઈષમન્, પ્રાત્, સાયમ્, ઇત્યાદિ. એથી પણ મદાર્થમાં થતા પરિણામનો હેતુમૂલક કાળ

પાણીમાં નાખવામાં આવે છે ત્યારે એનું જ્ઞાન નેત્ર અને અર્ધાંતરી થઈ જાય નથી, પરંતુ કંઈક ડગ અને નામિદાઈ જ થઈ શકે છે. એ પરમાણુ-ઓમાં જે આ વસ્તુના કુદરત થયેલા છે તે કામ તેઓની જુગી જુગી વાવડને લીધે નહિ પરંતુ તેને થયેલા એક જાતના અંતર્ગતી થયેલા છે. આમાં જે 'નિ' અને 'શી' પાણીના ન હોય તેના નાખ્યું તેના અને જે 'નિ' અને 'શી' પાણીના નાખ્યું છે તેના પરમાણુ એ કામ જુગી જુગી જે જાતના નથી-તે પાણીના પરમાણુ એ નહિ જાતના જે જાતના માત્ર અર્ધાંતરી લીધે એમાં એમાં 'નિ' અને 'શી' એમાં આવે છે. એ જ પ્રકારે પૃથ્વીમાં, પાણી, તેજ અને વાયુ એ આસાના પરમાણુ એ એક પરમાણુ છે જ્યાં કંઈક અંતર્ગતે લીધે જ એમાં 'નિ' અને 'શી' એમાં આવે છે અને એ અવા દરેક ઇલેક્ટ્રિકથી વાળી શકાય નથી એવી એ આસાને જુગી જુગી જાતના પરમાણુઓ માત્ર તે કામ કરીને ચક્રિયકરણ નથી. આજના કિષ્કર જાતના અર્ધ છે કે, ગ્રાહક પણ પુરુષકરો જ ગુણ છે, તે જાતને લીધેથી સમજામાં માટે નીચેની ચુક્રિયકરણ પુત્રી છે -

ગ્રાહક અને આકાશ વચ્ચે અનેક પ્રકારના વિગેરે લેવાય છે તે અત્યંત કોઈ પ્રકાર ગાળુ-ગાળી આવ થઈ શકતો નથી—શબ્દ, ગતિ, કંઈ, માયુ, હબ્બુ ના, મા, નાસિકા, આંક, અને તાગવુ-એ એ કેન્દ્રોથી પેદા થાય છે અને પેદા થતી વખતે દોલ તથા આકાર વિગેરેને કાપે છે માટે મૂર્તિ-વાળો એટલે અકારવાળો છે અને આકાશ તો આકાર વિનાનું છે અને કયાયથી પેદા થાય તેવું નથી-નિત્ય છે.

ગ્રાહક, મનુષ્યના કાનને એક કંઈ શકે છે અને આકાશ તો એ કાંઈ કરી શકતું નથી. વળી—શબ્દ, કે કયા પછી કયા અથડાયેલા પત્થરની પેડે પાછો પડે એવો છે, શબ્દ, વડકાની પેડે લ્યાં લ્યાં જઈ એવો છે, ગ્રાહક, અગ્નિના વપતી પેડે પડેલો થઈ જઈ એવો છે એટલે કેલાઈ શકે એવો છે, શબ્દ, તુલુ અને પાણીની પેડે વાયુવડે લઈ જઈ ગાસ એવો છે, ગ્રાહક, દીવાની પેડે અંધી દિશાઓમાં કેલાઈ જઈ એવો છે, શબ્દ, બીજ કોઈ મોટા શબ્દની કાનગીમાં, અર્ધની કાનગીમાં તાગઓની પેડે દમાઈ જાય એવો છે અને શબ્દ, કોઈ નાના (જીભ) ગ્રાહકને, સૂર્ય જેમ તાગઓને કાઢી દે તેમ કોંઈ દે એવો છે, આ અંધા કાનગીથી ગ્રાહક, આકાશનો ગુણ હોઈ શકતો નથી. આકાશ અરૂપી હોવાથી તેનો ગુણ પણ અરૂપી જ હોવો જોઈએ-એ

રીને જો રામ અપી હોય તો ઉપર પ્રમાણે જે જે વિધિઓ રામ મનરે
જણાવી છે તે કાંઈ પ્રકાર વગી રહે એમ નથી અને એ વગી વિધિઓ
નો પાલન પ્રસન્નપ દોવાથી જોગી પણ નહીં રામ એમ નથી—એ પ્રમાણ
રામ પુનઃસનો જ ગુણ છે એમા હવે જગપતિ સામે દંડ નથી

જેવે દંડ રામ એમ કહેવામા આવે કે સખમા આ રાખ ટુગી મના
પડી તેના દુઃખાઓમા જેમ આપણે રૂપને જેલ રાખીએ ત્રીજે નેમ રામ મા
પણ આપણે રૂપને કેમ જેલ ગમવા નથી ? એનો જવાબ મોટા જ છે
રામમા રહેલુ રામ અવિઝીત છે એવી આપણી આજે જે જેલ રાખ
એવું નથી જેમ દોવા જુઝાઈ ગયા પડી મેલી ડિગાના રૂપો ના પુણ્ય
ગવના પમાડના રૂપને આપણે જેલ લેવા નહીં તેમ રામના રૂપની
અસલ શીશુનદ દોવાથી તે પણ આપણાથી જેલ રાખ નથી મે ગીતે
મવ પ્રમાણે રામ પુનઃસવપણ મનીવ વગી થયું છે હવે પ્રમાણ અને
હારો એ પણ પુનઃસ દોવાથી એવું પુનઃસવ આ પ્રમાણે સામીવ
કેવાનું છે—જેમ ભીવ પુનઃસવ છે મારે જ આખમા દેવી જોરાની
રક્તિને આડે આસી રહે છે તેમ અપ્રમાણ પણ માખમા લી જેલની
રક્તિને આડે આવનો નાનારી પુનઃસવ છે વળી જેમ મધ પુનઃસવ છે
મારે જ કાંઈ પણ નીજને રાગી રામ છે તેમ અપ્રમાણ પામી રામ
દાખી નો દોવાથી પુનઃસવ છે—એ રીતે એના પુનઃસવમા જો નારો
કે જેલ મેનો જણાતો નહીં રામ જેલ દંડ વાનું પુનઃસવ રામ
આપણો દંડ અપી જી રે કે તેમ જોયે પણ રામ રામ આપી
જી રામ દોવાથી પુનઃસવ છે—એ રીતે રામ પામી રામ પામી
મામીવ વગી રહે છે

જેમ હારો અને મના પુનઃસવ છે તેમ રામ રામ પામી રામ
પ્રતિનિય પણ પુનઃસવ છે કારણ કે એ પામી રામ પ્રતિનિય રામ
જોરેની પેડ આખમા છે દંડ રામ રામ રામ રામ રામ રામ
પણ પ્રતિનિય પણ પુનઃસવ રામ તો ને રામ (પ્રતિનિય પામી
જોયો) એવા દંડ અમાને બેગને એવી આમ રામ રામ રામ
એના ઉપર આ પ્રમાણે છે—જેમ દંડ રામ રામ રામ રામ રામ
પેસી જાય છે રામ એવ તોગના અમાના રામ પેસી રામ રામ
દંડ એવા રામ મા પામીના પુનઃસવ પેસી રામ છે તેમ એ પણ એવા

આરિસામાં પણ પ્રતિબિંબનાં પુરુષો પેસી જાય છે—શિલામાંથી પાણી
 ઝરતું હોવાથી, લોહનો ગોળો નો લાગતો મેવાથી અને સુગંધમાંથી પચ્ચે
 નીકળતો હોવાથી શિલામાં પાણીના, લોહનાં અગ્નિનાં અને સુગંધમાં પણ
 પાણીનાં પુરુષોની દયાની દોરી વિગત વિગતની જે નેમ આરિસામાં પણ
 આપણે પ્રતિબિંબ જાણતું હોવાથી એ પ્રતિબિંબ, પુરુષરૂપે દેખે તે જ
 ધરી સંદે અત્યંત છે જ્ઞાનપણે એટલે તરફ નો પડગદ પડે, એમાં કોઈના
 પણ એ મન નથી કાગળ કે, એ તરફ, અગ્નિની પેઠે આપણને તરફે છે,
 મતાપે છે અને એમાં પણ હાથે છે ગદ અને નીચે વિગેરેનો પ્રકાર પણ
 પુરુષરૂપ છે. કાગળ કે, એ પ્રકાર, કાગળ પાણીથી પેડે આપણને આનંદ આપે
 છે અને અગ્નિની પેડે એમાં પણ નેડે છે તથા એમ પ્રકાર આપણને દીવાનો
 પ્રકાર પુરુષરૂપે દેખે છે નેમ પ્રકાર આપણને અદ અને અગ્નિનો પ્રકાર
 પણ પુરુષરૂપે દેખે એ જગત્તર પણ મેલતું છે. પદ્માગ વિગેરે મનુષ્યોનો
 પ્રકાર અત્યંત સુખીવ એટલે કોઈ પણ નદિ અને કોઈ પણ નદિ એવાં-કે.
 આ પ્રકારે આવા. ગમે અને પ્રકાર-એ જનાં પણ પુરુષરૂપે સાચીવ થઈ
 ચૂક્યા છે અને સાચે જૈનશાસનના મનેદા અગ્રવસ્ત્રની વાજ્યા પણ અર્ધા
 જ સનામ થઈ જાય છે.

ઈતિ અશ્વયાદ.

પુણ્ય.

કર્મનાં સતપુણ્યોનાં નામ 'પુણ્ય' છે. ૪૬

શુભ કર્મના પુરુષોને પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. જે કર્મના પુરુષો
 તીર્થસ્થળ અને ગર્ભ વિગેરે મેળવવામાં નિમિત્ત રૂપ થાય છે તે પુરુષોને
 શુભ કર્મના પુરુષો કહેવામાં આવે છે એ કર્મના પુરુષો જીવને ચોટલા
 હોય છે અને એનું ખીજું નામ કર્મની વગેરે (કર્મગણ) પણ છે.

પાપ અને આસ્રવ.

પુણ્યથી વિપરીત પ્રકારનાં પુણ્યોને પાપ-પુણ્યો કહેવામાં
 આવે છે. મિથ્યાત્વ, વિપયાસક્તિ, પ્રમાદ અને કપાય વિગેરે એ
 પાપ-અવતાં કારણો છે અને એ જ અવતાં કારણોને જૈનશાસનમાં
 'આસ્રવ' નું નામ આપેલું છે. ૫૦

પાપના પુરુષોને અશુભ કર્મના પુરુષો દેહવામાં આવે છે કારણે
કે, એ પુરુષો નરક વિશે અશુભ જ્ઞાના કાણ છે—એ પાર-પુરુષો પણ
જીવની સાથે જ નોંધવા દોષ છે

પુણ્ય અને પાપની દયાની આત્માને જે પાપ મત બને છે તે બધાનો
અગ્રી નિવેડો કરવાનો દોષથી, મધતરના પેગમાં આવી જાય છે તે પુણ્ય
પુણ્ય અને પાપને અગ્રી આમ જીવ જાણ્યા પા છે તે વિશે જે જે મતબેદો
છ તે આ પ્રમાણે છે —

દેહવામાં કહે છે પાપ વંતર નથી, પણ એકતુ પુણ્ય જ છે દેહવામાં
કહે છે કે પુણ્ય વંતર નથી પણ એકતુ પાપ જ છે ખીજાઓ તો કહે છે
કે, પુણ્ય અને પાપ એ જ છે જીવ જીવ વંતર નથી પણ 'પુણ્ય-પાપ'
નામન સાધારણ એ જ વંતર છે, એ એક જ વંતરમાં પુણ્ય અને પાપનું
મિશ્રણ થાય છે અને એ જ વંતર મુખ અને દુષ્ટ વડે મિશ્રિત થાયેલા
જીવન કાણુ બને છે

વળી ખીજા દેહવામાં કહે છે કે, તમુક કર્મ—વંતર જ નથી, જે આ
જીવ સંસારનો પ્રપચ આવી ગયો છે તે તો સ્વભાવે કરીને ચાલે છે—આખા
કે છે

એ બધા ઉપર જાણવેલા મનો બાજુ નથી, એનું કારણ આ પ્રમાણે
છે—પુણ્ય અને પાપ એ બંને વંતર જીવ જીવ વંતર નથી પણ એકતુ
વિનાના સ્વરૂપ વંતરો છે કારણ કે એ બંનેના જોડા વંતર જીવ જીવ
અને પાપ મુખ વિનાના અનુભવ છે—પુરુષનું જીવ મુખ છે અને પાપનું
જીવ દુષ્ટ છે પ્રયેક પ્રાણી એ મુખ અને દુષ્ટ બંને વંતર જીવ જીવ જીવ
અનુભવે છે, પણ પાપ એક ખીજામાં નાજા એ મુખ અને દુષ્ટ અનુ
ભવવા નથી જોઈ જીવ જીવ અને સ્વરૂપ જીવને જોડે એ જીવના
જીવ જીવ જીવ દોષથી અગ્રી સમાવ છે તેમ મુખ અને દુષ્ટને
જીવે જીવે અને સ્વરૂપ અનુભવ થતા દોષથી એ જીવના પણ બે
જીવ જીવ અને સ્વરૂપ કારણે કે તેનું જીવ દોષને જીવે એ અગ્રી પણ
જીવ જીવ છે અને એ અગ્રી જીવ, જીવના વાધા વિનાની અને સુખી
દોષથી એ વડે પુણ્ય અને પાપ નામના બે જીવ જીવ અને સ્વરૂપ
વંતરની પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકે છે અને આ જ એ સુખી જીવના
જીવ અને જીવની જીવ શકે છે

હવે જે લોકો કર્મને માનવા નથી એવા નાસ્તિકો અને વેદાંતિઓ છે તે આ પ્રમાણે કહે છે:—

“ પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને અપુણ્ય જેવા છે, પરંતુ એ કોઈ વાસ્તવિક તત્ત્વ નથી એથી એ બંનેના કળાન્ય-સ્વર્ગ અને નગ્ન તો વ્યાપી જ હોય ? ” તેઓના આ કથનનું બુદ્ધિએ આ પ્રમાણે છે —

જો પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને અપુણ્ય જેવાં જ હોય અને કોઈ ખાસ તત્ત્વરૂપ ન હોય તો મંસારમા જે સુખ અને દુઃખ થવા કરે છે એની ઉત્પત્તિ શી રીતે થશે ? તમામ માનવા પ્રમાણે તો સુખ અને દુઃખ કદી કોઈને પણ ન થવા જોઈએ. કારણ કે, કાન્ય વિના કોઈ કામ થઈ શકતું નથી પરંતુ તમામ એ બાતનું માનવું વદન વિરૂદ્ધ જણાય છે. કારણ કે, મમાગતો પ્રત્યેક પ્રાણી, કાળે ફરે સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરે છે. જુઓ તો જણાશે કે, મનુષ્ય તરીકેનો મન્યો હક હોવા છતાં-ભોગવતાં છતાં-એક મનુષ્ય શેષાઈ કરે છે, એક મનુષ્ય શુભાગી કરે છે, એક મનુષ્ય લાખોને પાળે છે, એક મનુષ્ય પોતાનું પેટ પણ ભરી શકતો નથી અને કેટલાક દેવોની પેઠે નિરંતર મોજ જ કર્યા કરે છે ત્યારે કેટલાક નારકાની પેઠે દુઃખ ભોગવી ભોગવીને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકાર કરી ચલા છે-એ પ્રકારે સુખ અને દુઃખનો અનુભવ સૌ કોઈને થતો હોવાથી તેના કારણરૂપ પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનો સ્વીકાર જરૂર કરવો જોઈએ અને એનો (એ બન્ને તત્ત્વનો) સ્વીકાર કર્યા પછી એના કળાન્ય સ્વર્ગ અને નગ્નને પણ માનવા જોઈએ.

જેમ અંકુરો ખીજ સિવાય થઈ શકતો નથી તેમ સુખ, પુણ્ય સિવાય અને દુઃખ, પાપ સિવાય થઈ શકતું નથી માટે એ બન્ને તરવોને-પુણ્ય અને પાપ તરવોને—જરૂર માનવા જોઈએ

હવે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, જેમ ઘૂંટો, ચરખો અને સાડલો વિગેરે આકારવાળી ચીજો આત્મામાં થવા અને આકાંગિનાના જ્ઞાનનું કારણ થાય છે તેમ સ્ત્રી, ચંદન અને માળા વિગેરે સારી સારી સ્થૂલ ચીજોને અમૂર્ત એવા સુખનું કારણ માનવી અને ઝેર, કાંટો તથા સર્પ વિગેરે નહારી નહારી સ્થૂલ ચીજોને અમૂર્ત એવા દુઃખનું કારણ માનવી એ વ્યાજબી છે, પરંતુએ પ્રલક્ષરૂપ ચીજોને મધીને પરાક્ષરૂપ પુણ્ય અને પાપને સુખનું તથા દુઃખનું કારણ કલ્પવા એ કોઈ રીતે યુક્તિયુક્ત જણાતું નથી પરંતુ તેઓનું આ કથન પણ ખોટું છે અને તે આ રીતે છે.—જે એક ચીજ એક જણને

વિશેષ મુખ કે દુષ્ણ આપે છે તે જ સીજ ખીમ જણને જોણુ મુખ કે
 દુષ્ણ આપે છે આને જો સીજ એ મનુષ્યને મુખતુ કાગળ થાય છે
 તે જ સીજ ખીમ મનુષ્યને દુષ્ણ મગજ થાય છે—૬૫૫ ખાનારો એક
 મનુષ્ય આત્મ ભોગને છે સારે ખીમને મનુષ્ય એનો એ જ ૬૫૫ ખાધને
 મુખ ભોગને છે—૬૫૬ થાય છે અને જો તમારા કહેવા પ્રમાણે મૂલ્ય
 વસ્તુઓ સાતે જ મુખ અને મુખ મગજ થતી હોત તો એ જ સીજ
 એને મુખતુ મને ખીમને દુષ્ણતુ મગજ તી રીતે થાય ? માટે એ
 તત્ત્વના મુખ અને મુખના અનુભવ થવાનું કાંઈ ખીમું જ
 કાગળ દોડુ જોઈએ—જે પરાઈ છે અને આ નજરે જણાવી સ્થૂન પદ્યોની જેવું
 સ્થૂળ નથી જો એ તત્ત્વના એટલે એક જ સીજથી થતા મુખ અને
 દુષ્ણના અનુભવનું કાંઈ પણ કારણ જ ન હોય તો મતો એવો અનુભવ
 જ ન થયો જલજે અથવા એવો મનુભવ રોજ થયો જોઈએ મગજ કે જે
 વસ્તુ કે પ્રત્યક્તનું કાંઈ પણ મગજ ન હોય તે મતો ન જ થતી જોઈએ—
 વા રોજ થતી જોઈએ—એવો અનુભવ તો નિયમ છે વસ્તુ આવી તો
 એવું થતું જણાતું નથી માટે જ ન જો મુખના અનુભવના કાગળને
 માનવું પારો મને જો એ મગજને કોઈ તે પુષ્ટ અને પાપ મિત્રાય
 ખીમું હોઈ શકે નહિ ૧૮૫૫મા જ્યુ છે કે સમગ્રની સરખાઈ હોવા
 છતાં જે તેના રાખા વિશેષતા જણાય છે અર્થાત્ જે મામતી કોઈને વધાર
 અને કાંઈને જોણુ મુખ દુષ્ણ રે ૧ કહે છે વા જે એક મામતી એકને
 સુખી કહે છે અને તે જ મામતી ખીમને દુષ્ણી કહે છે તે જુ માર ખામ
 મગજ મિત્રાય હો ૧૬ નહિ હો તો તમારું જેમ કાગળ મિત્રાય થશે થઈ શકતો
 નથી તેમ કાંઈ પણ મગજ મિત્રાય પર જણાવેતો વિચિત્ર અનુભવ થઈ
 શકતો નથી માટે એ અનુભવ માર ખામ માર જોણુ જોઈએ આને જો
 મગજ છે તે જ કંઈ છે

૧મી પુષ્ટ અને પાપની માત્રીની બીજી રીતે આ પ્રમાણે પણ થાય
 છે—આ વાત તો મોટી ખીમી જણાય છે કે અસામાય થતી રેખા પ્રતી
 ફગવાની જણાય છે—જેમ એ કરવાનું ફગ (ચોખા વિગેરે) ખેડવાને મળે
 છે તેમ ૧૮ વિગેરે માત્રી કિયા મગજનું અને કિયા વિગેરે નાપરી કિયા

કરવાનું જાણ તેના દરેક કરનારને મળવું જોઈએ. અને જે એ જાણ મળે છે તે જ પુણ્ય અને પાપ મિશ્રાય બીજી કાંઈ દોષ મદતું નથી મારે એ યુક્તિથી પણ પુણ્ય અને પાપની હયાતી કરી શકે છે.

હવે, કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, જેમ ખેડતુ જાણે ચોખ્ખા વિગેરે પ્રસન્ન છે તેમ માન વિગેરે સાગી ક્રિયાનું જાણ લોકમાં નવાગની કીર્તિ અને પ્રશંસા છે અને હિન્દુ વિગેરે નકારી ક્રિયાનું જાણ મામનમત્રણ અને તર્મિ છે—એમ માનવું અર્થાત્ એ જાણે ક્રિયાનાં પુણ્ય અને પાપ જેવા પરોક્ષ જાણ ન દ્રશ્યતા ઉપર જણાવેલાં પ્રસન્ન જો ન દ્રશ્યતા એ વધારે સુક્તિ-મંગલ છે. વળી લોક-સમુદાય પણ એવી જ પ્રતિનિધિ કરતો જણાય છે કે, જેનું જાણ નજરે નજર મળતું હોય અર્થાત્ માન વિગેરે દેવાની જેવો ઉધાર ધધો કરનારા ઘણા ચોખ્ખા માણસો છે મારે ખેડ વિગેરે પ્રવૃત્તિની જેવું આ માન વિગેરે ક્રિયાનું જાણ પણ પ્રત્યક્ષ જ છે અને એમ માનવું જ લોક-સમુદાયને માન્ય પણ છે જૈન મિદાવની દૃષ્ટિએ તો ઉપરનું કથન વદન ખોટું જણાય છે અને એ આ રીતે છે—વમાગ કહેવા પ્રમાણે ખેડ અને વેપાર વિગેરે હંસારૂપ ક્રિયા કરનારા ઘણા માણસો છે અને મ્વાર્થ સાગ કરવા પૂર્વક માન વિગેરે પવિત્ર ક્રિયા કરનારા ઘણા યોગી માણસો છે એ ઉપરથી જ એમ સાબીત થઈ શકે છે કે, એ હિસાબ ક્રિયાનું જાણ, દુખનું કારણ પાપ છે. કારણ કે, મમારમાં સરવાળે સુખી કરવા દુખી આત્માઓ ઘણા વધારે છે અને એ જોવા અનેક પ્રકારની હિસામય ક્રિયાઓ કરી રહ્યા છે. જે હવે તમારી માન્યતા મુજબ એ હિસામય પ્રવૃત્તિનું જાણ પાપ ન હોય અને મંસારમાં મળતું જ કાંઈ પ્રસન્ન જાણ હોય તો એ જોવા પાપગદિત હોવાથી મરવા જ સીધા મુક્તિ ભણી જવા જોઈએ અને સાંથી કદી પણ પાછા ન જવા જોઈએ જે આમ થાય તો મસારનો ૧૫ આત્મા ભાગ એ જાતનો હોવાથી સીધા મુક્તિ મેળવી શકે અને પછી મંસારમાં ઘણા જ યોગી એટલે કે જેઓ સુખી સુખી છે તેઓ જ આપણી નજરે આવી શકે એથી ‘સંસારમાં અનંત જીવો છે, એવી’ હકીકત ખોટી થઈ જોઈએ અને એક પણ દુખી આપણી નજરે ન દેખાવો જોઈએ પરંતુ એમ તો કાંઈ જણાવું નથી એટલે સંસારમાં જેવાં માણસ પડે છે કે, સુખિયા કરતાં દુખિયા અનેક ગણા વધારે છે અને સુખિયા તો ઘણા યોગી છે. મંસારની આ જાતની દશા ઉપરથી તો કહી શકાય એમ ચોક્કસ થઈ શકે છે કે, જે આ

દુષ્ક્રિયા થોડા જલ્દીથી એ તેઓ જ પૂરે જ મળા દરેની દિસામય પ્રગતિ
 આના પ્રગટ છે અને એ જ લોગે રાખી રવાની જાણવાને પગલાં છે
 અને જે આ રજા થોડા સુખિયા તો જલ્દીથી એ તેઓ પૂર જ મેં મેલી
 રાત નગરે શુભ પ્રગતિઓના પ્રગટ છે અને એમની ઓગી સુખ્યા જ
 પુણ્યની દયાની માટે બમ છે હવે - ત્ય એમ હેનામા આવે કે દાનાદિ
 શુભ ક્રિયાનું ફળ મને નિર્મા - અશુભ ક્રિયાનું ફળ શુભ એવું-
 વિપરીત બવારજી ના માટે ન હોય ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે — જો
 એવું વિપરીત બના શુ માનું હોત તો મસાગમા દુષ્ક્રિયા રજા ઓગા
 દેખાવા જોએ અને બને કેમજે સુખિયા સુખિયા જ દેખાના જોઈએ મરજી કે,
 નાદિ ક્રિયા કરનારા રજા ઓગા છે સારે દિમાર્મ ક્રિયા કરનારા
 એનારી અને મંજા વગરે જ- તમ હોવાથી એ જાતનું વિપરીત બવારજી
 માનું હોય હવેનું નરી વળી પુણ્ય અને પાપની મામીની માટે આ એ
 જીવ પશુ પુનિ કે—મા જીવો નરખા કે તો પશુ એમનું શરીર
 સુ ? સુકોગ દેખાતું પાએ ઉત્તરોની પકિરૂ અને નિગરો રાય છે
 સારે માનવનું શરીર કે પુ બેગોગ માછી ન મમે એવું જોવાથી આ ગેગી
 હોય છે કોઈ મનુષ્ય કે તો કે પશુ કે—આ જાતની વિચિત્રતા જીવોમા
 કારણ સિવાય ધરી સમ્પત્તી નથી અને એ વિચિત્રતાનું જે માય છે તે જ
 પુણ્ય અને પાપ છે હવે જોમ જેવામા આવે કે બાપ તેમ જોડા અને
 કે તેવા દેહ એ જાતના ના ન્યાયી એ વિચિત્રતાનું કારણ મા
 બાપ જ હોય છે કે પશુ પશુ એવું પુ. અને પાપ હવે સમ્પત્તિ
 નથી એનો ઉત્તર મા પ્રમાણે છે — જો એ વિચિત્રતાનું કારણ મા બાપ
 જ હોય હવેના તો માનના મામાપની ખતી પ્રજા જો ? ખતી મામાપની
 આગળ પ્રજા કે મા મામાપની મુગેગ પ્રજા અને મુગેગ મામાપની બેગેગ
 પ્રજા—એ જાતની વિચિત્રતા થવાનું કારણ ? તમ જે જોમા બાપના
 મે પડોમા એમ જાતુ તો જીવે મળ, મ નેગેગ તો જીવે બેગેગ
 એ જો વિનાના તો જીવે જો વાગો—કાર્યદર્શિ વિચિત્રતા થવાનું શું
 માય ? જાગર વિચાર ફરી જોવા મા સમય છે કે એ વિચિત્રતાનું કારણ
 મા બાપ તો હોઈ સમ્પત્તિ નથી પશુ જના સોવેસોવાના કર્મ—એટલે પુણ્ય અને
 પાપ—હોઈ શું જ—શરીરના તમા વિગેનું માય પુણ્ય છે મો શરીરના
 બેગેગપણ વિગેનું કારણ પાપ છે અથવા તો પુનિથી પશુ પુણ્ય અને
 S J P W 14

પાપની હયાતી માખીવ થઈ શકે છે અથવા છેવટે એમ એમ કહીએ છીએ કે, સર્વજ્ઞ પુરુષે એ એ વસ્તુની એટલે પુણ્ય અને પાપની હયાતી કહી છે માટે દરેક મુમુક્ષુએ એના દલા પ્રમાણે માનવું નેહ્યું. આ વિશે અહીં લખ્યા કરતાં પણ વિશેષ ચર્ચા થઈ શકે એમ છે, પરંતુ લખાણના ભયથી એને અહીં લખી નથી, જે ભાષીને એ વિશેષ ચર્ચાનો રમ હોય તેને વિશેષાવશ્યકની ટીકા નેવાની ભલામણ છે

હવે અહીં આશ્રવવસ્તુત્વનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે — ‘આશ્રવ’ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે — જેમ કુંડામાંથી પાણી ચૂએ છે તેમ જેમાંથી કર્મો ચૂએ છે તેનું નામ આશ્રવ છે. જે જે કારણોથી કર્મો ચૂએ છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે — મિથ્યાત્વ, અવિગતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ. માયા દેવ, સાચા ગુરુ અને માયો ધર્મ એ ત્રણેને સાચા ન માની ખોટા માનવાનું નામ મિથ્યાત્વ છે હિંમા વિગેરે અશુભ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિઓથી ન અટકવું — એનું નામ અવિગતિ છે વિષયોને સેવના અને મદ પીવું — એનું નામ પ્રમાદ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ — એ ચારેનો અંગ કવો એનું નામ કપાય છે. મન, વચન અને તનની પ્રવૃત્તિ કરવી — એનું નામ યોગ છે. ઉપર જણાવેલાં મિથ્યાત્વ વિગેરે પાંચ, કર્મ બંધનાં (— જે વડે જ્ઞાન ન થાય વા ઓછું થાય એવા જ્ઞાનાવગ્ગીય વિગેરે કર્મના બંધના) કારણો છે અને એ બંધનાં કારણોને જ જ્ઞેનશામનમા આશ્રવ મટે છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વ, અવિગતિ, પ્રમાદ અને કપાયની આવે અર્મંથ ધરાવતી તન, મન અને વચનની પ્રવૃત્તિઓ જ શુભ અને અશુભ કર્મનું કારણ હોવાથી આશ્રવરૂપ છે આશ્રવ કર્મબંધનો હેતુ છે માટે પરેલા હેતુ અને પછી કાર્ય રહેવું જોઈએ અર્થાત્ પરેલા આશ્રવ અને પછી કર્મબંધ — એ પ્રમાણે એ બેની હયાતી હોતી જોઈએ પરંતુ એમ માનતા આ હકત આવે છે કે, કયાંય બધ સિવાય આશ્રવ મહી શકતો જ નથી — થઈ શકતો જ નથી માટે પરેલાં કર્મબંધ અને પછી આશ્રવ — એ રીતે માનવું પડશે અને એમ માનવામાં પણ આશ્રવ કર્મબંધનો હેતુ કલ્પા છે, તે ગેરવ્યાજબી દરેકે કારણ કે, કદી પણ પરેલા કાર્ય અને પછી હેતુ એવો કાર્ય — કારણનો કમ હોઈ શકતો નથી માટે આશ્રવ અને કર્મબંધ એ બેનાં સ્થાન શી રીતે ગોઠવવા ? એ પ્રશ્નનો હિતર આ પ્રમાણે છે — જેમ પીન અને વૃક્ષ એ બેમા પરેલું ક્યું અને પછી ક્યું એનો આરો આવે તેમ નથી, પરંતુ એનો પ્રકાદ વણા કરે છે તેમ આશ્રવ અને બંધમાં પણ પરેલું ક્યું અને

પણ ક્યુ એનો આરો આવતો નથી એ તો પ્રસાદે નિવરણ ચાલ્યા જ
કરે છે—એવું જ ૬ વર્તમાનકાગળના આવરનો હેતુ પૂર્વકાગળો કર્મમધ
જ અને યનાગ કર્મમધનો હેતુ વર્તમાન કાગળો આવર ૯—એ બંને પ્રસાદે
કુળને અનાદિના પાત્રથી એના કર્મની નાજમક કરવી તત્ત્વ નકામી અને
અથ વગરની છે અને એ બંનેનો પ્રસાદ પળ પાઠ જાવના વાધા વિનાનો
છે પૂર્વકાગળના મનની અરેશાએ આવર કાર્યગ્રહ છે અને એ જ કાવચ
આવર યનાગ કર્મમધની અરેશાએ કારણરૂપ છે અને એ જ દૃષ્ટિએ અદ્વૈત
આવરને કર્મમધનો કારણ કહે છે માટે આવર અને જાના કર્મમા પાઠ જાવનો
વાવાડે પણ આવે એવું નથી મુખ્યપણે જા આવર બે જાવનો ૭—પુણ્યની
હતુ અને અપુણ્યો હતુ અને વગરમધને કીરે એના નાના નાના જેવાં તો
ધણા છે તન મન અંત વચનની ગુભ ૮ અગુભ પ્રવૃત્તિની અથાત આવરની
દયાતી મનુષ્ય માન પોને પોતાના અનુભવથી જ જાણી રહે છે અને એ
વે જ તથા અનુમાનથી પણ જીવનમા એની દયાની પીડા છે તેમ
તેની (આવરની) દયાની માટ સામે પળ સાક્ષી પૂરે છે માટે આવર
વચમા યાદ જાવના વાવો દે તેમ નથી

નવમ અને પદ્ય

દશે સંવર અને બે વચનુ વિચલુ આ પ્રમાણે છે —

આસવના અટકાવને જીવજાત્રમા મવન કહ્યો છે ૧૨
અને કર્મ એ બેતેતો ૧૩ અને પાણીની જેવો જે પન્દર
સાબવ છે તેને બેવ કહેવામા આવે છે ૫૧

અમરસન વે મિથ્યાત્વનો સામ વે અવિ તિનો, અમર ૧૭
પ્રમાણો કષ્ટાદિગુણો વે મ્યાવનો તથા મન, તન અને વચનના દમન વે
અને પવિત્ર વિચારો વે મન, તન અને વચનની વ્યવસ્થાનો અટકાવ
કરવામા આવે છે તેને મરવ કહેવામા આવે છે અરો મરવ તો આત્મામા
કર્મમધણના હતુનો અભાવ છે એ મરવ બે જાવનો છે—એક સર્વમરવ—
વંદન સંવર અને બીજો દેશમરવ—યોગે યોડો મરવ જે સમરે ૭ની
પુત્ર, નાની કે મોટી બધી વ્યવસ્થાને પાડી પાડી તન અદિય-દિયા
વિનનો—મરવ જાવ છે તે સમયે એ, વંદન મરવ (સવપ્રકારે નેર—સવ નેર)
મા દેવ છે અરો તારથી અનુમતિ ગામિરમા જા તર ૧૭ છે તરથી
એ યોગે યોગે મરવ (દેશ નેર) કહે ૧૫ છે

હવે બધવત્ત્વનું વિવરણ આ પ્રમાણે છે —

જેમ હૃદય અને પાણી બંને ભેગા થયાં પછી જેવો એ બંનેનો પરસ્પર સંબંધ હોય છે તેવો જ હોના પ્રેરણા અને કર્મના પરમાણુઓ એ એ વચ્ચે જે સંબંધ થાય છે તેને ‘બધ’ કહેવામાં આવે છે. અથવા જે વડે આત્મા પરત્રપણુને પામે એવા કર્મના (પુરુષના) પરિણામને ‘બધ’ કહેવામાં આવે છે. ગોષ્ઠમાલિક નાગનો કોઈ પરિવ્રત એમ માને છે કે, જેવો શરીર અને તેની ઉપરના કપડાનો મંબંધ છે, સર્પ અને તેની ઉપરની કાચળાનો મંબંધ છે તેવો જ મંબંધ આત્મા અને તેની ઉપરનાં કર્મોનો છે. પરંતુ જૈનદર્શન તો એ જાતનો મંબંધ માનતું નથી એ તો કહે છે કે, ભેગા થએલા હૃદય અને પાણીનો જેવો મંબંધ હોય ત્યાં ભેગા થએલા અગ્નિ અને લોટાનો જેવો મંબંધ હોય તેવો જ મંબંધ હવે અને કર્મનાં પરમાણુઓ વચ્ચે છે. અહીં કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, હવે તો અમરું છે- એનો કોઈ જાતનો આકાર નથી, એને હાથ, પગ પણ નથી તો પછી એ, શી રીતે કર્મના પરમાણુઓનું ગ્રહણ કરે ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.— હવે અને કર્મ વચ્ચે આજ આનાદિકાળનો મંબંધ છે અને તે મંબંધ પણ જેવો તેવો નહિ, દિનુ ભેગા મળેલા હૃદય અને પાણીની જેવો છે માટે એ જાતના મંબંધથી બધાએલા આત્માને અમે અમરું નથી માનતા—મૂર્ત જ એટલે આકારવાળો માનીએ છીએ વળી, કોઈ કર્મના પરમાણુઓ હાથે ચોળાવા નથી એ તો રૂતિઓ એટલે વિનારો વડે જ ખેંચાય છે. જેમ કોઈ પુરુષ, શરીરે તેલ ચોળાવીને દેવાડો બેઠો હોય તો હાથ ઢલાવ્યા વિના જ એના ગરીબ હાર ગારે તરફ ડહાળી ગઈ એવી જાત છે તેમ રાગ, દ્વેષ અને મોહની વૃત્તિવાળા આત્માના એક જોડ પ્રેરણા ઉપર ગમે તરફ ભરેલા કર્મનાં પરમાણુઓ ચોટી જાય છે અને એની ક્રિયાશીલ ગુણ-સંસારમાં રજાવા આત્માને અમે અનકાવતાદિઓ એ અપેક્ષાએ મૂર્ત પણ માનીએ છીએ. એ પ્રકારે હાથ પગ વિનાનો આત્મા, કર્મના પરમાણુઓનું ગ્રહણ શી રીતે કરી શકે ? એ કલ્પના ખોટી ફરી શકે છે. કર્મનો બધ એ પ્રકારનો છે;—એક પ્રેરણા બધ અને બીજો અપ્રણવ બધ વળી, કર્મનો બધ ચાર પ્રકારનો છે — પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ. પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, જેમકે, જાનાવરણ નાગના કર્મનો સ્વભાવ જાનને દાખી દેવાનો એટલે અટકાવવાનો છે. સ્થિતિ એટલે કર્મના ટકાવની મર્યાદા, જેમકે, અમુક કર્મ અમુક વખત સુધી રહી શકે છે. એ મર્યાદા થવાનું કારણ વૃત્તિની લીધવા અને મંદવા

છે રમ એટલે આત્માની શક્તિને જાણવાની મના ગ્રહેલી વાકાત જોમકે, અમુ જનનું જ્ઞાનાવરણ કર્મ આત્માના આગવા જ જ્ઞાનને ધમી શકે છે અને પ્રેર એને કર્મના અડધોતો બલ્યો એ પ્રમારે મુખ્યપત્રે કર્મ—મધના આ ચાર પ્રકાર છે તો પડુ એના આ અને એકમે આ જાવન પ્રમાર પણ થઈ શકે છે આ પ્રમાર તો એની મૂળ પ્રતિના છે અને તે આ પ્રમારે છે—જ્ઞાનાવરણ વનાવરણ મો નીચ જનગય વે નીચ નામ જોત્ર અને આધુમ્ય એની ઉત્તર પ્રતિના એને પેગ પ્રતિના જવા મળીને ૧૨ પ્રકાર છે અને તે પછુ જ્ઞાતિની તીવ્રતા તીનવ્રતા તીનવ્રમજા તથા મલ્લ, મલ્લવરતા અને મ નમતાના કાણુથી ધણુ પ્રમારના થાજનય છે આ જવા કર્મ બધના પ્રમારે કર્મચયથી જાણી લેવાના છે

નિર્જરા અને મોક્ષ

હવે બધ-તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહા પડી નિર્જ ૧-૧૪૧૫ ૨૨૨૫ આ પ્રમારે કહે છે—

જે જે કર્મો જન ઉપન બાહો ગયા તે તેના ખરી પ વાને નિર્જરા કહે છે અને જન અને ગરીરનો જે ત ન નિયોગ-જી વાર કદી પણ સયોગ ન વાય એનો વિયો ૧-એને મોક્ષ કહે વામા આવે છે પ

ખાર પ્રમારના વપ વે શર પિર બાગી મળેના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો ખરી પડે છે અને જો નિર્જરા મેસામા આવે એ નિર્જરા એ પ્રમારની છે—સકામ જો બકામ જે જો પોતાની ઈચ્છાથી આપ વપ કરે છે ધ્યાન ધર છે અને જાણી પ્રમારના પરિણેને મડન કરે છે તથા માયાના વાગ જેમી કા છે અને જો પ્રમારે ઓક ગીતે દેહને દમે છે તથા અગ શીલાગોને ધાણુ મે છે જાલ જનવનો પગિઅદ રાખતા નથી અને વરી પ્રતિ જા પડુ મગ જાવતા નથી—શરીરનો મેવ પછુ માર ક તા નથી એવા મલ્લજાવોની નિર્જાને સમ નિર્જરા કહેવામા આવે છે અને જે ૮૧૧ ન ૨૨૮ અને પ્રમારના શરીર અને મનના લાખો દુ ખોને મન મે છે તેઓની નિર્જાને અમમ નિર્જરા કહેવામા આવે છે

મોક્ષવત્ત્વનું વિવ જુ આ પ્રમારે —

જોત્તરિક, વૈકિય, આકારક, તૈજસ અને કાર્પણુ એ પાય શરીર,

ક્રિયા, આયુષ્ય વિગેરે બાવ પ્રાણો, પુણ્ય, અપુણ્ય, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, બુદ્ધિ, પુરુષણું, સ્ત્રીપણું, અને નવુસકપણું, કપાય વિગેરેનો મંગ, અજ્ઞાન અને અસિદ્ધપણું વિગેરેનો વદન વિયોગ—એ બધાંનો પ્રીતી કોઇ વાર સંયોગ ન થાય એવો વિયોગ—એને મોક્ષ કહેવાના આવે છે.

હવે અહીં એમ કહેવામાં આવે કે, આત્માને શરીરનો વિયોગ તો થતી શકે એવો છે, કારણ કે, એનો (શરીરનો) સંબંધ તાત્કાલે જ થએલો છે. પરંતુ ગગ દેખેનો વિયોગ ઘટે એવો નથી. કારણ કે, જે અનાદિનું હોય છે તેનો કદા પશુ નાશ થઈ શકતો નથી. જેમ આકાશ અનાદિનું છે, તેનો નાશ થઈ શકતો નથી તેમ આત્મા સાથે રાગ અને દેખેનો સંબંધ અનાદિને છે માટે તેનો વદન વિયોગ શી રીતે થઈ શકે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે જે ભાવનો ચોટો પશુ ઘટાડો થઈ શકતો હોય તે ને ભાવના કોઈ વખતે વદન ઘટાડો પશુ થવા જોઈએ. જેમ કે, શીયાળાની ટાટમાં આપણાં ફૂવાટાં ઉમાં થઈ જાય છે અને જ્યારે એ ટાટ મટી વાપ થતો આવે છે ત્યારે પાછાં એ ફૂવાટાં ખેસવાં આવે છે અને વિશેષ વાપ થતાં તો આપણું એક પશુ ફૂવાડું ઉભું રહી શકતું નથી અર્થાત્ રેમાંચ (ફૂવાટાં ખડાં થવા) માં જેમ ઘટાડો થતાં થતાં તેનો વદન અભાવ પશુ થઈ જાય છે તેમ અહીં રાગ વિગેરેનો ઘટાડો થતાં થતાં તેનો પશુ વદન અભાવ થવા સુશક્ય લાગે છે. જે કે પ્રાણી માત્રને ગગ વિગેરેનો સંબંધ અનાદિ કાળથી લાગેલો છે તો પશુ કેટલાકને તો રાગ કરવાનાં ટેકાણાં- (સ્ત્રી, કુટુંબ વિગેરે) નું ખરૂં સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યા પછી ને ઉપરથી કંઈ કંઈ ગમથી વિરૂદ્ધ ભાવના કરવાથી તેઓનો રાગ ઓછો થતો-આશ્ચર્ય જાય છે—એ છટકત રૂઠાં કોઈના જાણવામાં આવે તેવી હોવાથી વિવાદ વિવાદી છે માટે જ એ, ઉપરના અનુમાનને ટેકા આપે એવી છે અર્થાત્ રાગ વિગેરેમાં પશુ ઘટાડો થવાનો અનુભવ થતો હોવાથી કોઈ સમયે, સમય વિગેરેની જોઈની ક્ષામ્બીનો જોગ થયે અને ભાવનાનું બળ જન્યે એનો (ગગ વિગેરેનો) પશુ વદન લાય થવો ગેરબ્યાબંધી જણાતો નથી માટે જેમ જીવને શરીરનો વદન વિયોગ થઈ શકે છે તેમ રાગ વિગેરેનો પશુ વદન વિયોગ થઈ શકે છે—એના કોઈ પ્રકારનું દ્વંધુ આવે એનું નથી.

એ વિશેષ કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, જેમ જ્ઞાનાવગ્મીય કર્મનો ઉદય થયે જ્ઞાનમાં ઘટાડો થતો અનુભવાય છે અને એ કર્મનો અસંત ઉદય

થો કાંઈ જાનના દાયકો ના. થતો જાણતો નથી તેથી ' જે આવના યેડો
 પણ ધર્મો સત્ સકનો હોય તે આવના કાંઈ વખતે ત ન ધડકો પણ થવો
 નેહએ એ જાણતો નિયમ મચાવતો નથી અને એમ હોવાથી જ એ
 નિયમ ગમ વિરેના પણ લાગુ થત શકે નહિ તેથી સમથી વિરહ આવના
 દર્થે પણ આત્માને ગમ વિરેનો તદ્દન વિચોગ થી રીતે ધરી શકે ' એ
 પ્રશ્નો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—આત્માના જે જે શુભો છે તે જે
 પ્રગળા છે—એ તો આત્માના સ્વભાવે કરીને રહેલા અને બીજા
 બદારના નિમિત્તોને લીધે આત્માના આવેલા આ જે જ્ઞાન શુભ છે
 તે આત્માના સ્વભાવે રીતે રહેતો છે અને આ જે ગમ દેવ વિરે
 છે તે, આત્માના જ જ્ઞાન નિમિત્તને લઈને આવેલા છે જે શુભો સ્વભાવે
 રીતે રહેલા છે તેને માટે ઉપર જણાવેલો ધર્મોને લઈને નિયમ લાગુ
 થતો નથી કિંતુ જે શુભો જડાગના નિમિત્તને લઈને આવેલા છે તેને જ
 એ નિયમ લાગુ કરવાનો છે કારણ કે જે શુભો સ્વભાવે કરીને રહેલા
 હોય છે તે તો સ્વભાવરૂપ હોવાથી જી પણ બુદ્ધાઈ સમજા નથી પરંતુ
 જે શુભો નિમિત્તને લઈને આવેલા હોય છે તે જાણતા નિમિત્ત ખરવા પડી
 ખતી જતા હોવાથી તેને માટે જ ઉપર જણાવેલો ધર્મોનો નિયમ લાગુ
 થત શકે છે જ્યારે આત્મા પશ્ચિદ્ધાથી નિયમ છે માટે એ તેના જ્ઞાનવસ્તીયનો
 દેવ થશે હોય તો પણ આત્માના સ્વભાવમુજ્જવ જ્ઞાનનો નાશ થીય થઈ શકે
 નહિ અને જે ગમ વિરેને લેખ વિરેના કારણેને લીધે આત્માના આવેલા
 છે તે જાણતા હોય વિરેનો નાશ થયે એ સજ્જ પણ શકે તેના નથી—
 જે જે આવે જે નિમિત્તને લીધે આવેલા હોય તે આવે પોતાનું તે મન્ય
 નિમિત્ત ન એ તો ગદી શકે જ નહિ આ નિયમ જોડેમણે લાગુ થઈ શકે
 એટલે જ અને આ જે ગમ દેવને પણ એ જ નિયમ લાગુ થાય છે એથી
 સુગમની પેઠે આત્માને ગમ અને હેનો પણ ત ન વિરે મ થાય એના કાંઈ
 નાશનું નથી વળી જે આગળ જણાવ્યું છે કે ' જે અનાદિનું હોય છે તેનો
 થી પણ નાશ થઈ શકે નથી એ નિયમ પણ જગજગ નથી કામ્ય કે
 ' પ્રાપ્તિના નામનો અભાવ અનાદિનો હોય છતાં નાશ થાય છે—એમ
 ના મર્મ પ્રાપ્તિનું સીધરે ' વળી એનું અને મારી—એ બેનો મન્ય
 અનાદિનો છે તો પણ આ અને તાપના પ્રયોગથી એનો નાશ થઈ શકે
 '—અ ' જાણી જાણી જાણી છે માટે જે અનાદિનું હોય તેના નાશ થઈ
 શકે નહિ એ નિયમ જગજગ નથી—જે એમ પૂજામાં આવે કે, સમ વિરે

ગુણો આત્માથી ભિન્ન છે ? કે અભિન્ન છે ? જો એ બધાને આત્માથી તદ્દન ભિન્ન જ માનવામાં આવે તો જેમ મોલને પામેલા આત્માઓ મગ વિગેરેથી ભિન્ન છે અને વીતમગ છે તેમ દરેક આત્માઓ મગ વિગેરેથી ભિન્ન હોવાથી વીતમગ હોવા જોઈએ અને જો એ બધાને આત્માથી તદ્દન અભિન્ન જ માનવામાં આવે તો જેમ ઘડાનો નાશ થયે સાથે એના ગુણોનો પણ નાશ થઈ જાય છે તેમ મગ વિગેરેનો નાશ થયે આત્માનો પણ નાશ થવો જોઈએ કારણ કે, જે એ વસ્તુ પરમ્પર તદ્દન અભેદ ધરાવતી હોય તેમાંથી એકનો નાશ થયે બીજોનો પણ નાશ થવો જ જોઈએ. માટે મગ વિગેરેને આત્માથી તદ્દન ભિન્ન કે અભિન્ન ન માનતા કાંઈ અપેક્ષાએ ભિન્ન અને કાંઈ અપેક્ષાએ અભિન્ન એમ ભિન્નાભિન્ન માનવા જોઈએ અને એમ માનવામાં કાંઈ દુષ્ટાણ હોય તેમ જણાતું નથી.

હવે એમ પૂછવામાં આવે કે, આત્માને શરીર અને કર્મ વિગેરેના તદ્દન વિયોગ થયા પછી કોઈના છેડા મુઠી ઉચ્ચ જવાનું શું કારણ છે ? એનો કિતર આ પ્રમાણે છે — જેમ દુબાર ચાદવાને એક વાર ગતિ આપે છે અને પછી કક્ષા એ ગતિના વંગને લીધે ચાકડો કર્યા કરે છે, એક વાર હિડોળો હલાવ્યા પછી વેગને લીધે હિડોળો હાલ્યા કરે છે, એક વાર આરભમાં જ બાણને ગતિ આપવાથી તે ઘૂમે ફર મુઠી પહોંચી જાય છે એ જ પ્રકારે કર્મોનો નાશ થયા પછી પણ એના વેગને લીધે આત્મા, ઠેક કોઈના છેડા મુઠી ઉચ્ચ પહોંચી જાય છે તથા જેમ એક તુળકા ઉપર માત્રથેગે માટીનો લેપ લગાવ્યો હોય અને પછી એને પાણીમાં નાખતાં જ કુમી જાય છે ત્યાર બાદ જેમ જેમ પાણીના મહવાસને લીધે ઉપરના માટીના રંગે ઓગળતા જાય છે — ઉખડતા જાય છે તેમ તેમ એ તુળકા ઉચ્ચ આવતું જાય છે અને બધી માટી તદ્દન ઓગળી ગયા પછી તો એ તુળકા તદ્દન પાણીની ઉપર આવીને વરે છે તેમ આત્મા પણ જેમ જેમ કર્મોનો ભાર ઓછો કરતો જાય છે તેમ તેમ ઉચ્ચ આવતો જાય છે અને જ્યારે એની ઉપરનો કર્મોનો ભોજો તદ્દન ઉખડી જાય છે ત્યારે એ, તુળકાની પેઠે ઠેક કોઈના ઉપરના ભાગ મુઠી પહોંચી જાય છે. જેમ એકાદની શિંગ કાડતા જ તેની અદરના બી હોં છે તેમ કર્મના બધોનો નાશ થતા જ આત્મા ઉચ્ચાણુ વગ્ધ ગતિ કરે છે. જીવોની મૂળ પ્રકૃતિ ઉચ્ચ જવાની છે અને જડોની મૂળ પ્રકૃતિ નીચે જવાની છે જેમ અભાવે કરીને દેવ નીચું પડે છે, વાયુ તીરછો વાય છે અને અગ્નિની જ્યોત્ત્વ ઉચ્ચી જાય છે તેમ આત્માની ઊર્ધ્વ-

ગતિ પણ અભાવે કરીને છે છોડોની જે અધોગતિ ઊધ્વગતિ (સ્વર્ગોપગતિ) અને તીરથી ગતિ થા. છે તે કર્મે કરીને છે. આ કર્મ વિનાના છોડોની જે ઊધ્વગતિ કેડે લોખના ઉપગના ભાગ સુધી થાય છે તે સ્વભાવે કરીને છે. હાલ એમ કહેવામા આવે કે ઉચ્ચે જતો કર્મ વિનાનો છવ્વે લોખના ઉપગના ભાગ સુધી જ જઈને ચા માટે અર્થ હ. ૨ એનથી અગળ કર્મ નથી જતો ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે કે - એથી આગળ પ્રમાણિતમા નામનુ વંચ નથી તેથી એ વધારે ઉચ્ચે જઈ થ તો નથી અને પ્રમાણિતમા વિના કોઈની પણ ગતિ થઈ શકતી નથી-એ વાત આગળ જણાવાઈ ગઈ છે-એ જાણી સ્વીકૃત તત્ત્વાર્થના આધારમા જણાવેલી છે. હાલ એમ

૧ મુક્ત આત્માના ઊર્ધ્વગમન વિશે જણાવતા તત્ત્વાર્થ-શ્રુતમા (૧૦ ૨૪૪ ૨૦) આ પ્રમાણે જણાવે છે —

તદનન્તરમેવાધ્વમાલોકાન્તાત્ સ ગચ્છતિ ।

પૂર્વપ્રયોગા-સગત્વ-વચ્ચેદો-ધ્વગીરવે ॥ ૧

પૂર્વપ્રયોગ —

કુટાલચન દોગયામિપૌ ચાતિ ચયેધ્યતે ।

પૂર્વપ્રયોગાત્ કર્મેહ તથા વિદગતિ સ્મૃતા ॥ ૨

અસંગત્વ —

શ્રુતેષ્વનિર્મોહા ચયા દયાન્સલાયુન ।

કર્મસજ્જિનિર્મોહાત્ તથા વિદગતિ સ્મૃતા ॥ ૩

વચ-ઉદ —

અણ્ઠ-વચ્ચેદાસુ વચ્ચેદાત્ ચયા ગતિ ।

કર્મવચ્ચનવિ-ઉદાત્ વિદસ્યાપિ તથેધ્યતે ॥ ૪

અધ્યગારવ —

અધ્યગારવધમાનો વીવા इति વિનોતમે ।

અધ્યાગારવધમાણ પુન્તા इति ચોપિતમ્ ॥ ૫

ચયા-અધ્યગારવ ચ સોટ-ચાપ્ત-પ્રિ-વીચય ।

સ્વમાવત પ્રવત-ત તયોર્ધ્વગતિરાત્મન ॥ ૬

અર્થશ્ચ ૫૬ તથાપ્ત-ચ જાવાનાં કમમા ગતિ ।

અર્ધ્યન્ત-ચ તુ સદમા ભવતિ હોગકમગમ્ ॥ ૭

તથા-પ્યુર્વગતિસ્તેષાં કામાપ્રારભીતિ ચે-મતિ ।

ધનાદિધન્યામાણા-સ દિ દેનુગત પરમ્ ॥ ૮ અર્થાત્—

માની લેવામાં આવે છે, કર્મ વિનાના આત્માઓ પ્રકટ પૂર્વના વર્ગને કીર્તિ

ત્યાગ પછી એટલે આઠ કર્મોનો સમૂળનો નાશ થયો કે તુલ્ય ન એ આત્મા, લોકના છેડા સુધી ઉચે ચાલ્યા નય છે એના ઉચે જવાના જે હેતુઓ છે તે આ છે— ૧ પૂર્વપ્રયાગ ૨ અસંગતા ૩ બચ્છેદ અને ૪ ઠીંગાન્ય ૧

(એ ચાર હેતુઓને ઉદ્ધારણપર્વઃ સમલવે છે) —

પૂર્વપ્રયાગ —

જેમ એ વાર કેળ્યા પછી કુભાગનો ચાલે એની મેળે કર્મ કરે છે, એ વાર હુલાગ્યા પછી હિહોળો એની મેળે ટાલ્યા કરે છે અને એક વાર કેળ્યા પછી બાળ એની મેળે ઘણે દુઃ સુધી પહોંચી નય છે તેમ આત્માને એક વાર કર્મોએ કેળવેલો હોવાથી તે અત્યાગે પણ (અકર્મઃ દશામાં પણ) ઉચે ગતિ કરી નકે છે ૨ અસંગત્ય —

જેમ માટીથી ખગડાઓનું તુણદું પાણીમાં ઝુડી નય છે અને પછી જેમ જેમ તે ઉપરનો માટીનો લેપ પીગળી પીગળીને હખડતો નય છે તેમ તેમ તે ઉચું આવે છે અને એ ક્યારે તદ્દન ઉખડી ગયે તો એ તુણડાને આપણે પાણીની સપાટી ઉપર તરતુ લેઈએ છીએ તેમ ન આ આત્મા ઉપર ચોટ્ટે ૧ કર્મ-વ્યાપાદિનો મળ તદ્દન ઉખડી ગયે એ, લોકની તદ્દન ઉપરની સપાટી ભાગી ગતિ કરે એ સ્વાભાવિક છે ૩

બચ્છેદ —

જેમ એરડાની ગિગ અને યત્રની પેડાઓમાં બધેના છેદ થવાથી ગતિ થાય છે તેમ કર્મ-બધેના તદ્દન છેદ થવાથી સિદ્ધ-જન પણ ઠીંગા ગતિ કરી નકે છે ૪

ઠીંગાન્ય —

શ્રીનિનોએ કહ્યું છે કે, જીવોનો મળ ધર્મ, ઠીંગાન્ય છે એટલે ઉચે જવા-પણ છે અને પુદ્ગલોનો મળ ધર્મ અયોગૈરન એટલે નીચે જવાપણ છે ૫

જેમ ઢેકું, પોતાના સ્વભાવથી નીચે ગતિ કરે છે, તે ન ગીને વાયુ તીરછા આવે છે, આગ્રિ અને પાણીના મોલ્લ ઉચે ગતિ કરે છે તે ન પડાગે આત્માની જે એ ઠીંગાન્ય થાય છે તે સ્વાભાવિક છે ૬

જીવોનું નરક વિગેરે ભાગી જવું-નીચે જવું, તીરછે જવું-મનુષ્યાત્મા નહીં, અને ઉચે એટલે સ્વર્ગાદિ ભાગી-જવું-એ બધું અર્થજન્ય છે અને જે, લોકની તદ્દન ઉપરની સપાટી ભાગી જવું-એ તો એનો (અર્થગતિત જીવનો) સ્વાભાવિક ધર્મ છે ૭

કદાચ એમ પૂછવામાં આવે કે જન, લોકની તદ્દન ઉપરની સપાટી મૂકીને આગળ પણ કેમ જતો નથી ? તો તેનો ઉત્તર એ છે કે, ત્યાં આગળ, ગતિનો નિમિત્ત ધર્માગ્નિમાય નથી અને ધર્મી સ્વકાન વિના ગતિ થઈ શકતી નથી ૮.

હવે જાણ રહે છે તો પણ જો મોજો જતા આત્માઓને વંદન કરીને અને ઉદ્ધિય વિગેરે પ્રાણુ વિનાના માનવામાં આવે તો એવું જીવજંતુ જ દર્શાવે છે. પ્રાણુ, જીવનું જીવસત્ત્વ એના (જીવન) પ્રાણુ ધારણ વડે જીવે છે અને એને જ્યારે કામુખ પ્રાણો જ ન હોય ત્યારે એ શી રીતે જીવે શકે? અને જો જીવનું જીવસત્ત્વ જ ન હોય તો એને (જીવને) અજીવ માનવો જોઈએ અને અજીવો તો મોક્ષ ન થવો હોવાથી એનો (જીવનો) મોક્ષ શી રીતે થાય? માટે મોક્ષની દ્રષ્ટામાં પણ જીવનું જીવસત્ત્વ કાયમ રાખવા માટે જીવને શરીરવાળો અને ઉદ્ધિયવાળો માનવા જોઈએ એનો કિત્તવ આ પ્રમાણે છે — પ્રાણો એ પ્રમાણે કે એક એક પ્રાણ અને મીન બાવ પ્રાણ જેને કે મોક્ષમાં એ-પ્રાણ તો જાણી નથી પરંતુ એકલા બાવ-પ્રાણ હોય છે અને એ બાવ-પ્રાણોનું ધારણુ એનો જીવ ત્યાં પણ જીવ્યા કરે છે માટે એ-પ્રાણોનો વિરોધ થવા છતાં પણ એના અસ્પૃશ્યમાં જગત પણ ખામી આવતી નથી એ બાવ-પ્રાણો આ પ્રમાણે કે — ક્ષાણિક મગ્નિત ક્ષાણિક નાન ક્ષાણિક મીન ક્ષાણિક ગ્રન અને મગ્નિત મુખ એ જીવોમાં કે જે મોક્ષને પામેલા જે-અનંત નાન અનંત દશન અનંત રીત અને અનંત મુખ ગદેવા છે મોક્ષમાં જે અનંત મુખ છે તે પદ આનંદ મય છે અને મગ્નિતમાં જાણતા મુખથી વંદન જીવે, જે મુખ મોક્ષને પામેલા જીવ અનુભવે છે તે મનુષ્યને નથી અને જેનો પણ નથી પણ કાળોનું જીવનું અનંત મુખ એક, કદીએ તો પણ તે મોક્ષ-મુખના અનંતમાં ભાગી રહી પડેલી કે નદિ મિદના જીવોનું મુખ એવું જીવે છે કે, જે નેના અનંત બામ કદવામાં (પરમા) આવે તો પણ તે જાણી આગમમાં માટે શરૂ નદિ એ વિશે ચોક્કસપ્રમાણે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે — દેવ

નાન અને મનુષ્યના કે નય જગતમાં જે મુખને અનુભવે છે તે મુખ મોક્ષમુખના અનંતમાં ભાગ એવું પણ ન હોય શકે એ જે મુખ છે તે સ્વમાર્ગિક છે સારવત અને ઉદ્ધિયથી પણ વેળી સમાન એવું નથી-એને તો માત્ર આત્મા જ વેળી શકે છે એવું મુખ મોક્ષમાં હોવાથી એને ચાહે પુણ્યમાં વળે પુણ્યમાં મદેવામાં આવે

મોક્ષને પામેલા જીવો-મિદના — જા-મુખને અનુભવે છે કે નદિ? એ વિષય મુખ મય છે અને તે આ પ્રમાણે છે — મોક્ષ મનવામાં એમ માને છે કે, મુક્તિને પામેલા આ માના મુક્તિ, મુખ કુખ વિગેરે મુક્તિ નામ પદ

જતા હોવાથી એ, ત્યાં (મોક્ષમા) શી રીતે મુખી હોઈ શકે ? ૧. બૌદ્ધ મતવાળા એમ માને છે કે, ત્યાં તો ચિત્તનો તદ્દન વિનાશ થઈ જતા હોવાથી આત્મા પોતે જ રહી શકતો નથી, તો પછી મુખ તો હોય જ શક્યાથી ? ૨. સામ્યમતવાળા એમ માને છે કે, મોક્ષમા મુખ હોય તેથી આત્માને શુ ? કારણ કે, એ પોતે ભોગમવાની શક્તિ જ ધરાવતો નથી એથી ત્યાંનો આત્મા શી રીતે મુખિઓ હોઈ શકે ? એ ત્રણમાંના પ્રથમ મતવાળાને આપવાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:—

પહેલાં એ મતવાળાનો પક્ષ લેવાથી પછી એનું જ સમાધાન કરવાનું છે અને તે આ રીતે છે—વૈશેષિક મતવાળા કહે છે કે, મોક્ષસ્થામાં બુદ્ધિ, મુખ વિગેરે ગુણો નાશ પામી જતા હોવાથી એ સ્થાને પહેલેથી આત્મામાં વિગૃહજ્ઞાન કે વિગૃહ મુખ શી રીતે હોઈ શકે ? કારણ કે, મોક્ષનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—જીવના નવ વિશેષ ગુણો છે—બુદ્ધિ, મુખ, દમ્બ, કષ્ટા, ધર્મ, અધર્મ, પ્રગત, ભ્રાત્રના અને દુષ્ટ-એ નવેનો મમગગો નાશ થયા પછી જીવ, પોતાના સ્વરૂપમા આવી શકે છે અને એ જીવનું પોતાના સ્વરૂપમા આવતું એ જ મોક્ષ છે એ નવે ગુણો એક અંતરૂપ હોવાથી દીવાના મંદાનની પેઠે તદ્દન નાશ પામી શકે છે. એ પ્રકારના અનુમાનમાં કોઈ ભત્રનું દુષણ આવી શકે એમ નથી તેમ એ અનુમાનની મામે એને અટકાવનાર એવું બીજું કોઈ પ્રમાણ પણ મળતું નથી. એ ગુણોના અંતરૂપનો નાશ થવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—હૃદયમેશ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી આત્માને તત્ત્વજ્ઞાનની એટલે પોતાના સ્વરૂપની અને અંસારના પ્રપચની ખબર પડે છે—તેમ થવાથી તેનું મિથ્યા જ્ઞાન નાશ પામે છે, મિથ્યા જ્ઞાન નાશ પામવાથી એના (મિથ્યા જ્ઞાનના) કળકો રહેલા રાગ વિગેરેનો વિલય થાય છે, રાગ વિગેરેનો નાશ થવાથી તન, મન અને વચનની નીતન પ્રવૃત્તિનો અટકાવ થાય છે અને એ અટકાવ થયા પછી ધર્મ અને અધર્મની ની પેદાશ થતી અટકે છે અને જે ધર્મ અને અધર્મ જૂના છે—પૂર્વ કરેલા છે—તેનો હાય તો, તે દ્વારા બનેલાં શરીર અને ઇન્દ્રિયો તથા શારીરિક અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખાદિ કળ ભોગમવાથી થઈ જાય છે તથા જે ધર્મ અને અધર્મ હવે પછી ભવિષ્યમા થએલા છે તેનો હાય પણ, (તે દ્વારા ગળતા) તેના ફળોનો ઉપભોગ કરવાથી થઈ શકે છે—એ પ્રકારે એ ગુણોના મંદાનનો નાશ થવાનો ક્રમ છે અને એમા હિંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા બુદ્ધિ, મુખ અને બીજાં પણ ગુણો ભાવી જાય છે.

આ પ્રમાણે મોક્ષની દશામાં આત્મામાં શુદ્ધિ કે સુખ વિગેરે રહી શકતા નથી તો પડી એને (આત્માને) અનવ સુખચાતો અને અનવ જ્ઞાનચાતો તરીકે ખાતરી થાય કે આ જાતના વૈભવ મત્તચાતના પ્રશ્નો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે — ઉપર જે શુદ્ધિ વિગેરે નવ શુભોનો નાશ થવાનું જણાય છે તે તમને પૂજ્યાનું છે કે સુ એ શુભો આત્માથી વદન જુદા છે ? કે એ શુભો અને આત્મા એ જ એક છે ? જો એ શુભોને આત્માથી વદન જુદા માનવામાં આવે તો એનો ઘોષા અને હાથીની પેટે આત્મા સાથે મોઠા મુઠા ન હોવાથી એને આત્માના શુભો જ સી રીતે કહેવાય ? જો એ શુભો અને આત્મા એ જાતે વદન એમ દોષ તો તો શુભોનો નાશ થયા પડી આત્માનો પણ નાશ થવો જોઈએ તો પડી મોક્ષ મનો થશે ? હવે જો આત્મા અને એ શુભો એ જો વચ્ચે કોઈ અપેક્ષાએ જો અને કોઈ અપેક્ષાએ જોએ— એમ માનવામાં આવે તો તમને માનેતો એમ વાતો મિદાવ જોગે ફરગે વળી તમે જો એ શુભોના કલ્પનને નાશવત્ કહો છો તે ખોટું છે—વિદ્ધ છે મારજુ કે જે મતાનનો પ્રવાહ પરમપર દાશ—મારજુ બાવનો મનવ ધગવે છે તે વદન નિત્ય અચચ વદન અનિત્ય રોષ થતો નથી જો એ પ્રવાહને સ્વચા નિત્ય કે અનિત્ય જ માનવામાં આવે તો એ મય—મારજુ પ હોઈ થતો નથી જે વસ્તુ નિત્યાનિત્ય રોષ છે તેમાં જ ક્રિયા મ્વાની હમીત ધરી શકે એવી છે વળી તમે જે દીવાના મતાનના મર્ચા ાશનું ઉદગ્ધ આપ્યું છે તે પણ ધરી ગ્રે એવું નથી દા જુ કે જે મતાનનો વદન નાશ થવો જ નથી કિંતુ એમાં દમ્ત ગ્રેય થાય છે એટલે તેમજ પમ જો પોતાનું અગમ્તું ગ્રે દોગીને પ્રયોગ અને મામમી વગે નવમગ્તુ પે મગ્તુને છે જેમ પાઈ માત્ર પોતાના પૂર્વ ગ્રેનો મગ્તુમાં મે છે અને મગ્તુનું નીતન પા મગ્તુ છે છે તથા પોતાનું પોતાપણું મગ્તુ નથી તેમ દાશ પવુ એ જાતે જાતની વિધિમાં વર્તે એવો છે માટે એનો વદન નાશ તરીકે રોષ થશે ? આ વિશે અગી પર્લ મહી થાય એવું છે તા પણ તેને વિસ્તાર કા 'અનેમત-પ્રદ-મા દીધુ વળી તમે જે શુદ્ધિ વિગેરે શુભોનો વદન નાશ જણાવો છો તો સુ એ ગ્રે દીધોથી દાશ થનામ છે ? કે અર્ધાધિ-જેને દીધો પણ ન પડેલી શકે એવું છે ? જો તમે દીધોથી દાશ થનામ શુદ્ધિ વિગેરે શુભોનો નાશ મનમાં દો તે અમને પણ કાઈ વાધા જેવું નથી. દાજુ કે અમે પણ એમ જ મનીષી દીધે કે, એટલે આમાં દીધો કે દીધોથી

હિત્તત્ત્ર ધનાગ અનુભવો એમાનુ કથું પણ દયાવ મેટું નથી. એવો
 એમ માનવો કે, મોક્ષદાતા અર્વાચીય ગુણોના પણ નાશ થઈ જાય છે
 તો એમા જે વાંધો આવે છે તે આ પ્રમાણે છે — ન્યાયામાં જે કોઈ મનુષ્ય
 મોક્ષના અર્થી છે તે જાણે મોક્ષ વગર એનું ધારીને પ્રાર્થન કરે છે કે,
 મોક્ષદાતા અનુભવે અને કોઈ મુખની મગ્ધામણીમા ન આવે એનું નુષ્ણ
 અને જ્ઞાન કાયમ મેં છે. તેઓની પ્રાર્થના પણ એવી દુઃખ તો દેવાની જ નથી
 કે, મોક્ષ પામ્યા પછી આ ને જ્ઞાન અને સુખ વિષે વસ્તુમાનમાં જે તે પણ
 ગુમાવવાં પડશે અને એક પત્થર જેવી દુઃખ બોગરસી પડશે. જે ખરેખરી
 રીતે મોક્ષદાતા પત્થરની પેઠે જડ જેવા થઈને પડ્યું મેંવું પડ તેમ
 હોય તો એક જનુ મનુષ્ય મોક્ષ માટે પ્રાર્થન કરે નહિ—જેવા મોક્ષ હવે
 તો આ ન્યાય જ બસો છે કે, જેમાં ચોટ ચોટ તો નુષ્ણ મળ્યા છે છે
 માટે વૈશેષિક મતવાળાએ મોક્ષનું જે ન્યાય કહ્યું છે તે કોઈને પણ ગમે
 તેનું નથી. કહ્યું છે કે, “મુક્ત્યનમ નિરામ કર્ત્વ્ય સામે, શિશ્યાગો મયે
 વસતુ માદ પરતુ જાતમ ક્ષણિ, વૈશેષિકાએ માનેલી મુક્તિને મેળવવા મથ
 નથી ” એ જ પ્રમાણે મોક્ષ મંગલે મીમાંસા મતવાળા પણ કહે છે કે,—
 “ જ્યાં મુખી વામના વિષે આત્માના જાણ ગુણોનો મનુષ્ય નાન થયો નથી
 ત્યાં મુખી દુખનો મમુળ (વદન) નાગ થઈ શકે નથી સુખ અને દુખનું
 કામ્યુર્ધ્વ અને અર્ધર્ધ છે અને એ (ધમ અને અર્ધર્ધ) બન્ને જ મંમાન્-
 ર્થ ધરના થાબસા છે એ બન્ને થાબસાનો નાશ થવાથી શરીર વગેરે ટકી
 શકે નથી અને એમ થવાથી જ આત્માને મુખ દુખ હોઈ શકે નથી
 માટે જ એ મુક્ત આત્મા હોવાય છે જ્યારે આત્મા મોક્ષની દશાને પહોંચે
 છે ત્યારે તે કંઈ હોય છે ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે — એ મુક્ત આત્મા
 પોતાના સ્વરૂપમાં મેલેલો હોય છે, જ્યાં ગુણોથી છંદાએલો હોય છે અને
 એ વખતનું એનું સ્વ મસાગના જંવનથી ગદિત અને દુખ વધા કહેવા
 વિનાનું છ હિર્મિઓથી પર હોય છે એમ પરિવલેલો કહે છે. કામ, ક્રોધ,
 મદ, ગર્વ, લોભ અને દંભ—એ છ હિર્મિઓ છે ” વળી તેઓ (મીમાંસા
 મતવાળા) કહે છે કે, “ જ્યાં મુખી આત્મા શરીરધારી હોય છે આ મુખી
 તેને સુખ અને દુખ થાય છે અને શરીર વિનાના આત્માને સુખ અને
 દુખનો સ્પર્શ મુક્ત હોતો નથી ” એ જવા મીમાંસા મતવાળાનો મોક્ષ
 વિષેનો અભિપ્રાય વૈશેષિક મતવાળાની જેવો જ જુદો જાણવાનો છે વળી,
 જામે (જૈનો) વૈશેષિક મતવાળાને પૂછીએ છીએ કે, તમે મોક્ષ-દશામાં

સુખ માત્રનો હાથકો અમાર જ માનો હો કે જે સુખે શુભ કર્મના પતિ
 જામ્ય છે તેનો / આ અમાર માનો હો ? જે શુભ કર્મના પતિ જામ
 પ મુખને જ અનાર માનના ? તો એમા અમારો કયો વાસો નથી
 મગ્ય કે અમે પણ એમ માનીએ છીએ કે મોલ શામા કાઠ પણ મેંથી
 રે । થતા સુખો તો ગેવો નથી હવ જે વમો મોક્ષ શામા સુખ માત્રનો
 અમાર માનો તો તે અમારે હમૂલ લેઈ શકે નહીં મગ્ય ? વમારો એ
 પમ જોગો છે આત્મા સુખત્વ પ છે માટે સુખ એ આત્માનો સ્વભાવ છે
 અને એમ હોવાથી ન એ આત્માના સ્વભાવના સુખનો ની પણ નાશ
 થઈ શકે નહિ જેમ આજે વિચારના સુખોને અચર ચાલીએ છીએ તેમ
 મો ૧૪ પોત પોતાના આત્માને પણ અચર ચાહે છે માટે જ એમ સામીત
 થઈ શકે છે કે આત્મા સુખમય છે અને એ સુખમય ન લેત તો એને
 (આત્માને) કોઈ પણ ચાહત નહિ વળી વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા
 સુમનુષ્યો માત્ર સુખને માટે જ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે અને એ સુખ મોક્ષ
 લાભ મને એવું છે મોલ શામા જે સુખ દેતુ છે તે અવધિ વિનાતુ
 છે અને અખડ તથા ઘણામાં ધણ છે-એથી વવારે સુખ ખીજે ૧૪ ટેમણે
 મમરી શમ્તુ નથી જે જે શુભમા વરવમપાક જણાય છે તે શુભતુ વગ
 વમપાતુ કો ટેમણે જ ન અખી જતુ જોઈએ જેમ પશ્ચિમનુ વગવમાણ
 આમશમા અમ્યુ કે તેમ સુમનુ પગ વરવમપાક મોક્ષ-શામ અમ્યુ છે
 માટે ન મોલ શાનુ સુમ અવધિ વિનાતુ કે એમ દેવશમા અમ્યુ છે વળી
 મમે રોગીઓ જાણીએ છીએ કે તેઓએ માનેલી વ ની શ્રુતિઓ પણ
 મોલ શાના સુખનું વર્જન મા પ્રમાણે કરી રી છે - ક્રમ ૨૫ આ ।
 છે બી તે મોલ-શામા રમ ચામ કે તે મમયનુ ક્ષણતુ ૨૫ જોઈને
 જરા જાતો કરી જાત કે આ એ / વખતે-મોલ શામા-આત્મા મોલમા
 નિ । એવા આન નો લાભ મેળવ કે વળી ખીજી શ્રુતિ આ પ્રમાણે છે —
 જા માત્ર બુદ્ધિ જ પદો ની ગત થીયો । જોની કદે એવું ની પણ
 માત્ર ન પામના સુખ રહે કે તેન નામ મોક્ષ કે અને એ મોક્ષો અર્જુ
 મનુષ્યો મેળવી શકતા નથી માટે મોક્ષ સુખમય છે એ વાતના જવે
 કયા વિગ કે સાચો મતો જણાવો નથી તેથી જોધિમએ પણ મોક્ષો
 જાણા માત્રો જોઈએ બી તેમ કરી વેની જુનિ માન જાણતુ
 જાણ્ય

હવે માખ્ય મનસાગાઓનો ડેશ મેં ન જે અભિપ્રાય છે તે આ

પ્રમાણ છે.- તેઓ કહે છે કે, આ પુરુષ (આત્મા) શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે અને એક સજીવિતે પણ વામી વાળવા અશક્ત છે માટે અકર્તા છે તથા સાક્ષાદ્ ભોગવનાર પણ નથી એ તો જડ અને ક્રિયા કરનારી એવી પ્રકૃતિનો સમાશ્રિત છે અને તેથી જ તેના (આત્મા) ઉપર અજ્ઞાનનું અંધાર પથગાઇ રહેલું છે અને એમ છે માટે જ જે સુખ વિગેરે ક્ષણ પ્રકૃતિમાં ગહેનાઈ છે તેનું પ્રતિબિંબ પોતામાં પડે છે તેને પણ પોતાનું માની લે છે અને એવા મોહને લીધે પ્રકૃતિને સુખ સ્વભાવવાળી માનતો આત્મા સંસારમાં વાસ કરે છે હવે જ્યારે એ આત્માને એવું ભાન એટલે વિવેક થાય છે કે, “આ પ્રકૃતિ દુષ્પતો હેતુ છે અને એની સાથે મંથન રાખવામાં કાંઈ માલ નથી” સારે એ (આત્મા), પ્રકૃતિએ કરેલા કર્મ-ફળને ભોગવતો નથી અને એ પ્રકૃતિ પણ એમ સમજે છે કે, “આ આત્માએ મારી પોલ જાણી લીધી છે અને હવે એ મારૂં કરેલું કર્મ-ફળ ભોગવવાનો નથી” સારે એ કાદણી સ્ત્રીની પેઠે તેનાથી દૂર ખસે છે. જ્યારે પ્રકૃતિની શક્તિ નરમ પડી જાય છે સારે આત્મા એના મૂળરૂપમાં આવી જાય છે એનું જ નામ મોક્ષ છે અર્થાત્ મોક્ષદશામાં રહેલો આત્મા અનત ચૈતન્યમય છે, કિંતુ આનંદમય નથી કારણ કે, આનંદ તો પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે અને મોક્ષ-દશામાં એનો તો વૃદ્ધ નાશ થએલો છે આ પ્રમાણે મોક્ષ વિષે માંખમતવાળાઓ અભિપ્રાય ધરાવે છે. તેનો ઉત્તર જૈનમતવાળાઓ આ પ્રમાણે આપે છે - માંખમતવાળા એમ માને છે કે, જ્ઞાન એ બુદ્ધિનો ધર્મ છે અને બુદ્ધિ જડ એવી પ્રકૃતિમાથી પ્રગટે છે અર્થાત્ જ્ઞાન અને આત્માને કાંઈ પ્રકારનો મંથન નથી-આત્મા માત્ર અજ્ઞાન છે. જેમ આ આત્મા અજ્ઞાન છે તેમ તેની જ પેઠે મુક્ત થએલો આત્મા પણ અજ્ઞાન છે. જે અજ્ઞાનને લીધે પ્રકૃતિમાં રહેલું સુખ વિગેરે, આત્મા, પોતાનું માને છે તે જ અજ્ઞાનને લીધે મુક્ત થએલો આત્મા પણ પ્રકૃતિમાં રહેલા સુખ વિગેરે ફળને પોતાનાં કેમ નથી માનતો ? કારણ કે, એ મુક્ત થએલો આત્મા પણ જ્ઞાન વિનાનો હોવાથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી ઢકાયેલો છે એ પ્રકારે જ્ઞાન અને આત્માનો સંબંધ નહિ માની એનો (જ્ઞાનનો) પ્રકૃતિ જેવી જડ સ્ત્રી સાથે મંથન માનવાથી ઉપર જાણાયેલો વાઘો આવે છે હવે કદાચ માંખો અજ્ઞાનનો અર્થ રાગ વિગેરે કરે તો પણ ત્રે એવું નથી. કારણ કે, એ રાગ વિગેરે પ્રકૃતિના ધર્મો છે માટે આત્માથી વૃદ્ધ જુગ છે અને એમ હોવાથી જ તે આત્માને ઢાંકી રાક્ષસી નથી. જે અસંત જુદા હોવા છતાં એ ગગ વિગેરે, આત્માને ઢાંકી શક્તા હોય તો મુક્ત થએલો આત્મા પણ એથી ઢકાયેલો

જોધએ—એ પડુ એનારી અચત લુટે છે વળી મમાગી આ માને કુનારે
 ન નાની માન જોડવારો જ માનના એમા પાઠ ધ્યાય દ્રુષ્ટો આવે છે
 જોડા પગ જે કરે એ જ જોગવે એ વાત સુગ્રમિદ છે તો એરી ઉવદુ એટલે
 રનારો યાદ અને જોગવનારો યાદ એવુ ચી રીને મનાય ? વળી અમે
 (જોગ) તો સાખ્યોને પૂછીએ છીએ કે, પ્રતિ અને પ તો મરોગ મા
 કયો—આત્માએ કયો ? કે પ્રતિએ રો ? જે તમે એમ માને ? પ્રતિ અને આ
 ત્માનો મરોગ પ્રતિએ કયો છે તો એ જોના ત્મી છે કાચુ કે પ્રતિ તે અધિ
 કેમણે રજી છે એથી જો એ મરે ? જો અર્જુના અને પ્રતિનો મરોગ કગલ્યા
 મરતી હોય તો મુખ્ય થએલા આત્માનો પગ પ્રતિની વિષુદ્ધ શા માટે મહેવા
 જોડએ ? પ્રતિ બંધે કે જો પડોએની દોવથી આ મા માત્રનો પોતાની સાથે
 મનન કરાવવાને સમથ છે માટે એ પગ આત્મા એનારી વિષુદ્ધ ન મહેવો
 જોડએ હરે માત્ર એમ કરવામા આવે ? આત્મા પોત પ્રતિનો મરોગ
 કરે ? તો એ પગ વ્યાખ્યા નથી મારુ કે જે (આ મા) તો શુદ્ધ
 ચેતન અવપવાગો દેવાથી શા માટે પ્રતિને મારે ગમવાનું મન પડુ
 કરે ? અને કાચ માત્માનું એ જાવનું મન થતુ હોય તો તેનું કાલ
 કાચુ છે ? નહિ ? જે કાલ કાચ માનસમા આવે તે નુ પ્રતિરૂપ છે કે
 આત્મારૂપ ? કે કેમ, સાખ્યો પ્રતિ અને માત્મા મિલકત નાશ ચીરને
 માનવા નથી જો એ કાચુરૂપે પ્રતિને માત્રમા આવે તો જેમ વિશુદ્ધ
 આ માને પ્રતિનો મન કરાવનાર પ્રતિ છે તેમ મુખ્ય થએલા આત્માને
 પગ એ પ્રતિ પોતાની સાથે લાગે ન જોગી શકે ? મારુ કે એ મન
 આ માએ એમ મગ્યા છે માટે એમને જોગી શકે અને જીગને ન જોગી શકે
 એ બનવા જેવું નથી હરે જો પ્રતિ અને આત્માના રાવના મગ્યુ તરીકે
 આત્માનો માનસમા આવે તો જે આત્મા જે રાજ પે કામમા આવે છે તે
 પ્રતિ મહિત કે પ્રતિમહિત છે ? જો એ (માત્મા) પડુ પ્રતિમહિત
 હોતો એની માથે પડુ પ્રતિનો મગધ ડીગીને થયો ? એનો જેવવા આવશે
 એમા પડુ વિષય જાણીએલા જ રત્નો ઉડે તેમ હાસાની આ હળી વધુ
 કાચ કેમણે માનતેમ નથી જો એ પ્રતિના મગધ ચિનાને આત્મા
 આત્મા ની પ્રતિના લગતુ મગ્યુ થતો હોતો એ પડુ રાજાજી છે
 મગ્યુ કે એનો વિદ્ય આત્મા એની જાગમ મરી કે નહિ અને મદાય
 મરે તો એનું પગ કાચુ એવું જોધએ અને એમ મગ્યુ ગોવવા

ગોતવાં આશિ આવે તેમ ન હોનારું આ કાગળ-પત્રની દમીકત બરાબર નથી. હવે જો એમ માનવામા આવે કે, પ્રકૃતિ અને આત્માના મર્મધનુ કાંઈ કારણ નથી. તો પછી મુક્ત થયેલા આત્માનો પણ પ્રકૃતિ સાથે શા માટે મર્મધ ન થાય ? વળી, એ વિષે આ એક બીજું પૂછવાનું છે કે, પ્રકૃતિ સાથે લગ્ન કરતો આત્મા પોતાના પૂર્વના સ્વભાવને છોડે છે કે નહિ ? જો તે, પોતાનો પૂર્વનો સ્વભાવ છોડે તો તો અનિત્ય થઈ જાય અને એમ થયું સાખ્યમતમાં મોટું દ્વણું છે. જો તે પોતાનો પૂર્વનો સ્વભાવ ન જ છોડે તો તે, પ્રકૃતિ સાથે બળી પણ કેમ શકે ? જુવાન થનારા માણસે પોતાની બાળબચ્ચા છોડવી જ જોઈએ તેમ પ્રકૃતિની સાથે મર્મધ ધરાવતા આત્માએ પોતાનો પૂર્વનો સ્વભાવ છોડવો જ જોઈએ—એ રીતે કોઈ પ્રકારે સાખ્યમતમાં આત્માની સાથે પ્રકૃતિનો મયોગ જ ધરી શકતો નથી તો પછી એના વિયોગની વાત તો શી રીતે થાય ? વળી, સાખ્યમતવાળાઓએ આગળ એમ જણાવ્યું હતું કે, આત્માને વિવેક થાય છે અને પછી એ, કર્મ—કૃણને ભોગવતો નથી ” ઇત્યાદિ. તે પણ વ્યારખી જણાતું નથી અમે (જૈનો) એ વિષે પછીએ છીએ કે, એ વિવેક એટલે શું ? જો એમ કહેવામાં આવે કે, પોત પોતાના અપમા ગ્રહેલા પ્રકૃતિ અને પુરૂષનું લુહ લુહ જ્ઞાન—એતું નામ વિવેક છે તો એ વિવેક કોને થાય છે—આત્માને થાય છે ? કે પ્રકૃતિને થાય છે ? અમે જૈનો તો ધારીએ છીએ કે, એ વિવેક, એ જેમાંથી એકને પણ થવો ઘટતો નથી. કારણ કે, સાખ્યોના હિસાબે એ જે ય અજ્ઞાન છે વળી, સાખ્યોએ જે એમ જણાવ્યું હતું કે, ‘ પ્રકૃતિ પોતે કાદણી સ્ત્રીની પેડે દૂર ખસી જાય છે ’ ઇત્યાદિ. તે પણ બગાડ નથી. કારણ કે, પ્રકૃતિ તો જડ છે એથી એનામા ખસી જવાની અશક્ત શી રીતે આવે ? વળી એ પ્રકૃતિ તો નિલરૂપ હોવાથી મોક્ષ-દશાને પામેલા આત્માઓને પણ પોતાની સાથે શા માટે ન લેળવે ? જેમ કોઈ મનુષ્યે વાયુને પ્રતિજ્ઞપણે બાંધ્યો હોય તો પણ વાયુ એ મનુષ્યનો છોડે મૂકતો નથી તેમ જોણે પ્રકૃતિને પણ માલ વિનાની બાંધી હોય તેનો પણ છોડે પ્રકૃતિ શા માટે મૂકે ? કારણ કે, પ્રકૃતિ નિલ હોવાથી હમેશા રહેનારી છે—એ પ્રકારે કોઈ પણ આત્માનો પ્રકૃતિથી વિયોગ થવો ઘટતો નથી તો મોક્ષ ક્યાંથી થાય ? અને જો પ્રકૃતિને હમેશા રહેનારી ન માનવામા આવે તો એની નિલતા શી રીતે ઘટે ? જે વસ્તુ-વદ્દન નિલ હોય છે એનું પૂર્વ સ્વરૂપ બદલતું નથી અને એમા નવું ભવિષ્યનું સ્વરૂપ આવતું પણ નથી.

એ તો જે સ્ત્રીનું પરિણામી નિત્ય હોય તેમા જ વગી રહે છે જો પૂરે જણાવે તો દ્વંધ મગ્નતાને માટે પ્રકૃતિને પાંચામી નિત્ય માનવામા આવે તો આત્મા પણ એવો જ માનવો જોઈએ મગ્ન ? એ જ્યારે પ્રકૃતિ માટે બનેલો હોય છે ત્યારે એને સુખનો ભોગવનાર માનવામા આવે છે અને મોક્ષમા એને એવો નથી માનવામા આવેલો તથા તે પરેષા અમુખ લામ હોય છે અને પડી એને મુક્ત શામા આવેલો માનવામા આવે છે રીતે આત્માના પાંચામો કૃત્તા હોવાથી એને પણ પાંચામી નિત્ય માનવ જોઈએ એ જ રીતે આત્માને સુખી અને પીડિતો પણ માનવો જોઈએ જો એને જગ પણ દેવદાસ પામતો ન માનવામા આવે તો એ અમુખનો મુગ પણ વી રીતે થઈ શકે ? એ પ્રશ્નને વ ન મોક્ષના અભાવની નોંધ આવશે વાતર્થ એ કે સાધ્યોનો માનેતો મોક્ષ જગજગ ધરી ન એવો નથી માટે મોક્ષને અનંત સુખ અને અનંત જ્ઞાનવાતો માનવો એ વ્યાજ્ઞ્ય અને સુકિતમુક્ત જણાય છે

હવે મૌલમતવાગાઓ મોક્ષ સંગરો જે અભિપ્રાય ધારે છે તે અપ્રમાણ છે —તેઓ કહે છે ? જ્ઞાનની દક્ષિણ ધારાઓ મિત્રાય પીતે મોક્ષો અને મિત્ર રહેનારો આત્મા નથી તેથી જ્ઞાનમય અને મુખમય મોક્ષ વાતો કહી એ વ ન મોક્ષ છે જે મનુષ્યો આ મ વા (આત્માને માનનારા) છે તેઓ તો મુખિને મેળવી શકતા જ નથી તેનું દાગળ આ છે —જે મનુષ્ય આત્માને મિત્ર અને નિત્ય માને છે તેને આત્મા પગ રોડ થાય છે એ રોડને લીધે તે આત્મ થઈ બાઈ આત્મસુખોમા અને તેના માધનોમ દોરો દગ્ધ દષ્ટિ ન કૃત્તા એવા જુગોને લુએ છે અને મમતાપૂર્વક સુખના માધનોનું મદલ કહે જાય છે—એ રીતે જ્યાં સુધી આત્મ થઈ છે ત્યાં સુધી મસાર જ છે એ વિશે કહ્યું છે જે મનુષ્ય આત્માને લુએ છે તેને તેમા દુ' એ પ્રશ્નને નિત્ય રાનારો રોડ થાય છે, એ રોડને લીધે તે એ સુખોમા વૃદ્ધિ પામે છે અને સુખની વૃદ્ધિ દોરોને જોવા દેવી નથી પડી એ આત્મ થઈ મમતાવડે સુખના સાધનોનું મદલ કરે છે તેથી તે આત્માને અભિનિવેશ આ લાભો કૃત્તા-શક્ય છે એવું જ્યાં સુધી આત્મ દેવ ન હોય ત્યાં સુધી મસાર જ છે તે આત્માની દયાની જગ્યા પડે જ દુ' અને પીડા એક બાન થાય છે એવા જ્ઞાનને લીધે ૧૫ મન દેવ થાય છે અને એ જાને (યમ અને ૫૫) જ જવા દોરોનું મુગ છે

માટે મુક્તિને મેળવનારા મનુષ્યે તો પુનઃ સ્ત્રી વિગેરે પરિવારને અનાત્મક (આપણો નથી) માનવો જોઈએ અને એ જાણુ અનિલ છે, અશુભિ છે તથા દુષ્કર્મ છે એવો વિચાર કર્યા કરવો જોઈએ—એમ ચિંતવવાથી આત્મામાં સ્નેહ નહિ વાય અને એ જન્મના વિશેષ અભ્યાસથી જ વેગવ્ય થયે, તેથી ચિત્ત આત્મન વિનાનું પડે અને એ જ મુક્તિ છે. હવે ક્ષત્ર્ય કાઈ એમ કહે કે, એ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વિચાર ન કરવામાં આવે અને માત્ર શરીરને દુષ્ટદેવાન્ય તપ તપમાં આવે તો પણ મક્કલ કર્મનો નાશ થાયથી મોક્ષ થવા ઘટે એમ જે માટે એ તપ વડે જ મોક્ષનો સા માટે ન મેળવવો ? એના ઉત્તરમાં મોક્ષના જાણુ છે કે, શરીરને દુષ્કર્મ દેવે કાઈ તપ નથી. એ તો એમ નામ્નીએ પોતાના પ્રાંતમાં પાપને સીધે અનેક જન્મનું દુષ્કર્મ છે તેમ શરીરને દુષ્કર્મ દેવામાં પણ પોતાનાં પ્રાંતોમાં જા જોગવું કર્યું કાઈ તપ કરવા નથી માટે એના તપવડે મોક્ષ સ્ત્રી મને થઈ શકે ? વળી, કર્મો તો અનેક પ્રકારના છે, કાચુ ક, તે વડે અનેક જન્મના જુદા જુદાં જા મળી જાય છે માટે એના અનેક જન્મના કર્મોનો નાશ એક પ્રકારના તપથી જ સી મને થઈ નહ ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, તપમાં અનેક મુક્તિઓનું વિષય પ્રાપ્તો એ તપવડે કર્મોનો નાશ સા માટે ન થઈ શકે ? તો એના ઉત્તરમાં મોક્ષના જાણુ છે કે, જે એ મને કર્મોનો નાશ થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત નાનો દાખ તો યોગ્ય કહેવાથી પણ જ્યાં કર્મોનો નાશ પ્રવે જોઈએ કાચુ કે, જે એમ નહિ માનવામાં આવે તો અહીં પણ તપમાં અનેક મુક્તિઓનું વિષય છે તેનું જ થયે ? માટે તપથી કર્મનો ક્ષય પ્રાપ્ત મોક્ષ પ્રાપ્ત અ જાગવું વડે એનું નથી. એ જ હકીકત જાણ પ્રથમ સ્વોક્ષવડે જાણી છે નાત્યા એ છે કે, જેના માને છે તેવો મોક્ષ મુક્તિયુક્ત જાણુ નથી એવી નિગત્યમાનના પ્રાપ્તિપણને સીધે જે ચિત્તની ક્યમન્દિત અસપ્રા થાય છે તેને જ મોક્ષ માનવો એ અજગર વ્યાજગી જાણુ છે એ પ્રમાણે મોક્ષ નિમે બાધાનો અભિપ્રાય છે. હવે જેનો એ અભિપ્રાયનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આવે છે—તમે (બાધા) આત્માને નિયમ માનવા નથી અને જે માત્ર જાનની ધારાઓ જ માનો છો તેમાં ઘણા દુષ્ટા આવે છે અને તે આ પ્રમાણે છે—જાનના પ્રવાહો તો કાણે કાણે પડ્યો મારે છે એથી જે પ્રસાદ ક્રિયા કરનાનું નિમિત્ત અને છે તે કાલિય હેવાથી પિાનુ કળ જોગવવાને નહીં શકતો નથી અને જે બીજો મુક્ષ ક્રિયાનું કળ જોગવે છે તે, એના કર્તા હોતો નથી અર્થાત્ વસારા

માનેલા શુદ્ધિપાત્રમાં કંઈ કાઠ અને બોત્તા મધ્ય એવો મેળો વાધો આવે
 છે કાણ કે જે કંઈ દોષ તે જ ભોમવનાર હોય—એવો નિયમ સૌ કાંઈને
 મમત છે વળી એ શુદ્ધિપાત્રમાં અપ્રત્યક્ષ પદ્ય સી રીતે ધરી રાખે ?
 કાણ કે જેને જોતું હું કે માન્ય છે તે જાનનાડ શુદ્ધિ દાવાયાં ટટી
 રાખે તરી અને એની જગ્યાએ જે બીજો જાનનાડ આવે છે તેને પૂરતું
 જોતું કે માન્ય નથી એથી બીજાને કરેતું બીજો શી રીતે યા કરી શકે ?
 મમા મા તો એવો નિયમ છે કે જેને કરેતું દોષ તે જ યાદ ગણી શકે છે
 અને એ નિયમ આ મંડળે આપેલો છે મારે એ જાવનો ધણી દોષવાળો
 શુદ્ધિપાત્ર ન માનતા સ્થિતિમાં માનવો એ સુખિનુખ છે જેમ માતામાં
 ગેરલા બધા મનુષ્ય જેમ ગેરમા પડેવેલા દોષ છે અને એમ હોય તો જ
 એ બધા મનુષ્ય ટટી શકે છે તેમ આ જાનની ધાગણી પણ દોષગી જેવા
 એક આત્મામાં પડેવેલી દોષ તો જ રીતમ ગટી શકે છે અને એમ માનવામાં
 આવે તો જ ઉપર જણાવેતું કે દૂષણ આવે તેમ નથી મારે આત્માને શુદ્ધિ
 ન માનતા સ્થિતિમાં માનવો જાનવો જોઈએ અને એમ માન્યા પછી જ મોક્ષની
 વાતો કરી એ જોવા આવે એવું છે વળી વમે (માદાએ) જે દૂષણ
 આત્માને માનવામાં જણાવ્યું છે તેને કે હી છે કિંતુ એ કાઠ બને લાગ્યું
 પડે તેવું નથી એ તો જે મૂર્ખ અને બઠાની છે એ જ લાગ્યું થાય છે—જે
 મનુષ્ય બઠાની છે તે જેમ મૂર્ખ રોગી હુમલ છે તેમ આ માતા સ્તેષ્ટને
 લીધે મમામાં જણાવતા મનના સેગમેન્ટ ગા મુખ-આધોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે
 કિંતુ જે હું જાણી છે અને હિંતુ વધા અસ્તિત્વે જાનુમાર છે તે જેમ
 ગાના રોગી નિવર કરી પડ્યા કર છે તેમ અત્યાત્મિક મુખનાં માધન એવાં
 સી વિરેરો પાતાગ કરીને આત્માના એકને લીધે વાન મુખમય એવા
 મુખિના મમમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે મારે આત્માના એકને લીધે વમે (માદાએ)
 જે દૂષણ જતા પુ છે તે જ જાણ નથી વળી, વમે જે કંઈ છે કે ' મુખિને
 મેગવણી દેવવાગા મનુષ્યે અના મપત્તની જ બારના બારી ' એ પણ
 કાંઈ જ જાણ નથી કાણ કે જેમ વાન નિવરણની બારના મુખિનું કાણ
 વા જાણી નથી તેમ વાન અર્ધવજાની બારના પણ મુખિનું કાણ
 હા જાણી નથી એ રીતે માત્ર નિવરણની દેવવાગા અર્ધવજાની બારના
 બેગી છે તો એ જાવની બારના પણ એ જિગ એવા અનુક્રમણ કરનાર
 મિત્ર વજાણી નથી મારે તમને (માદાએ) જે મોક્ષની વાતો કરી દોષ તે
 એ વિષય એવા આ માને જાણ માનવો જોઈએ તો, જે બધાએ દોષ એ જ

છુટો થઈ શકે છે માટે જે મોક્ષને મેળવનાર હોય તેને તો તમારે સ્થિર માનવો જ જોઈએ. તમારા માનેલા ક્ષણિક-વાદમાં તો કોઈ જ્ઞાન-સંતાન અંધાએલો છે, કોઈ જ્ઞાન-સંતાન મુહૂર્તનાં કારણોને જાણે છે અને ત્રીજો જ કોઈ જ્ઞાન-સંતાન મોક્ષ મેળવે છે એવું ગરબગરણું બધારણ છે અને કરે કોઈ, જાણે કોઈ અને મેળવે કોઈ એ જાતનું જેની વચ્ચે ત્રીજો ખાઈ જાય એવું બધારણ કાઢને ધટ ન હોય. વળી, શુદ્ધિમાન માત્ર એવું વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરે છે કે 'મારું કાંઈ થાય'—પરંતુ તમારા ક્ષણિકવાદમાં બધું ક્ષણિક હોવાથી અને જ્ઞાનની ધારાઓ પરસ્પર કોઈ જાતનો મંબધ ન ધરાવતી હોવાથી એક પણ જ્ઞાન-સંતાન એ જાતનું વિચારી શકતો નથી અને એમ હોવાથી એ, પ્રવૃત્તિ પણ શી રીતે કરી શકે ? કદાચ એમ ધારે કે, જે જ્ઞાનની ધારા ક્ષણિક છે તે શું આ જાતનું વિચારીને પોતાના દૃષ્ટાણની પ્રવૃત્તિ નહિ કરી શકે ? તો એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:—એ જ્ઞાનની ધારા, જે માત્ર એક ક્ષણ જ રહે છે, તે વદન વિદ્યુત્પલ્લવીન હોવાથી એ બધું શી રીતે કરી શકે ? એક જ ક્ષણમાં પેદા થવું, વિચારવું અને મોક્ષ માટે પ્રવૃત્તિ કરી એ બધું બનવું વદન અમંભવિત છે. હવે કદાચ એમ ધારે કે, એ જ્ઞાનનો સંતાન એ બધું કરી શકે અને મુક્તિને પણ મેળવી શકે તો પછી શું ફળ આપે ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જોઈ લોકો ક્ષણિક જ્ઞાનધારા અને સંતાન એ બનેને એક જ માને છે માટે જે ફળ જ્ઞાનધારાને લાગુ પડે છે તે જ ફળ અહીં પણ સમજી લેવાનું છે. વળી અમે (જોતો) તો એમ જણાવીએ છીએ કે, જ્યારે જોઈ વસ્તુ માનતો સ્વભાવ ક્ષણવિનાશી માને છે ત્યારે તો તેઓ મોક્ષ માટે પ્રયાસ કરવો જ જરૂરનો નથી. કારણ કે, ગગાદિના નારાને તેઓ મોક્ષ કહે છે અને એ નારા તો એની મેળે જ થવાનો છે માટે ક્ષણિકવાદમાં મોક્ષને માટે પ્રયાસ કરવાની કાંઈ જરૂર જણાતી નથી એથી એ માટે ક્રિયાકાંડની યોજના કે આચરણ નકામી છે. હવે કદાચ ચર્ચાની ખાતર એમ માની લેવામાં આવે કે, મોક્ષને માટે યોજાયેલાં ક્રિયાકાંડો નકામો નથી, તો અમે એ વિષે જે પૂછીએ છીએ તે આ પ્રમાણે છે—શું એ ક્રિયાકાંડો રાગ વિગેરે ક્ષણનો નાશ કરે છે ? વા હવે પછી થનારા રાગ વિગેરેને થવા દેતા નથી ? વા રાગ વિગેરેની શક્તિનો ક્ષય કરે છે ? વા સંતાનનો ઉચ્છેદ કરે છે ? વા સંતાનને પેદા થવા દેતા નથી ? અથવા આસ્રવ વિનાની ચિત્તમંતવિને પેદા કરે છે ? જે જોઈ વસ્તુ એમ કહેવામાં આવે કે, એ ક્રિયાકાંડો રાગ વિગેરે ક્ષણનો નાશ કરે છે તો એ અચુલ છે. કારણ કે, જોઈના

છેલ્લે સમયે તદ્દન યોગ જ શુદ્ધ ધ્યાનરૂપ તપવડે અર્ધાં કર્મોત્તે ક્ષય થઈ જાય છે. એવી સામીતીમા ઉચ્ચ-મુક્તિ અને પરમમુક્તિ જાય છે. પરંતુ એવા યોગ તપમા જે કર્મોત્તે નાશ કરવાની શક્તિ આવે છે તે મેળવતા ઘણા કાયકરેશ અમલો પડે છે, અનેક ઉપવાસો કરવા પડે છે અને મરણાંત દુઃખ પણ સહ્યું પડે છે માટે અર્ધાં તપમા કાંઈ એવી શક્તિ હોતી નથી-એથી જ્યાં થોડું તપ હોય ત્યાં જ્યાં ઠેકાણે કર્મ-ક્ષય થવાનું દૃષ્ટુ લાગી શકતું નથી. માટે છેવટ એમ માનવું જોઈએ કે, સ્થિર રહેનારી જ્ઞાનની ધારા (અર્થાત્ વિવિધ જાતના પશ્ચિમામતે પામતો તો પણ સ્થિર રહેતો આત્મા) અનેક જાતના તપના અનુદાનથી મોક્ષને મેળવી શકે છે અને એને જ અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર અને સુખમય મોક્ષ મળી શકે છે.

સ્ત્રીમોક્ષવાદ.

હવે મોક્ષ વિષે દિગ્ગજર જોતો જે જાતનો અભિપ્રાય ધરાવે છે તે આ પ્રમાણે છે — તેઓ કહે છે કે, ચેતાગર જોતોએ મોક્ષનું જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે તદ્દન સાચું છે, પરંતુ એવો મોક્ષ માત્ર પુરુષો જ મેળવી શકે છે. ચેતાગરો પણ માને છે કે, એ જાતનો મોક્ષ નપુમ્ન આત્માઓ મેળવી શકતા નથી, કાગલુ કે, એઓ એટલા અધા નજાળા કે, એથી એઓમા આવા ઉચ્ચ અધ્યાત્મને મેળવવાની શક્તિ હોતી નથી એ રીતે અમે (દિગ્ગજરો) પણ કહીએ છીએ કે, સ્ત્રીઓ ધણી જ નજાળા હોવાથી અને નપુમ્નકોની જ પેઠે શક્તિવિહીન હોવાથી મોક્ષને મેળવી શકી નથી. આતો જવાળ ચેતાગર જોતો આ પ્રમાણે આપે છે — તમે (દિગ્ગજરો) સ્ત્રીઓને નજાળા ગણો છો તેનું શું કાગલુ છે? શું તેઓમા ચારિત્ર વિગેરે નથી? અમુક જાતનું વિશેષ જાળ નથી? શું તેઓને પુરુષો પ્રણામ કરતા નથી તેથી તે નજાળા છે? શું તેઓ ભણવાનું વિગેરે કરી શકતી નથી તેથી તે નજાળા છે? તેઓની પાસે કોઈ પ્રાર્થના મોટી ઋદ્ધિ નથી તેથી તે નજાળા છે? વા તેઓમા કપટ વિગેરેની અધિકતા છે તેથી તે નજાળા છે? જો તમે એમ જણાવો કે, સ્ત્રીઓમા ચારિત્ર નથી હોતું માટે જ તે નજાળા છે તો એમા પણ અમારે પૂછવું છે તેઓમા ચારિત્ર નથી હોતું તેનું શું કારણ? શું તેઓ વસ્ત્ર રાખે છે માટે તેમા ચારિત્ર નથી હોતું? કે તેમા શક્તિ નથી હોતી માટે ચારિત્ર નથી હોતું? જો એમ કહેવામા આવે કે, વસ્ત્ર રાખે છે માટે તેઓમા ચારિત્ર નથી હોતું, તો તે વાત જરાજર નથી.

કાગળ કે, વસ્ત્રને ાખવાથી ચાગ્રિ ન હોય તેનું પણ શું કાગળ છે ? શું વસ્ત્રને વાપગના માવથી જ ચાગ્રિ નથી ગટેલું ? કે વસ્ત્રનો પરિગ્રહ, ગમ્મવાથી ચાગ્રિ નથી ગટેલું ? હવે આપણે એ વિચારનું જોઈએ કે સ્ત્રીઓ વસ્ત્રને વાપરે છે તેનું શું કાગળ છે ? હું તેઓ વસ્ત્રનો સામ નથી કરી શકતી માટે વસ્ત્રને વાપરે છે ? કે મયમની માધના મુખમુદત થઈ શકે માટે વસ્ત્રને વાપરે છે ? એ એમ કહેવામાં આવે ? તેઓ વસ્ત્રનો સામ નથી કરી શકતી માટે વસ્ત્રને વાપરે છે તો તે જગમગ નથી કાગળ કે, સ્ત્રીઓ તો ધર્મને માટે પ્રાણોનો પણ સામ કરતી ન હોય જોવાય છે તો પત્રી એમ થી થયને હો. વામાં તેની અશક્તિ છે એમ સી રીતે મનાવ ? દરે જો એમ કહેવામાં આવે કે, મયમની માધના માટે જ તેઓ વસ્ત્રને વાપરે છે તો પત્રી એઓમાં ગાંગેર નથી એમ કી રીતે કહેવાય ? વળી જોમ સ્ત્રીઓ મયમની માધના માટે વસ્ત્રને વાપરે છે તેમ પુ ા પત્રી કેમ ન સાધી શકે ? એમ કહેવામાં આવે કે એઓ તો અ ામાં ાવાથી જો વસ્ત્ર ન વાપરે તો એના પગ પુ ા જુલમ કરે અને એઓના ગરબી રી ાના કરે નો પુરો વસ્ત્ર ન વાપરે તો એઓના મયમને કોમ માવ આવે તેમ નથી માટે પુ ાને મયમને માવવા વસ્ત્રની જરૂર પડી નથી પણ સ્ત્રીઓ તો મયમની ગમ્મવામાં માટે વસ્ત્ર રાખવા જ પડે છે માટે વસ્ત્ર મયમનું એ જોગવની પેઠે મયમનું સાધન ાવાથી તેની (વસ્ત્રની) દયાનીમાં ચાગ્રિનો મનાવ કેમ ાઈ શકે ? હવે એમ કહેવામાં આવે કે તેઓની પામે વસ્ત્રપર પરિગ્રહ ાવાથી તેઓમાં ચાગ્રિ નથી ડોનું તો એ વિગે પૂગવાનું કે શું એઓને વસ્ત્રમાં મૂર્છા કે માટે એ (વસ્ત્ર) પરિગ્રહપ છે ? માન તેઓ વસ્ત્રને ધાગ્યું કરે છે માટે એ પરિગ્રહપ છે ? વા માત્ર તેઓ વસ્ત્રને અડે છે માટે એ પરિગ્રહપ છે ? વા એમાં અવેલી ા ા થાય છે માટે એ પરિગ્રહપ છે ? જો એમ માનવામાં આવે કે તેઓને વસ્ત્રમાં મૂર્છા કે માટે એ પરિગ્રહપ છે તો એ વિગે જાગવાનું કે જે યગી છે તે મુગનું મગજ છે કે નહિ ? એમ તો નહિ જ કરી શકાય કે યગી મૂર્છાનું કાગળ નથી કાગળ કે જે વિગે દુર્લભ છે અને અંતગમ છે એને વસ્ત્ર દવા એ ધણ પામેનું મથ છે હવે જો યગીને નર્મના હેતુ મલુવામાં આવે તો એ કી રીતે જો યગી મૂગનું કાગળ હોય તો એને નહિ હોવાનું શું કાગળ ? શું એનો ત્યાગ મુખ્યથી થાય એવો છે ? વા એ મુક્તિનું નિમિત્ત છે ? જો એનો સામ

મુશ્કેલીથી થાય તેમ હોય તો શું એવું બધાને માટે છે ? કે કેટલાકને માટે છે ? ઘણા માણસો આગમાં પ્રવેશ કરીને વા બીજે રીતે ગરીબને પણ છોડી દેતા જણાય છે માટે 'એનો લાગ કરવો બધાને મુશ્કેલ છે' એમ કેમ કહેવાય ? જો એના લાગની મુશ્કેલી કેટલાકને જ જણાતી હોય તો શરીરની જ પેડે વસ્ત્રનો પણ લાગ કરવો કેટલાકને મુશ્કેલ છે એમ પણ શું માટે ન મનાય ? હવે એમ કહેવામાં આવે કે, શરીર મુક્તિનું નિમિત્ત છે માટે એનો લાગ થઈ શકતો નથી, તો શરીરની જ પેડે વસ્ત્ર પણ ઘણી કૃષ્ક્રિયામાં કારણરૂપ હોવાથી એની જતના કેટલાક શક્તિ ગિનાના મનુષ્યો માટે ઉપયોગી છે એમ કેમ ન મનાય ? હવે એમ કહેવામાં આવે કે, વસ્ત્રને પહેરવા માત્રથી જ એ પરિગ્રહરૂપ થઈ જાય છે તો એ કાંઈ બગાડ નથી જો એ બગાડ હોય તો કડકડતી ટાઢમાં ધ્યાન ધરતા કાંઈ સાધુને જોઈ 'આજે ઘણી સખત ટાઢ છે' એવું ધારી કાંઈ ભક્ત એ સાધુને કાંઈ આહારે તો નિઃશૃંગી સાધુ પણ પરિગ્રહવાળો થઈ જાય જો હવે જો વસ્ત્રને આક્રમક માત્રથી જ એ પરિગ્રહરૂપ થઈ જતું હોય તો નિરંતર જમીન ઉપર ચાલવાથી એ પણ પરિગ્રહરૂપ થઈ જાય જો અને એમ થાય તો તીર્થ કર વિગેરેનો મોહ શી રીતે થઈ શકે ? વળી, એમ કહેવામાં આવે કે, વસ્ત્રમાં જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે એ પરિગ્રહરૂપ છે તો શરીરમાં પણ બીજા જીવોની એટલે કરમિયા વિગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે એને પણ પરિગ્રહરૂપ શું માટે ન ગણવું ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, શરીરમાં બીજા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે પણ તેની તો જતના કરવામાં આવતી હોવાથી શરીર પરિગ્રહરૂપ ન લેખાય. તો પછી વસ્ત્રમાં પણ ઉત્પન્ન થતા જીવિગેરે જીવોની જતના થતી હોવાથી તથા એને (વસ્ત્રને) યતનાપૂર્વક સીવવાથી અને ધોવાથી જીવની ઉત્પત્તિ મટી જતી હોવાથી એને પણ શરીરની જ પેડે અપરિગ્રહરૂપ માનવું જોઈએ. માટે વસ્ત્ર હોય તો પણ ચારિત્રને કશો બાધ ન આવતો હોવાથી વસ્ત્રની હાજરી સાથે ચારિત્રની હાજરી માનવામાં કાંઈ દુષણ જણાતું નથી હવે એમ કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રીઓમાં શક્તિ નથી માટે એ ચારિત્રને પાળી શકતી નથી, એ પણ બગાડ નથી. કારણ કે, અનેક સ્ત્રીઓ એવી છે કે, જેઓ આકરામાં આકર તરવ પાળી શકે છે અને કદાચમાં કદાચ તપ તપી શકે છે માટે એમ તો કેમ કહેવાય કે, સ્ત્રીઓમાં ચારિત્ર પાળવાની શક્તિ નથી ? અથવા સ્ત્રીઓમાં ચારિત્ર હોતું નથી માટે એ મોક્ષ મેળવવાને યોગ્ય થઈ શકતી નથી, એ કથન

તો વદન ખોડુ છે હવે એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓમા ચાગિર બને હોય,
 પણ તેઓમા ઉચામા ઉચુ યથાખ્યાત નામનું ચાગિર નથી દોડુ મા? જ
 તેઓ પુરુષી દીપ્તી દોષ છે તો એ વિશે પૂજાનું કે એઓમા જે ઉચામા
 ઉચુ યથાખ્યાત નામનું ચાગિર નથી તેનું શું કારણ છે? શું સ્ત્રીઓની પાસે
 એ જાતના ચાગિરને મેગવવાની સામગ્રી નથી? કે એ જાતના ચાગિરની
 માથે સ્ત્રીઓનો વિરોધ છે? એ જાતનું ઉચુ ચાગિર મેગવવાનું કારણ એ
 જાતનો એવો અભ્યાસ છે અને એ અભ્યાસ (વધ વધતુ અને વધ પાછા)
 સ્ત્રીઓમા છે એમ જાગળ જણાવી ચૂક્યા છીએ મા? એ જાતના ચાગિરને
 મેગવવાની સામગ્રી સ્ત્રીઓ પાસે નથી એ કથન વદન ખોડુ હ હા એમ
 કહેવામા આવે કે એ જાતના ચાગિરની સાથે સ્ત્રીઓનો વિરોધ છે, તો એ
 પણ બીજર નથી કાણુ કે એ યથાખ્યાત નામનું ચાગિર આપડી જેવા
 નવવગ્નો હુદિમા બારી શકે એવું નથી મા? એવો સ્ત્રીઓની માથે વિરોધ
 છે એમ સી રીતે કહી શકે? અથાત્ ચાગિર નહિ હોવાને લીધે સ્ત્રીઓ
 દીધી છે એ હકીકત વદન ખોડી હ હવે બીજું એમ કહેવામા આવે કે
 સ્ત્રીઓમા અમુક જાતનું વિશેષ જગ નથી, તો એ જગ કયા પ્રમાણનું નથી?
 એ પણ જણાવતુ જોઈએ શું સ્ત્રીઓમા માવથી નગે જવાની શક્તિ
 નથી એ? વા સ્ત્રીઓ વાં વિરોધ નથી કરી શકે એ? વા સ્ત્રીઓ ઓછી
 બનેલી હોય છે એ? એ નમુનાના જો પ્રથમ પડ્યું કમૂલ ગમવામા આવે
 તો અમે એમ પૂછીએ છીએ કે માવથી નગે જવાનું સામર્થ્ય સ્ત્રીઓમા ક્યાં
 હોતુ જોઈએ-જે જ મમા મોસે જવનું હોય તે જ જ મમા હોતુ જોઈએ?
 કે મમે ત્યારે હોતુ જોઈએ? જો એમ કહેવામા આવે કે જે જ મમા મોસે
 જવાનું હોય તે જ જ મમા એ સામર્થ્ય દોડુ જોઈએ—તો તો પુરોનો પછ
 મોસ ન થયો જોઈએ કારણ કે એઓમા (પુરોમા) પત્ર જે જ મમા મુનિ
 મેગવવાની હોય છે તે જ જ મમા સાવથી નગે જવાનું સામર્થ્ય દોડુ નથી
 મા? એક જ જ મમા મોસે અને નાવથી નગે જવાનું સામર્થ્ય દોડુ માનતુ
 હુદિયુક્ત નથી હવે એમ કહેવામા આવે કે ક્યાં પત્ર સાવથી નક જવનું
 સામર્થ્ય દોડુ જોઈએ અથાત્ ઉચામા ઉચા ગયાની પ્રાપ્તિ ઉચામા ઉચા
 પશિમ વ? થઈ શકે છે અને એવા ઉચામા ઉચા બે દેખા છે—અ
 જવા દુખનું દેખાતું સાવથી નગે અને બીજું જવા મુખનું દેખાતું મોડ
 જેમ સાચો એ પ્રમાણના ઉચા મનાવવાની ખાખીને લીધે સાવથી નગે જઈ
 શકે નથી, એમ આમમમા કતુ છે તેમ તે જ પ્રમાણના ઉચા પણ હમ

મનોબળની ખામીને લીધે મોક્ષને શી રીતે મેળવી શકે? તમારું એ કથન પણ વસ્તુદ વિનાનું છે. કાગળ કે, એવા કાંઈ નિયમ નથી—જેનામા ઉચ્ચામા ઉચ્ચો અશુભ પરિણામ હોય એનામા જ ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો શુભ પરિણામ હોય. જો એવો નિયમ હોય તો જે મનુષ્ય જે ભવમા મોક્ષમા જવાને છે તે જ ભવમા એનામા ઉચ્ચામા ઉચ્ચો અશુભ પરિણામ ન હોવાથી એવા ચરમ દેહવાળાને મોક્ષ શી રીતે થઈ શકે? વળી, માનસાંગોમા ઉચ્ચામા ઉચ્ચો અશુભ પરિણામ હોવા છતાં એ જ ભવમા એઓનો મોક્ષ થઈ શકે તો નથી તથા જે છવોની હલકી ગતિઓમા જવાની શક્તિ ઓછી હોય છે તે જ છવોના કાંઈ ઉચ્ચી ગતિઓમા જવાની શક્તિ ઓછી હોતી નથી. ભુઓ-ભુજપરિ-મર્ષો બીજી નાગ્દી સુધી જ જઈ શકે છે તેથી આગળ હલકી ગતિમાં નીચે જઈ શકતા નથી તો પણ ઉપર-ઉચ્ચી ગતિમાં મદસ્ત્રાર દેવલોક સુધી પરોંગી જાય છે તેમ જ પક્ષિઓ, નીચે ત્રીજી નાગ્દી સુધી, ચોપગા જનાવરો, નીચે ચોથી નાગ્દી સુધી અને સર્પો, નીચે પાંચમી નાગ્દી સુધી જઈ શકે છે અને એ જાંઘા (પક્ષિઓ, ચોપગા જનાવરો અને સર્પો) ય ઉપર-ઉચ્ચી ગતિમાં-તો ઠેક મદસ્ત્રાર દેવલોક સુધી પહોંગી શકે છે મારે જેટલા અશુભ પરિણામ હોય તેટલા જ શુભ પરિણામ હોવા જોઈએ વા જેટલા શુભ પરિ-ણામ હોય તેટલા જ અશુભ પરિણામ હોવા જોઈએ એવો કોઈ જાતનો નિયમ નથી એવી કરીને સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાનું અશુભ જાણ ન હોવા છતાં પણ તેઓ વાણી ખુશીયા મોક્ષને મેળવી શકે છે—એમાં કાંઈ જાતનો વાધો આવે તેમ નથી હવે કદાચ એમ કહેવામા આવે કે, સ્ત્રીઓમા વાદ કરવાની શક્તિ નથી અને તેઓનું બહુવર ધાણું ઓછું હોય છે તેથી એ મોક્ષને લાયક નથી, તો એ કથન પણ અગણ્ય નથી કાગળ કે, જેઓ મૂળા કેવળી હોય છે તેઓમા વાદ કરવાની શક્તિ ન હોય છતાં પણ તેઓ મોક્ષને મેળવે છે અને જે માણસ તુષ્ટિ વિગેરે મુનિઓ તદ્દન અભણ જેવા હતા તેઓ પણ મોક્ષને મેળવી ચૂક્યા છે મારે સ્ત્રીઓમા વાદ કરવાની શક્તિ ન હોય અને એઓનું બહુવર ઓછું હોય તો પણ એઓને મોક્ષ મેળવવામા કયો વાધ આવે તેમ નથી મારે સ્ત્રીઓમા અમુક જાતનું વિરોધ જાણ નથી એવી તેઓ મોક્ષને મેળવી શકતી નથી—એ કથન અગણ્ય નથી હવે એમ કહેવામા આવે કે, તેઓને પુરૂષો પ્રણામ કરતા નથી મારે તે હીણી છે, તે પશુ ખોટું છે. કાગળ કે, તીર્થ કરતી માતાઓને તો ઇંદ્રો પણ પૂજે છે અને નમે છે મારે સ્ત્રીઓ હીણી શી રીતે કહેવાય? વળી, એમ તો મણ્વધરોને તીર્થકરો નમસ્કાર

દરતા નથી, માટે ગણુવરોની હીણપને લીધે તેઓનો પણ સ્ત્રીઓની જેમ ન મોક્ષ ન થવો જોઈએ. વળી, તીર્થ દરો ચારે પ્રાગ્ના સધને નામકાર દરતા દેવાની અને એમાં સ્ત્રીઓ પણ આવી જતી દેવાથી એઓની હીણપ શી રીતે લેખાય? હવે એમ કહેવામાં આવે કે સ્ત્રીઓ મૃતને વાચના વિગેરે નથી આપી સમ્પત્તિ માટે જ તેઓ મોક્ષને યોગ્ય નથી તો એ કથન પણ ખોટું છે, કારણ કે જો એમ જ હોય તો મૃત જણનાં તો મોક્ષ ન થવો જોઈએ અને જણાવનાર માત્ર મોક્ષમાં પડેલી જવા જોઈએ અર્થાત્ આચાર્યોનો મોક્ષ થવો જોઈએ અને શિષ્યોનો ન થવો જોઈએ. વળી એમ કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રીઓની પામે મૃત પ્રાગ્ના સદ્ધિ નથી તેથી તે મોક્ષને લાયક નથી તો એ પણ બગજ નથી કારણ કે મોક્ષ સદ્ધિવાળાનો જ મોક્ષ થાય એવો કાલ નિયમ નથી કહેવામાં આવે. પણ મોક્ષને મેળવી ચૂક્યા છે અને આજે મોક્ષ મોક્ષ ચક્રવર્તિઓ પણ મોક્ષ સદ્ધિ હોવા છતાં મોક્ષને મેળવી ચક્રવા નથી હવે છેવટ એમ કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રીઓમાં કપટ વિગેરે ઘણું છે માટે જ તેઓ મોક્ષને લાયક નથી તો એ પણ બરાબ નથી કારણ કે, નામ જોવા બાબતેના અને લોકો પુરો તથા દુષ્ટદારી જોવા મહાવાત્સલ્ય પુરો પણ મોક્ષે જઈ પડેલા છે તો સ્ત્રીઓમાં કપટનો વચારો હાવાને લીધે એઓને હીણ માની મોક્ષને અગોચ્ર માનવી એ વતન ખોટું કે આ પ્રકારે મૃત પણ રીતે સ્ત્રીઓની હીણપ દરી સમ્પત્તિ નથી અને એથી જ તેઓ મોક્ષને અગોચ્ર પણ જની સમ્પત્તિ નથી માટે જોમ પુરો મોક્ષને લાયક માનવામાં આવે છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ માનવી એ તત્વ માત્ર અને સુક્તિયુક્ત છે સ્ત્રીઓ પણ મોક્ષના દાર્શનિક-સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન અને અતે સમ્યક્ચારિત્ર-પૂરેપૂરી રીતે મેળવી સમ્પત્તિ દેવાથી પુરોની જ જેડે તેઓનો પણ મોક્ષ થઈ શકે છે અને એઓ પણ અગર અને અગર થઈ શકે. એ પ્રકારે મોક્ષ વતનું વિવેચન છે જે કેવલાં એમ માને છે કે— ધર્મરૂપ આગના બાધનારા નાનિઓ, ધર્મ (મોક્ષ) મુની પદાની પળ મોકામાં પોતાના ચારેલા ધર્મની અવગણના થતી જોઈને પાલ દરીવાર સસારમાં અવતરે છે એ હાજીવ જોઈ છે કારણ કે મોક્ષ એ અમર ગ્રામ છે ત્યાં પડેલા પડી મૃતો જ મ મ લુ કે રોમ મોક મૃતો નથી—માટે જ ઉપર જણાવેલી માન્યતા ખૂલ જતી છે.

તે આગવ મનનાજો મનુષ્ય ઉપર જણાવેલા નવે તત્ત્વો ઉપર શ્રદ્ધા નાખે છે તે સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનનું સાજન બને

છે અને તે વડે જ એ સમ્યક્ચરિત્રને પણ મેળવવાને લાયક થાય છે. ૫૩.

હમણાં જણાવેલાં નવે વસ્ત્રોને જે સ્થિર મનગણો મનુષ્ય કોઈ પ્રકારની મંડા વિગેરે ક્યારે વિના જ જાણે છે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક માયા માને છે તેને સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્જ્ઞાનનો યોગ થવાથી સમ્યક્ચારિત્ર પણ મળી શકે છે જે મનુષ્ય, એ નવે વસ્ત્રોને જાણુનો હોય પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક માયા ન માનતો હોય તેને તો નિઃસ્વાર્થનવાળો જ માનવો જોઈએ. એ વિષે શ્રીગાંધી-હસ્તિલેખે (?) મહાત્મક (?) અથવા આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે — “જે એ નવે વસ્ત્રોને શ્રદ્ધાપૂર્વક માયા ન માનતો હોય તેને માટે ખારે અગો પણ નિઃસ્વા-જોડા-છે” ચારિત્રનો અર્થ-પાપની પ્રવૃત્તિથી અટકવું થાય છે. તે એ જાતનું હોય છે — એટલે તે પાપો પાપોથી અટકવા-રૂપ અને ખીલું દોડા પાપોથી અટકવા-રૂપ જે મનુષ્યે ઉપર જણાવેલાં સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે, એ જાને જાતના ચારિત્રને મેળવવાને લાયક થાય છે, જાન કરતાં પણ સમ્યક્જ્ઞાન(શ્રદ્ધા)ચીયાતું હોવાથી એને જ્ઞાનની પડેલા મૂંઝવામાં આવ્યું છે અને એ ઉપરથી એમ પણ સમજ લેવાનું છે કે, જ્યાં સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્જ્ઞાન હોય ત્યાં જ ચારિત્ર હોઈ શકે છે અને એ સિવાય હોઈ શકતું નથી ૫૩.

તથાપ્રકારના ભવ્યપણાનો પરિપાક થયે જે મનુષ્યને એ ત્રણેવાનાં એટલે સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર હોય છે તે મનુષ્ય સમ્યક્જ્ઞાન અને ક્રિયાના યોગને લીધે મોક્ષનું ભાજન થઈ શકે છે. ૫૪.

હવેના એ પ્રકાર છે એક ભવ્ય અને ખીલો અમલ્ય જે હવેના અમલ્ય છે તેઓને સમ્યક્ત્વ વિગેરે હોવા નથી. અને જે હવેના ભવ્ય છે તેઓને પણ જ્યાં સુધી તેઓનું ભવ્યપણું પરિપક્વ થયું નથી ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ વિગેરે હોવાં નથી—તેઓના ભવ્યપણાનો પરિપાક થયે તો એ ત્રણેવાનાં-સમ્યક્ત્વ વિગેરે-હોય છે. ભવ્ય એટલે મિદ્ધિ ગતિ મેળવવાને યોગ્ય આત્મા. ભવ્યપણું એટલે મોક્ષને મેળવવાની લાયકાત એ ભવ્યપણું હવેના એક પરિણામ છે અને તે અનાદિનો છે હવે તથાભવ્યત્વ ગ્રહણનો અર્થ આ પ્રમાણે છે — ભવ્યપણું તો ભવ્ય હવે-માત્રમાં છે, પરંતુ એમાં કલ્પ, ક્ષેત્ર, કાળ અને ગુરુ વિગેરેની સામગ્રીને લીધે અનેક પ્રકારની જુદી જુદી શક્તિઓ પ્રગટે છે અને

એમ દેવાથી જ તેના એકના પશુ અને એ થઈ નય છે એ બચ છવ માત્રમા ગેરુ બચપણ એ સમ્પત્તિ જ સમિત ધરાવતું દેવ તો રેક બ ૧—૭૦ એ ૪ વખતે—એ માથે જ ધરતે મેળવી શકે—નેમ થતુ બેઠાએ પગતુ એમ થતું કાગાતું નથી માટે બચછવ માત્રમા છુગી છુગી સમિત ધારવતું છુ છુ બચપણ સ્વીકારતુ એ જ સિવ જણાય છે જેમ આમો અમુક વખતે જ મીંગે રમ્મ ચખાડી શકે છે તેમ બચછવમા ગેરુ બચપણ પશુ અમુક વખતે જ પોતાનો ખગે રમ ચખાડી શકે છે અથાત એ બચપણ જ્યારે ધરિયાને પામે છે ત્યારે જ તે પોતાનું દુગ આપવાને તૈયાર થઈ ગે છે એ માર્ગ મનુષ્યના કર્મની દૃષ્ટિ એક કોડ સાગરોપમની અર આવી ૧૮ દેવ તેવા બચમનુષ્યને એ ત્રણે વાના-ચાન ૧૬૧ અને આગ્રિ-દેવ છે અને તેવો જ મનુષ્ય જ્ઞાન અને આગ્રિના મ વામરી મોક્ષને એવે અર્થ જ્ઞાન થન મમ્યત્વ મુખ અને વીર્યરૂપ મેળવે લાયક થાય છે અને તે ન ના વિનાની ગિધરિનો પાવ મો છે એવા જ્ઞાન કે અમ્લી દિવાથી મેળવે લાયક થઈ શકતું નથી પગતુ એ જાને માથે દેવ તો જ મોમ મેળવવાની લાયકાત આવી શકે છે મમ્યગ્જાન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એ બન માથે દેવ દેવા દેવાથી અને મમ્યગ્જ્ઞાન દેવ તો ચોક્કસ સમ્યગ્જ્ઞાન ગેરુ દેવાથી અર્થ મમ્યગ્જ્ઞાન ના બાવમા સમ્યગ્જ્ઞાનને પશુ સમજી લેવતું છે કા મુકે નાન-મુખર શ્રીક્રિષ્ણાતિએ તત્ત્વાર્થમૂલમા મૈથી પ્રથમ જણાવ્યું છે કે ' મમ્યગ્જ્ઞાન મમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એ મોમમાર્ગ છે '.

પ્રમાણવા.

નય ૧ વિગે પ્રમણેનુ વિગે ૨૨૨ પ્રથમગ પોતની જ મેળે ૧૨ે પડી કાગાના ૧ વિગે ૨૨૨ આમાન્ય ૨૨૨ વિના અને આમાન્ય ૨૨૨ વિગે ૨૨૨ વિના ગદી સમ્પત્તિ નથી એવા મે મે વચ્ચે મા માત્ર છે અને એ વિગે ૨૨૨ની મમજ્ઞ આમાન્ય ૨૨૨ જાણવા વિના મગમર પ ની નથી માટે એ વિગે ૨૨૨ જાણવા પડેલા ની પ્રમાણનું આમાન્ય ૨૨૨ જાણવામાં આગ છે અને તે આ છે—પોતાના અને જીભના એવ પગ માત્રના ૨૨૨નો નિમજ્ઞ દારવર્ક જ્ઞાન નમત્ કહેવાય છે— ૨૨ ૧૫ નો નિમજ્ઞ એ જાણવા પ્રમ પુષ જ્ઞાનના ૧૧૨ શબ્દ ની—

એ, પ્રમાણુ-જ્ઞાનની નિશાની છે, વસ્તુનું તદ્દન સામાન્ય જ્ઞાન અર્થાત્ ‘ એ કંઈક છે ’ એના કરતાં પણ વધારે અસ્પષ્ટ જ્ઞાન-જેનું ખીજું નામ જૈન-પરિભાષામાં ‘ દર્શન ’ છે, એ કોઈ જાતનો વ્યવહાર નિશ્ચય ન જણાવી શકતું હોવાથી પ્રમાણુરૂપ નથી. તેમ જ પદાર્થ અને ઇન્દ્રિયોનો મંથન, જે જ્ઞાનરૂપ નથી તે પણ પ્રમાણુરૂપ નથી. કારણ કે, અહીં તો નિશ્ચય કરાવનારા જ્ઞાનને જ પ્રમાણુરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. કોઈ જાતના વિકલ્પ વિનાનું જ્ઞાન અર્થાત્ બાલકની જેવું જ્ઞાન અને શકા, ભ્રમ તથા અનિશ્ચય-એ બધા કોઈ જાતનો નિશ્ચય ન કરાવતાં હોવાથી પ્રમાણુરૂપ નથી. કારણ કે, નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાનને જ પ્રમાણુરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. જે જ્ઞાન, બહારના પદાર્થને લગતો કોઈ જાતનો નિશ્ચય ન જણાવતું હોય તે પણ પ્રમાણુરૂપ નથી, કારણ કે, અહીં તો પોતાના અને ખીજાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય જણાવનાર જ જ્ઞાન પ્રમાણુરૂપે મનાયેલું છે. જે જ્ઞાન માત્ર ખીજાના જ નિશ્ચયને જણાવે છે અને પોતે પોતાની જ મેળે પોતાનું સ્વરૂપ કળી શકતું નથી એ-પણ પ્રમાણુરૂપ નથી કારણ કે, અહીં તો બંનેના (પોતાના અને પરના) સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાન પ્રમાણુ તરીકે સીકારાયેલું છે “અર્થની ઉપલબ્ધિમાં જે હેતુમૂલક હોય તેનું નામ પ્રમાણુ” એ અને એવા ખીજા પણ પ્રમાણુનાં ઘણાં લક્ષણો રીતસર નથી, માટે જ એક નિર્દોષ લક્ષણ-ઉપર પ્રમાણુ જણાવ્યું છે. મશય અને ભ્રમ વિગેરે મંથયરૂપે અને ભ્રમરૂપે ખરા હોવાથી તેનો પણ અહીં પ્રમાણુમાં સમાવેશ કરવાનો છે. કારણ કે, સ્વપરવ્યવસાયિતો ખીજો અર્થ આ પ્રમાણુ પણ થાય છે—પોતાને યોગ્ય એવો જે પર-પદાર્થ, તેનો નિશ્ચય કરાવનાર જ્ઞાન-એ પ્રમાણુરૂપ છે-આ-અર્થમાં ગમે તે જ્ઞાન-માત્રનો સમાવેશ થઈ શકે છે. હવે પ્રમાણુની સંખ્યાને અને તે વડે જણાતા વિષયોને જણાવે છે અને તેની અંદર પ્રમાણુનું વિશેષ સ્વરૂપ પણ જણાવી દેવાનું છે—

પ્રમાણુ બે છે:—એક પ્રત્યક્ષ અને ખીજું પરોક્ષ. એ પ્રમાણુ વડે અનંત ધર્મવાળી વસ્તુ જાણી શકાય છે. ૫૫

પ્રત્યક્ષ શબ્દના એ અર્થ છે અને તે આ પ્રમાણુ છે—અસ એટલે ઇન્દ્રિય અર્થાત્ જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો વડે થાય તેનું નામ પ્રત્યક્ષ-એ નો પ્રત્યક્ષ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. પરંતુ તેનો શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ અર્થ ‘ખીજો છે અને તે આ પ્રમાણુ છે:—શાસ્ત્રમાં ‘ જે જ્ઞાન સ્પષ્ટ છે તેને પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે ’-પ્રત્યક્ષ શબ્દના એ જાતના વિશાળ અર્થમાં જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિય સિવાય પણ સ્પષ્ટપણે થયું હોય તે

પંતુ આવી જાય છે અથવા અમુક એટલે જીવ અર્થાત્ જો જ્ઞાન, ઇતિહાસની મળાયતા વિના માત્ર જીવ વડે જ થાય તેનું નામ પણ પ્રત્યક્ષ છે—અને એ પ્રત્યક્ષ સામ્યનો ખીજો અર્થ ■ પગલું વચ્ચેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—જો જ્ઞાન ઇતિહાસથી પહેલું હોય છે અર્થાત્ ઇતિહાસ વિનાય માત્ર મન વડે જ થનારું હોય છે અને અપદ્ધ હોય છે—એનું નામ પરાય છે એ બંને પ્રમાણે પોતપોતાની હદમાં એક મર્યાદા છે—એક ઉચ્ચ અને બીજું નીચું એમ નથી—કેલ્લાડો એમ માને છે કે, 'અનુમાન પ્રમાણને માથે પ્રથમ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની ગજા પડતી હોવાથી એ પગલું છે અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વગર છે તો એ કથન બગાડ નથી કાઢવું કે એ બંને પ્રમાણમાંથી એકમાં પગલું પડારે આગી મચ્છાઈ નથી—પોતા એક સરખી મચ્છાઈ છે વળી 'જો મૂળ હોય છે' એ વાકી વડે સવા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું મૂળ પરાય પ્રમાણ છે માટે એવે ખીજો પગલું કહેને કેવલે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને પરાય પ્રમાણની ગજા પડતી હોવાથી 'પરાય' પ્રમાણ પગલું-વગર-ગજાલું જેવું વળી, કાંઈ એવો એકાને નિયમ નથી કે બધે કેકાણે પરાય પ્રમાણને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની ગજા પડ્યા જ દરે ક્ષણે તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પરાય જ્ઞાનની પગલું ગર પડતી જણાય છે જેમકે જીવનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આસોગવાસ વિગેરે નિશાનીઓને લેખને અનુમાન વડે થઈ શકે છે—જ્યારે મધ્ય ખાટલા વડે હોય અને મગ્ગની અર્થે ઉપર આ પુ હોય સારે તેમાં 'જીવ છે કે નહિ? એની તપાસ માટે વાગવાર એના આસોગવાસ જેવા પડે છે—એ જાતનો લોકબલદા સર્વજનીત છે અને એ બલદા માટે પદપદે જીવની હયાતીને નજીવ માટે અનુમાન પ્રમાણની ગજા પડતી પડે છે વાતપર એ છે કે એ બંને પ્રમાણોમાં મન જોઈ અને મધ્ય ઉનિત એમ માધ્ય નથી—તે બંને પોતપોતાની હદમાં જોઈ જાડે અને એ બંનેમાં એક સરખી જ મચ્છાઈ ગેલી છે બીજા કેલ્લાડો એ બે પ્રમાણો ઉપરાંત વધારે પ્રમાણ પડે માટે છે તેમાંના જે જે પ્રમાણો ખરે ખરા પ્રમાણપ હોય તેને વિચારીને પ્રત્યક્ષ અને પરાયમાં મનારી જાનાડ અને જે જે પ્રમાણો જેવા ખરેખરા પ્રમાણપ ન જાડે અને મીમામક મતવાગાએ માનેલા અનાદ્યમાણ જેવા અસૂપ હોય તે લગ્ન દુવલ્લ કગર હ બીજામાં પ્રમાણની મચ્છા જણાવતા તેની ગજાની આ પ્રમાણે કહે છે—૧ પ્રત્યક્ષ ૨ અનુમાન ૩ આગમ ૪ ઉપમાન ૫ અધ્યાપતિ, ૬ અમાન ૭ મત ૮ મેલજ ૯ પ્રાતિજ્ઞ ૧૦ મુખિ અને ૧૧ જનપતિ એ અગ્યાર પ્ર

માણામાં આવેલા અતુમાન અને આગમ એ બન્ને એક જાતના પરાક્ષ પ્રમાણ
 ન છે. ઉપમાન પ્રમાણને નૈયાયિકો માને છે અને તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે
 છે—એક જોડે પોતાના આકરને કહ્યું કે, ‘રામુ’ ‘ગવયને લાઈ આવ’ હવે
 ખીયારો આ રામુ’ ગવય’ સમ્પન્ના અર્થને તો જાણતો નથી તો પણ શેકના
 હુકમથી એને લેવા માટે ઘર બહાર નીકળ્યો અને રસ્તે ચાલતાં તેણે કોઈ
 રજારીને પૂછ્યું કે, ‘ભાઈ! ગવય કેવો હોય છે?’ રજારીએ જવાબ આપ્યો
 કે ‘જેવી ગાય હોય છે તેવો જ ગવય હોય છે’ આ પ્રકારના રજારીના
 કહેવાથી હવે એ રામુ ‘ગવય’ ના અર્થને સમજ્યો અને વનમાં માયતી
 જેવા કરતા કોઈ પ્રાણીને ‘ગવય’ માનીને શેડની પાસે લાવ્યો. આ રીતના
 જ્ઞાનનું નામ ઉપમાન-પ્રમાણ છે અર્થાત્ જે જ્ઞાન શકત કોઈએ જણાવેલી
 મરખામણી વડે જ થતું હોય એનું નામ ઉપમાન પ્રમાણ છે. એ ઉપમાન
 પ્રમાણમાં—એક તો ખીજાએ કહેલું યાદ રાખવું પડે છે અને તે વડે જ વસ્તુનું
 જ્ઞાન થઈ શકે છે. ઉપમાન—પ્રમાણનું આ જાતનું સ્વરૂપ નૈયાયિકો માને છે.
 મીમાંસક મતવાળા તો તેનું સ્વરૂપ ખીજું કહે છે અને તે આ પ્રમાણે
 છે—જે ભાઈએ ગાયને જોએલી છે, ગવયને જોયો નથી અને ‘જેવી ગાય
 છે તેવો ગવય છે’ એવું વાક્ય પણ સાબળ્યું નથી તે ભાઈ, કોઈવાર વનમાં
 ગયો અને ત્યાં એની નજરમાં પ્રથમ ‘ગવય’ આવ્યો હવે એ ગવયને જોઈને
 એના મનમાં એમ થયું કે, ‘મેં જોએલી ગાય આ પશુની મરખી લાગે છે’
 અથવા ‘એ મેં જોએલી ગાયની સાથે આ પશુ મળતું આવે છે’—આ
 જાતના જ્ઞાનને મીમાંસક મતવાળા ‘ઉપમાન’ પ્રમાણ કહે છે. અર્થાત્ આ
 ખીજા ઉપમાન-પ્રમાણમાં ગવયનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયા પછી પરાક્ષ એવી ગાયનું
 અરણ્ય કહ્યું પડે છે અને એમ કરી એ ગાયમાં આની (ગવયની) મરખામતને
 આરોપવી પડે છે. ‘આ ગવય ગાયની જેવો છે’ અથવા ‘એ ગાય આ
 ગવયની જેવી છે’ એ બન્ને જાતનું ઉપમાન પ્રમાણ ‘પ્રત્યક્ષિજ્ઞા’ નામના જ્ઞાનમાં
 સમાઈ જાય છે. એ પ્રત્યક્ષિજ્ઞા પણ એક જાતનું પરાક્ષ પ્રમાણ છે અર્થાત્
 ઉપમાન પ્રમાણ એ, એક જાતનું પરાક્ષ જ્ઞાન છે. અર્થાપત્તિ પ્રમાણનું સ્વરૂપ
 આ પ્રમાણે છે—જેમ એક મનુષ્ય હોય, તે દિવસે જન્મતો ન હોય અને
 શરીરે તો રાતો માતો હોય તો આપણે એમ અર્થાત્ જ કહ્યું પડે કે, એ
 ભાઈ, ગત્રે જન્મતો હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણમાં કોઈ પણ પ્રમાણ દ્વારા નક્કી
 થએલી હકીકત વડે તે ખીજી હકીકતને કલ્પની પડે છે—જે પ્રમાણ વડે નક્કી
 થએલી હકીકતનું ખાસ કારણ હોય છે—જેની વિના પ્રમાણવડે નક્કી થએલી

હકીકત સમગ્રી સમ્પત્તી નથી આ સ્વરૂપ ‘અર્થોપાત’ પ્રમાણુ છે અને એ જોવા તો તે, અનુમાનથી જુગી પડી સમ્પત્તી નથી માટે તેનો સમાવેશ પોતા પ્રમાણુરૂપ અનુમાનમાં જ કરવાનો છે એ લોકો ‘અભાવ’ ને પણ પ્રમાણુરૂપે માને છે તેઓને અને પૂરીએ છીએ કે ‘અભાવ’ પ્રમાણુનું શું સ્વરૂપ છે ? પાચે પ્રમાણુનો અભાવ—એ અભાવ પ્રમાણુ છે ? એનું ખીજું જ્ઞાન એ અભાવ પ્રમાણુ છે ? વા જ્ઞાનગદિત આત્મા—એ અભાવ પ્રમાણુ છે ? જો પાચે પ્રમાણુના અભાવને અભાવ પ્રમાણુરૂપ માનવામાં આવે તો તે બરાબર નથી કારણ કે, અભાવ એ અસંરૂપ હોવાથી તુરંત ચીજ છે અને જોમ છે માટે જ એ અવસ્થા છે—કદી કોઈ પણ અવસ્થા જ્ઞાનનું નિમિત્ત હોઈ સમ્પત્તી નથી માટે એવા અવસ્થાનું અભાવને પ્રમાણ માની રાંતને કારણુ હોવો એ રીતસર નહી વગી જો ‘તે જગ્યા ધજ વિનાની છે એ જાતના બોધને અભાવ પ્રમાણમાં ગણવામાં આવે તો તે પણ બરાબર નથી કારણુ કે એ જાતના બોધ પ્રત્યક્ષરૂપ હોવાથી એનો સમાસ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં જ થઈ જાય છે માટે એને (અભાવ પ્રમાણને) જુગી ક’પવાની જરૂર જણાતી નથી તે જગ્યા ધજ વિનાની છે એ જ્ઞાન જોમ પ્રત્યક્ષરૂપ છે તેમ કયાપ એનું જ્ઞાન ‘અભિજ્ઞાન’ પ્રમાણથી પણ થઈ શકે છે ‘જે જે ઠેમણે અંધિ ન હોય તે તે ઠેમણે ધૂમાડો પણ ન હોય એ જાતનું અભાવ જ્ઞાન તકે વડે પણ થઈ શકે છે અહીં ધૂમાડો નથી કારણુ કે, અંધિ નથી એ જાતનું અભાવ જ્ઞાન અનુમાન વડે પણ થઈ શકે છે ‘ધરમાં ગગનમાં’ નથી’ એ જાતનું અભાવ જ્ઞાન કોઈના કહેવાથી એટલે વચનથી પણ થઈ છે એ રીતે જુગી જુગી પ્રમરે અભાવ જ્ઞાનનો સમાવેશ જુગી જુગી પ્રમાણમાં થઈ જતો હોવાથી એને (અભાવને) એ પ્રમાણરૂપે જુગી કે પવો એ ત ન નકામુ છે હવે જોમ કહેવામાં આવે કે જ્ઞાન વિનાનો આત્મા અધ્યાત્મ જ્યા આત્માને કોઈ જાતનું જ્ઞાન ન થાય—એવી સ્થિતિનું નામ અભાવ પ્રમાણુ છે—તો તે પણ બરાબર નથી કારણુ કે જો આત્મામાં જ્ઞાન ન થતું હોય તો એ અભાવને પણ વી રીતે જાણી કે જણાવી શકે ? આત્મા એમ તો જાણે જ છે કે ‘એ જગ્યા ધજ વિનાની છે માટે એ જાતના અભાવના જ્ઞાનવગા આત્માને જ્ઞાન રહિત શી રીતે મ્દી સમાય ? માટે કોઈ પણ રીતે અભાવ પ્રમાણના સ્વરૂપનું ઠેમણું પણ નથી એથી જ એને જુગી પ્રમાણુ રૂપે ક’પવો એ વધન અનુચિત જણાય છે હવે મગર પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણુ છે — આગલા માણુનો આ આગલા માણુ શકે

‘મંબવ છે કે, આ દોષમાં બરેલા ચોખા ગેલા માણમાં આઈ જાય’ આ જીવનનાં અટકળિયા જાનોને ‘ગમન’ પ્રમાણનું નામ આપવામાં આવે છે ખરી રીતે તો એ અટકળિયાં જાનો, અનુમાનમાં જ મગાઈ જાય છે માટે એ ગંભીર પ્રમાણને પગેલા પ્રમાણરૂપ અનુમાનથી જુદું દૃષ્ટવાની જરૂર જણાતી નથી. ઈતિવ-પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—‘પહેલાં ધરડા માણ્યો એમ કહેવા હતા કે, આ વડના ઝાડમાં બૃહ થાય છે’ આ જીવનના યોધનું નામ ઈતિવ પ્રમાણ છે. હવે જો એ હરીશ્વ કોઈ પ્રમાણિત પુરૂષ કહી હોય તો તો એ આશ્ચર્યરૂપ થવાથી પગેલાના પ્રકારરૂપ આગમ પ્રમાણના સમાધ રહે છે. અને જો એ, એક પ્રકારનો ગમે જ હોય તો તો અપ્રમાણરૂપ છે. એ રીતે જો ઈતિવ માયુ છે તે પગેલા પ્રમાણમાં સમાધ રહે છે અને જે ખોટું છે તે, પ્રમાણરૂપ જ નથી માટે ઈતિવ પ્રમાણને પગ જુદું ગણવાની જરૂર લાગતી નથી પ્રાતિભ પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—‘જો જ્ઞાન ખાસ કાચું કે નિશાન વિના જ કોઈ કોઈ વાર અકસ્મા ઉગી આવે છે તેનું નામ પ્રાતિભ- (પ્રતિભા વડે થએલું) જ્ઞાન છે. જેમકે, કોઈને સવાગ્યા હોવાં જ એમ જામે કે, આજ તો મારા ઉપર મન પ્રસન્ન થશે-જો જીવનના જ્ઞાનને પ્રાતિભ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આ જ્ઞાન માત્ર મન વડે જ થાય છે, એમાં ઈદ્રિયો કે એવું બીજું કાંઈ નિમિત્તરૂપ હોતું નથી અને એ જ્ઞાન સ્પષ્ટરૂપે થાય છે માટે એનો સમાવેશ પણ પ્રલક્ષ-પ્રમાણનાં થઈ રહે એમ છે તેથી જ એને જુદું દૃષ્ટવું ધટે એમ નથી. વળી, જે પ્રાતિભ-જ્ઞાન મનની પ્રસન્નતા અને મનના ઉદ્ભેગથી થાય છે અર્થાત્ આજે તો અમયુ અમયુ પણ મન વિશેષ પ્રમત્ત છે તેથી જરૂર કાંઈ લાભ થયો નેહએ’ અથવા ‘આજે તો કાંઈ કારણ વિના જ મનમાં ઉચ્ચાટ થયા કરે છે માટે જરૂર કાંઈ મારું થયું જોઈએ’ એ જીવનનું પ્રાતિભ-જ્ઞાન કાર્ય-કારણના જ્ઞાનની જેતુ હોવાથી ચોક્કસ અનુમાનરૂપ જ છે, જેમ કાંઈ દેહાણે વાણી કીડીએા ઉભરાઈ જતી જોઈને એમ કહેવામાં આવે કે, હવે વરસાદ થશે, એ જ્ઞાન અસ્પષ્ટ છે અને અનુમાનરૂપ છે તેમ જ એ પ્રાતિભજ્ઞાન પણ અસ્પષ્ટ અને અનુમાનરૂપ જ છે એ જ પ્રકારે સુક્તિ-પ્રમાણ અને અનુપલબ્ધિ-પ્રમાણનો પણ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ-એ એમાના ગમે તે પ્રમાણમાં સમાવેશ કરવાનો છે અને એ ઉપર જણાવેલા ૧૧ પ્રમાણોથી પણ વધારે પ્રમાણો જે કોઈ બીજાઓએ કહ્યાં હોય અને તે પ્રમાણપણને મેળવવાની લાયકાત માળા હોય અર્થાત્ જ્ઞાન થવાનાં સાધનરૂપ હોય તો જ તેનો પ્રલક્ષ કે

પરોક્ષ એ બેમાના કાષ્ટ એક પ્રમાણુમા મમામ મરી દેવાનો છે એ રીતે
 નમાણુ બે છે અને તે એક પ્રત્યક્ષ છે અને બીજુ પરોક્ષ છે ' એ જાતની
 દષ્ટીબંધને છ' પણ ફરતી શકે એમ નથી દવે પ્રમાણુનુ લક્ષણ પ્રખર અને
 પેગ પ્રકાર વિશેષ આ પ્રમાણે જણાવે છે —

પોતાના અને પગના એટલે ત્રી જના સ્વરૂપનો નિશ્ચય દગ્ગરનાગ જ્ઞાનને
 પ્રમાણુ દેવામા આવે છે તેમાના અષ્ટ જ્ઞાનનું નામ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે તેના
 બે પ્રકાર છે — એક સામ્યવદ્ધારિક અને બીજો પારમાર્થિક જે જ્ઞાન અમેને
 ઈષિ નિરોરની સામગ્રીથી કલ્પન થાય છે તેનું નામ સામ્યવદ્ધારિક પ્રત્યક્ષ
 છે એ જ્ઞાન પહે પહે વ્યવહારમા આપનું દેવાથી તેને સામ્યવદ્ધારિક કહેવામા
 આરે છે અને એ અપરમાર્થિક છે જે જ્ઞાન ક્રમ આત્માની મનાવવાથી જ
 ઉત્પન્ન થાય છે — એમા એક પણ ઈષિ કે મનની જ ર રહેતી નથી તેને
 પારમાર્થિક — જ્ઞાન કહેવામા આવે છે તેના નામ અસંધિજ્ઞાન, મન પર્યાય જ્ઞાન
 અને 'નગજ્ઞાન.

સામ્યવદ્ધારિક જ્ઞાનના બે પ્રકાર છે —

એક ઈત્રિયોથી યનાડ અને બીજુ મનથી યનાડ તે જાતેના એક
 એકના ચાર ચાર પ્રકાર છે — અવગ્રહ ધડા અચાપ અને ધારણુ તે
 પ્રકારનું એક આ પ્રમાણે છે — અવગ્રહ એટલે ત ન જોડામા જોડુ અને
 તાન માધાગજુમા માધાગજુ જ્ઞાન અથાત્ ઈત્રિયો કે પ રોનો રીતમગ
 મત્તધ થતા જ જે ' એ શુ ? ' કે ' એ કાષ્ટ ' એનુ વ્યવહારમા ન આવી
 શકે એનુ જ્ઞાન થવા પડી એ જ જ્ઞાન વડે થતા । જામનુ નામ અવગ્રહ
 છે — એ અવગ્રહ, પ જ્ઞાન, નિશ્ચય પ જ્ઞાનનું રથમ પગથિયુ છે અને એ
 અવગ્રહ જ્ઞાનમા પાર્થના જે સામાન્ય પેગ ધમે છે તેનો અને તાન સાધાગજુ
 એવ જે વિશેષ ધમે છે તેનો જ જામ થા શક છે જે ખરેખરો અવગ્રહ
 થયો હોય તો એમા પ્રાર્થ વિશેષ રની શકતા નથી અવગ્રહમા ભાસમાન
 થતા પાથ માત્ર ' અરપ અને પવાવડપ હોય છે એ અવગ્રહ થવા પડી
 એમા જણાએલી વસ્તુ વિશે મચવ થાય છે કે — એ હુ આ હમે ? કે
 આ હમે ? અને મચવ થવા પડી તે તરફ જે વિશેષ જાણવાની
 આકાંક્ષા હોય તેનું નામ ' હજા ' કે જે માછ જામ મદામા થાય છે
 તે તરફના વિશેષ નિશ્ચયનું નામ ' અચાપ છે અને એ અચાપમા થએલા
 જામનું જે વધારે વખત રમજુ રહે છે તેનુ નામ ધારણુ છે આ ચારે પ્રકારમા
 પગપર હેનુ રક્ષમાવનો મેત્તધ મુદ્દો છે અથાત્ અવગ્રહજ્ઞાન, ધડાજ્ઞાનનું

નિમિત્ત છે અને ઇંદ્રજ્ઞાન, અવગ્રહજ્ઞાનનું કળ છે—એ જ રીતે ઇંદ્રજ્ઞાન, અવાય જ્ઞાનનું નિમિત્ત છે અને અવાયજ્ઞાન, ઇંદ્રજ્ઞાનનું કળ છે અને અવાયજ્ઞાન, ધારણા જ્ઞાનનું નિમિત્ત છે અને ધારણાજ્ઞાન અવાયજ્ઞાનનું કળ છે—એમ પૂર્વે થયેલું જ્ઞાન પ્રમાણરૂપ નિમિત્તરૂપ છે અને પાછળ થતું જ્ઞાન કળરૂપ છે. એ રીતે એક મતિજ્ઞાનના પશુ એ ચારે ભેદો છે એમ સમજવાનું છે. એ ચારે ભેદો ક્રમવાર થાય છે અને પરસ્પર જુદા જુદા સ્વરૂપવાળા છે માટે એ અપેક્ષાએ એ ચારેને જુદા જુદા ગણવાના છે અને એ ચારે એક જ આત્મામાં અભેદ બાવે પેના થાય છે માટે એ રીતે એ ચારેને પરસ્પર અભિન્ન સમજવાના છે અર્થાત્ જુદા જુદા પર્યાયની અપેક્ષાએ એ ચારે જુદા જુદા છે અને એક પર્યાયવાળાની અપેક્ષાએ એ ચારે એક છે એમ સમજવાનું છે. બે એ પ્રકારે કોષ્ટ અપેક્ષાએ એ ચારેમાં ભેદ અને અભેદ—એમ બન્ને ન માનવામાં આવે તો એ ચારેમાં પરસ્પર મેડેલો હેતુ—કલભાવ મંથન ધરી શકેનો નથી—જે તદ્દન ઉટ અને હાથીની જેડે જુદા હોય તે પરસ્પર હેતુરૂપે અને કળરૂપે હોઈ શકતાં નથી. તેમ જ તદ્દન એક જ હોય એમાં પણ હેતુ—કળભાવ ધરી શકેતો નથી. એ માટે જ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એ ચારેમાં ભેદ અને અભેદ—એ બન્ને સમજવાના છે. ધારણારૂપ મતિજ્ઞાન, વિચાર વિનાની સ્મરણ-શક્તિનું ધારણ છે માટે પ્રમાણરૂપ છે. સ્મરણરૂપ મતિજ્ઞાન, દ્વયજ્ઞ વિનાની વિચાર શક્તિનું ધારણ છે માટે પ્રમાણરૂપ છે. વિચારરૂપ મતિજ્ઞાન, દ્વયજ્ઞ વિનાની તર્ક શક્તિનું નિમિત્ત છે. માટે પ્રમાણરૂપ છે અને એ તર્કરૂપ મતિજ્ઞાન, અનુમાન પ્રમાણનું ધારણ છે માટે પ્રમાણરૂપ છે તથા એ અનુમાન-રૂપ મતિજ્ઞાન, લેવાની, છોડવાની કે તટસ્થ મેડેવાની વૃત્તિનું ધારણ છે માટે પ્રમાણરૂપ છે. ગાંધર્ભી કહે છે કે, “મતિ (ધારણા), સ્મૃતિ (સ્મરણ), મંજા (વિચાર), ચિંતા (તર્ક) અને અભિનિબોધ (અનુમાનરૂપ બોધ), એ બધા લગભગ એક સરખા બાવને સૂચવે છે” અર્થાત્ એ બધા શબ્દોનો લક્ષ્ય-વિષય-લગભગ એક સરખો હોય છે એ જ્ઞાનનું નિમિત્ત કોઈનો શબ્દ (બોલવું) ન હોય ત્યાં મુઠ્ઠી તેનું નામ મતિજ્ઞાન છે અને ફેટલાક કહે છે કે, “બ્યારે જ્ઞાનનું નિમિત્ત શબ્દ બને છે ત્યારે એનું નામ શ્રુત-જ્ઞાન પડે છે એ શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું છે અને અરૂપ છે.” સિદ્ધાંતને બદલનાંગ (સંદાવિઠ) લેણી તો કહે છે કે—“સ્મૃતિ, મંજા, ચિંતા અને અભિનિબોધ

એ ચારે યોગે, અસમદ ઇદા, અચાપ અને પારશ્વરરૂપ મતિગાનના મુચક છે ને કે, સ્મૃતિ, મંત્રા અને ચિતા વિગેરેનો એકનો એક જ વિષય છે તો પણ એ બધા વિષય વિનાના હોવાથી અનુમાનની પેઠે પ્રમાણરૂપ છે જેમ અનુમાનનો વિષય અને તેની પડેલાના જ્ઞાનનો એકને વ્યાપ્તિને મેળવનાર પ્રમાણનો વિષય-એ બન્ને એક હોવા છતાં અનુમાનને પ્રમાણની ઠાઠિમા મહત્ત્વામાં આવે છે તેમ એ સ્મૃતિ વિગેરે માટે પણ સમજી લેવાનું છે હવે જો એમ ન મમજવામાં આવે તો અનુમાનને પણ પ્રમાણરૂપે શી રીતે માની શકાય ? વિષય વિનાના અને વ્યવહારમાં ઉપયોગી થતા સ્મૃતિ વિગેરેમાં ત્યાં સુધી જન્મ, નિમિત્તરૂપે નથી થયો ત્યાં સુધી એ બધા મતિરૂપ છે અને એમાં નિમિત્તરૂપે યા તો ઉપયોગ થયા પછી એ બધા શૂન્યરૂપ છે-એ પ્રકારે મતિગાન અને શૂન્યગાનનો સિમામ છે ને કે, એ સમજી લઈ અને અનુમાનરૂપ સ્મૃતિ અને મંત્રા વિગેરે એક જાતના પરાશ્વરનો છે તો પણ મતિગાન અર્થે શૂન્યગાનના ભુત ભુત સ્વરૂપની મમજાય આવવા માટે અહીં તત્ત્વજ્ઞાનના વર્ણનમાં પણ તેને જાણાવવામાં આવ્યા છે

હવે પરાશ્વરમાણનું સ્વરૂપ અને જો આ રમજે છે—અષ્ટ પણ વિષય વિનાનું જે જ્ઞાન તેનું નામ પરાશ્વર છે તેના પાંચ પ્રકાર છે—અમજ્ય પ્રત્યભિજ્ઞાન તમ, અનુમાન અને આગમ, અમજ્યનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—પૂર્વે યજ્ઞેશ્વરમંત્રોના જનમવાથી થનારું અને પડેલાની જનમવેલી દર્શનને જાણવા નાં જે જ્ઞાન તેનું નામ અમજ્ય છે એ અમજ્યજ્ઞાનને જાણવાવાળી રીત આ છે— તે તીર્થ કર્મનું નિષ્ણ છે (જે પડેલા જાણે છે) પ્રત્યભિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—વર્તમાનમાં થતો અનુભવ અને પૂર્વે જાણાવેલું અમજ્ય-એ જાણેથી પે । થનારા અને (પરાશ્વર તથા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની) મંત્રના કરનારા જ્ઞાનનું નામ પ્રત્યભિજ્ઞાન છે તે જ્ઞાનને જ દયા જાણાવવાની રીત આ છે— તે જ આ છે ' તેની અમજ્ય છે ' તેથી જુદું છે ' અને ' તેનું વિરોધી છે જેમ કે ' તે જ આ દેવતા છે ' માવની જેવો મન્ય છે ' ' માવથી જુદો થાય છે ' આ જ્ઞાનાથી લાભ હુંક્રીર્ણ મોક્ષ નજીક કે દૂર છે આ અમિ મમજવું કે ' આ મુખ મુખથી છે ક્ષત્રાદિ આ પ્રત્યભિજ્ઞાનમાં અમજ્યમદિત્ત અનુમાનથી અથવા અમજ્યમદિત્ત સામગ્રી યજ્ઞેશ્વર પ્રત્યભિજ્ઞાનનો પણ સમાવેશ સમજી લેવાનો છે જેમ કે, ' આ તે જ અમિ છે (જેનું જ્ઞાન પડેલા અનુમાનની થયું હતું) અને ' આ (જ્ઞા) પણ તે જ અમિને મુચરો

છે' (જે પહેલાં શાસ્ત્રવડે માંબળેયો હતો.) વિગેરે તર્કનું અર્થ આ પ્રમાણે છે—તર્ક-જ્ઞાન ઉપલબ્ધ અને અનુપલબ્ધી પેદા થાય છે, (અમુક હોય ત્યારે જ અમુક હોય એ જાતના સહચરપણાનું નામ ઉપલબ્ધ છે અને અમુક ન હોય ત્યારે અમુક ન જ હોય એ જાતના મહચરપણાનું નામ અનુપલબ્ધ છે) અને એનો વિષય સાધ્ય અને સાધનનો મંબંધ છે—જે ત્રણે દાળમાં અખડપણે રહેનારો હોય છે. તર્ક-જ્ઞાનને જણાવવાની રીત આ છે 'આ હોય ત્યારે જ આ હોય'—'અગ્નિ હોય ત્યારે જ ધૂમ હોય' અને અગ્નિ ન હોય ત્યારે ધૂમાડો પણ ન જ હોય' હવે અનુમાનનાં ભેદ અને સ્વરૂપ જણાવે છે—અનુમાન બે જાતનું છે—એક સ્વાર્થ—પોતા માટે થતું અને બીજું પરાર્થ—બીજા માટે થતું. હેતુને પ્રત્યક્ષપણે જોઈને અને કાર્ય-કારણના મંબંધને યાદ કરીને ચોક્કસરૂપે ઉત્પન્ન થનારું સાધ્યનું જ્ઞાન તે સ્વાર્થ-અનુમાન કહેવાય છે. જેની વિના જેની ગેરહાજરી જ હોય તેને (ગેરહાજરીવાળાને) તેનો (તેના જ્ઞાનનો) હેતુ (નિશાન) સમજવાનો છે. અગ્નિ વિના સદા અને સર્વ ઠેકાણે ધૂમાડાની ગેરહાજરી જ હોય છે—એમા ધૂમાડાને અગ્નિના જ્ઞાનનો હેતુ સમજવાનો છે—એ હેતુનું સ્વરૂપ છે. જે ધટ્ટ એટલે સંભવ હોય, કોઈ જાતના બાધ વિનાનું હોય અને બીલકુલ જણાવાના ન આવેલું હોય તેનું નામ સાધ્ય છે. જે સ્થાનમાં એવું સાધ્ય રહેતું હોય તેનું નામ પક્ષ છે. જેને માટે ઉપર જણાવેલા હેતુ અને પક્ષનો પ્રયોગ થાય છે તે જાતના જ્ઞાનનું નામ પરાર્થ-અનુમાન છે; એ પરાર્થ-અનુમાન શબ્દરૂપ હોવાથી જ્ઞાનરૂપ ન કહી શકાય, તો પણ તે બીજાને જ્ઞાનનું નિમિત્ત થતું હોવાથી યક્ત કલ્પનાથી જ પ્રમાણરૂપ કહી શકાય—અર્થ પ્રમાણ તો જે જ્ઞાનરૂપ હોય તે જ હોઈ શકે. જે મનુષ્યો આદિ શુદ્ધિવાળા છે તેઓને મમજાવવા માટે તો પક્ષ અને હેતુ ઉપરાંત દષ્ટાંત, ઉપનય અને નિગમનનો પણ પ્રયોગ કરવો પડે છે. દષ્ટાંતના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—એક અન્યયદષ્ટાંત અને બીજું વ્યતિરેકદષ્ટાંત. જે જે ઠેકાણે હેતુ હોય તે તે ઠેકાણે ચોક્કસ સાધ્યની પણ હાજરી જણાતી હોય તો તે ઠેકાણાનું નામ અન્યય-દષ્ટાંત છે. અને જે જે ઠેકાણે સાધ્યની ગેરહાજરી થયે ચોક્કસ હેતુની પણ ગેરહાજરી જણાતી હોય તો તે ઠેકાણાનું નામ વ્યતિરેક-દષ્ટાંત છે. (જેમ જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં બધે ઠેકાણે અગ્નિ જણાવો હોય કે જણાવેયો હોય તેવા ઠેકાણા-રસોડા, કોઠાનું હાટ અને યજ્ઞનો કુડ—એ બધા અન્યય-દષ્ટાંત છે અને જ્યાં જ્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ત્યાં બધે ઠેકાણે ધૂમાડો પણ ન હોય—તેવાં

ઠેમણા-નગ મોલ અને પાણીનો ૨૬ એ બધા બલિરેક દટાવે છે) તેવુંના
 ઉપવદાનું નામ ઉપનય છે અને પ્રતિજ્ઞાના ઉપવદાનું નામ નિગમન છે
 ૫૧ તેવું દગાત ઉપનય અને નિગમન એ પાસે અનુમાન ગાનના અસરો
 છે એવું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે ૧ પશુ-શ્વ પશિલામણો છે ૨ હવુ
 મગ્ધુ કે, એ કુમળ છે માટે ૩ દટાવ-જે જે કુમળ છે તે અધુ પશિલા
 મુલાદુ છે-જેમ ઘડો ૪ ઉપનય-શ્વ પશુ ૫૧ છે ૫ નિગમન-માટે
 એ પશુ પશિલામણો હોવો જોઈએ જે જે ચીજ પશિલામણી નથી હોતી તે
 તે ૥ ૥ ૥ પાન નથી-જેમ વાજગીનો પુન અને રાત્રી તો દશ્ય છે માટે પશિ
 લામણો હોવો જોઈએ-જેમાં જીવન કે નથી તેવુંના ૧૪ લક્ષણો જણાવે
 ૬ તેઓ કહે છે કે, જે ચીજ પશમા જેની રોય મનમાં (અવરંધાવમાં)
 રહેતી હોય અને વિપત્તિમાં (બલિરેક દટાવમાં) ન તેની રોય તેવું નામ
 હેતુ-માધન-છે ૭ તેવું તેઓનું આ અનુગમન નથી કામ્ય કે,
 કેટલાં હેતુઓ એવા રોય છે કે જેમાં એ ત્રણે લક્ષણો મળ્યાં હોય તેમ
 રોય, પણ પોને જાતે તો કહેવું રૂપ હોય તે જાણી કેટલાં હેતુઓ એવા ૧૪
 મળે છે કે, જેમાં એ ત્રણે લક્ષણો બરાબર હોય તેમ ન જાય તો પણ પોને
 જાતે તો મુતુરૂપ રોય છે જેમકે-જાણીમા ચક્ર છે કામ્ય કે પાણીમાં
 ચાનું પ્રતિબિંબ જણાય છે તેવું ૧ નમનનો ઉત્તર થયો છે માટે રહે
 શબ્દ નમનનો પણ ૮ ૫ થયો જોઈએ એમ આજાને દુષ્ણ આવેલા છે માટે
 એ પ્રમાણે દરેક આજાને પણ દુન આવવા જોઈએ એ માટે જોઈ છે માટે
 સમુદાનનો હોય જોઈએ મુન હોય છે માટે કમળ જીરેલા રોય
 જોઈએ લા ૧૧ છે માટે એની કાયા પણ હોતી જોઈએ ૧૨ અને એવા
 મીઠા પણ અનેક અનુમાનોમાં જે જે હેતુઓ જણાવ્યા છે તેમાંથી એ
 પણ હેતુ પાયા રહેતો નથી તો પણ એ અનુમાનોમાં જોઈ પણ અનુમાન
 જોઈ કે મત્રાભાજિ નથી માટે જોઈએ ૧૩ જણાવેતું જોઈ તેવું ૨૧ ૫
 જાગ્યું છે અને જે ચક્ર જીજાઓ જણાવે છે તે જાગ્યું નથી ૨૨ ૧
 જીજાઓ એમ જણાવે કે ઉપ જણાવેલા રૂપ અનુમાનના ૧૫ મળે રીડે
 પગમાં રહેતો છે તો તે પણ જાગ્યું નથી કામ્ય કે એ અનુમાનોમાં
 જણાવેલા હેતુ અને કામ્ય એ જે વચ્ચે માર મારના માર નથી ૧૦ જે
 જે જે ૫ થયો પગપગીત જાગ્યું નથી ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
 ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦

અર્થે વિનાના પદાર્થો વચ્ચે પણ-પક્ષ અને હેતુનો વ્યવહાર ધરતો માને તેમ હોય તો ‘કાગડો કાજો છે માટે શબ્દ અનિત્ય હોવો જોઈએ.’ એ અનુમાન પણ સાચું થવું જોઈએ. કારણ કે, આ અનુમાનમાં ‘કાગ’ની જ પેઠે ‘લોક’ને પણ પક્ષ તરીકે માની શકાય તેમ છે. વળી, એવાં પણ કેટલાક સાચા અનુમાનો છે કે, જેઓનો હેતુ સપક્ષમાં નથી રહેતો તો પણ સૂકેતું છે. જેમકે— ‘શબ્દ અનિત્ય છે,’ કારણ કે, એ માનણી શકાય છે. ‘લાં મારો ભાઈ હોવો જોઈએ,’ કારણ કે, એ સિવાય આવો સાદ ન ગંભીરાય. ‘બહુ નિત્ય અથવા અનિત્ય હોવું જોઈએ’ કારણ કે, એ, સદૃષ્ય છે એ બધાં અનુમાનો સાચા અને પ્રામાણિક છે, છતાં તેમાં જાણાવેલા હેતુઓ સપક્ષમાં નથી રહેતાં. માટે બીજાઓએ જાણાવેલાં હેતુનાં એ ત્રણે લક્ષણો બરાબર નથી એટલું જ નહિ ઉલટા દર્શાવ્યાના છે.—એ પ્રકારે અનુમાનનું સ્વરૂપ અને બેફ વિગેરે છે હવે આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ રીતે જાણાવે છે—આમ પુરૂષના કહેવાથી જાણવામાં આવેલી હકીકતનું નામ ‘આગમ’ છે અને આમ પુરૂષના વચનને પણ કલ્પનાથી આગમ પ્રમાણરૂપ માનવામાં આવે છે. જેમ ‘અહીં બોમાં ભડાર છે’ વા ‘મેંડ વિગેરે છે’ એ જાતનું આમનું વચન પ્રમાણરૂપ મનાય છે. જે પુરૂષ વ સ્ત્રી, જેમ પદાર્થ છે તેમ જ જાણે છે અને જેમ જાણે છે તેમ જ કહે છે તેનું નામ આમ મનુષ્ય છે. એ આમ—માતા, પિતા અને તીર્થંકર વિગેરે છે—એ પ્રકારે પમેક્ષ પ્રમાણની બધી હકીકત છે. બીજા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, ‘જે જ્ઞાન વિવાદ વિનાનું છે અને વ્યવહારની દૃષ્ટિએ ગપટરૂપ છે તેનું નામ ‘પ્રસક્ષ’ છે—એ સિવાયનું બીજું જ્ઞાન પરીક્ષ છે” “ એ બંને જ્ઞાનમાં એટલે પ્રસક્ષ અને પરીક્ષમાં જે જ્ઞાન જેટલું વિવાદ વિનાનું છે તેટલું પ્રમાણભૂત છે અને જેટલું વિવાદવાળું છે તેટલું અપ્રમાણભૂત છે” અર્થાત્ એક જ જ્ઞાન પણ જે વિષયમાં વિવાદ વિનાનું છે તે વિષયમાં પ્રમાણભૂત છે અને જે વિષયમાં વિવાદવાળું છે તે વિષયમાં અપ્રમાણભૂત છે. જેમકે, જે મનુષ્યની આખે તિમિરનો રોગ થયો હોય તે, એ ચંદ્રને જૂએ છે તો એનું ચંદ્રને જોવાનું જ્ઞાન તો પ્રમાણભૂત છે અને ચંદ્રની અંધારાને જોવાનું જ્ઞાન તો અપ્રમાણભૂત છે. એ રીતે એક જ વિષયને લગતું એક જ જ્ઞાન પણ વિવાદ અને અવિવાદની દૃષ્ટિએ પ્રમાણભૂત અને અપ્રમાણભૂત થઈ શકે છે પ્રમાણની પ્રામાણિકતા અને અપ્રામાણિકતા તેના વિવાદવાળા અને વિવાદ વિનાના જ્ઞાન ઉપર નિર્ભર છે અસાર મુદ્દીની હકીકત ઉપરથી આ વાત તો ચોક્કસ થઈ કે, પ્રમાણ એ જ છે અને તે એક

પ્રસક્ત અને શ્રી ગુ પરીક્ષા છે મર્તિજ્ઞાન, સુતજ્ઞાન અધિજ્ઞાન મનપર્યાયજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન—એ પાંચમાના પ્રથમના એ જ્ઞાન ખરી ગીતે તો પરીક્ષા છે અને બાકીના ત્રણ જ્ઞાન એને અધિજ્ઞાન, મનપર્યાયજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન, એ પ્રસક્તિપ છે

હવે સ્તોત્રના ઉત્તરાર્ધનો-પાઞ્જના અધિવાનો-અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે—“ એ પ્રમાણ વડે અનંત રમવાળી વસ્તુ જાણી શકાય છે ” અર્થાત્ ઉપ જણાવેલા પ્રથમ અને પરીક્ષા પ્રમાણનો વિષય એ અનંત ધર્મવાળી વસ્તુ છે અનંત એને જેનું માપ ન થઈ શકે એટલા ધર્મ એને સ્વભાવે સ્વભાવે એ જાતના છે એમ તો વસ્તુની માથે જ થના । અને મીઠા વસ્તુમાં કંમે કરીને થનારા અથવા વસ્તુ માન અનેમવાત્મ છે અનેમવાત્મ નો અથ આ પ્રમાણે —જેના અને અંત એને ધર્મ-સ્વભાવ છે તે અને વાત્મ કદવાર તાત્પર્ય એ કે, જડ અને ચેતન એ બંન્ના પાંચો અનંત ધર્મવાળા છે કાગળ કે, જેનું જ્ઞાન અમાગવી થઈ શકે છે આ રથને એમ પણ ઉદાહરણ જાણી શકે એમ નથી મારણ કે વસ્તુ માન જ અને એ ૨૫ પાંચા મમા ગઈ છે જે વસ્તુ અનંત ધર્મવાળી નથી તે અમાણ્યથી પણ જાણી શકાય એવી નથી. જેમ આમણી દળો દબ્બ એ જાતનું રાતન બિરેકી ઉદાહરણ મળી શકે અને એ એ જ ઉદાહરણ ઉપર આનુમા નની મામીની માથે પૂરું છે એ જાણવું અનુમાન પણ દાનું વિનાનું છે માન કે એમાં મારું અમાના રોને અમાન નથી બો અમા વિરેકે અમાણ્યથી પણ એ જ દલીલને પુષ્ટિમત છે બીજું તો હીમ પણ એ જ વસ્તુમાં અનંત ધર્મ રી ગીતે રહી શકે એ અમા જાણ અમા એમ માન મોનાના ધમ્મ જે દલીલ આપીને આ અમાને આત્મા આને છે — ૩૦) પણ પરી એના પાંચાના અથ રેન મલ્લ બો બારી અમેગાએ છે અને બીજાના અથ રેન દાલ્લ બો બારી અમેગાએ નથી વળી શકે મલ્લ ન ત બો અમેગા વિરેકે ધર્મો સર્વો ધર્મો વિચાર કરવામાં આને સારું તો એ (ધર્મ) દમેગા તત્ત્વ ૧ માનું અ ધર્મો વસ્તુ માનમાં રોનાથી એ ધર્મોની અમેગાએ રેન પાંચ પરસ્પર મુખો છે અને એ ધર્મોના પોતાની કે પાંચ દેખા શકતી નથી દેવ આપને એ ધર્મોના વિચાર વિચાર કરીએ—ધર્મો રૂઢિના પદમત્તોથી જનના છે

માટે એ, પૌદ્ગલિકરૂપે સત્ કહેવાય અને ધર્માસ્તિત્વાય, અધર્માસ્તિત્વાય, હવા-
 સ્તિત્વાય, આકાશસ્તિત્વાય અને જ્ઞાન એ જવાને રૂપે અસત્ કહેવાય, પૌદ્ગલ-
 લિકરૂપે એ ધરાનો પોતાનો પર્યાયવર્ગ-સ્વભાવ છે અને એ પર્યાય, ધર્મ-
 સ્તિત્વાય અને હવાસ્તિત્વાય વિગેરે અનન્ત દ્રવ્યોથી તૃપ્ત છે (આકાશ) છે
 અર્થાત્ ધરાનો સ્વપર્યાય એક છે અને પરપર્યાયો અનન્ત છે તાત્પર્ય એ કે,
 ધરા પોતાના પૌદ્ગલિકરૂપણને રૂપે સત્ છે અને એ સિત્તાયના ખીન્ન અનન્ત
 દ્રવ્યોને રૂપે અમત્ છે. વર્ણ, ઘડો પૃથ્વીનો જનનો હોવાથી પૃથ્વીરૂપે સત્ છે
 અને પાણી, નેજા તથા વાયુ વિગેરેને રૂપે અમત્ છે અર્થી પણ ધરાનો
 પોતાનો પર્યાય એક છે અને પરપર્યાયો અનન્ત છે. એ જ રીતે જ્યેષ્ઠેશ્વરે
 સ્વપર્યાય અને પર-પર્યાયની વીનત મનઃ ક્ષેપાતી છે તે કે, ઘડો પૃથ્વીનાં
 પરમાણુઓથી જન્યો છે, નો પણ તે, ધાતુનો જન્યો છે તેથી ધાતુરૂપે સત્
 છે અને નાટી વિગેરેને રૂપે અમત્ છે. ધાતુનાં ત તે, સોનાનો જન્યો છે માટે
 સોનારૂપે સત્ છે અને રૂપ, ત્રાણું અને સ્ત્રીયુ વિગેરેને રૂપે અમત્ છે. સોનામા
 પણ એ ઘડો ઘડેલા સોનાનો જન્યો છે માટે ઘડેલા સોનારૂપે સત્ છે અને
 વડા નિરાયના સોનારૂપે અમત્ છે. ઘડેલા સોનામા પણ એ ઘડો દેવદંત
 ઘડેલા સોનાનો જન્યો છે માટે એ રૂપે સત્ છે અને યજ્ઞદંત વિગેરે દેવદંત
 સિત્તાયના જાગીરેશ્વર ઘડેલા સોનારૂપે અમત્ છે. એ ઘડો ઘડેલો છે, પણ
 એનો આકાર મોટું માકડું અને વચ્ચે ભૂગ પહેલો-એવો છે તેથી એ, એ
 આકારરૂપે સત્ છે અને ખીન્ન મુગટ વિગેરેના આકારરૂપે અસત્ છે.
 એવો આકાર છે પણ એ એનો જોળ-આકાર છે તેથી એ જોળ આકારરૂપે સત્
 છે અને ખીન્ન આકારરૂપે અસત્ છે જોળ-આકારમા પણ તે એ ધરાનો જ
 જોળ-આકાર છે તે રૂપે જ એ સત્ છે અને મંદન જોળ-આકાર રૂપે અમત્
 છે એનો પોતાનો જોળ આકાર પણ એના પોતાના જ પરમાણુઓથી જન્યો
 છે માટે તે રૂપે એ સત્ છે અને ખીન્ન પરમાણુઓની અપેક્ષાએ એ અસત્
 છે આ જ રીતે ખીન્ન તે જે ધર્મ વડે ધરાને ધરાવરામા આવે તે, તેનો
 પોતાનો પર્યાય છે અને એ સિત્તાયના ખીન્ન જાંબા એના પર-પર્યાય છે. એ
 રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ એક ધરાના યોગ સ્વ-પર્યાયો છે. અને પર-પર્યાયો
 તે અનન્ત છે એ રીતે એક દ્રવ્યની જ અપેક્ષાએ ધરાની વિચાગળા થઈ.
 હવે દેવની અપેક્ષાએ ધરાની વિચાગળા આ પ્રમાણે છે— દેવની અપેક્ષાએ
 જેવા ઘડો ત્રણે લોકમા વર્તે છે એટલે ત્રણે લોકમા વર્તવાપણું-એ ધરાનો
 પોતાનો પર્યાય છે, અને એ પર્યાયનો ખીન્ન કોઈ પર-પર્યાય હોતો નથી. ત્રણે

લોખા રવતો પણ આ ધોળ તિવગોહમા ડે માટે એ એ રૂં મત ડે
 અને હિન્દ ડે અસોનોમા વત્રાની અપેશએ અમત ડે એમા પણ એ
 ધમા જાગુડીપમા એનો દોવાથી એ નો મત છે અને બીજા દોનોમા
 વત્રાની અપેશએ અમત ડે એમા પણ બગ્ત દેવમાં મુદો દોવાથી એ
 રૂં સત્ છે અને બીજા દોનોમા વત્રાની અપેશએ અમત , બગ્તદેવમા
 પણ પાલીપુરમા એનો દોવાથી એ નો સત્ છે અને બીજા નગરમા વત્ર
 ની અપેશએ અમત ડે પાલીપુરમા પણ તેવ તમારના ધરમા મુદો
 દોવાથી એ એ મત છે અને બીજાના ધ મા મુદવાની અપેશએ અમત ડે
 ધમા પણ ધમા એક ખૂણામા મુદો દોવાથી એ રૂં મત છે અને બીજા
 ખૂમા રિરેમા દેવાની અપેશએ અમત ડે ધમા ખૂણામા પણ એ જોડલા
 ના । ના બાગને દો છે એ એ સત્ છે અને માછીના મા । રના બાગને
 નરિ રોમવાની અપેશએ અમત ડે એ ગીને દેવની અપેશએ બીજા પણ
 રિવિત વગીનેવાનુ ડે-દેવની અપેશએ ધમા પોતાના પવાયો વોગ નો
 પ વસો તો અમત્ત ડે કાજુ ડે, દેવના અમત્ત પ્રદો ડે અથરા
 મનુષ્યોહમા લવા ધમા બીજા ધ્યાનમા દેવા દ રોની નો રાએ અ । વ
 મેસા પર પવાયો છે એ / પ્રમાણે તેવ તમા ના વ મા દેલા ધમા રિ ।
 પણ મમત્ત લેવાનુ છે અને એ ગીને એના પણ પા પવાયો અતત છે એમ
 મમત્ત નાનુ છે હવે કાનની અપેશએ ધ મા રિવિત મા આ પ્રમાણે ડે —
 ધોળ પોતાના નમની અપેશએ ડે દોનો અને દેશે એ આ ધુમનો દોવાથી
 એ રૂં સત્ છે નો જાતિવ (અહ મએલા) અને અનામત (દરે પડી મા
 વનાર) ધુમનો ન દોવાથી એ પે અમત ડે આ ધુમમા પણ તે ચાતુ
 વાનો છે માટે એ રૂં મત છે અને જુવ અને નરિ રાની અપેશએ
 અમત ડે ચાતુ વામા પણ તે વત્ર સત્મા મુદો છે માટે એ રૂં મત
 ડે અને બીજા મુદોની અપેશએ અમત છે એમા પણ એ વાને ડે
 માટે નમીનએ મત છે અને ધુગજુ (મૂતા) ડે અમત છે તેમા પણ તે
 આજો અને દો દોવાથી એ રૂં મત છે અને મીને એ મમત્ત ડે તેમા
 મત્ત તે ચાતુ પણ રવતો દોવાથી એ પે સત્ છે અને બીજા રૂં અમત
 છે એ રીતે માગની અપેશએ પણ ધ મા પે નાના ગ્રાપવાયો અમત્ત છે
 કા જુ ડે એ પા ધ અમત્ત કા મુધી દી ડે એ એની અતવ
 કાગ મુધી દી દુસની રૂપના રામા આવતો એના અતવ વસો પણ દોડ
 છે છે અને પા પવાયો તો અતવ છે કાજુ ડે, ઉપર જણાવેલા કાગ સિ

વાય ખીન્ને કાળે વર્તવાં અનંત દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તેને ઘટાવવાના છે. દરે બાવની અપેક્ષાએ ઘડાની વિચારણા આ પ્રમાણે છે:—એ ઘડો રંગે પીળો છે માટે એ રૂપે સત્ છે અને જાડીના ખીજ રંગોની અપેક્ષાએ અમત્ છે. એ પીળો તો છે તો પણ, ખીજ બધી પીળા ચીજે કરતા જુદો પીળો છે માટે એ, એ જ રૂપે સત્ છે અને ખીજ પીળા રૂપે અસત છે અર્થાત્ અડી એમ ઘટાવવાનું છે કે, એ ઘડો, અમુક પીળા પદાર્થ કરતા એક ગણો પીળો છે, અમુક કરતાં બમણો પીળો છે, અમુક કરતાં ત્રમણો પીળો છે—એમ ઠેક ‘અમુક પીળા પદાર્થ કરતા અનંતગણો પીળો છે,’ ત્યાં સુધી સમજી લેવાનું છે અને એ જ રીતે એમ પણ ઘટાવવાનું છે કે, એ ઘડો, અમુક પીળા કરતા એક ગણો ઓછો પીળો છે, અમુક કરતા બમણો ઓછો પીળો છે અને અમુક કરતાં ત્રમણો ઓછો પીળો છે એ રીતે ઠેક ‘અમુક કરતાં અનંત ગણો ઓછો પીળો છે,’ ત્યાં સુધી સમજી લેવાનું છે—એ પ્રકારે દ્રક્ષા એક પીળા રંગની અપેક્ષાએ એકલા ઘડાના જ સ્વપર્યાયો અનંત થઈ શકે છે જેમ પીળા રંગની તરતવાની અપેક્ષાએ એના અનંત-પર્યાયો થઈ શક્યા છે તેમ નીલ વગેરે રંગની તરતમતાની અપેક્ષાએ પણ ઘડાના પર-પર્યાયો અનંત થઈ શકે છે. અને એ જ પ્રમાણે ઘડાના પોતાના રમતી અપેક્ષાએ અને પરરમતી અપેક્ષાએ અનંત સ્વ-પર્યાયો અને અનંત પર-પર્યાયો થઈ શકે છે તથા એ જ રીતે સુગંધ, ગુરતા, લઘુતા, મૃદુતા, કર્કશપણું, શીત, ગરમ, ચીકણું, લૂઝુ, એ બધામાં પણ પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ઘટાવી લેવાનું છે. કારણ કે, અનંત પ્રદેશવાળા એક સ્કંધમા (પદાર્થમા) આડે સ્પર્શો હોઈ શકે છે, એમ સિદ્ધાંતમા જણાવેલું છે માટે આ વડામા એ આડે સ્પર્શોને પણ ઘટાવી લેવાના છે. અથવા સોનું એ ધાતું જ એવી છે કે, એમા અનંતકાળે પાંચે વર્ણો, બન્ને ગંધો, છ એ રસો અને આડે સ્પર્શો સમજી લેવાના છે તથા એનો તરતમતાનો વિભાગ પણ ઘટાવી લેવાનો છે અને એ બધાને અનંતાનંત સમજી લેવાના છે. તથા ખીજ ખીજ પદાર્થોના વર્ણુ વિગેરે ગુણોથી એ વડાના ગુણોને વ્યાવૃત્ત (જૂદા) જાણવાના છે અને એ અપેક્ષાએ ઘડાને અસત્ સમજવાનો છે—તે રીતે અડી અનંત સ્વ-ધર્મો અને પર-ધર્મો ધરી શકે એમ છે ‘ઘટ’ અર્થને જણાવવા માટે જુદા જુદા અનેક ભાષાના બેદોને લીધે ઘટ વિગેરે અનેક શબ્દોનો વ્યવહાર ચાલ્યો આવે છે, તે અપેક્ષાએ ઘડો સત્ છે અને એ બધા ઘડાના સ્વ-ધર્મો છે. તથા ખીજ શબ્દોથી ‘ઘડા’નો ભાવ ન જણાવી શકાતો હોવાથી એ અપેક્ષાએ ઘડો અસત્ છે અને એ બધા ઘડાના પર-પર્યાયો છે—

તે બંને પણ અતલ છે અથવા એ ધાના જે ને સ્વધર્મો નો પરધર્મો દેશ છે, તે ધર્મોને નિષ્વાસનારા જેટલા સમ્યે છે તે જવા ધાના સ્વધર્મો છે અને એ સિવાયના જે ને બીજા સમ્યે છે, તે જવા ધાના પરધર્મો છે કેટલાક દ્રવ્યો (પાણી)ની અપેક્ષાએ ધરો પડે તો જીવે, ત્રીજે અને એ રીતે ચાતુર-અતલમો છે અને એ બંધી મુખ્યા ધાના સ્વધર્મો છે અને તે સિવાયનાની અપેક્ષાએ ધરો અતલ છે-એ જવા એના સ્વધર્મો અને પરધર્મો જાતલ છે અથવા એ ધાના જે નેટલા પરમાણ્વો જેટલા છે તે બીજી સંખ્યા ધાનો સ્વધર્મ છે અને એ સિવાયની બીજી સંખ્યા એનો (ધાનો) પરધર્મ છે એ પ્રમાણે પણ એના સ્વધર્મો અને પરધર્મો અતલ જ ધરી શકે છે નાજ અતલામગથી એ ધાની સાથે અતલ પદાર્થોના અને સંયોજો થયા અને વિયોજો થયાએ બધા ધાના અતલ સ્વધર્મો છે અને જે ને પા મોની માથે એના (ધાના) સંયોજો અને વિયોજો નથી થયા એવા પાણી પણ અતલ છે-એ રૂપે ધરો અતલ છે માટે એ ધાના પરધર્મો પણ અતલ છે એ ગદી વિચાર સમ્યે મુખ્યા અને મોગ તથા વિભાગની અપેક્ષાએ ધરો છે હવે પરિભાષણની અપેક્ષાએ ધાનો વિચાર આ પ્રમાણે છે—તે તે પદાર્થોની અપેક્ષાએ ધરો નાનો મોગે લાભો અને હુને ભેગ છે અને એ રીતે તેનું માથ અતલ જે ચાલુ થઈ શકે છે માટે એ જવા ધાના સ્વધર્મો છે નો જેનાથી એ ધરો હુને પડે તે અભાગે અતલ છે અને તે જવા ધાના પરધર્મો પણ અતલ છે તે તે પાણીની અભાગે ધરો નજી, વધારે નજી વન નજી દૂર વધારે દૂર અને વન દૂર અને તે ગળી એ માલિ એ માલિ તથા એ મોલ એ મોલ અને અગ્રણ્ય મોલ પણ મોલ શકે છે અને એ રીતે દૂર અને ની અપેક્ષાએ પણ ધાના સ્વધર્મો અતલ છે વળી મોલ પાણીની અભાગે એ ધરો પૂરમા જે કાર્બની અપેક્ષાએ પરિભાષણ છે તથા મોલની અભાગે વાયવ્ય ખૂણમા અને મોલની અભાગે મોલ ખૂણમા છે, એ રીતે વિશા અને વિવિધની અપેક્ષાએ પણ ધાના અતલ સ્વધર્મો ધરી શકે એમ છે મોલની અભાગે પણ ધાના સ્વધર્મો અતલ થાય તેમ જ દાન્ય કે માગના સુખ સ્વ ધરી નિ મામ વગર નો મુમ વિગરે ધાના પ ભેગ છે અને એ ભેગની અભાગે ધરો મીલ બીલ સ ગા દે મી પૂર અને પર દામ શકે છે માટે જ એના (ધાના) સ્વધર્મો અતલ દેશ હા જાનની અભાગે પણ ધાના સ્વધર્મો અતલ ભેગ થઈ છે, જુદા, એ અતલ છે અને તે જવા પાલ પોતાના જાનરો

એ ઘડાને જુની જુની રીતે બાણી ત્યા છેકોઈ અપૂર્ણ જાણે છે, યાજ્ઞ અપૂર્ણજે જાણે છે, કોઈ દુષ્ટજે જાણે છે અને કોઈ નિષ્કર્ષજે જાણે છે ઇલાદિ વળી, એ વડો જ્યાં જ્યાંના અતવાનંત ભેદના આ મુખ, દંબ, લાગ, રૂપાની શુદ્ધિ, સંવાની શુદ્ધિ, તટસ્થ રહેવાની શુદ્ધિ, પુણ્ય, પાર, કર્મનો ખંચ, કોઈ જાતનો સરકાર, ક્રોધ, માન, માયા, ક્રોધ, મગ, દ્વેષ અને મોહ તથા જમીનમા આજોટવું, પડવું અને વેગ વિગેરેનો દારણુરૂપ હોવાથી વા એ જમીનમા અકાચરૂપ હોવાથી અતત ધર્મવાળો હોઈ ગઈ છે. તથા એ ક્રોડો, દુઃખે કેંદ્રવું, નીચે કેંદ્રવું, મકડાવું, કેલાવું, બમવું, ઝૂવું, ખાલી થવું, ભરાવું, ચાલવું, કપવું, ખીજે કેદાણે લઈ જવું, પાણી લાવવું અને પાણી ધરી રાખવું વિગેરે અતત નોખી નોખી ક્રિયાઓનો દારણુરૂપ છે માટે એના (ઘડાના) ક્રિયારૂપ સ્વધર્મો અતત હોઈ શકે છે અને જે પદાર્થો એ જાંથી ક્રિયાઓના દારણુરૂપ નથી તેનાથી ક્રોડો જુદો હોવાથી એના પરધર્મો પણ અતત જ હોઈ શકે છે. એ તો ક્રિયાની અપેક્ષાએ ઘડાની દડીકત જણાવી, હવે સામાન્યની અપેક્ષાએ ઘડાનો હેવાલ આ પ્રમાણે છે — આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ખત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં જે જે વસ્તુમાત્રના અતંત સ્વ અને પરપર્યાયો જણાવ્યા છે તેમાના કોઈના એક પર્યાય સાથે, કોઈના એ સાથે અને કોઈના અતંત ધર્મો સાથે ઘડાનું અતન ભેદનાળું અગ્રમામણું થવું હોવાથી—એ અપેક્ષાએ પણ ઘડાના સ્વધર્મો અતંત છે. વિગેરેની અપેક્ષાએ પણ ક્રોડો, અતંત પદાર્થોમાંના કોઈના એક ધર્મથી, કોઈના એ ધર્મથી અને કોઈના અતંત ધર્મથી વિલક્ષણ હોવાથી—એ અપેક્ષાએ પણ ઘડાના સ્વધર્મો અતંત છે. વળી, અતંત પદાર્થોની અપેક્ષાએ ઘડામા રહેલું જનકાપણું, પાતંગાપણું, સમપણું, વાકાપણું, નાનાપણું, મોટાપણું, નીત્રપણું, ચત્યકાટ, મુંદરતા, પટ્ટાગાઈ, હુંકાઈ, નીચતા, દિવ્યતા અને વિશાળ-મુખપણું વિગેરે એક એક ગુણ અતંત પ્રદારનો છે તેથી એ રીતે પણ ઘડામા અતંત ધર્મોનો સમાય થઈ શકે છે. મંથનની અપેક્ષાએ ક્રોડો, આજ અતંતકાળથી અને અતંત પદાર્થો માથે અતંત પ્રદારનો આધાર-આધેયનો મંથન ધગવે છે માટે તે અપેક્ષાએ પણ એના અતંત સ્વધર્મો ગણી શકાય એમ છે એ પ્રમાણે સ્વસ્વામિનો મંથન, જન્ય-જનકનો મંથન, નિમિત્ત-નૈમિત્તિકનો મંથન, છ કારકનો મંથન, પ્રકાશ્ય-પ્રકાશકનો મંથન, બોજ્ય-બોજકનો મંથન, વાલ-વાલકનો મંથન, આશ્રય-આશ્રયનો મંથન, વધ્ય-વધકનો મંથન, વિરોધ્ય-વિરોધકનો મંથન, અને જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો મંથન વિગેરે અમંથ્ય મંથનોની અપેક્ષાએ પણ એક એકના અતંત-ધર્મો

જાનવાના છે નહીં જે ધરના અનવાનવ સ્વ અને પગપથોનો ફર્યા છે તે
 જવાની ઉત્પત્તિ નાશ અને ત્રિચરણ વિગેરે જાત અનવધમે અનંતીવાર
 યજુ છે, થાય છે અને થયે-તે અરેતાએ પણ ધરના અનવ ધર્મો થઈ શકે
 છે એ પ્રકારે પીળા વર્ણથી માગીને અર્જુન સુધી માત્ર એ જ જાતની અપેક્ષાએ
 ધરના અનવ ધર્મો મમજી લેવાના છે વળી અન્યથા સુધી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને
 કાલ વિગેરેની અપેક્ષાએ ધરના જે સ્વ ધર્મો અને પર-વર્ત્તો જ્યાં છે તે જાને
 ધર્મો સદિત ધરો કદી સકાય તેમ નથી કારણ કે, એવો એ જ પણ શ્રમ
 નથી કે, જે પોતે એક જ દોષને પણ તે જાને અનવાનવ ધર્મો સદિત
 એવા ધરને એ જ મમયે જાણી રહે જે એ માટે જ એ જ નવા સમયને
 ઉમેરવામાં આવે તો પણ તે એ જાના ધર્મો સદિત ધરને એક જ સમયે
 જાણી શકે એમ નથી—એ જાના ધર્મો સદિત ધરને બોધ કરે કરીને
 જ થઈ શકે છે જામ છે માટે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને કાલ વિગેરેની અપેક્ષાએ
 ધરમાં અવધાનવાર ધર્મ પણ દોષ થઈ શકે છે અને એ પૂર્વની જ પેઠે કદી
 સકાય એવા અનવ ધર્મો અને મીઠા પાથોથી ભરે દોષથી એ ધરમાં
 અવધાન એવા અનવ ધર્મો પણ મમજી જાય છે તો આ પ્રકારે જેમ
 એકલા ધરમાં જ અનવ ધર્મો જતામાં છે તેમ પાથ માત્રમાં એવે આત્મા
 વિગેરેમાં પણ અનવ ધર્મો પડારી લેવાના છે આત્મામાં એ અનવ ધર્મો
 ના પ્રમાણ છે—એ નિપાત્ત કલાપણું, ભોગવનારણું, જાનુભરણું, નેપણું
 અમરણું, મગધપ્રણયન નિરવ આદ્યેશકાર લોખ પ્રમથ-પ્રણય
 છત્રણું, અમલપાત્ર જાણણું, પાંખામિણું પોતાના શરીરમાં જાપો
 પ્રણયણું—એ જાના આત્માના મનમાં (ના માની સાથે નિરવ ગેવે))
 ધર્મો છે તથા ખુદી શી મુખ દુષ્ણ મલિગાન, શુદ્ધિગાન, નવધિગાન,
 મન પાવગાન, અંગિગાન, નવધિગાન, નવધિગાન, રેવણું નામિણું,
 વિવેકણું અને મનુષ્યણું જાના પ્રમથોની સાથે શરીર વિગેરેએ મળીને મોમ
 અનાદિ અનવણું જાના મોની સાથે જાના પ્રમથ ના મલિન ધારણ
 મનમાં મળિણું કોઈ વિગેરે અમલ પાંખામિણું નામ વિ નિવિ જાય
 મોમ અને મુખ સોપન પ્રણય નવધિગાન મળિણું નામિણું
 અને જોગ વિગેરે જાના—એ જાના આત્માના મનમાં (કેમ મળી યનામ)
 ધર્મો છે જે આત્મા મળીને પામ્યા છે તેમાં તો મિલન માં અનવધવ
 જાન, રચન, મગધન મુખ અને વીજ છે અને અનવ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ

અને મર્વપર્યાયોનું જાણપાણું તથા જ્ઞેનારપાણું છે તથા અગરીપાણું, અન્ન-
 પાણું, અમરપાણું, અરૂપપાણું, અગ્નિપાણું, અગધપાણું, અસ્પર્શપાણું અને
 અશબ્દપાણું છે. તથા નિશ્ચલપાણું, નિરોગીપાણું, અક્ષયપાણું, અગ્નાધપાણું અને
 પૂર્વ જોગવેલી મંસારી દશમાં જે જે જીવ-ધર્મો અનુભવ્યા હોય તે જવા-
 એ પ્રકારે આત્મામાં પણ અનંત ધર્મો સમજી લેવાના છે. ધર્માસ્તિદાય,
 અધર્માસ્તિદાય, આકાશાસ્તિદાય અને કાળ એ બધામાં—અનુક્રમે અમંખ્ય
 પ્રદેશપાણું, અમંખ્ય પ્રદેશપાણું, અનંત પ્રદેશપાણું, અપ્રદેશપાણું, સર્વ જીવ
 અને પુદ્ગલોને ક્રમે કરીને ગતિમાં, સ્થિતિમાં, અવગાહ દેવામાં અને નવું
 જીવ થવામાં સદાયકપાણું, અવસ્થિતપાણું, અનાદિ અનંતપાણું, અરૂપિપાણું,
 અગુરુદ્વિધુપાણું, એક રક્તધપાણું, જાણવા યોગ્યપાણું, સત્પાણું અને દ્રવ્યપાણું
 વિગેરે અનંત ધર્મો એ અકી પદાર્થોમાં સમજી લેવાના છે. અને જે પદાર્થો
 ચૈદ્ગલિક છે તેમાં ઘડના દિદાહરણની જ પેઠે અનંતાનંત એવા સ્વ-પરપર્યાયો
 સમજી લેવાના છે. ગન્ધેમા ઉદાત્તપાણું, અનુદાત્તપાણું, સ્વાસ્તિપાણું, વિવૃત્તપાણું,
 મંવૃત્તપાણું, ધોષપાણું, અધોષપાણું, અસ્પ્રાણુપાણું, મહાપ્રાણુપાણું, અભિલાષ્યપાણું,
 અનભિલાષ્યપાણું, અર્થનું વાયકપાણું અને અવાચકપાણું તથા ક્ષેત્ર અને
 કાલ વિગેરેના ભેદને લીધે અનંત અર્થનું જાણવાપાણું—એ વિગેરે ધર્મો
 ઘડાવી લેવાના છે તથા આત્મા વિગેરે બધા પદાર્થોના નિલપાણું, અનિલપાણું,
 સામાન્ય, વિશેષ, સત્પાણું, અસત્પાણું, અભિલાષ્યપાણું અને અનભિલાષ્યપાણું
 અને એ ઉપરાંત બીજી વસ્તુઓના વ્યવસ્થિત-ધર્મો પણ જાણવાના છે. હવે
 કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, જે ધર્મો ઘડના પોતાના છે તે તે તેના
 સ્વ-પર્યાયો કહેવાય એ કીક, પરંતુ જે પર-પર્યાયો છે અને ઘડાથી જુદા
 પદાર્થમાં રહેનારા છે તે (પર-પર્યાયો) ઘડના મંચંધી શી રીતે હોઈ શકે ?
 એ પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે—મંચંધના જે પ્રકાર છે—એક તો
 અસ્તિપણે રહેતો મંચંધ અને બીજો નાસ્તિપણે રહેતો મંચંધ. જેમ ઘડનો
 એનાં રૂપ વિગેરે ગુણો સાથે મંચંધ છે તેમ ઘડના સ્વ-પર્યાયો સાથે એનો
 (ઘડાનો) મંચંધ અસ્તિપણે છે અને પર-પર્યાયો ઘડમાં ન રહેતા હોવાથી
 એનો એની સાથે થએલો મંચંધ નાસ્તિપણે છે. જેમ ઘડનો મંચંધ
 આજતા માટીરૂપ પર્યાય સાથે છે તેમ પર-પર્યાય સાથે પણ એનો એવો જ
 મંચંધ છે. કદાચ એ પર-પર્યાયો એનામાં રહેતા નથી માટે જ એનો મંચંધ
 નાસ્તિપણે કહેવાય અને એમ છે માટે જ તે, પર-પર્યાયો પણ કહેવાય. વળી,
 અર્ધો એમ કહેવામાં આવે કે, જેમ ધન વિનાનો ગરીબ ધનવાળો કહેવાતો

નથી તેમ જો પણ પચાસો ધણના નથી તેઓ રણના સી રીતે કહેવાય ?
 વગી, જો નીચ જોની ન હોય ત્યાં જો એની કહેવાની હોય તો લોખના
 વચગાળો બગ થયે માટે એ પણ પચાસો ધણના સી રીતે કહેવાય ? એનો
 ઉત્તર આ પ્રમાણે છે - જો ધન અને ગરીબ એ મોનો નમવ તો છે પણ
 તે નામિત્વરૂપે છે તેમ પણ પચાસ અને ધન વચ્ચે મનવ તો છે પણ તે
 નામિત્વરૂપે છે નામિત્વ રૂપે સુમધ દોવામાં મોઠ જવનો જાણ નહોતો
 નથી કારણ કે જોધનાગ જોરે છે કે 'આ ગરીબને ધન નથી અર્થાત્
 ગરીબ અને ધન વચ્ચે નામિત્વનો મનવ છે એ જ પ્રમાણે આ ધોડા કનખરૂપે
 નથી' એવો ધા. અને કલમ વચ્ચે પણ પણ નામિત્વનો મનવ છે એ
 ૨૫૮ રીતે બાંધે છે હા, એમ તો કહેવું હાય કીક કહેવાય કે, ધણનો એ
 પણ પચાસો સાથે નામિત્વનો મનવ નથી, પરંતુ તે જો વચ્ચે ઠામુકા
 મનવ જ નથી એમ તો ન જ કહી શકાય વગી પણ પચાસો સાથે ધણનો
 નામિત્વનો મનવ હોય, એમાં મોઠ પ્રમાણના લોખ વચગાળે પણ જાણ
 આવતો નથી વગી કહાય એમ કહેવામાં આવે કે, નામિત્વ તો અમાવ
 રૂપ એટલે-અમૂક છે તેથી તે તુરંત પ છે તો એવા તુરંતપની સાથે વગી
 રો મનવ હોય ? માટે પણ પચાસો પણ એવા જ તુરંતપ દોવાથી એની સાથે
 ધણનો સુમધ સી રીતે દોષ સહે ? કારણ કે જો કા. તુરંતપ દોષ છે
 તેમાં કેમ પ્રમાણની શક્તિ નથી હોતી તેથી એમાં મનવ શક્તિ પણ ની રીતે
 દોષ ? વગી બી. તુરંતપ એ કે જો રા.માં પણ પચાસોનું નામિત્વ પડે છે તો
 તેથી જ માથે એટલે નામિત્વપણી માથે ધણનો મનવ દોષ એ વ્યાખ્યા
 છે, પરંતુ પણ પચાસો માટે તો એનો (ધણનો) મનવ ની રીતે રી સહે ?
 કા. જુ કે ધણનો મનવ ધણના (પદના નામિત્વપણી) માથે છે એ. કહીને
 એનો માનો મનવ પદ મારે પણ દોષ એવું કહાય એવું કે માનવ
 પણ નથી જો અર્થ એમ માનવામાં આવે કે પણ પચાસોના નામિત્વપણી
 મારે ધણનો મનવ છે માટે એનો (ધણનો) મનવ દોષ એ વ્યાખ્યા
 દોષ સહે તો એમ પણ માનવ જોઈએ કે, રા.નો મનવ ધણના નામિત્વપણી
 મારે છે માટે પણ માથે પણ એનો (ધણનો) મનવ દોષ એ વ્યાખ્યા પણ એ
 માનવના તત્ત્વ જોડી દોવાથી મનવ મ ની શકાય એમ નથી અને એ પ્રમાણે
 પણ પચાસો માથે ધણનો કેમ પ્રમાણનો મનવ દોષ એ વન જાણ નહોતી
 નથી દોષ એનો પણ જાણ ના પ્રમાણે છે-નામિત્વપણીના અર્થ નથી
 એમ મનવનો છે કે, ત તે રૂપે નિર્દિ દોષપડ અર્થાત્ 'ધણના ૨૫૮

[illegible]

સ્વભાવ સાથે મિશ્રિત થએલો નથી માટે જ્યારે કોઈ પણ પદાર્થનું ખરેખર
સ્વરૂપ જાણવું હોય ત્યારે માથે એ પણ જાણવું જોઈએ કે બીજા કયા કયા
પદાર્થો છે અને એના સ્વભાવો પણ કેવા કેવા છે ? આ જાતના જ્ઞાન
મિત્રાપ કોઈ પણ મનુષ્ય પદાર્થનું દૃષ્ટકરણ કરી શકતો નથી, તેમ તેના સ્વતંત્ર
સ્વભાવને પણ જાણખી શકતો નથી આ રીતે વિચાર કરી જોતાં તો એમ
જાણી શકાય છે કે, એક ધાનુ જ્ઞાન મેળવવા માટે તેનાથી જુદા બીજા
અને પદાર્થો અને તેના સ્વભાવોને જાણવાની ખાસ જરૂર છે માટે જ એમ
નહી પરંતુ ઉચિત છે કે જે કદાચના ગુણો કે ધર્મો છે તેઓ પણ કોઈ
અંશેષાએ ધડાના હોઈ શકે છે અને છે આ વિશે બાહ્યકારે એમ જાણ્યાનું
છે કે, 'જેના જાણના સિવાય જેનું જ્ઞાન થઈ શકે નહિ અને જેના જાણવાથી
જેનું જ્ઞાન થઈ શકે એ જન વચ્ચે ચોક્કસ કોઈ પ્રમાણે મનુષ્ય તેવો
જોઈએ-એમ ધડો અને એના રૂપ વિગેરે ગુણો વચ્ચે ધર્મ ધર્મિભાવ
નામનો મનુષ્ય છે તેમ એ જ વચ્ચે પણ એવો જ મનુષ્ય શા માટે ન
હોય ?' માટે હવે આ નાત નહીં થાય છે કે, જે કપાળ વિગેરેના
ગુણો કે ધર્મો છે તે કોઈ અંશેષાએ ધડાની સાથે પણ મનુષ્ય ધરાવી શક્યા
છે જે પરપર્યાયો છે તે સ્વપર્યાયો કરતાં જનવગુણો છે અને એ જાને
મળાને જેટલા સર્વ પ્રમાણે પર્યાયો છે તેટલા છે આ હકીકતને સહિત્યાએ
પણ પ્રમાણરૂપ સ્વભાવો આપેલો છે એમા જાણ્યાનું છે કે જે એમને
જાણે છે તે જાણને જાણે છે અને જે જાણને જાણે છે તે એને પણ
જાણે છે' અર્થાત જે મનુષ્ય, માત્ર એક જ પદાર્થને એના જવા સ્વપરપર્યાયો
સહિત એટલે એની જાણીત દશા પર્વમાન દશા અને બિવિનની દશા એ
બધું જાણતો હોય તે જ મનુષ્ય બધું જાણી શકે છે અને જે મનુષ્ય એ જાણ
એટલે પદાર્થની જાણીત દશા વિગેરે જાણતો હોય તે જ મનુષ્ય એમ પાથને
ખરેખરી રીતે જાણી શકે છે આ જ હકીકતને બીજે ઢેગણે પણ આ રીતે
જાણવી છે - જોઈ જાણી રીતે એક પદાર્થને જોયો છે તેણે જાણી રીતે જવા પા
થોને જોયા છે અને જોઈ જાણી રીતે જાણ પાથોને જાણ્યા છે તેણે એક પાથને
પણ જાણી રીતે જોયો છે ઉપર જાણ્યાનું હતું કે, પ્રમાણરૂપે જે જે પાથનું
જ્ઞાન થાય છે તે પ્રત્યેક પદાર્થ જનવ વર્મનાગો છે અર્થાત પ્રમાણરૂપો

વિષય અનંત ધર્મવાળી વસ્તુ જ છે, એ હકીકત હવે વંદન વિવાદ વિનાની થઈ ગઈ છે.

હવે સૂત્રકાર પોતે જ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જણાવે છે—

જે જ્ઞાન, અપરોક્ષપણે અર્થનું ગ્રહણ કરે છે તેનું નામ પ્રત્યક્ષ છે અને એ સિવાયનું બીજું જ્ઞાન ઈકંત અર્થના ગ્રહણની અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે—એમ સમજવાનું છે. પદ.

અપરોક્ષપણે એટલે સાક્ષાત્-અસ્પષ્ટપણે કે મટેહરુપે નહિ. અર્થ એટલે જ્ઞાનનું પોતાનું સ્વરૂપ અને બીજા બધા બહારના વડો, સાદડી, ચોગડી, વિગેરે પદાર્થો—એ બંને ઉપર જણાવ્યું છે, એ સિવાય જે બીજું લક્ષણ પ્રત્યક્ષને લાગુ પાડવામા આવે છે તે યરાળર જણાવુ નથી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, પરોક્ષજ્ઞાનથી વંદન જુદા પ્રકારનું છે એ માટે જ આહી 'અપરોક્ષપણે' શબ્દનો 'સંબંધ' 'પ્રત્યક્ષ' સાથે કરવામા આવ્યો છે.

હવે જે કેટલાક જ્ઞાનવાદિઓ છે તેઓનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે—
તેઓ કહે છે કે, હે આહીતો' (જૈનો.) તમે પદાર્થોને ક્યાંથી લાવ્યા ? આ મસારમા જ્ઞાન સિવાય બીજું કશું નથી—જે છે, જે દેખાય છે તે બધું એક જ્ઞાનરૂપ જ છે માટે તમે અર્થ એટલે ઈકંત એકલું જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ કહો, પણ અર્થ એટલે બીજા બધા પદાર્થો, એમ કહેવું એ ગેરવ્યાજબી છે—કારણ કે, બધું માત્ર એક જ્ઞાનરૂપ જ હોવાથી બીજા કોઈ એનાથી જુદો પદાર્થ નથી જ્ઞાનવાદિઓનો આ અભિપ્રાય યરાળર નથી. અને એમ જણાવવાને માટે જ સૂત્રકારે મૂળ શ્લોકમા 'બ્રહ્મેક્ષયા'—'અર્થના ગ્રહણની અપેક્ષાએ' એ શબ્દ મૂક્યો છે. એ શબ્દ મૂકવાથી જ્ઞાન, ગ્રહણ અને પદાર્થ—એમ ત્રણે પદાર્થો જુદા જુદા જણી શકાય એમ છે માટે જ એ શબ્દ, જ્ઞાનવાદિઓના અભિપ્રાયની અતુચિતતા સમજાવી શકે એમ છે. વળી, જેમ જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપનું ગ્રહણ કરે છે, તેમ બ્રહ્માના પદાર્થોનું પણ ગ્રહણ કરી શકે છે. જો એમ ન હોય તો આ સર્વ જણનારાઓને જે કાંઈ ચોક્કસ ભાસ થયા કરે છે એ શી રીતે થાય ? એની સામે એમ કહેવામાં આવે કે, બધાને માત્ર એક ચિત્તરૂપનો—જ્ઞાનનો—જ ભાસ થાય છે, પણ પદાર્થોનો ભાસ થતો

નથી માટે એકલું જ્ઞાન જ છે અને એ વિચાર બીજા કોઈપણ નથી એ દર્શવ શી રીતે ખોટું થાય ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે — જે જ્ઞાનવાનિષ્ઠો સમારંભ એમું જ્ઞાન જ માને અને બીજું કાંઈ હયાતીવાડું ન માને તો તેઓ જે જુદા જુદા જ્ઞાનના સત્તાનો (પ્રવાહો) માને છે તે શી રીતે માત્રી શરૂ કરવા તેઓ જ એમ જણાવે છે કે જેમ સ્વપ્નનું જ્ઞાન કાંઈ પ્રમાણના આલેખનની ગરજ ગણતું નથી તેમ સમારંભ થતા બીજા બધા યોગો પણ કાંઈ જાતના આલેખનની (પદાથની) ગરજ રાખતા નથી એ જ પ્રમાણે અને એ જ ઉદાહરણથી તેઓએ માનેલા જુદા જુદા જ્ઞાનના સત્તાનો પણ ખોટા ઠંડો અને એઓની વા સ્વપ્નના જ્ઞાનની જેવી જ થશે માટે જ્ઞાન અને અર્થ (પદાર્થ) એ જાતને વાચ-વિચ અને જુદા જુદા માનવા ભેદથી જે સ્વરૂપ પ્રસક્તિનું જાણ્યું છે તેથી જુદી જાતના જ્ઞાનને પરાય મમજવાનું છે કાલજ કે, એ જ્ઞાનરૂઢે અર્થનું ગ્રહણ તો થાય છે પણ એ અપ્રત્યક્ષ પહે. જો કે પરાક્ષ જ્ઞાન પણ પોતાનું સ્વરૂપ પોતાની મેળે જાણતું હોવાથી પ્રસક્તિ છે પણ માત્ર અર્થ (પદાર્થ)ના ગ્રહણની અપેક્ષાએ જ એને પરાક્ષ સમજવાનું છે વાતર્થ એ છે કે, જો કે પરાક્ષ જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપનું ગ્રહણ પોતે જ કરે છે માટે પ્રસક્તિ પ છે તો પણ પાર્થિવ ગ્રહણ મર્યાદા નિશાન અને શરૂ વિગેરેની અપેક્ષા ગણતું હોવાથી એ અપ્રત્યક્ષ વપરાય છે અને એ માટે જ એને પરાક્ષ કહેવામા આવે છે

આગળ ઉપર વળતું અનંત ધર્મધારિણી મુખ્યનું છે અને હવે એ જ હકીકતને વિગેરે મજબૂત કરવા આ પ્રમાણે જણાવે છે —

જે વસ્તુમા ત્વચિત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ, એ ત્રણે ધર્મો સમાયા હોય તે જ વસ્તુ સદૃશ છે અને એ માટે જ આગળ એમ કહ્યું છે કે, પ્રમાણનો વિચાર અનંત વર્મવાળી રમ્મું છે ૫૭

જે જે વસ્તુ સદૃશ છે — જે જે વસ્તુ દયાતી ધારે છે તે જગતમા ત્વચિત્તિ સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણે ધર્મો હોવા જ ભેદથી — એ ત્રણે ધર્મો હોય તો જ વસ્તુ માત્ર દયાતી ધરાતી શરૂ છે — એ સિવાય જી પણ એમ પણ વસ્તુ દયાતી ધરાવવાને લાગક નથી જે વસ્તુ પહેલા તત્ત્વ દયાતી વિનની હોય એટલે કોઈ પણ કાળમા કોઈ પણ જગ્યામા અને કોઈ પણ રીતે જે વસ્તુ દયાતી જ ન હોય અથવા વાચનના પુત્ર જેવી તત્ત્વ અમર હોય તેમા પાછળથી દાનની પગવણી લાગતી એટલે મુપરતે ના ॥

શકતું નથી. જે એવી વસ્તુમાં પણ હયાતી ધરાવવાની લાયકાત આવી શકતી હોય તો સસલાનાં શિંગડાં પણ કોઈ વખતે હયાતી ધરાવવાને લાયક થવા જોઈએ—આકાશની કળીમાથી પણ કોઈ વખતે સુગંધ આવવી જોઈએ અને વાઝણીના પુત્રનું પણ કોઈ વખતે પરણેતર થવું જોઈએ પરંતુ એમ થતું અત્યાર સુધી કોઈએ જોયું કે જાણ્યું નથી. માટે વદન હયાતી વિનાની વસ્તુમાં પાછળથી હયાતી ધરાવવાની લાયકાત આવી શકતી નથી. હવે જે વસ્તુમાં હયાત રહેવાનો ધર્મ રહેલો જ છે તે વસ્તુમાં ફરીવાર ઉત્પાદ વિગેરે કદપવા ઉચિત જણાતા નથી. જે એવી વસ્તુમાં પણ ૪૨ીથી ઉત્પાદ વિગેરેને કદપવામાં આવે તો પછી એનો કયાય આરો આવશે નહિ માટે અહીં આ એક પ્રશ્ન છે કે, જે ઉત્પાદ વિગેરે ધર્મો છે તે કયા પ્રકારના પદાર્થના માનવા ?—શું પહેલા અસત્ રહેતા પદાર્થના માનવા ? કે સત્ રહેતા પદાર્થના માનવા ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—અહીં જે ઉત્પાદ વિગેરેને જણાવવામાં આવ્યા છે તે કોઈ પણ વસ્તુમાં પાછળથી આવતા નથી, એ તો વસ્તુના ધર્મ જ છે—વસ્તુની સાથે જ હમેશાં રહેનારા છે—વસ્તુથી કાંઈ જુદા જુદા નથી. ઉપર જણાવેલો પ્રશ્ન સારે જ ઉડી શકે અને એમાં જણાવેલાં દ્વંદ્વો પણ સારે જ લાગુ થઈ શકે, ન્યારે વસ્તુથી એ ઉત્પાદ વિગેરે વદન જુદા હોય અને એ બધા, વસ્તુમાત્રમાં પાછળથી આવતા હોય પરંતુ અહીં તો વસ્તુ-સ્થિતિ એવી નથી માટે ઉપરનો પ્રશ્ન કે એક પણ દ્વંદ્વ લાગુ થઈ શકતું નથી અહીં અમે તો એમ જણાવીએ છીએ કે, જે વસ્તુ, ઉત્પત્તિરૂપ, સ્થિતિરૂપ અને નાશરૂપ હોય એ જ હયાતી ધરાવી શકે છે અને એવી જ વસ્તુ હયાતી ધરાવવાને લાયક છે. માટે અમારા આ કથનમાં કોઈ જાવનું દ્વંદ્વ કે પ્રશ્ન થઈ શકતા જ નથી કોઈ પણ પદાર્થ પોતાનું પોતાપણું સુમાવતો નથી અને એમાં નવું પોતાપણું આવતું નથી અર્થાત્ મૂળદ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોઈ વસ્તુની ઉત્પત્તિ કે નાશ થઈ શકતા નથી. જેમ ધડાનું મૂળરૂપ માટી છે, હવે તે ઢુટી જાય તો પણ માટીનો નાશ થતો નથી તેમ એ માટીરૂપ હોવાથી એમાં એ, કાંઈ નવું આવ્યું નથી—ધડાના થતા અનેક રૂપાંતરો ॥ એનું મૂળરૂપ-માટીરૂપ-કાયમ કળાયા કરે છે માટે એમ માનવું જોઈએ કે, કદાપણ મૂળદ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. માત્ર જે બદલે છે તે આકારો જ છે હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, જેમ એકવાર નખ ઉતરાવ્યા પછી યાજ્ઞ ૪૨ીવાર નખ હો છે અને આપણને એમ લાગે છે કે, એ નખ એનો એ છે, તેમ મૂળ દ્રવ્ય પણ બદલા જ કરે છે, પરંતુ એના રૂપ વિગેરે સરખે

મરખા રોવાથી આપણે એ નખની પેઠે પ્રગિત જનીએ જીએ કે, 'એતુ એ
 મૂળાવ્ય છે અર્થાત્ નખની જ પેઠે મૂળ દ્રવ્યનો પણ નાશ થઈ જાય છે માટે
 મૂળ અને સ્થાયી થી રીતે અનાય ? એનો જવાબ આ પ્રમાણે છે—એ નખનું
 ઉત્પત્ત્યુ તો વદન ખોદુ છે—એ નખ તો કપાઈ ગયા પડી પીળે જ આવે
 કે એમ સૌ કોઈ જાણે છે માટે નવા નખને પણ એનો એ જ નખ માનેવો
 એ મોટી ભૂલ છે અહીં તો દ્રવ્યપ મૂળનો કડી પણ નાશ થતો અને એની
 જગ્યાએ બીજું મૂળ આવતું મૂળને જણ્યુ એણે કે અનુભવ્યુ નથી માટે
 એમ લી રીતે કહવાય કે, મૂળાવ્ય પણ નખની પેઠે જ ના કરે કે અને
 એ એતુ એ લાગે છે તે નખની જેતુ પ્રમાણુ છે ? કોઈ પણ મનુષ્ય
 એમ માનેતો નથી કે સોનાની કઠી બાગી કડુ કરાવ્યા પડી સોનું જ લી
 જાય છે—એની જગ્યાએ બીજું જ મોતુ આવે કે કિંતુ સૌ કોઈ સોનાના
 અનેક ધાગે ધાવ્યા પડી પણ સોનાની અસ્પર્શતાને જ એક અવાજે કમુલ
 કરે છે માટે કોઈ રીતે પણ દ્રવ્યનો નાશ થી શકતો નથી અને એને માનેવો
 એ પણ અનુભવ અને વ્યવહાર વિરુદ્ધ છે અર્થાત્ દ્રવ્યપે તો પદાર્થમાત્ર
 ગિરજ ન રહે છે અને એના આકારો બદલા કરે એનવા થાય છે અને
 આગળના જુના નાશ પામે છે—એ હકીકતમા મેં જાતનું દ્રવ્ય જણાવ્યું
 નથી કારણ કે, મેં મૂળને એવો જ અનુભવ થાય છે, થયો છે અને થવા
 કરે છે હવે કાલ્ય મૂળ એમ કહે કે, ધોળા સખમા જેમ પીળા રંગનું
 બાન થાય છે અને તે ખોદુ છે તેમ વસ્તુમા થતા ફેરફારો, જેને અહીં
 પર્વાયો મૂળમા આવ્યા છે તે એ સખમા પીળા રંગની પેઠે ખોદા જ શા
 માટે ન હોય ? એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—સખમા જે પીળા રંગનું બાન
 થાય છે, તે કાંઈ સૌ કાંઈને થતું નથી એ તો માત્ર જેને કમજાનો રોગ
 થયો તેમ એને જ થાય છે માટે એ પ્રમાણુ છે—એ વાતને સૌ કોઈ માને
 છે કિંતુ મોનાની કઠીનું કડુ થયું, કડાની લીંબી થઈ લીંબીનો લેં થયો
 અને વેદનું માર્જણ્યુ થયું—એ રીતે સોનાના જે અનેક ધાગે થવા કરે છે—આમળના
 ધાગનો નાશ થઈ—એને સવાને નંધ ધાગે આવ્યા કરે છે—એને તો આખું
 જગત્ એક મરખી રીતે જાણે છે, માને છે અને અનુભવે છે માટે એ
 અનુભવને સખમા ઉત્પત્ત્યુથી કોઈ પણ રીતે ખોગે પાડી શકાય એમ નથી—એ
 જ પ્રકારે જીવમા હર્ષ, રોષ, વાંસીનતા અને કોષ વિગેરે નવાનવા રંગો
 આવે છે એમ પણ સૌ કોઈ અનુભવે છે માટે એ જણુ કે કારનુ રાન કાંઈ
 ક. ૩ ૪, ૪, ૨૧.

જાતની બૂલવાણું નથી, કારણ કે, 'એ બૂલવાણું છે' એમ કોઈ રીતે સાબીત થઈ શકતું નથી, એથી કરીને પદાર્થ માત્ર એના મૂળરૂપે--દ્રવ્યરૂપે--સ્થિત રહે છે અને એના આગળના આકારો નાશ થઈ, એ નવા આકારોને ધારણ કરે છે અર્થાત્ પદાર્થમાત્રમા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણે વાનાં વદન સરળ રીતે ઘટી રહે છે-એમા કોઈ જાતનું દુષણ લાગતું નથી હવે એમ પૂછવામાં આવે કે, એ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ-એ ત્રણે વાનાં પરસ્પર વદન જુદાં જુદાં છે કે નહિ? એના જવાબમા જો એમ કહેવામાં આવે કે, એ ત્રણે વાનાં પરસ્પર વદન જુદાં જુદાં છે તો પછી એક જ પદાર્થમાં એ ત્રણે વાનાં શી રીતે ઘટી શકે? અને કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, એ ત્રણે વાના પરસ્પર એકરૂપ છે તો પણ એક જ પદાર્થમાં એ ત્રણે વાના શી રીતે રહી શકે? કારણ કે, એ ત્રણે વાના એકરૂપ છે માટે એને 'ત્રણ વાના' જ ન કહી શકાય. એ રીતે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણેનો પરસ્પર કયા પ્રકારનો સંબંધ છે? તેનો ખુલાસો મળી શકતો નથી. એ ત્રણેના પરસ્પરના સંબંધનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે — એ ત્રણે ધર્મો પરસ્પર કાંઈ વદન જુદા જ છે એમ નથી અને પરસ્પર કાંઈ વદન એક જ છે એમ પણ નથી. એ ત્રણે વચ્ચે તો કોઈ અપેક્ષાએ જુદાઈ છે અને કોઈ અપેક્ષાએ એકતા પણ છે. જેમ એક જ ઘડામાં રહેનારા રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વિગેરે પરસ્પર જુદાં જુદાં હોય છે તેમ એક જ પદાર્થમા રહેનારા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણે પણ પરસ્પર જુદા જુદા હોઈ શકે છે, કારણ કે, એ ત્રણેના સ્વરૂપો વદન જુદાં પ્રકારનાં છે:—ઉત્પત્તિ એટલે હયાતી ધારણ કરવી, સ્થિતિ એટલે કાયમ રહેવું અને નાશ એટલે હયાતીનો ત્યાગ કરી દેવો—આ રીતે એ ત્રણેના સ્વરૂપો જુદા જુદાં હોવાથી એ ત્રણે પરસ્પર જુદાં જુદા છે એમ સૌ કોઈ જાણી શકે છે. હવે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, એ ત્રણેનાં ઉપર જે સ્વરૂપો જણાવ્યાં છે તે ઉપરથી એમ જાણી શકાય છે કે, એ ત્રણે પરસ્પર એક ખીજની ગરજ (અપેક્ષા) રાખતા નથી અને એમ છે માટે જ એ ત્રણે પરસ્પર વદન જુદા જુદા જ છે એમ શા માટે ન કહેવાય? જો જો પદાર્થો પરસ્પર એક ખીજની ગરજ નથી રાખતા તે અંધા વદન જુદા જુદા જ હોય છે અને એ જ પ્રકારે આ ત્રણે પણ પરસ્પર વદન જુદા જુદા કેમ ન હોઈ શકે? વિચાર કરતાં જાણી શકાય છે કે, આ પ્રશ્ન જ-વદન નકામો છે. કારણ કે, એ ત્રણેના લક્ષણો (સ્વરૂપો) પરસ્પર વદન જુદાં જુદા છે તો પણ એ ત્રણે આ પ્રમાણે પરસ્પર ગરજવાળા છે.

સ્થિતિ અને નાશ વિના એકસો ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) રહી શકતો નથી, સ્થિતિ અને ઉત્પત્તિ વિના એકસો વિનાશ ટીકી શકતો નથી—એ જ પ્રકારે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વિના સ્થિતિ પણ ટીકી શકતી નથી—એ રીતે એ ત્રણે પરસ્પર એક બીજાના મો માથુ વાડીને જ જીવનારા છે માટે એ ત્રણે પરસ્પર ગરજ રાખીને એક જ વસ્તુમાં રહી શકે એમ છે એમ માનવામાં કાલ વાવો જણાતો નથી એથી જ એક પાથને પણ એક સાથે ત્રણ ધર્મો વાગો કહેવામાં કરી દરકત જણાતી નથી. વળી, બીજે કેમણે આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે — ‘સોનાનો ધડો ટુગી ગયો તેથી રાજા કુત્રીને તોડક થયો એ ટુટેલા ધડાને મુગટ કરાવ્યો એથી ગજા પુત્રને જ્ઞાનદ થયો અને એ પૂરના તથા પછીના ધાટમાં મોતું તો કાપમ રહ્યું જાણીને ગજા પોતે વટમ્મ જ રહ્યો અર્થાત્ અર્ધા પૂર્વના—આમરનો નાશ થયો, નવો આકાર ઉત્પન્ન થયો અને એ મને આ રમ્યા રચાથી રહેનાઈ મૂળ વ્યસોનુવત્ત ક્રુવ ગુરુ એ ઉપરથી જ જાણી શકાય છે કે, એક જ પદાર્થમાં એ ત્રણે ધર્મો મ્દી શક્યા છે અને એ જ પ્રમાણે પાથભાવમાં એ ત્રણે ધર્મો રહી શકે છે એ અનુભવ મિદ્દ દર્શાવત છે ‘ધડાના અર્થાને એનો નાશ થવાથી તોડ થયો, મુગટના અર્થાને એની ઉત્પત્તિ થવાથી જ્ઞાન થયો અને સોનાનો અર્થાં એના રચા થોપણાથી વટમ્મ ગ્યો—એ બધું સહેતુક થયું છે’ ‘દૂધના ત્રવવાળો દંદિ ખાનો નથી, દંદિના ત્રવવાળો દૂધ ખાતો નથી અને જેને ગોરસની બાવા છે તે તો એ જાનને ખાતો નથી માટે વસ્તુભાવમાં ત્રણ ધર્મો છે’ જે બાઈ એ પ્રમાણે નથી માનતા તેને આ પ્રમાણે પૂગ્તુ જોઈએ—જ્યારે ધડાનો નાશ થાય છે ત્યારે શું તે ધડો તેના (પોતાના) એક બાજે કરીને નાશ પામે છે કે સમસ્તવપણે એટલે સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે ? જો એમ કહેવામાં આવે કે, એ ધડો પોતાના એક બાજે કરીને નાશ પામે છે તો તે જરાગર નથી. કારણ કે, ધડો પોતાના એક બાજે કરીને જ નાશ પામતો હોય તો તેનો આખાનો નાશ તો ન જ થવો જોઈએ. પરંતુ જ્યારે ધડો ટુટે છે ત્યારે મોઢ પણ પ્રામાણિક એમ તો કદી પણ કહેતો નથી કે, ધડાનો એક ભાગ નાશ પામ્યો, કિંતુ સર્વ મોઢ એમ કહે છે અને માન્ય છે કે આખા ધડાનો નાશ થયો. હવે એમ કહેવામાં આવે કે ધડાનો સર્વ પ્રકારે નાશ થાય છે તો તે પણ જરાગર નથી કારણ કે, જો ધડાનો સર્વ પ્રકારે નાશ થતો હોય તો ધડો ટુટવા પછી ઠીંગડા અને માગી પણ ન મળેવી જોઈએ. કિંતુ આ તો ધડો ટુગી ગયા પછી ઠીંગડા અને માગી બાકી રહે છે એમ સૌ

કોઈ જાણે છે માટે એમ શી રીતે માની ગયાય કે, ધડાનો નાશ સર્વપ્રકારે થઈ જાય છે. એ બન્ને પક્ષમાં એ પ્રકારે દૂષણો આવતાં હોવાથી આ ભાષ્યએ એમ ન છૂટકે માનવું પડશે કે, ધડો ધડાડપે નાશ પામે છે, કીબરપે ઉત્પન્ન થાય છે અને માટીડપે સ્થિર રહે છે. વળી, આખણે એ ભાષ્યને એમ પણ પૂછી શકીએ કે, જ્યારે ધડો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શું એ, એક ભાગે દરીને ઉત્પન્ન થાય છે કે, સર્વપ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે? જો એમ કહેવામાં આવે કે, ધડો એક ભાગે દરીને ઉત્પન્ન થાય છે તો તે બરાબર નથી. કારણ કે, જ્યારે ધડો ઉત્પન્ન થઈને તૈયાર થાય છે ત્યારે કોઈ એમ નથી માનવું કે, એ ધડો એના એક ભાગે દરીને ઉત્પન્ન થયો છે. કિતુ સૌ કોઈ એમ માને છે કે, પૂરેપૂરો ધડો ઉત્પન્ન થયો છે અને વ્યવહાર પણ એ જ પ્રકારે ચાલે છે. હવે એમ કહેવામાં આવે કે, ધડો પોતાના સર્વ પ્રકારો વડે ઉત્પન્ન થાય છે, તો એ પણ બરાબર નથી. કારણ કે, જો એમ થાય તો સર્વ પ્રકારે ધડો ઉત્પન્ન થએલો હોવાથી તેમાં માટીની પ્રતીતિ પણ ન થતી જોઈએ, પરંતુ એમ તો કોઈ અનુભવતું નથી માટે એવી માન્યતા પણ બરાબર ન કહેવાય. માટે ખરૂં તો એમ માનવું જોઈએ કે, જ્યારે ધડો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે ઘટકે ઉત્પન્ન થાય છે, માટીના પિડાડપે નાશ પામે છે અને માત્ર માટી-ડપે સ્થિર રહે છે—આ જાતની માન્યતાને સૌ કોઈ અનુભવે છે માટે એમાં કોઈ દૂષણ જણાતું નથી. જે જાતનો અનુભવ બધા લોકોને હોય તે જાતનું પદાર્થનું સ્વરૂપ ન માનવામાં આવે તો કદી પણ વસ્તુની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે, માટે—જેવો અનુભવ થાય છે તેવું જ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ માનવું જોઈએ અને એમ માનીએ તો જ આ જાતની બધી વ્યવસ્થા થઈ શકે છે.—જે વસ્તુ નાશ પામેલી છે તે જ કોઈ અપેક્ષાએ નાશ પામે છે અને નાશ પામશે, જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થએલી છે તે જ કોઈ અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થશે અને જે વસ્તુ સ્થિર રહેલી છે તે જ કોઈ અપેક્ષાએ સ્થિર રહે છે અને સ્થિર રહેશે. તથા, જે કોઈ પ્રકારે નાશ પામ્યું છે તે જ કોઈ પ્રકારે ઉત્પન્ન થયું છે અને કોઈ પ્રકારે સ્થિર રહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે જે કોઈ પ્રકારે નાશ પામે છે તે જ કોઈ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્થિર રહે છે અને જે કોઈ પ્રકારે નાશ પામશે તે જ કોઈ પ્રકારે ઉત્પન્ન થશે અને સ્થિર રહેશે ઇલાદિ આ પ્રમાણે પદાર્થમાત્રમાં અદર અને બહાર બધે ઠેકાણે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણે ધર્મો રહેલા છે અને એ હકીકતને આ કોઈ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવે છે. અનુભવમાં આવતી આ હકીકત કદી પણ ખોટી થઈ શકતી

નથી માટે એ અનુભવ ઉપરથી આ પ્રમાણે એક ધોરણ બાંધી રાખાય છે.
 કે—વસ્તુમાત્ર ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને વિનાશના ધર્મવાળી છે અને એની છે
 માટે જ તે (વસ્તુ), હયાતી ધરાવવાની લાવમાત્ર ધરાવી શકે છે જે જે
 નીચે એ ત્રણે ધર્મ વિનાની છે તે જીવીમા સસત્રાના શિમડાની પેઠે કદી
 પણ હયાતી ધરાવવાની લાવકાત હોઈ સમ્પત્તી નથી દોતી નથી અને હોરો
 પણ નહિ અર્થાત્ એ ત્રણે ધર્મોની દાનગી જ વસ્તુની સ્વરૂપતાનું મુખ્ય
 લક્ષણ છે નેવાપિકાએ અને બૌદ્ધિએ વસ્તુની સ્વરૂપતાનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું
 છે તે રીતભર નથી અને એનું જેરવ્યાજનીપણુ ખીજ અથ ઉપરથી સમજી
 લેવાનું છે પાઠ્યમાત્ર ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશરૂપ હોવાથી જ હયાતી
 ધરાવી શકે છે અને એમ છે માટે જ પ્રલક્ષ અને પરોક્ષપ્રમાણુ વડે એ
 જણાઈ શકે છે વસ્તુમાત્રમા સત્ત્વ, રૂપત્વ પ્રમેયત્વ અને વસ્તુત્વ વિગેરે
 અનંત ધર્મો છે અર્થાત્ વસ્તુમાત્ર અનંત ધર્મવાળી અનંત ધર્માધરૂપ અને
 અતેભાવરૂપ છે વસ્તુનો નર્થ અદ્વી જીવ અને અજીવ વિગેરે સમગ્રવાનો છે
 જે વિશે આગળ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે જે પાઠ્ય, ઉત્પત્તિ વિનાશ અને
 સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મવાળો હોય તે જ અનંત ધર્મવાળો હોઈ શકે છે અને
 એવો જ પાઠ્ય પ્રમાણુવડે જાણી શકાય છે રદાથમાત્રમા અનંત ધર્મો રહેલા
 છે—એ બાબતની સાચીની માટે આગળ કહ્યું કહ્યું લખાઈ ગયું છે હવે એ
 માટે અદ્વી આ એક અનુમાન બધા છે—પાઠ્યમાત્રમા ઉત્પાદ, નાશ અને
 સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો ગેરલા છે માટે જ એમા અનંત ધર્મો રહી શકે છે
 જે પાઠ્યમા અનંત ધર્મો ન હોય તેમા એ ત્રણ ધર્મો પણ ન હોય એવી
 ત ન અર્થ વસ્તુ તો માત્ર એક બાબતની કળી છે પ્રત્યેક પાઠ્યમા એના
 ધર્મો ઉત્પાદ થાય છે અને એ જ નાશ પણ પામે છે અને એ ધર્મોનું
 ધાગણ મનાઈ ધર્મા દ્રવ્ય પે હમેશા સ્થિત રહે છે ધર્મ અને ધર્મા એ બે
 વચ્ચે કાંઈ અપેક્ષાએ એમ્પર્ણ (અમેદબાવ) હોવાથી અને ધર્મા (ધર્મવજો)
 હોને જા સ્થિત રહેતા હોવાથી એ ધર્મો પણ કાંઈ અપેક્ષાએ સ્થિતિરૂપે હમેશા
 સ્થિત રહે છે ને એમ ન માનવામા આવે તો ધર્મોનો તો નાશ થઈ જતો હોવાથી
 એ ધર્મવાળોના પણ નાશ થા જો એમ એમ માટે કાંઈ અપેક્ષાએ ધર્મોને પણ સ્થિત
 માનવા એ બાબતની છે ધર્મ અને ધર્મવાળા વચ્ચે તદ્દન છુટાઈ કે ત ન એમ્પર્ણ
 હોતું નથી દારણ કે, એ બે વચ્ચે એ જાતનો મનવ જણાવો નથી વળી ને
 એ બે વચ્ચે તદ્દન છુટાઈ કે તદ્દન એમ્પર્ણ માનવામા આવે તો એ બંનેનો
 ધર્મ ધર્મિનાવ / રી શ નો નથી માટે એ બંનેનો કાંઈ અપેક્ષાએ બે

(જુદાઈ) અને કોઈ અપેક્ષાએ અમેદ માનવો વ્યાજબી અને દૂષણ વિનાનો છે. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, ઉત્પન્ન થતા અને નાશ પામતા એવા માત્ર એકલા ધર્મો જ છે, પણ એ ધર્મોનો આધાર એવો કોઈ ધર્મી નથી. તો તો તે કથન એરવ્યાજબી છે. કારણ કે, કોઈ પદાર્થના આધાર વિના એકલા ધર્મો હોઈ શકતા જ નથી, રહી શકતા જ નથી અને મંભવી પણ શકતા નથી. કિંતુ એ જાણ ધર્મો એક ધર્મીરૂપ પદાર્થમાં જ રહેતા અનુભવાય છે અને એ હકીકત સૌ કોઈને માન્ય છે. જો કે, ઉત્પન્ન થતા અને નાશ પામતા અનેક ધર્મોને આપણે જાણી શકીએ છીએ અને તે બધા ધર્મોનો આધાર તથા તે તે અનેક ધર્મમય એવો એક ધર્મો કે, જે દ્રવ્યરૂપે મુવ રહે છે તેને પણ સૌ કોઈ તદ્દન વાંધા વિના પ્રલક્ષણે અનુભવે છે, એને કોઈ શી રીતે જાણવી શકે ? જેનો અનુભવ આપણને નજરોનજર થતો હોય તેને પણ જો જાણતવામાં આવે તો સંસારના વ્યકવાર માત્રનો નાશ થવાનો પણ પ્રમંગ આવશે માટે કોઈ પ્રકારે એ જાણ ધર્મના આધારરૂપ પદાર્થને-ધર્મવાળાને-કોઈ પણ મનુષ્ય જાણવી શકે એમ નથી. હવે કહેવાનું વાતપર્ય એ છે કે, ‘ પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્મવાળો છે ’ એ હકીકત અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે અને હવે એમાં એક પણ વાધાને અવકાશ નથી. એ બાબતને વધારે પુષ્ટિ આપનાર અનુમાન પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—પ્રત્યેક ચીજ અનંત ધર્મવાળો છે અર્થાત્ વસ્તુ માત્રમાં નિલ, અનિલ, મત્, અસત્, સામાન્ય, વિશેષ, વક્તવ્ય અને અવક્તવ્ય વિગેરે અનેક ધર્મો રહેલા છે, કારણ કે, એ પ્રકારનો કોઈ પ્રકારના બાધ વિનાનો અનુભવ સૌ કોઈને થયા કરે છે. ખરી રીતે વિચારીએ તો આપણે જે જાતનો પ્રામાણિક અનુભવ કરતા હોઈએ તે જ પ્રમાણે પદાર્થોનું સ્વરૂપ માનવું વ્યાજબી છે—જેમ આપણે ઘટને ઘટરૂપે માનીએ છીએ, પણ કપડાંરૂપે નથી માનતા તે જ પ્રમાણે આપણે આપણા અનુભવ પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત ધર્મવાળો માનવો જોઈએ ‘દરેક ચીજ અનંત ધર્મવાળો છે’ એ વાતને સાબીત કરવાને જે ‘અનુભવ’ રૂપ હેતુ કાઢો છે તે કાંઈ અમિદ નથી, વિરોધવાળો નથી, તેમ બીજો પણ કોઈ જાતનો બાધ તેને નહીં શકતો નથી. કારણ કે, એ અનુભવ તદ્દન નિર્દોષ છે, એવો અનુભવ સૌને થાય છે અને યુક્તિયુક્ત હોવાથી સૌ તેને કબૂલ કરી શકે તેમ છે. હવે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, જેમ ઠંડક અને વાપ જાણે તદ્દન વિરુદ્ધ હોવાથી એક સાથે રહી શકતાં નથી તેમ સત્પણું અને અસત્પણું, નિલપણું અને અનિલપણું વિગેરે પરસ્પર વિરોધ

પ્રાપ્તનારા ધર્મો એક જ પદાર્થમાં થી રીતે રહી શકે છે—જે વસ્તુ મત્ હેય
 એ અસત્ થી રીતે હોય ? અને જે વસ્તુ અસત્ હોય એ મત્ થી રીતે
 હોય ? એ વળી સત્ત્વને અમૃતરૂપ અને અમૃતવને સત્ત્વરૂપ માનવામાં આવતું
 હોય તો વ્યવહાર માનવો નાશ થશે—એક પક્ષ પદાર્થના સ્વરૂપનું કેમકે
 જ નહિ રહે આ જ દુર્બોધ એક જ પદાર્થને નિત્ય અને અનિત્ય માનવામાં
 પક્ષ લાગુ થઈ શકે છે—જે વસ્તુ નિત્ય હોય એ, અનિત્ય થી રીતે હોઈ
 શકે ? અને જે વસ્તુ અનિત્ય હોય એ, નિત્ય થી રીતે હોઈ શકે ?
 આ પ્રકારે અનેકાંત વા મા વિરોધનું દ્રવ્ય આવતું જણાય છે એ ઉપગત
 આ બીજા પક્ષ આકે દ્રવ્યો આવે છે—એક મંથપ, બીજું અનરૂપા
 ત્રોત્તુ વ્યધિકરણ એથી મર, પાચ્યુ વ્યધિકર, છું વ્યવહારનોપ, માતમ
 પ્રમાણમાં અને આમુ અમૃતમદ એમાં મંથપ હોય આ પ્રમાણે લાગુ થાય
 છે—વસ્તુના જ ને રૂપ એટલે સ્પ અને અમૃપ એમ બે સ્વભાવ માનવામાં
 આવે સારે એનો (વસ્તુનો) સ્વભાવ અમૃક જ છે, એવો નિર્ણય તો થઈ
 શકે નથી અને એમ હોવાથી એ મૃપ છે કે અમૃપ છે એવી શકા
 બની રહે છે બીજું અનરૂપા દ્રવ્ય આ પ્રમાણે લાગુ થાય છે—વસ્તુને
 જે બીજી સ્પ માનવામાં આવે છે તે અંશે જો વસ્તુ સ્પ જ હોય તો
 એકાંતવાદ જેવી વાત થવાથી અનેકાંતમાર્ગને દાનિ થશે અને જો એમ
 માનવામાં આવે કે જે અંગે વસ્તુને મૃપ માનવામાં આવે છે તે જ આ
 વસ્તુને સ્પ અને અમૃપ પક્ષ માનવામાં આવે છે તો એમાં પક્ષ પ્રશ્ન
 થાય તેમ છે કે, જે અંગે વસ્તુને મૃપ અને અમૃપ માનવામાં આવે છે
 તે અંશે પક્ષ વસ્તુ મૃપ છે કે અમૃપ છે ? એ રીતે પ્રશ્નોની પરપગ
 થવા દરેકે અને એક પક્ષ પ્રશ્નોના આરો આવશે નહિ માટે એ રીતે માન
 વામાં તો ચોક્કસ અનરૂપા (અવસ્થા વિનાની ગિધિતિ) જ છે એ જ પ્રકારે
 જે બીજી વસ્તુનો એક માનવામાં આવે છે તે અંગે જો એક જ માનવામાં
 આવે વા તે જ અંગે એ અને અને એમ જ ને માનવામાં આવે તો પક્ષ
 ઉપર પ્રમાણે દ્રવ્યો આવે છે અને એ જ રીતે નિત્ય-અનિત્ય તથા સામાન્ય
 વિશેષના પક્ષો પક્ષ દ્રાજકામાં છે—જે પ્રકારે એકાંતમાર્ગમાં અનરૂપા દ્રવ્ય
 લગુ થાય છે તથા, વસ્તુની મદ્ધવતાનો જુનો આધાર અને અમૃપતાનો
 જુનો આધાર—એમ બે આધાર થવાથી વ્યધિકરણ નામનું દ્રવ્ય લાગુ થાય
 છે તથા જે રૂપે વસ્તુની સ્પતા છે તે જ રૂપે વસ્તુની મૃપતા અને અ
 મૃપતા જ ને છે એ જુનો મંથ હોય પક્ષ લાગુ થાય છે મંથ કે, એ

સાથે જોના મેળાપને મંકર કહેવામાં આવે છે. વળી, જે રૂપે વસ્તુ સદૃષ્ય છે તે રૂપે અમદૃષ્ય પણ છે અને જે રૂપે અસદૃષ્ય છે તે રૂપે સદૃષ્ય પણ છે. એમ માનવાથી વ્યતિકર નામનુ દ્રવ્ય પણ લાગુ થાય છે. કારણ કે, વિષયમાં એક ખીજના મળી જવાને વ્યતિકર કહેવામાં આવે છે. તથા પદાર્થમાત્રમાં અતેકાંતવાદ માનવાના આવશે તો પાણીને અગ્નિરૂપ થવાનો અને અગ્નિને પાણીરૂપ થવાનો પ્રમંગ ઉભો થશે અને એમ થવાની વ્યવહારનો લોપ થઈ જશે—એ રીતે વ્યવહારોપ નામનુ છદ્મ દ્રવ્ય પણ લાગુ થાય છે. વળી, છેવટે અમે (તૈન સિવાયના) એમ પણ કહીએ છીએ કે, અતેકાંતવાદ પ્રમાણથી પણ આધ પામે તેવો છે માટે જ એમાં પ્રમાણ-આધ નામનો દોષ લાગુ થાય છે. તથા, કોઈ એક જ વસ્તુ અનંત ધર્મવાળી હોય એ અમંભવિત છે માટે અતેકાંતવાદમાં અમંભવ નામનું દ્રવ્ય પણ લાગુ થાય છે. એ રીતે અતેકાંતવાદમાં એટલા જવાં દ્રવ્યો આવતાં હોવાથી તેને સાચો શી રીતે માની શકાય? માટે કોઈ પ્રકારે અતેકાંતવાદનું ગ્રહણ થઈ શકે તેમ નથી. ઉપર જે જે દ્રવ્યો અતેકાંતવાદને લગાડવામાં આવ્યાં છે તે બધાં ખોટાં છે અને તેને ખોટાં કંવાની યુક્તિ આ પ્રમાણે છે—પહેલું તો એ કે, ઠંડક અને તાપની પેઠે સદૃષ્ય અને અસદૃષ્ય એ બન્ને ધર્મો એક ખીજ કોઈ જાતનો વિરોધ જ ધરાવતા નથી. કારણ કે, એ બન્ને એક જ વખતે એક જ વસ્તુમાં રહી શકે છે—ત્યાં ધડારૂપે ધડો સત્ છે ત્યાં જ એ ધડો કપડા-રૂપે મત્ નથી—અસત્ છે માટે એમાં કશો પ્રકારનો વિરોધ આવે તેમ નથી. જેમ એક ફેરીમાં રૂપ જુદું હોય છે અને રમ જુદો હોય છે—એમાં કશો વિરોધ ગણાતો નથી તેમ અહીં પણ સમજ લેવાનું છે. વળી, અહીં વિરોધ આવવાનાં ક્યાં ક્યાં કારણો છે? શું માત્ર જુદા જુદા સ્વરૂપથી વિરોધ આવે છે? એક કાળે ન રહેવાથી વિરોધ આવે છે? એક વસ્તુમાં ન રહેવાથી વિરોધ આવે છે? એક કાળે એક વસ્તુના એક સૂચના ભાગમાં ન રહેવાથી વિરોધ આવે છે? જો માત્ર જુદા જુદા સ્વરૂપને લીધે વિરોધ આવતો હોય તો વસ્તુમાત્ર જુદા જુદા સ્વરૂપવાળી હોવાથી પરસ્પર વિરોધવાળી થવી જોઈએ અને એમ થવાથી મંસારમાં એક પણ પદાર્થ ન રહેતો જોઈએ. બન્ને સ્પર્શો-કડો અને ઉત્તો સ્પર્શ—જુદે જુદે ઠેકાણે એક જ સમયે રહી શકે છે માટે ‘એક કાળે ન રહેવાથી વિરોધ આવે છે’ એ કથન પણ બગબર નથી એ બન્ને સ્પર્શો એક જ વસ્તુમાં જુદે જુદે સમયે રહેતા હોવાથી ‘એક વસ્તુમાં ન રહેવાથી વિરોધ આવે છે’ એ વાત બગબર નથી.

પુષ્પાલુઆ અથવા કકડીમાં એ જ મમ્બે એ જ ને સ્પોગ મહેતા દોવાથી એક દાન એક વસ્તુમાં ન મહેતાથી વિરોધ આવે છે ' એ હકીકત પણ ખોળી છે. તથા એક જ લાગના ધમધમતા વાસણમાં ન્યા સ્પર્શની અપેક્ષાએ ઉત્તરતા છે ત્યા જ ઉપની અપેક્ષાએ ઠંડક છે એ રૂપની અપેક્ષાએ પણ ઉત્તરતા દોષ તો બેનારાઓની આખો જગતી બેઠાએ, પણ તેમ થતું નથી માટે એમ માનવું યુક્તિયુક્ત છે કે, રૂપની અપેક્ષાએ ઠંડક છે—એ પ્રકારે એક જ પદાર્થમાં અને એ જ મમ્બે એ જ ને સ્પોગ મહેતા દોવાથી એમ તો ન જ હકી શકાય કે ' એક જ સમયે, એક વસ્તુમાં અને એક જ ટેમણે એ જ ને ન મહેતા દોવાથી વિરોધ આવે છે વળી એક જ પુરુષમાં જુદી જુદી અપેક્ષાએ લઘુપણ, ગુણપણ, જાણપણ, વૃદ્ધપણ, યુવાનપણ, પુત્રપણ, પિતાપણ, ગુરુપણ, અને સિન્ધુપણ વિગેરે પરસ્પર વિરોધ ધરાવનારા અનેક ધર્મો એક જ સમયે રહી શકે છે અને એ રીતે સૌ મિષ્ટ અનુભવે પણ છે માટે ' એક જ પાર્થમાં અનેક વિરુદ્ધ ધર્મો મ મ ધરી શકે ' એ જાતના પ્રશ્નનો અવગણ નથી જેમ એ જ પુરુષમાં અનેક વિરુદ્ધ ધર્મો ધરી શકે છે તેમ દરેક દરેક પદાર્થમાં રૂત અસત્, નિત્ય, અનિત્ય, સામાન્ય અને વિશેષ વિગેરે પરસ્પર વિરોધ ધરાવનારા ધર્મો પણ જુદી જુદી અપેક્ષાએ ધરી શકે છે માટે એમાં મિષ્ટ પ્રમાણનો વિગેષનો ગંધ પણ આવી શકતો નથી વળી તમે જે મરણ તુ દ્વંધુ લગાડ્યું તે પણ મરણજ નથી કારણ કે, વસ્તુમાત્રમાં રહેતું સત્ત્વ અને અમત્ત્વ વદન સ્પર્શપણે જાણી શકાય એવું છે માટે વસ્તુના સ્વરૂપમાં એકને પણ સ્થાન મળે તેમ નથી—એ (મરણ) તો તારે જ થઈ શકે, ન્યા સ્પર્શપૂર્વક ખ્યાલ ન આવી શકતો હોય તમે જે અનવગ્યાનો દોષ મતાઓ તે પણ જગત નથી. કારણ કે, સત્ત્વ અને અસત્ત્વ વિગેરે વસ્તુના જ ધર્મો છે એ દાઠ ધર્મના ધર્મો નથી ધ ધર્મોને ધર્મો ટોવા નથી એમ કહેવું છે વળી ' સત્ત્વ અને અસત્ત્વ વસ્તુના જ ધર્મો છે ' એમ એમનપૂર્વક કહેવાથી અનેમતવાદને કહી પણ દાની થવાની નથી કે રણ કે, વિશુદ્ધ એમત સિવાય અનેકાવગત પણ મમ્બરી શકતો નથી નવની અપેક્ષાએ જાણવામાં આવેલા એમતરૂપ નિર્જીવને પ્રમાણની અપેક્ષાએ અનેમતરૂપ મહેતામાં આવે છે અને એ હકીકતમાં દાઠ પ્રમાણનો દોષ પણ જાણીતો નથી વળી પ્રમાણની અપેક્ષાએ દારાવી સદૃષ વાગ્યું પણ સત્ત્વ અને અમત્ત્વની દૃષ્ટિના કરવામાં આવે તો તેમાં પણ કાંઈ

પાંચો જાણીતો નથી. એમાં જે અનવસ્થા જણાવવામાં આવી છે તે કાંઈ
 દ્વયરૂપ નથી, એ તો ઉલટી અનેકાવવાદની નોખામાં વધારો કરે તેવી છે.
 દારણુ કે, એ, મૂળને હાતી પહોંચાડે તેવી નથી. જે અનવસ્થા મળતે જ હાનિ
 કરતી હોય તે દ્વયરૂપ છે. જુઓ—પ્રત્યેક પદાર્થ, પોતાને રૂપે સત્ છે
 અને ખીજાના રૂપે અસત્ છે. જીવનું સ્વરૂપ એનો સામાન્ય ઉપયોગ (જ્ઞાન)
 છે, એથી જીવો ઉપયોગ-એનું પરરૂપ છે ઉપયોગનું સ્વરૂપ પદાર્થનો નિશ્ચય
 છે, દર્શનનું સ્વરૂપ અસપ્ત મોઢ છે અને એથી જીવ જીવો, એ બધાનાં
 પરરૂપો છે. પરાક્ષ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ અસપ્તપાણુ છે અને વદન પ્રેક્ષ જ્ઞાનનું
 સ્વરૂપ સ્પષ્ટપાણુ છે. દર્શનનું સ્વરૂપ ચક્ષુર્જન્ય અને અચક્ષુર્જન્ય આલોચન
 છે, અવધિદર્શનનું સ્વરૂપ અવધિ-આલોચન છે, એ મિવાયના બધાં એનાં
 પરરૂપો છે. પરાક્ષ પણ મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ઈન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય એટલે
 મનની મદદથી થએલો મોઢ છે. શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ માત્ર અનિન્દ્રિયથી થએલો
 મોઢ છે. અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ઈન્દ્રિય અને મનની સહાય
 વિના થતો અર્થ-મોઢ છે. દેખજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બધા પદાર્થોને જાણવાપણું
 છે-એ સિદ્ધાંતના ખીજા બધા એના પરરૂપો છે-આ રીતે વસ્તુમાત્રનું સ્વરૂપ
 અને પરરૂપ બંને શકે એમ છે અને એથી વસ્તુમાત્ર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ
 મત્ અને પરરૂપની અપેક્ષાએ અસત્-એમ પણ બની શકે છે. જેમ ઉપર
 જાણીનું છે તેમ પદાર્થમાત્રનાં અને તેના વિશેષ ધર્મોના સ્વરૂપો અને પરરૂપો
 સમજી લેવાના છે અને એ જ પ્રકારે ઘટ, દ્રવ્ય વિગેરે પદાર્થોની પણ
 સ્વરૂપની અને પરરૂપની ઘટના કરવાની છે. વળી, જે સત્ત્વ ધર્મરૂપ છે તે જ
 કોઈ અપેક્ષાએ ધર્મી પણ થઈ શકે છે અને જે ધર્મીરૂપ છે તે પણ કોઈ
 અપેક્ષાએ ધર્મરૂપે થઈ શકે છે માટે વસ્તુના સત્ત્વરૂપમા સત્ત્વ અને
 અસત્ત્વની કલ્પના કરતા 'ધર્મોના ધર્મો હોતા નથી' એ નિયમ આડો
 ચાલી શકતો નથી. દારણુ કે' એ ધર્મ અને ધર્મોનો વ્યવહાર અનાદિનો છે.
 તથા જેમ દ્વિવક્ષ અને ગત્રીના પ્રગટમા, અકુટ અને ખીના પેલા ખીજાપણામા
 અને અબલ્ય અને ન્યારના સહવાદમા અનન્યશ્રાનું દ્વયજ્ઞ વાગી શકતું નથી તેમ
 સત્ત્વમાં પણ ખીજા સત્ત્વની કલ્પના કરતા અનવસ્થાનો કાંઈ ખેસી શકતો
 નથી એ જ પ્રકારે નિત્ય અને અનિત્ય વિગેરેની ચર્ચામા પણ અન-
 વસ્થા ચાલી શકતી નથી-એમ સમજી લેવાનું છે તથા વ્યધિકરણ નામનું
 દ્વયજ્ઞ પેણુ આવી શકે નથી કારણ કે, જેમ એક જ કળમા રૂપ અને રસ
 બંને રહે છે તેમ એક જ વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વ બંને રહે છે એમ.

પ્રત્યક્ષપણે જાણી સમય છે વથા મંદર અને જ્વલિત નામના ગેરો પણ
આવી સમતા નથી કારણ કે જેમ મેયજ્ઞાન એક છે ત્યાં તેના સ્વભાવે
અને તે તે પણુ તેમા એ તે નથી લાગતા તેમ એ વસ્તુમા અને
ધર્મો હોય તે પણુ એને એ દોષો ન લાગી રા ? વળી અનામિદા
આમળા એ ન વખતે ટચી આમળાની અપેક્ષાને નાની અને
જાણી આમળાની અપેક્ષાને મોટી હોય તે અર્થાત્ એમા એક
જ વખતે બે વિરુદ્ધ ધર્મો ગૂંથા એ પ્રત્યક્ષરૂપ છે તે પણુ એમા
સકર કે જ્વલિતર આવી સમતા નથી તેમ અર્થ પા એ રીતે
આવી શકે ? વળી, આમળા જે એમ કહેવામા આ તુ હુ ન અનેકવર્ણાની
રીતે પાણી અગ્નિપે થઈ જશે અને અગ્નિ પણીમાં થઈ ન અને એ રીતે
વ્યવહારનો નાશ થશે તે પણુ જગત નથી અને (જીવો) તે એમ કહીએ
છીએ કે, પાણી પાણીરો સત્ છે અને મીઠા પે અસત્ છે—એમા એવી
મધ જાતવ આવે છે કે, જેથી વસ્તુનું વસ્તુપણ જ કાઢ જાય ? ટળી જાય ?
એ રીતે માનસમા તે ઉલટું વસ્તુવસ્તુ વધારે ચોક્કસ થાય છે અને ના
મધ અને કહીએ છીએ તેમ માને પણ છે—યુ મઠ પણ પ્રાપ્તિ એમ
માને છે કે પાણી ખીજાપે પણ ગડે છે ખર ? વળી, ભૂતમાગ અને
અવિધ્વાદાની અપેક્ષાએ પા ના વસ્તુ લક્ષણે અગ્નિપે પશ્ચિમેલા કે પશ્ચિ
મુખવાના હોય તે તેઓ પા અગ્નિ ના માટે ન ગણાય ? આ ઉપરાંત
પાણીમા કાઠ અગ્નિનો અવ છે એમ માનવામા મન આવે છે એમને પાણી
પણુ મધ અપેક્ષાએ અગ્નિપે થઈ ન છ એ રીતે વસ્તુ વિનાની ન
તથા વસ્તુ (એકાદમાગળાએ) જે પ્રાપ્તિ ન વ અને અમંતવ એવા
બે દોષો અપેક્ષા હતા તે પણ જાણ નહી કા મુ કે ત્યાં વસ્તુનું અનર્થ
મમપદ્મ પ્રમાણથી પુરવાર થઈ નુશ્ચુ છે સા વળી પ્રમાણ-જ્ઞાવ કેરો ? આ
ત્યારે એ પ્રમાણનું વસ્તુસ્વરૂપ પ્રમાણ ની ન હોવા નહી થતુ છ સાથે
વળી અમનવ પદ પ્રમાણ જે વસ્તુ ન હો જોએની સાથે એમા કી પણુ
અમંતવ દોષ રહે નહિ—જે એમા પદ અનવ આવતા હોય તે પડી
એ વ્યા નહિ આવે ? માટે ખરી રીતે વિચાર કરતા અને તત્—આમળા એક
પણુ હોવા આવી સકતા નથી અને ધર્મી રા તે પણુ નહી નથી, જે અતેમવ
માર્મને વગેરે મને મદવાના આવે છે એ માનમા તે પ્રમાણ પણ
અપ્રમાણ થશે મનવ પણ અમર્તવ થશે નો સિદ્ધ પણ અસિદ્ધ થશે
કારણ તે પણ જગત નથી કાણ કે, પ્રમાણ પણ પોતાની દરમિયાન

પ્રમાણરૂપ છે અને પરદામાં અપ્રમાણરૂપ છે, એમ અનેકાંત માર્ગવાળા માને
 ન છે. સર્વજ્ઞ પણ પોતાના પ્રભુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ મર્વજ છે અને મંસારી
 જીવોના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ અસર્વજ્ઞ છે, જે મંસારી જીવોના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ
 પણ એ, સર્વજ્ઞ થઈ શકતો હોય તો પછી મસારી જીવો ન શા માટે સર્વજ્ઞ
 નથી લેખાતા ? અથવા એ સર્વજ્ઞ ન મસારી જીવો જેવો શા માટે નથી
 ગણાતો ? સિદ્ધ પણ પોતાના કર્મ-પરમાણુના સંયોગની અપેક્ષાએ સિદ્ધ છે,
 નહિ કે, ખીમ જીવના કર્મ-પરમાણુઓના સંયોગની અપેક્ષાએ-એ અપેક્ષાએ
 તો એ, અસિદ્ધ છે. જે આ ખીજી અપેક્ષાએ પણ એ, મિદ્ધ કહેવાતા હોય
 તો જીવ માત્ર ન સિદ્ધ થવા જોઈએ. એ ન પ્રકારે અનેકાંતમાર્ગ ઉપર
 ખીમઓએ કરેલા આક્ષેપો જેવા કે, ‘કર્મું પણ ન કર્યું’ ‘કર્મું પણ ન કર્યું’
 ‘ખાધું પણ ન ખાધું’ ઇત્યાદિ છે. તે પણ બધા નકામા અને અયુક્ત સમજી
 લેવાના છે. વળી, જે એમ કહેવામાં આવે કે, મિદ્ધાએ જે કર્મોના ક્ષય કરેલો
 છે તે એકાંતે કરેલો છે કે કથંચિત્-કાંઈ અપેક્ષાએ-કરેલો છે ? જે એકાંતે
 કરેલો છે એમ કહેવામાં આવે તો અનેકાંતની હાની થશે અને કથંચિત્
 કરેલો છે એમ કહેવામાં આવે તો મંસારી જીવોની પેઠે સિદ્ધાંતું સિદ્ધપણું
 ઢૂળી જશે આ આક્ષેપનો જવાબ આ પ્રમાણે છે—સિદ્ધાએ પણ પોતાનાં
 કર્મોનો ક્ષય સ્થિતિ, અતુભાગ અને પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ કરેલો છે, પણ
 એમણે એવું તો નથી જ કર્યું કે, કર્મોનાં અણુમાત્રનો સમજણો નાશ કરી
 નાખ્યો હોય—કાંઈની પણ શક્તિ નથી કે, કાંઈ પણ પ્રકારે પરમાણુઓનો
 નાશ કરી શકે, જે એમ પણ થઈ શકતું હોય તો કેટલાક વખત પછી
 વસ્તુમાત્રનો નાશ થવો જોઈએ અને મંસાર ખાલી જણાવો જોઈએ. સિદ્ધાએ
 શક્ત એટલું કર્યું કે, જે અણુઓ એઓને ચોંટ્યા હતા, તેનાથી તેઓ છૂટા
 પડ્યા, પણ અણુઓ તો પડ્યા ન રહ્યા—સિદ્ધા જે અણુઓની છૂટા પડ્યા
 અને હવે શરીરાર કદી એવા કાંઈ પણ પરમાણુની સાથે મર્મરમા આવવાના
 નથી—એ જ એક અપેક્ષાએ તેઓ સિદ્ધ થયા છે અને કહેવાય છે. અને એ રીતે
 એ બાબતમાં પણ અનેકાંત છે. છેવટ કહેવાતું કે, અનેકાંતશામન પ્રામાણિક
 છે, ધણ છે અને બાવ વિનાતું છે

‘એ જોઈક વિગેરે મતવાળાઓ પણ પોત પોતાના મતમાં અનેકાંતવાદને
 માન આપે છે અને સ્વીકારે છે, પણ અહીં માત્ર ગૃહોથી જ તેની અવગણના
 કરતા લાજવા નથી—એ કેવી વાત છે.

બૌદ્ધ મતવાળા અનેકાવવાદને ત્રી રીતે માને છે તેને પહેલા અહીં આ પ્રમાણે જણાવે છે —* તેઓ દર્શનરૂપ (વિષય વિનાશ) બોધને મહા અપેક્ષાએ પ્રમાણરૂપ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અપ્રમાણરૂપ માને છે ૨ દર્શન પછી બનાગ વિક પમા મહા અપેક્ષાએ સવિકરૂપરૂપ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અવિકરૂપરૂપ માને છે ૩ એક જ ચિત્તને તેઓ મહા અપેક્ષાએ કોઈ ઠેકાણે પ્રમાણરૂપ માને છે અને કોઈ ઠેકાણે અપ્રમાણરૂપ માને છે ૪ એક જ પ્રમેયને તેઓ કોઈ અપેક્ષાએ પ્રમેયરૂપ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અપ્રમેયરૂપ માને છે ૫ સવિક પક (વિક પવાળા) જ્ઞાનને તેઓ કોઈ અપેક્ષાએ જ્ઞાનવાળુ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ જ્ઞાન વિનાનુ માને છે ૬ એ ચક્રના જ્ઞાનો તેઓ કોઈ અપેક્ષાએ સાચુ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ખોટુ માને છે ૭ એક જ ક્ષણમા કોઈ અપેક્ષાએ જન્યપણ માને છે અને કોઈ અપેક્ષાએ જનકપણ માને છે ૮ એક જ જ્ઞાનના અનેક આકારો માને છે ૯ વગી બધા પદાર્થોને જણનાર એવુ શુદ્ધ જ્ઞાન ચિત્રરૂપ કેમ ન કહેવાય ? એઓને એ ચિત્રરૂપ જ્ઞાનમા અનેક આકારો માનવા પડે છે ૧૦ એક જ હેતુમા અન્વય અને વ્યવસ્થાને એઓ વાસ્તવિક માને છે એ પ્રકારે ૧ વૈમાથિક વિગેરે બૌદ્ધમતના પેગ ભેગે પોતે સ્થાપના તો સ્વીકાર કરવા છતાં તેમા વિરોધ બતાવે છે એની કેવી વાત કહેવાય ?

મૈત્રાતિ- બૌદ્ધમતવાળા એક જ દારણને અનેક કાર્યોને કરનાર માને છે અહીં અમે (જેનો) પૂત્રીએ ડીએ કે, જે એક વસ્તુ ક્ષણિક દારણ અનેક કાર્યોને ઉત્પન્ન કરે છે તે (મગ્ધ) એક જ સ્વભાવવાળુ છે કે અનેક સ્વભાવવાળુ છે? જો એક જ સ્વભાવવાળુ હોય તો એ એક જ દારણ, જુ ૧ જુ ૨ સ્વભાવવાળા અનેક કાર્યોને શી રીતે કરી શકે? અથવા જો તે એક જ સ્વભાવવાળુ દારણ અનેક જુ ૧ જુ ૨ કાર્યોને કરી શકે તો હોય તો એક (નિસ) સ્વભાવવાળો એક જ પાર્થ પણ અનેક કાર્ય કરી શકે છે એવી માન્યતામા શી રીતે વાધો લઈ શકાય ? જો એ માન્યતામા વાધો આવે તો ઉપરની માન્યતામા પણ વાધો આવે-એમ કેમ ન માની શકાય ? મારણ કે, વાધો આવવાના કારણો બનેમા સગ્યા છે જો કલ્પ એમ કહેવામા આવે કે વસ્તુ ક્ષણિક અને એક સ્વભાવવાળુ પણ કારણ માત્ર નિમિત્તના

* અ ત્રીયા ડીમનો અક્ષરજ અનુવાદ ન આપતા મા ૧ મહિમા સાગ્ર આપ્યો છે —અનુ૦

બેદને લીધે જુદાં જુદાં કાર્યો કરી શકે છે. તો તે જ સમાધાન, એક સ્વભાવવાળા નિત્ય પદાર્થમાં પણ લાગુ થઈ શકે છે હવે એ ક્ષણિક કારણને જુદા જુદા સ્વભાવવાળા ગાન-ગાં આવે અને તેવા અનેક જુદા જુદા કાર્યોની ઉત્પત્તિને માનવામાં આવે તો એ જ પ્રકારે નિત્યપદાર્થ ગળાંધે પણ કેમ ન માની ગકાગ ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, નિત્ય પદાર્થ જુદા જુદા સ્વભાવવાળો કેમ થઈ શકે ? તેનો જવાબ આ છે—જેમ વદન ક્ષણિક અને અનનિનાનો પદાર્થ જુદા જુદા સ્વભાવવાળો થઈ શકે છે તેમ જ વદન નિત્ય પદાર્થ પણ જુદા જુદા સ્વભાવવાળો થઈ શકે છે. એ પ્રકારે જે જે દૃષ્ટિ એકાંત અનિત્યવાદમાં આવે છે તે જ દૃષ્ટિ એકાંત નિત્યવાદમાં પણ આવે છે. માટે એ જાતના વદન એકાંતનો પરિત્યાગ કરી પદાર્થ માત્રને જાનેરૂપે—કોઈ અપેક્ષાએ નિત્યરૂપે અને કોઈ અપેક્ષાએ અનિત્યરૂપે—માનના એ જ યુક્તિયુક્ત છે, એ રીતે માનવાથી ઉપર જણાવેલુ એક પણ દૃષ્ટિ અનેકાંતવાદને લાગી શકતું નથી વળી, માત્ર જ્ઞાનને જ માનનારા જૈદ્ધો જ્ઞાનના અને પદાર્થના આકારોને એક માને છે અને ગ્રાહ્ય (પદાર્થ) તથા ગ્રાહક (જ્ઞાન) ના આકારોને જ્ઞાનથી જુદા જુદા માને છે—એ રીતે માનીને તેઓ અનેકાંતવાદનો નિષેધ શી રીતે કરી શકે ? વળી, એક જ જ્ઞાન, કોઈ અપેક્ષાએ અનુભૂત છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અનનુભૂત છે—એ રીતે જ્ઞાનને લગતો અનેકાંતવાદ શી રીતે ઓળવી શકાય ? કારણ કે, જ્ઞાનનું ગ્રાહ્ય અને ગ્રાહકના આકારથી ગહિતપણુ કદી પણ અનુભવાનું નથી. અને એની (જ્ઞાનની) અવેદનરૂપતાનો અનુભવ જો કોઈને થાય છે માટે જ્ઞાનમાં અનુભૂતપણુ અને અનનુભૂતપણુ એ બે વિરૂદ્ધ ધર્મો રહેલા છે—એમ જૈદ્ધોને માનવું પડે છે. વળી, એઓ જ જ્ઞાનને વિકલ્પરૂપ અને વિકલ્પરૂપ ગહિત—એમ એ રીતે માને છે તથા એવી માનવાળો અનેકાંતવાદની સામે શી રીતે થાય ? પદાર્થના આકારોને ધારણ કરતું અને એક સાથે અનેક અર્થોનો પ્રગટ કરતું એવું ચિત્રવિચિત્ર જ્ઞાન સ્યાદાદર્શનોની સામે ન જ થઈ શકે—એ પ્રકારે પોતપોતે માનેલા પદાર્થમાં અનેક વિરૂદ્ધ ધર્મોને માનનારા જૈદ્ધ લોકો સ્યાદાદર્શનો—અનેકાંતવાદનો—વિરોધ શી રીતે કરી શકે ?

હવે નૈયાયિક અને વેગેષિક લોકો જે રીતે સ્યાદાદર્શનો સ્વીકાર કરે છે તે રીત આ પ્રનાશે છે—તેઓ એમ માને છે કે, એક ધ્રુમ-જ્ઞાન—જે કોઈ અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુવું જોઈ છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અનુમાન પ્રમાણુ છે—

એ રીતે એક જ જાનમા જુગી જુગી અપેશાએ સ્વપણું અને પ્રમાણપાલ
 ધરી રહે છે નો એ હકીકતને માનનારો યાગી અને તે માગીનો નિરોધ
 કેમ કરી રહે ? તેઓ એ જ પાથનું કેવું વિચિત્ર આમત્વવાળું છે
 એમ સ્વીકારે છે અને તેમા વિરોધને માનતા નથી—એ પણ એમનાં માર્ગ
 ની જ હકીકત છે વળી એક ધૂપની યજ્ઞીના એમ બારો હોડા મંદ
 અને એમ બારો હોડા સ્પર્શ રહેતો છે—એ રીતે એ જ અવધિમા મે
 વિરુદ્ધ સ્પર્શ રહે છે—એ પણ અનેકાદવા જ છે વળી તેઓ (નેપાલિકો
 અને વરોધિયો) જ એમ મને છે કે એક જ પદાર્થ (કેપા વિરોધ) મા
 ચલપણ અચલપણ એવાપણ અ એવાપણ આટનપણ, અને અના
 ટતપણ વિરોધ અને ધર્મો અરોધાએ અરોધાએ ધરી રહે છે, નો પડી
 એમ મનેના । આના ની મામે રી રીતે થા પડે તથા નિય એવા
 હથ મા મજાની જાતિ, હાથ દેવાની જાતિ રહેતું તમોચુક પૃથ્વી
 પાણી વિરોધ એ આ મતિ પણ અને માનિત મંદનાર—એ બધા પગપગ
 વિરુદ્ધ છે તે પણ તેઓએ તે મનાને એમ હથ મા મનેના છે—અમ
 માનનારો એ વાગી અનેકાતની વિરુદ્ધ કેમ રહે રહે ? એ જ આમજામા
 કુવલધની અપેશાએ મોટાપણ અને જીવાની અરોધાએ નાનપા —એમ બે
 વિરુદ્ધ ધર્મો હોવા છે એ જ રીતે શેરડીના એમ આગળા દેખના ની
 અપેશાએ લખાઈ અને વામગની અરોધાએ કુડાપણ એમ બે વિરોધી
 મંદનાર પ્રસાદપણે નેપથ સમય એમ એ એમ તમા તેના પિતાની અરો
 ધાએ પરત્વ અને પુત્રની અરોધાએ અપ ૧ એમ બે વિરુદ્ધ મંદનારો ની
 રહે છે નવે દેવમા મેનાર ૧૧—ન નાન્ય ૧ ૭ અને એ જ, ગુણ
 બો કમોધી છુક મેનું હોનાથી વિરોધ ૧—એ રીતે એમ ૧ મંદ, એ
 અપેશાએ સામાન્યરૂપ ૭ અને નીચ અપેશાએ વિરુદ્ધ ૭ અને એ જ રીતે
 મુનુષ્ય અને અત્ય પણ સામાન્યરૂપ અને વિરોધ પદ રહે ૧ એ સ્વારે
 એ જ પાથમા સામાન્યરૂપ અને વિરોધ એમ બે વિરુદ્ધ મનો
 પગાડનાર અને માનનાર અનેકાતના ની વિરુદ્ધ કેમ થા રહે ? વળી તેઓ
 એ જ હેનુના પાથ રૂપો માને છે એક જ પૃથિવીના પ નાપમા મંદ
 દમત્વ પૃથિવીન અને પમાલત્વ બો ધીમ પમાલત્વથી તથા અત્ય
 (કેવના) વિરોધી જુલપણ સ્વીકારે છે નો મે રીતે પગાડનાર પદ
 સામાન્ય વિરોધરૂપ તેઓ માને છે—એ પમા થી સ્વર વિરોધ ધર્મો જુ
 જ માનવામા આને તો તે ધર્મો, પમાલમા મ્હી હમો નહિ એ જ રીતે

દેવદત્તામાં સરવ, દ્રવ્યત્વ અને આત્મત્વ તથા બીજાઓથી ભુજાઈ એ બધું રહેલું છે એટલે એમાં પણ સામાન્ય-વિશેષરૂપતા ધરી ગઈ છે. એ જ પ્રકારે આકાશ વિગેરેમાં પણ એ પ્રમાણે બધું ધરાવી લેવાતું છે અર્થાત્ એ નૈયાયિક વિગેરે વાદિઓ એક જ પદાર્થમાં બે વિરુદ્ધ ધર્મો-આમાન્ય અને વિરોધને માનતા હતા અનેકાંતવાદનો વિરોધ કેમ કરીને કરે ? વળી, દરેક પરમાણુઓમાં સરખી આકૃતિ, સરખા ગુણ અને સરખી ક્રિયા તથા પરસ્પરનું નિસહાયપણ - એ પરસ્પર વિરુદ્ધતાવાળા ધર્મો રહે છે માટે જ આહ્વાન્તી સાખીની થર્મ શકે છે. એ પ્રકારે નૈયાયિકા અને વૈશેષિકા પગલે પગલે સ્થાપાદના ધોગ્યને અનુસરીને ચાલતા હતાં તેનું અનુસરણ ન કરે અને ઉલટું તેની સામા થાય એ તો એક હસવા જેવી હકીકત છે. સ્થાપાદને એટલે અનેકાંતમાર્ગને માનવામાં આવે તો આ પણ એક ગુણ છે:—અવયવ અને અવયવી એ બે વચ્ચે જો કેવળ ભેદ જ માનવામાં આવે વા અભેદ જ માનવામાં આવે તો એ બન્નેનો મંથંચ ધરી શકતો નથી પરંતુ જો કોઈ અપેક્ષાએ ભેદ અને કોઈ અપેક્ષાએ અભેદ એમ માનવામાં આવે તો જ એ બન્નેનો મંથંચ બરાબર ધરી શકે છે. આ રીતે ગચવને ઘટાવવાની હકીકત સ્થાપાદના માર્ગે જ સાધી શકાય એમ છે, માટે એનો વિરોધ કરવો એ અનુચિત અને અયુક્ત છે. નૈયાયિકા તો એ બે વચ્ચે એકાંત ભેદ માને છે. તેઓને અમે (જેનો) આ પ્રમાણે પૂછીએ છીએ કે-અવયવ, અવયવિમા શી રીતે રહે છે ? શું એક ભાગે કરીને રહે છે કે સમસ્તપણે રહે છે ? જો ‘એક ભાગે કરીને રહે છે’ એમ કહેવામાં આવે તો એ ઠીક નથી કારણ કે, નૈયાયિકાના મતમાં અવયવિને નિરવયવ (અવયવ વિનાનો) માનવામાં આવે છે માટે એમાં ‘એક ભાગે કરીને રહે છે’ એવો ભાગ શી રીતે પાડી શકાય ? વળી, જો તેઓ (નૈયાયિકા) અવયવિને અવયવવાળો માનવાની હિમ્મત કરે અને અવયવ તથા અવયવી વચ્ચે અભેદ પણ સ્વીકારે તો અનેકાંતવાદને સ્વીકાર્યા જેવું થાય છે. કારણ કે, એ રીતે એક નિરશ (અજ વિનાના) અવયવિના અનેક અવયવો ષષ્ટ જન્ય છે. હવે જો અવયવ અને અવયવી વચ્ચે ભેદ માનવામાં આવે તો ‘અવયવિમાં અવયવ એક ભાગે કરી રહે છે’ કે ‘સમસ્તપણે રહે છે’ એવો પ્રશ્ન શરીવાર થશે અને એ પ્રકારે પૂર્વે કહ્યા એવા અનેક પ્રશ્નો થયા કરશે, જેનો આરો જ આવળે નહિ અર્થાત્ અનવસ્થા આવશે. હવે આ ભેદના સિદ્ધાંતમાં જ જો એમ માનવામાં આવે કે, અવયવિમાં અવયવ સમસ્તપણે રહે છે, તો તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે, એમ માનવાથી

અનેક અવધિઓ થવાનો પ્રસંગ આવે છે—એ જ અવધિમાં જોડણી અવધનો તોડા જ અવધવિઓ થઈ જાય છે—આ પ્રમુખે અવધ અને અવધની વચ્ચે બેઠા માનવામાં જરાબર બધા બેસતું આવતું નથી હવે જો એ બે વચ્ચે અમે માનવામાં આવે તો અવધ અથવા અવધની એ જોવાનું એ જ રહે અને એ પણ એક દ્વાર છે માટે અવધ અને અવધવિનો પગપગનો મંગલ થતાવરા એ બે વચ્ચે કોઈ અપેક્ષાએ બે અને કોઈ અપેક્ષાએ અમે માનવો ઉચિત છે અને એ પ્રકારનો જ મંગલ એ બે વચ્ચે અનુભવાય છે—જેનું અનુભવ થ તેનું જ માનવું એ વધારે પ્રામાણ્યવાચક છે જો અનુભવથી વિપરીત રીતે અને કદાચના પ્રમાણે માનવામાં આવે તો અસાધ્ય અને અન્યથા—એ બધી માન્યતાઓ પણ કનિષ્ઠ ગણાશે, માટે અવધ અને અવધવિનો પગપગનો મંગલ થતાવરા એ બે વચ્ચે કોઈ અપેક્ષાએ બે અને કોઈ અપેક્ષાએ અમે માનવો જોઈએ અને એવી જાતની માન્યતાને વધારે દૃઢ કરવા અનેકાવવાને સ્વીકારવો પણ જોઈએ એ જ પ્રમુખે સંયોગી અને મરોમ સમવાયી અને સમવાય, ગુણી અને ગુણુ તથા વ્યક્તિ અને સામાન્ય—એ બધા વચ્ચે પણ પરસ્પર કોઈ અપેક્ષાએ બે અને કોઈ અપેક્ષાએ અમે માનવો જોઈએ જો વહન બેઠા જ કે વહન અમે જ માનવામાં આવે તો તો જો દ્વણો ઉપર જણાવ્યા છે તે બધા અડી લાગુ થાય તેમ છે માટે દ્વણુ વિનાના માર્ગ ઉપર જનારને અનેકાવવાનો સ્વીકાર કર્યા સિવાય છટકા નથી—

શીખ્યો પણ આપણને સ્વીકાર કરે છે અને તે આ પ્રમાણે છે—એ નોમ માને છે કે, પ્રકૃતિમાં ત્રણ ગુણો સત્, રજ અને તમ (જે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે) રહે છે વળી, એક જ પ્રકૃતિમાં કોઈ અપેક્ષાએ-અસાગની અપેક્ષાએ પ્રવર્તન અને કોઈ અપેક્ષાએ-ત્રોક્ષની અપેક્ષાએ નિવર્તન એમ બે વિરુદ્ધ ધર્મો રહે છે—એમ પણ માને છે એ ત્રણે એક જ પદાર્થમાં બે વિરુદ્ધ ધર્મોને માનતા માધ્યમતવાગા અનેકાવવાથી વિમુખ થી રીતે થઈ શકે.

મીમાંસામતવાગા તો પોતાની મેળે જ જુદી રીતે એક અને અનેનું પ્રજ્વલ કરીને અનેકાવવાને સ્વીકારે છે માટે એમને એ વિશે કાંઈ પૂજ્યા જેનું ગેરનું નથી અથવા સજ્ઞ અને એનો મંગલ—એ એનો એમો વહન નિમજ્જાવ જ માને છે, એથી તેમને એ વિશે પૂજ્યા જેનું તેમો એમ જણાવે છે કે, નોદના કાર્પણ અર્થને જણાવનારી છે અને કોઈ પ્રમુખના કાર (સમય)ના સંજયથી અલગ રહેનારી છે હવે જો કાર્પણપણને ત્રિકાગ

શૂન્ય જ કહેવામાં આવે તો એનો અભાવ થઈ જશે અને અર્થરૂપ કહેવામાં આવે તો એ પ્રસક્ત વિગેરેથી પણ જાણી શકાય એવું થશે. હવે જો એને બનેરૂપે જણાવવામાં આવે અર્થાત્ કાર્યવાને ત્રિકાગશૂન્યપણે અને અર્થ-જ્ઞાનને કરાવનારી-એમ બે વિરુદ્ધ ધર્મવાળા માનવામાં આવે તો જ એ મોઢનાનો વિષય થઈ શકે છે. માટે 'મોઢના'ની વિષયવાને સાત્ત્વીય કરવા સાથે અનેકાત્પક્ષનો સ્વીકાર કરવો એ સહજ હકીકત છે અર્થાત્ મીમાંસા-મતવાળા પણ અનેકાત્પક્ષનો જ સ્વીકાર કરી રહ્યા છે.

હવે એવી કેટલીક યુક્તિઓ અને ઉદાહરણો જણાવવાનાં છે, જે બૌદ્ધ વિગેરે બધા દર્શનોને મંમત છે અને અનેકાંતવાદનું સમર્થન કરનારા છે —

૧. બધા દર્શનવાળાઓ 'મંશય જ્ઞાનમાં બે જાતના ભાસ થાય છે' એમ માને છે, તેથી તેઓ અનેકાંતવાદનો અનાદર ન કરી શકે.

૨. એક જ અનુમાન પ્રમાણમાં સાધકતા અને બાધકતા એમ બે વિરુદ્ધ ધર્મો રહેલા છે અર્થાત્ એક જ અનુમાન, પોતાના પક્ષનું સાધક છે અને બીજા પક્ષનું બાધક છે એમ માનનારા પ્રામાણિકો અનેકાંતવાદનો અનાદર જી રીતે કરી શકે ?

૩. મોરના ઈંડામાં લીલો-વિગેરે અનેક વર્ણો રહેલા છે-તે બધા વર્ણો કંઈ એકરૂપ ન કહેવાય તેમ અનેકરૂપ પણ ન કહેવાય-એ તો કોઈ અપેક્ષાએ એકરૂપ અને કોઈ અપેક્ષાએ અનેકરૂપ એમ કહી શકાય તેમ છે-તે પણ અનેકાંતવાદને લાગતે જ માની શકાય તેવું છે. આ વિષે બીજા પ્રયોગ પણ આ રીતે કહેલું છે — “જેમ મોરના ઈંડામાં નીલ વિગેરે અનેક વર્ણો રહેલા છે તેમ એક ઘડામાં જ પરસ્પર ભેળાઈને નામઘટપાણ, સ્થાપનાઘટપાણ, દ્વ્યઘટપાણ અને ભાવઘટપાણ-એ બધા ધર્મો રહેલા છે” “ઘડો એ માટીથી એક જુદો જ પદાર્થ છે, તેની સાથે માટીનો અન્વય છે અને ભેદ પણ છે, કિંતુ એકલો ભેદ અને એકલો અન્વય નથી.” “નરમિહ-અવતારનો અડધો ભાગ નર છે અને અડધો ભાગ મિહ છે-એવા બે ભાગરૂપ એક પદાર્થને અવિભાગપણે નરમિહ કહેવામાં આવે છે” “એ એકલો નર નથી, કારણ કે, મિહરૂપ છે. અને એકલો મિહ નથી, કારણ કે, નરરૂપ છે. કિંતુ શબ્દ, વિજ્ઞાન અને કાર્યોના ભેદને લીધે એ કોઈ જુદો જ અખડ પદાર્થ છે” “હેતુમાં ત્રણરૂપપણું અને પાંચરૂપપણું માનનારા વાદીઓ એક પદાર્થના જ સદસત્ત્વપણને શા માટે નથી માનતા ?” વળી, જેમ એક જ પુરૂષમાં પુત્રપણું,

પિતૃપણ વિગેરે અને મંગલો જુગી જુગી અપેક્ષાએ વાધા વિનાની રીતે
 ધરી રહે છે એ જ પ્રમાણે અનેકાવમાર્ગમા પણ બની અપેક્ષાએ જુ એ-
 છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અને છે એ જુ મધ જાડતો વિરોધ આત્મા
 વિના જ ધરી રહે છે એમ ઘટવાનું કારણ એ છે કે, એમા જુગીજુગી અપેક્ષાએ
 અને જુ । જુદા નિમિત્તો મેલ્યા છે જે એ જુ એ જ અપેક્ષા મે કે એ-
 જ મિમિત્તને લઈને ધગવામા આવે તો કી પણ ન જ ધરી રહે કારણ કે વિરોધનું
 મૂળ તો એ જ અપેક્ષામા કે એક જ નિમિત્તમા મેલ્યું છે જુગી જુગી અપેક્ષાએમા
 કે જુ । જુ । મિમિત્તોમા વિરોધનો મધ પણ આવી શકતો નથી જે નિત્યા
 નિત્યરૂપ એમત ન માનવામા આવે તો આત્મામા સુખ રૂપ નરૂપ કે
 કે દેવપણ વિગેરે ભાવો પણ ધરી શકતા નથી જેમ એક જ રિધર મપની
 રૂબરૂગી મરુથા અને રજુ વિનાની અરુથા અ મને અરુથારૂરે પ મ્પર
 વિ ક જ હતા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ એનો વિરોધ ટકી શકતો નથી જેમ
 એક જ આગળી વાહી થાય છે અને સીરી પણ થાય હ અર્થાત્ એના
 * સીધાપણનો નાશ થઈ એની જગ્યાએ વ માપવા આવે છે અને એ જુ
 આગળીપણ તો રમેશ રિધર રહે છે વગી જેમ મોરમખાનું દૂધપણ મગી
 મધ એની જગ્યાએ દિપાવ આવે છે અને મોરમપદ્ કાયમ રહે છે એ
 જુ પ્રત્યક્ષ વિગેરે અનેક પ્રમાણથી જણી શકાય તેમ છે અને એ પ્રમાણે
 પાધમાનું દ્રવ્યપદ્ અને પર્યાયપણ નિમિત્ત થઈ ચૂક્યું છે હવે આ ગી ।ના
 જનાવનારા શ્રીશુભજ્ઞાનમૂર્તિ પોને ‘ધરહેતુતમે ભાસ્કર’ નામનું ના મ્પલ
 જણાવવાના છે, એમા એનું જણાવવાનું છે કે, દરેક જિ । પોત પોનાના
 ઇતમતને સાધવા માટે જે દેતુએ જણાવવામા આવે છે તે જના દેતુએ
 પણ અનેકાવમાનો આશ્રય લીધા વિના પૂરી પ્રામાણિકતા મેગરી ડહવા
 નથી, માટે દરેક દ્વંદ્વજાણાએ પોત પો ।ના મતના સમધન માટે પણ
 અનેકાવવા તો આશ્રય લેવો જરૂરનો કે જ ને દેતુને એમને અન્વરી કે
 એમતે જાનિરેજી માનવામા આવે તો તે વડે ઇટ સાધન થઈ શકું નથી

* આ જાગી દીક્ષમા દીક્ષારૂરે ક્રમ ને દેતુના જ સ્વરૂપ વિરે તાની
 પરપરા કીને ઘડુ ઘડુ જાડા જુ છે અને તેમાં પ્રસન્ન લાવીને સામા ર
 વિશેષ અને સમવાય વિગેરેનું મજ્જૂન જાડ પપ ક્યુ છે આ જાગમા વધારે
 ચલા અનુમાનવા ઉપર મજેગી છે અને તે સમત્વી જાડ દુર્મત નથી, પણ
 જાગીમા ઉત્તારવી અને વિશેષ કિલ્લ પગ છે તેથી નામ અનેક તદ્દન સંક્રિમસાર
 રૂપર આપ્યા છે

તેમ પરસ્પર મંબંધ વિનાનો અન્યથા અને વ્યતિરેકી માનવામાં આવે તો પણ ઇષ્ટ સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. કિંતુ, જે તેને અન્યથા અને વ્યતિરેક એમ બે રૂપે માનવામાં આવે તો જ સાધ્યની સાધના થઈ શકે છે. કેટલાક મતવાળા હેતુનાં ત્રણ અને પાંચ લક્ષણો જણાવે છે તે પણ દ્વપણવાળા છે (એ વિષે આગળ ઉપર હેતુના અધિકારમાં જણાવાઈ ગયું છે) માટે જે હેતુવડે સાધ્યની સિદ્ધિ કરવી હોય તેને અનેકાંતવાદની દૃષ્ટિએ અન્યથા અને વ્યતિરેક-એમ બે રૂપવાળો માનવો જોઈએ. વળી, હેતુને એકત્રો સામાન્યરૂપ, એકત્રો વિશેષરૂપ કે પરસ્પર મંબંધ વિનાનો એકત્રો સામાન્યરૂપ કે વિશેષરૂપ માનવો એ પણ યુક્તિયુક્ત નથી. તેને તો પરસ્પર મંબંધવાળો સામાન્ય-વિશેષરૂપ માનવો એ જ ઉચિત અને યુક્તિયુક્ત છે.

પરહેતુતમોભાસ્કર-વાદસ્થલ.

હવે જૈનમતના વિવેચનની સમાપ્તિ કરતાં પ્રથકાર જણાવે છે કે—

એ પ્રમાણે જૈનદર્શનનો સંક્ષેપ કહ્યો છે, જે નિર્દોષ છે અને જેમાં ક્યાંય પણ આગળ પાછળ કોઈ જાતનો વિરોધ જણાતો નથી. ૫૮.

જૈનદર્શનનું વિવેચન કરવા જઈએ તો આ કરતાં પણ ઘણું મોટું થઈ શકે છે. એનો ખર્ચો વિસ્તાર કહી શકાય તેમ પણ નથી માટે અહીં એનો સાર સાર ભાગ જણાવી દીધો છે. અહીં જે સારભાગ જણાવ્યો છે તે દ્વપણ વિનાનો છે. કારણ કે, એ સર્વજ્ઞ પુરૂષે પ્રકટ કરેલો છે અને સર્વજ્ઞ પુરૂષે જણાવેલી હકીકતમાં દ્વપણ હોઈ શકતું નથી. વળી, જૈનદર્શનમાં ક્યાંય પણ (જીવ અને અજીવ વિગેરે વસ્તુની વિચારણામાં) આગળ પાછળ જરા પણ અમંગલપણું મંભવતું નથી. વાતપર્ય એ કે, ખીજા દર્શનોનાં મૂળશાસ્ત્રોમાં પણ પરસ્પર અમંગલપણું વરી આવે છે તો મૂળ પછીના કથાગ્રથોની તો વાત જ શી અર્થાત્ એ ગ્રંથોમાં પહેલાં કાંઈ કહ્યું અને પછી કાંઈ કહ્યું એ જાતનો વિરોધ જણાઈ આવે છે અને જૈન દર્શનમાં જૈન મૂળગ્રંથોમાં અને ખીજા ગ્રંથોમાં તો ક્યાંય પણ એવા વિરોધના ગંધનો અવકાશ રહેતો જણાતો નથી. ખીજા દર્શનોમાં પણ જે કાંઈ સારી સારી અને દોષ વિનાની હકીકતો છે તે જૈનદર્શનમાની જ છે. એ હકીકતને શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે પણ આ રીતે સૂચવેલી છે.—“અમને આ વાતની ખાતરી છે કે, પર-શાસ્ત્રોમાં

જે કાંઈ મારી મારી ઉક્તિઓ મળી આવે છે તે જિનસ્થનનના ચંપના બિંદુઓ છે અને એ પણ જોતોના આગમરૂપ (પૂર્વરૂપ) સમુદાયથી ઉદ્ભવેલી છે.

હવે મૌદ્ધ વિગેરે દર્શનોમા તમા તમા આગળ પાછળ વિરોધ આવે છે તે બંધી હકીકતને આ પ્રમાણે જણાવે છે — જોદો એ ઠેંગણે જણાવે છે કે, વસ્તુમાત્ર ક્ષણિક છે અને બીજે ઠેંગણે જણાવે છે કે જ્ઞાનતુ કાચક પાર્થ છે અર્થાત્ જ્ઞાન કાર્યરૂપ છે અને પાર્થ કારણરૂપ છે — એમ એ બન્ને કાર્યકારણરૂપ સ્વરૂપી જ્ઞાનની હયાતી પટેલા અર્થની કાગડી તેની જરૂરની છે અને એમ હોય તો જ એ બંનેનો કાર્યકારણમાત્ર થઈ શકે છે. પણ આ માન્યતામા અર્થ-પાર્થ-ને ક્ષણિક માનવો નહિ પોસાય, એની-પાર્થની-સ્થાવરતા એક ક્ષણ અને જ્ઞાન થતી વખતનો એ ક્ષણ-એમ તેને-પાર્થને એ ક્ષણ સુધી સિદ્ધ માનવો જ પડે અને જો એમ માનવામા આવશે તો બધું ક્ષણિક છે એ સિદ્ધાંત તુડી જશે અર્થાત્ એ બેમાંની કાંઈ એક વાતને જાગવવા માટે માનેલી એક વાતને જરૂર તોડવી પડે, એ જાતનો પરસ્પર વિરોધ મૌદ્ધ દર્શનમાં આવે છે.

વગી, બીજું એણે એમ કહે છે કે, જે વિષય જ્ઞાનનો કારણરૂપ હોય તે જ જ્ઞાનનો વિષય થઈ શકે છે અર્થાત્ એ ઠેંગણે જિણને કારણરૂપ માન છે અને બીજે ઠેંગણે તેમ નથી જણાવું તો પણ એની એ માન્યતા ચાલુ રાખે છે જેમ કે, જે પાર્થ અતીવરૂપ થઈ ચૂક્યો છે અથવા જે પાર્થ હવે પછી જનવાનો છે તે બંને પાર્થ સ્થાવર ન હોવાથી કારણરૂપ કેમ થઈ શકે ? — એ અતીવરૂપ અને અર્થમાત્ર પાર્થ કારણરૂપ ન હોવા છતાં જ્ઞાનનો વિષયરૂપ તરીકે થઈ શકે ? આમ છતાં એવા અકારણરૂપ પદાર્થને વિષયરૂપ માનવો એ એ પ્રમાણું બેમોલી પણ જ છે.

ત્રીજું એ કે ત્રણે માનના પાંચો અને વ્યાપ્તિને મદલ કરનાર જ્ઞાન એ બે વચ્ચે કાંઈ પ્રમાણનો કાર્યકારણ સંબંધ ન હોવા છતાં ત્યુ એ જ્ઞાનના વિષયરૂપે ત્રણે કાળના પદાર્થોને કહેવા એ પણ પોતાની માન્યતાથી વિરુદ્ધ વાત છે.

ચોથું એ કે જો જ્યુ સખિ-જ માનવામા આવે તો જુદે જુદે સમયે પવનાગ અરુ અને વ્યતિરેકનો પ્રગટ કેમ થઈ શકે ? જો એ સંબંધ ન થઈ શકે તો ત્રણે કાળને લગતું વ્યાપ્તિજ્ઞાન પણ શી મતે થઈ શકે ? જોદો

તો ત્રણે દ્રાવણને લગતા વ્યાપ્તિ-જ્ઞાનને માને છે અને બધું ક્ષણિક પણ માને છે—એ શી રીતે બની શકે? એ તો પરસ્પર વિરોધવાળા હકીકત છે

પાચમુ એ કે, બધું ક્ષણિક માનનારાના મતમા જન્મ જન્માંવરતો મંમંધ મંમની શકતો નથી, છતાં જાદુમતમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, “આ બધા પહેલાના એકાદ્યમા બધામાં મારી (શુદ્ધની) શક્તિવડે પુરૂષ દણ્ડાયો હતો તેના જ પરિણામે હે બિહુઓ ! મને (શુદ્ધને) કાંટો વિધાયો છે” એ પણ એક પ્રકારનું વિરૂદ્ધ વચન છે

છઠ્ઠું એ કે, વસ્તુમાત્રને નિરંશ (અચ્ચ વિનાની) માનનારા જોદ્ધો એક જ ચિત્તમવેદનના અને વિદ્યુષ્ટ વિનાના પ્રત્યક્ષજ્ઞાનના અંશો કરીને અમુક અંશને પ્રમાણભૂત માને અને અમુક અંશને અપ્રમાણભૂત માને એ પણ સ્પષ્ટપણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ જ છે.

સાતમુ એ કે, હેતુના ત્રણ ગુણોને માનનારા અને મંગલને એ ગુણ જાણનારા જોદ્ધો વસ્તુને નિરંશ માને એમાં તો વિરોધ સિવાય બીજું કશું નથી.

વળી, જોદ્ધો એમ કહે છે કે, જે કોઈ પદાર્થ આપણી નજરે આવે છે તે કોઈ ધટ્ટ પદાર્થ નથી—એ તો બધા લુપ્ત લુપ્ત આણુઓનો ટાંડો છે. પરંતુ જોદ્ધોનો એ મત ખોટો છે. કારણ કે, જે જોદ્ધો કહે છે તેમ જ બરાબર હોય તો ધડતો કાંટો પાડવાની હાથમાં આણે ઘડો શી રીતે આવે? વળી, જે એમ જ ખત્ત હોય તો કોઈ વસ્તુ ફેંકી પણ ન શકાય, ધમડી પણ ન શકા. માટે જોદ્ધોની ‘પ્રમાણનો દગલો’ માનવાની માન્યતા તો તદ્દન ખોટી, વ્યવહાર વિરૂદ્ધ અને અનુભવ વિરૂદ્ધ છે એ પ્રકારનો વિરોધ જોદ્ધદર્શનમા મમાએલો છે.

હવે નૈયાયિક અને વૈશેષિક : ૨માં જે વિરોધ ગ્રહેલો છે તેને આ પ્રમાણે જણાવે છે—એ દર્શનમાં એમ મનાય છે કે, ‘સત્તાના યોગથી સત્ત્વ’ આવે છે. તો પણ મામાન્ય, વિશેષ અને મમવાય એ ત્રણમા સત્તાના મંમંધને તેઓ નથી માનતા, છતાં એ ત્રણેના સદ્ભાવને તો કહે છે—એ વિરોધ સિવાય બીજું શું કહેવાય?

બીજું, એ કોડો ‘એક માથે બે ક્રિયા ન થઈ શકે’ એવા જ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનને સ્વપ્રકાશી નથી માનતા, તો પણ ધધ્વરના જ્ઞાનને તો સ્વપ્રકાશી માને છે—એ પણ ચોક્કસ વિરોધ છે. દીનો પોતે જ પોતાનો પ્રકાશ કરતો ઉપરના જ્ઞાનને ટાળી દે છે—માટે એ જ્ઞાન પણ બરાબર નથી.

ગીતુ એ કે, પરચરનરપ છગ જાવિ (સ ગેથી મપડવવાની દમ) અને નિયક રથાનોને પજુ એ દર્શન વરવરપ માને ડે-એ પજુ એક આગળ જેવી વાત છે—માઠ પજુ દર્શન એવી પ્રપગી દમીકતોને રથાન આપડુ નથી

ચોથુ એ કે, આમચને અતવર વિનાનું માનીને એમ દહેસમા આવે કે તેનો (આમચનો) ચુચુ રમ તેના એમ ભાગમા જ નમગાય છે—એ પજુ વિરોધ નહિ તો ખીલું સુ ?

પાચમુ એ કે, 'લ્પા સત્તાનો મમથ ઘાય લાજ ચત્ત હોય' એમ માનવામા આવે છે મમથ તો લાજ ચત્ત રોકે લ્પા પાયોનું નવરન વાળાપાલું હોય—આમ જતા મામાન્યને સત્તાના મમથસાગુ માનવામા આવે છે અને એને અતવર વિનાનું પજુ દહેસમા આવે છે—એ પજુ એમ વિરોધ જ છે

છઠુ એ કે, મમથાપને નિચ અને એમ અમાવવાગો માનવામા આવે છે અને એનો મમથ તો પાથ માનની સુવે સીધરાય છે—એ સીધર વાજખી તો સારે જ દહેવાય જ્યારે મમથાપના અને સ્વમાનો હોય મમથાપના અનેક અમાવોને નહિ માની જે તેનો મમથ બધા પાનો સાથે સીધરાવામા આવે—તો પજુ એ પગપગ વિરુદ્ધતા મિવાય ખીતુ મ્યુ નથી

માતમુ એ કે તેથી અર્થને (પાથને) જાનમા ચ મરી માને છે અર્થના સ રિપજા સિરાય પ્રમાણુતુ પૂર્ક રપ નથી માનતા અને ચોગિચિાન જાન, જેગા ભાસતા પાયો રવાત નથી તો મદમગી તો નેના હોય એ રમાણુર માને છે—એ પજુ એમ વિરુદ્ધતા છે

આમુ એ કે અમજુત પ્રમાણુ પ નથી જાનતા, કાગળ કે એમા કાઠ નવુ જાણાનું નથી—(અરજુ) તો એનું એ જ જાણાવે છે આમ માનીને ધારાવાહી જાન (ગમ તમ તમ તમ ગમ એ જાતના જાન)ને પ્રમાણુરપ વી રીને મનાય ? કાગળ કે કાઠ નવુ તો આમા પજુ જાણાતુ નથી એક જગી યિવિ જતા એમને પ્રમાણુ અને તેને અપ્રમાણુ માનવામા આવે તો પગપગ વિરોધ મિવાય ખીતુ સુ ઘાય ? દાય એમ માનવામા આવે ? જેમ કે જાનમા કાઠ પત્ર પાથની સાક્ષાત્ કાગળવા નથી માટે એ અપ્રમાણુરપ છે અને ધારાવાહી જાનમા તો પાથની સાક્ષાત્ મારજુતા

છે માટે જ એને પ્રમાણરૂપ માનવામાં આવે છે તો એનો જવાબ આ પ્રમાણે છે—કેટલાંક અનુમાનમાં પણ અતીત અને અનાગત (ભવિષ્યના) પદાર્થો કારણરૂપ હોવાથી સાક્ષાત્ રીતે પદાર્થો કારણરૂપ નથી હોતા છતાં જેમ તેને પ્રમાણરૂપ માનવામાં આવે છે તેમ સ્મરણજ્ઞાનને પણ પ્રમાણરૂપ માનવું જોઈએ. આમ છતાં જો ટાળો કરવામાં આવે તો પછી વિરોધ જ ગણાય. જુઓ, આ નીચેના અનુમાનમાં પદાર્થની (હેતુની) સાક્ષાત્ કારણતા ક્યાં જણાય છે: આકાશમાં કાળાં વાદળા ચડેલાં હોવાથી ‘વરસાદ થશે’ એમ અનુમાન થઈ શકે છે અને નદીમા પૂર આવેલું જોઈને ‘વરસાદ થયો હશે’ એમ અનુમાન થઈ શકે છે—એ બંને અનુમાનમાં વરસાદની સાક્ષાત્ દયાતી કારણરૂપે નથી, તો પણ એ બંનેને પ્રમાણરૂપ ગણવામાં આવે છે તેમ સ્મરણને પણ પ્રમાણરૂપ ગણવું જોઈએ. ત્યાં ધૂમાડો જોઈને અમિતુ અનુમાન કરવામાં આવે છે—અનુમાનમાં તો પદાર્થની સાક્ષાત્ કારણતા છે અર્થાત્ અનુમાનમાં ત્રણે કાળના પદાર્થોનો ભાસ થઈ શકે છે. હવે જો અનુમાનની પેઠે સ્મરણને પણ પ્રમાણરૂપ નહિ માનવામાં આવે તો ચોક્કસ વિરોધ જ ગણાય.

નવમુ એ કે, ઇશ્વરનું જ્ઞાન, જેવડે તે, પદાર્થમાત્રને જાણી શકે છે તે, ઇદ્રિય અને પદાર્થોના મંબંધથી થાય છે? કે એ સિવાય થાય છે? જો ‘એ સિવાય થાય છે’ એમ માનવામાં આવે તો તમે જો આ ‘ઇદ્રિય અને પદાર્થના મંબંધથી થનારા અને વ્યપદેશ વિનાના જ્ઞાનને’ પ્રસક્ત કહો છો તેમાંથી ‘ઇદ્રિય અને પદાર્થના મંબંધથી થનારા’ એટલો ભાગ કાઢી નાખવો જોઈએ—કારણ કે, ઇશ્વરના પ્રસક્તમાં એટલો ભાગ ધરી શકતો નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, ઇશ્વરના જ્ઞાનમાં પણ એ મંબંધ હોય છે, તો તે પણ ખગળર નથી. કારણ કે, ઇશ્વરનું મન વદન નાનું હોવાથી એક જ વખતે બધા પદાર્થો સાથે જોડાઈ શકતું નથી, એથી તે જ્યારે એક પદાર્થને જાણે છે ત્યારે બીજાને નથી જાણતો માટે અમારી માથક એવું સર્વજ્ઞપણું કદી પણ ન ધરી શકે. કારણ કે, એ ઇશ્વર મનવડે એક જ વખતે બધા પદાર્થો સાથે મંબંધ ન રાખી શકતો હોવાથી એક જ સમયે બધું જાણી શકતો નથી. હવે એક પછી એક એમ ક્રમવાર બધું જાણે છે માટે જો એ, સર્વજ્ઞ કહેવાતો હોય તો અમે બધા પણ સર્વજ્ઞ કહેવાવા જોઈએ—કારણ કે, એ રીતે અમે પણ બધું જાણી શકીએ છીએ. વળી, જે પદાર્થો અતીતરૂપ છે અને ભવિષ્યરૂપ છે તેની સાથે તો ઇશ્વરના મનનો મંબંધ ન

ધધાથી એ તેજોને શી મીને લાખી સમજે ? માટે ઇષ્ટગુ જ્ઞાન વિષયમાત્રને
જાણે છે એ મ્થન પણ વિરોધાળુ છે એ-નિમ્ત મમતાય તેની મુગમ છે એ
જ પ્રમરે ગોગિઓના જ્ઞાન વિશે પણ મનઝ નેશુ છે

છેડા એ કે નૈવામિકા એમ માને કે કે પ્રથમ પાથ ઉત્પન્ન થાય
અને પછી એનું ૨૫ ઉત્પન્ન થાય કે જો પ પહેલું ઉત્પન્ન
થાય તો એ આધાર મિત્રાય કયા રહી શકે ? માટે ઉપર પ્રમાણેનું મત્ત્ય
મીમાંસા છે એમા પણ વિરોધ આ પ્રમાણે છે —

તેને જ્યારે પાથનો નાશ માનવામા આરે છે ત્યારે એમ કહેવામા
આરે છે કે, પાથનો નાશ થતા પછી એના પનો પણ નાશ થાય છે
પણુ એ મ્થન મગગ નથી ખરી રીતે (તમાગ મ્હેવાની રીતે) તો પાથનો
નાશ થયા પછી એનું ૫ માધાર વિનાનું થતે (રહીને) પછી નાશ પામતું
જોઈએ—પણુ તમે કહો કે તેમ તેનો નાશ ન થયો જોઈએ—એ રીતે
ઉપર પ્રમાણેના કથનમા વિરોધ જણાય છે—આ પ્રમરે નૈવામિકા અને
ગોમિના સંતોમાં પણ પરસ્પર વિરોધ મળે છે

માખ્યમનુમા જે પરસ્પર વિરોધ રહેતો છે તે મા પ્રમાણે છે—સાખ્યો
મ્હે છે કે પ્રતિ નિત્ય એમ મત્ત્યવ વિનાની મિયા વિનાની અને અત્ય
મા પ છે અને એની પ્રતિ અનિત્ય એમ મત્ત્ય સિમેર અને વિમરોને પામે
છે, એ તો ચોખ્ખું વિષય મ્થન છે

ખીજુ એ કે એવના પાવના જ્ઞાનથી મનિત છે મળુ કે પાથનું
જ્ઞાન એ તો બુદ્ધિનો વ્યાપાર છે—એ પણ વન અનુનથી વિદ્ય
કીકત છે

ત્રીજુ એ કે મુદ્ધિ તો મદદ પ છે અને જડ છે માટે એ તો કાષ
ચેતતી જ નથી—એ પણ વિદ્યવાખી છે

ચોથુ એ કે આમત વિગે પામ જુનો પ્રત્ત માત્રા, રૂપ માત્રા
વિમેરે ત માત્રા (પ્રમાણ)એથી પેા થાય છે જે પણ જગતર પાતુ
નથી કારણ કે, અમત નિત્ય પમમા મર્ષદા જુનાવ રી સમ્મો જ નથી

છેવટ એ કે જેમ પા એ નિત્ય પ હોવાથી કદા વિમરને પામતો
નથી, તેમ તેનો જવ અને મોર પા થતો નથી તે જ પ્રમાણે પ્રતિમા
પણુ કોઈ જાતના વિમર ન થયો જોઈએ જો તેનાથી જવ, મોક્ષ પણ ન
થતા જોઈએ કારણ કે એ (પ્રતિ), પુત્રી પે વન નિત્ય પ છે—આ
રીતે માખ્ય સંતોમા પણ પરસ્પર વિરોધ આસનો જણાય છે

મીમાંસકમતમાં જે પરસ્પર વિરોધ આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—તેથી એક ઠેકાણે કહે છે કે, “કાષ્ઠ જીવને હણવો નહિ, કાષ્ઠએ હિંસક થવું નહિ” પછી બીજે ઠેકાણે એમ કહે છે કે, “આત્રિયને માટે મોટા બળદ કે મોટા બકરાને પ્રકલ્પવો”—અર્થાત્ આપવો વળી, એક ઠેકાણે કહે છે કે, “કાષ્ઠ જીવને હણવો નહિ” અને બીજે ઠેકાણે જણાવે છે કે, “અશ્વમેધને વચ્ચે દિવસે ત્રણ આછા છસે પશુઓનો નિયોગ કરવો” તથા “અગ્નિ અને સોમને માટે પશુનું બળિદાન કરવું,” પ્રજ્ઞપતિને માટે સત્તર પશુઓનો ભોગ આપવો” આ બધું એકલું પરસ્પર વિરોધવાળું જ કથન છે—એક ઠેકાણે કાષ્ઠ અને બીજે ઠેકાણે કાષ્ઠ—એમ કહેવાથી પરસ્પર વિરોધ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

વળી, એક ઠેકાણે “ખોટું બોલવું નહિ” એમ લખીને બીજે ઠેકાણે એમ જણાવ્યું છે કે, “બ્રાહ્મણને માટે ખોટું બોલવું” વળી, “હે રાજા ! મશ્કરી કરતાં, સ્ત્રીઓના પ્રમગ્નમાં, વિવાહને સમયે, જીવ જતો હોય તેવી આશ્વત્થા અને ધંધુ લુટાઈ જતું હોય ત્યારે—એ પાત્ર ઠેકાણે ખોટું બોલવામાં પાપ નથી,”

તથા અનેક રીતે ચોરીનો નિષેધ કરીને પછી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “જે બ્રાહ્મણ હઠથી, કપટથી ઝાઝું ધન લઈ લે, તો પણ તેને ચોરી નથી કહેવાતી કારણ કે, આ બધું બ્રાહ્મણોનું જ છે અને તેઓની દુબળાઈને લીધે જ વૃષ્ટો (હલકા લોકો) એનો ઉપભોગ કરી રહ્યા છે. બ્રાહ્મણ જે કાષ્ઠ લે છે (અપહરે છે) જે કાષ્ઠ ખાય છે, જે કાષ્ઠ જોડે છે અને જે કાષ્ઠ દે છે તે બધું તેનું પોતાનું જ છે” વળી, એક સ્થળે એમ જણાવ્યું છે કે, “પુત્ર વિનાના પુરુષની ગત થતી નથી” અને બીજે ઠેકાણે એમ જણાવ્યું છે કે, “સતાનંદ વિનાના હબગે બ્રહ્મચારી વિપ્રકુમારો સ્વર્ગે ગયા છે” તથા “માંસભક્ષણમાં,^૪ મદ્યપીવામાં અને મૈથુન સેવવામાં દોષ નથી, કારણ કે, એ

૧. “સત્યઃ ક્રૂયાત્ પ્રિયઃ ક્રૂયાત્ ક્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્, પ્રિયઃ ચ નાનૃતં ક્રૂયાદેવ વર્મ સનાતન ॥” જૂઓ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૪—શ્લોક—૧૩૮

૨. “સર્વ સ્વઃ બ્રાહ્મણસ્યેવ યન્ કિંચિદ્ જગતીગતમ્ । પ્રૈષ્ઠયેનામિજનેનેદ સર્વ વૈ બ્રાહ્મણોઽર્હતિ ॥ સ્વમેવ બ્રાહ્મણો મુક્તે સ્વ વસ્તે સ્વં દદાતિ ચ । આનૃશસ્યાદ્ બ્રાહ્મણસ્ય મુજ્જતે હીતરે જના ” ॥ જૂઓ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧—શ્લોક—૧૦૦—૧૦૧.

૩. જૂઓ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫—શ્લોક—૧૫૯

૪. જૂઓ મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૫—શ્લોક—૫૦—અનુ૦

તો જૂનોની પ્રતિષ્ઠા છે, જો, એ દામથી નિવૃત્તિ થાય તો બહુ ધન છે આ
 લખાણુ તો પરસ્પર વદન વિદ્ છે—જો પ્રતિષ્ઠા દે ન હાગતો હોય
 તો નિવૃત્તિમાં ઘણું ફળ વી રીતે હોય ? વળી એમ એવામાં આવે છે ?
 વેદમાં વિદ્વાન કહેલી દિમા ધર્મનું કારણ છે એ સામ્યમાં તો ૮૫૬ તો
 વિરોધ છે કારણ ? જો એ દિમા છે તો ધર્મનું ના શું ? મેં હોય ? અને
 ધર્મનું કારણ છે તો દિસા શી રીતે હોય ? એ તો માતા કે અને વાઙ્મયી
 છે ? એની જેવી વિરોધી દરખાસ્ત છે એઓના જ સામ્યમાં ધર્મનું સ્વરૂપ આ
 પ્રમાણે બતાવ્યું છે — ધર્મનો માત્ર આમજો જો માન્યગીને તેનું ધા પુ
 કરો — ખીજા કોને પ્રતિષ્ઠા થાય તેનું વચન ન કરો । ત્યાં અર્થિમાં મને
 માનનારા વેદાંતિઓએ આ પ્રાણે દિસાનું વોળાનું કે — આમ જો
 પશુઓ દ્વારા પૂર્ણ કરીએ છીએ તે આવળા નિધમમાં મીએ છીએ—
 દિમા ધર્મરૂપ હોય એનું કોઈ ચક્ર ।થી અને યજ્ઞે પણ નહિ વળી મર્યા
 પછી ખીજા જન્મને પામેલા મોની તુમિને આ ગાલ વિગેરે કરું એ તો
 વદન અસ્થિતિ કામ છે એઓના ન મો લીએ મદ છે કે— જો મરેલા
 છવોને પણ આજવડે તુમિ થી રાત્ર તો આવળાં એવા ાસની મગને
 તેલ કેમ ન વધારી શકે ? એ આત્રે મીમામમતમાં પરસ્પર વિરાવવામાં
 પ્રત્યક્ષની દરખાસ્તો ધણી છે અને એ બનીને ‘મ મદમમમમમ’ માનના પ્રથમ
 સમગ્ર લેવાની છે

તથા જો જાંના મદવામાં ગાનો પરીકા ૮ માને છે અને તે માનવાનું
 કારણ—ક્રિયાનો વિરોધ જાણે છે તે નુ બાગ નથી જો તેઓ એમ
 જાણવા હોય કે, ગાન પાસે તો આવે છે એ તે પોતાનો નિધાન । મી
 શકે કારણ કે એ સાથે એ ક્રિયા નથી થા જાણી આ તો દીવો પાથનો
 રકાવ જે છે માટે એ પણ માનની જ કે પોતાનો ન । નહિ મી શકે તેથી
 એને પ્રમણિત કા મા મીજા વિવાની ૮૫ માનની નેહાએ જો એ રીતે
 અને એ જ યુગ્મિથી થી તે દીવો ન માનવાના આવ તો જાનને પશુ મ્વ નમસ્તી
 માનનું નેહાએ—જો તે પશુપાત્ર કરવામાં આવે તો વિગેર નિવાન
 ખીજા કથુ નથી

તથા અજ્ઞાનને માનના । અવિદ્યાના વિરોધરૂપ પ્રથમ પ્રમાણ
 વડે રૂઠવ સદ—માનને માને છે અને કદે છે ? ત્યાં પ્રમાણ
 નિધાન નથી, પણ માન વિવાન મના છે—એ પશુ મ્વ નિધાન

ધાર્મિક પાઠ્ય પુસ્તકો



આસ નેન વાતિન વિરોધા કમવા એ મુખ્ય છે અમ્યામી નેન અમ્યામિક, પ્રતિક્રમજ અને બીજા પ્રા જો લીખી કમતનો અમ્યામ કહે છે તે માટે સ્વેતાગર મહિન્યા અર્થમથ એ કમિક અને સગીન જાન કરા વનાર લગી પ્રસિદ્ધ છે કર્મપ્રકૃતિ પચમકર નેવા અને આગમો નેવા મનામા પ્રવેશ કરવાનું કર્મમથ જી મુખ્ય સાધન છે કર્મમથો મૂળ પ્રાપ્ત અને મીમ સમૂહ તેા દરેકને મુગમ નથી થતા દયા છે પચુ મુગમી દેવ સ્વત્ર મુગમ નથી થતા તેથી મેમ્ય અને કાગમી પરિશિલિતિ નિ આગી કમમથોના દિદી બાયામા અનુરા તવાર કરેલ છે તેની વિરોધા વગર તેના આસ અમ્યામીઓનું લક્ષ જે મીએ છીએ મૂળ અનુવ અને સ્વેતાગર પાયા તેા સાધાગજ છે

કર્મમથ પહેલો—સ્વઆવમા ૬૦ પાના જેટલી વિખાત પ્રખ્યાતના જેમા મર્વા ૧ લખતા રસનોનો વિચાર મ્યો છે જેમકે—મર્વા નું મવ ૧ મર્વા ૧૦ થયા અથોરો અો તેમનું સમાધાન બપર ૧ અને પગાથ મા કમરદની કપોગમિતા મર્વા તેા ૮ પતિ—સમય અને મધ્ય કર્મશાસ્ત્રનો પચિય કર્મગાનમા ડગી બાયા ધન્દિય અતિ ઉપર વિચાર કર્મવા નું અધ્યાતમપલું વોરે આ વિષય પ્રવેશમાં નીચેની જાગનો ઉપર થયા છે— મર્વા તેા અથ કમ વાના કેવલા પર્વાવચ્ય કમ્યો કમનુ ૨૨૫ ૩૧૫—પાપની મોગી માગિ નિવેવતા કમનુ અનાવ કમજધનનું મારજુ કમથી છુટતો કપાય આમ સ્વત્ર વત છે સ્વમવે તપમાધક ૪૫જુ જાધ્ય પ્રમજુનો અમાવ નિવેધથી નિવે—વાની મિદિ વાશાજ અને મનામાઓનું ૪૫જુ આધુનિક વિજ્ઞાનોની સ મતિ અને પુનર્જ મ સ્વત્ર વના વિષયમા જેન જનની વિજ્ઞાવલા તવાર પછી મથ અને તેના કાગના વિ ૧ ૫૦ગય ૯, જેમા અને જાગનોની નેધ છે અવમા ચાર પેલે ૯ પહેલમા સ્વેતાગર દિગજનું કમચા સજથી મગગાપડ અને જુતાપડ છે બીજામા નગમચનો ૩ ૧ નિની અર્ધ અને સમૂહ ૭ પા ૫૫ ૯ બીજામા મૂળ માચા ૧ છે નેચમા સ્વેતાગર દિગજર જનના

કર્મવાદ સંબંધી ઉપદ્રવ્ય કે અનુપદ્રવ્ય સમગ્ર સાહિત્યનું વર્ણન છે પૃ. ૨૭૫ કા. પુ. કિ. ૧-૪-૦ પા. ૬ કિ. ૧-૨-૦

ખીજો કર્મ અર્થ—અદ્વિતીય અર્થ-પરિણામ ઉપરાંત એક નિષ્પત્તિ છે, આ નિષ્પત્તિ જેનું વર્ણન નવા માનીતા વિદ્વાંશ ગુરુસ્થાન ઉપર છે એમાં કદાચ ગુરુસ્થાનના મૂળ સિદ્ધાંતો અગ્રગણ્યો વર્ણવ્યા છે. અંતમાં પરિણિતો છે. જેના સ્વેતાંશર દિગંબરી કેટલીક મન્યતાઓ વગેરે નોંધી છે કિ. ૦-૧૪-૦

ત્રીજો કર્મ અર્થ—અદ્વિતીય અર્થ-પરિણામ ગુરુસ્થાન, ગુરુસ્થાનનું પૃથક્કરણ કરેલું છે અંતમાં અગ્રગણ્યો પરિણિતો છે અનુગતમાં પ્રથમે પ્રથમે કેટલીક નોંધો આપણી છે. જેમાં કેટલાક વિવાદ-અસ્ત વિષયો ઉપર ચર્ચાનંતિ શાસ્ત્રીય વિચાર દર્શાવે છે, અને દિગંબરીય ગોમ્હરસાર આદિ ગ્રંથોમાંથી પણ લઈને નોંધી છે. કિ. ૦-૨-૦

ચોથો કર્મ અર્થ—અનુગત પદ્ધતિ અને તેના પૃથક્કરણ વિષયો છે. લગભગ ચાર કર્મો જેટલી પ્રતિપત્તિ છે જેમાં ગુરુસ્થાનના વિશેષ સ્વરૂપ ઉપર વિસ્તૃત નિષ્પત્તિ જે કેટલાક, વિગેરાવનંત અર્થ યોગદાઈ-સમુચ્ચય આદિ ગ્રંથોના પ્રમાણેથી લુપ્ત છે જ્યાં અન્ય દર્શન સાથે જેનું દર્શનનું સામ્ય થતાં છે તે પછી યોગદર્શન ઉપર વિચાર છે જેમાં ઐશ્વર્ય અને વૈદિક દર્શનોના તે અર્થમાં વિચારે નોંધ્યા છે આ નોંધમાં યોગનો આરંભ ક્યારેથી થાય છે, યોગના બેઠા વગેરે તેના આચાર, યોગના ઉપાયો અને તેની ગુરુસ્થાનોના અવતરણ, પરમેશ્વર આદિ ગુણોની વ્યાખ્યા, યોગનું વિસ્તરણ, ઐશ્વર્ય-શાસ્ત્રના દગ સંગોળનાઓ પ્રત્યાદિ બાળનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ગયાં છે અનંતમાં ૭ પરિણિત છે—પહેલાં સ્વેતાંશર દિગંબરી સમાન અને અસમાન માન્યતાઓ ખીંદમાં કર્મ અર્થ અને સૈદ્ધાન્તિકતાનો મનમંદ ત્રીજાના ચોથ કર્મ અર્થ અને પચસ અંતુ સામ્ય, ચોથામાં અભ્યાસીઓને ખાસ ધ્યાન દેવા ગોચર કે-લીક વાનો, પાંચમાં અનુગત પાઠિશાપિત્ત કર્મોનો દ્રાવ અને છઠ્ઠામાં મૂળ ગાયાઓ આપી છે અનુગતમાં અનેક અર્થો ખાસ ખાસ ટિપ્પણીઓ છે જેમાં દિગંબરીય અને ક્યાંય ક્યાંય જેનેવડ સાહિત્યનો પણ આવશ્યક લીધો છે ચોથો કર્મ અર્થ પણ આગમાં વહેવારેલો છે પ્રત્યેક ભાગના અંતમાં તે તે ભાગના ખાસ ખાસ વિષયો ઉપર વિસ્તૃત પરિણિતો આપેલા છે. આવા પરિણિતો લગભગ ત્રેવીસ છે. દરેક પરિણિતમાં સ્વેતાંશરીય અને દિગંબરીય

પ્રામદ્યિય યથોના આધારે તે તે વિરોધી યથામતિ ગુપ્તી અને નરીન
 ડીએ ચયા કરી ડેઅને માથે માથે તે તે માફી પ કયે વા મથો જાનુઆ
 ડે જેડી ડગામ મુગ કય જોઇ થો ૧૧ જુ તરીકે મથનમ કુવલ
 મનન કમમાવિપલુ સ માવિપલ અને અને તે વિરા, જેવાનો વિવ
 મોની માવનાનો કિરા મથમત મગતત આ ઉપર ઉમેરોથી ચયા
 કરી છે ૫૦ ૭૫ પાદ પુરુ મિ ૨-૦-૦

આરે કમકયોમા એસ વિરોધી ચયા કરી છે કે જેનું ખરૂ જ્ઞાન
 મેજા મિરાય માર પચુ જોન મથનો અધિમાર મેગવી સમ્તો નથી
 મથમથના મિરાઈ ધને બાજે એ દેવાય વિરા થી જમાડા મેજ ડે તેથી
 વિખત ડે રમ મેગે આન ૭ ને ખમી ફૂ મથા વિચ મા વિચ મના
 જાનુઆ જોનમુર મનના મગી આમી ઉપરે ડી દમીમ્તો ઉપગવ વિમ મરીય
 સારિયની આજ્યા વિરોધીઓ પચુ મેજમા આ રી આ આરે
 કમકયોના અનુચા મ પ્રનિદ પ નુખનલ ૭ ડે

યો ૧૦૨૧—અમા દાખ્યાન જોવિલક ડી એ મમુર મિમ્તો
 છે ૭૫ પાવલ લુ ડેપર અને જીજી આં ૭૫ કરીન ડી મેમિવિમિમ
 ઉપર આ ખો મગી નજ મથેના વિડી અનુચો ડે મ લવાથી મામ
 પચુ જાનુઆની મમુર ૭૫ ની મગી ૭૫ લખ મેજા છે યાજવમા
 મારી પવલની ૭૦ ૭૫ મિ ૧૧ ૧૫ વિવ ૭૫ પગિય
 દેવો આ ૭૫ મન ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ વિવલ વિવલ ડે જેમા
 મથમથને નીરોના વિરોધે ને જા રથે તે ન મથેન મથો આખ્યા
 ૧ વિવલના જોન મિ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 મુખ્ય મુખ્ય આજિની ૭૫ ૭૫ વિવલ મારી ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 મેજા ડે ને અથ ૭૫ ૭૫ ના અથ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 નની વપ ડી અથ અથ વિવલ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 એ ૭૫ ૭૫ વિવલ અને માર ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 મેજા મેજા અને મેજ મદિવના વિવલ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 પવલ ડી વિવલ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 ૫૨ ૦ મિ ૧-૨-૦ ૫૫ ૫૫

૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫
 ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫

